

Chulalongkorn University

Chula Digital Collections

Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD)

2021

คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย

พจมาน นุลทรัพย์
คณะอักษรศาสตร์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd>

Part of the [Arts and Humanities Commons](#)

Recommended Citation

นุลทรัพย์, พจมาน, "คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย" (2021). *Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD)*. 5328.
<https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/5328>

This Thesis is brought to you for free and open access by Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD) by an authorized administrator of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CREATIVE FOLKLORE RELATED TO THE NAGA BELIEF
IN THE UPPER NORTHEASTERN REGION OF THAILAND

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Thai
Department of Thai
FACULTY OF ARTS
Chulalongkorn University
Academic Year 2021
Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสาน
	ตอนบนของประเทศไทย
โดย	น.ส.พจมาน มุลทรัพย์
สาขาวิชา	ภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ภัคดีผาสุข

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

.....	คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุรเดช โชติอุดมพันธ์)	
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์	
.....	ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปรเมษฐ์ จารุวรรณ)	
.....	อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ภัคดีผาสุข)	
.....	กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ชัยรัตน์ พลมุข)	
.....	กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กัญญา วัฒนกุล)	
.....	กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ศิราพร ณ ถลาง)	

พจนาน มุลทรัพย์ : คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย. (CREATIVE FOLKLORE RELATED TO THE NAGA BELIEF IN THE UPPER NORTHEASTERN REGION OF THAILAND) อ.ที่ปรึกษาหลัก : รศ. ดร.ศิริพร ภักดีผาสุข

ปรากฏการณ์บูชาพญานาคในภาคอีสานตอนบนทำให้เกิดการสร้างสรรค์คติชนใหม่หลายอย่าง วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูล คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย วิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชน และวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของข้อมูล คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในท้องถิ่นดังกล่าว โดยเก็บข้อมูลระหว่าง ปี พ.ศ. 2559-2563 ในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ได้แก่ จังหวัดอุดรธานี หนองคาย และ จังหวัดนครพนม ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องคติชนสร้างสรรค์ (ศิริพร ณ ถลาง, 2559) เป็นแนวคิดหลักในการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า ปัจจุบันในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีการสร้างสรรค์คติชนที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคหลายประเภท คติชนเหล่านี้มีลักษณะเป็น “คติชนสร้างสรรค์” และสามารถแบ่งได้ 3 กลุ่มใหญ่ คือ 1) เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ 2) ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาค และ 3) ประติมากรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และคติชนวัตถุเกี่ยวกับพญานาค เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ส่วนหนึ่งสืบทอดและสัมพันธ์กับตำนานพญานาคประจำถิ่น ส่วนประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคที่สำคัญมี 5 ประเพณี คือ (1) บุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมา จังหวัดอุดรธานี (2) งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช จังหวัดนครพนม (3) เทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ จังหวัดนครพนม (4) เทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอมือ จังหวัดหนองคาย และ (5) เทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

วิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชนที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน ได้แก่ การนำทุนวัฒนธรรมในท้องถิ่นโดยเฉพาะตำนานและความเชื่อเรื่อง “พญานาคประจำถิ่น” มาปรับประยุกต์เพื่อนำเสนอคติชนใหม่ การปรับเปลี่ยนประเพณีพิธีกรรมให้อยู่ใหญ่เป็นงานมหกรรมและเทศกาลเพื่อให้เข้าถึงมวลชนทั้งในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นระดับประเทศ ทั้งนี้เพื่อสนองต่อบริบทสังคมในด้านต่าง ๆ เช่น บริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์ บริบทการท่องเที่ยว และบริบทสมัยใหม่และเทคโนโลยี การสื่อสาร คติชนสร้างสรรค์เหล่านี้แสดงให้เห็นการเชื่อมโยงความเชื่อเรื่องพญานาคกับการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น และการสืบทอด สร้างสรรค์ และปรับเปลี่ยนคติชนประเพณีบางส่วนให้กลายเป็นวัฒนธรรมประชานิยม

บทบาทหน้าที่ของคติชนสร้างสรรค์ที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคมีหลายประการ เช่น การสร้างความหมายทางสังคมและอัตลักษณ์ให้แก่ชุมชนอีสานตอนบน การสนองต่อบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยว การสร้างความหมายใหม่ให้พญานาค การสร้างวิถีปฏิบัติใหม่ในการบูชาพญานาค และบทบาทในการเป็นที่ยึดเหนี่ยวและพึ่งพิงทางใจให้คนในชุมชนและกลุ่มผู้ศรัทธา เป็นต้น

ผลการวิจัยในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ทำให้เห็นการสร้างสรรค์คติชนที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในลักษณะ “ใหม่” ที่อิง “ทุนวัฒนธรรม” ในท้องถิ่นและสัมพันธ์กับสมัยใหม่และวัฒนธรรมประชานิยม และทำให้เห็นพลังของคติความเชื่อเรื่องพญานาคที่ดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งในชุมชนอีสานตอนบนและได้รับกระแสนิยมจนแพร่หลายข้ามภูมิภาค กระแสนิยมดังกล่าวทำให้การบูชาพญานาคได้รับการขยายขอบเขตจากคติความเชื่อพื้นถิ่นอีสานจนกลายเป็นคติชนของคนหมู่มากในสังคมไทยร่วมสมัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สาขาวิชา ภาษาไทย
ปีการศึกษา 2564

ลายมือชื่อนิสิต
ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

5980514622 : MAJOR THAI

KEYWORD: Naga belief, creative folklore, Naga narratives, Naga worship, local identities

Photchaman Munsap : CREATIVE FOLKLORE RELATED TO THE NAGA BELIEF IN THE UPPER NORTHEASTERN REGION OF THAILAND.

Advisor: Assoc. Prof. SIRIPORN PHAKDEEPHASOOK, Ph.D.

The phenomenon of "Naga worship" in the upper northeastern region has brought about the new creation of several types of folklore which can be considered creative folklore. This study aims at collecting creative folklore related to the Naga belief in the upper northeastern region of Thailand and analyzing ideas underlying the creation of the folklore and its functions in the region. The data were collected by conducting fieldwork in the areas of Udon Thani, Nongkhai, and Nakhon Phanom during 2016-2020. The concept of creative folklore (Nathalang, 2016) was adopted as the key concept of the study.

The analysis reveals that recently in the upper northeastern region, several folklore genres have been newly created based on the Naga belief. The folklore can be considered "creative folklore" and can be categorized into three groups namely 1) the newly created Naga narratives, 2) traditions and rituals of the Naga worship, and 3) statues of the Naga, the Naga worship shrines, and material folklore related to the Naga belief. Some of the modern Naga narratives are derived from and related to indigenous myths of the Naga. Five significant traditions and rituals of the Naga worship were examined including 1) the Rocket Festival (Sixth Month Merit Making) and the Worship of Chaopu Srisuttho and Maeya Sripathumma in Udon Thani, 2) the Worship of Srisattanakharat in Nakhon Phanom, 3) the End of Buddhist Lent Day and Illuminated Boat Procession Festival in Nakhon Phanom, 4) the Naga Fire Miracle of Faith Festival in Muang District, Nongkhai, and 5) the Naga Fire Miracle of Faith Festival in Phon Pisai District, Nongkhai.

The ideas underlying the creation of the folklore related to the Naga belief in the upper northeastern region include adopting indigenous cultural capital especially the Naga myths and belief to create new folklore, elevating and transforming local traditions and rituals to extravaganzas and festivals targeting at the mass in the local areas as well as those from other regions of the country. The creation of such creative folklore responds to different conditions of the current social contexts including the context of creative economy, the growth of travel and tourism, and the development of modern media and communicative technology. This creative folklore demonstrates the integration of the local Naga belief and the construction of local identities as well as the preservation, creation, and adaptation of traditional folklore for creating popular culture.

The functions of the creative folklore related to the Naga belief include constructing social meaning and identities for communities in the upper northeastern region, responding to the context of creative economy and tourism, creating new meanings for the Naga, creating new practices of the Naga worship, and serving as a spiritual anchor for local people and the believers.

The findings in this study show the creation of folklore related to the Naga belief in "new" forms which rely on local "cultural capital" and are related to new media and popular culture. Moreover, they demonstrate the dynamics of the Naga belief which securely exists in the upper northeastern communities and becomes well received nationwide. This popularity results in the expansion of the Naga worship from local folk belief of Isan region to folklore of the mass in contemporary Thai society.

Field of Study: Thai
Academic Year: 2021

Student's Signature
Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาอย่างยิ่งของรองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ภักดีผาสุข อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ได้ให้ความรู้ ตรวจสอบแก้วิทยานิพนธ์ รวมทั้งความเอาใจใส่ผู้วิจัย ให้ข้อคิดให้กำลังใจในการทำงาน และคำแนะนำชีวิตด้านต่าง ๆ ด้วยความเมตตา ยิ่ง หากไม่มี “ครู” ผู้ทุ่มเทช่วยเหลือศิษย์และคอยชี้ทางที่ถูกต้อง วิทยานิพนธ์เล่มนี้คงไม่สามารถสำเร็จลุล่วงได้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.ปรมินทร์ จารุวรรณ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และครูผู้เปิดโลกให้ผู้วิจัยรู้จักคติชนภาคสนามและเมตตาต่อผู้วิจัยเสมอมา อาจารย์ ดร.ชัยรัตน์ พลมุข ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กัญญา วัฒนกุล ที่กรุณาสละเวลาและให้คำแนะนำอันประโยชน์อย่างยิ่ง ขอกราบขอบพระคุณกรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ศิริพร ณ ถลาง ครูผู้สร้างทฤษฎี “คติชนสร้างสรรค์” ที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นกรอบความคิดหลักในงานวิจัยครั้งนี้รวมทั้งคำแนะนำอันมีค่า ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านในภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ รวมทั้งขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.วรรณ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน สำหรับ “ทุนวิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน” เพื่อการวิจัยภาคสนามทางคติชนวิทยา (2561) เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ทำงานวิจัยภาคสนามได้อย่างราบรื่น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณต้นสังกัด มหาวิทยาลัยมหาสารคามที่ให้ทุนสนับสนุนการศึกษาและหัวหน้าภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่อนุญาตให้ลาศึกษาเต็มเวลา และขอขอบพระคุณคณาจารย์ในสาขาวิชาภาษาไทยทุกท่านที่ช่วยรับภาระหน้าที่แทนระหว่างที่ผู้วิจัยลาศึกษาต่อ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่านในสามจังหวัดพื้นที่วิจัย ได้แก่ คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม ผู้วิจัยไม่อาจเอ่ยนามได้ครบแต่ขอขอบพระคุณในความกรุณาที่สละเวลาถ่ายทอดประสบการณ์ เรื่องเล่า และให้ข้อมูลที่มีค่ายิ่ง รวมทั้งต้อนรับและเอาใจใส่ผู้วิจัยเหมือนญาติมิตร ผู้วิจัยระลึกถึงด้วยความขอบคุณเสมอ

ผู้วิจัยขอบคุณกัลยาณมิตรทั้งหลายที่คอยให้กำลังใจและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยเฉพาะเพื่อนร่วมรุ่น อ.เนตรนภา วรวงษ์ อ.ชลธิชา นิสัยสัตย์ กรรภา บัญวิชัย ผู้จุดประกายเรื่องพญานาค และวันณรงค์ สวัสดิ์ ผู้วิจัยขอขอบคุณ น.ต.หญิง พริมรดา จันทร์โชติกุล อ.ดร.นิธิญา ใจเย็น อ.นริศรา หาสนาม อ.ดร.วิภา วุฒิจำนงค์ ที่คอยช่วยเหลือ แบ่งปัน และเป็นกำลังใจให้เสมอมา ผศ.ดร.ศุภชัย ต๊ะวิชัย อ.ดร.พลกฤษณ์ วลีวิวัฒน์ อ.दनัย พลอยพลา อ.เกศสุดา นาสิเคนธพร ศิริพันธ์ และพี่น้องสายคติชนวิทยาทุกคนที่คอยเฝ้าถามทุกข์สุขและช่วยเหลือผู้วิจัย และขอขอบคุณ ผศ.อรุณี ชัยทองศรี สุธีรา สัตยพันธ์ ที่คอยแลกเปลี่ยนเรื่องราวในชีวิตและเป็นกำลังใจให้กันเสมอ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ คุณแม่จงจิต มุลทรัพย์ คุณพ่อไพรัช มุลทรัพย์ และพี่สาว นันทน์ภัส มุลทรัพย์ ที่เป็นเบื้องหลังของความสำเร็จและคอยสนับสนุนผู้วิจัยทุกด้าน

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขออวยพรวิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นเครื่องสักการะองค์พญานาคประจำถิ่นอีสานตอนบนด้วยความเคารพอย่างสูง

พจมาน มุลทรัพย์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญภาพ	ท
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	11
1.3 สมมติฐานของการวิจัย.....	11
1.4 ขอบเขตข้อมูลของการวิจัย	11
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย	16
1.6 การเก็บข้อมูลภาคสนาม	25
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	31
1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	31
1.9 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	33
บทที่ 2 ความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย	60
2.1 ความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมไทย	60
2.1.1 พญานาคในเรื่องเล่า.....	60
2.1.2 พญานาคในประเพณีและพิธีกรรม.....	64
2.1.3 พญานาคในศิลปกรรม หัตถกรรม และสถาปัตยกรรม	66

2.1.4	พญานาคในดนตรีและเพลง.....	67
2.2	ความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน	68
2.2.1	ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมของภาคอีสานตอนบน.....	69
2.2.2	สภาพเศรษฐกิจและสังคมของภาคอีสานตอนบน.....	70
2.2.3	ความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวลุ่มน้ำโขง.....	71
2.3	ความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่ศึกษา	75
2.3.1	ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดอุดรธานี	75
2.3.1.1	ที่ตั้งและอาณาเขตของจังหวัดอุดรธานี	75
2.3.1.2	ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดอุดรธานี	77
2.3.1.3	ภูมิหลังของคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี.....	79
2.3.1.4	สภาพสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดอุดรธานี.....	80
2.3.1.5	สภาพเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของจังหวัดอุดรธานี.....	81
2.3.1.6	ที่มาและความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดอุดรธานี	81
2.3.2	ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย	84
2.3.2.1	ที่ตั้งและอาณาเขตของจังหวัดหนองคาย	84
2.3.2.2	ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดหนองคาย	86
2.3.2.3	สภาพสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย.....	86
2.3.2.4	สภาพเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของจังหวัดหนองคาย	87
2.3.2.5	ที่มาและความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวหนองคาย.....	88
2.3.3	ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดนครพนม.....	90
2.3.3.1	ที่ตั้งและอาณาเขตของจังหวัดนครพนม.....	90
2.3.3.2	ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดนครพนม	92
2.3.3.3	สภาพสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดนครพนม	94
2.3.3.4	สภาพเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของจังหวัดนครพนม	95

2.3.3.5 ที่มาและความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดนครพนม.....	97
บทที่ 3 คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน: การสร้างสรรค์เรื่องเล่า.....	105
3.1 ตำนานพญานาคประจำถิ่นในภาคอีสานตอนบน	105
3.1.1 กลุ่มตำนานพญานาคที่หนองแส	106
3.1.1.1 ตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม).....	106
3.1.1.2 ตำนานสุวรรณโคฒคำ	109
3.1.1.3 ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธแห่งคำชะโนด	110
3.1.2 กลุ่มตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานอื่น	112
3.1.2.1 กลุ่มตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ	113
3.1.2.2 ตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานสุวรรณโคฒคำ	115
3.1.2.3 กลุ่มตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานสิงหนวัติ	116
3.1.3 กลุ่มวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับพญานาค	117
3.1.3.1 พญาคันคาก.....	117
3.1.3.2 ผาแดง-นางไอ่.....	118
3.1.4 ลักษณะร่วมของตำนานพญานาคประจำถิ่นในภาคอีสานตอนบน	121
3.1.4.1 แบบเรื่องพญานาคพิพาทที่หนองแส.....	121
3.1.4.2 อนุภาคเด่นอื่น ๆ ของตำนานพญานาคประจำถิ่น.....	128
3.2 เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่	138
3.2.1 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์.....	138
3.2.2 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อโทรทัศน์	146
3.2.3 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อออนไลน์	157
3.2.4 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อเพลง.....	165
3.2.5 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อการแสดง.....	168

3.2.6 เรื่องเล่าพญานาคจากคนในท้องถิ่น	171
3.3 วิธีคิดในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่.....	175
3.3.1 การเลือกตำนานมาเล่าในรูปแบบใหม่.....	175
3.3.1.1 การเลือกตำนานมาเล่าใหม่โดยใช้ภาษาให้เข้าใจง่ายเหมาะกับผู้อ่าน.....	175
3.3.1.2 การเล่าตำนานด้วยวิธีอุปมา-อุปไมย	177
3.3.1.3 การเลือกนำเสนออนุภาคสำคัญของพญานาค.....	178
3.3.1.4 การเพิ่มอรรถรสของตำนานดั้งเดิมด้วยการดัดแปลงให้อยู่ในรูปแบบละครหรือ บทสนทนา.....	179
3.3.1.5 การเลือกใช้ผู้เล่าเรื่อง (Narrator/Storyteller) เป็นผู้ที่น่าเชื่อถือ.....	180
3.3.1.6 ขบวนการเล่าเรื่องแบบเชื่อมโยงจากตำนานเก่ามาสู่ความเชื่อในยุคปัจจุบัน.....	181
3.3.2 การแทรกเรื่องเล่าพญานาคในสื่อที่นำเสนอสารคดีท่องเที่ยวเกี่ยวกับพญานาค.....	182
3.3.3 การนำเสนอในรูปแบบหาเหตุ (How-to).....	184
3.3.4 การเลือกใช้อนุภาคตัวละครพญานาคและพระสงฆ์เพื่อเพิ่มความอัศจรรย์และความ ตื่นเต้นในเนื้อหา.....	186
3.3.5 การเลือกใช้อนุภาคของวิเศษและอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เพื่อเพิ่มการสร้าง ความเชื่อและ พิธีกรรม	188
3.3.6 การขยายความสำคัญและผลิตซ้ำอนุภาคสำคัญในตำนานพญานาค	189
3.4 บทบาทหน้าที่ของตำนานพญานาคประจำถิ่นและเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่.....	195
3.4.1 อธิบายตำนานเมืองในภาคอีสานและภูมิภาคลุ่มน้ำโขง	195
3.4.2 สร้างสำนักชุมชนและนำเสนออัตลักษณ์ท้องถิ่น.....	196
3.4.3 ประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับประเพณี พิธีกรรม และคติชนวัตถุที่มาจากความ เชื่อเรื่องพญานาค.....	198
3.4.4 สร้างวิถีปฏิบัติใหม่ในการบูชาพญานาค	199
3.4.5 การสร้างความหมายใหม่ให้แก่ “พญานาค”	200

บทที่ 4 คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน : การสร้างสรรค์ประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์	203
4.1 ประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน	203
4.1.1 ประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี	204
4.1.2 งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม	213
4.1.3 เทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม	225
4.1.4 เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	233
4.1.5 เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย	236
4.2 สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และประติมากรรมเกี่ยวกับพญานาค	244
4.2.1 วังนารินทร์ คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี	244
4.2.2 พญาพิสัยสัตตนาคราช อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย	246
4.2.3 วัดไทย อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย	247
4.2.4 องค์พญาศรีสัตตนาคราช อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม	249
4.3 ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับความเชื่อพญานาค	251
4.3.1 วัตถุมงคล หรือ เครื่องรางของขลัง	251
4.3.2 เครื่องบายศรีพญานาค	253
4.3.3 ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคอื่น ๆ	256
4.4 วิธีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์ที่ มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค	259
4.4.1 วิธีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค	259
4.4.1.1 การอิงความเชื่อเรื่องพญานาคประจำถิ่นลุ่มน้ำโขง	260
4.4.1.2 การประยุกต์งานบุญในฮีตสิบสองมาใช้ในประเพณีพิธีกรรมบูชาพญานาคเพื่อ ส่งเสริมการท่องเที่ยว	263
4.4.1.3 การรื้อฟื้นประเพณีเก่ามาใช้ในบริบทใหม่	265

4.4.1.4 การสร้างประเพณีใหม่จากรากวัฒนธรรมเดิม	268
4.4.1.5 การหยิบยืมประเพณีจากท้องถิ่นอื่น	270
4.4.2 วิธีคิดในการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์ที่มาจากความเชื่อเรื่อง พญานาค.....	272
4.4.2.1 การใช้ตำนานและเรื่องเล่าประกอบสร้างความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การสร้าง ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค	273
4.4.2.2 การใช้อนุภาคสำคัญของพญานาคประจำถิ่นมาเพิ่มมูลค่าให้กับสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค	274
4.4.2.3 การสร้างของที่ระลึกให้เป็นความทรงจำ.....	275
4.5 บทบาทหน้าที่ของประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์จาก ความเชื่อเรื่องพญานาค	276
4.5.1 การสร้างความหมายทางสังคมและอัตลักษณ์ให้แก่ชุมชนอีสานตอนบน.....	276
4.5.2 การสนองต่อบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยว	285
4.5.3 การสร้างความหมายใหม่ให้แก่ “พญานาค”	288
4.5.4 การสร้างวิถีปฏิบัติใหม่ให้ “พญานาคบูชา”	290
4.5.5 การเป็นที่ยึดเหนี่ยวและพึ่งพิงทางใจให้คนในชุมชนและกลุ่มผู้ศรัทธาในสังคมไทย ปัจจุบัน	291
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	295
5.1 สรุปผลการวิจัย	296
5.2 อภิปรายผลการวิจัย	301
5.2.1 การเลือกใช้ทุนวัฒนธรรมเรื่อง “นาคประจำถิ่น” มาเป็นจุดขาย.....	301
5.2.2 เส้นทางศรัทธา: การเชื่อมโยงและการสร้างเครือข่ายพื้นที่แห่งการบูชาพญานาค.....	303
5.2.3 การช่วงชิงความหมายและความสำคัญของการเป็น “พื้นที่แห่งการบูชาพญานาค” และ การประนีประนอม	307
5.2.4 พลวัตของการบูชาพญานาคที่ขยายตัวออกจากศูนย์กลางที่คำชะโนด	309

5.2.5 การปลุกปั้นเรื่อง “นาค” ให้เป็นเอกลักษณ์ของชาติ ประเภทสัตว์ในตำนาน	310
5.3 ประโยชน์ของงานวิจัยต่อการศึกษาคติชนวิทยา	312
5.3.1 การต่อยอดการศึกษาปรากฏการณ์คติชนสร้างสรรค์ในสังคมไทย	312
5.3.2 การแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับวัฒนธรรมประชาานิยม	314
5.4 ข้อเสนอแนะในการวิจัย	317
บรรณานุกรม.....	318
ประวัติผู้เขียน.....	328

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 การเก็บข้อมูลดัชนีสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน.....	15
ตารางที่ 2 ตารางงานวิจัยที่เน้นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องการบูชาพญานาค กับบริบทสังคมไทยร่วมสมัย	54
ตารางที่ 3 ตารางงานวิจัยที่เน้นการรวบรวมและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณีและ พิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาค.....	56
ตารางที่ 4 ตารางงานวิจัยเกี่ยวกับวรรณคดีและวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพญานาค	57
ตารางที่ 5 ตารางแสดงกลุ่มตำนานพญานาคประจำถิ่นในภาคอีสานตอนบน.....	106
ตารางที่ 6 ตารางเหตุการณ์ที่ปรากฏซ้ำในตำนานนาคที่หนองแส.....	122
ตารางที่ 7 ตารางสรุปรายละเอียดประเพณีพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสาน ตอนบน	242
ตารางที่ 8 ตารางแสดงวิธีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค	271

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1 แผนที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	69
ภาพที่ 2 สนามวิจัย : จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม	70
ภาพที่ 3 แผนที่จังหวัดอุดรธานี	76
ภาพที่ 4 แผนที่จังหวัดหนองคาย	85
ภาพที่ 5 แผนที่จังหวัดนครพนม	92
ภาพที่ 6 พิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมา พ.ศ. 2562	209
ภาพที่ 7 ขบวนแห่และการรำบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา พ.ศ. 2562	211
ภาพที่ 8 ซ้าย: การรำบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช วันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2562 ขวา: การรำบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช วันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2562	221
ภาพที่ 9 พิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช พ.ศ. 2563	223
ภาพที่ 10 ขบวนแห่ไฟพระฤกษ์ งานเทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ จังหวัดนครพนม 2563	230
ภาพที่ 11 ซ้าย: เรือไฟ อำเภอนาแก ขวา: เรือไฟ อำเภอท่าอุเทน เทศกาลออกพรรษาและประเพณี ไหลเรือไฟ จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2563	232
ภาพที่ 12 พิธีบวงสรวงพญานาคที่ลานวัฒนธรรม หน้าวัดลำดวน วันที่ 10 ตุลาคม 2562 งานเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	234
ภาพที่ 13 การแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ในงานเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟ พญานาคโลก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ปี 2562	236
ภาพที่ 14 ซ้าย: พิธีบวงสรวงพญานาคแบบดั้งเดิมในวันออกพรรษา ปี 2562 ที่บริเวณเสาหลักเมือง อำเภอโพนพิสัย ขวา: เหล่าร่างทรงหรือนางเทียมรำบวงสรวงพญานาค	238
ภาพที่ 15 งานเทศกาลออกพรรسابั้งไฟพญานาคโลก ปี 2562 อำเภอโพนพิสัย ซ้าย: พิธีบวงสรวง พญานาคและพญาพิสัยสัตตนาคราช ขวา: การรำบวงสรวงพญานาคของตัวแทนชุมชน มีแขกรับเชิญ ร่วมรำ คือ เบลล่า ราณี แคมเปน	240
ภาพที่ 16 ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ภายในป่าคำชะโนด	245

ภาพที่ 17 ตัวแทนชุมชนในเทศบาลตำบลโพธิ์ชัยตั้งแถวก่อนทำพิธีไหลกองฮ่า หน้าบริเวณ ประติมากรรมพญาพิชัยสัตนาคราช.....	247
ภาพที่ 18 เครื่องบายศรีพญานาคที่คำชะโนด.....	255
ภาพที่ 19 เสื้อยืดพิมพ์ลายพญานาคและวัดมุงคลที่คำชะโนด	257
ภาพที่ 20 โปสเตอร์ที่ระลึกคำชะโนด	258
ภาพที่ 21 ประชาชนชาวบ้านกำลังสาธิตการประดิษฐ์กระทงกาบกล้วยในงานเทศกาลออกพรรษา บั้งไฟพญานาคโลก อ.เมือง จ.หนองคาย ปี 2561.....	266
ภาพที่ 22 การจัดแสดงเรือไฟโบราณในเทศกาลออกพรรษาและ งานประเพณีไหลเรือไฟ นครพนม ปี 2563.....	268
ภาพที่ 23 การแสดงศิลปวัฒนธรรม “พิธีเหยา” ของอำเภอนาแก ในงานบวงสรวงพญาศรีสัตต นาคราช ปี 2563 ที่จังหวัดนครพนม.....	269

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเชื่อเรื่องนาคเป็นความเชื่อร่วมกันของมนุษยชาติมาเป็นเวลาอันยาวนานเนื่องจากการนับถือเทพเจ้า (Animism) รวมถึงลัทธิบูชา เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และบางสังคมนับถือผู้เป็นเทพเจ้า มนุษย์ในสมัยโบราณเกิดความหวาดกลัวและเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติจึงต้องทำพิธีบูชาแสดงความเคารพบูชาเพื่อทำให้ผู้พึงพอใจ จึงเกิดเป็นการยอมรับนับถือต่อ ๆ กันมา (กัญญรัตน์ เวชศาสตร์, 2555)

จากความเชื่อข้างต้นทำให้ชุมชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงมีพิธีกรรมบูชาพญานาคมาตั้งแต่สมัยโบราณเพื่อแสดงความเคารพในฐานะที่เป็นบรรพบุรุษผู้คุ้มครองลูกหลาน รวมทั้งการเป็นผู้ที่ดูแลแผ่นดินและน้ำ ความเชื่อและพิธีกรรมบูชาพญานาคในอดีตมักจะจำกัดอยู่ในท้องถิ่นบางพื้นที่ แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมยุคโลกาภิวัตน์ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคในท้องถิ่นอีสานตอนบนได้เริ่มมีการนำเสนอต่อผู้คนในวงกว้างและมีมิติที่โดดเด่นขึ้นมา

“นาค” เป็นความเชื่อที่อยู่ในสังคมไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว ดังที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2554: 12) กล่าวว่า การยกย่องนับถือ นาคหรือของของคนในอุษาคเนย์มีมาไม่น้อยกว่าสองหรือสามพันปีมาแล้ว เนื่องจากพบหม้อลายเขียนสีบางใบในวัฒนธรรมบ้านเชียงเขียนลวดลายเป็นรูปงู คติความเชื่อเรื่องนาคนั้นอาจกล่าวได้ว่าแผ่กระจายอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในแถบภาคอีสานตอนบนที่เป็นชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อว่า นาคคืองูใหญ่ มีหงอน เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ใต้แม่น้ำโขง เป็นบรรพบุรุษ และเป็นผู้สร้างบ้านแปลงเมือง ความเชื่อเหล่านี้ส่วนหนึ่งมีที่มาจากตำนานการเกิดแม่น้ำโขงและแม่น้ำสายต่าง ๆ ที่มีการแสดงให้เห็นว่าการเกิดของแม่น้ำเหล่านั้นเกิดจากการควักคุ้ยของพญานาค รวมถึงการล่มสลายของเมืองและแคว้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนหนึ่งก็มาจากการกระทำของพญานาคเช่นกัน ดังที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานหนองหาน และตำนานสิงหนวัติ เป็นต้น

ปัจจุบันการบูชาพญานาคได้แพร่ขยายไปในสังคมไทยอย่างกว้างขวางจนเกิดเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม ผู้วิจัยพบว่าความรู้เกี่ยวกับพญานาคในบริบทใหม่เริ่มปรากฏเป็นรูปธรรมในสังคมไทยช่วง พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่สื่อสมัยใหม่เริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมไทย

กล่าวคือ ช่วงเวลาดังกล่าวได้เริ่มมีการนำเสนอข่าวปรากฏการณ์ “บั้งไฟพญานาค” หรือ “บั้งไฟผี” ที่จังหวัดหนองคายจนเกิดเป็นกระแสไปทั่วประเทศ และนำไปสู่การสร้างภาพยนตร์เรื่อง “15 ค่ำ เดือน 11” ในปี พ.ศ. 2545 และในปี พ.ศ. 2532 ยังได้มีการนำเสนอข่าวเรื่องผีจ้างหนัง ที่คำชะโนด จังหวัดอุดรธานี จนเกิดเป็นปริศนาว่าพื้นที่คำชะโนดเป็นพื้นที่ที่มีสิ่งลี้ลับอยู่หรือไม่ ทำให้มีการเริ่มนำตำนานพญานาคศรีสุทโธไปเล่าเพื่อตอบคำถามนี้ นอกจากนี้ยังมีการนำเค้าโครงจากเรื่องเล่าดังกล่าว มาสร้างเป็นภาพยนตร์เรื่องผีจ้างหนังในปี พ.ศ. 2550 หลังจากนั้นเป็นต้นมาเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคก็ได้ถูกนำเสนอสู่สาธารณชนอย่างสม่ำเสมอโดยเฉพาะประเด็นเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในการดลบันดาลโชคลาภแก่ผู้ศรัทธา

นอกจากกระแสความนิยมดังข้างต้นแล้ว ในช่วงปี พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา เป็นอีกช่วงที่เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคเกิดการผลิตซ้ำในรูปแบบใหม่ ๆ เช่น ละครเรื่องนาคิที่ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 ช่วงปลายปี 2559 ทำให้ในช่วงเวลานั้น “กระแสพญานาค” ได้รับความนิยมอย่างรวดเร็วแพร่หลายจนทำให้เกิดปรากฏการณ์ “นาคิฟีเวอร์” มีการผลิตสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคออกมาสู่สังคมในระบายนี้อย่างไม่ขาดสาย เช่น รายการโทรทัศน์ หนังสือเล่ม คลิปวิดีโอเกี่ยวกับการบูชาพญานาค และชุมชนออนไลน์ที่รวมกลุ่มกันเพื่อแลกเปลี่ยนข่าวสารเรื่องพญานาค การท่องเที่ยวตามรอยพญานาค รวมทั้งการสร้างสถาปัตยกรรมและประติมากรรม ทำให้เกิดความรับรู้ใหม่ในเรื่องของพญานาค นอกจากนี้ยังมีบุคคลที่มีชื่อเสียงออกมาชี้แจงเรื่องการบูชาพญานาค เช่น อาจารย์ลักษณ์ เรขานิเทศ นักพยากรณ์ชื่อดังออกมาให้สัมภาษณ์ถึงการบูชาพญานาคศรีสุทโธแล้วจะร่ำรวย “ฟินธง” ว่าปี 2560-2565 เป็น “ปีแห่งพญานาคประทານพร” และได้แนะนำว่าคนไทยควรสร้างบุญที่สัมพันธ์กับพญานาคราชเพื่อจะได้มีชีวิตที่ดี (ข่าวสด, 2560 : ออนไลน์)

จากปัจจัยต่าง ๆ ข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่าวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับการบูชาพญานาคของคนในสังคมมีลักษณะเปลี่ยนไปจากเดิม จากที่มีความรู้เดิมเกี่ยวกับพญานาคในฐานะผู้คุ้มครองศาสนาก็เริ่มมีความรับรู้ใหม่เกี่ยวกับพญานาคประจำถิ่นจากอีสานตอนบนมากขึ้น การบูชาพญานาคที่เคยปฏิบัติกันตามประเพณีในท้องถิ่นก็ขยายมาสู่สาธารณชนในวงกว้างระดับประเทศ จากปรากฏการณ์นี้ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษากลุ่มข้อมูลคติชนที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้เพราะข้อมูลคติชนดังกล่าวอาจจัดได้ว่ามีลักษณะเป็น “คติชนสร้างสรรค์” ดังที่ ศิราพร ณ ถลาง ได้อธิบายลักษณะของทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์ไว้ดังนี้

“คติชนสร้างสรรค์” ในสังคมไทยร่วมสมัยเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นการนำคติชนในสังคมประเพณีมาปรับใช้ด้วยวัตถุประสงค์ใหม่ ๆ ในบริบทสังคมโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจสร้างสรรค์การท่องเที่ยวและบริบทข้ามพรมแดน ปรากฏการณ์ “คติชนสร้างสรรค์” ในลักษณะใหม่ ๆ นี้เป็นผลจากการปรับใช้คติชนอันเป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมท้องถิ่นไทยที่มีอยู่เดิมผนวกกับวิธีคิดในการผลิตซ้ำประยุกต์ ผสมผสานสร้างใหม่ หรือสร้างความหมายในบริบทใหม่ ทำให้คติชนที่สืบทอดมาในสังคมประเพณีมีพลวัตที่ต้องอธิบายด้วยบริบทใหม่ในสังคมปัจจุบัน

(ศิริพร ณ ถลาง, 2559: 121)

หากพิจารณาลักษณะของข้อมูลคติชนสร้างสรรค์เกี่ยวกับการบูชาพญานาค จะเห็นได้ว่าสังคมไทยมีการนำคติชนเกี่ยวกับพญานาคมาผลิตซ้ำในบริบทใหม่อยู่เรื่อย ๆ โดยเฉพาะความเชื่อประจำถิ่นในภาคอีสานตอนบนที่มีความโดดเด่นเนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้แม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญในภูมิภาคนี้และมีความเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้สร้างและไต่ลำนน้ำโขงก็เป็นที่อยู่ของพญานาค เช่น พญานาคศรีสุทโธที่คำชะโนด จังหวัดอุดรธานี พญาศรีสัตตนาคราชที่จังหวัดนครพนม หรือเรื่องบั้งไฟพญานาคที่ผุดมาจากไต้ลำนน้ำโขงที่จังหวัดหนองคายและจังหวัดใกล้เคียง จากกระแสความนิยมดังกล่าวทำให้เกิดการสร้างคติชนเกี่ยวกับการบูชาพญานาค โดยเฉพาะในเขตภาคอีสานตอนบนหลายกลุ่มและหลายพื้นที่ ดังนี้

กลุ่มแรก คือ กลุ่มตำนานและเรื่องเล่า ผู้วิจัยพบว่ามีผู้นำเอาตำนานที่เป็นรากเหง้าของท้องถิ่นอีสานตอนบนเกี่ยวกับพญานาคมา “ต่อยอด” และตีความใหม่ เกิดเป็น “เรื่องเล่าพญานาค” ในรูปแบบใหม่เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มหลากหลายรูปแบบ เช่น การนำตำนานพญานาคท้องถิ่นมาตีความใหม่สร้างเป็นเรื่องเล่าใหม่โดยอิงตำนานเดิม ยกตัวอย่างงานทางด้านสื่อสิ่งพิมพ์ในช่วงนี้มีการตีพิมพ์เรื่องเล่าพญานาคในลักษณะใหม่ออกมาอย่างหลากหลาย เช่น *ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล* ของ โชติ ศรีสุวรรณ และ เกริก ท่วมกลาง (2560) สำนักพิมพ์ธิงค์บียอนด์ธรรมะ เป็นหนังสือที่รวบรวมเรื่องราวของ “คำชะโนด” ทั้งประวัติและตำนานต่าง ๆ เป็นการเชื่อมโยงระหว่างพุทธศาสนา พญานาคและป่าคำชะโนด และ “ถ้ารู้ บูชาพญานาคนานแล้ว” ของ สุพรรณ ก้อนคำ (2560) เป็นหนังสือที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพญานาคและแนะนำข้อปฏิบัติเรื่องการบูชาพญานาค มีลักษณะเป็นการผสมผสานระหว่างเรื่องเล่า “ความเชื่อเรื่องพญานาค” กับบทความแนะนำ “ฮาวทู” (How-to) สร้างความร่ำรวย ซึ่งลักษณะฮาวทูนี้กำลังเป็นรูปแบบงานเขียนที่ได้รับความนิยมในปัจจุบัน เนื้อหาส่วนหนึ่งของเรื่องเล่าเหล่านี้เป็นการเล่าตำนานที่มีอยู่เดิม เช่น ตำนาน

อุรังคธาตุ หรือ ตำนานพระธาตุพนม ซึ่งเป็นตำนานพื้นถิ่นในภาคอีสาน ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธ และ ตำนานเรื่องนาคในพระพุทธศาสนา เป็นต้น อีกส่วนเป็นการนำเสนอ “รูปแบบใหม่” เช่น เรื่องเล่า อิทธิปาฏิหาริย์เกี่ยวกับพญานาค เรื่องเล่าส่วนบุคคลที่ได้รับโชคลาภจากการบูชา เนื้อหาที่นำเสนอจึง ลักษณะเป็นการนำ “ของเก่ามาผสมผสานกับของใหม่”

นอกจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์แล้ว ผู้วิจัยพบว่าการนำเสนอเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในรายการทอล์คโชว์ทางสื่อโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ หลายรายการอย่างที่ไม่เคยพบปรากฏการณ์นี้มาก่อน กล่าวคือ ในอดีตการนำเสนอความเชื่อส่วนบุคคลออกรายการโทรทัศน์มักจะมีอย่างจำกัด แต่ปัจจุบันมีพื้นที่ในการนำเสนอมากขึ้นเนื่องจากยึดความต้องการของผู้ชมเป็นเกณฑ์ เช่น รายการ*มูไนท์* เปิดตำนานพญานาค อ.ลักษณะเจอปาฏิหาริย์ (ช่อง 32 ไทยรัฐทีวี) แฉ-จริงหรือไม่? เจ๊หนึ่งบางปู คือลูกสาวพญานาคี (ช่อง GMM 25) และ รายการ*ปากโป้ง* ตอน เปิดกรุสมบัติพญานาค ศรีธธาหรือมงาย (ช่อง 8) ลักษณะของรายการทอล์คโชว์นี้เป็นการนำตำนานเก่ามาเล่าใหม่พร้อมกับการนำเสนอเรื่องเล่าใหม่ ๆ เกี่ยวกับพญานาคที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบันด้วย และยังปรากฏเรื่องเล่าพญานาคในสื่อออนไลน์ เช่น การรวมกลุ่มของผู้นับถือพญานาคในเฟซบุ๊ก (Facebook) และการนำเสนอเรื่องเล่าพญานาคในยูทูบ (Youtube) เช่น ช่อง *ปาฏิหาริย์พญานาค* *ก้อนคำ ลำโพง* เป็นช่องที่เน้นนำเสนอเรื่องสืบค้นเรื่องลี้ลับตำนาน ปาฏิหาริย์ของนาคานาคี รวมถึงคลิปวิดีโออื่น ๆ ที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาค ช่อง DoYang (ดูยัง) ที่เน้นนำเสนอประสบการณ์การพบพญานาค นอกจากนี้ยังมีกลุ่ม “*นาคีแฟนคลับ*” ที่นำเสนอคลิปเกี่ยวกับเจ้าแม่นาคีจากละครเรื่องนาคีและนำเสนอเกร็ดต่าง ๆ เกี่ยวกับพญานาค

นอกจากนี้ยังพบว่าเพลงลูกทุ่งในปัจจุบันได้นำตำนานและความเชื่อเรื่องพญานาคมาประกอบเนื้อเพลงด้วย เช่น เพลง*ใจข้าที่ค่าชะโนด* ของ จินตหรา พูนลาภ เพลง*คู่ครอง* ของ ก้อง ห้วยไร่ (เพลงประกอบละครเรื่องนาคี) เพลง*ขอพรปู่ศรีสุทโธ* ของ เอกชานนท์ หอยโข่ง และยังมีเพลงบูชาพญานาค ของ ตันรัก ศิลป์เศียรเกล้า ที่กำลังได้รับความนิยมโดยเฉพาะการนำมาใช้ประกอบการรำรำบวงสรวงพญานาคตามท้องที่ต่าง ๆ เป็นต้น

กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มประเพณีและพิธีกรรม ผู้วิจัยพบว่ามีประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคที่มีลักษณะเป็น “ประเพณีสร้างสรรค์” ในหลายพื้นที่ โดย ศิราพร ณ ถลาง (2559 : 19) อธิบายว่าประเพณีสร้างสรรค์เป็นส่วนหนึ่งของคติชนสร้างสรรค์ เป็นประเพณีดั้งเดิมที่มีการประยุกต์เพื่อนำเสนอใหม่ในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน หรือประเพณีที่สร้างใหม่ที่มีรูปแบบ เนื้อหา หรือวัตถุประสงค์ใหม่ ที่มักเป็นการสร้างจากฐานความเชื่อเดิมที่มีในวัฒนธรรมนั้นแล้วนำมาสร้าง

ความหมายใหม่เพื่อนำเสนอในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน จากนิยามนี้เมื่อนำมาพิจารณาประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคนับตั้งแต่ปี 2559 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าเป็นช่วงที่เกิดประเพณีและพิธีกรรมการบูชาพญานาคแบบใหม่อย่างชัดเจนเพราะเกิด **“พิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช”** ที่จังหวัดนครพนมขึ้นซึ่งถือเป็นพิธีกรรมใหม่ที่ประกอบสร้างจากฐานความคิดเดิม พิธีกรรมนี้เป็นการบวงสรวงประติมากรรมพญาศรีสัตตนาคราชที่มีการสร้างใหม่เพราะต้องการให้เป็น **“จุดสังเกต”** (Landmark) และสัญลักษณ์แห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม ทำให้มีพิธีบวงสรวงและสมโภชอย่างยิ่งใหญ่ 9 วัน 9 คืนครั้งแรกในระหว่างวันที่ 9-18 กันยายน 2559 และจัดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

จากการสำรวจพื้นที่วิจัยเบื้องต้นในพิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ช่วงวันที่ 7-13 เดือนกรกฎาคม ปี 2561 ที่จังหวัดนครพนม ผู้วิจัยพบว่าเป็นการสร้างประเพณีใหม่ที่ผสมผสานกับประเพณีและตำนานเก่า กล่าวคือ มีการสร้างรูปหล่อพญาศรีสัตตนาคราชขนาดใหญ่จากตำนานพญานาคริมฝั่งโขงบริเวณจุดสังเกตหรือแลนด์มาร์คริมแม่น้ำโขงระหว่างถนนสุนทรวิจิตรและถนนนิติโย และได้เริ่มมีพิธีบวงสรวงในปี 2559 ดังที่กล่าวไปข้างต้น ภายในงานมีกิจกรรมมากมาย ทั้งการรำบวงสรวงพญานาคและการแสดงจากอำเภอต่าง ๆ และมีการสร้างประเพณีการไหว้พระธาตุประจำวันเกิดและกิจกรรมอื่น ๆ เช่น กิจกรรมวิ่ง-เดิน การแข่งขันแรลลี่ และการเปิดซุ้มขายของตลอด 7 วัน 7 คืน นับเป็นการนำเอาตำนานดั้งเดิมที่เกี่ยวกับพญาศรีสัตตนาคราช นาคาธิปติฝั่งลาวมาปรับใช้เพื่อ **“วัตถุประสงค์ใหม่”** โดยเฉพาะการส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้จังหวัด

นอกจากนี้จากการสำรวจพื้นที่วิจัยเบื้องต้นของผู้วิจัยที่จังหวัดหนองคาย ช่วงวันที่ 21-27 ตุลาคม 2561 นั้น พบว่าทางจังหวัดได้จัดงานเทศกาลออกพรรษาอย่างยิ่งใหญ่ จากที่เคยจัดเฉพาะอำเภอเมืองและอำเภอโพนพิสัยก็มีการเพิ่มอำเภอรันทนาปีในการจัดงานอีกจุดเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว และยังได้ประชาสัมพันธ์โดยการชูอัตลักษณ์ของจังหวัดที่เป็นสถานที่ที่เกิดปรากฏการณ์มหัศจรรย์บั้งไฟพญานาคมากที่สุดในประเทศไทย ด้วยการนำเสนอชื่องานว่า **“เทศกาลออกพรรษา บั้งไฟพญานาคโลก ประจำปี 2561”** ภายในงานมีกิจกรรมทั้งการบวงสรวงบูชาพญานาคและกิจกรรมบันเทิงต่าง ๆ เช่น การแข่งเรือยาว การแสดงแสง สี เสียงตำนานบั้งไฟพญานาค เป็นต้น นอกจากปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคที่เกิดในแม่น้ำโขงแล้ว จุดเด่นอีกอย่างของจังหวัดก็คือการแสดงแสง สี เสียง **“เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค”** โดยได้มีการแสดงต่อเนื่องกันมา 21 ปีแล้ว แต่ละปีจะมีการปรับการแสดงโดยการนำเทคนิคสมัยใหม่ เช่น เรื่องไฟ การโขนสลิง การจัดฉาก ผสมกับเนื้อเรื่องที่น่าจากตำนานเก่ามาผสมผสานกัน เช่น การนำเสนอเรื่องกำเนิดแม่น้ำโขงและการตั้งรกราก

เป็นชุมชนชาวหนองคายจากตำนานอุรังคธาตุ การเกิดประเพณีบุญบั้งไฟจากนิทานเรื่องพญาคันคาก การบวช และการทำบุญออกพรรษาจากตำนานในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

ส่วนที่อำเภอโพนพิสัยมีการจัดพิธีบวงสรวงพญานาคริมแม่น้ำโขงหน้าวัดไทยอย่างยิ่งใหญ่ ทั้งการจัดฟ้อนบูชาพญานาคจากประชาชนในอำเภอนับพันคน รวมทั้งการออกร้านขายต่าง ๆ มีกิจกรรมภายในงานมากมาย มีนักท่องเที่ยวเข้าร่วมงานหลายหมื่นคน สิ่งที่น่าสนใจคือในเทศกาลออกพรรษาปี พ.ศ. 2561 นี้ มีการรื้อฟื้นประเพณีเก่า คือ “พิธีไหลกองฮ่า” มาเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมของงาน พิธีนี้จะเริ่มในตอนค่ำของวันออกพรรษาหลังการบวงสรวงพญานาคและการจัดทำเรือไฟเสร็จสิ้น ชาวบ้านจะนำอุปกรณ์ที่เหลือจากการจัดงานมาลองแพเผาไฟอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับวิญญาณต่าง ๆ ถือว่าเป็นการลอยสิ่งที่ไม่ดีออกไปตามแม่น้ำโขง นอกจากนี้ยังมีการแสดงแสง สี เสียง ตำนานเมืองปากห้วยหลวงซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตของชุมชนโพนพิสัยตั้งแต่อดีตกาลที่มีความผูกพันกับแม่น้ำโขง กิจกรรมต่าง ๆ ภายในเทศกาลงานประเพณีออกพรรษาที่หนองคายจึงถือได้ว่าเป็นการนำ “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่มีอยู่เดิมมาปรับเปลี่ยนเพื่อแสดงอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ชูจุดขายเรื่องการชมบั้งไฟพญานาคริมโขง นับเป็นการ “มูลค่าเพิ่ม” ให้งานประเพณีออกพรรษาของจังหวัดหนองคายด้วย ประชาสัมพันธ์ให้คนในพื้นที่และนักท่องเที่ยวเข้าร่วมงาน เมื่อมีการเข้าร่วมงานก็จะเกิดการจับจ่ายใช้สอยต่าง ๆ เช่น การซื้ออาหาร สินค้าพื้นถิ่น และการเข้าพักในโรงแรมหรือโฮมสเตย์ใกล้ ๆ ชุมชน เป็นต้น นับเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี

จากกระแสความนิยมเรื่องพญานาคทำให้รูปแบบการจัดงานพิธีบวงสรวงพญานาคประจำท้องถิ่นในช่วงวันออกพรรษาในบางท้องถิ่นมีการปรับเปลี่ยนไปหลายประการ ดังจะเห็นได้จากงานบุญบั้งไฟออกพรรษาที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย พิธีบูชาพญาศรีสัตตนาคราชที่จังหวัดนครพนม พิธีบวงสรวงพญานาคที่อำเภอธาตุพนม เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้ในอดีตเน้นเรื่องการระลึกถึงพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าก็ได้ถูกปรับให้เน้นไปที่เรื่อง “พญานาค” ซึ่งทำให้เกิดประเพณีในช่วงเทศกาลออกพรรษาในลักษณะใหม่ นอกจากนี้ยังมีการปรับเปลี่ยนประเพณีเหล่านี้ให้กลายเป็นประเพณีที่แสดงอัตลักษณ์ของจังหวัดและมีการปรับเปลี่ยนลักษณะของพิธีให้มีขนาดใหญ่และมีสีสันมากขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว นับว่ามีลักษณะของการเป็นประเพณีสร้างสรรค์ พิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคที่เคยทำกันอย่างเรียบง่ายก็มีการปรับเปลี่ยนไปตามนโยบายของรัฐและเอกชน

กลุ่มที่สาม คือ รูปเคารพ ประติมากรรม และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค ผู้วิจัยพบว่ามีการสร้างประติมากรรมเกี่ยวกับพญานาคเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในปัจจุบัน เช่น ที่จังหวัดนครพนมได้มีการสร้างองค์พญาศรีสัตตนาคราชขึ้นมาใหม่เป็นพญานาค 7 เศียร สามารถพ่นน้ำได้ วัตถุประสงค์

การสร้างคือเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเมือง มีลักษณะสูง ใหญ่ เป็นที่สังเกตได้ง่าย และบริเวณนั้นก็เปิดให้ประชาชนเข้ามาสักการบูชาองค์พญานาคได้ นอกจากนี้ที่จังหวัดหนองคายยังที่อำเภอเมืองมีลานพญานาค ริมฝั่งโขง ติดกับตลาดท่าเสาตั้ง และที่อำเภอโพนพิสัย บริเวณหน้าวัดไทยมีประติมากรรมองค์พญานาค “นาคชัยยัญ” และถ้าพญานาคหรือถ้าเมืองบาดาลจำลองบริเวณหน้าวัดและบริเวณริมฝั่งโขงได้มีการสร้างประติมากรรมพญานาคขึ้นมาใหม่ในช่วงปี 2560 คือ “พญาพิสัย สัตนาคราช” และจัดพิธีบวงสรวงพญานาคประจำปีในช่วงวันออกพรรษา ส่วนที่เกาะคำชะโนดก็มีรูปเคารพของพ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมที่ประชาชนนั้นให้ความศรัทธาเดินทางไปบูชา นอกจากนี้จะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แล้วยังนับเป็นการสร้างจุดสนใจให้กับสถานที่และดึงดูดนักท่องเที่ยวอีกด้วย นอกจากนี้ยังพบว่าในหลายจังหวัดได้มีการสร้างเกี่ยวกับการสร้างประติมากรรมพญานาค เช่น ที่จังหวัดมุกดาหารมีการสร้างพญาศรีมุกตามหามุนีนีลปาลนาคราช ที่วัดพระพุทธรบาทภูมิโนรมย์ เมื่อปี พ.ศ. 2561 มีการประชาสัมพันธ์ว่าเป็น “จุดสังเกต”(Landmark) แห่งใหม่ของมุกดาหาร

กลุ่มที่สี่ คือ ผลิภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นทั้งจากพื้นที่วิจัยภาคสนามและออนไลน์ ผู้วิจัยเห็นว่าการสร้างผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคออกมาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะของที่ระลึกเกี่ยวกับพญานาคที่สถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมทางภาคอีสานตอนบน เช่น เสื้อยืดพิมพ์ลายพญานาคและพิมพ์ชื่อสถานที่แห่งนั้น ผ้าทอลายพญานาค รวมถึงวัตถุมงคลเครื่องประดับต่าง ๆ เช่น เข็มกลัดรูปพญานาค ต่างหุรูปพญานาค แหวนพญานาค สร้อยพญานาค แก้วน้ำรูปพญานาค นาฬิกาพญานาค เป็นต้น ผลิภัณฑ์เหล่านี้อาจแบ่งได้สองประเภทคือ ของที่ระลึกจากสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของแต่ละจังหวัด เช่นที่ คำชะโนด จังหวัดอุดรธานี รวมถึงจังหวัดนครพนมและหนองคาย และผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นจากฐานความเชื่อเรื่องพญานาคเพื่อจำหน่ายทั่วไป หากเป็นผลิตภัณฑ์หรือของที่ระลึกประจำสถานที่มักจะเชื่อมโยงความรู้สึกของนักท่องเที่ยวด้วยการนำเสนออัตลักษณ์เกี่ยวกับพญานาคประจำถิ่น นักท่องเที่ยวจะได้ระลึกถึงเพื่อความเป็นสิริมงคล เช่น เสื้อยืดที่พิมพ์ลายพญานาคและคำว่า “คำชะโนด” หรือชื่อจังหวัด เป็นต้น ส่วนสินค้าเกี่ยวกับพญานาคที่จำหน่ายทั่วไปนั้น มักจะใช้ความเชื่อเรื่องพญานาคบันดาลโชคลาภมาสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า ว่าหากใช้แล้วจะโชคดีได้รับโชคลาภและเป็นสิริมงคลสำหรับตนเอง

นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจอีกประการเกี่ยวกับกระแสนิยมการบูชาพญานาค ในท้องถิ่นอีสานตอนบนที่แพร่สู่ภูมิภาคอื่นในประเทศ คือ ปรากฏการณ์การขยายพื้นที่ความเชื่อเรื่องพ่อปู่ศรีสุทโธ มีการขยาย “สาขาคำชะโนด” นอกพื้นที่อีสาน จากการสำรวจเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่ามีพิธีกรรมบูชาพญานาคที่เกิดขึ้นในพื้นที่อื่น เช่น กรุงเทพมหานคร ปทุมธานี และนครปฐม เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าหลังจากกระแสครื่องนาเค่ได้ก่อให้เกิดกระแสความนิยมเกี่ยวกับการบูชาเรื่องพญานาคมากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่เกาะคำชะโนด ซึ่งกลายเป็นสถานที่ที่เป็นภาพแทนของเมืองพญานาคเพราะมีเรื่องราวของพ่อปู่ศรีสุทโธพญานาค จากเนื้อหาในละครที่นำเสนอเกี่ยวกับเจ้าแม่นาคีและมีความเชื่อว่าเจ้าแม่นาคีนั้นเป็นหลานของพญาศรีสุทโธ จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นพบว่าการเขียนบทละครนั้นมีลักษณะของการปรับเนื้อหาเพื่อสร้างเรื่องให้สนุกและเพิ่มมิติของพญานาคให้มีตัวตนที่ชัดเจนและเชื่อมโยงเข้ากับสถานที่ที่มีประวัติและตำนานเรื่องพญานาคอยู่ ซึ่งในที่นี้คือพื้นที่คำชะโนด กระแสความนิยมการบูชาพญานาคที่คำชะโนดส่งผลให้เกิดการขยายพื้นที่ของการบูชาพญานาคกล่าวคือ หากต้องการจะกราบไหว้บูชาจะต้องไปที่คำชะโนดแต่เนื่องจากคำชะโนดนั้นอยู่ไกล ทำให้หลายพื้นที่มี “การสร้างใหม่” ที่อิงจากฐานความเชื่อเดิมอาจกล่าวได้ว่าเป็นการ “หยิบยืมประเพณีข้ามภาค” ด้วยการพยายามหาลักษณะร่วมเพื่อเชื่อมโยงไปถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็น “ของแท้ดั้งเดิม” จนทำให้เกิดมีปรากฏการณ์ “สาขาคำชะโนด” ขึ้นตามมา และยังทำให้เห็นถึงการท่องเที่ยวที่เกิดจากกระแสความนิยมในพญานาคหรือเรียกว่าการ “ทัวร์ตามรอยพญานาค” หรือ “ทัวร์บังไฟพญานาค” ซึ่งเป็นการไปท่องเที่ยวในสถานที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับพญานาค

เมื่อพิจารณาการเกิดเรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรมในลักษณะใหม่ รวมถึงการเกิดขึ้นของรูปเคารพ ประติมากรรมพญานาค และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคนั้น ผู้วิจัยเห็นว่ามีความสอดคล้องกับนิยามของทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์ เนื่องจากคติชนข้างต้นเกี่ยวกับบูชาพญานาคมีการนำเสนอใน “รูปแบบใหม่ ๆ ” “เนื้อหาใหม่ ๆ ” และ “วัตถุประสงค์ใหม่ ๆ ” ดังที่กล่าวไปข้างต้นแล้วว่าการพยายามสื่อความหมายพญานาคผ่านตัวบทต่าง ๆ เช่น เรื่องเล่า ประเพณี และพิธีกรรม เป็นต้น ความหมายและวิธีการสร้างสรรค์ตัวบทเหล่านี้มีความแตกต่างจากอดีต มีความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงลักษณะและวิธีการสร้างตัวบทที่เกี่ยวกับการบูชาพญานาคในแต่ละยุคสมัย และแสดงให้เห็นว่าการที่ความเชื่อเรื่องการนับถือและบูชาพญานาคยังสามารถดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันได้ เพราะมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคม การเมืองและเศรษฐกิจอยู่เสมอ ๆ โลกทัศน์และความเชื่อเรื่องพญานาคนั้นถูกตีความและให้ความหมายใหม่อยู่ตลอดเวลา เช่น บทบาทของนาคในยุคทุนนิยมได้เปลี่ยนแปลงไปจากผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาหรือผู้คุ้มครองแม่น้ำแผ่นดินสู่ผู้มีอำนาจดลบันดาลให้ปัจเจกมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและมีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

ข้อสังเกตอีกประการจากข้างต้นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมวัตถุประสงค์ของการจัดประเพณีพิธีกรรมที่มีมาแต่เดิมเพื่อรองรับกับบริบทใหม่ของในสังคม กล่าวคือการบูชาพญานาคแต่เดิมทำเป็นพิธีที่จัดเพื่อแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อารักษ์แม่น้ำและแผ่นดินต่าง ๆ

จัดกันเป็นประเพณีท้องถิ่นหรือกลุ่มเล็ก ๆ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในการดำรงชีพของคนในชุมชน แต่ปัจจุบันวัตถุประสงค์ของการจัดพิธีได้เปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมสมัยใหม่ การบูชาพญานาคส่วนหนึ่งเป็นไปเพื่อรองรับความต้องการส่วนบุคคลในเรื่องของความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่มีความผันผวนทางเศรษฐกิจและการเมือง นอกจากนี้ความเชื่อและการแสดงออกของความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านตำนาน เรื่องเล่าประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ยังมีการเพิ่มบทบาทในการแสดงอัตลักษณ์ของท้องถิ่นด้วยรูปแบบใหม่ จากงานประจำถิ่นหรือความเชื่อเฉพาะกลุ่มได้ขยายไปสู่มวลชนในวงกว้าง การบูชาพญานาคได้แพร่ขยายสู่กลุ่มชนง่ายขึ้น พื้นที่ของโลกศักดิ์สิทธิ์กับโลกสามัญได้หลอมรวมเข้ามาอยู่ในพื้นที่เดียวกันเพื่อตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าการสร้างตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคของจังหวัดในเขตอีสานตอนบนมีลักษณะการประกอบสร้างจากเรื่องราวความเชื่อดั้งเดิมในตำนานเก่าผสมผสานกับการสร้างใหม่ เช่น ความเชื่อเรื่องพ่อปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนด อุดรธานี ความเชื่อเรื่องบั้งไฟพญานาคที่หนองคายหรือความเชื่อเรื่องพญาศรีสัตตนาคราชที่นครพนม เป็นต้น จะเห็นว่าความเชื่อเรื่องพญานาคที่เคยจำกัดอยู่ในท้องถิ่นอีสานลุ่มน้ำโขงได้แพร่ไปสู่สังคมทั่วไป

เขตอีสานตอนบนหรืออีสานเหนือนี้จัดเป็นเขตวัฒนธรรมที่มีคติชนเกี่ยวกับปรากฏการณ์การบูชาพญานาคค่อนข้างเข้มแข็ง เนื่องจากเป็นเขตที่ติดกับแม่น้ำโขงและอยู่ใจกลางระหว่างวัฒนธรรมไท-ลาว อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความเชื่อเรื่องพญานาคร่วมกันซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์ร่วมของคนภาคอีสาน แต่แต่ละจังหวัดก็มีการนำตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคมาปรับใช้กับการเลือกแสดงอัตลักษณ์ของตนแตกต่างกันออกไป ปัจจัยที่สำคัญและกลายเป็นแรงผลักดันที่สำคัญอย่างหนึ่งในการทำให้อีสานจำเป็นต้องนำเอาข้อมูลประเพณีมาใช้สร้างสรรค์ในแง่การท่องเที่ยวและกระตุ้นเศรษฐกิจของภูมิภาค เพราะเป็นชุมชนที่ไม่ค่อยมี “ต้นทุนธรรมชาติ” เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างเด่นชัดเหมือนกับภูมิภาคอื่น ๆ จึงต้องนำเอา “วัฒนธรรม” มาเป็น “จุดขาย” เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2560) ความเชื่อเรื่องพญานาคที่เคยอยู่ในตำนานเก่าจึงได้มีการสร้างสรรค์ให้มี “ชีวิต” ในรูปแบบใหม่และมีการตีความไปตามปัจเจก ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยโดยใช้คติชนเรื่องนามมาใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรมสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ เป็นบทบาทเพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละยุคนั่นเอง แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยมีความรับรู้เกี่ยวกับเรื่องพญานาคมายาวนานหลายร้อยปี หากแต่การที่ยังสามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบันนี้เพราะมีการประยุกต์ ปรับเปลี่ยน และ

ตีความ แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของความเชื่อเรื่องนาคในสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีพลวัต

จากข้างต้นผู้วิจัยจึงสนใจจะรวบรวมข้อมูลคติชนสร้างสรรค์ที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องการบูชาพญานาคในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนเพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชน รวมทั้งวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนดังกล่าว ข้อมูลที่ศึกษาประกอบด้วยข้อมูลคติชนประเภทเรื่องเล่าที่มีทั้งตำนานดั้งเดิมประจำถิ่นและเรื่องเล่าสมัยใหม่ ประเพณี พิธีกรรม รูปเคารพ ประติมากรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค ทั้งนี้ผู้วิจัยเล็งเห็นว่าการสร้างสรรค์คติชนที่เกี่ยวข้องกับการบูชาพญานาคในยุคปัจจุบันมีลักษณะที่น่าสนใจหลายประการ เช่น การขยายพรมแดนความเชื่อและวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับพญานาคจากสังคมท้องถิ่นมาสู่สังคมมวลชนระดับประเทศ อีกทั้งการใช้วิธีคิดในการผลิตภายใต้วัฒนธรรมประชานิยมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับวัฒนธรรม รวมทั้งการปรับเปลี่ยนพื้นที่ของโลกศักดิ์สิทธิ์ให้เข้ามาอยู่ใกล้กับโลกสามัญมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในแง่ของการปรับเปลี่ยนความเชื่อและพิธีกรรมบูชาพญานาคในอดีตซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับเรื่องความอุดมสมบูรณ์ (fertility ritual) มาสู่พิธีกรรมแบบใหม่ที่มีการหลอมรวมความเชื่อดังกล่าวเข้ากับความเชื่ออื่น ๆ ที่หลากหลายเพื่อรับใช้ความต้องการในเชิงเศรษฐกิจทั้งด้านสังคมมหภาคและจุลภาค ส่งผลให้ “พญานาค” เกิดความหมายใหม่ ๆ ขึ้นภายใต้คตินิยมที่ใช้วัฒนธรรมเป็นสินค้า

การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องพญานาคที่ผ่านมา (ช่วง พ.ศ. 2521-2560) แม้จะมีการศึกษาในหลายศาสตร์ เช่น มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ คติชนวิทยา วรรณกรรม พุทธศาสนา นิเทศศาสตร์ และสถาปัตยกรรมศาสตร์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่ผ่านมาเป็นการศึกษาในช่วงก่อนที่จะเกิดปรากฏการณ์บูชาพญานาคซึ่งเกิดการสร้างสรรค์คติชนเกี่ยวกับพญานาคใหม่ ๆ หลายอย่าง อีกทั้งผู้วิจัยพบว่ายัง ไม่มีผู้ใดศึกษากลุ่มข้อมูลคติชนเกี่ยวกับการบูชาพญานาคในภาคอีสานตอนบน โดยนำแนวคิดเรื่อง “คติชนสร้างสรรค์” มาเป็นกรอบในการศึกษาข้อมูลเพื่อให้เห็นพลวัตและการนำข้อมูลคติชนมาปรับใช้ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย การศึกษาคั้งนี้จะทำให้เห็นวิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชนเกี่ยวกับพญานาคและบทบาทของคติชนเหล่านั้นว่ามีหน้าที่อย่างไรในสังคม อาจเป็นแนวทางหนึ่งในการใช้ข้อมูลคติชนเพื่อทำความเข้าใจสังคมไทยในบริบทปัจจุบันที่มีความซับซ้อนหลากหลายทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) รวบรวมข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย
- 2) วิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชนจากความเชื่อเรื่องพญานาคในท้องถิ่นดังกล่าว
- 3) วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในท้องถิ่นดังกล่าว

1.3 สมมติฐานของการวิจัย

- 1) ปรากฏการณ์บูชาพญานาคในภาคอีสานตอนบนทำให้เกิดการสร้างสรรค์คติชนใหม่หลายอย่าง เช่น เรื่องเล่าอิงตำนานเก่า เรื่องเล่าสมัยใหม่ ประเพณี พิธีกรรม และคติชนที่เป็นวัตถุ คติชนใหม่เหล่านี้แสดงให้เห็นการเชื่อมโยงความเชื่อเรื่องพญานาคกับการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นและการสืบทอด สร้างสรรค์ และปรับเปลี่ยนคติชนประเพณีให้กลายเป็นวัฒนธรรมประชานิยม
- 2) คติชนสร้างสรรค์เกี่ยวกับการบูชาพญานาคมีบทบาทหน้าที่หลายประการ เช่น การสร้างความหมายทางสังคมและอัตลักษณ์ให้แก่ชุมชนอีสานตอนบน การตอบสนองต่อบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยว รวมทั้งการเป็นที่ยึดเหนี่ยวและพึ่งพิงทางใจให้คนในชุมชนและกลุ่มผู้ศรัทธาในสังคมไทยปัจจุบัน

1.4 ขอบเขตข้อมูลของการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งเน้นศึกษาและข้อมูลคติชน 4 กลุ่ม คือ 1) ตำนานและเรื่องเล่า 2) ประเพณี พิธีกรรม 3) รูปเคารพ ประติมากรรม และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค 4) ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค โดยใช้ข้อมูลเอกสาร ข้อมูลออนไลน์ และข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

1.4.1 ข้อมูลเอกสารและข้อมูลออนไลน์

รวบรวมตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องการบูชาพญานาคในภาคอีสานตอนบนทั้งวรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะจากเอกสาร สื่อออนไลน์ และข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

- 1) ตำนานดั้งเดิมที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน เช่น ตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธ ตำนานพญาศรีสัตตนาคราช เป็นต้น

2) เรื่องเล่าสมัยใหม่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน (จำกัดขอบเขตข้อมูลในช่วงปี พ.ศ. 2559-2562)

- เรื่องเล่าพญานาคในหนังสือเล่ม (pocketbook) ใช้เกณฑ์ในการเลือกข้อมูล คือ พิจารณาจากการเป็นหนังสือที่มียอดจำหน่ายสูง ได้รับการกล่าวถึงในวงกว้าง และมีลักษณะการเขียนหลากหลายรูปแบบ มีจำนวน 5 เล่ม คือ

สมบัติพญานาคราช ของ ลักษณะ เรขานิเทศ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2559

ศรัทธาพญานาค ของ ทศพล จังพานิชย์กุล สำนักพิมพ์คอมมา พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2560

ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล ของ โชติ ศรีสุวรรณ และ เกริก ท่วมกลาง สำนักพิมพ์สถาพรบุ๊คส์ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2560

ถ้ารู้ บุษบาพญานาคนานแล้ว ของ สุพรรณ ก้อนคำ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2561

ชาววังช่างเล่าเรื่อง (พญานาค) ของ จินต์ชญา พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2561

- เรื่องเล่าพญานาคในรายการทอล์คโชว์ เกณฑ์ในการเลือกข้อมูลคือ เป็นรายการโทรทัศน์ที่นำเสนอเรื่องพญานาคในเขตพื้นที่ภาคอีสานตอนบน เช่น *รายการมูไนท์* เปิดตำนานพญานาค อ.ลักษณะ เจอปาฏิหาริย์/อาจารย์ลักษณะเปิดตำนานวัดมรุกขนคร เมืองแห่งพญานาค / อาจารย์ลักษณะย้อนตำนานพญานาคกลางแม่น้ำโขง/อาจารย์ลักษณะตามรอยศรัทธาพญานาคแห่งลุ่มน้ำ (ช่อง 32 ไทยรัฐทีวี) รายการ *แฉ-จริงหรือไม่? เจ๊หนึ่งบางปู* คือลูกสาวพญานาคี (ช่อง GMM25) และ *รายการปากโป้ง* ตอน เปิดกรุสมบัติพญานาค ศรัทธาหรือมงาย (ช่อง 8)

- เรื่องเล่าพญานาคจากสื่อออนไลน์ (ยูทูบและเฟซบุ๊ก) เกณฑ์ในการเลือกข้อมูล คือ เป็นเพจในเฟซบุ๊กและช่องรายการในยูทูบที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างแพร่หลาย มีจำนวนยอดผู้ติดตามมากกว่า 10,000 คน และมีการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาคเป็นหลัก เช่น ช่อง *ปาฏิหาริย์พญานาค ก้อนคำ ลำโขง* เป็นช่องที่นำเสนอเรื่องสืบค้นเรื่องลี้ลับตำนาน ปาฏิหาริย์ของนาคานาคี รวมถึงคลิปวิดีโออื่น ๆ ที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาค ช่อง DoYang (ดูยัง) ที่นำเสนอประสบการณ์การพบเจอพญานาค เป็นต้น

- เพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาค เกณฑ์ในการเลือกข้อมูล คือ เป็นเพลงร่วมสมัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาค หรือสถานที่เกี่ยวกับพญานาค เผยแพร่และได้รับความนิยมในช่วง พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา เช่น เพลงบูชาองค์ปู่ศรีสุทโธนาคราชวิสุทธิติเวท ของ ต้นรัก ศิลป์เศียรเกล้า และ เพลงทั่วไปที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาค เป็นต้น

1.4.2 ข้อมูลภาคสนาม

การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นจากจังหวัดในภาคอีสานตอนบนที่ประกอบด้วย 7 จังหวัด ได้แก่ สกลนคร นครพนม มุกดาหาร หนองคาย อุดรธานี เลย และหนองบัวลำภู ผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์การเลือกพื้นที่วิจัย ได้แก่

- 1) พื้นที่ศึกษานั้นจะต้องปรากฏกลุ่มข้อมูลดัชนีที่มีลักษณะเป็นคติชนสร้างสรรค์ เช่น เรื่องเล่า ประเพณีพิธีกรรม ประติมากรรม รูปเคารพ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค เป็นต้น
- 2) ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคในพื้นที่ศึกษานั้นจะต้องมีความโดดเด่นหรือแสดงอัตลักษณ์ของท้องถิ่น
- 3) พื้นที่ศึกษานั้นเกิดปรากฏการณ์การบูชาพญานาค หรือกระแสความสนใจเรื่องพญานาคจากคนในท้องถิ่นและคนในสังคมทั่วไป

จากเกณฑ์ข้างต้นสามารถเลือกพื้นที่วิจัยที่มีความเหมาะสมตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ 12 แห่ง ซึ่งอยู่ใน 3 จังหวัด ได้แก่ อุดรธานี (1 แห่ง) นครพนม (9 แห่ง) หนองคาย (2 แห่ง) ดังนี้

- 1) คำชะโนด ต.บ้านม่วง อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี
- 2) ลานพญาศรีสัตตนาคราช อ.เมือง จ.นครพนม
- 3) วัดมหาธาตุ อ.เมือง จ. นครพนม
- 4) วัดพระธาตุพนม อ.ธาตุพนม จ.นครพนม
- 5) วัดพระธาตุมรุกขนคร อ.ธาตุพนม จ.นครพนม
- 6) วัดพระธาตุเรณู อ.เรณูนคร จ.นครพนม
- 7) วัดพระธาตุศรีคุณ อ.นาแก จ.นครพนม
- 8) วัดพระธาตุมหาชัย อ.ปลาปาก จ.นครพนม
- 9) วัดพระธาตุประสิทธิ์ อ.นาหว้า จ.นครพนม
- 10) วัดพระธาตุท่าอุเทน อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม
- 11) อ.เมือง จ.หนองคาย
- 12) อ.โพนพิสัย จ.หนองคาย

การเก็บข้อมูลภาคสนาม แบ่งกลุ่มได้ดังนี้

1.4.2.1 เรื่องเล่าในสื่อการแสดงและเรื่องเล่าของคนในท้องถิ่น ผู้วิจัยเก็บข้อมูลในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี นครพนม และจังหวัดหนองคาย ใช้เรื่องเล่าจากการเข้าร่วมชมสื่อการแสดงและสัมภาษณ์โดยใช้เกณฑ์คัดเลือกจากการเป็นผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมหรือประเพณี หรือเป็นผู้อาวุโสประจำชุมชน เก็บข้อมูลจากการลงภาคสนามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2562-2563

1.4.2.2 ประเพณีและพิธีกรรม

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยในพื้นที่ที่เกิดปรากฏการณ์บูชาพญานาคและมีกลุ่มข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาค โดยใช้พื้นที่หลัก 12 แห่งในจังหวัดอุดรธานี นครพนม และหนองคาย ดังที่กล่าวไปข้างต้น ระยะเวลาในการเก็บข้อมูล คือ พ.ศ. 2562-2563 ประเพณีและพิธีกรรมที่ศึกษา ได้แก่

ประเพณีและพิธีกรรมประจำปี

จังหวัดอุดรธานี ประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธ

และ

เจ้าย่าศรีปทุมมา ช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี

จังหวัดนครพนม งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชช่วงเดือนกรกฎาคมของทุกปี

และเทศกาลออกพรรษาและงานประเพณีไหลเรือไฟ ช่วงเดือนตุลาคมของทุกปี

จังหวัดหนองคาย ประเพณีออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาคประจำปี ช่วงเดือนตุลาคมของทุกปี

CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตารางที่ 1 การเก็บข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน

ลำดับ	สถานที่	ประเพณี/พิธีกรรม	ช่วงเวลาที่ประกอบพิธีกรรม
1	คำชะโนด อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี	บุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธี บวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและ เจ้าย่าศรีปทุมมา	ช่วงเดือนพฤษภาคมของ ทุกปี
2	อ.เมือง , อ.ธาตุพนม, อ.เรณูนคร, อ.นาแก, อ.ปลาปาก, อ.นาหว้า และ อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม	งาน บวงสรวงพญาศรีสัตต นาคราช	ช่วงเดือนกรกฎาคมของ ทุกปี
3	อ.เมือง จ. นครพนม	เทศกาลออกพรรษาและงาน ประเพณีไหลเรือไฟ	ช่วงเดือนตุลาคมของทุกปี
4	อ.เมือง, อ.โพนพิสัย จ.หนองคาย	ประเพณีออกพรรษาและ เทศกาลบั้งไฟพญานาค	ช่วงเดือนตุลาคมของทุกปี

พิธีกรรมย่อย

พิธีกรรมย่อย คือ พิธีกรรมที่จัดขึ้นบูชาและบวงสรวงพญานาคที่จัดขึ้นโดยไม่อิงกับประเพณีพิธีกรรมประจำปี ผู้ศรัทธาสามารถเข้าร่วมหรือจัดพิธีกรรมขึ้นได้ตามสะดวก เช่น

- พิธีบวงสรวงพ่อปู่ศรีสุทโธของกองภาพยนตร์เรื่องนาคี 2
- พิธีบูชาพญานาคส่วนบุคคล
- ฯลฯ

คติชนประเภทวัตถุ (รูปเคารพ ประติมากรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค)

- รูปเคารพ ประติมากรรมเกี่ยวกับพญานาค
- ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

1) ศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่ แนวคิดเรื่องคติชนสร้างสรรค์ ประเพณี ประดิษฐ์ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อนุภาค แบบเรื่อง และวัฒนธรรมประชานิยม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากสาขาต่าง ๆ เช่น มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ คติชนวิทยา วรรณกรรม พุทธศาสน์ นิเทศศาสตร์ และสถาปัตยกรรมศาสตร์ เป็นต้น

2) เก็บรวบรวมข้อมูลจากข้อมูลเอกสารและข้อมูลออนไลน์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 -2562 และเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน คือ จังหวัดอุดรธานี นครพนม และหนองคาย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2562-2563 การเก็บข้อมูลภาคสนามผู้วิจัยจะใช้วิธีการเก็บข้อมูล คือ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured or guided interviews) และการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant observation) เนื่องจากการเก็บข้อมูลปฐมภูมิทั้ง 3 แบบนี้มีความเหมาะสมกับกลุ่มผู้บอกข้อมูล ประเพณี และพิธีกรรมที่ผู้วิจัยจะศึกษา โดยการบันทึกข้อมูลนั้น ผู้วิจัยใช้วิธีการบันทึกเสียงด้วยเครื่องบันทึกเสียงและการจดบันทึกภาคสนาม และส่วนการบันทึกภาพกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมนั้น ผู้วิจัยจะขออนุญาตจากผู้ประกอบพิธีกรรมและผู้ปรากฏอยู่ในภาพเป็นเบื้องต้น

ผู้วิจัยแบ่งกลุ่มผู้บอกข้อมูลออกเป็น 3 กลุ่ม และมีเกณฑ์การคัดเลือกผู้บอกข้อมูลหรือผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ดังนี้

1. **ผู้บอกข้อมูลทั่วไป** เลือกจากคนในชุมชน หรือ นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวหรือร่วมงาน ประเพณีพิธีกรรม โดยสังเกตจากผู้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมของทางอำเภอหรือจังหวัด หรือมีการประกอบพิธีกรรมแบบปัจเจกบุคคล เช่น การจัดพิธีบวงสรวงส่วนบุคคล การนำของมาแก้บน ผู้ที่เช่าวัดถ่มมด หรือผู้ซื้อผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค จำนวนผู้บอกข้อมูลที่ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ในกลุ่มนี้มีประมาณ 20 คน เวลาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ครั้งละประมาณ 1 ชั่วโมง จำนวนครั้งที่สัมภาษณ์ประมาณ 1 ครั้ง

2. **ผู้บอกข้อมูลที่เป็นเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ** เช่น การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด เนื่องจากการจัดประเพณีพิธีกรรมเป็นงานสำคัญระดับจังหวัดและอำเภอ หน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงและมีบทบาทในการจัดงานคือการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด โดยเลือกสัมภาษณ์จากเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดงาน อาจจะเป็นผู้นำชุมชน เช่น นายกเทศมนตรี นายกองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น จำนวนผู้บอกข้อมูลที่ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ในกลุ่มนี้มีประมาณ 15 คน เวลาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ครั้งละประมาณ 1 ชั่วโมง จำนวนครั้งที่สัมภาษณ์ประมาณ 2 ครั้ง

3. ผู้บอกข้อมูลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับคดีชนสร้างสรรค์ (ตำนาน เรื่องเล่า ประเพณีพิธีกรรม ประติมากรรมรูปเคารพ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค) ข้อมูลเกี่ยวกับตำนาน และเรื่องเล่า เลือกจากผู้ที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนมาอย่างยาวนาน เช่น ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในชุมชนมา ตั้งแต่เกิด หรือปราชญ์ชาวบ้าน หรือพระสงฆ์ ที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องตำนานและเรื่องเล่า ข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมเลือกจากบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดงาน มีประสบการณ์และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับรายละเอียดของการจัดงาน ส่วนข้อมูลเกี่ยวกับประติมากรรมรูปเคารพ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เลือกจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการสร้าง เช่น พระสงฆ์ เจ้าหน้าทีวัด และคนในชุมชน เป็นต้น ข้อมูลเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ เลือกจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการผลิต การซื้อขายของที่ระลึกหรือสินค้าเกี่ยวกับพญานาค เช่น ผู้สร้างผลิตภัณฑ์ ผู้ซื้อผลิตภัณฑ์ เป็นต้น จำนวนผู้บอกข้อมูล ที่ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ในกลุ่มนี้มีประมาณ 25 คน เวลาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ครั้งละประมาณ 1 ชั่วโมง จำนวนครั้งที่สัมภาษณ์ประมาณ 4 ครั้ง

ตัวอย่างกลุ่มผู้บอกข้อมูลหรือผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ได้แก่

1. บุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่พ่อบุศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมา

สถานที่เก็บข้อมูล คือ คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ผู้บอกข้อมูล ได้แก่

- 1) นายอำเภอบ้านดุง
- 2) วัฒนธรรมอำเภอบ้านดุง
- 3) เจ้าหน้าที่อำเภอบ้านดุง
- 4) ผู้อำนวยการศูนย์อำนวยการคำชะโนด
- 5) นายอภิชัย พัฒนา นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง
- 6) นายพงษ์ศักดิ์ ศรีชนะ กำนันตำบลบ้านม่วง
- 7) คณะกรรมการดำเนินงานบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่พ่อบุศรีสุทโธ และแม่ย่าศรีปทุมมา
- 8) นายชัยพฤกษ์ ค้อมศิริพันธ์ หมอพราหมณ์ที่ศูนย์อำนวยการคำชะโนด

2. งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช จังหวัดนครพนม

สถานที่เก็บข้อมูล คือ

1. ลานพญาศรีสัตตนาคราช อ.เมือง จ.นครพนม ผู้บอกข้อมูล ได้แก่
 - 1) ท้องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม
 - 2) วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
 - 3) นายอำเภอเมืองนครพนม
 - 4) วัฒนธรรมอำเภอเมืองนครพนม
 - 5) เจ้าหน้าที่อำเภอเมืองนครพนม
 - 6) นายกเทศมนตรีเมืองนครพนม
 - 7) เจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองนครพนม
 - 8) นายชิน นิวงษา หมอพราหมณ์ในพิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช
 - 9) นางอัจฉรา คชะวรงค์ ผู้ดำเนินรายการในงานพิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช
 - 10) นายสมชาย สังข์เกิด ผู้ดำเนินรายการในงานพิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช
 - 11) นายคทา ชินบัญชา ผู้มีส่วนร่วมในพิธีไหว้พระธาตุประจำวันเกิด
2. วัดมหาธาตุ อ.เมือง จ. นครพนม ผู้บอกข้อมูล ได้แก่
 - 1) ท้องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม
 - 2) วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
 - 3) นายอำเภอเมืองนครพนม
 - 4) วัฒนธรรมอำเภอเมืองนครพนม
 - 5) เจ้าหน้าที่อำเภอเมืองนครพนม
 - 6) นายกเทศมนตรีเมืองนครพนม
 - 7) เจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองนครพนม
 - 8) เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ
 - 9) นายชิน นิวงษา หมอพราหมณ์ในพิธีบูชาพระธาตุนคร

3. วัดพระธาตุพนม อ.ธาตุพนม จ.นครพนม ผู้บอกข้อมูล ได้แก่
- 1) ท้องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม
 - 2) วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
 - 3) นายอำเภอธาตุพนม
 - 4) วัฒนธรรมอำเภอธาตุพนม
 - 5) เจ้าหน้าที่อำเภอธาตุพนม
 - 6) นายกองค์การบริหารส่วนตำบล
 - 7) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม
 - 8) คณะกรรมการวัดพระธาตุพนม
4. วัดพระธาตุมรุกขนคร อ.ธาตุพนม จ.นครพนม ผู้บอกข้อมูล ได้แก่
- 1) ท้องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม
 - 2) วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
 - 3) นายอำเภอธาตุพนม
 - 4) วัฒนธรรมอำเภอธาตุพนม
 - 5) เจ้าหน้าที่อำเภอธาตุพนม
 - 6) นายกองค์การบริหารส่วนตำบล
 - 7) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุมรุกขนคร
 - 8) คณะกรรมการวัดพระธาตุมรุกขนคร
5. วัดพระธาตุเรณู อ.เรณูนคร จ.นครพนม ผู้บอกข้อมูล ได้แก่
- 1) ท้องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม
 - 2) วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
 - 3) นายอำเภอเรณูนคร
 - 4) วัฒนธรรมอำเภอเรณูนคร
 - 5) เจ้าหน้าที่อำเภอเรณูนคร
 - 6) นายกองค์การบริหารส่วนตำบล
 - 7) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุเรณู
 - 8) คณะกรรมการวัด

6. วัดพระธาตุศรีคุณ อ.นาแก จ.นครพนม ผู้บอกข้อมูล ได้แก่
- 1) ท้องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม
 - 2) วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
 - 3) นายอำเภอนาแก
 - 4) เจ้าหน้าที่อำเภอนาแก
 - 5) นายกองค์การบริหารส่วนตำบล
 - 6) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุศรีคุณ
 - 7) คณะกรรมการวัดพระธาตุศรีคุณ
7. วัดพระธาตุมหาชัย อ.ปลาปาก จ.นครพนม ผู้บอกข้อมูล ได้แก่
- 1) ท้องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม
 - 2) วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
 - 3) นายอำเภอปลาปาก
 - 4) วัฒนธรรมอำเภอปลาปาก
 - 5) เจ้าหน้าที่อำเภอปลาปาก
 - 6) นายกองค์การบริหารส่วนตำบล
 - 7) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุมหาชัย
 - 8) คณะกรรมการวัดพระธาตุมหาชัย
 - 9) นายโชติอนันต์ แสนสุภา หมอพราหมณ์ในพิธีบูชาพระธาตุมหาชัย
8. วัดพระธาตุประสิทธิ์ อ.นาหว้า จ.นครพนม
- 1) ท้องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม
 - 2) วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
 - 3) นายอำเภอนาหว้า
 - 4) เจ้าหน้าที่อำเภอนาหว้า
 - 5) นายกองค์การบริหารส่วนตำบล
 - 6) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุประสิทธิ์
 - 7) คณะกรรมการวัดพระธาตุประสิทธิ์

9. วัดพระธาตุท่าอุเทน อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม

- 1) ท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม
- 2) วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
- 3) นายอำเภอท่าอุเทน
- 4) วัฒนธรรมอำเภอท่าอุเทน
- 5) เจ้าหน้าที่อำเภอท่าอุเทน
- 6) นายกองค์การบริหารส่วนตำบล
- 7) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุท่าอุเทน
- 8) คณะกรรมการวัดพระธาตุท่าอุเทน

3. ประเพณีออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย
สถานที่เก็บข้อมูล คือ

1. อ.เมืองหนองคาย จ.หนองคาย ผู้บอกข้อมูล ได้แก่
 - 1) ท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดหนองคาย
 - 2) วัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย
 - 3) นายอำเภอเมืองหนองคาย
 - 4) เจ้าหน้าที่อำเภอเมืองหนองคาย
 - 5) นายยอดยิ่ง ราชตั้งใจ คณะผู้จัดการแสดงแสง สี เสียงประเพณีออกพรรษาและบั้งไฟพญานาค
 - 6) นายสุจินต์ ภมรศิริ คณะผู้จัดการแสดงแสง สี เสียงประเพณีออกพรรษาและบั้งไฟพญานาค
 - 7) นายนิพนธ์ รัตนโชติ คณะผู้จัดการแสดงแสง สี เสียงประเพณีออกพรรษาและบั้งไฟพญานาค
 - 8) หมอพราหมณ์ในพิธีบวงสรวงพญานาค
 - 9) ประธานหอการค้า จ.หนองคาย
2. อ.โพนพิสัย จ.หนองคาย ผู้บอกข้อมูล ได้แก่
 - 1) ท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดหนองคาย
 - 2) นายอำเภอโพนพิสัย
 - 3) วัฒนธรรมอำเภอโพนพิสัย
 - 4) เจ้าหน้าที่อำเภอโพนพิสัย

- 5) นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลโพธิ์พิสัย
- 6) เจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลโพธิ์พิสัย
- 7) เจ้าอาวาสวัดไทย
- 8) เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชพิพิธภัณฑสถานเมืองโพธิ์พิสัย

4. เทศกาลออกพรรษาและงานประเพณีไหลเรือไฟ จังหวัดนครพนม

สถานที่เก็บข้อมูล คือ อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม ผู้บอกข้อมูล ได้แก่

- 1) ท้องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม
- 2) วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
- 3) นายอำเภอเมืองนครพนม
- 4) เจ้าหน้าที่อำเภอเมืองนครพนม
- 5) นายกเทศมนตรีเมืองนครพนม
- 6) เจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองนครพนม
- 7) ผู้อำนวยการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานนครพนม

การสัมภาษณ์ผู้บอกข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured or guided interviews) ผู้วิจัยจะนับคำตอบของผู้บอกข้อมูลทุกคนแม้จะตอบไม่ครบทุกคำถามที่สัมภาษณ์ก็ตาม และมีแนวคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ผู้บอกข้อมูล สามารถจำแนกได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ผู้บอกข้อมูลทั่วไป

- 1) ท่านมีภูมิลำเนาอยู่ที่ใด
- 2) ท่านมีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคอย่างไร
- 3) ท่านมาบูชาพญานาค (ขอพรเรื่องใด)/มาแก้บนหรือจัดพิธีบวงสรวงเพราะเหตุใด (ประสบความสำเร็จในเรื่องใด)
- 4) ท่านมาเข้าร่วมประเพณีพิธีกรรมบ๋อยหรือไม่ เพราะเหตุใดจึงสนใจเข้าร่วมงาน
- 5) ท่านทราบข้อมูลหรือรายละเอียดการจัดงานมาก่อนหรือไม่ ทราบจากแหล่งข้อมูลใด
- 6) ท่านมีความรู้สึกรู้สียงอย่างไรในการเข้าร่วมงานประเพณีพิธีกรรม
- 7) ท่านรู้จักตำนานหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในท้องถิ่นนี้หรือไม่ (จากนั้นให้เล่าตำนานหรือเรื่องเล่าให้ฟัง)

- 8) ที่บ้านของท่านมีวัดอุ้มงคลเกี่ยวกับพญานาค หรือผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคบ้างหรือไม่ และมีความเชื่ออย่างไร

กลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้บอกข้อมูลที่เป็นเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ

- 1) ทางหน่วยงานของรัฐ (จังหวัด/อำเภอ) มีหน้าที่สนับสนุนกิจกรรมอย่างไร
- 2) งานประเพณีพิธีกรรมที่จัดมีหน่วยงานรัฐหน่วยงานใดที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องบ้าง
- 3) ทางหน่วยงานของรัฐเข้าร่วมกิจกรรมในส่วนใดบ้าง มีหน้าที่ทำอะไร มีการเตรียมงานอย่างไร
- 4) คนในชุมชนหรือหน่วยงานอื่นมีส่วนร่วมในการจัดเตรียมงานหรือไม่ อย่างไร
- 5) แนวคิดหรือจุดเน้นในการจัดงานประเพณีพิธีกรรมคืออะไร การจัดงานประเพณีในแต่ละปีมีความเหมือนหรือต่างกันอย่างไร
- 6) การประชาสัมพันธ์งานประเพณีพิธีกรรมเป็นไปในทิศทางใด
- 7) หน่วยงานใดให้การสนับสนุนงบประมาณในการจัดงานประเพณีพิธีกรรม
- 8) ประโยชน์ในการจัดงานประเพณีพิธีกรรมคืออะไร

กลุ่มที่ 3 กลุ่มผู้บอกข้อมูลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับคติชนสร้างสรรค์ (ตำนาน เรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม ประติมากรรม รูปเคารพ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค) แบ่งออกเป็น 3 ชุดคำถามย่อย ดังนี้

ชุดคำถามที่ 1 (คำถามเกี่ยวกับตำนานและเรื่องเล่า)

- 1) ท่านมีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคอย่างไรบ้าง
- 2) พญานาคที่ท่านบูชา/นับถือ มีชื่อเรียกหรือไม่ ชื่อของพญานาคนั้นคืออะไร
- 3) พญานาคมีความศักดิ์สิทธิ์หรืออิทธิปาฏิหาริย์ในด้านใด อย่างไร
- 4) มีประสบการณ์อะไรที่ทำให้ท่านเห็นหรือเชื่อว่าพญานาคมีความศักดิ์สิทธิ์/มีอิทธิฤทธิ์
- 5) ตำนานพญานาคดั้งเดิมในท้องถิ่นที่คนชุมชนยังรับรู้ยังมีเรื่องอะไรบ้าง
- 6) เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในปัจจุบันมีอะไรบ้าง
- 7) มีตำนานหรือเรื่องเล่าอะไรที่เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคบ้าง

ชุดคำถามที่ 2 (คำถามเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม)

- 1) งานประเพณีพิธีกรรมนี้มีที่มาอย่างไร มีเรื่องเล่าอะไรที่เกี่ยวข้องกับประเพณีนี้บ้าง
- 2) พิธีกรรมต่าง ๆ ในประเพณีมีขั้นตอนอย่างไร มีข้อควรปฏิบัติและข้อห้ามอะไรบ้างในประเพณีนี้
- 3) สิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีธรรมมีอะไรบ้าง/ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีนี้อย่างไร
- 4) เวลาที่วัดจัดงานประจำปีจะขึ้นในช่วงไหน ในงานปีแต่ละวันมีกิจกรรมอะไรบ้าง
- 5) คณะกรรมการจัดงานประกอบด้วยใครและแบ่งหน้าที่รับผิดชอบกันอย่างไร
- 6) รูปแบบงานประเพณีที่จัดแต่ละครั้ง ใช้รูปแบบการจัดงานเหมือนครั้งที่ผ่านมาหรือไม่ หรือคิดค้นใหม่ทุกปี ส่วนใดที่ยังคงไว้ ส่วนใดที่ตัดทิ้ง และส่วนใดคือส่วนที่เพิ่มขึ้นมา
- 7) ประเพณีพิธีกรรมที่จัดในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไรบ้าง เหตุใดจึงเปลี่ยน

ชุดคำถามที่ 3 (คำถามเกี่ยวกับประติมากรรมรูปเคารพ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค)

- 1) แนวคิดในการสร้างผลิตภัณฑ์นี้เกิดจากอะไร (ของที่ระลึก วัตถุมงคล สินค้าต่าง ๆ ฯลฯ) ใครเป็นผู้มีส่วนร่วมในการสร้าง
- 2) มีความเชื่อหรือแนวปฏิบัติในการใช้ผลิตภัณฑ์หรือไม่ อย่างไร
- 3) การสร้างรูปเคารพ ประติมากรรม และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีความเป็นมาและแนวคิดอย่างไร
- 4) มีเรื่องเล่าหรือตำนานอะไรที่สัมพันธ์กับการสร้างรูปเคารพ ประติมากรรม และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์
- 5) มีความเชื่อหรือแนวปฏิบัติในการบูชาประติมากรรมรูปเคารพ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือไม่ อย่างไร
- 6) มีกลุ่มคนใดบ้างที่มา/มีกิจกรรมอะไรบ้างที่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และมีความเชื่ออย่างไร
- 7) รูปเคารพประติมากรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และผลิตภัณฑ์มีความเกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรมหรือไม่ อย่างไร

การนำเสนอข้อมูลในวิทยานิพนธ์ทั้งส่วนที่เป็นการสัมภาษณ์และรูปภาพต่าง ๆ ผู้วิจัยจะระบุชื่อ-นามสกุล ของผู้บอกข้อมูลและผู้ที่ปรากฏอยู่ในภาพ เพื่อใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยด้านวิจัยด้านวัฒนธรรมในอนาคต

3) การวิเคราะห์ข้อมูล แยกการวิเคราะห์เป็น 2 ชั้น ได้แก่

3.1 วิเคราะห์ข้อมูลคติชนสร้างสรรค์ประเภทเรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม การท่องเที่ยว คติชนประเภทวัตถุ เพื่อหาลักษณะเด่นที่น่าสนใจและวิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชนโดยพิจารณาข้อมูลด้านบริบทสังคมวัฒนธรรมของสังคมอีสานตอนบนประกอบ โดยใช้วิธีวิทยาและทฤษฎีทางคติชนวิทยาและแนวคิดทฤษฎีอื่น ๆ เช่น คติชนสร้างสรรค์ ประเพณีประติษฐ์ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อนุภาค แบบเรื่อง และวัฒนธรรมประชานิยม

3.2 วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของคติชนที่สัมพันธ์กับการบูชาพญานาคในภาคอีสานตอนบน โดยพิจารณาบริบททางสังคมในช่วงที่เก็บข้อมูลประกอบ

4) เรียบเรียงและเสนอผลการวิจัย

1.6 การเก็บข้อมูลภาคสนาม

1.ระยะเวลาการเก็บข้อมูลภาคสนาม

งานวิจัยนี้เก็บข้อมูลเป็นระยะเวลา 5 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2560-2564 โดยแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงทดลองเก็บข้อมูลเบื้องต้นระหว่างปี พ.ศ. 2560-2561 และช่วงเก็บข้อมูลจริงจากภาคสนามระหว่างปี พ.ศ. 2562-2564 กลุ่มข้อมูลและรายละเอียดของการเก็บข้อมูลแบ่งเป็น 3 กลุ่มสำคัญ คือ 1) การเก็บข้อมูลคติชนประเภทประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค ใน 3 จังหวัด คือ จังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนม 2) การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประติมากรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค 3) การเก็บข้อมูลเรื่องเล่าในสื่อการแสดงในงานเทศกาล ประเพณีประจำปีของสามจังหวัดดังกล่าวและเรื่องเล่าจากคนในชุมชนท้องถิ่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การเก็บข้อมูลครั้งที่ 1 : วันที่ 2-3 กันยายน 2560
: เก็บข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับปรากฏการณ์การบูชาพญานาค
ที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 2 : วันที่ 5-6 มกราคม 2561
: เก็บข้อมูลเรื่องเล่าและพิธีกรรมบวงสรวง ที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 3 : วันที่ 27-30 เมษายน 2561
: เก็บข้อมูลประเพณีบุญเดือนหกและพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ประจำปี 2561 ที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 4 : วันที่ 6-13 กรกฎาคม 2561
: เก็บข้อมูลงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ประจำปี 2561 ที่จังหวัดนครพนม (อำเภอมืองนครพนม อำเภอราทุนพนม อำเภอนาแก อำเภอปลาปาก อำเภอนาหว้า และอำเภอท่าอุเทน)
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 5 : วันที่ 20-28 ตุลาคม 2561
: เก็บข้อมูลเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก ประจำปี 2561 ที่ อำเภอมืองหนองคาย และอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 6 : วันที่ 15-20 พฤษภาคม 2562
: เก็บข้อมูลประเพณีบุญเดือนหกและพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ประจำปี 2562 ในพื้นที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 7 : วันที่ 6-15 กรกฎาคม 2562
: เก็บข้อมูลงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ประจำปี 2562 ที่จังหวัดนครพนม (อำเภอมืองนครพนม อำเภอราทุนพนม อำเภอนาแก อำเภอปลาปาก อำเภอนาหว้า และอำเภอท่าอุเทน)
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 8 : วันที่ 9-18 ตุลาคม 2562
: เก็บข้อมูลเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก ประจำปี 2562 ที่อำเภอมืองหนองคาย และอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 9 : วันที่ 6-15 กรกฎาคม 2563
: เก็บข้อมูลงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ประจำปี 2563 ที่
จังหวัดนครพนม (อำเภอเมืองนครพนม อำเภอธาตุพนม อำเภอนาแก
อำเภอปลาปาก อำเภอนาหว้า และอำเภอท่าอุเทน)
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 10 : วันที่ 24 กันยายน - 4 ตุลาคม 2563
: เก็บข้อมูลเทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ ประจำปี
2563 ที่อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 11 : วันที่ 5-6 ตุลาคม 2563
: เก็บข้อมูลการสถานการณ์การท่องเที่ยวในบริบทโรคโควิด-19
ที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 12 : วันที่ 6-13 กรกฎาคม 2564
: เก็บข้อมูลงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ประจำปี 2564 ที่
อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 13 : 14-16 กรกฎาคม 2564
: เก็บข้อมูลเกี่ยวกับประติมากรรมและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับ
พญานาคที่ อำเภอเมืองหนองคายและอำเภอโพนพิสัย จังหวัด
หนองคาย
- การเก็บข้อมูลครั้งที่ 14 : 10-11 ตุลาคม 2564
: เก็บข้อมูลพิธีสัตตนาคราฐ์และเรื่องเล่าสัตตนาคราที่วัดพระธาตุ
พนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

2. การเตรียมตัวก่อนลงภาคสนาม

ถึงแม้ผู้วิจัยจะเป็นคนอีสานซึ่งถือว่าเป็น “คนใน” แต่การเตรียมตัวก่อนลงภาคสนามเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากผู้วิจัยยังไม่คุ้นเคยกับสนามวิจัยมากนัก ก่อนการเริ่มวิจัยจึงได้มีการเตรียมตัวดังนี้

1) การสำรวจพื้นที่วิจัยในระยะแรก

ก่อนการเริ่มต้นการวิจัย ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลเกี่ยวกับปรากฏการณ์การบูชาพญานาคและประเพณีพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน โดยเฉพาะในจังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนม หลังจากนั้นผู้วิจัยได้เดินทางไปสำรวจพื้นที่วิจัยด้วยตนเอง โดยเมื่อไปถึงสถานที่ได้มีการพูดคุย สอบถามคนในชุมชนเกี่ยวกับการจัดประเพณี พิธีกรรม และเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในเบื้องต้น และได้พยายามสอบถามถึงผู้รู้เกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม หรือผู้ที่มีส่วนในการจัดงานเพื่อสอบถามถึงข้อมูลในการติดต่อ ผู้วิจัยพบว่าจากการที่เป็นคนอีสานและทำงานในพื้นที่ภาคอีสานและสามารถสื่อสารด้วยภาษาถิ่นอีสานมีส่วนช่วยในการเชื่อมสัมพันธ์กับคนในชุมชนได้ง่าย เนื่องจากมีความรู้สึกเป็นพวกพ้องเดียวกัน

2) การวางแผนทางในการเก็บข้อมูล หลังจากสำรวจพื้นที่วิจัยและมีขอบเขตการเก็บข้อมูลที่ชัดเจนแล้ว ผู้วิจัยได้เตรียมข้อมูลเกี่ยวกับการวิจัยและการเตรียมคำถามในการสัมภาษณ์ และเอกสารการยินยอมร่วมโครงการวิจัยของผู้ให้ข้อมูล ตามแนวปฏิบัติของคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในคน ซึ่งผู้วิจัยได้ยื่นขอคำร้องขอรับการพิจารณาและได้รับการพิจารณาอนุมัติในปี พ.ศ. 2562-2564 ผู้วิจัยได้วางแผนการเก็บข้อมูลในสนามวิจัย และสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยจากสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือหรือเอกสาร ข่าวและหัวข้อที่เกี่ยวข้องในสื่อสังคมออนไลน์ และคนในชุมชนที่รู้จัก เป็นต้น

3) การเตรียมอุปกรณ์สำหรับเก็บข้อมูล อุปกรณ์สำคัญที่ผู้วิจัยใช้ในการเก็บข้อมูลสำคัญคือ โทรศัพท์มือถือ กล้องถ่ายรูปและเลนส์ที่สามารถบันทึกภาพได้ในระยะไกล เครื่องบันทึกเสียง สมุดบันทึก เครื่องเขียน และคอมพิวเตอร์แบบพกพา เนื่องจากประเพณีและพิธีกรรมบางงานที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลมีกิจกรรมทั้งภาคเช้า ภาคบ่าย และช่วงค่ำทำให้ต้องอาศัยคอมพิวเตอร์พกพาในการถ่ายข้อมูลทั้งภาพจากกล้องถ่ายรูปและโทรศัพท์มือถือ รวมทั้งเสียงจากเครื่องบันทึกเสียง

4) การวางแผนเดินทางและที่พัก พื้นที่เก็บข้อมูลของงานวิจัยนี้กระจายอยู่ในสามจังหวัดในภาคอีสานตอนบนซึ่งมีระยะทางห่างกันพอสมควร ผู้วิจัยใช้การเดินทางด้วยรถยนต์ส่วนตัว จึงต้องเตรียมตรวจสอบสภาพรถก่อนออกเดินทางเสมอ และในด้านสุขภาพร่างกายต้องพักผ่อนให้เพียงพอเนื่องจากบางครั้งผู้วิจัยเริ่มต้นเดินทางจากกรุงเทพมหานคร ทำให้ต้องระมัดระวังในการขับรถยนต์ส่วนที่พักรู้จัก ผู้วิจัยเลือกพักในโรงแรมหรือบ้านพักของคนในท้องถิ่นที่มีความปลอดภัยและอยู่ใกล้พื้นที่ในการวิจัยเพื่อสะดวกในการเดินทาง

5) การเตรียมของตอบแทนผู้ให้ข้อมูลและผู้แนะนำผู้วิจัยแก่ผู้ให้ข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลและผู้แนะนำผู้วิจัยแก่ผู้ให้ข้อมูลนับได้ว่าเป็นบุคคลสำคัญที่ทำให้การเก็บข้อมูลภาคสนามเป็นไปด้วยดี ผู้วิจัยจึงแสดงความขอบคุณด้วยการเลือกของตอบแทนให้เหมาะสมตามบุคคล เช่น ขนม ผลไม้ และเครื่องดื่ม เป็นต้น

3. การลงภาคสนาม

1) สอบถามกำหนดการและวันเวลาในการจัดงานให้แน่ชัด ก่อนถึงงานเทศกาลและประเพณีต่าง ๆ ผู้วิจัยจะตรวจสอบกำหนดงานจัดงานจากผู้จัดงานให้แน่ชัดก่อนการเดินทาง โดยเฉพาะในช่วงที่มีสถานการณ์โรคโควิด-19 ระบาดในประเทศไทยตั้งแต่ช่วงเดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2563 เป็นต้นมา ทำให้การจัดงานประเพณีของแต่ละท้องถิ่นจะมีการประชุมและการเปลี่ยนแปลงกำหนดการอยู่เป็นระยะ

2) การเข้าถึงผู้ให้ข้อมูล การลงภาคสนามของผู้วิจัยนั้นจะมีการนัดหมายล่วงหน้ากับผู้ให้ข้อมูลก่อน และอธิบายถึงโครงการวิจัย วัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการให้ข้อมูล โดยผู้ให้ข้อมูลอาจจะสะดวกให้ข้อมูลในช่วงเวลาที่มีประเพณีพิธีกรรม หรืออาจจะสะดวกในเวลาที่ยอยู่นอกประเพณีพิธีกรรม ผู้วิจัยจะต้องคำนึงถึงความสะดวกของผู้ให้ข้อมูลเป็นสำคัญ

3) การเข้าถึงข้อมูล เมื่อใกล้ถึงวันและเวลาในการจัดงาน ผู้วิจัยจะเดินทางล่วงหน้าไปก่อน ประเพณีและพิธีกรรมจะเริ่มเสมอเพื่อเป็นการเตรียมตัวให้พร้อมทั้งด้านร่างกายและข้อมูล โดยงานประเพณีพิธีกรรมจะต้องศึกษากำหนดการให้ชัดว่าจัดสถานที่ใดและเวลาใด เนื่องจากประเพณีในพื้นที่วิจัยส่วนใหญ่เป็นประเพณีใหญ่ระดับจังหวัด มีกิจกรรมหลากหลาย ผู้วิจัยจึงต้องตรวจสอบทั้งก่อนกิจกรรมเริ่มและตรวจสอบระหว่างกิจกรรมดำเนินอยู่ หากเป็นข้อมูลเกี่ยวพิธีกรรม ผู้วิจัยจะเตรียมอุปกรณ์บันทึกเสียงให้พร้อมตั้งแต่ก่อนเริ่มพิธี รวมถึงการถ่ายภาพในระยะใกล้และไกล จะต้องเลือกใช้อุปกรณ์ตามความเหมาะสม หากเป็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยจะยืนยันวันเวลาในการนัดหมายทุกครั้งและไปให้ตรงเวลานัด ก่อนเริ่มการสัมภาษณ์จะต้องอธิบายถึงงานวิจัยที่ผู้วิจัยศึกษาอยู่และขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลยินยอมให้ความร่วมมือในโครงการวิจัยจึงจะเริ่มสัมภาษณ์ได้ ก่อนเริ่มสัมภาษณ์ผู้วิจัยจะขออนุญาตบันทึกเสียงและบันทึกภาพทุกครั้ง และระหว่างการสัมภาษณ์ผู้วิจัยจะจดบันทึกไปด้วย เพราะหากอุปกรณ์บันทึกเสียงขัดข้องหรือมีปัญหาจะได้ไม่ต้องขอสัมภาษณ์ใหม่ และระหว่างการสัมภาษณ์ผู้วิจัยจำคำนึงถึงความสะดวกหรือความรู้สึกของผู้ให้สัมภาษณ์เป็นสำคัญ

4. ปัญหา อุปสรรค และการแก้ไข

1) ปัญหาจากตัวผู้วิจัย

การเก็บข้อมูลการวิจัยนี้ส่วนใหญ่ผู้วิจัยจะเดินทางไปเก็บข้อมูลคนเดียว เนื่องจากเก็บข้อมูลเป็นเวลานานและอยู่ในสถานการณ์ช่วงโรคโควิด-19 ระบาด ทำให้การเดินทางคนเดียวสะดวกต่อการจัดการในด้านต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การเก็บข้อมูลคนเดียว ด้วยเพศสภาพที่เป็นผู้หญิงมีข้อควรระวังหลายประการ เช่น การขับรถคนเดียวโดยเฉพาะในช่วงกลางคืนมีความเสี่ยงอันตรายค่อนข้างมาก ผู้วิจัยต้องระมัดระวังและพยายามพักผ่อนให้เพียงพอ เนื่องจากงานเทศกาลและประเพณีมีกิจกรรมที่จัดในช่วงกลางคืนหลายกิจกรรม หรือการพักคนเดียวในโรงแรมหรือบ้านของชาวบ้านในชุมชนต้องระมัดระวังและสำรวจอย่างรอบด้านโดยเน้นความปลอดภัยเป็นหลัก

2) ปัญหาในการเข้าถึงข้อมูลหรือผู้ให้ข้อมูล เนื่องจากพื้นที่ในการวิจัยเป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยไม่คุ้นเคยมาก่อน ทำให้การเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลต้องอาศัยความอดทนในการสร้างปฏิสัมพันธ์ บางครั้งผู้วิจัยอาจเกิดความท้อถอยเนื่องจากถูกปฏิเสธหรือแสดงความกังขาในวัตถุประสงค์ของการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีในการอธิบายถึงความเป็นมาของการวิจัยและวัตถุประสงค์ของการวิจัยพร้อมแสดงตัวตนว่าเป็นใคร นอกจากนี้ยังมีการเก็บข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ทำให้เนื่องจากผู้วิจัยเป็นผู้หญิงทำให้การเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลที่เป็นพระสงฆ์มีความลำบากมากกว่ากลุ่มผู้ให้ข้อมูลอื่น เนื่องจากผู้วิจัยไม่ได้มีผู้ติดตาม กรณีเช่นนี้การมีผู้ร่วมทางหรือผู้ติดตามจะทำให้เกิดความสะดวกมากกว่า

3) ปัญหาจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ในประเทศไทย จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2563 นั้นได้เกิดผลกระทบกับการวิจัยหลายด้าน เช่น การเก็บข้อมูลภาคสนามไม่เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้ กล่าวคือจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคนี้ทำให้รัฐบาลมีมาตรการป้องกันหลายอย่าง เช่น การงดจัดงานประเพณีบางพื้นที่เพื่อป้องกันการรวมตัวกันของคนจำนวนมากเพื่อเป็นการเว้นระยะห่างทางสังคม งานประเพณีพิธีกรรมของผู้วิจัยที่ได้รับผลกระทบ คือ ประเพณีบุญเดือนหกและพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ในปี พ.ศ. 2563-2564 และได้กลับมาจัดเป็นปกติในปี พ.ศ. 2565 อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลเบื้องต้นในปี พ.ศ. 2561-2562 ทำให้มีข้อมูลสนามประกอบการวิเคราะห์อยู่พอสมควร

ส่วนประเพณีอื่น ๆ ยังจัดได้ตามปกติแต่ต้องดำเนินการตามนโยบายของรัฐบาลด้วยแนวคิดชีวิตวิถีใหม่ (New Normal) คือ ประชาชนต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการดำเนินชีวิต เช่น เน้น

การอยู่บ้านมากขึ้น ไม่เน้นร่วมกิจกรรมข้างนอก และเว้นระยะห่างระหว่างบุคคล เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2563-2564 บางประเพณีต้องงดกิจกรรมบันเทิงหรือกิจกรรมย่อยเนื่องจากลดความแออัดของผู้เข้าร่วมงาน นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมงานต้องสวมหน้ากากอนามัย การแสดงหลักฐานการฉีดวัคซีนก่อนเข้าร่วมงาน หรือการตรวจ ATK หรือตรวจโรคโควิด-19 ด้วยชุดเครื่องมือตรวจโควิดด้วยตนเองก่อนเข้าร่วมงาน สถานการณ์เหล่านี้ทำให้การเก็บข้อมูลภาคสนามมีขั้นตอนที่ซับซ้อนมากขึ้น และผู้วิจัยจะต้องรักษาสุขภาพร่างกายให้พร้อม หากไม่พร้อม เช่น ติดเชื้อหรือเป็นผู้มีความเสี่ยงสูงเนื่องจากไปสัมผัสใกล้ชิดกับผู้ติดเชื้อ จะต้องมีการกักตัวซึ่งอาจส่งผลให้ผู้วิจัยไม่สามารถไปเก็บข้อมูลภาคสนามได้ นอกจากนี้ ผลกระทบจากโรคระบาดยังทำให้เกิดปัญหาในการเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลบางคน เนื่องจากเกิดความหวาดระแวงในการติดเชื้อโควิด-19 จึงต้องเปลี่ยนวิธีการสัมภาษณ์แบบเผชิญหน้ามาเป็นการสัมภาษณ์ผ่านทางโทรศัพท์แทน จะเห็นได้ว่าการเก็บข้อมูลคติชนภาคสนามในบริบทของโรคโควิด-19 ทำให้เห็นถึงความไม่แน่นอนในภาคสนามและบริบทของสังคมส่งผลต่อการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยต้องเตรียมพร้อมรับสถานการณ์ที่อาจมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ รวมทั้งต้องมีสติในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าอีกด้วย

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้รวบรวมข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน
- 2) ทำให้เข้าใจวิถีคิดและบทบาทหน้าที่ของคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน
- 3) เป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลคติชนในสังคมไทยร่วมสมัยด้วยแนวคิดคติชนสร้างสรรค์

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ

พญานาค (Naga) หมายถึง สัตว์กึ่งเทพในตำนานและนิทานปรัมปรา เป็นราชาของสัตว์จำพวกงูใหญ่ มีหงอน เชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์ มีอำนาจสามารถบันดาลสิ่งดีและสิ่งร้ายได้ มีถิ่นอาศัยอยู่ใต้บาดาล

คติชนสร้างสรรค์ (creative folklore) หมายถึง ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นการนำคติชนในสังคมประเพณีมาปรับใช้ด้วยวัตถุประสงค์ใหม่ ๆ ในบริบทสังคมโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจสร้างสรรค์การท่องเที่ยวและบริบทข้ามพรมแดน ปรากฏการณ์นี้เป็นผลจากการปรับใช้คติชนอันเป็น

รากเหง้าทางวัฒนธรรมท้องถิ่นไทยที่มีอยู่เดิมผนวกกับวิธีคิดในการผลิตซ้ำ ประยุกต์ ผสมผสาน สร้างใหม่ หรือสร้างความหมายในบริบทใหม่ ทำให้คติชนที่สืบทอดมาในสังคมประเพณีมีพลวัตที่ต้องอธิบายด้วยบริบทใหม่ในสังคมปัจจุบัน (ศิริพร ณ ถลาง, 2559: 121) นอกจากนี้ คติชนสร้างสรรค์ หมายถึง ข้อมูลคติชนอันเป็นผลจากการปรับประยุกต์และการสร้างสรรค์คติชนตามลักษณะดังกล่าวข้างต้น

คติชนประเพณี (Traditional Folklore) หมายถึง คติชนที่มีการยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาในชุมชน เช่น ตำนาน เรื่องเล่า ความเชื่อ การละเล่น การแสดง และประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น

คติชนวัตถุ (Material Folklore) หมายถึง คติชนที่เกี่ยวกับสิ่งที่สัมผัสจับต้องได้ มีการส่งต่อ สืบสานกันในชุมชน เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ หัตถกรรม สิ่งปลูกสร้าง และสถาปัตยกรรม เป็นต้น

ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค หมายถึง สิ่งประดิษฐ์ หรือ สินค้าที่ผลิตขึ้นด้วยการนำอนุภาคเกี่ยวกับพญานาค หรือ การนำลักษณะเด่นของพญานาค เช่น รูปลักษณ์ภายนอก พฤติกรรม ความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ หรือ การให้โชคลาภ การคุ้มครอง เป็นต้น มาเป็นแนวคิดในการสร้าง

ประเพณีสร้างสรรค์ (creative tradition) หมายถึง ประเพณีดั้งเดิมที่มีการประยุกต์เพื่อนำเสนอใหม่ในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน หรือประเพณีที่สร้างใหม่ที่มีรูปแบบ เนื้อหา หรือวัตถุประสงค์ใหม่ ที่มักเป็นการสร้างจากฐานความเชื่อเดิมที่มีในวัฒนธรรมนั้นแล้วนำมาสร้างความหมายใหม่เพื่อนำเสนอในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์ บริบทการท่องเที่ยว หรือบริบทข้ามพรมแดน (ศิริพร ณ ถลาง, 2559: 19)

ประเพณีประดิษฐ์ (Invented Tradition) หมายถึง “ประเพณีใหม่” ที่มีรูปแบบหรือชุดของวิถีปฏิบัติ (A set of practice) ที่มีลักษณะของการพยายามอ้างอิง “อดีต” หรือ “การสืบทอดมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ” จนเกิดการปฏิบัติซ้ำ (Repetition) การปฏิบัติอย่างเป็นทางการ (formalization) และทำให้เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติอย่างเป็นทางการ (Ritualization) นอกจากนี้ยังมีการประกอบสร้างโดยใช้รากฐานทางวัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิมเป็นองค์ประกอบทำให้ผู้คนเชื่อและยอมรับไปโดยปริยายว่าเป็นประเพณีเก่าที่มีมาแต่เดิม (Eric Hobsbawm, 1983: 1-14)

ปรากฏการณ์บุชาพญานาค หมายถึง เหตุการณ์ทางสังคมที่แสดงถึงกระแสความรู้และความเชื่อเรื่องพญานาคอันนำไปสู่วิถีปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องพญานาคและการบุชาพญานาค

1.9 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.9.1 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

คติชนสร้างสรรค์ (Creative Folklore) ศิราพร ณ ถลาง (2559) เป็นผู้คิดค้นศัพท์ “คติชนสร้างสรรค์” (creative folklore) ขึ้น เป็นคำที่ล้อมาจาก “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” (creative economic) ซึ่งเป็นแนวคิดเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจโดยการสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value adding) โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมรวมถึงการนำเอาระบบคุณค่า ระบบความเชื่อ และคติชนที่มีอยู่เดิมมาสร้างสรรค์ในสังคมปัจจุบัน คติชนสร้างสรรค์ หมายถึง คติชนที่มีการสร้างใหม่หรือผลิตซ้ำ การประยุกต์ การต่อยอดคติชน การตีความใหม่ การสร้างความหมายใหม่ในบริบททางสังคมไทยปัจจุบันในลักษณะของการสืบทอด คติชนในบริบทใหม่ หรือการนำคติชนไปใช้เพื่อ “สร้างมูลค่าเพิ่ม” หรือ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ทางท้องถิ่นหรืออัตลักษณ์ชาติพันธุ์ (ศิราพร ณ ถลาง, 2559: 19) “คติชนสร้างสรรค์” นับเป็นทฤษฎีหรือแนวคิดใหญ่ที่ต้องใช้ทฤษฎีอื่น ๆ มาช่วยในการตอบปัญหาวิจัย เช่น แนวคิดเรื่องประเพณีประดิษฐ์ (Invented Tradition) ภาพแทน (Representation) อัตลักษณ์ (Identity) ของแท้ (Authenticity) คติชนเทียม (Fakelore) การผสมผสานวัฒนธรรม (Cultural hybridity) และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Heritage Tourism) เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงที่มาของคติชนสร้างสรรค์และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ศิราพร ณ ถลาง ชี้ให้เห็นว่าบริบททางสังคมที่ส่งผลต่อการเกิดปรากฏการณ์ “คติชนสร้างสรรค์” มี 3 บริบทใหญ่ คือ บริบทสังคมโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยว บริบทสังคมทุนนิยมและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และบริบทข้ามชาติข้ามพรมแดน (ศิราพร ณ ถลาง, 2559: 22-40) ดังนี้

1) บริบทสังคมโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยว ศิราพร ณ ถลาง อธิบายว่ากระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) ทำให้ผู้คนมี “วิถีชีวิตที่คล้าย ๆ กัน” เช่น ชาวเอเชียบริโภคอาหารแบบชาวตะวันตก การรับรู้ข่าวสารพร้อมกันทุกทวีป จนเป็นผลให้เกิดพฤติกรรมที่มีลักษณะคล้ายกันทั่วโลก เนื่องจากโลกมีการเชื่อมถึงกันอย่างไร้พรมแดน วัฒนธรรมแบบโลกาภิวัตน์จึงมีการปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมที่เป็นฝ่ายตั้งรับ จนทำให้เกิด “การผสมผสานทางวัฒนธรรม” (cultural

hybridization) ขึ้น และส่งผลให้ในแต่ละสังคมอาจกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจนยากที่จะรักษา “วัฒนธรรมของแท้” หรือ “วัฒนธรรมดั้งเดิม” (authentic culture) ของตนเองไว้ได้

นอกจากนี้โลกาภิวัตน์ยังมีความสัมพันธ์กับการท่องเที่ยวเป็นอย่างมากเพราะกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดธุรกิจและอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในระดับโลกซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับสังคมประเพณีที่จะต้องมีการปรับตัวเพื่อรับการเปลี่ยนแปลงนี้ เช่น การปรับประยุกต์ หรือพัฒนาประเพณีวัฒนธรรม และผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ในท้องถิ่นเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจนเกิดเป็นปรากฏการณ์ “ขายวัฒนธรรม” ขึ้น บริบทสังคมโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยวจึงเป็นบริบทหนึ่งที่ทำให้ “คติชน” เกิดความเปลี่ยนแปลง

2) บริบทสังคมทุนนิยมและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ศิราพร ณ ถลาง ชี้ให้เห็นว่าสังคมทุนนิยมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของโลก โดยกล่าวถึง จอห์น ฮอว์กินส์ (John Howkins, 2001 อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง, 2559: 31) ซึ่งเขียนหนังสือ The Creative Economy ไว้เมื่อ ค.ศ. 2001 และเป็นที่มาของคำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ฮอว์กินส์ มีความเห็นว่า การคิดสร้างสรรค์ (creativity) ไม่จำเป็นจะต้องเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่อาจจะนับเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจถ้ามีนัยทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจกับคติชนหรือวัฒนธรรมจึงสามารถเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันได้หากเป็นการนำคติชนหรือวัฒนธรรมมาทำให้เกิดความหมาย คุณค่าและมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ เมื่อพิจารณาถึงการขานรับแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ตามสังคมโลกพบว่าประเทศไทยได้นำแนวคิดนี้มาปรับใช้กับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศด้วย ดังจะเห็นได้จากนโยบายของรัฐบาลไทยที่มี “แผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2550-2559” ซึ่งเป็นแผนยุทธศาสตร์ที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการกรอบทิศทางการพัฒนางานศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ทำให้เห็นว่ารัฐบาลไทยได้เดินตามแนวคิดเศรษฐกิจแบบใหม่ของโลก ที่มีการส่งเสริมมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจด้วยการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับการท่องเที่ยว (ศิราพร ณ ถลาง, 2559: 31-36)

3) บริบทข้ามชาติ-ข้ามพรมแดน ศิราพร ณ ถลาง ชี้ให้เห็นว่าบริบทโลกาภิวัตน์ได้นำไปสู่บริบทใหม่ที่ผู้คนอยู่ในสภาวะ “ข้ามชาติ” (transnationalism) หรือ “ข้ามพรมแดน” (transborder) เนื่องจากการเดินทางคมนาคมในปัจจุบันมีความสะดวกรวดเร็วมากขึ้น ประเด็นเรื่องความสำคัญของโลกาภิวัตน์และบริบทสังคมโลกแบบข้ามชาติข้ามพรมแดนนี้ อัฟพาดูไร (Appadurai, 1991 อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง, 2559: 38) ชี้ให้เห็นว่า วิถีชีวิตผู้คนและกลุ่มชาติพันธุ์

มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในเรื่องบริบททางสังคม พื้นที่ และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในการแสดงอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ต่าง ๆ เนื่องจากกลุ่มชาติพันธุ์ในปัจจุบันไม่ได้ผูกติดอยู่กับดินแดนมาตุภูมิอีกต่อไป พลวัตทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ในปัจจุบันเกิดขึ้นในสถานะที่กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ “หลุดลอยจากมาตุภูมิของตนเอง” (deterritorialization) กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวจึงต้องมีการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ในบริบทใหม่ วัฒนธรรมต่าง ๆ จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนตีความ และนำเสนอใหม่ในบริบทใหม่ (ศิริพร ณ ถลาง, 2559: 38)

นอกจากนี้ยังมีคำที่เกี่ยวข้องกับคติชนสร้างสรรค์คือ “ประเพณีสร้างสรรค์” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคติชนสร้างสรรค์ ศิริพร ณ ถลาง อธิบายความหมายของคำนี้ไว้ว่า เป็นประเพณีดั้งเดิมที่มีการประยุกต์เพื่อนำเสนอในบริบทใหม่ หรืออาจเป็นประเพณีที่สร้างใหม่ที่มีรูปแบบ เนื้อหาหรือวัตถุประสงค์ใหม่ที่มีมักเป็นการสร้างจากฐานความเชื่อเดิมที่มีในวัฒนธรรมนั้นแล้วนำมาสร้างความหมายใหม่เพื่อนำเสนอในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน (ศิริพร ณ ถลาง, 2559: 19)

อนึ่งคำว่า “สร้างสรรค์” ใน “คติชนสร้างสรรค์” และ “ประเพณีสร้างสรรค์” นั้น ศิริพร ณ ถลาง อธิบายว่าเป็นการใช้ในความหมายว่าเป็นสิ่งที่ “สร้างใหม่” ใน “บริบทใหม่ ๆ ” และมีนัยที่ “เป็นกลาง” (neutral) ไม่ได้ประเมินในเชิงตัดสินคุณค่าว่าสิ่งสร้างสรรค์เหล่านั้นดีหรือไม่ดีอย่างไร

ผู้วิจัยนำแนวคิดนี้มาใช้ศึกษาคติชนสร้างสรรค์เกี่ยวกับการบูชาพญานาคในภาคอีสานตอนบนเพื่อให้เห็นวิธีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณี พิธีกรรม เรื่องเล่าใหม่ ๆ รวมทั้งคติชนที่เป็นวัตถุซึ่งการเกิดของคติชนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนไปในปัจจุบัน การใช้ทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์ซึ่งเป็นทฤษฎีใหม่จะเป็นเครื่องมือหนึ่งที่สามารถช่วยเข้ามาคลี่คลายและอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมใหม่ ๆ ของการบูชาพญานาคในบริบทสังคมร่วมสมัยได้

อนุภาค (Motif) และแบบเรื่อง (Tale Type) แนวคิดนี้ผู้วิจัยจะนำไปศึกษาอนุภาคและแบบเรื่องของตำนานดั้งเดิมและเรื่องเล่าสมัยใหม่เกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในสื่อต่าง ๆ ศิริพร ณ ถลาง (2548: 36) ได้ให้นิยามของ “อนุภาค” (motif) ไว้ว่า หมายถึง หน่วยย่อยในนิทานที่ได้รับการสืบทอดและดำรงในสังคมหนึ่ง ๆ และเหตุที่ได้รับการสืบทอดก็เพราะมีความ “ไม่ธรรมดา” มีความน่าสนใจทางความคิดและจินตนาการ อนุภาคอาจเป็นตัวละคร วัตถุสิ่งของ พฤติกรรมของตัวละครหรือเหตุการณ์ในนิทาน การศึกษาอนุภาคจึงช่วยให้เข้าใจความคิดและจินตนาการของมนุษย์ที่มีต่อพญานาค โดยเฉพาะในบริบทปัจจุบันที่มีการนำตำนานดั้งเดิมมาปรับเพื่อนำเสนอใหม่ใน

บริบทใหม่ ส่วนนิยามของ “แบบเรื่องนิทาน” (tale type) หมายถึง โครงเรื่องหรือนิทานที่ทำให้ นิทาน แต่ละเรื่องมีลักษณะเฉพาะต่างจากนิทานเรื่องอื่น ๆ แบบเรื่องนิทานแต่ละแบบดำรงอยู่อย่าง อิสระในลักษณะของเรื่องเล่าที่สมบูรณ์ในตัวเอง นิทานแต่ละแบบเรื่องอาจจะประกอบด้วยอนุภาค เดียวหรือหลายอนุภาคก็ได้ (Stith Thompson, 1977 อ้างถึงใน ศิราพร ณ กลาง, 2548: 66) การศึกษาอนุภาคและแบบเรื่องนี้จะทำให้เข้าใจถึงลักษณะเด่นของตำนานและเรื่องเล่าพญานาคที่เป็น ฐานรากของความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาค

ประเพณีประดิษฐ์ (Invented Tradition) ศิราพร ณ กลาง (2559: 47) อธิบายถึงศัพท์ “Invented Tradition” ว่าเป็นทั้งปรากฏการณ์และแนวคิดที่เกิดขึ้นกับวัฒนธรรมโดยเฉพาะ การสร้างสรรค์ คติชนบริบทในปัจจุบัน แนวคิดนี้มีที่มาจาก Eric Hobsbawm and Terrance Ranger (1983) ผู้เขียนและบรรณาธิการหนังสือ The Invention of Tradition ฮ็อบสบอม ได้สังเกตว่าในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ในอังกฤษมี “ประเพณี” ที่อ้างว่า หรือ “ดูเหมือนว่า” เป็นประเพณีที่เก่ามาแต่ดั้งเดิม แต่แท้ที่จริงเป็นประเพณีที่เพิ่งเกิดใหม่เมื่อไม่นานมานี้หรือ บางประเพณีก็เพิ่ง “ประดิษฐ์” ขึ้นใหม่

ฮ็อบสบอม (Eric Hobsbawm, 1983 อ้างถึงใน ศิราพร ณ กลาง, 2559: 47-49) ได้นิยาม คำว่า invented tradition (ประเพณีประดิษฐ์) ว่า ครอบคลุมทั้งประเพณีที่ “ถูกประดิษฐ์” ขึ้น สืบทอดมาในสังคมมาแล้ว และประเพณีที่ “เพิ่งประดิษฐ์” ขึ้นเมื่อไม่กี่ปีมานี้ นอกจากนี้ประเพณี ประดิษฐ์ที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่มักมีที่มาจากนโยบายของ “รัฐชาติ” โดยประเพณีที่รัฐชาติ ประดิษฐ์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมการเมืองการปกครอง

ฮ็อบสบอมสนใจศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมว่า “ประเพณีประดิษฐ์” เกิดขึ้นมาด้วย กระบวนการใด โดยได้มุ่งประเด็นในการศึกษาถึงเรื่องการจัดระเบียบสังคมว่า กระบวนการเหล่านี้ ได้รับการถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของชุดของวิถีปฏิบัติ (A set of practice) เช่น ศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม เรื่องเล่า ตำนาน คติชน ประวัติศาสตร์ และสัญลักษณ์ต่าง ๆ อาจเรียกได้อีก อย่างเป็นทางการว่า “วัตถุโบราณ” (Ancient Material) มีความพยายามอ้างอิง “อดีต” ของสังคมมา สร้าง “ประเพณีประดิษฐ์” จนเกิดการปฏิบัติซ้ำตามแบบเดิมจนเกิดการยอมรับกันในสังคมไปโดย ปริยาย (Eric Hobsbawm อ้างถึงใน เอกกรินทร์ พึ่งประชา, 2545: 14)

กล่าวโดยสรุป “ประเพณีประดิษฐ์” มีลักษณะสำคัญคือ การสร้าง “ประเพณีใหม่” ด้วยการ หยิบยกเอาวัตถุโบราณที่มีมาแต่เดิม หรือ เป็นรากฐานทางวัฒนธรรม เช่น เรื่องราวทางประวัติศาสตร์

พิธีกรรม งานเฉลิมฉลอง รวมถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ของสังคม เพื่อนำมาปฏิบัติให้เป็นรูปแบบใหม่โดยมีจุดมุ่งหมายบางอย่างร่วมกันในบริบทที่สังคมกำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ “ประเพณีประดิษฐ์” จึงเป็นประเพณีที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่เมื่อไม่นานมานี้ แต่มีการประกอบสร้างโดยใช้รากฐานทางวัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิมเป็นองค์ประกอบทำให้ผู้คนเชื่อว่าเป็นประเพณีเก่าที่มีมาแต่เดิม

ผู้วิจัยนำแนวคิดนี้มาศึกษาประเพณีประดิษฐ์ที่เกี่ยวข้องกับการบูชาพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบนเนื่องจากการประกอบสร้างที่ใช้รากฐานทางวัฒนธรรมเรื่องพญานาคที่มีมาแต่เดิมเป็นองค์ประกอบทำให้ผู้คนเชื่อว่าประเพณีเกี่ยวกับการบูชาพญานาคบางประเพณีนั้นเป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่อดีต

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) เมื่อกล่าวถึงการท่องเที่ยวในยุคปัจจุบันอาจแบ่งการท่องเที่ยวออกได้หลายรูปแบบตามความสนใจเฉพาะบุคคล การท่องเที่ยวนั้นนอกจากจะเป็นการพักผ่อนหย่อนใจแล้วยังเป็นการเปิดประสบการณ์ให้ใหม่ ๆ ให้นักท่องเที่ยวในมุมมองเกี่ยวกับการศึกษาคติชนเกี่ยวกับพญานาคนั้น ผู้วิจัยเห็นว่ามีข้องเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมซึ่งเป็นการท่องเที่ยวเพื่อเที่ยวชมความงดงามของวัฒนธรรมประวัติศาสตร์วิถีชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ

ศิริพร ณ ถลาง ได้กล่าวถึงการท่องเที่ยวจาริกแสวงบุญ (Religious Tourism) ว่าเป็นการท่องเที่ยวที่น่าจะเก่าแก่ดั้งเดิมที่สุด เพราะเป็นพฤติกรรมของผู้คนในสังคมประเพณีที่ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดก็ตามก็มักจะมีการไปท่องเที่ยวตามสถานที่สำคัญทางศาสนาหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงทำให้เกิด “การท่องเที่ยวเชิงศาสนา” ขึ้น และความนิยมในการท่องเที่ยวดังกล่าวนี้นี้มักจะเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคม นอกจากนี้ ศิริพร ยังชี้ให้เห็นว่า การท่องเที่ยวแบบจาริกแสวงบุญหรือการท่องเที่ยวเชิงศาสนานี้มีความคาบเกี่ยวกับการท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรม (Heritage tourism) เนื่องจากการท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรมทางวัตถุครอบคลุมสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนสถานต่าง ๆ ซึ่งนับเป็นมรดกโบราณในอดีต (ศิริพร ณ ถลาง, 2559: 24-25)

นอกจากนี้การท่องเที่ยวเชิงศาสนาอาจนับได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวตามความสนใจเฉพาะกลุ่มที่มีวิถีปฏิบัติอย่างหลากหลาย บุญยสฤษฎ์ อเนกสุข (2559) ได้อธิบายถึง การท่องเที่ยวเชิงศาสนาว่าเป็นกิจกรรมท่องเที่ยวตามความสนใจพิเศษ (Special-Interest) นักท่องเที่ยวอาจจะสนใจแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นศาสนสถาน สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือสถานที่ที่มีความเชื่อมโยงกับเรื่องเล่าหรือตำนานทางศาสนาต่าง ๆ รวมทั้งอาจจะเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาด้วย นอกจากการท่องเที่ยว

เชิงศาสนาทั่วไปแล้วยังมีการท่องเที่ยวในรูปแบบความสนใจเฉพาะอีกสองกลุ่ม คือ กลุ่มการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณกับการท่องเที่ยวเชิงแสงบุญ โดยเควิน เอ กริฟฟิน (Kavin A. Griffin, 2007 อ้างถึงใน บุญยสฤษฎ์ อเนกสุข, 2559: 25) ซึ่งให้เห็นความแตกต่างระหว่างการท่องเที่ยวเชิงศาสนากับการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณและการท่องเที่ยวเชิงแสงบุญว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนานั้นแม้แรงบันดาลใจการท่องเที่ยวจะมาจากความศรัทธาในศาสนาก็ตาม แต่การไปท่องเที่ยวอาจจะไม่ได้เป็นการเดินทางไปเพื่อปฏิบัติธรรมเสมอไป อาจจะเพียงแต่ไปชมสถานที่สำคัญหรือพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น ในขณะที่การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณและการท่องเที่ยวเชิงแสงบุญเป็นการเดินทางเพื่อ “แสวงหาความหมายทางจิตวิญญาณ” (A Spiritual Quest in Search of Meaning) ซึ่งนักท่องเที่ยวในฐานะผู้แสวงบุญและมีความศรัทธามักจะเข้าร่วมกิจกรรมหรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่ทางสถานที่ท่องเที่ยวนั้นจัดขึ้น (บุญยสฤษฎ์ อเนกสุข, 2559: 25)

จากข้างต้นอาจสรุปได้ว่าการท่องเที่ยวในเชิงศาสนาเป็นการท่องเที่ยวที่แม้จะมีความสนใจพิเศษเป็นสิ่งที่กำหนดจุดหมายปลายทาง (destination) แต่ขณะเดียวกันนักท่องเที่ยวก็มีวิถีปฏิบัติอย่างอิสระ จึงทำให้นักท่องเที่ยวสามารถกำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวของตนเองได้ ทั้งการท่องเที่ยวที่เน้นการเที่ยวชมสถานที่หรือพิธีกรรมในลักษณะการพักผ่อนหย่อนใจและเน้น “การชม” มากกว่าการ “ปฏิบัติ” และการท่องเที่ยวในลักษณะที่จะต้องเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เป็นการเน้นปฏิบัติเพื่อให้ “เข้าถึง” พิธีกรรมนั้น ๆ อย่างแท้จริง

วัฒนธรรมประชานิยม (Popular Culture) ผู้วิจัยจะนำแนวคิดนี้ไปประกอบการวิเคราะห์กระแสนิยมการบูชาพญานาคในสังคมไทยร่วมสมัยซึ่งมีการผลิตซ้ำตำนาน เรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม และคติชนประเภทวัตถุเกี่ยวกับการบูชาพญานาค การผลิตซ้ำดังกล่าวมีรูปแบบการนำเสนอที่มีการดัดแปลง ปรับประยุกต์ และผสมผสานจากองค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อให้เข้าถึงมวลชนได้ง่ายและรวดเร็วด้วยวัตถุประสงค์และบริบทที่ต่างจากเดิม

John Storey (1993) ได้ให้นิยามของ “วัฒนธรรมประชานิยม” ว่าเป็นวัฒนธรรมของ “มวลชน” หรือเป็นวัฒนธรรมที่มีคนจำนวนมากชื่นชอบและอยู่ภายใต้กลไกการโฆษณาเพื่อให้เข้าถึงคนจำนวนมาก ส่วน พัฒนา กิตติอาษา (2546) ได้ให้นิยามว่า วัฒนธรรมประชานิยมเป็นวัฒนธรรมที่อยู่ในกระแสนิยม มี “ตัวบท” ทางวัฒนธรรมที่นำเสนอผ่านสื่อที่เข้าถึงได้ง่ายและรวดเร็วในวงกว้าง และในขณะเดียวกันก็มีการเสื่อมสลายได้ ปรากฏการณ์การบูชาพญานาคอาจจัดได้ว่าเป็น “ตัวบท” หนึ่งที่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมประชานิยม

หากนำแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมประชาานิยมมาวิเคราะห์ข้อมูลดิชนสร้างสรรค์เกี่ยวกับการบูชาพญานาค จะเห็นได้ว่าตำนานและเรื่องเล่าต่าง ๆ เกี่ยวกับพญานาคที่มีมาตั้งแต่อดีตมีการผลิตซ้ำจาก “ทุนวัฒนธรรม” ที่มีอยู่เดิม และนำเสนอใหม่ผ่านสื่อสมัยใหม่ต่าง ๆ ที่สามารถเข้าถึงมหาชนได้อย่างแพร่หลายและรวดเร็ว เช่น ภาพยนตร์ ละคร รายการ ทอล์คโชว์ สื่อสิ่งพิมพ์ หนังสือพ็อคเก็ตบุ๊กหรือหนังสือเล่ม รายการทางช่องยูทูบ และเพลง เป็นต้น การนำเสนอเหล่านี้เป็นการ “สร้างคุณค่า” และ “สื่อความหมาย” เรื่องพญานาคสู่มหาชนทำให้องค์ความรู้เรื่องพญานาคยังคงอยู่ในความรับรู้ของคนในสังคมปัจจุบันและมีอิทธิพลต่อวิถีปฏิบัติของคนในสังคม การศึกษาดิชนสร้างสรรค์เกี่ยวกับการบูชาพญานาคโดยใช้กรอบแนวคิดนี้จะช่วยทำให้เห็นปรากฏการณ์กระแสนิยมเรื่องพญานาคในบริบทสังคมทุนนิยม รวมทั้งกระบวนการผลิตด้วยทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการบูชาพญานาคเพื่อให้เข้าถึงคนจำนวนมากผ่านการนำเสนอใหม่ในบริบทใหม่

1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ งานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาค และ งานวิจัยเกี่ยวกับวรรณคดีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.9.2.1 งานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชา

พญานาค

งานวิจัยกลุ่มนี้เน้นศึกษาความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย กล่าวคือ มีการใช้ข้อมูลภาคสนามในจังหวัดกลุ่มภาคอีสานตอนบนเป็นหลักและใช้ทฤษฎีทางมานุษยวิทยา นิเทศศาสตร์ คติชนวิทยา และทฤษฎีอื่น ๆ ในการวิเคราะห์ด้านต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคกับวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ อุดมการณ์และการนิยามความหมายใหม่ของความเชื่อเรื่องนาค และการดำรงอยู่ของประเพณี และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคในบริบทของสังคมไทยในยุคที่มีการแข่งขันทางเศรษฐกิจทุนนิยม เป็นต้น แบ่งงานวิจัยออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ดังนี้

1) งานวิจัยที่เน้นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องการบูชา พญานาคกับบริบทสังคมไทยร่วมสมัย

งานวิจัยของ พิเชฐ สายพันธ์ (2539) เรื่อง “นาคาคติ อีสานลุ่มน้ำโขง: ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย เป็นงานที่ได้รับการกล่าวถึงและถูกอ้างอิงมาโดยตลอดในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพญานาค งานนี้ศึกษาความหมายสัญลักษณ์นาคจากพิธีบูชาพญาสัตตนาคาแห่งวัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 ทำให้เห็นว่าโครงสร้างและคุณสมบัติของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพิธีกรรมเป็นหน่วยความหมายที่มีพลวัต ความหมายของนาคได้เกิดขึ้นมาอย่างสัมพันธ์กับการรับรู้ของกลุ่มบุคคลแต่ละกลุ่มในสังคม และเกี่ยวเนื่องกับกระบวนการทางสังคมที่เคลื่อนตัวผ่านบริบทที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ข้อวิเคราะห์ที่ได้มาจากข้อมูลภาคสนามสรุปได้ว่า ปมทางสังคมเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการเกิดพิธีกรรม อีกทั้งเงื่อนไขของกลุ่มบุคคลก็มีส่วนสำคัญที่จะเป็นกลไกให้พิธีดำเนินต่อไปได้ พิธีกรรมบูชาพญาสัตตนาคาได้ถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ. 2500 เพื่อต้องการยืนยันถึงการดำรงสถานภาพอันชอบธรรมของกลุ่มสังคม พิธีสัตตนาคาได้รับการจัดขึ้นโดยกลุ่มพระสงฆ์กับกลุ่มผู้นำพิธีซึ่งเป็นชาวจีน โดยอาศัยนาคเป็นสัญลักษณ์หลักของพิธีเพื่อดำรงสถานภาพของกลุ่มในฐานะเป็นผู้ดูแลรักษาพระธาตุพนม และได้ตอบกับชาวบ้านเดิมซึ่งเคยทำหน้าที่นี้มาก่อน ทำให้เห็นว่าพิธีกรรมเป็นเสมือนละครเวทีทางสังคมที่แต่ละกลุ่มต่างใช้เพื่อแสดงออกถึงความเป็นกลุ่มระหว่างกลุ่มตนกับกลุ่มสังคมอื่น

งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงพิธีกรรมบูชาพญาสัตตนาคาที่มีกำเนิดมาประมาณ 60 ปี อาจกล่าวได้ว่าเป็นประเพณีใหม่ อย่างไรก็ตาม แม้งานนี้จะเน้นกรอบการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยา แต่ก็มีความสัมพันธ์กับงานของผู้วิจัยที่เป็นงานทางด้านคติชนวิทยาเพราะเป็นตัวอย่างการศึกษาที่ทำให้เห็นว่า “ประเพณี” หรือ “พิธีกรรม” ใหม่ ๆ ในยุคนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพื่อการบูชาพญานาคอย่างเดียวหากแต่อีกนัยหนึ่งเกิดขึ้นเพื่อรับใช้จุดประสงค์ทางการเมืองและการช่วงชิงพื้นที่ในกลุ่ม ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์สัญลักษณ์ในพิธีกรรมและบริบทที่ทำให้เกิดพิธีกรรมขึ้น

งานวิจัยของ ลลนา ศักดิ์ชูวงศ์ (2548) เรื่องการให้ความหมายและเหตุผล
การดำรงอยู่ของประเพณีบั้งไฟพญานาคในยุคโลกาภิวัตน์

วิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษาการให้ความหมายและเหตุผลการดำรงอยู่ของประเพณีบั้งไฟพญานาค เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม มีกลุ่มตัวอย่างสามกลุ่ม คือ กลุ่มท้องถิ่น กลุ่มผลประโยชน์ และกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงการให้ความหมายของประเพณีบั้งไฟพญานาค การให้เหตุผลการดำรงอยู่ของประเพณีและศึกษาถึงเส้นแบ่งแยกระหว่างความเชื่อทางศาสนากับความเป็นวิทยาศาสตร์ และวิธีการเจรจาต่อรองของคนท้องถิ่นในประเพณีบั้งไฟพญานาคท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์

ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จะมีการให้ความหมายเน้นไปในด้านปรากฏการณ์ธรรมชาติและพญานาคตามความเชื่อทางศาสนาผสมปนเปกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ ส่วนการให้เหตุผลของการดำรงอยู่ของประเพณีบั้งไฟพญานาค กลุ่มท้องถิ่นให้เหตุผลของการดำรงอยู่ของประเพณีว่าเป็นประเพณี/วัฒนธรรมเก่าแก่ ซึ่งต่างจากกลุ่มนักท่องเที่ยวให้เหตุผลของการดำรงอยู่ของประเพณีไปในด้านประเพณีวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ/สังคม ทั้งสองอย่างรวมกัน และจากการศึกษาหาเส้นแบ่งแยกของประเพณีท้องถิ่นระหว่างความเชื่อทางศาสนาและความเป็นวิทยาศาสตร์ของยุคโลกาภิวัตน์อยู่ในกลุ่มท้องถิ่นและกลุ่มนักท่องเที่ยว แต่เส้นแบ่งแยกนี้มีความเบาบางมากและสลับกันไปมาระหว่างความเชื่อทางศาสนากับทัศนะความเป็นวิทยาศาสตร์ โดยจะมีความกำกวมอยู่ จะไม่เอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง ไม่มีการชิงดี แสดงให้เห็นว่ากลุ่มตัวอย่างไม่มีการตัดสินใจอย่างเด็ดขาด เป็นแค่เพียงเส้นกั้นเขตแดนระหว่างความเชื่อทางศาสนากับความเป็นวิทยาศาสตร์เท่านั้น

งานวิจัยนี้เน้นกระบวนการทางนิเทศศาสตร์วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง การสื่อสารของคนในชุมชนและคนนอกชุมชน โดยคนแต่ละกลุ่มนั้นก็ให้เหตุผลการดำรงอยู่ของประเพณีบุญบั้งไฟที่แตกต่างกันออกไปตามบริบททางสังคม ทั้งบริบททางวิทยาศาสตร์และศาสนามารวมถึงภาวะโลกาภิวัตน์ งานของผู้วิจัยมีความแตกต่างจากงานนี้ทั้งในแง่ของกลุ่มข้อมูลและวิธีการศึกษา กล่าวคือ ผู้เขียนศึกษาด้วยทฤษฎีทางนิเทศศาสตร์โดยเลือกประเพณีบุญบั้งไฟในพื้นที่เดียวคือจังหวัดหนองคาย ส่วนผู้วิจัยนั้นเลือกศึกษาจากกลุ่มข้อมูลคติชนเกี่ยวกับพญานาคทั้งเรื่องเล่าประเพณี และพิธีกรรม และใช้กรอบแนวคิดทางคติชนวิทยาเป็นหลักในการศึกษา

งานวิจัยของ พลธรรม์ จันทร์คำ (2551) เรื่อง **พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมือง
คำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า**

งานนี้เป็นการศึกษาและวิเคราะห์ความเชื่อในฐานะอุดมการณ์เรื่องพญานาคของคน คำชะโนดที่เกี่ยวข้องการกับดำเนินชีวิตและกระบวนการทำให้พญานาคที่เมืองคำชะโนดกลายเป็น สินค้า ผลการศึกษาพบว่าอุดมการณ์พญานาคที่เมืองคำชะโนดมีลักษณะของความมีตัวตนจริง มีความศักดิ์สิทธิ์มีฤทธิ์ในการเนรมิตกายเป็นสิ่งต่าง ๆ และอำนวยให้เกิดสรรพสิ่งทั้งที่ร้องขอและให้ บทลงโทษ โดยผ่านระบอบสังคมมาอย่างยาวนาน และด้วยระบอบสังคมทำให้อุดมการณ์มีลักษณะ เช่นนี้จึงทำให้พญานาคมีอำนาจ ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมหรือแนวทางปฏิบัติแก่ผู้เชื่อ แต่พฤติกรรมที่เกิดขึ้นจากอำนาจพญานาคนั้นมีลักษณะแตกต่างกันตามยุคสมัยโดยมีความกลมกลืนไปกับโครงสร้าง ทางสังคมในขณะนั้น ซึ่งทำให้เข้าใจได้ว่าอุดมการณ์พญานาคที่เมืองคำชะโนดซึ่งเป็นทุนวัฒนธรรมที่ ผ่านการก่อรูปมาอย่างยาวนานจึงถูกนำมาสร้างเป็นทุนเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความต้องการ ทั้งในระดับปัจเจกและกลุ่มคนภายใต้ความกดดันของโครงสร้างทางสังคมที่เป็นทุนนิยม บริโภคนิยม โดยมีลักษณะเป็นสินค้าเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้สังคมยอมรับภายใต้กระบวนการทำให้เป็นสินค้า อันประกอบด้วยกระบวนการผลิต กระบวนการขาย และกระบวนการรักษาสืบทอดอันเป็นมายาคติ ที่แฝงกระบวนการคงความเป็นสินค้าเอาไว้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นภายใต้การแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ผลิตที่ต้องการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนของตนและภาวะกดดันจากโครงสร้างกับมนุษย์ใน ฐานะผู้กระทำการนั่นเอง

งานวิจัยนี้ทำให้เห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่คำชะโนดโดยมีบริบทสังคมทุนนิยมและ อุดมการณ์ที่ทำให้เป็นสินค้า ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลของปรากฏการณ์ที่ เกิดขึ้นภายใต้บริบทสังคมทุนนิยมในช่วงปี 2551 อันน่าจะเป็นประโยชน์ในการเปรียบเทียบความ แตกต่างเนื่องจากปัจจุบันพื้นที่คำชะโนดได้มีการเปลี่ยนแปลงไปพอสมควรจากบริบทในช่วงที่ผู้เขียน ลงพื้นที่ศึกษา แม้งานของผู้วิจัยจะใช้คำชะโนดเป็นหนึ่งในพื้นที่ศึกษาแต่กรอบแนวคิดที่เน้นเรื่อง คติชนสร้างสรรค์นั้นจะมีความแตกต่างกับการศึกษาในเชิงมานุษยวิทยาของผู้เขียน อีกทั้งพื้นที่ใน การศึกษาของผู้วิจัยจะครอบคลุมจังหวัดอื่น ๆ ในพื้นที่อีสานตอนบนด้วย

งานวิจัยของ อนุญญา ปานจีน (2553) เรื่องการศึกษาคติความเชื่อเรื่องพญานาค
ในพื้นที่อีสานตอนบนเพื่อเสนอแนวทางสู่การออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑสถาน

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ศึกษาคติความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบน (แถบลุ่มน้ำโขง) เพื่อเสนอแนวทางสู่การออกแบบภายในพิพิธภัณฑสถาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำองค์ความรู้เกี่ยวกับคติ ความเชื่อเรื่องพญานาคมายเผยแพร่ ส่งเสริม สร้างความเข้าใจ เพื่อก่อให้เกิดการสืบสานทางด้านประเพณี สังคม วัฒนธรรม ในลักษณะองค์รวมของชาวอีสานที่ซึ่งความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงดำรงอยู่ในวิถีชีวิตเสมือนเป็นจิตวิญญาณที่ก่อให้เกิดแบบแผนของชาวอีสาน (แถบลุ่มน้ำโขง) จากอดีตจนถึงปัจจุบัน พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้จะเป็นแหล่งเผยแพร่ข้อมูลทางด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคเพื่อสร้างความเข้าใจและเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ของคนในชุมชน รวมถึงนักท่องเที่ยวและผู้ที่มีความสนใจ

ผลของการศึกษาและออกแบบพิพิธภัณฑสถาน ได้มุ่งเน้นในการอนุรักษ์ สืบสาน วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมของชาวอีสาน อันมีพญานาคเป็นแกนกลาง โดยการนำเอาองค์ความรู้เกี่ยวกับคติ ความเชื่อเรื่องพญานาค มาตีความแทนค่าในรูปแบบของสัญลักษณ์ “พญานาคคือน้ำโขง”

งานวิจัยนี้ทำให้เห็นว่าการสร้างสถาปัตยกรรมและการตกแต่งภายในของพิพิธภัณฑสถานจำเป็นต้องมีการศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับพญานาครวมถึงการทำความเข้าใจความเชื่อของคนในท้องถิ่น เนื่องจากพิพิธภัณฑสถานถือเป็นแหล่งข้อมูลทางวัฒนธรรมที่สำคัญและสถาปัตยกรรมนั้นสามารถใช้ในการแสดงอัตลักษณ์ของคนในชุมชนได้

งานวิจัยของ วิเชียร นามการ (2554) เรื่อง การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่อง
พญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในสังคมไทยและอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน ผู้เขียนศึกษาโดยใช้เอกสารข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก ภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ และข้อมูลทุติยภูมิ เช่น ชาดก อรรถกถา ฎีกา สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และการสัมภาษณ์ เป็นต้น ผลการศึกษาพบว่า พญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึงความประเสริฐ ไม่มีบาป เป็นผู้มั่งคั่งบริสุทธ์กว่าสัตว์อื่นทั้งหลาย พระพุทธศาสนาแยกพญานาคออกเป็น 1,024 ชนิด นอกจากนี้ยังถือว่าพญานาคเป็นสัตว์มหัศจรรย์ มีคุณสมบัติพิเศษเป็น

พวกเดียวกันกับงู หรือ พวกอูรคา เป็นผู้เลื้อยไปด้วยอก แต่พิเศษกว่างูที่สามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ และสัตว์อื่นได้มีชีวิตใกล้เคียงกับมนุษย์ มีอิทธิฤทธิ์ที่เกิดจากการรักษาสิลอุโบสถ บำเพ็ญภาวนา ศรัทธาในพระพุทธศาสนา

คนไทยเชื่อว่าพญานาคคือสัตว์ทิพย์กึ่งเทพ มีฤทธิ์แปลงกายเป็นมนุษย์และสัตว์อื่นได้ตามสภาวะเหตุการณ์ การแสดงฤทธิ์ของพญานาคเพื่อสื่อให้มนุษย์รู้ว่าพญานาคมีจริงมีหลายลักษณะ ส่วนอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคนั้นได้รับอิทธิพลมาจากบุคคลที่สังคมเคารพและพุทธประวัติ ก่อให้เกิดการสร้างงานด้านศิลปกรรม สถาปัตยกรรม รวมถึงงานประเพณีที่มีการบูชาพญานาคในสังคม

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเรื่องพญานาคที่ในเชิงพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจนิยามและลักษณะพญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาท รวมถึงความคิดความเชื่อที่ของคนในสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาด้วย

งานวิจัยของ ปุณณทริย์ เจียวิริยบุญญา (2556) เรื่องการนิยามความหมายใหม่ของความเชื่อเรื่องนาค: ศึกษากระบวนการทัศน์ท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว-อีสาน ในจังหวัดนครพนมและแขวงคำม่วน (สปป.ลาว)

บทความนี้ศึกษาและอธิบายความซับซ้อนของโลกทัศน์ของท้องถิ่น (local religious world view) ที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพิธีกรรมการนับถือบูชาพญานาคของกลุ่มคนอีสานที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เขตเทศบาลเมืองนครพนมและกลุ่มชาวลาวที่เกิดและอาศัยอยู่ในพื้นที่แขวงคำม่วน สปป.ลาว บทความนี้อธิบายว่าโลกทัศน์ท้องถิ่นเรื่องการนับถือและบูชาพญานาค ได้ปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคม การเมืองและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป โลกาทัศน์และความเชื่อท้องถิ่นเรื่องพญานาคนั้นถูกตีความและให้ความหมายใหม่อยู่ตลอดเวลา บทบาทของนาคได้เปลี่ยนแปลงไปจากผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาสู่ผู้มีอำนาจดลบันดาลให้ปัจเจกมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและมีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น โดยบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าวนี้ได้รับการยืนยันทั้งจากเรื่องเล่าประวัติชีวิตของผู้นับถือบูชาพญานาคทั้งไทยและลาว ข้อค้นพบดังกล่าวสนับสนุนสมมติฐานการวิจัยที่ว่ากระบวนการทัศน์ท้องถิ่นเรื่องนาคนั้นเป็นองค์ความรู้ที่มีอยู่ร่วมกันในกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง เรื่องเล่า ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับนาคที่คล้ายคลึงกันทั้งไทยและลาวช่วยตอกย้ำและยึดโยงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ร่วมกันระหว่างไทยและลาว

งานวิจัยนี้ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าการบูรณาการได้มีการตีความหมายใหม่ไปตามบริบทสังคม และเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป นอกจากนี้ยังได้เห็นตัวอย่างการวิเคราะห์เรื่องพญานาคด้วยการใช้กรอบ แนวคิดอุดมการณ์บูชาผู้ก่อตั้ง สัญลักษณ์ในพิธีกรรมและพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน ซึ่งทำให้ได้เห็นกระบวนการ ทักษะท้องถิ่นทั้งของคนไทยและคนลาวที่มีความคล้ายคลึงกัน ผู้วิจัยนำมาเป็นพื้นฐานในการศึกษา ความเชื่อเรื่องพญานาคของกลุ่มจังหวัดอีสานตอนบนที่อยู่ในขอบเขตการวิจัย และได้ศึกษาต่อยอดในแง่ของการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลคติชนร่วมสมัยในปรากฏการณ์บูชาพญานาค ทั้งเรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม และการท่องเที่ยว รวมถึงบทบาทหน้าที่ของคิตชนดังกล่าวที่มีต่อสังคมไทย

งานวิจัยของ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2560) เรื่อง **ประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง**

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นหนึ่งในผลงานจากโครงการวิจัยชุด “คติชนสร้างสรรค์”: พลวัต และการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย งานวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการสร้าง ประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ 7 จังหวัด ได้แก่ เลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานีที่มีพื้นที่ติดกับริมแม่น้ำโขงและมีการประดิษฐ์สร้างประเพณี ใหม่ขึ้นมาเพื่อตอบสนองนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศ

ปฐมได้ศึกษาการแปรรูปประเพณีแบบเดิมให้กลายเป็นประเพณีแบบใหม่ภายใต้ กรอบแนวคิด “การประดิษฐ์ประเพณี” โดยได้ประยุกต์ใช้ตามแนวคิดของ Eric Hobsbawm และ Terence Ranger (1983) และยังนำเอาแนวคิดทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยาอื่น ๆ มาช่วยใน การอธิบายและวิเคราะห์ตีความข้อมูลประเพณีประดิษฐ์อีกด้วย ผลการศึกษาพบว่าวิธีการนำเสนอ ภาพของประเพณีประดิษฐ์ มีการหยิบยืมประเพณีจากท้องถิ่นอื่น การรื้อฟื้นประเพณีเก่า การสืบสาน ประเพณี และการสร้างประเพณีใหม่ การปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาของประเพณีประดิษฐ์ใน ชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง มีการปรับเปลี่ยนประวัติที่มาและแนวคิด การปรับเปลี่ยนบุคคลร่วมใน ประเพณีประดิษฐ์ การปรับเปลี่ยนวัสดุอุปกรณ์ในประเพณีประดิษฐ์ การปรับเปลี่ยนแสงสีเสียงใน ประเพณีประดิษฐ์ และการปรับเปลี่ยนขั้นตอนในประเพณีประดิษฐ์

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับแม่น้ำโขง คือ การนำเสนอภาพแม่น้ำโขงในฐานะเวที ประดิษฐ์ของประเพณีต่าง ๆ เช่น ประเพณีไหลเรือไฟ หรือ การจัดพิธีบวงสรวงพญานาค ณ ลานนาคา บริเวณริมแม่น้ำโขงในเขตเทศบาลเมืองนครพนม ถึงแม้จะมีภาพของแม่น้ำโขงที่ถูกสร้างให้

กลายเป็นพื้นที่ในโลกสามัญเพิ่มมากขึ้น นอกเหนือไปจากภาพที่เคยสร้างมาในอดีตซึ่งมักโยงใยกับโลกของความศักดิ์สิทธิ์เป็นหลักก็ตาม แต่ภาพแม่น้ำโขงในโลกทัศน์ของคนไทยส่วนใหญ่แล้วก็ยังคงมองว่ามีความเกี่ยวข้องกับโลกศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อดั้งเดิมด้วย เช่น มองว่าเป็นสถานที่อยู่ของพญานาค และเรียกแม่น้ำโขงว่า “นครแห่งนาค” สาเหตุสำคัญก็คือ การเพิ่มเติมภาพของพื้นที่แม่น้ำโขงในวิถีความเชื่อดั้งเดิมกับวิถีความเชื่อในสังคมยุคปัจจุบันให้อยู่ร่วมกัน

งานวิจัยนี้เป็นงานที่นำแนวคิดคติชนสร้างสรรค์และประเพณีประติมากรรมมาใช้ในการศึกษาประเพณีต่าง ๆ ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาประเพณีพิธีกรรมในชุมชนที่วางอยู่บนรากฐานของประเพณีตามความเชื่อแบบดั้งเดิมแล้วนำมาผลิตซ้ำปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่จนกลายเป็นประเพณีประติมากรรมในปัจจุบัน

2) งานวิจัยที่เน้นการรวบรวมและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาค

งานวิจัยกลุ่มนี้เน้นศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบูชาพญานาค ข้อมูลที่ใช้ศึกษามีทั้งกลุ่มข้อมูลเอกสารและข้อมูลจากภาคสนาม โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน เช่น นครพนม หนองคาย อุดรธานี เป็นต้น กลุ่มงานวิจัยที่ใช้ข้อมูลเอกสารเป็นหลักจะเป็นงานวิจัยที่นำเสนอในแนวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของความเชื่อเรื่องพญานาคตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์และพัฒนาการความเชื่อเรื่องนาคของคนไทย ส่วนงานวิจัยที่ใช้กลุ่มข้อมูลภาคสนามเป็นหลัก จะเป็นงานทางมานุษยวิทยาที่เน้นเข้าไปศึกษาพื้นที่ที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคเพื่อศึกษาโครงสร้างทางสังคมและระบบความเชื่อของชาวบ้าน

งานวิจัยของ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2528) เรื่อง Naga: Cultural Origin in Siam and the West Pacific)

งานวิจัยนี้เป็นงานที่มีการศึกษาความสัมพันธ์ของน้ำกับความเชื่อเรื่องนาคได้อย่างน่าสนใจ ทั้งความหมายของน้ำและนาคในเชิงสัญลักษณ์ทั้งในประเพณี พิธีกรรม งานศิลปะ รวมถึงในงานสถาปัตยกรรมต่าง ๆ พญานาคหรือนาคเป็นสัญลักษณ์ของธาตุน้ำเนื่องมาจากรูปลักษณ์ของลำตัวพญานาค ทำให้สัญลักษณ์แห่งน้ำนี้แทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวันของคนใน “ฝั่งทะเลเอเชีย” นอกจากนี้ยังได้อธิบายสถาปัตยกรรมบนน้ำและบนบกที่มีความสัมพันธ์กับนาค เช่น การอธิบายให้เห็นถึงพญานาคกับองค์ประกอบสถาปัตยกรรม เช่น ซ่อฟ้าที่ใช้เป็นรูปเศียรพญานาค ส่วนสันมุม

หลังคาทำเป็นรูปสันหลังของพญานาคกำลังเลื้อยมาเป็นชั้น ๆ จนถึงชายคาชั้นล่างสุดแล้วจึงมีทวยไม้สลักเป็นนาค้ายันไว้ สัญลักษณ์เหล่านี้หมายถึงสายน้ำที่กำลังไหลจากภูเขาที่เป็นจุดศูนย์กลางลงสู่เบื้องล่าง และการอธิบายถึงการวางผังเมืองต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับน้ำ

อาจกล่าวได้ว่างานวิจัยนี้เป็นงานการศึกษาเรื่อง “นาค” และ “น้ำ” ที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยวกับความเชื่อ พิธีกรรม และสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตคนไทยได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยนำมาเป็นฐานความรู้ในการวิเคราะห์และตีความสัญลักษณ์เกี่ยวกับพญานาค

งานวิจัยของ สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ (2542) เรื่องความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน)

วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาเรื่องความเชื่อของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึง พ.ศ. 2542) มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงความเชื่อเรื่องนาค ของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง อันได้แก่ จังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี สกลนคร และนครพนม ในช่วงเวลาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน การศึกษาข้อมูลด้านเอกสารเป็นหลัก ได้แก่ พงศาวดารตำนาน นิทานพื้นบ้าน ตลอดจนวรรณกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องนาค

ผลการศึกษาพบว่า ที่มาของความเชื่อเรื่องนาคที่มีอิทธิพลต่อชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบันนั้น ได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคในลักษณะผสมผสานระหว่างลัทธิบูชาที่เป็นของชนพื้นเมืองเดิมกับอิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เข้าสู่ดินแดนแถบนี้ตั้งแต่สมัยทวารวดี รวมทั้งความเชื่อขอมสมัยลพบุรีที่แพร่เข้ามาจนมาถึงความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับมาจากล้านช้าง พัฒนาการความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสาน ลุ่มแม่น้ำโขงเห็นได้จากการพัฒนาความเชื่อให้มีความศักดิ์สิทธิ์และสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนทางด้านการเมืองและการปกครอง โดยมีความเชื่อนาคมีฐานะเป็นฐานอำนาจทางการเมืองปกครองให้สังคมเป็นปกติ นอกจากนั้นนาคยังเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจในฐานะเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งเป็นสัญลักษณ์สำคัญทางพุทธศาสนาและปรากฏในงานศิลปกรรมในฐานะของผู้คุ้มครองศาสนสถาน ด้วยเหตุนี้เองความเชื่อเรื่องนาคจึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง และได้มีการพัฒนาความเชื่อเรื่องนาคมาเป็นประเพณีและพิธีกรรมที่ยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้นาคถูกใช้เป็นจุดขายเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในภูมิภาคนี้

งานวิจัยนี้ทำให้เห็นประวัติศาสตร์และพัฒนาการความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมไทยและทำให้เห็นอิทธิพลของความเชื่อดังกล่าวที่มีต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนอีสาน ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาในแง่ของการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงและการคลี่คลายความเชื่อของชาวอีสานลุ่มน้ำโขงซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการศึกษาทัศนสมัยใหม่เกี่ยวกับพญานาค งานของผู้วิจัยนั้นต่อยอดในแง่ของการเก็บข้อมูลเอกสาร สื่อออนไลน์ และภาคสนามในบริบทปัจจุบันอันจะทำให้เห็นพัฒนาการของความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมไทย

งานวิจัยของ จิตรกร เอ็มพันธ์ (2545) เรื่อง **“พญานาคเจ้าแห่งแม่น้ำโขง: พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน”** ศึกษากระบวนการความเชื่อพื้นบ้านเรื่องพญานาค ทางด้านเนื้อหาและบทบาทของความเชื่อตามโลกทัศน์ของชาวอีสานในอดีต ว่ายังคงอยู่ในสังคมปัจจุบันหรือคลี่คลายความเชื่อไปในลักษณะใด ตลอดจนการศึกษารูปแบบของความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีอิทธิพลในการดำรงชีวิตของชาวอีสานว่าเป็นในรูปแบบใด ผู้เขียนศึกษานิทานปรัมปราที่วาดด้วยเรื่องพญานาคอันเป็นคติชนรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏเป็นตำนานแห่งราชอาณาจักรล้านช้าง และชุมชนอีสานแห่งลุ่มแม่น้ำโขง และได้้นำแนวความคิดและหลักทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ และสำนักการหน้าที่นิยมมาเป็นแนวทางการศึกษา เพื่ออธิบายถึงหน้าที่ทางสังคมของความเชื่อเรื่องพญานาคในปัจจุบันและการร่วมสมัย ใช้พื้นที่ศึกษาคือหมู่บ้านอาฮอง ตำบลโคสี อำเภอปักธงชัย จังหวัดหนองคาย ผลการศึกษาพบว่า การคลี่คลายร่องรอยความคิดเรื่องพญานาคจำแนกออกเป็นความเชื่อกับโลกและจักรวาล ความเชื่อเรื่องพญานาค ความเชื่อเรื่องผีसागเทวดา และการแสดงออกของความเชื่อในรูปแบบของพิธีกรรม พญานาคมักปรากฏอยู่ใน “ลัทธิความอุดมสมบูรณ์” ของสังคมวัฒนธรรมอีสานถูกผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางพุทธศาสนาในเรื่องสวรรค์และนรก

จากการศึกษาพบว่าระบบสัญลักษณ์ของพญานาค หากแบ่งตามกฎเกณฑ์ตามบริบททางสังคมวัฒนธรรม อันเป็นร่องรอยความคิดแห่งอดีตที่วาดด้วยเรื่อง“พญานาค” สามารถแบ่งออกเป็น 3 ประการด้วยกัน คือ พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนดั้งเดิม พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ และประการสุดท้าย พญานาคเป็นลัทธิทางศาสนา ร่องรอยแห่งอดีตมักปรากฏเป็น นัยยะความหมายและเค้าโครงที่ซ่อนอยู่ในนิทานปรัมปราแห่งโลกจินตนาการผสมผสานความเป็นจริง ร่องรอยความคิดเรื่องพญานาคจึงมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิต กำหนดความคิดทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และสาธารณสุข รวมทั้งด้านสันติภาพ ซึ่งล้วนแต่มีอิทธิพลอันเป็นพลังทางศาสนาอันเนื่องมาจาก “ร่องรอยความคิดเรื่องพญานาค” ทั้งสิ้น

งานวิจัยนี้ใช้ข้อมูลเอกสารหลากหลายประเภท รวมถึงข้อมูลภาคสนาม ทำให้เห็นความเป็นมาของความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนอีสาน ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวทางการในศึกษา โดยเฉพาะเรื่องสัญลักษณ์และบทบาทหน้าที่ทางสังคม อย่างไรก็ตามงานของจิตรกรศึกษาที่ อ.บึงกาฬ จ.หนองคาย (ปัจจุบันเป็นจังหวัดบึงกาฬ) ด้วยทฤษฎีทางมานุษยวิทยา เน้นการวิเคราะห์ระบบสังคมจากความเชื่อซึ่งแตกต่างจากงานของผู้วิจัยซึ่งเน้นการวิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชนเกี่ยวกับการบูชาพญานาคในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย

งานของ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2546) เรื่อง **นาคในประวัติอุษาคเนย์**

เรื่องนาคในประวัติอุษาคเนย์เป็นการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนาน นิทาน ปรัมปรา และเรื่องเล่าเกี่ยวกับนาคและความเชื่อเรื่องนาคในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากการศึกษาพบว่าความเชื่อเรื่องนาคมีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน คนในอุษาคเนย์ยกย่องนับถือและนาคมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ มีความเชื่อว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์และมีการประกอบพิธีกรรมบูชา คนในอุษาคเนย์มีลักษณะความเชื่อร่วมกันคือ เชื่อว่า นาคหรือพญานาคเป็นภูษนาที่ใหญ่ที่มีหงอนเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความยิ่งใหญ่และความอุดมสมบูรณ์ นาคจึงปรากฏอยู่ในงานศิลปะแทบจะทุกประเภทในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและพระมหากษัตริย์

งานนี้ทำให้เข้าใจความหมายและความเป็นมาของนาค จากตำนานและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เป็นการสร้างพื้นฐานความรู้เรื่องนาคในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

งานวิจัยของ สัตติยะพันธ์ คชมิตร (2546) เรื่อง **พัฒนาการความเชื่อเรื่องนาค** **แถบลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่ยุคอุรังคราตุสู่ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย**

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสาน ลุ่มแม่น้ำโขง อันได้แก่ จังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี สกลนคร และนครพนม ในช่วงยุคอุรังคราตุ (พุทธศตวรรษ 21-23) จนถึงปัจจุบัน

ตามหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารมีร่องรอยว่านาคเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในสัญลักษณ์ทางความเชื่อดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งลัทธิความอุดมสมบูรณ์ซึ่งมีการเคารพเช่นสรวงบูชา ธรรมชาติและสัตว์บางชนิด โดยเชื่อว่าจะเป็นผู้บันดาลให้เกิดความมั่งคั่งแก่ชุมชนแถบลุ่มน้ำโขง ในช่วงยุคอุรังคราตุคติเรื่องนาคได้ถูกนำมาใช้ในด้านการเมืองการปกครองโดยสัมพันธ์กับการขยายตัวของอาณาจักรล้านช้างในบริเวณลุ่มน้ำโขง รวมทั้งเป็นสัญลักษณ์สำคัญทางพุทธศาสนา ปัจจุบันชุมชน

แถบลุ่มน้ำโขงยังคงมีความเชื่อ พิธีกรรม นิทาน เรื่องเล่าในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับคติเรื่องนาค เมื่อมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นผลให้นาคถูกใช้เป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวกล่าวคือนาคได้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม เมื่อคติเรื่องนาคเปลี่ยนไป ชุมชนในบริเวณแถบลุ่มแม่น้ำโขงจึงพยายามที่จะแสดงคติความเชื่อเรื่องนาคว่าเป็นคติความเชื่อที่มีมานานและเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนในบริเวณแถบลุ่มแม่น้ำโขง

งานวิจัยนี้ทำให้เห็นพัฒนาการความเชื่อเรื่องนาคตั้งแต่ยุคกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงช่วงปี พ.ศ.2546 ในเชิงประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยใช้เป็นแนวทางในการศึกษาปรากฏการณ์การบูชาพญานาคในพื้นที่จังหวัดอีสานตอนบนในช่วงเวลาดังกล่าว

งานวิจัยของ กัญญรัตน์ เวชศาสตร์ (2555) เรื่อง **มนต์เสน่ห์เรื่องนาคของชนชาติไท**

รายงานการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิดเรื่องงู นาค และมังกร ของชนชาติต่าง ๆ วิเคราะห์มนต์เสน่ห์เรื่องนาคของชนชาติไทที่สะท้อนให้เห็นจากงานวรรณกรรม งานศิลปะ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม และวิเคราะห์การดำรงอยู่ของมนต์เสน่ห์เรื่องนาคของชนชาติไทในปัจจุบัน การศึกษาดังกล่าวผู้เขียนศึกษาจากข้อมูลเอกสารและข้อมูลสนามโดยใช้ระเบียบวิธีและกรอบความคิดทางคติชนวิทยาและ มานุษยวิทยา ทั้งนี้แหล่งข้อมูลที่ศึกษา คือ กลุ่มชนชาติไทนอกประเทศไทย ได้แก่ ไทใหญ่ ไทลื้อ ไทเขิน ไทลาว ไทดำ ไทขาวไทแดง และไทอาหม และกลุ่มชนชาติไทในประเทศไทย ได้แก่ ไทยวน ไทลื้อ ไทใหญ่ ไทลาว อีสาน ไทสยาม ภาคกลาง และไทสยามภาคใต้

ความคิดเรื่องงู นาค และมังกรของชนชาติต่าง ๆ เป็นความคิดร่วมของมนุษยชาติที่น่าสนใจและยังคงสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ส่วนมนต์เสน่ห์เรื่องนาคของชนชาติไทที่สะท้อนให้เห็นจากงานวรรณกรรม งานศิลปะ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมนั้น ประมวลได้ 15 มนต์เสน่ห์ ได้แก่ มนต์เสน่ห์นาคเป็นบรรพบุรุษ มนต์เสน่ห์นาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มนต์เสน่ห์นาคในฐานะที่เป็นเทพ มนต์เสน่ห์นาคมีอิทธิฤทธิ์ พลัง อำนาจ มนต์เสน่ห์ นาคศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มนต์เสน่ห์นาคเป็นผู้ปกป้องรักษาสถานที่สำคัญหรือบ้านเมือง มนต์เสน่ห์นาคมีรูปลักษณะคล้ายงูใหญ่และรูปลักษณะที่ท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นงู มนต์เสน่ห์นาคกับโหราศาสตร์ มนต์เสน่ห์นาคเป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์และมนต์เสน่ห์รูปลักษณะของนาคมีความงามทางศิลปะ

การวิเคราะห์มนต์เสน่ห์เรื่องนาคของชนชาติไทในปัจจุบันพบว่ายังคงมีการรับรู้เรื่องนาค เนื่องจากมีการถ่ายทอดมนต์เสน่ห์ดังกล่าวจากรุ่นสู่รุ่น โดยเฉพาะในท้องถิ่นที่เป็นสังคมแบบดั้งเดิมและมีประชากรในวัยอาวุโสจะมีความเข้มข้นจะมีความเข้มข้นของการปรากฏและการสืบทอด

มโนทัศน์เรื่องนาคสูง ทั้งนี้บทบาทของ “สื่อ” นั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้มโนทัศน์เรื่องนาคยังคงดำรงอยู่ในการรับรู้ของคนในกลุ่มชนชาติไทยปัจจุบัน อย่างไรก็ตามยังพบว่าบางมโนทัศน์มีการนำไปปฏิบัติน้อยลง ซึ่งเนื่องมาจากปัจจัยทางสังคม การศึกษา ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนในกลุ่มชนชาติไทย โดยเฉพาะในสังคมที่เป็นสังคมเมือง อนึ่ง มโนทัศน์เรื่องนาคในฐานะเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมในการสร้างสรรค์ต่าง ๆ นั้น พบว่า มีบทบาทต่อการเสริมสร้างเศรษฐกิจของชุมชนและขณะเดียวกันก็เป็นการสืบทอดมโนทัศน์เรื่องนาคให้ดำรงอยู่ในสังคมของชนชาติไทยไปพร้อมกัน

งานวิจัยนี้ทำให้เห็นประวัติความเป็นมาของเรื่องนาคในสังคมโลกอย่างชัดเจนและทำให้เห็นมโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทยที่สัมพันธ์อยู่ในวิถีชีวิตของกลุ่มชนชาติไทยอย่างลึกซึ้ง แม้ว่าบริบทสังคมปัจจุบันจะเปลี่ยนไปมีวิทยาการสมัยใหม่แต่การที่ความคิดความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงอยู่นั้นมีบทบาทเพื่อตอบสนองทางด้านจิตใจและสื่อก็มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอด งานวิจัยฉบับนี้นับเป็นงานที่มีคุณูปการต่อการศึกษาเรื่องนาคของชนชาติไทยในยุคปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง สิ่งที่ผู้วิจัยศึกษาต่อ ยอดคือการเน้นศึกษาข้อมูลคติชนร่วมสมัยเกี่ยวกับปรากฏการณ์บูชาพญานาคในสังคมไทยร่วมสมัย เช่น เรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ ในสื่อสมัยใหม่ และการเก็บข้อมูลประเพณี พิธีกรรมการท่องเที่ยวในบริบทปัจจุบัน อันจะทำให้เห็นลักษณะของปรากฏการณ์และบทบาทหน้าที่ของคติชนเรื่องนาคในสังคมไทยร่วมสมัย

1.9.2.2 งานวิจัยเกี่ยวกับวรรณคดีและวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพญานาค

งานวิจัยกลุ่มนี้เป็นงานที่เน้นศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดีและวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคใช้กลุ่มข้อมูลสองกลุ่ม ข้อมูลกลุ่มแรก ได้แก่ วรรณคดีบาลีและสันสกฤต ใช้แนวคิดทางวรรณกรรมในการศึกษา ประเด็นที่ศึกษาคือลักษณะและที่อยู่ของนาคที่ปรากฏในวรรณคดีและอิทธิพลความเชื่อเรื่องครุฑและนาคที่มีต่อสังคมไทย ข้อมูลกลุ่มที่สอง คือวรรณกรรมไทย ใช้กลุ่มข้อมูลเป็นนวนิยายไทยร่วมสมัย ใช้ทฤษฎีทางด้านวรรณกรรมและประยุกต์ใช้ทฤษฎีเรื่องอนุภาคทางคติชนวิทยาเพื่อวิเคราะห์หาอนุภาคสำคัญที่นำมาจากตำนานเก่ามาสร้างสรรค์เป็นเรื่องแต่งแบบใหม่ที่เข้าถึงคนในวัฒนธรรมประชานิยมได้ง่ายขึ้น

งานวิจัยของ ยมโดย เพ็งพงศา (2521) เรื่อง **ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี**

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวม ศึกษาและวิเคราะห์เรื่องครุฑและนาคในแง่ต่าง ๆ จากวรรณคดีสันสกฤต อาทิ มหาภารตะและคัมภีร์ปุราณะฉบับต่าง ๆ และจากวรรณคดีบาลี ได้แก่ พระไตรปิฎกและชาดกภูมิฎก ผลของการศึกษา พบว่าแม้ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตจะมีกำเนิดจากพระผู้เป็นเจ้าองค์เดียวกัน คือ พระกัศยปประชาบดี แต่ทั้งสองฝ่ายก็เป็นปฏิปักษ์ต่อกันเพราะเป็นลูกต่างมารดา ครุฑได้พรจากพระวิษณุให้เสพนาคเป็นภักษาหารได้ยกเว้นนาคเพียงบางตัว ส่วนคติของปรัชญาพุทธศาสนาเชื่อว่ากรรมแห่งครุฑและนาคเป็นเครื่องกำหนดให้ทั้งสองฝ่ายเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน และเป็นที่ยอมรับกันว่านาคเป็นอาหารของครุฑตามลักษณะธรรมชาติ แต่บางครั้งครุฑและนาคก็เป็นมิตรต่อกันเมื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า โดยที่เรื่องครุฑและนาคของอินเดียเข้ามามีอิทธิพลอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมไทยในด้านต่าง ๆ อยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านศิลปกรรมไทย

งานวิจัยของ อรพิมพ์ บุญอาภา (2524) เรื่อง **นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี**

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวม ศึกษา และวิเคราะห์เรื่องนาคในแง่ต่าง ๆ จากวรรณคดีสันสกฤต เช่น มหาภารตะ รามายณะ คัมภีร์ปุราณะฉบับต่าง ๆ กลาสูริตสาคร และจากวรรณคดีบาลี ได้แก่ พระไตรปิฎกและชาดกภูมิฎก ผลของการศึกษาทำให้ทราบถึงลักษณะของนาคในด้านต่าง ๆ คือ กำเนิด ที่อยู่ รูปร่าง อุปนิสัย และอำนาจ นอกจากนี้ยังได้ทราบถึงเรื่องราวของนาคที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตทำให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียที่มีต่อวัฒนธรรมไทย

งานวิจัยของ อวยพร แสงคำ (2557) เรื่อง **ลักษณะเด่นของนวนิยายไทยที่มี**

ตัวละครเป็นครุฑและนาค

งานวิจัยนี้เน้นวิเคราะห์องค์ประกอบและลักษณะเด่นของนวนิยายไทยที่มีตัวละครเป็นครุฑและนาค ผู้เขียนใช้เกณฑ์การเลือกจากนวนิยายไทยที่นำตำนานครุฑและนาคมาใช้ในการประพันธ์และใช้ความขัดแย้งจากเรื่องครุฑและนาคมาเป็นแกนหลักในการดำเนินเรื่อง ขอบเขตที่ศึกษา คือ เลือกนวนิยายที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ 2529-2555 มีจำนวน 11 เรื่อง ได้แก่ มณีสวาท กษานาคา ปักษานาคา มนตราณาคาครุฑ ดวงหทัยครุฑทรมันต์ อริตววรรณครุฑานาคา เคลื่อนาคาดวงใจพญานาค นาคสวาท ร้อยรักปักษา เมฆลานาคา และสัญญารักให้ก้องฟ้า

จากการศึกษาพบว่า องค์ประกอบที่ทำให้นวนิยายกลุ่มนี้มีลักษณะเด่นมี 4 องค์ประกอบ คือ โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก และแนวคิด *องค์ประกอบแรก* คือ โครงเรื่อง ผู้แต่งได้นำความขัดแย้งใน “ตำนานครุฑจับนาค” มาผสมผสานกับจินตนาการของตนแล้วและสอดแทรกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันเข้าไปในเนื้อหา ปรากฏเป็นโครงเรื่องต่าง ๆ 4 แบบ คือ โครงเรื่องแบบการข้ามภพข้ามชาติมาแก้แค้นศัตรูรัก โครงเรื่องแบบการข้ามภพข้ามชาติมาติดตามคู่รัก โครงเรื่องแบบการประนีประนอมความขัดแย้ง และโครงเรื่องแบบการแย่งชิงของวิเศษ *องค์ประกอบที่สอง* คือ ตัวละคร พบว่าตัวละครในนวนิยายกลุ่มนี้มีความน่าสนใจ มีทั้งตัวละครที่มาจากตำนานและตัวละครที่สร้างขึ้นใหม่ มี 4 ลักษณะ คือ ตัวละครครุฑ ตัวละครนาค ตัวละครที่มีกำเนิดทั้งจากเผ่าพันธุ์ครุฑและนาค และตัวละครผู้ช่วยเหลือ ประเด็นที่น่าสนใจคือ ผลการศึกษาพบว่ามีตัวละครที่เป็นนามมากกว่าครุฑ ซึ่งเป็นผู้เขียนเห็นว่าเป็นเพราะความเชื่อเรื่องนาคดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างหลากหลายมีดีกว่าครุฑ *องค์ประกอบที่ 3* คือ ฉาก มี 3 กลุ่ม คือ ฉากที่สร้างจากสถานที่จริง ฉาก ที่สร้างจากเรื่องเล่า และฉากที่สร้างจากจินตนาการ จากองค์ประกอบดังกล่าว ผู้แต่งนำมาผสมผสานและร้อยเรียงเป็น *องค์ประกอบที่ 4* คือ แนวคิดของเรื่อง แบ่งเป็น 3 กลุ่มแนวคิด คือ แนวคิดเรื่องกรรมและผลกรรม แนวคิดเรื่องการยึดติดและการปล่อยวางกับการละทิ้ง และแนวคิดเรื่องความรักและการให้อภัย

งานวิจัยนี้เป็นการผสมผสานระหว่างคติชนวิทยากับวรรณกรรม จากการศึกษาของผู้เขียนทำให้เห็นการเลือกตำนาน “ครุฑจับนาค” ซึ่งเป็นตำนานที่แสดงความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ที่มีการรับรู้กันในสังคมมาอย่างยาวนาน และเรื่องเล่าต่าง ๆ ทั้งวรรณกรรมสันสกฤตและบาลีวรรณคดีไทย นิทานพื้นบ้าน รวมถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน มาสร้างสรรค์เป็นนวนิยายสมัยใหม่ ด้วยการเลือกสรร ดัดแปลง ประยุกต์และผสมผสานสิ่งใหม่ ๆ เข้าไปจนทำให้นวนิยายกลุ่มนี้มีความโดดเด่นและเป็นที่น่าสนใจ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพญานาคกลุ่มวรรณคดีและวรรณกรรมกลุ่มนี้ทำให้เห็นว่าเรื่องนาคนั้นได้อยู่ในวัฒนธรรมอินเดียมาอย่างยาวนานและส่งอิทธิพลต่อสังคมไทยจากวรรณคดีบาลีและสันสกฤต ส่วนวรรณกรรมปัจจุบันนั้นก็ได้นำเอาอนุภาคจากตำนานนาคมาดัดแปลงและสร้างสรรค์เป็นเรื่องราวใหม่ ๆ ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวทางการวิเคราะห์ลักษณะการสร้างตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคในยุคปัจจุบัน

จากเอกสารและงานวิจัยกลุ่มต่าง ๆ ข้างต้นสามารถสรุปเป็นตารางประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับพญานาค ได้ดังนี้

1. ตารางงานวิจัยที่เกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาค

1.1 ตารางงานวิจัยที่เน้นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องการบูชาพญานาคกับบริบทสังคมไทยร่วมสมัย

ตารางที่ 2 ตารางงานวิจัยที่เน้นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องการบูชาพญานาคกับบริบทสังคมไทยร่วมสมัย

ลำดับ	ชื่องาน/ปีที่พิมพ์	กลุ่มข้อมูล	พื้นที่/ขอบเขต ในการศึกษา	ประเด็นศึกษา
1	นาคาคติ อีสานลุ่มน้ำโขง: ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย/2539	พิธีบูชาพญานาค สัตตนาคราชแห่งวัด พระธาตุพนม	อ.ธาตุพนม จ.นครพนม	พิธีกรรมกับ กระบวนการทาง สังคม
2	การให้ความหมายและเหตุผล การดำรงอยู่ของประเพณีบังไฟ พญานาคในยุคโลกาภิวัตน์ /2548	ประเพณีงานบุญ บังไฟพญานาค พ.ศ. 2546	จ.หนองคาย	กระบวนการสื่อสาร ของคนใน-นอกชุมชน การให้ความหมาย ของประเพณีบังไฟ พญานาค และการให้ เหตุผลการดำรงอยู่ ของประเพณี
3	เรื่องพญานาค: จากอุดมการณ์ที่ เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำ ให้เป็นสินค้า/2551	ความเชื่อ ประเพณี และ พิธีกรรมของคน คำชะโนด	อ.คำชะโนด จ.อุดรธานี	ความเชื่อในฐานะ อุดมการณ์เรื่อง พญานาคและ กระบวนการทำให้ พญานาคที่เมืองคำชะ โนดกลายเป็นสินค้า
4	การศึกษาคติความเชื่อเรื่อง พญานาคในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อเสนอแนวทางสู่การออกแบบ	ความเชื่อเรื่อง พญานาค ศึกษา จากข้อมูล เอกสารต่างและ	กลุ่มจังหวัดอีสาน ตอนบน คือ หนองคาย นครพนม และมุกดาหาร	การตีความองค์ความรู้ ทางวัฒนธรรมเรื่อง พญานาคเพื่อนำไปสู่ การออกแบบ

	สถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์ นาคา/2553	ตัวแบบที่เป็นงาน สถาปัตยกรรม และ ประติมากรรม		พิพิธภัณฑ์
5	การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่อง พญานาคที่มีผลต่อสังคมไทย ปัจจุบัน/2554	พระไตรปิฎก ภาษาบาลีฉบับ ต่าง ๆ	พระไตรปิฎกที่ ตีพิมพ์ช่วง พ.ศ. 2534-2539 และ ข้อมูลทางบริบท สังคมในช่วงปี 2554	พญานาคที่ปรากฏใน พระพุทธศาสนา เถรวาทและความเชื่อ เรื่องพญานาคใน สังคมไทย
6	การนิยามความหมายใหม่ของ ความเชื่อเรื่องนาค: ศึกษา กระบวนการทัศน์ท้องถิ่นเชิง เปรียบเทียบของกลุ่มชาติพันธุ์ ลาว-อีสานในจังหวัดนครพนม และแขวงคำม่วน (สปป.ลาว) /2556	ตำนานและ พิธีกรรมที่ เกี่ยวกับเรื่องนาค	เทศบาลเมือง นครพนมและเมือง เซียงไฟ แขวงคำ ม่วน สปป.ลาว	โลกทัศน์ท้องถิ่นที่ สัมพันธ์กับความเชื่อ เรื่องพิธีกรรมการนับ ถือบูชาพญานาคของ กลุ่มคนอีสานที่อาศัย อยู่ในพื้นที่เขต เทศบาลเมือง นครพนมและกลุ่ม ชาวลาวที่เกิดและ อาศัยอยู่ในพื้นที่แขวง คำม่วน สปป.ลาว
7	ประเพณีประติษฐานในชุมชนอีสาน ลุ่มน้ำโขง /2560	กลุ่มประเพณี ประติษฐาน จำนวน 30 ประเพณี	ประเพณีประติษฐานใน เขตพื้นที่ชุมชนที่ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ในภาคอีสาน 7 จังหวัด คือ เลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ และ อุบลราชธานี	รวบรวม วิเคราะห์ องค์ประกอบและ ความหมายทางสังคม ของประเพณีประติษฐาน ในชุมชนอีสานลุ่ม น้ำโขง

1.2 ตารางงานวิจัยที่เน้นการรวบรวมและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาค

ตารางที่ 3 ตารางงานวิจัยที่เน้นการรวบรวมและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาค

ลำดับ	ชื่องาน/ปีที่พิมพ์	กลุ่มข้อมูล	พื้นที่/ขอบเขต ใน การศึกษา	ประเด็นศึกษา
1	Naga: Cultural Origin in Siam and the West Pacific /2528	ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม สถาปัตยกรรมเกี่ยวกับเรื่องน้ำ และนาค	ประเพณี พิธีกรรม สถาปัตยกรรมในประเทศไทยและ แปซิฟิกตะวันตก	วัฒนธรรม สถาปัตยกรรม และความเชื่อที่เกี่ยวกับ น้ำ โดยเฉพาะเรื่อง นาค
2	ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชน อีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธ ศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน) /2542	ข้อมูลด้าน เอกสารเป็นหลัก เช่น พงศาวดาร ตำนาน นิทาน เป็นต้น	ชุมชนอีสานลุ่มน้ำ โขง เช่น เลย หนองคาย อุดรธานี สกลนคร เป็นต้น	ประวัติศาสตร์และ ที่มาของความเชื่อ เรื่องนาคที่มีอิทธิพล ต่อชุมชนอีสานลุ่ม แม่น้ำโขง
3	พญานาคเจ้าแห่งแม่น้ำโขง: พิธีกรรมกับระบบความเชื่อ พื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน /2545	ความเชื่อและ พิธีกรรมเกี่ยวกับ พญานาค	หมู่บ้านอาฮอง ตำบล ไคสี อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย	ระบบความเชื่อ พื้นบ้านเกี่ยวกับเรื่อง พญานาค
4	นาคในประวัติศาสตร์/2546	เอกสารทาง ประวัติศาสตร์ ตำนาน นิทาน ปรัมปรา และ เรื่องเล่าเกี่ยวกับ นาคและความ เชื่อเรื่องนาค	เขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	ประวัติศาสตร์ความ เชื่อเรื่องนาคของคน อุษาคเนย์
5	พัฒนาการความเชื่อเรื่องนาค แถบลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่ยุคอูรังค ชาติสู่ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย /2546	เอกสารทาง ประวัติศาสตร์ และตำนาน ต่าง ๆ	ช่วงยุคอูรังคธาตุ (พุทธศตวรรษ 21- 23) จนถึงปัจจุบัน	ความเชื่อเรื่องนาค ของชุมชนอีสานลุ่ม แม่น้ำโขง

6	มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติ ไท/2555	เอกสารต่าง ๆ และข้อมูล ภาคสนาม	กลุ่มชนชาติไทนอก ประเทศไทยและ กลุ่มชนชาติไทใน ประเทศไทย	ความคิดเรื่องงู นาค และมังกรของชนชาติ ต่าง ๆ และมโนทัศน์ เรื่องนาคของชนชาติ ไท
---	---------------------------------------	--------------------------------------	--	--

2. ตารางงานวิจัยเกี่ยวกับวรรณคดีและวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพญานาค

ตารางที่ 4 ตารางงานวิจัยเกี่ยวกับวรรณคดีและวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพญานาค

ลำดับ	ชื่องาน/ปีที่พิมพ์	กลุ่มข้อมูล	พื้นที่/ขอบเขต ใน การศึกษา	ประเด็นศึกษา
1	ครุฑและนาคในวรรณคดี สันสกฤตและบาลี/2521	ว ร ร ณ ค ดี สัน ส ก ฤ ต และ วรรณคดีบาลี	วรรณคดียุคมหากาพย์ และปุราณะ / หลักฐานจาก พระไตรปิฎก อรรถกถาต่าง ๆ	ประวัติความเป็นมา ของครุฑและนาคที่ ปรากฏในวรรณคดี สันสกฤตและบาลี
2	นาคในวรรณคดีสันสกฤตและ บาลี/2524	ว ร ร ณ ค ดี สัน ส ก ฤ ต และ วรรณคดีบาลี	วรรณคดีสันสกฤต เช่น มหาภารตะ รามายณะ คัมภีร์ ปุราณะฉบับต่าง ๆ วรรณคดีบาลี เช่น พระไตรปิฎกและ ชาติกัฎกถา	นาคในแง่มุมต่าง ๆ ที่ ปรากฏในวรรณคดี สันสกฤตและบาลี
3	ลักษณะเด่นของนวนิยายไทยที่มี ตัวละครเป็นครุฑและนาค /2557	นวนิยายไทยที่นำ ตำนานครุฑจับ นาคมาใช้ในการ ประพันธ์	นวนิยายที่ใช้ความ ขัดแย้งจากตำนาน เรื่องครุฑจับนาคมา เป็นแกนหลักในการ ดำเนินเรื่อง ตีพิมพ์ ตั้งแต่ พ.ศ 2529 – 2555 จำนวน 11 เรื่อง	วิเคราะห์องค์ประกอบ และลักษณะเด่นของ นวนิยายไทยที่มีตัว ละครเป็นครุฑและ นาค

จากการเอกสารและงานวิจัยข้างต้น ผู้วิจัยพบว่าสามารถแบ่งการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนาได้ อย่างกว้าง ๆ ออกเป็น 7 สาขา ได้แก่ มานุษยวิทยา(2539, 2545, 2551, 556) ประวัติศาสตร์ (2542, 2546) คติชนวิทยา (2555, 2560) วรรณกรรม (2521, 2524, 2557) พุทธศาสนา (2554) นิเทศศาสตร์ (2546) และสถาปัตยกรรมศาสตร์ (2528, 2553) พบว่างานมานุษยวิทยามีการศึกษา เกี่ยวกับเรื่องพญานาคมากที่สุด โดยประเด็นที่เน้นศึกษาคือ ระบบความเชื่อกับกระบวนการทางสังคม เช่น งานของพิเชฐ สายพันธ์ (2539) ศึกษาพิธีกรรมการบูชาพญาสัตตนาคา ที่อำเภอธาตุพนม จังหวัด นครพนม เพื่อวิเคราะห์การเกิดขึ้นของพิธีกรรมเพื่อรับใช้จุดประสงค์ทางการเมืองและการช่วงชิงพื้นที่ ในกลุ่ม หรืองานของจิตกร เอมพันธ์ (2545) ศึกษาสัญลักษณ์ของพิธีกรรมและบทบาททางสังคม และงานของพลธรรม์ จันทร์คำ (2551) ได้ศึกษาความเชื่อเรื่องพญานาคที่คำชะโนดกับกระบวนการ ทำให้เป็นสินค้า งานทางด้านมานุษยวิทยามีจุดเด่นที่ใช้ทฤษฎีทางมานุษยวิทยามาศึกษา โครงสร้างทางสังคมผ่านความเชื่อและพิธีกรรม ด้านพื้นที่ในการศึกษานั้นเป็นการลงพื้นที่ภาคสนาม ในภาคอีสานตอนบน คือจังหวัดนครพนม หนองคาย และอุดรธานี โดยงานวิจัยแต่ละฉบับมักจะเลือก ศึกษาในพื้นที่เดียว

นอกจากนี้ยังมีงานทางด้านประวัติศาสตร์ที่มีการศึกษาในแง่มุมของประวัติศาสตร์ความเชื่อ เรื่องพญานาคของคนในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ในระดับกว้างอย่างพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือ ภูมิภาคหนึ่ง หรือการศึกษาเรื่องนาในแถบอีสานตอนบนที่เป็นชุมชนท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่สมัย อดีตจนถึงปัจจุบัน งานทางด้านมานุษยวิทยาผสมผสานกับคติชนวิทยาของกัญญรัตน์ เวชชาศาสตร์ ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนาในชนชาติไท ได้ใช้ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาในการศึกษารวบรวมข้อมูลต่าง ๆ และใช้ทฤษฎีทางคติชนวิทยา คือ เรื่องอนุภาค (Motif) มาวิเคราะห์ห่อนุภาคของตำนานและนิทาน เกี่ยวกับเรื่องนาของชนชาติไท ทางด้านวรรณคดีและวรรณกรรม เป็นการศึกษาวรรณคดีบาลีและ สันสกฤต ใช้ทฤษฎีทางวรรณคดีในการศึกษา และมีการใช้ทฤษฎีทางคติชนวิทยาในการศึกษางาน วรรณกรรมสมัยใหม่ด้วย ส่วนงานด้านศึกษานิเทศศาสตร์นั้นศึกษาโดยเน้นกระบวนการสื่อสารของคนใน ชุมชนและนอกชุมชน และงานทางด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์เน้นการศึกษาเพื่อสะท้อนของความเชื่อ ของคนในท้องถิ่นซึ่งถือเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมโดยผ่านงานสถาปัตยกรรมและประติมากรรม

งานที่ผู้วิจัยเห็นว่ามีความใกล้เคียงกับหัวข้อที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา ในแง่ของพื้นที่ศึกษาคือ งานทางมานุษยวิทยาและนิเทศศาสตร์ซึ่งใช้พื้นที่ที่อยู่ในภาคอีสานตอนบน เช่น นครพนม หนองคาย และอุดรธานี ได้แก่ งานของพิเชฐ สายพันธ์ (2539) จิตกร เอมพันธ์ (2545) พลธรรม์ จันทร์คำ (2551) และ ลลนา ศักดิ์ชูวงศ์ (2548) อย่างไรก็ตามงานภาคสนามเหล่านี้มักจะเน้นศึกษาในพื้นที่

เดียว และในแง่ของเวลาที่ศึกษานั้น พบว่าเป็นการศึกษาที่มีมานานหลายปีแล้ว ในขณะที่พื้นที่ศึกษาของผู้วิจัยนั้นประกอบด้วยสามจังหวัดในภาคอีสานตอนบนในบริบทสมัยใหม่ อีกทั้งกลุ่มข้อมูลและแนวคิดที่ใช้ยังมีความแตกต่างกัน ส่วนงานของกัญญรัตน์ เวชศาสตร์ (2555) ซึ่งใช้ทฤษฎีอนุภาคมาศึกษาด้านและนิทานพื้นบ้านของชนชาติไทก็มีความใกล้เคียงกันในระดับนี้ อย่างไรก็ตาม งานของผู้วิจัยจะมีความแตกต่างไปเนื่องจากกลุ่มข้อมูลของผู้วิจัยมีเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในบริบทใหม่ ส่วนทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์ยังมีผู้นำมาใช้ศึกษาเรื่องพญานาคค่อนข้างน้อย งานที่ปรากฏในยุคปัจจุบันคือ งานของปฐม หงษ์สุวรรณ (2560) เรื่องประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง กล่าวคือมีการศึกษาที่กล่าวถึงประเพณีประดิษฐ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ซึ่งมีลักษณะร่วมกันบางประการกับการศึกษาคติชนสร้างสรรค์เกี่ยวกับการบูชาพญานาค อย่างไรก็ตาม การศึกษาของปฐม เน้นเรื่องกลุ่มประเพณีประดิษฐ์ซึ่งมีหลากหลายประเพณีอยู่ในนั้น แต่งานของผู้วิจัยจะเน้นการศึกษาเรื่องคติชนสร้างสรรค์เกี่ยวกับการบูชาพญานาคโดยเฉพาะ

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาวิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชนที่เกี่ยวกับการบูชาพญานาค โดยเน้นการศึกษา รวบรวม ตำนาน/เรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม และคติชนประเภตวัตถุเกี่ยวกับการบูชาพญานาค เช่น รูปเคารพ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคที่มีความโดดเด่นในภาคอีสานตอนบนที่เป็นพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 แห่ง คือ จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม รวมทั้งศึกษาบทบาทของข้อมูลคติชนสร้างสรรค์ดังกล่าวว่ามีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างไร การศึกษารังนี้ น่าจะทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่อันจะทำให้เข้าใจลักษณะเด่นและการสร้างสรรค์เรื่องเล่าประเพณี พิธีกรรม และคติชนประเภตวัตถุที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคที่ดำรงอยู่ในบริบทสังคมร่วมสมัย อันจะทำให้เห็นบทบาทของข้อมูลคติชนดังกล่าวอย่างลึกซึ้งมากขึ้น

บทที่ 2

ความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย ดังนี้

1. ความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมไทย แบ่งหัวข้อออกเป็น พญานาคในเรื่องเล่า ประกอบด้วย พญานาคในวรรณคดีโบราณและพญานาคในตำนานและวรรณกรรมท้องถิ่น พญานาคในประเพณี และพิธีกรรม พญานาคในศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม และพญานาคในดนตรีและเพลง

2. ความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน จะมุ่งนำเสนอความเชื่อเรื่องพญานาคของ ชุมชนลุ่มน้ำโขงและในจังหวัดที่อยู่ในพื้นที่ศึกษา คือ จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย และจังหวัด นครพนม เพื่อให้เข้าใจถึงพื้นความเชื่อเรื่องพญานาค บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของสามจังหวัดนี้ อันจะทำให้เห็นถึงภูมิหลังและที่มาของคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสาน ตอนบนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2.1 ความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมไทย

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะมุ่งนำเสนอความเชื่อเรื่องพญานาค* ในสังคมไทยเพื่อให้เห็นภาพรวม ความเชื่อเรื่องพญานาคที่อยู่ในสังคมไทยในด้านต่าง ๆ เช่น เรื่องพญานาคในเรื่องเล่า ตำนาน วรรณกรรม ประเพณี พิธีกรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ดนตรี และเพลง เป็นต้น แบ่งออกเป็น หัวข้อดังนี้

2.1.1 พญานาคในเรื่องเล่า

ความเชื่อเรื่องพญานาคอยู่ในความรับรู้ของชาวโลกมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มนุษย์สมัย โบราณเชื่อว่า “งู” ว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่กำเนิดพร้อมขึ้นกับโลก หลักฐานเกี่ยวกับความเชื่อและ การนับถืองูนั้นปรากฏร่องรอยทางความคิดอยู่ในภาพเขียนตามผนังถ้ำ ในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น คัมภีร์ ไบเบิลที่กล่าวถึงเรื่องงูมายูงให้อาตมกับอีวาทำผิดข้อห้ามของพระเจ้าจนถูกไล่ออกจากสวรรค์

* คำว่า “นาค” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง งูใหญ่ และเมื่อจะให้ความหมายเด่นชัดขึ้นจึงเติมคำว่า “พระยา” หรือ “พญา” ที่ หน้าคำว่า “นาค” เป็น “พระยานาค” หรือ “พญานาค” เพื่อให้เห็นความสำคัญเด่นชัดมากขึ้น (ส. พลายน้อย, 2554: 95) ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยจะใช้คำว่า “นาค” และ “พญานาค” ในความหมายเดียวกันแต่อาจจะสลับเปลี่ยนการใช้คำไปตามบริบท เช่น “นาค” ใช้ในบริบททั่วไป เป็นการกล่าวถึงนาคโดยรวม ไม่ได้เน้นยศศักดิ์ ส่วน “พญานาค” ใช้ในบริบทเดียวกับนาคและใช้เมื่อ ต้องการย้ำให้เห็นถึงลำดับศักดิ์หรือความยิ่งใหญ่ของนาคตามที่ให้นิยามไว้ในนิยามคำศัพท์เฉพาะ

(ส.พลาโยน้อย, 2540: 9) นอกจากนี้ยังมีตำนานที่เกี่ยวกับเรื่องงูปรากฏในตำนานของกรีกและโรมันหลายเรื่อง ในแถบอินเดียตอนใต้ปรากฏพิธีกรรมในการบูชางูที่เรียกว่า “เทศกาลนาคาปญจมี” (Naga Panchami) นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานความเชื่ออีกหลายอย่างในหลายพื้นที่ ดังที่ กัญญรัตน์ เวชศาสตร์ (2559) กล่าวว่ามีการนับถือและบูชางูในหลายพื้นที่ทั่วโลก เช่น อียิปต์ เมโสโปเตเมีย กรีซ อิตาลี เยอรมนี สแกนดิเนเวีย ฝรั่งเศส สหราชอาณาจักร ทวีปแอฟริกา อเมริกา รวมทั้งเอเชียอีกด้วย ทั้งนี้ความคิดร่วมของคนทั่วโลกนั้นต่างก็เชื่อว่างูเป็นสัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และเป็นสัตว์ที่มีอำนาจลึกลับจนทำให้ชาวบ้านเกิดความกลัวจนเกิด “ลัทธิบูชางู” ขึ้นนั่นเอง

ส่วนความเชื่อเรื่องนาคในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือภูมิภาคอุษาคเนย์นั้นมีการยกย่องนับถือมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์เป็นระยะเวลานานนับสามพันปีแล้ว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2554: 12) ต่อมาได้รับอิทธิพลคติความเชื่อทางศาสนาจากอินเดียจึงทำให้เกิดการผสมผสานความคิดเรื่องนาคที่มีมาแต่เดิมเข้าด้วยกัน (ศานติ ภักดีคำ, 2556: 40) สิ่งที่เห็นได้ชัดก็คือหลักฐานที่บันทึกเรื่องราวความเชื่อเรื่องนาคที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนในภูมิภาคนี้มักปรากฏอยู่ในรูปแบบของเรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ เช่น ตำนาน นิทาน วรรณคดี วรรณกรรม เรื่องเล่ามุขปาฐะ เป็นต้น ในประเทศไทยนั้นปรากฏอยู่มากในวรรณกรรมพุทธศาสนาและวรรณกรรมท้องถิ่น ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในเรื่องเล่าออกเป็นกลุ่มย่อย ดังนี้

2.1.1.1 พญานาคในวรรณคดีโบราณ

การรับรู้เรื่อง “นาค” ในสังคมไทยส่วนหนึ่งที่พบมากคือเรื่องของนาคในวรรณกรรมพุทธ-ศาสนา เนื่องจากการรับอิทธิพลผ่านศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาจากอินเดีย ในสังคมไทยอาจกล่าวได้ว่านาคที่อยู่ในพระพุทธศาสนาเป็นนาคที่อยู่ในบริบทพระพุทธศาสนาเถรวาท เรื่องปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา มีการกล่าวถึงพญานาคในด้านที่เป็นกุศลและด้านที่พญานาคมีนิสัยมานะทิฐิ (วิเชียร นามการ, 2554: 27) นอกจากนี้ในทางพุทธศาสนายังได้อธิบายถึงการกำเนิดของนาค ลักษณะของพญานาค ถิ่นที่อยู่อาศัยของพญานาค รวมทั้งประเภทของพญานาค เช่น

ประเภทของพญานาคในพระไตรปิฎกแบ่งออกเป็น 4 ตระกูลใหญ่ (วิเชียร นามการ, 2554: 26) ดังนี้

1. ตระกูลวิรูปักษ์ เป็นนาคมีผิวกายเป็นสีทอง ในกำเนิดนาค 4 ตระกูลนี้ พญานาคตระกูลวิรูปักษ์นี้ถือว่าเป็นราชาใหญ่มากกว่านาคทั้งปวง ท้าววิรูปักษ์เป็นหนึ่งในสี่มหाराชที่ปกครองสวรรค์ชั้นจตุรมาหาราชิกาด้านทิศตะวันตก

2. ตระกูลเอราปถ เป็นนาคมีผิวกายสีเขียว

3. ตระกูลฉัพพาปุตตะ เป็นนาคที่มีผิวกายเป็นสีรุ้ง

4. ตระกูลกันหาโคตรมะ เป็นนาคที่มีผิวกายเป็นสีดำ

นอกจากนี้ยังได้แบ่งพญานาคออกเป็นตระกูลย่อย ๆ ออกไปอีกถึง 1,024 ชนิด คือพวกสัตว์เลื้อยคลานประเภทงู ทั้งที่เป็นงูเห่า งูจงอาง งูเหลือม และงูทุกชนิดถือว่าเป็นลูกหลานของพญานาคทั้งสิ้น

นอกจากการอธิบายกำเนิดและลักษณะของพญานาคในพระไตรปิฎกในลักษณะเป็นชุดข้อมูลความรู้แล้วนั้น เรื่องนาคยังดำรงอยู่ในความรู้ของสังคมไทยจากการที่นาคเป็นตัวละครในวรรณกรรมชาดกและตำนานในพระไตรปิฎก เช่น ตำนานมูจลินทร์พญานาคที่แผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้าขณะบำเพ็ญเพียรอยู่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในขณะที่เกิดพายุขึ้นเป็นเวลาเจ็ดวันและเป็นที่มาของการสร้างพระพุทธรูปนาคปรก รวมถึงตำนานบวชนาคในพุทธประวัติ นิบาตชาดกซึ่งเป็นชาดกของขุททกนิกาย สุตตันตปิฎกในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชาตกัญฐกถาหรืออรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงนาคไว้ด้วย โดยเฉพาะเรื่องราวเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนาค ซึ่งมีเพียง 3 ชาติเท่านั้น คือ ทัททรชาดก จัมเปยชาดก และภุทิตชาดก นอกจากนี้ในคัมภีร์ “ปัญญาสชาดก” ซึ่งเป็นชาดกนอกพระไตรปิฎกก็กล่าวถึงบทบาทของนาคในการเป็นผู้ช่วยเหลือคนดีที่ต้องประสบภัย เช่น ในสุวรรณสังขชาดก สุธนชาดก และจันทราชาดก (ศานติ ภัคติกคำ: 2556) ในวรรณคดีไทยก็มีหลายเรื่องที่มีการกล่าวถึงนาค เช่น รามเกียรติ์ ปุณโณวาทคำฉันท์ บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ทอง เป็นต้น (ยมโดย เพ็ญพงศา, 2521)

ไตรภูมิพระร่วง วรรณคดีในสมัยสุโขทัยได้มีการกล่าวถึงนาคในไตรจันนถาซึ่งกล่าวถึงนาคและพิภพนาค รวมทั้งนาคจำพวกต่าง ๆ นาคในคติไตรภูมิมีฐานะเป็นเพียงสัตว์ดิรัจฉานชั้นสูงสุดในหมู่สัตว์ที่ไม่มีขา มีที่อยู่ใต้เขาพระสุเมรุ เป็นผู้รักษาด่านของเทวโลก ได้ครอบครองทรัพย์สมบัติมากมายแต่ก็ยังเป็นผู้ที่มีความทุกข์อยู่ นับได้ว่าการรับรู้เกี่ยวกับนาคที่สัมพันธ์กับคติทางพระพุทธศาสนาเถรวาทของสุโขทัยนั้นปรากฏให้เห็นชัดเจนในวรรณคดีเรื่องนี้ นอกจากนี้ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงและศิลาจารึกปูชนียจิตขุนจอต และพระราชพงศาวดารเหนือก็ได้กล่าวถึงนาคไว้ใน “พระร่วงอรุณกumarเมืองสวรรคโลก” และโดยเฉพาะในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยา นาคได้เข้ามาเป็น

สัญลักษณ์สำคัญของพระมหากษัตริย์ ดังที่ปรากฏในโองการแข่งน้ำโคลงห้าว่า “...สิทธิสรวงศรีแก้ว
แผ้วสมฤตยู **เอาจูเป็นแท่น** แก่วนกลืนฟ้ากลืนดิน บินเอาครุฑมาขี่ สีมือถือสังข์จักรทาทาธรณี” ทั้งนี้
ข้อความที่ว่า “เอาจูเป็นแท่น” หมายถึงพญานาคที่นาคราชซึ่งเป็นพระแท่นบรรทมของพระวิษณุ
นั่นเอง (ศานติ ภัคคีคำ, 2556: 48-65)

นั้นโทปนันทสูตรคำหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏเรื่องเกี่ยวกับนาคพญานาค
นั้นโทปนันทนาคราชอย่างละเอียด (กัญญรัตน์ เวชชาสูตร, 2555) เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์หรือเจ้าฟ้ากุ้ง
นำตำนานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปราบพญานาคนั้นโทปนันทะได้ เนื่องจากถือว่าเป็นพญานาคผู้มีทิว
และมีฤทธิ์มาก มาแต่งเป็นเรื่องราวสะท้อนให้เห็นว่าพญานาคมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา
และทำให้เห็นว่านาคมีจิตที่สามารถรับรู้ธรรมะและประพฤติธรรมตามแนวทางของพระพุทธศาสนาได้

นอกจากนี้ยังปรากฏเรื่องของพญานาคในพงศาวดารหลายฉบับ เช่น พงศาวดาร
เมืองสกลนครมีเนื้อหาที่เป็นเรื่องความขัดแย้งของพญานาคที่อาศัยอยู่ในหนองแสและตำนานเมือง
หนองหานหลวง ราชพงศาวดารกัมพูชา มีเรื่องราวของพญานาคที่เกี่ยวกับกำเนิดของเมืองเขมร
โบราณและยังเป็นต้นตอของตำนานเรื่อง “พระทอง-นางนาค” ที่แพร่หลายไปทั่ว พญานาคใน
พงศาวดารมอญพม่ามีเนื้อหาเป็นนิทานมอญกล่าวถึงกำเนิดเมืองหงสาวดี มีการกล่าวถึงความสัมพันธ์
ของนาคกับมนุษย์ที่มีเชื้อสายกษัตริย์ และพญานาคในเรื่องพระร่วงอรุณกุมารเมืองสวรรค์โลก
กล่าวถึงความสัมพันธ์ของนางนาค (จิตร ेमพันธ์, 2545 : 125 -144)

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าสังคมไทยมีการรับรู้เรื่องนาคหรือพญานาคมาอย่างยาวนาน
นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนกระทั่งเริ่มมีการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยสุโขทัย
กรุงศรีอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ก็มีการรับแนวคิดเรื่องนาคโดยกล่าวถึงเรื่องนาคตามความคิด
แนวโลกศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาและการรับคติพราหมณ์-ฮินดูมาด้วยเช่นกัน ในตำนานและ
พระราชพงศาวดารต่าง ๆ มีการกล่าวถึงนาคอย่างหลากหลายทั้งในด้านที่เกี่ยวกับกับพุทธศาสนา
ทั้งการที่นาคยอมสยบให้พระพุทธเจ้าจนกลายมาเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองศาสนา หรือเรื่อง
ความสัมพันธ์ของนาคกับมนุษย์ทั้งการที่เจ้าเมืองเป็นลูกนาค เช่น ในพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา
ที่พระร่วงเป็นลูกนาค แสดงให้เห็นว่าเจ้าผู้ปกครองเมืองมีเชื้อสายของนาคและแสดงให้เห็นชุดถึง
อนุภาคของนาคที่สามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ได้ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าการรับรู้เรื่องพญานาค
ผ่านตำนาน พงศาวดาร ตลอดจนวรรณกรรมต่าง ๆ ได้เข้ามามีบทบาทต่อความเชื่อของคนไทยอย่าง
ชัดเจนด้วยการผสมผสานความเชื่อพื้นเมือง พุทธศาสนา และพราหมณ์-ฮินดู ตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว

2.1.1.2 พญานาคในตำนานและวรรณกรรมท้องถิ่น

เรื่องของนาคปรากฏในวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะภูมิภาคที่ติดกับแม่น้ำและทะเล ทางภาคใต้ปรากฏตำนานเกี่ยวกับนาค เช่น ตำนานเขาหงอนนาคที่จังหวัดกระบี่ ตำนานความรักของพญานาคกับธิดายักษ์ ถ้าเลเขากอบ จังหวัดตรัง ตำนานการสร้างพญานาคพ่นน้ำที่จังหวัดสงขลา เป็นต้น จากการสำรวจของผู้วิจัยพบว่า ตำนานพญานาคมักจะปรากฏในภาคอีสานและภาคเหนือค่อนข้างมากเพราะพื้นที่ของสองภูมิภาคนี้ตั้งอยู่ใกล้ลุ่มน้ำโขงที่มีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคโดยได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรล้านช้าง วรรณกรรมที่ปรากฏได้แก่ *วรรณกรรมมุขปาฐะ* เช่น ตำนานหนองหาน ตำนานอุรังคธาตุ ตำนานสิงหนวัติ ตำนานบุญบังไฟ ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธ เรื่องเล่าเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพญานาค เรื่องเล่าการไปท่องโลกบาดาลของมนุษย์ และการพบพญานาคของพระอริยสงฆ์ เป็นต้น และ *วรรณกรรมลายลักษณ์* เช่น ตำนานเมืองสุวรรณโคมค้ำ ตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม ตำนานเรื่องผาแดง-นางไอ่ พญาคันคาก พญาแถน ขุนทิง ท้าวหัวข้อหล่อ อุทัยเทวี สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย และพระยาภาณุเอก เป็นต้น

2.1.2 พญานาคในประเพณีและพิธีกรรม

จากความเชื่อเรื่องพญานาคตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงยุคปัจจุบันได้นำมาสู่การประกอบประเพณีและพิธีกรรมหลากหลายรูปแบบเพื่อแสดงออกถึงความเคารพพญานาค ในประเทศไทยเองนั้นจะเห็นได้ว่ามีประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับนาคอยู่ในวิถีชีวิตคนไทยมากมาย ทั้งนี้อาจแบ่งออกได้เป็นประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับนาคทั่วไปและประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับนาคในท้องถิ่น

ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับนาคในบริบทสังคมทั่วไป เช่น ประเพณีการบวชนาคในพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องนาคในบริบทพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทยนั้นมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตอยู่อย่างแนบแน่นโดยเฉพาะประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น การบวชนาค การแห่หน้า การทำขวัญนาค เป็นต้น

ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับนาคในท้องถิ่น พบมากในภาคอีสาน โดยเฉพาะบุญเดือนหก ที่มีการแห่บังไฟและจุดบังไฟบูชาพญาแถนเพื่อขอฝน และประเพณีเนื่องในเทศกาลออกพรรษา เช่น การไหลเรือไฟการสรงเฮือ (แข่งเรือ) บั้งไฟพญานาค เป็นต้น ชาวอีสานที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงนั้นมีความเชื่อเรื่องพญานาคอย่างมาก โดยเชื่อว่าพญานาคอาศัยอยู่ใต้ลุ่มน้ำโขงและเชื่อว่าพระธาตุมีพญานาคคอยปกปักรักษา เช่น พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม พระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย เป็นต้น รวมถึงการเกิดขึ้นของบั้งไฟพญานาคในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ที่ปรากฏการณ์มีลูกไฟลอยขึ้นมาจากแม่น้ำโขง ชาวบ้านในท้องถิ่นส่วนใหญ่เชื่อว่าเป็นการกระทำของ

พญานาคที่อยู่ใต้แม่น้ำโขง ส่งผลให้เกิดประเพณีพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเหล่านี้ เช่น พิธีบวงสรวงพญานาคในช่วงวันออกพรรษาที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย พิธีบูชาพญาศรีสัตตนาคราชที่จังหวัดนครพนม พิธีบวงสรวงพญานาคที่อำเภอธาตุพนม เป็นต้น

ประเพณีเหล่านี้ในอดีตมีหน้าที่ในการแสดงออกถึงการเคารพบูชาพญานาคแต่ปัจจุบันได้กลายเป็นประเพณีที่แสดงอัตลักษณ์ของจังหวัดและมีการปรับเปลี่ยนลักษณะของพิธีให้มีขนาดใหญ่และมีสีสันมากขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว รวมทั้งมีพิธีกรรมใหม่ที่จัดขึ้นโดยองค์กรเอกชน เช่น การบวงสรวงแก้วสารพัดนึกพญานาคราช ในปี พ.ศ. 2557 ของพิพิธภัณฑสถานบ้านบุญบวงสรวงที่กรุงเทพฯ มีการนำลูกแก้วมาปลูกเสกสร้างเป็นวัตถุมงคลให้ประชาชนบูชา โดยเชื่อว่าเป็นดวงแก้วประจำกายของพญานาคซึ่งจะสามารถช่วยให้ได้ตามสิ่งที่ปรารถนาทุกอย่าง

นอกจากประเพณีในข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ามีประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในภูมิภาคอื่นด้วย ภาคใต้มีพิธีบวงสรวงเทศกาลโตะนาค จังหวัดกระบี่ กำหนดจัดขึ้นในช่วงเดือนมีนาคมของทุกปี เทศกาลที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัด ภายในงานบวงสรวงพญานาคมีกิจกรรมการแข่งขันเดินเร็วพิชิตเขาหงอนนาค ซึ่งถือเป็นกิจกรรมเด่นของงาน การแข่งขันฟุตบอลชายหาด มวยทะเล ว่ายน้ำจับเปิด วิ่งจับไก่ พายเรือคายัค และการเล่นชักเย่อ เป็นต้น ส่วนกลางค็นจะเป็นกิจกรรมการแสดงบนเวที การออกบูธสาธิตและจำหน่ายอาหารของผู้ประกอบการโรงแรมและชาวบ้านในท้องถิ่น (MGR, 2563 : ออนไลน์) นอกจากนี้ยังมีพิธีชักพระ แม้ในประเพณีจะไม่ได้หมายถึงนาคโดยตรง หากแต่การประดับตกแต่งเรือพระที่ทำหัวเรือและท้ายเรือเป็นรูปพญานาคก็แสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ของนาคในการเป็นผู้รับใช้ศาสนาเช่นกัน

ส่วนที่ภาคเหนือเน้นพบว่าที่จังหวัดน่านมีพิธีสงฆ์น้ำพระธาตุเจดีย์จำลอง บวงสรวงบูชาพญานาคเป็นการทำบุญขึ้นปีใหม่ของชาวน่านในช่วงวันสงกรานต์ ในงานจะมีการประกอบพิธีสงฆ์น้ำพระธาตุเจดีย์จำลอง บวงสรวงบูชาพญานาค บริเวนมณฑลพิธีเสาชพญานาค (เป็นเสาไม้สลักเป็นรูปนาค) หรือพิธีบวงสรวงเสานาเคนทร์ ที่วัดเจดีย์ ตำบลคูใต้ อำเภอเมืองน่าน เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของพญานาค และยังพบว่ามีพิธีกรรมบวงสรวงผีนาคของชาวไทยวน จังหวัดเชียงราย สะท้อนการนับถือผีนาคว่าเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์มีฤทธิ์ปกป้องรักษาบ้านเมืองให้ร่มเย็น พ้นจากภัยพิบัติต่าง ๆ เมื่อเกิดเหตุร้ายขึ้นก็จะนึกถึงและเชิญมาแก้ไขเพื่อปัดเป่าให้สิ่งร้ายหายไปและสร้างความเป็นสิริมงคลขึ้น (กัญญรัตน์ เวชศาสตร์, 2555) นอกจากนี้ในภาคอีสานและภาคเหนือยังพบว่ามี “พิธีฮอดสรง” หรือบุญฮอดสรงในช่วงบุญเดือนห้าคือสงกรานต์ คือวันที่พระอาทิตย์ได้เคลื่อนย้ายจากฤดูหนาวเข้าสู่ฤดูร้อน ในการทำพิธี “ฮอดสรง” จำเป็นต้องมี “ฮางฮอด” ตามเสียงไทยอีสาน หรือ

รางวัล โดยนิยมทำด้านหัวของฮางฮุดเป็นเศียรของพญานาคและตอนท้ายเป็นหางของพญานาค กลุ่มชนสายวัฒนธรรมไทย-ลาว นิยมใช้ฮางฮุดในการสรงน้ำพระพุทธรูป (อนัญญา ปานจีน, 2553)

นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนาคอีกมากมาย เช่น พิธีแห่พระอุปคุต พิธีสู่ขวัญ การทำนาค เช่น การดูนาคสมพงศ์ของคู่แต่งงาน การดูทำเลเพื่อการสร้างบ้าน เช่น พิธีทักไม้เสา รวมถึงการสร้างยันต์นาคคุ้มภัย เป็นต้น

2.1.3 พญานาคในศิลปกรรม หัตถกรรม และสถาปัตยกรรม

อิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคนั้นยังปรากฏในศิลปกรรมหลากหลายรูปแบบ อาทิ งานนาฏศิลป์ ไทย มีการรำหลายประเภท ระบำนาควิรูปักษ์ พ็อนนาคีนาคา ระบำบุษานาค เป็นต้น มีการประดิษฐ์ท่ารำที่เลียนแบบกิริยาท่าทางของนาคด้วยการเอียง่างและกิริยาเคลื่อนไหวแบบรวดเร็ว และพลิ้วไหว เครื่องแต่งกายยังมีการใช้สีเขียวซึ่งสื่อถึง สีกายของนาคอีกด้วย (อรารมย์ จันทมาลา, 2556) นอกจากนี้ยังมีการแสดง *ชกนาควิดำบรรพ์* ซึ่งนำมาจากตำนานการกวนเกษียรสมุทร ปัจจุบันยังได้มีการคิดค้นท่ารำใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น เช่น การสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงชุดพ็อนศรีทธานาคะจากคติความเชื่อเรื่องนาคในพื้นที่คำชะโนด จังหวัดอุดรธานี โดยมีการผสมผสานระหว่างท่ารำ การวางท่าหลักที่มีรูปแบบมาตรฐานและแบบแผนกับท่าที่สร้างขึ้นเพื่อสื่อถึงกิริยาของนาคโดยเป็นไปตามหลักการนาฏประดิษฐ์ (สุดารัตน์ อาคมะพันธ์ และ ปัทมาวดี ชาญสุวรรณ, 2562) ปัจจุบันมีการรำบูชาเพื่อใช้บวงสรวงพญานาคในงานเทศกาลเป็นจำนวนมาก เช่น การรำบูชาพญานาคงานเทศกาลออกพรรษาที่จังหวัดนครพนม จังหวัดหนองคาย รวมถึง รำถวายสักการะ เป็นต้น

ความเชื่อเรื่องนาคยังปรากฏใน “การพ็อนดิงครกสาก” ซึ่งเป็นประเพณีที่เสริมสร้างและให้กำลังใจแก่ประชาชนในท้องถิ่น โดยเชื่อว่าเป็นการเสี่ยงทายในแต่ละปีว่าฝนจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ ซึ่งการทำพิธีดิงครกดิงสากเพื่อเสี่ยงทายจะมีเจ้าหรือเฒ่าเจ้าใหญ่ผีแถนมาสถิตในครกที่มีเชือกพันอยู่รอบ ๆ แล้วใช้ชายหญิงดิง การพ็อนดิงครกดิงสากนี้ สันนิษฐานว่าเกิดจากความเชื่อที่เกี่ยวกับการกวนเกษียรสมุทร (สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ, 2542: 76) การพ็อนดิงครกสากนี้ในปัจจุบันนี้ยังเป็นการแสดงเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ของท้องถิ่นอีกด้วย เช่น การนำมาพ็อนในพิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชของจังหวัดนครพนมเมื่อปี พ.ศ. 2562 เป็นต้น

นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องนาคก็อยู่ในงานศิลปหัตถกรรมของชาวบ้านท้องถิ่นเช่นกัน เช่น พานบายศรีพญานาค ไม้แกะสลักรูปนาค เครื่องปั้นดินเผา รูปปั้น รูปหล่อ ผ้าไหมลายนาค เป็นต้น ผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันมีการการนำ “ลายนาค” มาสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าชุมชน เช่น ที่จังหวัดร้อยเอ็ดได้มีการพยายามสร้างอัตลักษณ์เรื่องผ้าไหม ทางจังหวัดได้คิดลายผ้าไหม “สาเกต” ขึ้นเพื่อให้เป็นลายผ้าไหมประจำจังหวัด ในปี พ.ศ. 2544 ลายสาเกตนี้ประกอบด้วยลายผ้าไหม 5 ลายผสมกัน โดยหนึ่งในนั้นมี “ลายนาคน้อย” ลายเส้นที่มีรูปลักษณะคล้ายพญานาค ผ้าไหมสาเกตนี้มีลักษณะใน

การประยุกต์ลายผ้าเก่าให้มาอยู่ด้วยกัน นับเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าท้องถิ่นด้วยความเชื่อพื้นถิ่น นอกจากนี้ งานที่ได้รับความนิยมอีกอย่างก็คือพานบายศรีพญานาคซึ่งมีการปรับประยุกต์จากบายศรีแบบเดิมให้มีความวิจิตรงดงามและยิ่งใหญ่มากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความเชื่อเรื่องพญานาค เช่น คำชะโนด จะมีร้านขายพานบายศรีพญานาคอยู่เป็นจำนวนมาก หรือที่จังหวัดนครพนม จังหวัดอุดรธานีก็มีผู้ทำพานบายศรีพญานาคเพื่อจำหน่ายแก่ผู้ที่ต้องการนำไปสักการะพญานาคด้วยเช่นกัน

ในด้านสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคนั้นจะพบว่ามีการใช้ศิลปกรรม ประติมากรรม และประดับตกแต่งและเป็นส่วนประกอบของของสถาปัตยกรรมที่โบสถ์วิหารในวัดต่าง ๆ เนื่องจากตามตำนานนั้นพญานาคเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดและคอยปกป้องรักษาพุทธศาสนาและเป็นสัญลักษณ์ของน้ำด้วย องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวกับพญานาค เช่น นาคลายอง นาคสำรวย นาคปัก นาคเปื้อน เหรา นาคสะดุ้ง ป้านลมบนหลังคาโบสถ์ นาคเปื้อน นาคจำลอง นาคทนต์ ช่อฟ้า และคันทวยพญานาค (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2529: 150-157) นอกจากนี้นาคยังเป็น โขนเรือ (หัวเรือ) ในขบวนเรือกระบวนพยุหยาตราชลมารค ในพระราชพิธี ได้แก่ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช และเรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์ ในภาคอีสานปรากฏภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับพญานาคที่ฝาผนังวัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย และมีประติมากรรมรูปนาคประดับสิม (โบสถ์คล้ายกลองสี่เหลี่ยม มีขนาดเล็ก) ในเขตอีสาน เช่น สิมที่จังหวัดหนองคายและขอนแก่น เป็นต้น

2.1.4 พญานาคในดนตรีและเพลง

ในด้านงานดนตรีและงานเพลง มีการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องนาคมาตั้งแต่อดีต เช่น เพลงนาคราช เพลงนาคเกี้ยว-นาคพัน และเพลงนางนาค เป็นต้น ที่เห็นเด่นชัดก็คือ ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ได้ชัยชนะต่อเขมรทำให้ประเทศไทยนั้นรับเอาความเชื่อของเขมรเข้ามา โดยไทยนั้นรับเอาตำนานเรื่องความรักระหว่างพระทองกับนางนาคเข้ามาในสังคมไทยและได้นำตำนานนี้มาแต่งเป็นเพลงมโหรีใช้ในการบรรเลงขับกล่อมเจ้านายและใช้ในงานแต่งงานสมัยกรุงศรีอยุธยา มีชื่อว่า “เพลงพระทอง” และ “เพลงนางนาค” และได้ถูกนำมาใช้ในพิธีการทำขวัญนาคด้วย (จิตกร เอมพันธ์, 2545: 293)

ผู้วิจัยพบว่าปัจจุบันมีการนำคาถาบูชาพญานาคมาปรับเปลี่ยนสร้างเป็นเพลงบูชาพญานาค ทำนองมักจะเป็นทำนองดนตรีทางอีสาน มีการใช้เครื่องดนตรีอีสาน เช่น โหวต พิณ แคน โปงลาง มาประกอบ เพลงบูชาพญานาคนี้ใช้ประกอบการฟ้อนบวงสรวงพญานาค เช่น ลายเพลงบูชาพญานาค อนันตนาคราช ลายเพลงบูชาพระธาตุหล้าหนอง ลายเพลงบูชาปู่ศรีสุทโธนาคราช ของ

ต้นรัก ศิลป์เศียรเกล้า เนื้อหาในเพลงจะเป็นการสรรเสริญสุคติพญานาค แสดงความศรัทธาและนอบน้อม เล่าตำนานต่าง ๆ รวมถึงแทรกคำสอนให้เป็นคนดีด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่าเพลงลูกทุ่งในปัจจุบันได้นำตำนานและความเชื่อเรื่องพญานาคมาประกอบเนื้อเพลงด้วย เช่น เพลง *ใจชั่วที่คำชะโนด* ของ จินตหรา พูนลาภ เพลง *คู่ครอง* ของ ก้อง ห้วยไร่ (เพลงประกอบละครเรื่องนาคี) และเพลง *ขอพรปู่ศรีสุทโธ* ของ เอกชานนท์ หอยโข่ง เป็นต้น เพลงลูกทุ่งเหล่านี้ก็นับเป็นการนำเอาความเชื่อและกระแสพญานาคที่กำลังได้รับความนิยมมาต่อยอดและสร้างมูลค่าเพิ่มได้ด้วย

จากการรับรู้เรื่องพญานาคที่ปรากฏอย่างหลากหลายในสังคมไทยข้างต้นแล้ว จะเห็นได้ว่าการรับอิทธิพลคติความเชื่อเรื่องนาคจากอินเดียที่มีทั้งพราหมณ์-ฮินดูและพุทธเข้ามารวมกับความเชื่อท้องถิ่นนั้นอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยเป็นอย่างมาก และส่วนสำคัญนั้นก็มาจากการที่ “นาค” เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์และเกี่ยวข้องกับน้ำ ดิน ฟ้า และโลก จึงทำให้วิถีชีวิตล้วนมีความเกี่ยวพันกับความเชื่อเรื่องนาค เป็นที่น่าสังเกตว่าในประเทศไทยนั้นเมื่อกล่าวถึงนาคหรือพญานาคมักจะมีประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับน้ำเป็นจำนวนมาก สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2528) กล่าวว่า สยามหรือไทยนั้นมีสัญลักษณ์น้ำในวัฒนธรรมไทยแทรกซึมอยู่ในสิ่งต่าง ๆ เต็มไปหมด เช่น พิธีกรรม วรรณกรรม นาฏศิลป์ ศิลปะพื้นบ้าน จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และการวางผังเมือง และโดยแท้ที่จริงแล้ว พญานาคหรือนาค ก็คือสัญลักษณ์แห่งธาตุน้ำ เนื่องจากรูปคลื่นและรูปจำลองระบบจักรวาลได้สะท้อนให้เห็นการเกิดและการสลายตัวของมหาสมุทรและทวีปตามกาลเวลา มีความสอดคล้องกับลำตัวของพญานาคที่มีลักษณะเป็นรูปคลื่นนั่นเอง

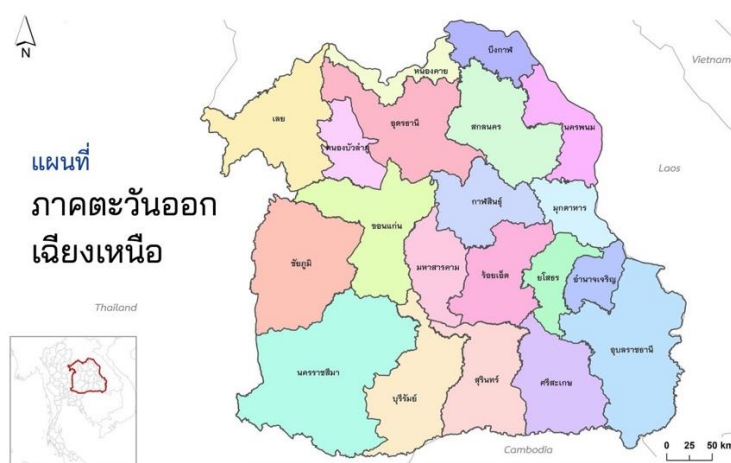
2.2 ความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทยเป็นภูมิภาคที่มีพื้นที่มากที่สุดของประเทศไทย แบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วน คือ ภาคอีสานตอนบนตั้งอยู่ในบริเวณแอ่งสกลนครและภาคอีสานตอนล่างตั้งในบริเวณแอ่งโคราช ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมและสภาพเศรษฐกิจและสังคมของภาคอีสานตอนบนเพื่อให้เห็นภูมิหลังของพื้นที่ศึกษาดังนี้

2.2.1 ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมของภาคอีสานตอนบน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนหรือภาคอีสานตอนบน คือ กลุ่มวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ได้แก่ บริเวณพื้นที่เทือกเขาภูพานตอนบนไปจรดริมฝั่งแม่น้ำโขงหรือบริเวณแอ่งสกลนคร มีเทือกเขาใหญ่น้อยรวมทั้งแอ่งต่าง ๆ มากมาย ตามเส้นทางการเดินของแม่น้ำโขง มีประชากรจำนวนมากได้อพยพย้ายถิ่นฐานจากฝั่งซ้ายมาสู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในจังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่น นครพนม มุกดาหาร ร้อยเอ็ด เลย สกลนคร หนองคาย หนองบัวลำภู อำนาจเจริญ อุตรธานี และจังหวัดอุบลราชธานี นอกจากชาวไทยอีสานซึ่งมีมากกว่า 95% แล้ว ยังมีชาวผู้ไทยซึ่งเป็นคนไทยที่อพยพมาจากแคว้นสิบสองจุไทยหรือบริเวณเมืองแถนหรือเดียนเบียนฟูของเวียดนามในปัจจุบัน ซึ่งแคว้นสิบสองจุไทยนี้เคยเป็นของไทยมาก่อน (บุริรัตน์ สามัตถิยะ, 2544: 4)

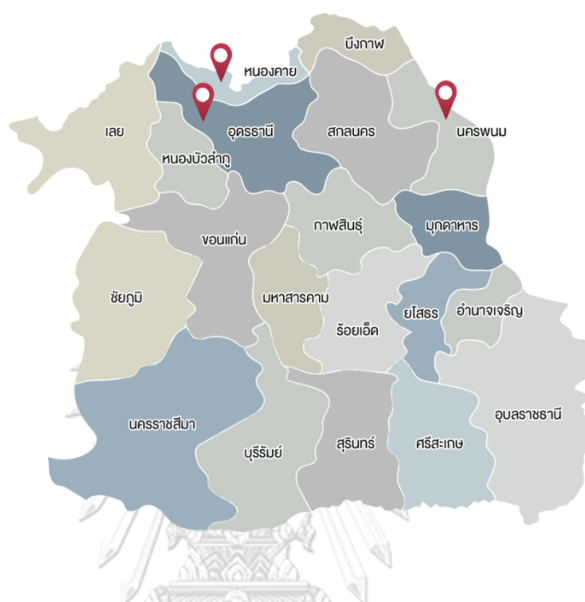
ศรีศักร วัลลิโภดม (2546) เรียกชุมชนชาวอีสานเหนือว่า “ชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง” หมายถึง ชุมชนอีสานที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง เป็นบริเวณที่อยู่ถัดจากแนวเทือกเขาภูพานลาดเอียงไปทางเหนือ มีลักษณะเป็นแอ่งลุ่มต่ำ ซึ่งเรียกกันว่า แอ่งสกลนคร ได้แก่จังหวัดเลย หนองคาย อุตรธานี สกลนคร และนครพนม รวมถึงที่ราบลุ่มตามลำน้ำสายต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงในบริเวณดังกล่าว

ภาพที่ 1 แผนที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากข้างต้นพื้นที่เมื่อพิจารณาเขตภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานจังหวัดที่อยู่ในบริเวณแอ่งสกลนครประกอบด้วย 8 จังหวัด ซึ่งก่อนปี 2525 มี 5 จังหวัด คือ เลย หนองคาย อุตรธานี สกลนคร และนครพนม ต่อมาในปี 2525 ตั้งจังหวัดมุกดาหาร แยกมาจากนครพนม ปี 2536 ตั้งจังหวัด

หนองบัวลำภูซึ่งแยกมาจากอุดรธานี ปี 2554 ตั้งจังหวัดบึงกาฬซึ่งแยกออกมาจากจังหวัดหนองคาย พื้นที่ของ 8 จังหวัดรวมกันประมาณ 168,854 ตารางกิโลเมตร แม่น้ำสายหลักของอีสานเหนือคือ แม่น้ำสงคราม ยาว 420 กิโลเมตร กับ แม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำที่ไหลผ่านนานาประเทศ ความยาว 4,590 กิโลเมตร (สุวิทย์ ชีรัสคำวัต, 2560: 177-178)

ภาพที่ 2 สนามวิจัย : จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม

จาก 8 จังหวัดในภาคอีสานตอนบน สนามวิจัยของผู้วิจัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนม ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีข้อมูลคติชนสร้างสรรค์เรื่องพญานาคและมีประเพณี พิธีกรรมจากความเชื่อเรื่องพญานาคที่โดดเด่น ดังจะเห็นได้จากการแสดงออกผ่านพิธีกรรมและ ประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ของจังหวัดและส่งเสริมการท่องเที่ยวจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไป

2.2.2 สภาพเศรษฐกิจและสังคมของภาคอีสานตอนบน

เมื่อกล่าวถึงเศรษฐกิจของอีสานเหนือ จุดที่ถือเป็นการเปลี่ยนอย่างเห็นได้ชัดระหว่าง ความเป็นเศรษฐกิจสมัยเก่ากับสมัยใหม่คือ การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติใน พ.ศ. 2504 ทำให้สามารถแบ่งระบบเศรษฐกิจของอีสานเหนือเป็นสองช่วง คือ ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2504 และ หลังปี พ.ศ. 2504 (สุวิทย์ ชีรัสคำวัต, 2560: 180) โดยในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 อีสานเหนือมี ความสมบูรณ์ทางธรรมชาติเป็นอย่างมาก พื้นที่ป่ามีมากกว่าพื้นที่อยู่อาศัย ลักษณะการทำมาหากินจะ มีความใกล้ชิดธรรมชาติทั้งการทำไร่ ทำนา การปลูกพืชผักสวนครัว สัตว์น้ำในแม่น้ำสงครามมี ความอุดมสมบูรณ์ การค้าขายแลกเปลี่ยนมีอยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ส่วนในช่วงหลังปี 2504 หลังมี

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเข้ามาทำให้ระบบเศรษฐกิจในอีสานเหนือเปลี่ยนไปค่อนข้างมาก จากมีสาเหตุจากปัจจัยต่าง ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงเป้าหมายการผลิตและอิทธิพลของทุนนิยม การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร การเมืองระหว่างประเทศ และนโยบายของรัฐบาลสุวิทย์ เจริญพงศ์ (2560: 198) กล่าวว่าปัจจัยข้างต้นทั้ง 4 ประการนี้ล้วนช่วยผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนจากสมัยเก่าสู่สมัยใหม่ และชาวอีสานก็มีการปรับตัวเพื่อตอบสนองต่อนโยบายของรัฐบาลและการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ ทั้งการขาย การปลูกพืชในเชิงพาณิชย์ การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ การขยายการค้าทำให้เกิดความหลากหลายทางอาชีพ การเปิดเส้นทางการท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชน เป็นต้น

สังคมของชาวอีสานเหนือในสมัยก่อนเป็นสังคมที่เน้นเกษตรกรรม อยู่แบบเรียบง่าย มีชนบประเพณีและวัฒนธรรมที่มีการสืบทอดกันมาช้านาน แม้จะมารวมกันจากหลายชาติพันธุ์แต่ก็อยู่รวมกันได้อย่างสมานฉันท์ โดยมี **“ฮีตสิบสอง คองสิบสี่”** ที่แสดงถึงอารยธรรมที่รุ่งเรืองมาตั้งแต่ครั้งโบราณเป็นสิ่งที่ให้ยึดถือปฏิบัติ โดยฮีตสิบสองคองสิบสี่นี้ถือเป็นสัญญาประชาคมที่ปฏิบัติกันมาในกลุ่มวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง คือ ผังลาวและภาคอีสานของไทย นับได้ว่าเป็นกรอบธรรมเนียมและประเพณีจารีตของชุมชน (สัติยะพันธ์ คชมิตร, 2546: 101) นอกจากนี้ยังมีการนับถือศาสนาพุทธกันอย่างแพร่หลาย ทำให้เป็นภูมิภาคที่มีความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับศาสนาพุทธสัมพันธ์อยู่ในชีวิตประจำวันเป็นจำนวนมาก

2.2.3 ความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวลุ่มน้ำโขง

การตั้งถิ่นฐานของชาวอีสานตอนบนในบริเวณลุ่มน้ำโขงหรือในแอ่งสกลนครนั้นมีการค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของอารยธรรมบ้านเชียงเมื่อ 3,600 ปีมาแล้ว (ชิน อยู่ดี, 2516 : 21) ว่าการเลือกตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้เนื่องจากทำเลที่อยู่ใกล้แม่น้ำเอื้อต่อการเพาะปลูกจึงทำให้เกิดเป็นชุมชนที่เกษตรกรรมขึ้น จะเห็นได้ว่าหัวใจสำคัญของคนในชุมชนนี้ก็คือ **“แม่น้ำโขง”** (บางครั้งเรียก **“แม่น้ำของ”** ตามการเรียกของชุมชนแดนสิบสองปันนา ชุมชนล้านนา และชุมชนลาว) ซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญที่ให้ประโยชน์เรื่องการเพาะปลูก การประมง และการเลี้ยงชีพอื่น ๆ ของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี อาจกล่าวได้ว่าคนในชุมชนมีการ **“พึ่งพา”** แม่น้ำโขงในการทำมาหาเลี้ยงชีพ เมื่อพิจารณาถึงลักษณะธรรมชาติของภูมิภาคนี้ที่มักจะประสบกับภาวะแห้งแล้ง ไม่อุดมสมบูรณ์ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลหรือบางครั้งประสบปัญหาฝนตกมากเกินไปจนทำให้เกิดน้ำหลากหรือน้ำท่วม เรียกได้ว่าเป็นสภาวะที่ไม่สมดุลทางธรรมชาติ ทำให้หลายครั้งชาวบ้านประสบปัญหาในการดำรงชีวิต เช่น ขาดน้ำในการ

อุปโภคบริโภค พืชผักหรือนาข้าวให้ผลผลิตได้น้อยเพราะฝนไม่ตก หรือน้ำท่วมจนทำให้บ้านเรือนเกิดความเสียหาย

เมื่อปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นจึงทำให้ชาวบ้านเกิดความหวาดกลัว รู้สึกชีวิตไม่มั่นคง ส่วนหนึ่งเนื่องจากความไม่เข้าใจระบบนิเวศวิทยาและภัยธรรมชาติต่าง ๆ จึงต้องแสวงหาทางออกด้วยการหันไปพึ่งพิงอำนาจของสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เช่น การบูชาผีแถน ผีฟ้า เจ้า ผีปู้ตา ฯลฯ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจนเกิดเป็นพิธีกรรมเช่นสรวงหรือบูชาสิ่งเหนือธรรมชาติจนเกิดเป็นพิธีกรรม (ritual) โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ (Fertility Rite) เนื่องจากเชื่อว่าจะช่วยบันดาลความโชคดีและความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดแก่ชุมชน และพิธีกรรมนั้นสะท้อนระบบความคิดความเชื่อของชาวบ้าน วิถีชีวิตของคนในชุมชนมีความผูกพันกับแม่น้ำโขงเพราะถือว่าแม่น้ำสายนี้เป็นแม่น้ำที่ได้พึ่งพาอาศัยจึงปรากฏความเชื่อดั้งเดิมและพิธีกรรมเกี่ยวกับสายน้ำขึ้น โดยเฉพาะคติความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์มักเกี่ยวกับการขอฝน เนื่องจากภาวะแห้งแล้งหรือ การแก้ปัญหา น้ำท่วมหรือน้ำที่มีมากเกินไป (สตีเยพันธ์ คสมิตร, 2546) นับเป็นการปรับใช้พิธีกรรมเพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์ และในการประกอบพิธีกรรมนี้เองที่มักจะมีสัญลักษณ์และสื่อต่าง ๆ มาเกี่ยวข้อง เช่น รูปูที่หม้อลายเขียนสีที่บ้านเชียง แสดงให้เห็นว่าการนับถืองูเป็นความเชื่อของชาวลุ่มน้ำโขงตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว

นอกจากนี้ลักษณะทางภูมิศาสตร์ในพื้นที่อีสานตอนบนอาจนับได้ว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ความเชื่อเรื่องนาคของชาวอีสานตอนบนมีความเชื่อมโยงกันระหว่างธรรมชาติกับอำนาจเหนือธรรมชาติ กล่าวคือ ลักษณะภูมิประเทศอาจมีผลต่อการสร้างจินตนาการของชาวอีสานเกี่ยวกับนาค โดยที่มีเรื่องเล่าหรือตำนานเกี่ยวกับนาคเป็นพื้นหลังสำคัญ เช่น การที่เทือกเขาภูพานมีลักษณะเป็นโพรง เป็นภูกระจัดกระจาย หรือ แม่น้ำและห้วยหนองคลองบึงหลายสายในภาคอีสานนั้นไหลลงไปเชื่อมกับแม่น้ำโขง เช่น ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นแหล่งกำเนิดของลำธารหลายสาย ซึ่งบางโพรงสามารถเชื่อมต่อถึงกันได้และสามารถทะลุผ่านได้แม่น้ำโขงไปยังฝั่งลาวได้อาจเชื่อมโยงได้ว่า โพรงต่าง ๆ หรือแม่น้ำสายต่าง ๆ เหล่านี้เกิดจากการที่นาคเป็นผู้สร้าง ความเชื่อเรื่องนาคจึงถูกนำมาใช้อธิบายถึงสถานที่และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ (สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ, 2542)

จากลัทธิบูชาและความเชื่อเรื่องนาคที่มีมาแต่เดิม ต่อมาเมื่อมีการรับอิทธิพลความเชื่อจากอินเดียทำให้เห็นการปรับเปลี่ยนจากการนับถือ “งู” เป็นการนับถือ “นาค” อย่างเห็นได้ชัด หรือจากการที่นับถือ “นาค” ในฐานะที่เป็นบรรพบุรุษของชาวอีสานตอนบนก็ได้มีการเพิ่มความหมายเรื่องเทพเข้ามา ทำให้เห็นถึงการยกฐานะของ งู หรือ นาค ให้เด่นชัดและสำคัญมากขึ้น ก่อนที่

ชาวอีสาน กลุ่มน้ำโขงจะได้รับอิทธิพลการเมืองการปกครองจากล้านช้างหรือในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 นั้น การรับอิทธิพลศาสนาจากอินเดีย อีกด้านหนึ่งคือการรับผ่านมาทางอิทธิพลการเมืองการปกครองเขมร รูปแบบของการนับถือจึงมีการเปลี่ยนไปมีการเติมขงาให้สูง กลายเป็นงูที่มีหงอน ถูกยกฐานะให้มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นบิรารของเทพเจ้าทางศาสนาพราหมณ์ (สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ, 2542) การเปลี่ยนแปลงนี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการความเชื่อเรื่องนาคของชาวอีสานตอนบนอย่างชัดเจน

การยกระดับความเชื่อและนับถือ “งู” มาเป็น “นาค” หรือ “พญานาค” ในความหมายเดิม มาสู่ความหมายที่สูงขึ้นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นประเด็นที่ทำให้เห็นรอยต่อของการรับความเชื่อใหม่เข้ามา ผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม กล่าวคือ ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อดั้งเดิมในการนับถือผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ รวมทั้งเชื่อนาคเป็นบรรพบุรุษอยู่แล้ว แต่เมื่อได้รับอิทธิพลจากอินเดีย คือศาสนาพุทธและพราหมณ์-ฮินดู โดยประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 เมื่อพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ดินแดนอีสาน ซึ่งมีระบบความเชื่อ พิธีกรรมและลัทธิบูชาอยู่ก่อนแล้ว จึงมีการปรับและผสมผสานให้มีระบบและพลังอำนาจให้คนเชื่อถือและศรัทธามากขึ้นกว่าเดิม จากที่เป็นงูธรรมดา ก็กลายเป็นนาคที่ปรากฏความเชื่อในพุทธประวัติและชาดกต่าง ๆ เช่น ภูริทัตตนาคราช สังขปาลนาคราช เป็นต้น รวมทั้งมีการสร้างสัญลักษณ์ของนาคให้เป็นตัวแทนของผู้คุ้มครองพุทธศาสนา (พิรพน พิสนุพงศ์, 2521) เช่น การสร้างพระพุทธรูปนาคปรก ซึ่งได้รับเข้ามาตั้งแต่สมัยทวารวดี และพระพุทธรูปปางนาคปรกนี้เองก็ได้รับความนิยมจากชาวบ้านในแถบนี้เนื่องจากสัมพันธ์กับความเชื่อดั้งเดิมที่ว่านาคเป็นบรรพบุรุษของพวกเขา

การที่ระบบความเชื่อใหม่จากอินเดียเข้ามาในชุมชนลุ่มน้ำโขงนี้ ศรีศักร วัลลิโภดม (2546: 21) เห็นว่า ไม่ใช่การพ่ายแพ้ของระบบความเชื่อเก่าแบบหมดรูป หากแต่ชาวบ้านรู้จักการปรับตัวโดยการนำลัทธิบูชาตามความเชื่อเดิมผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของลัทธิศาสนาใหม่ ดังจะเห็นได้ว่าบรรดานาคได้กลายมาเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธรูปและพุทธศาสนิกชน นอกจากนี้ยังสัมพันธ์ไปถึงระบบการปกครองโดยที่หากษัตริย์หรือเจ้าเมืององค์ใดเป็นผู้ยึดมั่นในพระพุทธรูปศาสนามักจะได้รับความช่วยเหลือจากนาคในการสร้างบ้านแปลงเมืองและบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้แก่บ้านเมือง ในทางตรงกันข้ามหากกษัตริย์องค์ใดไม่อยู่ในศีลในธรรม ไม่ยึดมั่นในพระพุทธรูปศาสนามักจะบันดาลความวิบัติให้แก่บ้านเมืองนั้นล่มจมกลายเป็นหนองบึง ดังเช่นที่ปรากฏในตำนานเมืองลุ่มของชาวอีสาน เช่น ตำนานเมืองหนองหานหลวงและเมืองมรุกขนคร เป็นต้น

ในบรรดาสัตว์สัญลักษณ์ในคติความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ นอกจากจะมีนาคแล้วยังมีกบและวัวด้วย หากแต่นาคเป็นสัตว์สัญลักษณ์ที่ชุมชนให้การเคารพนับถือกันมากเพราะมีตำนานและ

เรื่องเล่าแสดงให้เห็นถึงอำนาจเหนือธรรมชาติของนาครที่มีบทบาทต่อการสร้างบ้านแปลงเมืองและการบันดาลความอุดมสมบูรณ์ เช่น อรุณคันทานหรือตำนานอรุณคราตุ ตำนานสุวรรณโคมคำ และวรรณกรรมอีสานอีกหลายเรื่อง โดยเฉพาะตำนานอรุณคราตุนั้นเป็นตำนานที่อยู่ในความรับรู้ของชาวบ้านจนทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนนี้มีรากที่แข็งแรง เพราะเป็นตำนานที่แสดงให้เห็นถึงกำเนิดของพื้นที่และแม่น้ำหลายสาย รวมทั้งทำให้เห็นการตั้งถิ่นฐานของชาวลุ่มน้ำโขงสมัยก่อนที่อพยพมาจากหนองแสที่อยู่ทางมณฑลยูนนานลงมาตามลำน้ำอุททางฝั่งลาว

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวอีสานตอนบนนั้นถือเป็นความเชื่อที่มีมาแต่เดิม โดยนัยถือนาคว่าเป็นบรรพบุรุษผู้สร้างบ้านแปลงเมืองและคอยคุ้มครองลูกหลานให้อยู่รอดปลอดภัย และเมื่อได้รับอิทธิพลจากอินเดียซึ่งมีทั้งคติของพราหมณ์ฮินดูกับพุทธศาสนา พราหมณ์-ฮินดู นั้นมีระบบคตินานาคเป็นเทพเจ้าหรือเทวดา ดังจะเห็นได้จากนาครในฐานะที่เป็นบัลลังก์พระนารายณ์ ซึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาคตินาคทางพราหมณ์ก็เริ่มได้เข้ามามีบทบาทต่อสังคมไทย เช่น การยกย่องพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาว่าเป็นดั่งองค์พระนารายณ์อวตารมาเป็นพระรามกษัตริย์แห่งสุริยวงศ์ผู้ครองเมืองอโยธยา (ศานติ ภัคดีคำ, 2556: 41) ส่วนทางพุทธศาสนา นาคเป็นเป็นสัตว์ทิพย์กึ่งเทพ มีหน้าที่คอยคุ้มครองปกป้องพุทธศาสนาและมีถิ่นที่อยู่ทั้งในบาดาล ในน้ำและบนพื้นดิน ความเชื่อเหล่านี้ได้ถูกผสมผสานจนมีลักษณะของการหลอมรวมของความเชื่อหรือการผสมผสานความเชื่อต่าง ๆ เข้าด้วยกัน (Syncretism) ทั้งความเชื่อเดิมและความเชื่อใหม่ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะเด่นของชาวไทยทั่วไปรวมถึงชาวอีสานลุ่มน้ำโขงด้วย

การนับถือพญานาคจนนำมาสู่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ นั้น จะเห็นได้ว่าชาวอีสานนั้นมี “ฮีตสิบสอง” หรือจารีตที่ยึดปฏิบัติสืบทอดกันมาในการทำบุญ 12 เดือนในแต่ละปีเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ประเพณีการทำบุญในฮีตสิบสอง (เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, 2557: 568) มีดังนี้

เดือนอ้าย	สังฆเจ้าเข้ากรรม
เดือนยี่	การทำบุญคูณลานหรือการทำบุญสู่ขวัญข้าว
เดือนสาม	ทำบุญวันมาฆบูชาและทำบุญข้าวจี
เดือนสี่	ทำบุญเขวาสหรือพระเวสและฟังเทศน์มหาชาติ
เดือนห้า	ทำบุญวันสงกรานต์
เดือนหก	ทำบุญวันวิสาขบูชาและทำบุญบั้งไฟ
เดือนเจ็ด	ทำบุญเข้าพรรษาโดยการทำบุญบูชาเทวดาอารักษ์เลี้ยงมเหศักดิ์หลักเมือง
เดือนแปด	ทำบุญเข้าพรรษาและถวายเทียนพรรษา

เดือนเก้า	ทำบุญข้าวประดับดินในวันแรม 14 ค่ำ
เดือนสิบ	ทำบุญข้าวสากหรือข้าวสาก หรือเรียกอีกอย่างว่าบุญสากพัตรในวันขึ้น 15 ค่ำ
เดือนสิบเอ็ด	ทำบุญออกพรรษา
เดือนสิบสอง	ทำบุญกฐิน/บุญสว่างเหือ (แข่งเรือ) บุญพญานาค 15 ตระกูล

จากฮีตสิบสองข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่าชาวอีสานเป็นชุมชนที่มีการรักษาประเพณีไว้ได้อย่างดี และมีครรลองให้ยึดปฏิบัติ เป็นลักษณะประเพณีที่ยึดปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาที่หลอมรวมความเชื่อทั้งเรื่องพุทธ พราหมณ์ และผีเอาไว้ด้วยกัน เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับพญานาคแล้ว มีประเพณีที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพญานาคอยู่สองประเพณีเด่น คือ บุญเดือนหกที่มีการทำบุญวันวิสาขบูชา และการทำบุญบังไฟ เดือนสิบเอ็ดบุญออกพรรษา และเดือนสิบสองที่มีการทำบุญสว่างเหือเพื่อบูชาพญานาค 15 ตระกูล ซึ่งพิธีกรรมเดือนสิบสองสว่างเหือบูชาอุสุภานาค 15 ตระกูลนี้สันนิษฐานว่าอาจเป็นการได้รับอิทธิพลจากประเทศลาวที่มีการบูชาพญานาคเนื่องจากในสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่ระยะหนึ่งที่ต้องห้ามประชาชนไม่ให้อาบน้ำในลำคลองเพราะมีงูชุกชุมมาก และไม่ปรากฏว่าในประเทศไทยได้ทำพิธีบูชางูกันแต่อย่างใด ทั้งนี้การทำพิธีบูชาพญานาค 15 ตระกูลที่ได้รับอิทธิพลมาจากลาวนั้น จะต้องมีการทำพิธีบูชาพญานาคเป็นผู้จัดทำด้วย กำหนดวันทำพิธีรวม ๆ ไปกับการลอยกระทงนั่นเอง และข้อที่น่าสังเกตคือ ไม่มีตำราใดอธิบายไว้ว่า พญานาค 15 ตระกูลเป็นตระกูลใดบ้าง แต่พบในนิทานเรื่องขุนบรมราชาพงศาวดารเมืองลานช้างที่ไม่ได้กล่าวถึงชื่อหากแต่กล่าวเฉพาะที่อยู่อาศัยของพญานาคเหล่านั้น (ส.พลายน้อย, 2540: 24) โดยบุญเดือนสิบสองนอกจากบุญกฐินที่ทำกันทั่วไปแล้ว บุญสว่างเหือเพื่อบูชาพญานาคในเดือนสิบสองนั้นพบว่ามีนิมิตทำกันมากในแถบจังหวัดที่อยู่ติดกับลำน้ำโขง จะเห็นได้ว่าการยึดมั่นต่อฮีตของชาวอีสานตอนบนนั้นเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สามารถรักษาความเชื่อเรื่องพญานาคให้ดำรงอยู่ได้เป็นอย่างดี

2.3 ความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่ศึกษา

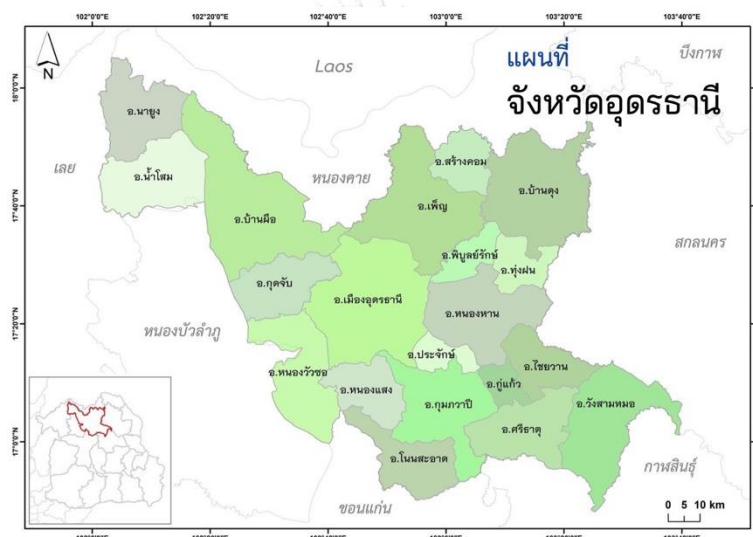
2.3.1 ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดอุดรธานี

2.3.1.1 ที่ตั้งและอาณาเขตของจังหวัดอุดรธานี

จังหวัดอุดรธานีมีพื้นที่ 11,730.30 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 7,331,438.75 ไร่ เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่มากเป็นอันดับ 4 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่ที่เส้นรุ้งที่ 17 องศาเหนือ เส้นแวงที่ 103 องศาตะวันออก อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ห่างจาก

กรุงเทพมหานครตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2 ระยะทาง 564 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อ (สำนักงานจังหวัดอุดรธานี, 2562) ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดหนองคาย
ทิศใต้	ติดต่อกับจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดกาฬสินธุ์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับจังหวัดสกลนครและจังหวัดกาฬสินธุ์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดหนองบัวลำภูและจังหวัดเลย

ภาพที่ 3 แผนที่จังหวัดอุดรธานี
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดอุดรธานีประกอบด้วยภูเขา ที่สูง ที่ราบลุ่ม และพื้นที่ลูกคลื่นลอนตื้น แบ่งออกได้ 2 บริเวณ คือ บริเวณทุ่งทางทิศตะวันตกและทางทิศใต้ สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ภูเขา บางส่วนเป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนตื้นถึงลอนลึก มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 200 เมตร โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง สูงกว่าระดับน้ำทะเล โดยเฉลี่ยประมาณ 187 เมตร พื้นที่เอียงลาดลงสู่แม่น้ำโขงทางจังหวัดหนองคาย ประกอบด้วยทุ่งนา ป่าไม้ และภูเขา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินปนทรายและดินลูกรัง ชั้นล่างเป็นดินดานไม่เก็บน้ำหรืออุ้มน้ำในฤดูแล้ง พื้นที่บางแห่งเป็นดินเค็มซึ่งประกอบกับการกสิกรรมไม่ค่อยได้ผลดี

จังหวัดอุดรธานีแบ่งการปกครองเป็น 20 อำเภอ คือ อำเภอเมืองอุดรธานี อำเภอกุดจับ อำเภอกุมภวาปี อำเภอไชยวาน อำเภอทุ่งฝน อำเภอนาูง อำเภอน้ำโสม อำเภอโนนสะอาด อำเภอ

บ้านดุง อำเภอบ้านฝ้อ อำเภอเพ็ญ อำเภอพิบูลย์รักษ์ อำเภอวังสามหมอ อำเภอศรีธาตุ อำเภอสร้างคอม อำเภอหนองวัวซอ อำเภอหนองแสง อำเภอหนองหาน อำเภอกู่แก้ว และอำเภอประจักษ์ศิลปาคม

2.3.1.2 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดอุดรธานี

จังหวัดอุดรธานีนั้นมีประวัติศาสตร์และความเป็นมาที่ยาวนาน จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีพบว่าบริเวณที่เป็นพื้นที่ของจังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน เคยเป็นที่อยู่ของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ประมาณ 5,000-7,000 ปี จากหลักฐานการค้นพบที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน และภาพเขียนสีบนผนังถ้ำที่บ้านฝ้อ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าสถานที่แห่งนี้มีอารยธรรมและความเจริญที่ระดับสูงเนื่องจากที่บ้านเชียงนั้นสันนิษฐานว่าอาจเป็นเครื่องปั้นดินเผาที่ลายเส้นที่เก่าแก่ที่สุดของโลก (เอกสารเผยแพร่บรรยายสรุปจังหวัดอุดรธานี, 2559)

หลังจากยุคความเจริญที่บ้านเชียงแล้ว พื้นที่ที่เป็นจังหวัดอุดรธานี ก็ยังคงเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์สืบต่อมาอีก จนกระทั่งสมัยประวัติศาสตร์ของประเทศไทยนับตั้งแต่สมัยทวารวดี (พ.ศ. 1200-1600) สมัยลพบุรี (พ.ศ. 1600 – 1800) และสมัยสุโขทัย (พ.ศ. 1800 – 2000) จากหลักฐานที่พบคือ ใบเสมา สมัยทวารวดี ลพบุรี และภาพเขียนปูนบนผนังโบสถ์ที่ปรักหักพังบริเวณเทือกเขาภูพานใกล้วัดพระพุทธบาทบัวบก อำเภอบ้านฝ้อ แต่ทั้งนี้ยังไม่ปรากฏหลักฐานชื่อจังหวัดอุดรธานีในประวัติศาสตร์แต่อย่างใด

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พื้นที่จังหวัดอุดรธานีปรากฏในประวัติศาสตร์เมื่อราวปีจอ พ.ศ. 2117 พระเจ้ากรุงหงสาวดีได้ทรงเกณฑ์ทัพไทยให้ไปช่วยตีกรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) โดยให้สมเด็จพระมหาธรรมราชา กับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกทัพไปช่วยรบแต่เมื่อกองทัพไทยมาถึงเมืองหนองบัวลำภูซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองเวียงจันทน์ สมเด็จพระนเรศวรทรงประชวรด้วยพิษไข้ทรพิษ จึงยกทัพกลับในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีนั้น จังหวัดอุดรธานีได้เกี่ยวข้องกับ การศึกสงคราม กล่าวคือ ในระหว่าง พ.ศ. 2369 – 2371 ได้เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ยกทัพเข้ามายึดเมืองนครราชสีมา ซึ่งมีผู้นำคือคุณหญิงโม (ท้าวสุรนารี) กองทัพเจ้าอนุวงศ์ได้ถอยทัพมาตั้งรับที่เมืองหนองบัวลำภูและได้ต่อสู้กับกองทัพไทยและชาวเมืองหนองบัวลำภูจนทัพเจ้าอนุวงศ์แตกพ่ายไป กระทั่งในปลายสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ประมาณ พ.ศ. 2411 ได้เกิดความวุ่นวายขึ้นในมณฑลลาวพวน เนื่องจากพวกฮ่อซึ่งกองทัพไทยได้ยกขึ้นไปปราบปรามจนสงบได้ชั่วคราว

ในปี พ.ศ. 2428 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 หัวเมืองกลางฝ่ายเหนือมีศูนย์บัญชาการ ณ เมืองหนองคาย มีอาณาบริเวณครอบคลุมพื้นที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง

เกิดเหตุการณ์พวกฮ่อ หรือกบฏไต้ผิงจากจีนถอยร่นลงทางหัวเมืองฝ่ายเหนือของราชอาณาจักรสยามได้ รวมตัวก่อการร้าย เทียวปล้นสะดมและก่อความไม่สงบ รบกวนชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา และมีทีท่าจะรุนแรงขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมเป็นแม่ทัพใหญ่ฝ่ายใต้และเจ้าหมื่นไวยวรนาถเป็นแม่ทัพใหญ่ฝ่ายเหนือไปปราบปรามพวกฮ่อจนแตกพ่ายไป

ภายหลังการปราบปรามฮ่อสงบลงแล้ว ไทยมีกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสเนื่องจากฝรั่งเศสต้องการลาว เขมร ญวน เป็นอาณานิคม เรียกว่ากรณีพิพาท ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) แต่ด้วยพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงยอมเสียสละดินแดนส่วนน้อยเพื่อรักษาประเทศไว้ จึงทรงสละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสและตามสนธิสัญญาที่ทำขึ้นระหว่าง 2 ประเทศ มีเงื่อนไขห้ามประเทศสยามตั้งกองทหารและป้อมปราการอยู่ในรัศมี 25 กิโลเมตรของฝั่งแม่น้ำโขง ดังนั้นหน่วยทหารไทยที่ตั้งประจำอยู่ที่เมืองหนองคาย อันเป็นเมืองศูนย์กลางของหัวเมือง หรือมณฑลลาวพวน ซึ่งมีกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมเป็นข้าหลวงใหญ่สำเร็จราชการจำต้องอพยพเคลื่อนย้ายลึกเข้ามาจนถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อ บ้านเดื่อหมากแข้ง (ซึ่งเป็นที่ตั้งของจังหวัดอุดรธานีปัจจุบัน) ห่างจากฝั่งแม่น้ำโขงกว่า 50 กิโลเมตร

เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่าหมู่บ้านแห่งนี้มีชัยภูมิเหมาะสมเพราะมีแหล่งน้ำดี เช่น หนองเกลือ (หนองประจักษ์ในปัจจุบัน) และหนองน้ำอีกหลายแห่ง รวมทั้งห้วยหมากแข้งซึ่งเป็นลำห้วยน้ำใสไหลเย็น กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมทรงให้ตั้งศูนย์มณฑลลาวพวน และตั้งกองทหารขึ้น ณ หมู่บ้านเดื่อหมากแข้ง จึงพอเห็นได้ว่าเมืองอุดรธานีได้อุบัติขึ้นโดยบังเอิญเพราะเหตุผลทางการเมืองระหว่างประเทศยิ่งกว่าเหตุผลทางการค้า การคมนาคม หรือเหตุผลอื่น ดังเช่นหัวเมืองสำคัญต่าง ๆ ในอดีต

อย่างไรก็ตามคำว่า “อุดร” มาปรากฏชื่อเมื่อ พ.ศ. 2450 พิธีตั้งเมืองอุดรธานี เมษายน ร.ศ. 127 หรือ พ.ศ. 2450 โดยพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (โพธิ์ เนติโพธิ์) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีกระแสพระบรมราชโองการให้จัดตั้งเมืองอุดรธานีขึ้นที่บ้านหมากแข้งอยู่ในการปกครองของมณฑลอุดร

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2475 แล้ว ได้มีการปรับปรุงระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน ยกเลิกการปกครองในระบอบมณฑล ในส่วนภูมิภาค ยังคงเหลือเฉพาะจังหวัดและอำเภอเท่านั้น มณฑลอุดรจึงถูกยุบไปเหลือเพียงจังหวัดอุดรธานีเท่านั้น (สำนักงานจังหวัดอุดรธานี, 2559) จนกระทั่งปัจจุบัน สถานการณ์บ้านเมืองมีความเจริญก้าวหน้าไปมาก จากศูนย์กลางด้านความมั่นคงกลายมาเป็นศูนย์กลางการคมนาคมและเศรษฐกิจด้วยขนาดเศรษฐกิจกว่าแสนล้านบาท มีขนาด

เศรษฐกิจอันดับ 4 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมีแนวโน้มความเจริญเติบโตอย่างต่อเนื่องเพื่อเข้าสู่ประชาคมอาเซียน และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศเพื่อนบ้านในกลุ่มอนุภูมิภาค ลุ่มน้ำโขง

2.3.1.3 ภูมิหลังของคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

เนื่องจากพื้นที่ศึกษาของผู้วิจัยในจังหวัดนี้เน้นไปที่ คำชะโนด อำเภอบ้านดุง ผู้วิจัยจึงจะขอกล่าวถึงสภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพื้นที่นี้ด้วย

คำชะโนด มีพื้นที่ตั้งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง ซึ่งอยู่ในองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง เมื่อมีงานประเพณีชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านเขตนี้ก็จะร่วมมือกันจัดงาน องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วงประกอบไปด้วย 14 หมู่บ้าน คือ บ้านม่วง บ้านเมืองไพร บ้านกมลศิลป์ บ้านสามัคคี บ้านศรีเมือง บ้านหนองสว่าง บ้านหนองสวรรค์ บ้านศรีวัฒนา บ้านม่วงเหนือ บ้านศรีเมืองใต้ บ้านโนนเมือง บ้านหนองหว้า บ้านหนองชุมชุม และบ้านศรีเมืองใหม่

ตำบลบ้านม่วงมีพื้นที่ประมาณ 55,000 ไร่ หรือ 88 ตารางกิโลเมตร มีระยะห่างจากอำเภอบ้านดุง 25 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากจังหวัดอุดรธานี 109 กิโลเมตร (แผนพัฒนาท้องถิ่นองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง พ.ศ. 2561-2564, 2561) อาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	จดลำน้ำทวน เขตตำบลบ้านจันทร์ อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี
ทิศใต้	จดลำห้วยสะเสง เขตตำบลดงเย็น อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี
ทิศตะวันออก	จดแม่น้ำสงคราม เขตตำบลหนองแปน อ.เจริญศิลป์ จ.สกลนคร
ทิศตะวันตก	จดเขตตำบลโพนสูง อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี

ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของตำบลบ้านม่วง เป็นป่าเบญจพรรณ ไม่มีภูเขา พื้นที่ส่วนใหญ่ทางทิศตะวันตกเป็นที่ดอนลาดเทไปทางทิศตะวันออก ส่วนทิศเหนือของตำบลซึ่งเป็นที่ยลุ่มมีน้ำท่วมทุกปีเพราะอยู่ติดกับลำน้ำสงคราม ส่วนพื้นที่ตอนกลางของตำบลจะเป็นที่ลูกคลื่นสูงต่ำ และที่ราบลุ่มที่อยู่รอบหมู่บ้านซึ่งเกษตรกรใช้ทำนาเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะสภาพดินเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม

การท่องเที่ยวที่สำคัญในพื้นที่นี้คือ วัดศรีสุทโธและคำชะโนด วังนาคินทร์ ประเพณีและงานประจำปีจะอยู่ในช่วงเดือนพฤษภาคม คือ งานบุญบั้งไฟตำบลบ้านม่วง จัดขึ้นทุกปีเพื่อเป็นการบูชาพระยาแถนหรือเทพวัสสกาลเทพบุตร ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่าพระยาแถนมีหน้าที่คอยดูแลให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาลและท่านจะมีความชื่นชอบไฟเป็นอย่างมาก หากหมู่บ้านใดไม่จัดงานบุญบั้งไฟบูชา ฝนก็จะไม่ตกตามฤดูกาลอาจเกิดภัยพิบัติกับหมู่บ้านได้ ในช่วง 2559 เป็นต้นมา นอกจากบุญบั้งไฟแล้วยังมีพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาซึ่งจัดอยู่ในช่วงเดียวกันแต่พิธีกรรมได้รับการส่งเสริมให้จัดใหญ่ขึ้นเพื่อรองรับกระแสความนิยมเรื่องพญานาค ทำให้เป็นที่รู้จักของผู้ศรัทธาพญานาคและกลุ่มนักท่องเที่ยวมากขึ้น

2.3.1.4 สภาพสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดอุดรธานี

ประชาชนคนท้องถิ่นเดิมของจังหวัดอุดรธานีเป็นคนไทลาว จากในอดีตที่มีการอพยพหนีสงคราม หนีภัยธรรมชาติต่าง ๆ ทำให้ปัจจุบันมี 6 กลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ **กลุ่มไทพวน-ย้อ** ส่วนหนึ่งอพยพมาจากไชยบุรี ทางตอนใต้ของเมืองหลวงพระบาง สำหรับไทพวนบ้านถ่อน บ้านหนองหัวคู บ้านพับ ดงหวาย นาคำ และบ้านผือ อพยพ จากอำเภอบ้านหมี่ สนามแจ่ง จังหวัดลพบุรี ตอนปลายรัชกาลที่ 3 ในจังหวัดอุดรธานีประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ **กลุ่มภูไท** มาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ มีวัฒนธรรมร่วมสมัยกับไท-ลาวอีสาน เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อีสานทั่วไป และที่อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดอุดรธานี **กลุ่มไทลาว** หรือ ไตลาว ประชากรเก่าแก่ที่เข้มแข็งเป็นชาวไต **กลุ่มไทจัน-ไทญวน** นิยมเรียก แจ็ก-แกว เป็นคนต่างชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่อพยพหนีสงคราม มาในสมัยรัชกาลที่ 3 เดิมเป็นชนกลุ่มน้อยที่ต้องต่อสู้ดิ้นรน แต่มีความขยัน อดทน เชี่ยวชาญการค้าขาย จนกลายเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจและการเมืองในปัจจุบัน **พ่อค้าชาวอิหร่าน** มักจะค้าขายผ้า แป้ง หวี น้ำมันใส่ผม และถั่ว **คนไทย**จากภาคกลาง ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ (เอกสารบรรยายสรุปจังหวัดอุดรธานี, 2559)

ประชากรส่วนใหญ่ในจังหวัดนับถือศาสนาพุทธ ในจังหวัดมีวัดจำนวนมากรวมทั้งสิ้นกว่า 1,360 แห่ง (สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดอุดรธานี, 2560) จังหวัดอุดรธานีมีประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญหลายอย่าง เช่น งานเฉลิมฉลองวันก่อตั้งเมืองอุดร อำเภอมือทอง งานประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ อำเภอบึงสามพัน ศิลปาคม งานมรดกโลกบ้านเชียง อำเภอหนองหาน งานมะม่วงแพร้ อำเภอหนองวัวซอ งานประเพณีชนสามเผ่าชาวศรีธาตุ อำเภอศรีธาตุ งานแห่บุญบั้งไฟ อำเภอเพ็ญ อำเภอศรีธาตุ และอำเภอกู่แก้ว ในช่วงเดือน 6 หรือประมาณเดือนพฤษภาคมของทุกปี ซึ่งระยะหลังมานี้ งานแห่บุญบั้งไฟและงานบวงสรวงพ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมาในเดือน 6 ที่คำชะโนด ตำบล

บ้านม่วง อำเภอบ้านดุง ก็เริ่มได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเช่นกัน แม้พื้นที่ของคำชะโนดจะไม่ได้ อยู่ติดริมแม่น้ำโขงแต่ก็ถือได้ว่าจากตำนานที่ว่าที่นี่เป็นสถานที่เชื่อมต่อเมืองบาดาลซึ่งเป็นที่อยู่ของ นาคกับแม่น้ำโขงทำให้งานประเพณีได้รับความสนใจเนื่องจากกระแสความนิยมในเรื่องพญานาค นอกจากนี้ยังมีงานแข่งเรือที่อำเภอกุมภวาปี งานประเพณีโคมลอยฟ้า ผ้าหมัดหมี่ย้อนกรรม อำเภอ พิบูลย์รักษ์ และงานทุ่งศรีเมือง งานนิทรรศการผ้าพื้นเมือง เป็นต้น

2.3.1.5 สภาพเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของจังหวัดอุดรธานี

การประกอบอาชีพของประชากรในจังหวัดอุดรธานีนั้นส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม รับจ้างทั่วไป ค้าขาย และอาชีพอื่น ๆ นอกจากนั้นนโยบายของจังหวัดยังมีการตั้งหมู่บ้านเศรษฐกิจ พอเพียงต้นแบบ โดยเลือกจากหมู่บ้านที่มีการเป็นศูนย์เรียนรู้ชุมชนดีเด่น สร้างอาชีพและรายได้จาก สิ่งที่อยู่รอบชุมชน (แผนพัฒนาจังหวัดอุดรธานี พ.ศ. 2561-2564, 2563) เช่น การอนุรักษ์แหล่งป่า และแหล่งอาหารของชุมชน การเพาะเห็ดเพื่อเป็นรายได้เสริม การเลี้ยงสัตว์ การประมง และการส่งเสริมการใช้พลังงานทดแทน เป็นต้น นอกจากนี้ รายได้จากการท่องเที่ยวก็เป็นอีกช่องทางหนึ่ง ที่ช่วยสร้างรายได้ให้จังหวัดเป็นอย่างดี จากสถิติการท่องเที่ยวพบว่ามีจำนวนผู้มาเที่ยวจังหวัดอุดรธานี จำนวน 3,245,508 คน รายได้จากการท่องเที่ยว 8,084.7 ล้านบาท (กรมการท่องเที่ยว, 2559) แหล่ง ท่องเที่ยวมีทั้งแหล่งธรรมชาติ พิพิธภัณฑ์ และศาสนสถานต่าง ๆ เช่น ภูผอยลมหุทยานหินจอมธาตุ อ่านน้ำพาน หมู่บ้านศิวิลิกต พิพิธภัณฑ์บ้านเชียง พิพิธภัณฑ์เมืองอุดร วังนารินทร์ คำชะโนด เป็นต้น

2.3.1.6 ที่มาและความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดอุดรธานี

จังหวัดอุดรธานีเป็นจังหวัดที่ไม่ได้มีพื้นที่ติดกับแม่น้ำโขงแต่ก็เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญ ด้านความเชื่อเรื่องพญานาค โดยเฉพาะพื้นที่ “คำชะโนด” นั้นถือว่าเป็นพื้นที่ที่มีตำนานเกี่ยวกับ วังนารินทร์ ลักษณะของคำชะโนดเป็นป่าที่มีลักษณะเหมือนเกาะ มีเนื้อที่ประมาณ 30 ไร่ ตั้งอยู่ใน เขตพื้นที่ หมู่ 11 บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นเมืองที่มีตำนาน เล่าขานว่าเป็นเมืองที่มีความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ มีต้นคำชะโนดเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เชื่อกันว่ามีที่นี้ ที่เดียว คำชะโนดหรือวังนารินทร์ของพญาศรีสุทโธนาคราช เป็นทางขึ้นลงของพญานาคที่อาศัยอยู่ใน เมืองบาดาลกับเมืองมนุษย์

ตามตำนานนั้นเชื่อกันว่า มีพญานาคอยู่สองตนได้ปกครองเมืองหนองกระแสน โดยครึ่งหนึ่ง เป็นของสุทโธนาคราช(พญาศรีสุทโธ) ส่วนอีกครึ่งหนึ่งเป็นของสุวรรณนาคร ทั้งสองปกครองเมืองอยู่ร่วมกัน อย่างสงบสุขแต่มีข้อตกลงกันอยู่ว่าถ้าเมื่อฝ่ายใดออกไปล่าสัตว์หาอาหารอีกฝ่ายหนึ่งจะต้องไม่ไป

เนื่องจากเกรงว่าจะเกิดการกระทบกระทั่งกันและเมื่อฝ่ายที่ออกไปล่าสัตว์หาอาหารมาได้นั้นให้นำมาแบ่งกันอย่างละครึ่ง เมื่อครั้งถึงสุทโธนาคได้ออกไปล่าสัตว์หาอาหารได้เนื้อช้างจึงนำเนื้อช้างที่ได้แบ่งให้สุวรรณาคพร้อมทั้งนำขนของช้างไปยืนยันว่าเป็นเนื้อช้างจริง อีกครั้งที่สุวรรณาคออกไปล่าสัตว์หาอาหารอีก ครั่งนี้ได้เม่นมาเป็นอาหาร จึงได้นำเนื้อเม่นและขนของเม่นไปมอบให้แก่สุทโธนาคเหมือนเช่นเคยแต่สุทโธนาคกลับแสดงความไม่พอใจ เพราะเมื่อดูจากขนของเม่นที่มีขนาดใหญ่กว่าขนช้าง ปริมาณเนื้อที่ได้ก็ควรมีมากกว่าเนื้อของช้าง แต่ปริมาณเนื้อนั้นกลับมีน้อยกว่ามากนัก จึงคิดว่าสุวรรณาคไม่มีความซื่อสัตย์ ฝ่ายสุวรรณาคพยายามอย่างไรก็ไม่เป็นผล จึงเกิดสงครามระหว่างสุทโธนาคและสุวรรณาค เป็นเวลายาวนาน เกิดอาเพศ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลจึงทำให้ชาวโลกเดือดร้อน (เอกสารเผยแพร่ศูนย์ประสานงานคำชะโนด, 2561)

ความทราบถึงพระอินทร์จึงหาวิธีการที่จะทำให้พญานาคทั้งสองนั้นหยุดทำสงครามกัน โดยให้พญานาคทั้งสองสร้างแม่น้ำขึ้นคนละสายถ้าหากใครสร้างได้ถึงทะเลก่อนจะให้ “ปลาบึก” ขึ้นอยู่ในแม่น้ำนั้น เมื่อได้ยินเช่นนั้น สุทโธนาคก็ได้สร้างแม่น้ำมุ่งไปทางทิศตะวันออกของหนองกระแสน และด้วยความที่สุทโธนาคที่มีนิสัยใจร้อนเมื่อพบเจออุปสรรคก็มักจะทำการหลบหลีกโค้งไปโค้งมาจึงเกิดเป็น “แม่น้ำโขง (โค้ง)” ส่วนทางฝ่ายสุวรรณาคนั้น ได้สร้างแม่น้ำขึ้นทางทิศใต้ของหนองกระแสน สุวรรณาค มีความละเอียดและ ใจเย็น แม่น้ำที่สร้างขึ้นจึงมีความตรงกว่าแม่น้ำทุกสายได้แก่ “แม่น้ำน่าน” สุทโธนาคเป็นผู้ที่สร้างแม่น้ำได้เสร็จก่อนจึงมีปลาบึกขึ้นอยู่ในแม่น้ำโขงเพียงแห่งเดียว และสุทโธนาคก็ได้ของทางขึ้น-ลงระหว่างเมืองบาดาลกับเมืองมนุษย์ไว้อีก 3 แห่ง หนึ่งในนั้นก็คือป่าคำชะโนด หรือ พรหมปรกายโลก ซึ่งในที่แห่งนั้นจะมี “ต้นชะโนด” เป็นสัญลักษณ์ มีลักษณะของต้นไม้สามชนิดมารวมกัน คือ มะพร้าว หมากรูด และตาล และให้สุทโธนาคพร้อมบริวารสามารถกลายร่างเป็นมนุษย์ และตั้งบ้านเมืองปกครองอยู่ที่คำชะโนดได้ เมื่อช้างขึ้น 15 ค่ำ และอีก 15 ช้างแรมให้กลายเป็นนาโคอาศัยอยู่เมืองบาดาลอาจกล่าวได้ว่าป่าคำชะโนดเป็นสถานที่ที่มีความเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตของพญานาคและสิ่งลี้ลับต่าง ๆ รวมทั้งตำนานสองสาวนาศิย์มืมหือหรือเครื่องมือทอผ้าจากตำนานช้างต้นทำให้ชาวบ้านในแถบนี้มีความเชื่อและให้ความเคารพพญานาคศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมาผู้เป็นนมเหสีเอก ทำให้ภายในบริเวณเกาะคำชะโนดมีการตั้งศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา เปิดให้ประชาชนสามารถนำดอกไม้ พานบายศรี มากราบสักการะบูชาได้ (เอกสารเผยแพร่ศูนย์ประสานงานคำชะโนด, 2561)

ความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่คำชะโนดเป็นที่รับรู้กันในจังหวัดอุดรธานีและจังหวัดในภาคอีสานแต่พิธีกรรมการจัดงานบวงสรวงยังคงเรียบง่าย ทำตามวิถีท้องถิ่นตามฮีต กล่าวคือเมื่อมีบุญเดือน 6 ในวันวิสาขบูชาจะมีการกราบไหว้ศาลพ่อปู่ศรีสุทโธและศาลแม่ย่าศรีปทุมมา โดยศาลที่

ประชาชนมาราปไหว้เป็นศาลเล็ก ๆ อยู่บริเวณหน้าศูนย์อำนวยการคำชะโนดในปัจจุบัน ชาวบ้านมักเรียกศาลเก่า เมื่อบริบททางสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนไป สื่อต่าง ๆ เริ่มเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2532 นับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของการเผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับคำชะโนด เมื่อสถานีโทรทัศน์ต่าง ๆ ได้นำเสนอข่าวเรื่อง “ผีจ้างหนัง” โดยคุณธงชัย แสงชัย เจ้าของแจ่มจันทร์ภาพยนตร์ ได้รับการว่าจ้างให้ไปฉายหนังตอนกลางคืนที่บ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง และเมื่อรุ่งเช้าหลังจากได้พูดคุยกับชาวบ้านก็พบว่าไม่มีกลุ่มบุคคลที่ว่าจ้างนั้นอยู่จริง ชาวบ้านเชื่อว่าอาจจะเป็นพญาศรีสุทโธแปลงกายเป็นคนและเหล่าบริวารเป็นผู้ว่าจ้างก็เป็นได้ เหตุการณ์นี้เป็นข่าวไปทั่วประเทศและมีการนำเสนอว่าอาจจะมีสิ่งลึกลับที่เกาะ “คำชะโนด” อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีซึ่งตามตำนานเชื่อว่าเป็นเมืองที่มีความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ มีต้นคำชะโนดเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ และยังถือว่าเป็นวังนาครินทร์ของพญาศรีสุทโธนาคราช กษัตริย์นาคราธิบดีของทางฝั่งไทย เป็นทางขึ้นลงของพญานาคที่อาศัยอยู่ในเมืองบาดาลกับเมืองมนุษย์

จากกระแสข่าวต่าง ๆ นั้น ทำให้สังคมทั่วไปเริ่มให้ความสนใจกับพื้นที่คำชะโนดมากขึ้น สื่อมวลชนเริ่มเข้ามาในพื้นที่เพื่อนำเสนอเรื่องราวลึกลับต่าง ๆ รวมถึงการสร้างภาพยนตร์เรื่อง “ผีจ้างหนัง” ในปี 2550 ซึ่งนำเค้าโครงมาจากเรื่องเล่าผีจ้างหนังจากชาวทำให้ชื่อ “คำชะโนด” กลายเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีตำนานและเรื่องเล่าลึกลับซ่อนอยู่นอกจากนี้กระแสจากละครเรื่อง “นาศิ” ของสถานีวิทยุโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 เมื่อปี 2559 ยังก่อให้เกิดปรากฏการณ์ “นาศิฟีเวอร์” กล่าวคือ ละครเรื่องนี้ได้รับความนิยมอย่างสูง ผู้วิจัยเห็นว่ามีจากปัจจัยหลายประการ โดยเฉพาะการที่ผู้เขียนบทละคร คือ สรรตน์ จิรบรรวิสุทธิ์ ได้มีการนำข้อมูลทางคติชนวิทยามาประกอบสร้างตัวบทในยุคปัจจุบัน เช่น การนำตำนานความรักของคนกับงูมานำเสนอในรูปแบบที่เข้มข้น เน้นอารมณ์ ความรู้สึก และบ่มขัดแย้งของตัวละครที่มีความต่างเผ่าพันธุ์ การสร้างให้ตัวละครคำแก้วหรือเจ้าแม่นาศิเป็นหลานสาวของพญาศรีสุทโธนาคราชซึ่งเชื่อมโยงไปสู่พื้นที่คำชะโนด และสถานที่อื่น ๆ ในภาคอีสาน รวมถึงวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวอีสานที่มีต่อพุทธศาสนาและพญานาค การนำเสนอการพ้อนนาคะบูชาหรือการรำบูชาพญานาค การใช้คาถาอาคมเครื่องรางของขลัง หรือวัตถุมงคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพญานาค เป็นต้น

เมื่อละครได้รับความนิยมอย่างสูงก่อให้เกิดกระแสการวิจารณ์ละครเรื่องนี้ในด้านต่าง ๆ เช่น ในวงวิชาการนิเทศศาสตร์มีการกล่าวถึงปรากฏการณ์การแปรรูปวรรณกรรมมาสู่ละครโทรทัศน์ยุคปัจจุบัน โดยใช้ละครเรื่องนาศิเป็นกรณีศึกษา ในด้านสังคมวัฒนธรรมและคติชนวิทยา มีการกล่าวถึงการใช้ข้อมูลคติชนเรื่องพญานาคทางภาคอีสานมาประกอบสร้างตัวบท ส่วนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เกิดปรากฏการณ์ประชาชนเดินทางท่องเที่ยวตามรอยละครทั้งในสถานที่ที่ใช้ในการ

ถ่ายทำและสถานที่ที่นักแสดงและผู้จัดละครได้เดินทางไปบวงสรวงก่อนเริ่มถ่ายทำและหลังถ่ายทำ ทำให้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ได้ใช้ประโยชน์จากกระแสนี้สร้างแผนการท่องเที่ยวเส้นทางพญานาคในภาคอีสานตอนบน นอกจากนี้ยังเกิดการผลิตซ้ำเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคขึ้นผ่านสื่อหลายช่องทาง เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโทรทัศน์ และสื่อออนไลน์ เป็นต้น จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ทำให้คำชะโนดซึ่งถือเป็นสถานที่ที่เป็นศูนย์กลางของปรากฏการณ์นี้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายอย่างเพื่อรองรับกับกระแสนิยมที่ประชาชนทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่หลั่งไหลเข้ามาสักการะปู่ศรีสุทโธและย่าศรีปทุมมา เช่น การปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณรอบเกาะคำชะโนด การสร้างงานบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมาให้ยิ่งใหญ่กว่าเดิม เป็นต้น จากกระแสนิยมละครเรื่องนาคีและการผลิตซ้ำของสื่อสมัยใหม่ประเภทต่าง ๆ ก่อให้เกิดกลุ่มข้อมูล คติชนใหม่เกี่ยวกับพญานาคในสังคมยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะเรื่องพญาศรีสุทโธที่คำชะโนด

เมื่อกล่าวถึงความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดอุดรธานีแม้จะมีศูนย์กลางอยู่ที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง แต่เขตอำเภออื่นก็แสดงออกถึงความเชื่อเรื่องพญานาคในอีตลับสองเช่นกัน เช่น การจัดงานบุญบั้งไฟประจำปี โดยเฉพาะที่อำเภอเพ็ญ และอำเภออื่น ๆ หลายครั้งเมื่อมีงานบุญชาวบ้านแม้จะอยู่ต่างอำเภอหรือต่างจังหวัดก็มักจะเข้ามาสักการบูชากราบไหว้พ่อปู่แม่ย่าที่คำชะโนดเสมอเพื่อความเป็นสิริมงคลในทุกเทศกาล

2.3.2 ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย

2.3.2.1 ที่ตั้งและอาณาเขตของจังหวัดหนองคาย

จังหวัดหนองคาย มีเนื้อที่ประมาณ 3,026.534 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 1,891,583 ไร่ ลักษณะเป็นรูปยาวเรียงทอดไปตามลำน้ำโขง ซึ่งเป็นเส้นกั้นเขตแดนกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) มีความยาวทั้งสิ้น 210.60 กิโลเมตร ความกว้างของพื้นที่ที่ทอดขนานไปตามลำน้ำโขงโดยเฉลี่ย 20 - 25 กิโลเมตร ห่างจากกรุงเทพมหานครตามทางหลวงแผ่นดินสาย 2 (มิตรภาพ) ประมาณ 615 กิโลเมตร อาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง มีดังนี้ (กลุ่มข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดหนองคาย, 2563)

ทิศเหนือ	ติดแม่น้ำโขงอันเป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ทิศใต้	ติดอำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร อำเภอเพ็ญ อำเภอสร้างคอม และอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ทิศตะวันออก ติดอำเภอปากคาด และอำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ

ทิศตะวันตก ติดอำเภอปากชม จังหวัดเลย

ภาพที่ 4 แผนที่จังหวัดหนองคาย

สภาพภูมิประเทศของจังหวัดหนองคายมีลักษณะทอดยาวตามลำน้ำโขง จังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดชายแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร โดยเส้นทางรถยนต์ 615 กิโลเมตร และมีอาณาเขตติดกับนครหลวงเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นเขตแดน จังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดชายแดนที่มีเอกลักษณ์พิเศษโดยมีพื้นที่ทอดขนานยาวไปตามลำน้ำโขงมีความยาวทั้งสิ้น 210.60 กิโลเมตร ความกว้างของพื้นที่ทอดขนานไปตามลำน้ำโขงโดยเฉลี่ยประมาณ 20- 25 กิโลเมตร ช่วงที่กว้างที่สุดอยู่ที่อำเภอเฝ้าไร่ และช่วงที่แคบที่สุดอยู่ที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคายมีอำเภอที่อยู่ติดกับลำน้ำโขง 6 อำเภอ คือ อำเภอสังคม อำเภอท่าบ่อ อำเภอศรีเชียงใหม่ อำเภอเมือง อำเภอโพนพิสัยและอำเภอรัตนวาปี และมีอาณาเขตติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) คือ แขวงเวียงจันทน์ นครหลวงเวียงจันทน์ และแขวงบอลิคำไซ

จังหวัดหนองคายมีจุดผ่านแดนไป สปป.ลาว รวม 6 จุด เป็นจุดผ่านแดนถาวร 2 จุด และจุดผ่อนปรน 4 จุด จุดผ่านแดนที่สำคัญและเป็นสากล คือ ด่านสะพานมิตรภาพไทย-ลาว ซึ่งรัฐบาลออสเตรเลีย-ไทย-สปป.ลาว ร่วมมือกันสร้างและเป็นประตูไปสู่อินโดจีน

2.3.2.2 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดหนองคาย

จังหวัดหนองคายมีประวัติความเป็นมายาวนานประมาณ 200 ปีเศษ โดยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) เจ้าอนุวงศ์ยศัตรีย์ผู้ครองนครเวียงจันทน์ได้ตั้งตัวเป็นกบฏ ยกกองทัพผ่านหัวเมืองรายทางมาจนถึงนครราชสีมา ทางกรุงเทพฯ ได้โปรดให้เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นแม่ทัพมาปราบ โดยมีท้าวสุวอธรรมมา (บุญมา) ยกกองทัพมาจากเมืองยโสธร และ พระยาเชียงสา มาช่วยเป็นกำลังสำคัญ ในที่สุดสามารถจับตัวเจ้าอนุวงศ์ไปกรุงเทพฯ จนสำเร็จและได้พระราชทานบำเหน็จ ล่วงมาถึง 21 เมษายน พ.ศ.2371 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ 3) โปรดเกล้าฯ ให้ท้าวสุวอธรรมมา (บุญมา) เป็นพระปทุมเทวาภิบาลดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองหนองคายคนแรก และให้เมืองเวียงจันทน์ขึ้นตรงต่อเมืองหนองคาย (กลุ่มข้อมูลสารนิเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดหนองคาย, 2563)

ในปี พ.ศ.2434 ภายหลังกบฏฮ่อ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอประจักษ์ศิลปาคม เป็นข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน ตั้งที่ทำการมณฑลอยู่ที่เมืองหนองคาย ต่อมาในปี พ.ศ. 2436 ไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส และได้ระบุในสัญญาว่าห้ามมิให้ไทยตั้งหรือนำกองทัพบทหารอยู่ในเขต 25 กิโลเมตร จากชายแดน กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมจึงทรงย้ายที่ทำการมณฑลฯ ไปอยู่บริเวณบ้านเตือหมากแข้ง และตั้งเป็นมณฑลอุดรธานี ต่อมาในปี พ.ศ. 2457 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติปกครองพื้นที่ขึ้นโดยให้ยกเลิกระบอบเจ้าปกครองทั่วประเทศ ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ 2458 กระทรวงมหาดไทยจึงได้มีคำสั่งสถาปนาเมืองข้าหลวงปกครอง ซึ่งต่อมาเรียกว่าผู้ว่าราชการจังหวัด และในปี พ.ศ. 2476 ได้มีการจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็นจังหวัดและอำเภอ

ในปี พ.ศ.2554 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) ได้มีพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดบึงกาฬ พ.ศ.2554 (ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2554) มีผลบังคับตั้งแต่วันที่ 23 มีนาคม 2554 โดยให้แยกอำเภอบึงกาฬ อำเภอปากคาด อำเภอโซ่พิสัย อำเภอพรเจริญ อำเภอเซกา อำเภอบึงโขงหลง อำเภอศรีวิไล และอำเภอบุ่งคล้าออกจากจังหวัดหนองคาย

2.3.2.3 สภาพสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย

จากการสำรวจข้อมูลประชากร เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2560 พบว่าจังหวัดหนองคาย มีประชากรรวมทั้งสิ้น 520,934 คน แยกเป็นประชากรชาย 259,841 คน คิดเป็นร้อยละ 49.88 และประชากรหญิง 261,093 คน คิดเป็นร้อยละ 50.12 อำเภอที่มีจำนวนประชากรมากที่สุด คือ อำเภอเมืองหนองคาย และอำเภอที่มีจำนวนประชากรน้อยที่สุด คือ อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคายเป็น

จังหวัดชายแดนติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และสามารถเชื่อมโยงไปถึงตอนใต้ของสาธารณรัฐประชาชนจีน และสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม มีประวัติความเป็นมาอันยาวนานทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสังคมที่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บริบทและภูมิสังคมของจังหวัดหนองคายมีความแตกต่างจากจังหวัดอื่นบ้าง

เนื่องจากประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ปัจจุบันมีทั้งประชาชนที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษเรื่อยมาและประชาชน ที่อพยพมาจากที่อื่นและจากประเทศเพื่อนบ้านในอดีตที่ผ่านมา จึงทำให้ลักษณะทางสังคมของจังหวัดหนองคายมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ เช่น ไทหนองคาย พวน คนญวน หรือคนไทยเชื้อสายเวียดนาม ไทดำ ประเพณีสำคัญของจังหวัดหนองคายจัดเป็นประจำทุกปี คือ งานนมัสการหลวงพ่ोज้าองค์ดี งานอนุสาวรีย์ปราบฮ่อ งานวันสงกรานต์ งานแข่งเรือ งานแห่ปราสาทผึ้ง และงานวันออกพรรษาบั้งไฟพญานาค

2.3.2.4 สภาพเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของจังหวัดหนองคาย

จังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดชายแดนที่มีพื้นที่ติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวจัดอยู่ในกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 (อุดรธานี หนองคาย เลย หนองบัวลำภู และบึงกาฬ) เป็นจังหวัดในเขตพัฒนาการท่องเที่ยววิถีชีวิตลุ่มน้ำโขง (เลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม และมุกดาหาร) เป็นจังหวัดที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของประเทศ “เป็นประตูการค้าสู่กลุ่มประเทศอินโดจีน” ในอนุภาคลุ่มน้ำโขง จึงทำให้จังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดที่มีบริบทและภูมิสังคมที่แตกต่างไปจากจังหวัดอื่น ๆ โดยทั่วไป ดังนั้น เมื่อมีการจัดทำแผนพัฒนาจังหวัด ปี พ.ศ.2561-2564 (รอบปี พ.ศ.2562) จังหวัดจึงได้นำนโยบายของรัฐบาล แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560-2564) กรอบยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560-2579) นโยบายความมั่นคงแห่งชาติ พ.ศ. 2558-2565 ไทยแลนด์ 4.0 ยุทธศาสตร์การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคมขนส่งของไทย พ.ศ.2558-2565 การดำเนินงานเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ และกรอบความร่วมมือระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดหนองคายและข้อมูลอื่น ๆ มาวิเคราะห์ผนวกเข้ากับข้อมูลทั่วไปด้านต่าง ๆ ของจังหวัดและความต้องการของประชาชนในพื้นที่ (กลุ่มข้อมูลสารนิเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดหนองคาย, 2563)

เมื่อพิจารณาถึงการดำเนินแนวทางเศรษฐกิจของจังหวัดหนองคายนั้นจะเห็นได้ว่าเน้นความเป็น “ประตูทางการค้า” เนื่องจากพรมแดนอยู่ติดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สามารถข้ามแดนเข้ามาจับจ่ายซื้อของในเขตของจังหวัดและยังมีการเพิ่มยุทธศาสตร์ในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในลุ่มน้ำโขงและการที่อยู่ในเขตพัฒนาการท่องเที่ยววิถีชีวิตลุ่มแม่น้ำโขงร่วมกับจังหวัดเลย จังหวัดบึงกาฬ จังหวัดนครพนม และจังหวัดมุกดาหาร ที่มีความหลากหลายทั้งทางนิเวศ

ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่สวยงาม ทำให้มีการพัฒนาร่วมกัน ส่งผลให้มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวและเยี่ยมเยือนจังหวัดหนองคายในแต่ละปีเป็นจำนวนมากและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทั้งในเชิงปริมาณและรายได้ที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

2.3.2.5 ที่มาและความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวหนองคาย

หนองคายเป็นอีกจังหวัดในชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีภูมิประเทศติดกับแม่น้ำโขงที่มีระยะทางยาวกว่า 210 กิโลเมตร วิถีชีวิตของชาวหนองคายจึงถือว่าอยู่ใกล้ชิดกับแม่น้ำและมีประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับน้ำ และเช่นเดียวกับการที่ยึดถือ “ฮีสบีสองคองสิบสี่” ดังเช่นชาวอีสานจังหวัดอื่น ๆ ประเพณีที่ขึ้นชื่อก็คืองานประเพณีออกพรรษาและบั้งไฟพญานาค ที่จัดขึ้นในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ประเพณีที่จัดขึ้นในเทศกาลออกพรรษาก็คือ ประเพณีสรงเฮือและไหลเรือไฟ ซึ่งถือว่าเป็นการทำบุญในทางพุทธศาสนา อีกส่วนก็คือทำเพื่อบูชาพญานาคที่ชาวหนองคายเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ใต้แม่น้ำโขงคอยปกป้องลูกหลานชาวหนองคาย

สิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงวันออกพรรษาและสร้างความศรัทธาต่อพญานาคให้ชาวหนองคายเพิ่มขึ้นก็คือ **“บั้งไฟพญานาค”** โดยในคืนขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งเป็นวันออกพรรษาของทุกปี ตามลำน้ำโขงจะมีลูกไฟพุ่งขึ้นมาจากใต้น้ำหลายจุดด้วยกัน แต่ที่ปรากฏเป็นจำนวนมากคือที่อำเภอโพนพิสัย ลูกไฟจะพุ่งขึ้นจากน้ำเหมือนมีคนจุดไฟ ลูกไฟมีลักษณะสีแดงอมชมพู ลอยขึ้นสูงประมาณ 20-30 เมตร แล้วหายไปบนอากาศ ไม่มีกลิ่นหรือควัน ขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้าง โดยช่วงเวลาที่เกิดลูกไฟจะเริ่มตั้งแต่หัวค่ำต่อเนื่อง 3-4 ชั่วโมงไปจนถึงช่วงกลางคืน ปรากฏการณ์ลูกไฟที่เกิดขึ้นจากใต้ลำน้ำโขงนี้ยังพิสูจน์ไม่ได้แน่นอนว่าเกิดจากอะไร แต่ในมุมมองประชาชนในลุ่มน้ำโขงต่างก็เชื่อว่าลูกไฟที่เห็นนั้นเป็นบั้งไฟของพญานาคที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำโขงซึ่งทำหน้าที่คอยปกป้องรักษาให้ชาวลุ่มน้ำโขงอยู่เย็นเป็นสุข พญานาคเป็นผู้จุดบูชาพระพุทธเจ้าในวันออกพรรษา และในวันออกพรรษานี้เองชาวบ้านจะจัดเครื่องสักการะมีทั้งกล้วย อ่อน หมากพลู ของหวานต่าง ๆ ตั้งบูชาพญานาค เมื่อตั้งเครื่องสักการะแล้วก็จะจุดธูปเทียนบอกกล่าวบูชาพญานาคให้มารับของสักการะ นอกจากนี้ยังมี *ประเพณีไหลกองหัว* ที่ทำกันมากในอำเภอโพนพิสัยถือเป็นเอกลักษณ์ของชาวหนองคาย เป็นการทำในคืนหลังวันออกพรรษาโดยการนำข้าวของเก่า ๆ ที่ไม่ต้องการใส่ลงไปในแพแล้วปล่อยให้แม่น้ำโขงเหมือนการปล่อยทุกข์ปล่อยโศก (ศุภฤกษ์ บุญกอง, 2543: 154-155)

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่าชาวหนองคายในปัจจุบันโดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุมีความเชื่อเรื่องพญานาคว่าอยู่ใต้ลำน้ำโขงและเป็นผู้จุดบั้งไฟพญานาคขึ้นมา โดยที่บั้งไฟเหล่านี้มีมานานแล้ว โดยในสมัยก่อนนั้นเรียกว่า “บั้งไฟผี” เนื่องจากไม่ทราบว่ามีสิ่งใดเกิดขึ้นนั้นใครเป็นผู้ทำ และไม่ได้ขึ้นในแม่น้ำโขงแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่สามารถขึ้นในแม่น้ำ ห้วย หนองที่อยู่ไม่ห่างจากแม่น้ำโขงเกินไปนัก อาจกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ยังหาคำตอบชัดเจนไม่ได้

แต่เมื่อนำความเชื่อเรื่องพญานาคและตำนานต่าง ๆ ทั้งตำนานทางพุทธศาสนาและตำนานการเกิดแม่น้ำโขงมาผนวกรวมทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าบั้งไฟผีเกิดจากพญานาคที่อยู่ใต้น้ำโขง

การนับถือพญานาคของชาวหนองคายและความเชื่อต่าง ๆ นั้นในอดีตยังจำกัดอยู่ในเฉพาะท้องถิ่นและในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง จนเมื่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนไป ทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมทั้งการส่งเสริมการท่องเที่ยวเข้ามามีบทบาททำให้ประเพณีเนื่องในเทศกาลออกพรรษาโดยเฉพาะการส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวเข้ามาชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคทำให้ความเชื่อของชาวบ้านได้รับการประชาสัมพันธ์แพร่หลายในวงกว้างมากขึ้น และจุดเด่นของจังหวัดหนองคายคือ ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ได้รับความสนใจจากสื่อต่าง ๆ ที่ต้องการค้นหาความจริงว่าเป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์ เป็นฝีมือของมนุษย์ หรือเกิดจากการกระทำของพญานาค ทำให้มีการนำเสนอข่าวและสารคดีพิเศษเจาะลึกถึงประเด็นนี้กันมากในช่วง พ.ศ. 2545 เนื่องจากสถานีโทรทัศน์ไอทีวีในขณะนั้นทำข่าวว่าอาจเป็นการกระทำของทหารลาวที่ยิงกระสุนส่องวิถีขึ้นฟ้า นอกจากนี้ยังมีภาพยนตร์เรื่อง 15 คำ เดือน 11 ของบริษัทจีเอ็มเอ็มโพธิ์ส ออกฉายในปีเดียวกัน เนื้อเรื่องกล่าวถึงความเชื่อเรื่องบั้งไฟพญานาคของชาวหนองคายในหลากหลายแง่มุม ประเด็นที่ภาพยนตร์ต้องการจะสื่อคือ บั้งไฟพญานาคเป็นมหัศจรรย์ลุ่มน้ำโขงที่เกิดจากการกระทำของพญานาค หรือเกิดจากกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ หรือเกิดจากการกระทำของกลุ่มพระทางลาวกันแน่ แม้ในภาพยนตร์จะไม่ได้สรุปชัดเจนแต่ทำให้ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงตอนนั้นแสดงการต่อต้านภาพยนตร์เรื่องนี้ จากประเด็นในท้องถิ่นเมื่อได้รับการนำเสนอผ่านสื่อทำให้เรื่องบั้งไฟพญานาคนั้นเป็นที่รับรู้ทั่วประเทศและสังคมโลก และต่างเกิดการถกเถียงกันถึงประเด็นนี้อย่างหลากหลาย

จากจุดที่เกิดบั้งไฟพญานาคเป็นจำนวนมากคือที่อำเภอโพนพิสัย ทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าที่นี่เป็นเมืองบาดาลที่พญานาคอาศัยอยู่ วัดไทยที่อยู่ติดริมแม่น้ำโขงซึ่งเป็นจุดชมบั้งไฟพญานาคและเป็นจุดที่บั้งไฟพญานาคขึ้นเป็นจำนวนมากก็ได้มีการสร้างถ้ำเมืองพญานาคจำลองเพื่อให้ชาวบ้านในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยวได้เข้าไปสัมผัสกับตำนานพญานาคในรูปแบบบาดาล จากความเชื่อในตำนานอุรังคธาตุที่เชื่อว่าแม่น้ำโขงเกิดจากการควักค้ำของพญานาครวมถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทำให้ชาวหนองคายนั้นศรัทธาในพญานาคเป็นอย่างมาก และเมื่อพิจารณาถึงสถานที่สำคัญทั้งวัดและโบราณสถานต่าง ๆ ยิ่งแสดงให้เห็นว่าความเชื่อและการนับถือพญานาคที่ชาวหนองคายได้รับสืบทอดมาเหมือนลูกหลานชาวลุ่มแม่น้ำโขงในจังหวัดอื่น ๆ เช่น ที่ถ้ำดินเพียง วัดศรีมงคล อำเภอสังคม ก็เป็นสถานที่ที่มีความเชื่อว่าเป็นถ้ำพญานาค เป็นประตูดิเรกหว่างโลกมนุษย์กับโลกบาดาล เป็นเส้นทางที่พญานาคจะใช้เดินทางไปกลับยังถิ่นที่อยู่ของตัวเอง

นอกจากนี้ยังมีโบราณสถานที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายที่ผูกพันกับตำนานอุรังคธาตุ เช่น พระธาตุหล้าหนอง ในอำเภอเมือง เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ทั้ง

ประชาชนในจังหวัดและนักท่องเที่ยวต่างให้ความสนใจเคารพศรัทธา โดยตามตำนานอุรังคธาตุนั้นเล่าว่า พระอรหันต์ 5 รูปได้สร้างพระธาตุองค์นี้ขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุฝ่าพระบาทเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าจำนวน 9 องค์ แต่เดิมองค์พระธาตุตั้งอยู่บริเวณริมน้ำ ต่อมากระแสน้ำโขงเกิดเปลี่ยนทิศทางและได้เซาะตลิ่งฝั่งเมืองหนองคายจนพังทำให้องค์พระธาตุจมลงไปในน้ำ เมื่อวันศุกร์ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 9 พ.ศ. 2309 เวลาใกล้ค่ำ ปัจจุบันอยู่ห่างจากฝั่งไทยออกไปราว 180 เมตร ชาวเมืองหนองคายเชื่อกันว่าเกิดจากอิทธิฤทธิ์ของพญานาคที่ต้องการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปรักษาไว้ นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าอื่น ๆ ที่มีคนเห็นสัตว์คล้ายงูวนอยู่รอบพระธาตุ ทำให้ตอกย้ำว่าพญานาคเป็นผู้ปกป้องรักษาองค์พระธาตุองค์นี้

ส่วนพระธาตุบังพวน ที่อำเภอเมือง นั้นก็มีความเชื่อเรื่องพญานาคเข้ามาเกี่ยวข้องเช่นกัน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นก่อนรัชสมัยของพระเจ้าโพธิสาราช กษัตริย์ล้านช้าง ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์ล้านช้าง ได้ทำการก่อพระธาตุองค์ใหญ่ครอบพระธาตุองค์เดิมซึ่งเป็นศิลปะแบบอินเดียไว้ เรียกว่าพระธาตุบังพวน ถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีตำนานเล่าสืบต่อกันมาว่าเป็น “ภูหลวง” หรือที่อยู่อาศัยของพญานาค เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมายังที่แห่งนี้เหล่าพญานาคก็ได้ขึ้นมาเฝ้าแสดงตนเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ต่อมาหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานลง พระอรหันต์ได้นำพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ที่นี่ ได้บังเกิดน้ำผุดขึ้นมาน่าอัศจรรย์ ชาวบ้านจึงเชื่อกันว่า บริเวณที่น้ำผุดนี้เป็นปากปล่องทางลงไปยังนครบาดาลที่อยู่อาศัยของพญานาคผู้รักษาพระธาตุบังพวน จึงช่วยกันขุดทำเป็น “สระมุจลินทร์” (บ้างเรียกว่า สระปัพพนาถ) ขึ้นนัยว่าเป็นการจำลอง “สัตตมหาสถาน” มาไว้ ณ สถานที่แห่งนี้ ชาวหนองคายเชื่อกันว่าน้ำในสระเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่มีวันเหือดแห้ง (ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม, 2561: 31)

จะเห็นได้ว่าทั้งสภาพภูมิประเทศและสถานที่ในจังหวัดหนองคายล้วนมีเรื่องตำนานและเรื่องเล่าพญานาคมาเกี่ยวข้องทั้งสิ้น ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคตลอดจนถึงประเพณีพิธีกรรมของชาวหนองคายถูกยึดโยงไว้ด้วยมรดกทางวัฒนธรรม ทั้งเรื่องนาคจากพุทธศาสนา นาคตำนานพื้นถิ่น และความเชื่อเดิม และเมื่อบริบททางสังคมเปลี่ยนไป ความเชื่อที่เคยอยู่ในท้องถิ่นได้รับการนำเสนอออกไปยังสาธารณชนทั้งเพื่อการท่องเที่ยวและการตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์บังไฟพญานาค ทำให้รูปแบบของประเพณีและพิธีกรรมเปลี่ยนไปเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวมากขึ้น

2.3.3 ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดนครพนม

2.3.3.1 ที่ตั้งและอาณาเขตของจังหวัดนครพนม

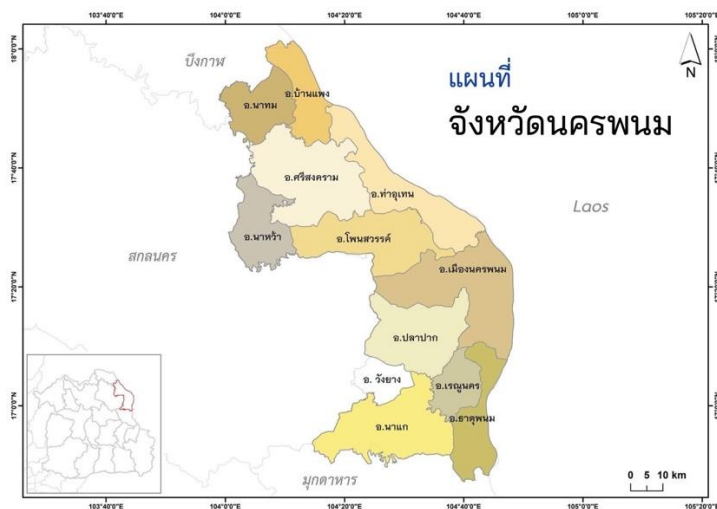
จังหวัดนครพนม ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ตอนบน) ของประเทศไทย ระหว่างละติจูดที่ 16-18 องศาเหนือ และลองจิจูดที่ 104-105 องศาตะวันออก มีอาณาเขตติดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีระยะทางห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 740 กิโลเมตร สภาพโดยทั่วไปของจังหวัดนครพนมเป็นที่ราบลุ่ม มีที่ราบสูงและภูเขาอยู่บ้าง มีแม่น้ำสายสั้น ๆ เป็น

สาขาย่อยแยกจากแม่น้ำโขงมาหล่อเลี้ยงความอุดมสมบูรณ์ภายในพื้นที่ พื้นที่ส่วนใหญ่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน นครพนมจึงนับว่าเป็นจังหวัดที่มีแหล่งน้ำที่สมบูรณ์มาก ด้านตะวันออกมีแม่น้ำโขงทอดยาวกั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับลาว (แผนพัฒนาจังหวัดนครพนม พ.ศ. 2561-2565, 2563)

อาณาเขตจังหวัดนครพนมมีเนื้อที่ประมาณ 5,512.7 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 3,445,414.32 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 3 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะเป็นแนวยาวตามฝั่งแม่น้ำโขงประมาณ 175 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดอำเภอเซกา อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ
ทิศตะวันออก	ติดแขวงคำม่วน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว นครพนมมีจุดผ่านด่านถาวรไปลาว โดยมีแม่น้ำโขง เป็นแนวกั้นพรมแดน
ทิศใต้	ติดอำเภอดงหลวง และอำเภอห้วยใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร
ทิศตะวันตก	ติดอำเภอกุสุมาลย์ อำเภอกาศอำนวย อำเภอโพนนาแก้ว จังหวัด สกลนคร

จังหวัดนครพนมแบ่งการปกครองออกเป็น 12 อำเภอ คือ อำเภอเมืองนครพนม อำเภอท่าอุเทน อำเภอธาตุพนม อำเภอนาแก อำเภอบ้านแพง อำเภอปลาปาก อำเภอศรีสงคราม อำเภอเรณูนคร อำเภอนาหว้า อำเภอโพนสวรรค์ อำเภอนาทม และอำเภอวังยาง ประกอบด้วยกลุ่มชน 8 เผ่า ได้แก่ ไทยลาวเผ่าผู้ไทย, เผ่าไทยญ้อ (ญ้อ, ย้อ), เผ่าไทยสั หรือ ไทยกะโซ่, เผ่าไทยกะเลิง, ไทยข่า, เผ่าไทแสก, ไทยกวน รวมไปถึงชาวไทยเชื้อสายจีนและเวียดนาม จำนวนประชากรในจังหวัดนครพนมมีทั้งสิ้น 719,010 คน แยกเป็นเพศชาย 358,668 คน เพศหญิง 360,342 คน จำนวนครัวเรือน 226,624 ครัวเรือน 99 ตำบล 1,1128 หมู่บ้าน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นประกอบด้วย 1 องค์การบริหารส่วนจังหวัด, 1 เทศบาลเมือง, 81 องค์การบริหารส่วนตำบล และ 21 เทศบาลตำบล ประชาชนในจังหวัดนครพนมส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ 95 % รองลงมาคือศาสนาคริสต์ 3.9 % และศาสนาอื่น ๆ 1.1 % (สำนักทะเบียนจังหวัดนครพนม, 2562)

ภาพที่ 5 แผนที่จังหวัดนครพนม

2.3.3.2 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดนครพนม

จังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดสำคัญทางภาคอีสานที่มีประวัติยาวนานหลายร้อยปีว่าเป็นราชธานีของอาณาจักรศรีโคตรบูรณ์ (โคตบูร, ศรีโคตรบูรณ์) สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน (2542) กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของจังหวัดนครพนมในเชิงประวัติศาสตร์ว่านครพนมเป็นจังหวัดที่มีประวัติต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แต่หลักฐานด้านเอกสารไม่ค่อยพบคงพบแต่ตำนานเรื่องเล่าสืบต่อกันมา โดยเฉพาะตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนม ได้กล่าวย้อนหลังไปจนถึงสมัยพระพุทธเจ้ายังมีชีวิตอยู่ ฉะนั้นนักประวัติศาสตร์จึงยอมรับประวัติศาสตร์เมืองนครพนมสมัยอาณาจักรล้านช้างเป็นต้นมาจนถึงรัตนโกสินทร์

บริเวณจังหวัดนครพนมเคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรโคตบูรณ์ (บางครั้งเป็นรัฐอิสระ บางครั้งอยู่ใต้อำนาจอาณาจักรล้านช้าง) ภายหลังเปลี่ยนนามเป็น “เมืองมรุกขนคร” ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง (คือบริเวณเมืองท่าแขกของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในปัจจุบัน) ในสมัยกรุงธนบุรีนั้น อาณาจักรล้านช้างและดินแดนภาคอีสานทั้งหมดตกอยู่ใต้อำนาจกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์สืบต่อมา ประชาคมเมืองนครพนมมีการอพยพหนีสงครามและถูกกวาดต้อนไปมาหลายครั้ง ครั้งหลังสุดในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่เกิดกรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์ ชาวเมืองนครพนมได้อพยพไปตั้งมั่นที่เมืองมหาชัยกองแก้ว ครั้นเมื่อรัฐบาลไทยได้เกลี้ยกล่อมให้กลับมาตั้งบ้านเรือนฝั่งตะวันตกแม่น้ำโขง ชาวเมืองนครพนม (ที่อพยพไปอยู่เมืองมหาชัยกองแก้ว) ก็กลับมาตั้งบ้านเรือนที่ “บ้านโพธิ์คำ” ในระหว่างปี พ.ศ. 2387-2388 ซึ่งพระสุนทรราชวงศา (ท้าวฝ้าย หรือท้าวบุตร) เจ้าเมืองยโสธร ได้รับพระราชโองการให้มากำกับดูแลหัวเมืองนครพนมด้วย ในสมัยนั้นมี

ประชาชนหัวเมืองฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงเกลี้ยกล่อมอพยพมาตั้งภูมิลำเนาในบริเวณแอ่งสกลนครเป็นจำนวนมาก (แอ่งสกลนคร คือจังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนม รวมทั้งจังหวัดมุกดาหารด้วย) ได้แก่ ชาวเมืองพิน เมืองนอง เมืองวัง (ส่วนใหญ่เป็นชาวผู้ไทยทั้งสามเมือง) เมืองตะโปน เมืองผาบ้ง (ส่วนใหญ่เป็นชาวข่า เช่น กะโล้ กะเลิง) ส่วนชาวมหาชัยกองแก้วมักจะเรียกกันว่า “ชาวไทยย่อ” (ญ้อ)

ครั้น พ.ศ. 2396 ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อุปฮาด (จันท) เป็นพระพนมนครานุรักษ์ (จันท) เจ้าเมืองนครพนม เมืองนครพนมก็เริ่มเป็นบ้านเป็นเมืองสืบต่อมาอีกครั้งหนึ่งจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองในภาคอีสาน โดยส่งข้าหลวงกำกับราชการมาปกครอง ส่งข้าหลวงมาปกครองรอง (ลดอำนาจเจ้าเมืองเดิมเป็นเพียงผู้ว่าราชการเมือง) และในที่สุดได้จัดระเบียบการปกครองเป็นจังหวัด ส่งข้าหลวงมาปกครองจนเปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดดังปัจจุบัน (สุจิตต์ จันทรสาขา, 2542 : 1944-1945)

ตามอรรถนิทานหรือตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) ของพระธรรมราชานุวัตรอดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม ได้เรียบเรียงไว้ตอนหนึ่งว่า สมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดสัตว์ที่แคว้นศรีโคตรบูรณจักย้ายไปตั้ง “ป่าไม้รวก” มีนามว่า “เมืองมรุกขนคร” ซึ่งสันนิษฐานกันว่า หมายถึงเมืองที่อยู่ในดงไม้รวกตามสภาพภูมิประเทศที่สร้างบ้านแปงเมืองนั่นเอง เชื่อว่าจังหวัดนครพนมเดิมเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรศรีโคตรบูรณที่รุ่งเรืองในอดีต ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นอาณาจักรอิสระ ไม่ขึ้นกับใคร ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 อาณาจักรศรีโคตรบูรณได้เสื่อมอำนาจลง ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรขอม ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 18 ชื่อของศรีโคตรบูรณได้กลายมาเป็นเมืองใน อาณาจักรล้านช้าง มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงโดยพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างทรงสร้างเมืองที่ปากห้วยหินบูร (ปากห้วยบรรจบลำน้ำโขงฝั่งซ้ายตรงข้ามอำเภอท่าอุเทนเหนือเมืองนครพนม) และได้สืบทอดราชสมบัติต่ออีกหลายพระองค์

ภายหลังย้ายเมืองมาตั้งที่ป่าไม้รวก ห้วยศรีมั่ง ริมแม่น้ำโขงฝั่งซ้าย (คือเมืองเก่าใต้เมืองท่าแขกในปัจจุบัน) ถึงปีพุทธศักราช 2297 มีพระนครานุรักษ์ครองเมืองศรีโคตรบูรณ มีความเห็นว่าเมืองมิได้ตั้งอยู่ที่ปากห้วยแล้ว จึงได้เปลี่ยนนามเมืองใหม่ว่า “เมืองมรุกขนคร” เพราะถือว่าสร้างขึ้นในดงไม้รวก นามเมืองศรีโคตรบูรณจึงเปลี่ยนไปตั้งแต่นั้น

ช่วงประมาณพุทธศักราช 2309 สมัยพระบรมราชาแก้ว หลังจากชนะศึกกับพระนครานุรักษ์ (คำสิงห์) เจ้าราชบุตรเขยผู้ไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 (เจ้าองค์หล่อ) แห่งนครเวียงจันทน์ พระองค์ได้ย้ายเมืองข้ามฝั่งแม่น้ำโขงมาที่ปากบังฮวก (ฝั่งประเทศไทยปัจจุบัน คือ บริเวณวัดมรุกขนคร ตำบลดอนนางหงส์ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม) และต่อมาในปี

พุทธศักราช 2321 พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสิงหนาทยกทัพมาตีเอาหัวเมืองทางแถบแม่น้ำโขงรวมไปจนถึงนครเวียงจันทน์ เมืองมรุกขนครจึงได้ขึ้นกับกรุงธนบุรีในสมัยนี้แต่ยังคงปกครองตนเองอยู่ หลังจากนั้น ปีพุทธศักราช 2322 สมัยพระบรมราชา(พรมหา) ได้ย้ายเมืองจากปากบังฮวกมาอยู่ที่บ้านหนองจันทร์ (ห่างจาก ตัวเมืองนครพนมไปทางทิศใต้ 4 กิโลเมตร) ตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า “นครบุรีราชธานี”

ต่อมาในปีพุทธศักราช 2329 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามเมืองเสียใหม่ว่า “เมืองนครพนม” ขึ้นตรงต่อกรุงรัตนโกสินทร์ การที่พระราชทานนามว่า “เมืองนครพนม” สันนิษฐานได้ว่า อาจจะเนื่องด้วยเดิมเมืองนี้เป็นเมือง ลูกหลวงมาก่อนเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ จึงให้ใช้คำว่า “นคร” หรืออีกนัยหนึ่ง คำว่า “นคร” นี้ อาจรักษาชื่อเมืองเดิมไว้คือ “เมืองนครบุรีราชธานี” ส่วนคำว่า “พนม” แปลว่า ภูเขา มาจากการที่มีภูเขาสลับซับซ้อนมากมายไปจนถึงดินแดนของประเทศเวียดนาม (แผนพัฒนาจังหวัด นครพนม พ.ศ. 2561-2565, 2563)

จังหวัดนครพนมมีวัดในพระพุทธศาสนาจำนวน 775 วัด ประชากรส่วนใหญ่นับถือ ศาสนาพุทธ มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ มีประชากร 8 ชนเผ่า ได้แก่ ไทยลาว ผู้ไท ไทยญ้อ ไทยโส้ หรือไทยกะโซ่ ไทยกะเลิง ไทยข่า ไทยกวน และไทแสก นอกจากนี้ยังมีชาวไทยเชื้อสายจีนและ เวียดนามร่วมอาศัยอยู่ด้วย (เอกสารเผยแพร่ของจังหวัดนครพนม, 2558)

โบราณสถานและสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองที่สำคัญคือ พระธาตุพนม วัดพระธาตุ พนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม พระตี้ว-พระเทียม พระทอง หลวงพ่อองค์ดี พระองค์แสนวัด มหาธาตุ และพระองค์แสนวัดพระธาตุเรณู เป็นต้น ขนบธรรมเนียมนี้มีลักษณะคล้ายกับจังหวัดอื่น ในภาคอีสานคือมีประเพณีทำบุญตามช่วงฤดูกาล ประเพณีสำคัญคืองานนมัสการพระธาตุพนม จัดในช่วงวันเพ็ญเดือน 3 ของทุกปี และงานประเพณีไหลเรือไฟ จัดขึ้นในช่วงวันออกพรรษาของทุกปี

2.3.3.3 สภาพสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดนครพนม

สิ่งที่โดดเด่นของจังหวัดนครพนมก็คือเป็นจังหวัดที่ประกอบด้วยประชากรที่มีหลาย ชาติพันธุ์ หลายวัฒนธรรมและหลายภาษา เช่น ประกอบด้วยกลุ่มชน 8 เผ่า ได้แก่ ไทยลาว เผ่าผู้ไทย, เผ่าไทยญ้อ (ญ้อ), เผ่าไทยโส้ หรือ ไทยกะโซ่, เผ่าไทยกะเลิง, ไทยข่า, เผ่าไทแสก, ไทยกวน รวมทั้ง ชาวไทยเชื้อสายจีนและเวียดนาม อาจกล่าวได้ว่า มีความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม (Multiculturalism) แต่ปัจจุบันลักษณะวัฒนธรรมเฉพาะได้คลี่คลายลงไปมากเนื่องจากการอยู่อาศัย ในรัฐไทยมาหลายปีและประชากรก็มีการปรับตัวกับวัฒนธรรมของรัฐ แต่ทั้งนี้จังหวัดนครพนมก็มี

นโยบายให้แต่ละกลุ่มรักษาลักษณะของกลุ่มชนไว้และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมานฉันท์จากวัฒนธรรมที่หลากหลาย ชาวนครพนมนั้นมีประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และมีศูนยรวมใจคือ พระธาตุพนมที่ประดิษฐาน ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ซึ่งมีความเชื่อมีพยานาถทั้ง 7 องค์คอยปกปักษ์รักษาพระธาตุอยู่ นอกจากนี้ยังมีประเพณีที่สำคัญที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด เช่น ประเพณีไหลเรือไฟในเทศกาลออกพรรษา ประเพณีบูชาพระธาตุต่าง ๆ ประเพณีตามฮีต 12 ซึ่งมีมานานนับร้อยปีแล้ว นอกจากนี้ยังมีประเพณีที่เกิดขึ้นใหม่ เช่น ประเพณีไหว้พระธาตุประจำวันเกิดงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชประจำปีในช่วงเดือนกรกฎาคม เป็นต้น

ประเพณีที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดนครพนมและเป็นที่ยินยของนักท่องเที่ยวมากก็คือประเพณีในเทศกาลออกพรรษาของนครพนม ภายในงานมีกิจกรรมหลายอย่าง เช่น ประเพณีการไหลเรือไฟ หรือ “เฮือไฟ” ควบคู่กันกับการแข่งเรือชิงถ้วยพระราชทาน ในสมัยโบราณนั้นมีรูปแบบที่เรียบง่าย เรือไฟสมัยโบราณโดยทำจากต้นกล้วยและลำไม้ไผ่ที่หาได้มาจัดทำเป็นโครงเรือ พอที่จะลอยน้ำได้ มีการประดับตกแต่งเรือไฟด้วยดอกไม้ ธูป เทียน ตะเกียง ชีได้ สำหรับจุดให้สว่างไสว ก่อนจะปล่อยเรือไฟลงกลางลำน้ำโขงในจังหวัดนครพนม พิธีกรรมไหลเรือไฟส่วนใหญ่จัดในวันขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 1 หรือแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี ทั้งนี้บรรพบุรุษของชาวนครพนมสืบเชื้อสายมาจากชาวล้านช้างที่อพยพมาตั้งเมืองในบริเวณอาณาเขตเดิมของอาณาจักรศรีโคตรบูรณที่ล่มสลายไป

ประเพณีไหลเรือไฟที่นครพนมแต่เดิมจัดกันภายในชุมชนหรือหมู่บ้าน กระทั่งในปี พ.ศ. 2527 ทางจังหวัดนครพนมได้เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์พิธีกรรมไว้จึงส่งเสริมให้จัดทำเป็นประเพณีจังหวัด ชาวบ้านรวมตัวกันให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี และในปี พ.ศ. 2532 ได้มีการพระราชทานไฟจากองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นไฟพระฤกษ์เพื่อจุดเรือไฟ (ปรียา แสนทวิสุข, 2539) ความเชื่อเรื่องเรือไฟในภาคอีสาน มีถือปฏิบัติกันตามชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ริมน้ำตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เกี่ยวกับภูติผี เชื่อว่าการล่องเรือไฟเป็นการจุดประทีปบูชารอยพระพุทบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

2.3.3.4 สภาพเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของจังหวัดนครพนม

โครงสร้างเศรษฐกิจหลักของจังหวัดนครพนมขึ้นอยู่กับภาคการเกษตร เป้าหมายในการพัฒนาจังหวัดนครพนมในแผนพัฒนาจังหวัดปี 2561-2565 คือ “เมืองน่าอยู่ ประตุเศรษฐกิจสู่อาเซียนและจีนตอนใต้-ตะวันออก” ประเด็นการพัฒนาจังหวัด มี 6 ประเด็นได้แก่ การพัฒนาคุณภาพทางการท่องเที่ยวและบริการ การพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรเป็นมิตรกับ

สิ่งแวดล้อม การพัฒนาการค้าและการลงทุน การพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตเพื่อสร้างความสุขอย่างยั่งยืน การรักษาความมั่นคงและความสงบเรียบร้อย และการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน (แผนพัฒนาจังหวัดนครพนม ปี พ.ศ. 2561-2565, 2563)

ประเด็นที่การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวและบริการ ประกอบด้วย 4 แผนงาน คือ

1. พัฒนาคุณภาพบุคลากร แหล่งท่องเที่ยว เส้นทางท่องเที่ยว โครงสร้างพื้นฐาน สิ่งอำนวยความสะดวกและความปลอดภัย สินค้าและมาตรฐานบริการด้านการท่องเที่ยว
2. ส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว ประเพณี ศาสนา ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ธรรมชาติ เชิงกีฬา เชิงเกษตร เชิงสุขภาพ และการท่องเที่ยวชุมชน OTOP นวัตกรรมสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน
3. การบริหารจัดการและบูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อเชื่อมโยงในท้องถิ่น ในประเทศและต่างประเทศ
4. พัฒนาการตลาดและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวและบริการผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัล

นอกจากการเกษตรและอุตสาหกรรมแล้ว สิ่งที่สามารถสร้างรายได้ให้กับจังหวัดก็คือ การท่องเที่ยว เนื่องจากจังหวัดนครพนมมีทรัพยากรการท่องเที่ยวที่โดดเด่นและหลากหลาย โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม เช่น การมีพระธาตุพนมเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง พระธาตุประจำวันเกิดทั้ง 7 วัน เช่น พระธาตุท่าอุเทน พระธาตุเรณูนคร พระธาตุประสิทธิ์ เป็นต้น โดยให้มีการเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวของ สปป.ลาว เพื่อสร้างความร่วมมือด้านการท่องเที่ยวร่วมกันระหว่าง 3 ประเทศ คือ ไทย ลาว และเวียดนาม และเชื่อมโยงสู่จีนตอนใต้และจีนตะวันออก

ข้อมูลในแผนพัฒนาจังหวัดนครพนม แสดงให้เห็นถึงรายได้จากการท่องเที่ยวในปี พ.ศ. 2561 จำนวน 1,752.91 ล้านบาท เพิ่มขึ้นจากปี 2560 คิดเป็นร้อยละ 9.52 แบ่งเป็นนักท่องเที่ยว 531,280 คน และนักท่องเที่ยว 691,320 คน โดยระยะเวลาพำนักรเฉลี่ยที่จังหวัดนครพนมของผู้มาเยือนคือ 3.96 วัน (แผนพัฒนาจังหวัดนครพนม ปี พ.ศ. 2561-2565, 2563) จากจุดนี้แสดงให้เห็นว่าจังหวัดนครพนมนั้นเป็นจังหวัดที่มีรายได้จากการท่องเที่ยวค่อนข้างสูงจึงทำให้มีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรมด้วยการดึงดูดเด่นของสภาพภูมิประเทศที่ติดกับริมแม่น้ำโขงรวมทั้งแหล่งท่องเที่ยวในเชิงประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั้งจากของเดิมที่มีอยู่แล้วและแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างใหม่เช่น ประติมากรรมองค์พระยาศรีสัตตนาคราช หรือแลนด์มาร์คที่สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2559 เป็นการสร้างเพื่อยกระดับและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้สวยงามโดยนำเอาความเชื่อเรื่องพญานาคที่อยู่ใต้แม่น้ำโขงคอยปกป้องคุ้มครองและอำนวยความสะดวกแก่ชาวนครพนม นอกจากนี้ยังมีสถานที่ ประเพณีและกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นทุกปีเพื่อสืบสานคติความเชื่อเดิมและเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว เช่น ประเพณีไหลเรือไฟ ในวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ดของทุกปี ซึ่ง

ถือเป็นพิธีกรรมที่มีมานานและเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด ประเพณีแหกต้นสัก ของชนเผ่าแสก ตำบลอาจสามารถ ประเพณีโห่ทั้งบั้งของชาวโห่ (โส้) และเมืองเรณูนคร เป็นถิ่นที่อยู่ของชาวผู้ไทซึ่งมีประเพณีท้องถิ่นที่น่าสนใจ เช่น การฟ้อนรำผู้ไท การบายศรีสู่ขวัญ การเลี้ยงอาหารแบบพาแลง เป็นต้น

2.3.3.5 ที่มาและความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดนครพนม

จังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดหนึ่งที่อยู่ติดแม่น้ำโขงและมีกลุ่มประชากรหลากหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกัน ประเพณีและวัฒนธรรมที่ปฏิบัติก็ยึดฮีตสิบสองคองสิบสี่เช่นเดียวกับชาวอีสานอื่น ๆ และความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวนครพนมนั้นก็มีมาอย่างยาวนานจากตำนานและเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่เชื่อว่าชาวนครพนมเป็นลูกหลานของพญานาค โดยเฉพาะการที่จังหวัดนครพนมเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนมที่ปรากฏในตำนานพระธาตุพนมหรือตำนานอรัญคธาตุและที่เชื่อว่ามีพญานาคเจ็ดองค์คอยปกป้องครองพระธาตุ พระธาตุพนมทั้งนี้ถือว่าพระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางของระบบความเชื่อและเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนายุคแรกที่แพร่เข้ามาในบริเวณลุ่มน้ำโขง พระพุทธศาสนาแสดงอำนาจปราบปรามและหล่อหลอมให้ชนทุกกลุ่มทุกเผ่าพันธุ์ที่นับถือผีต่างกันและมีความเชื่อต่างกันเข้ามานับถือพระพุทธเจ้าองค์เดียวกันจนกลายเป็นพวกเดียวกัน ฉะนั้นพระธาตุพนมจึงเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในบริเวณสองฝั่งโขง-ชี-มูล (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2556: 64-65)

จากศูนย์กลางความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ชาวนครพนมได้จัดประเพณีหลายอย่างทั้งประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิมและประเพณีที่เกิดขึ้นใหม่ ประเพณีดั้งเดิมและยึดถือจนกลายเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดก็คือ ประเพณีในเทศกาลออกพรรษาของนครพนม ได้จัดประเพณีการไหลเรือไฟ หรือ “เฮือไฟ” ควบคู่กันกับการแข่งเรือชิงถ้วยพระราชทาน ในสมัยโบราณนั้นมีรูปแบบที่เรียบง่ายเรือไฟสมัยโบราณโดยทำจากต้นกล้วยและลำไม้ไผ่ที่หาได้มาจัดทำเป็นโครงเรือ พอที่จะลอยน้ำได้ มีการประดับตกแต่งเรือไฟด้วยดอกไม้ ธูป เทียน ตะเกียง ชีได้ สำหรับจุดให้สว่างไสว ก่อนจะปล่อยเรือไฟลงกลางลำน้ำโขงในจังหวัดนครพนม และในปัจจุบันได้พัฒนาจากเรือไฟโบราณเป็นเรือไฟประยุกต์ที่มีสีสันและความวิจิตรตระการตา

พิธีกรรมไหลเรือไฟส่วนใหญ่จัดในวันขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของ ทุกปี ทั้งนี้บรรพบุรุษของชาวนครพนม สืบเชื้อสายมาจากชาวล้านช้างที่อพยพมาตั้งเมืองในบริเวณอาณาเขตเดิมของอาณาจักรศรีโคตรบูรณที่ล่มสลายไป ประเพณีไหลเรือไฟที่นครพนมแต่เดิมจัดกันภายในชุมชนหรือหมู่บ้าน กระทั่งในปี 2527 ทางจังหวัดนครพนมได้เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์

พิธีกรรมไว้จึงส่งเสริมให้จัดทำเป็นประเพณีจังหวัด ชาวบ้านรวมตัวกันให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี และในปี 2532 ได้มีการพระราชทานไฟจากองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นไฟพระฤกษ์เพื่อจุดเรือไฟ (ปริยา แสทวิสุข, 2539)

ความเชื่อเรื่องเรือไฟในภาคอีสานถือปฏิบัติกันตามชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ริมน้ำ ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เกี่ยวกับภูติผี เชื่อว่าการล่องเรือไฟเป็นการจุดประทีปบูชารอยพระพุทธรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเชื่อว่าเป็นการขอขมาและบูชาพญานาคที่เชื่อว่าสถิตอยู่ใต้แม่น้ำโขง นอกจากนี้ในวันออกพรรษาจะมีการจัดงานไหลเรือไฟอย่างยิ่งใหญ่ภายในตัวจังหวัดแล้วที่อำเภอพระธาตุพนมยังจัดให้มีการรำบูชาพญานาคที่หน้าพระธาตุพนมโดยมีตัวแทนจากชาวบ้านนับร้อยมารำถวายเพื่อเป็นการสักการะพญานาคทั้งเจ็ดตนที่คอยคุ้มครองพระธาตุ นอกจากนี้ มีงานทำบุญพระธาตุซึ่งจัดขึ้นทุกปีในเดือน 3 โดยถือเอาวันขึ้น 10 ค่ำเดือน 2 ของทุกปีเป็นวันแรกและไปสิ้นสุดในวันแรม 1 ค่ำเดือน 3 เป็นเวลา 9 วัน 9 คืน เปิดโอกาสให้ประชาชนนั้นเข้าร่วมทำบุญนมัสการพระธาตุพนมขอพรจากพระอัฐิธาตุหรือกระดูกส่วนหน้าอกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และมีการรำบวงสาบูชาพระธาตุอย่างยิ่งใหญ่ทุกปี

ส่วนประเพณีที่เกิดขึ้นใหม่ก็คือ พิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชและการทำบุญไหว้พระธาตุประจำวันเกิด เริ่มมาจากการสร้างประติมากรรมองค์พญาศรีสัตตนาคราชไว้ริมโขงเพื่อเป็นจุดสังเกตใหม่ หรือแลนด์มาร์คใหม่ของจังหวัดในปี พ.ศ. 2559 ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งในโครงการยกระดับและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว นับได้ว่าความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวนครพนมได้เริ่มมีการประชาสัมพันธ์ไปสู่คนภายนอกมากขึ้นและทำให้รูปแบบของประเพณีพิธีกรรมเริ่มเปลี่ยนไป โดยเฉพาะจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบัน รัฐมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว คือการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจึงได้เริ่มเข้าไปมีบทบาทในการส่งเสริมนโยบายและการจัดการการท่องเที่ยวให้แก่จังหวัดต่าง ๆ

นอกจากประเพณีสำคัญสองประเพณีข้างต้นแล้ว ในเทศกาลอื่น ๆ ที่สำคัญชาวนครพนมมักจะไปสักการะบูชาองค์พญานาคอยู่เสมอซึ่งถือว่าปฏิบัติกันมายาวนานเพียงแต่รูปแบบนั้นได้เปลี่ยนไปตามสภาพเศรษฐกิจและสังคม จะเห็นได้ว่าในสมัยก่อนการทำบุญในประเพณีต่างนั้น มีลักษณะทำในชุมชนเล็ก ๆ เช่น การถวายเรือไฟในแม่น้ำโขงนั้น ชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมกันเฉพาะในหมู่บ้านของตนโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการรวบรวมผู้ที่เข้าร่วมในพิธีปล่อยเรือไฟในตอนเย็นก่อนที่จะแห่เรือไฟไปปล่อยที่ท่าน้ำเหนือหมู่บ้าน (ปริยา แสทวิสุข, 2539: 119)

แต่ถ้าหากหมู่บ้านใดไม่ได้ติดกับแม่น้ำก็จะไปรวมกันบูชาที่วัดซึ่งทางวัดได้จัดทำที่บูชาบูชเพียนเป็นรูปเรือปักไม้ในบริเวณวัดแต่โดยมากเป็นที่หน้าโบสถ์ (เดิม วิชาคย์พจนกิจ, 2557: 586-587)

นอกจากนี้ที่พระธาตุพนม วัดธาตุพนมวรรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม ยังได้มีการจัดพิธีกรรมเพื่อบูชาพญานาคที่อำเภอธาตุพนมในสมัยโบราณจะเป็นการจัดการบูชาแบบเรียบง่ายนาคยังไม่ได้ถูกชูขึ้นมาอย่างเด่นชัด แต่เมื่อบริบททางสังคมเปลี่ยนไป คือ เกิดความขัดแย้งในอดีตระหว่างกลุ่มนับถือเจ้าเฮือนกับกลุ่มพระสงฆ์ เหตุการณ์ทางการเมืองช่วงสงครามอินโดจีนกับสัญลักษณ์องค์พระธาตุพนม และข่าวลือเรื่องกึ่งพุทธกาล ทำให้มีผลกระทบกับกลุ่มคนในเมืองธาตุพนม ฐานะของพระสงฆ์ในวัดพระธาตุพนมเริ่มสั่นคลอน พิธีกรรมบูชาพญานาค (พญานาคทั้ง 7 ตนที่คุ้มครองพระธาตุพนม) จึงถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ. 2500 เพื่อตอบโต้ให้ฐานะของพระสงฆ์ดำรงอยู่ต่อไปได้ด้วยการยกให้นาคเป็นสัญลักษณ์สำคัญในพิธี ซึ่งสัญลักษณ์ของนาคได้ถูกสร้างขึ้นให้มีความหมายตอบโต้ปมทางสังคมทั้งสามในข้างต้น (พิเชฐ สายพันธ์, 2539: 138-139)

ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดนครพนมยังปรากฏอย่างชัดเจนจากเรื่องเล่าของหลวงปู่คำพันธ์ โสสปัญญา พระเถระวิปัสสนากรรมฐานของภาคอีสาน (มรณภาพ ปี พ.ศ. 2546) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุมหาชัย อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม ท่านได้บรรยายว่า “เทพเจ้าแห่งลุ่มแม่น้ำโขง” เนื่องจากเป็นผู้ศึกษาความรู้หลายศาสตร์ในเขตลุ่มแม่น้ำโขง จากข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่า มีเรื่องเล่าว่าท่านเคยเป็นพระราชบุตรเขยของพญานาคและสามารถติดต่อสื่อสารกับพญานาคได้ คนในชุมชนวัดธาตุมหาชัยเล่าว่าท่านเป็นผู้บอกว่า พญาศรีสุทโธเป็นนาคาธิบดีฝั่งไทย ส่วนพญาศรีสัตตนาคราชเป็นนาคาธิบดีฝั่งลาว พญานาคสองตนนี้เป็นสหายกันและมักจะมาปฏิบัติธรรมด้วยกันที่วัดพระธาตุพนม ชุดความเชื่อเรื่องพญานาคที่มาจากหลวงปู่คำพันธ์นับว่าแพร่หลายไปทั่วภาคอีสาน

จากข้างต้น อาจสรุปได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวนครพนมอยู่คู่กับชุมชนนับตั้งแต่สมัยเริ่มตั้งถิ่นฐานเป็นเมืองนครพนม และมีการปรับเปลี่ยนลำดับความสำคัญในการนำเสนอไปตามบริบทของสังคม

จากความเชื่อเรื่องพญานาคของสามจังหวัดในพื้นที่ศึกษาของผู้วิจัยนั้น ความเชื่อเรื่อง “นาค” “พญานาค” หรือ “งูใหญ่” ถือเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่มีความผูกพันกับชาวอีสานตอนบน การเข้ามาของวัฒนธรรมอินเดียทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจึงถือเป็นการปะทะสังสรรค์ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับศาสนาใหม่ และในที่สุดก็มีการยอมรับและเกิดการหลอมรวมความเชื่อ

เรื่องนาคจนเกิดความหลากหลายในการรับรู้ ผู้วิจัยเห็นว่าความเชื่อเรื่องนาคในสังคมอีสานตอนบน มีที่มา 3 ลักษณะ ดังนี้

1) ความเชื่อเรื่องนาคแบบดั้งเดิม (เรื่องนาคท้องถิ่น) ทั้งความเชื่อที่ว่านาคเป็นบรรพบุรุษและเป็นผู้สร้างบ้านแปลงเมือง ความเชื่อเหล่านี้ล้วนมีที่มาจากตำนานการเกิดขึ้นและการล่มสลายของเมืองและแคว้นต่างในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ตำนานสุวรรณโคตมคำ ตำนานอุรังคธาตุ ตำนานหนองหาน ตำนานสิงหนวัติ ตำนานบุญบังไฟ ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธ ตำนานการเกิดแม่น้ำโขงและแม่น้ำอื่น ๆ ที่มีการแสดงให้เห็นว่าการเกิดของแม่น้ำสายเหล่านั้นมาจากการขุดควักของพญานาค เป็นต้น

2) อิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคจากวัฒนธรรมอินเดียและศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เรื่องราวกำเนิดของนาคและครุฑที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น ในคัมภีร์มหาภากพยมหาภารตะ คัมภีร์ปุราณะ มหาภากพย์รามายณะ เป็นต้น นาคาคติที่ได้รับจากเทพปรณัมฮินดู ซึ่งถือว่านาคเป็นบัลลังก์ของพระวิษณุ และมีการนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะอาณาจักรกัมพูชาโบราณ กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์

3) อิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคในพระพุทธศาสนา เป็นหนึ่งในอิทธิพลที่ได้รับจากคติของอินเดีย จากการที่นาคนั้นมีบทบาทปรากฏในพุทธประวัติหลายตอน เช่น ตำนานมูจลินทร์ พญานาคที่แผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้าขณะบำเพ็ญเพียรอยู่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในขณะที่เกิดพายุขึ้นเป็นเวลาเจ็ดวันและเป็นที่มาของการสร้างพระพุทธรูปนาคปรก รวมถึงตำนานบวชนาคในพุทธประวัติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าเรื่องราวของนาคปรากฏในวรรณคดีทางพุทธศาสนาหลายเรื่อง

สังคมอีสานตอนบนหรือสังคมชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้นมีพัฒนาการความเชื่อเรื่องนาคมาเป็นลำดับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากความเชื่อดั้งเดิมที่ว่านาคเป็นผู้สร้างบ้านเมืองสร้างแม่น้ำ และเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ นำมาสู่การประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาคเพื่อขอเกี่ยวเกี่ยวกับเรื่องความอุดมสมบูรณ์ ทั้งการขอฝนและขอให้ปกป้องรักษา รวมทั้งบันดาลความโชคดีมาให้ลูกหลาน รวมถึงการมีประเพณีพิธีกรรมบูชาพญานาคเช่นเดียวกับฝั่งลาวซึ่งเคยอยู่ภายใต้อาณาจักรเดียวกันมาก่อน ดังเหตุการณ์เมื่อพุทธศตวรรษที่ 19 ที่อำนาจทางด้านการเมืองการปกครองในดินแดนอีสานตกเป็นของล้านช้าง ความเชื่อและประเพณีที่ได้รับมาจากล้านช้างก็ยังคงเป็นธรรมเนียมที่ประเพณีปฏิบัติจนกระทั่งมาถึงในปัจจุบัน (สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ, 2542: 108) โดยเฉพาะ “ฮีตสิบสอง

คองลิสี่” ที่ชาวอีสานได้รับมานั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวให้ชาวอีสานนั้นมีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคเป็นอย่างมาก

คติความเชื่อเรื่องนาคนั้นได้รับการสืบทอดมาตั้งแต่มีการเริ่มสร้างเมืองตามประวัติศาสตร์ของชาวอีสาน สิ่งที่ถือว่าเป็นสื่อกลางที่ทำให้ความเชื่อเรื่องนี้สามารถดำรงอยู่นั้นก็คือ ระบบพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่เป็นผู้สืบทอดศาสนาและเป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมหลายอย่าง สัตยะพันธ์ คมมิตร (2546) กล่าวว่า พระสงฆ์ไม่เคยปฏิเสธคติความเชื่อเรื่องนาค แต่คติความเชื่อของนาคได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพระสงฆ์เหล่านี้ ทำให้ความเชื่อเรื่องนาคไม่ได้เป็นสิ่งแปลกประหลาด สำหรับประเด็นนี้จะเห็นได้ว่า พระอริยสงฆ์ที่มีชื่อเสียงหลายรูปทางภาคอีสานต่างมักจะมีเรื่องเล่าถึงการได้พบเห็นพญานาคและนำมาเล่าต่อถึงความอัศจรรย์ที่ได้เห็น ไม่ว่าจะเป็นรูปลักษณะของพญานาค หรือเหตุการณ์ที่พระอริยสงฆ์มีความเกี่ยวข้องกันกับพญานาค เช่น การสืบทอดสายเป็นลูกหลานพญานาค การเดินทางไปสู่ดินแดนนาคพิภพ หรือการพบเห็นอิทธิฤทธิ์และทรัพย์สินสมบัติของพญานาค เป็นต้น

จากอดีตจนถึงปัจจุบันจะเห็นได้ว่าชุมชนภาคอีสานตอนบนนั้นยังมีการปฏิบัติและดำรงตนอยู่ในฮีตในคองมาอย่างดี อาจกล่าวได้ว่านาคเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความผูกพันของกลุ่มคนบริเวณลุ่มน้ำโขงและเป็นจิตสำนึกร่วมทางสังคมที่แทรกซึมอยู่ในสายเลือดของคนสองฝั่งลุ่มน้ำโขง (อเนก รักเงิน, 2555: 21) รวมทั้งสามจังหวัดในพื้นที่ศึกษาของผู้วิจัย คือจังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม ทั้งสามจังหวัดนี้ต่างมีสำนึกร่วมเรื่องนาคเหมือนกัน มีประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องพญานาคเหมือนกันแต่มีจุดเด่นที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ จังหวัดอุดรธานีนั้นพื้นที่ไม่ได้อยู่ติดแม่น้ำโขง แต่มีตำนานวังนาคนิรทที่ค่าชะโนดซึ่งเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และจุดเชื่อมจากเมืองบาดาลมาสู่โลกมนุษย์ และมีพญานาคศรีสุทโธซึ่งถือเป็นนาคาธิบดีทางฝั่งไทยคอยคุ้มครองอยู่ ทำให้เมื่อถึงบุญเดือน 6 ชาวบ้านก็จะจัดงานแห่และจุดบั้งไฟถวายแด่นเพื่อขอฝนอย่างยิ่งใหญ่ รวมถึงทำพิธีบวงสรวงพ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมาด้วย

ส่วนจังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดที่อยู่ติดกับแม่น้ำโขง และมีตำนานการเกิดบั้งไฟพญานาคซึ่งถือเป็นสิ่งมหัศจรรย์เหนือลำน้ำโขง ทำให้ประเพณีเนื่องในเทศกาลออกพรรษาได้รับความนิยมนอกจากในพื้นที่และนักท่องเที่ยวจำนวนมาก และจังหวัดนครพนมที่อยู่ติดริมแม่น้ำโขงก็ขึ้นชื่อในเรื่องการจัดประเพณีไหลเรือไฟเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาในวันออกพรรษารวมทั้งการไหว้สักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในแม่น้ำโขงรวมถึงพญานาคด้วย สามจังหวัดนี้ถือว่ามีประวัติศาสตร์และตำนานที่ยึดโยงกันไว้ด้วยกันโดยเฉพาะตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนมซึ่งสร้างความเชื่อเรื่องพญานาค

เป็นผู้สร้างบ้านเมืองสร้างแม่น้ำรวมถึงคอยปกป้องคุ้มครองชาวอีสานในฐานะที่เป็นบรรพบุรุษ ความเชื่อทั้งหลายที่เกิดขึ้นนี้ดำรงมาอยู่อย่างยาวนานแต่เมื่อบริบทสังคมเปลี่ยนไป โดยเฉพาะ การพัฒนาภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและการมีแผนพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติ ทำให้รูปแบบประเพณี และพิธีกรรมจากความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวอีสานตอนบนนั้นเริ่มเปลี่ยนไปเพื่อตอบสนองต่อบริบทดังกล่าว

จากผลการศึกษาข้างต้นเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของ เศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลถึงลักษณะการแสดงออกถึงความเชื่อในท้องถิ่น เช่น ที่คำชะโนด จังหวัด อุดรธานี ในสมัยก่อนนั้นมีการสักการะที่ศาลเล็กที่อยู่ในใจกลางคำชะโนด ต่อมาได้มีการเปลี่ยนมาตั้ง เต็นท์ขนาดเล็กเพื่อเป็นที่ตั้งเจ้าปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมา (พลธรรม จันทร์คำ, 2551: 84) ก่อนจะเปลี่ยนมาเป็นการสร้างศาลขนาดใหญ่สวยงามอย่างในปัจจุบัน และเมื่อความเจริญทาง ด้านคมนาคมและการสื่อสารได้เข้ามาสู่ท้องถิ่น นักท่องเที่ยวเริ่มมีการเดินทางข้ามพรมแดนเพื่อไป ท่องเที่ยวตามสถานที่ต่าง ๆ รวมถึงกระแสความนิยมในองค์พ่อปู่ศรีสุทโธมีมากขึ้น ทำให้มีการจัดการ บริหารพื้นที่คำชะโนดโดยองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า การจัดสร้างศูนย์ประสานงานคำชะโนดขึ้นเมื่อประมาณปี 2556 โดยมีคณะกรรมการจากทั้ง 14 หมู่บ้านในองค์การบริหารตำบลบ้านม่วงเข้ามาดูแล มีนายอำเภอบ้านดุงเป็นประธาน คณะกรรมการ และมีนายกองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้อำนวยการศูนย์ และได้เริ่มมีการจัดสรร งบประมาณในการสร้างอาคารศูนย์อำนวยการ ปฏิบัติหน้าที่รอบคำชะโนด จัดการพื้นที่ให้มีทั้งส่วน ค้าขายและส่วนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จัดระเบียบการเข้าสักการะของนักท่องเที่ยว จัดการระบบนิเวศ ภายในเกาะคำชะโนด รวมทั้งการจัดทำแผนประชาสัมพันธ์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยม ท้องถิ่นก็ต้องเริ่มพึ่งพาตนเองโดยใช้มรดกทาง วัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นหารายได้เข้าสู่ชุมชน

ส่วนที่จังหวัดนครพนม การจัดประเพณีไหลเรือไฟในอดีตนั้นกระทำกันเป็นพิธี เรียบง่ายในหมู่บ้าน แต่เมื่อนโยบายของรัฐต้องการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อให้จังหวัดมีรายได้เพิ่มขึ้น หน่วยงานของรัฐ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ได้เริ่มเข้ามามีบทบาทการให้ งบประมาณเพื่อสืบทอดและอนุรักษ์ไว้ซึ่งวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามและเพื่อส่งเสริม การท่องเที่ยวและเผยแพร่ชื่อเสียงของจังหวัดในการจัดประเพณีไหลเรือไฟในเทศกาลออกพรรษาของ จังหวัดนครพนมเมื่อปี พ.ศ. 2536 (ปรียา แสันทวีสุข, 2539: 67) จากนั้นทางจังหวัดก็ได้พยายาม ขยายการจัดงานให้ยิ่งใหญ่ขึ้นทั้งการเพิ่มจำนวนวันจัดงาน การเพิ่มกิจกรรมในงาน การเพิ่มเทคนิคใน การสร้างเรือไฟ ฯลฯ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาในจังหวัดมากขึ้น

นอกจากนี้ การจัดประเพณีออกพรรษาบั้งไฟพญานาคที่จังหวัดหนองคายในสมัยก่อนนั้นไม่ได้เน้นเพื่อเศรษฐกิจแต่เมื่อนโยบายของรัฐบาลเข้ามามีบทบาททำให้ทางจังหวัดต้องปรับตัวเพื่อสนองนโยบาย จะเห็นได้ชัดที่อำเภอโพนพิสัย ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมมากเนื่องจากกลุ่มผู้ศรัทธาในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นต้องการเดินทางเข้ามาร่วมประเพณีในวันออกพรรษาเพื่อจะได้ชมบั้งไฟพญานาคเป็นจำนวนมาก การบริหารส่วนท้องถิ่นคือเทศบาลโพนพิสัยได้เข้ามามีบทบาทในการผลักดันสร้างประเพณีชมบั้งไฟพญานาคที่โพนพิสัยให้ยิ่งใหญ่มากขึ้น โดยเฉพาะเมื่ออยู่ภายใต้การนำของนายแพทย์สร สุนทรธนากุล อดีตนายกเทศมนตรีเทศบาลโพนพิสัย ซึ่งในช่วง พ.ศ. 2558 เป็นต้นมาได้พยายามมีการผลักดันประเพณีออกพรรษาจากท้องถิ่นไปสู่ระดับโลก และจังหวัดหนองคายก็ได้ขยายเขตการจัดงาน จากที่จัดเฉพาะอำเภอเมืองและอำเภอโพนพิสัยก็ได้ขยายไปสู่อำเภออื่น ๆ เช่น อำเภอรันทนาปี อำเภอท่าบ่อ และอำเภอศรีเชียงใหม่ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการมีการเปลี่ยนชื่องานเป็น “เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก” (Naga Fire Miracle Faith) เพื่อเน้นความมหัศจรรย์ของบั้งไฟพญานาคที่ขึ้นมาจากลำน้ำโขงในหลายพื้นที่ของจังหวัดหนองคาย มีการจัดกิจกรรมในงานอย่างยิ่งใหญ่ทั้งการรำบวงสรวงพญานาค การจัดจุดชมบั้งไฟพญานาค การไหลเรือไฟ การแข่งขันเรือยาว การแสดงแสงสีเสียง และการประกวดธิดาพญานาค เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างจากในอดีตเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เป็นเพราะบริบทเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวได้เข้ามามีบทบาทอย่างชัดเจน

การเกิดขึ้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) และการเกิดขึ้นของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยในปี พ.ศ. 2522 นั้นจะเห็นได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นการเข้ามาเปลี่ยน วาทกรรมว่าภาคอีสานนั้น มีแต่ความแห้งแล้ง “ชายธรรมชาติ” ไม่ได้ต้อง “ชายวัฒนธรรม” แทน หน่วยงานต่าง ๆ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวจึงได้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในภาคอีสาน นอกจากนี้ ภาคอีสานตอนบนหรือชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้นได้จัดทำแผนพัฒนาประเทศในกลุ่มลุ่มแม่น้ำโขงร่วมกับประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้การเปิดพรมแดนและเสรีทางการค้าและการท่องเที่ยวมีเพิ่มขึ้น นอกจากนี้การก่อตั้ง “กระทรวงการท่องเที่ยวและการกีฬา” ในปี พ.ศ. 2545 ก็ทำให้เห็นว่าประเทศไทยต้องการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวในภูมิภาคนี้และเน้นให้แต่ละจังหวัดนำทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่มาสร้างรายได้ให้กับชุมชน

ในบทนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลภูมิหลังทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนมทั้งในอดีตและบริบทปัจจุบัน เพื่อให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนว่ามีลักษณะอย่างไร มีลักษณะร่วมและต่างอย่างไร รวมทั้งปัจจัย

ทางสังคมและความเป็นวัฒนธรรมประชานิยมในยุคปัจจุบันส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์กระแสความนิยมเรื่องพญานาคในยุคอย่างไร ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในรูปแบบการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในบริบทปัจจุบัน พร้อมทั้งศึกษาวิธีคิดในการสร้างสรรค์ รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของเรื่องเล่าดังกล่าว

บทที่ 3

คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน: การสร้างสรรค์เรื่องเล่า

ในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน ประเภทการสร้างสรรค์เรื่องเล่า โดยจะแบ่งการนำเสนอเป็น 4 หัวข้อ คือ 1) ตำนานพญานาคประจำถิ่นในภาคอีสานตอนบน ประกอบด้วย กลุ่มข้อมูลตำนานพญานาคประจำถิ่นและลักษณะร่วมของตำนานพญานาคประจำถิ่น 2) เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในภาคอีสานตอนบน ประกอบด้วย เรื่องเล่าในสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโทรทัศน์ สื่อออนไลน์ สื่อเพลง สื่อการแสดง และเรื่องเล่าจากคนในท้องถิ่น โดยจะวิเคราะห์ท่อนุภาคเด่นและแบบเรื่องเกี่ยวกับพญานาค 3) วิธีคิดในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในภาคอีสานตอนบน และ 4) บทบาทหน้าที่ของตำนานพญานาคประจำถิ่นและเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ มีรายละเอียด ดังนี้

3.1 ตำนานพญานาคประจำถิ่นในภาคอีสานตอนบน

ตำนานประจำถิ่นหรือตำนานพญานาคดั้งเดิมปรากฏในความรับรู้ของชาวอีสานมาอย่างยาวนาน โดยเริ่มตั้งแต่เป็นตำนานมุขปาฐะจนมาถึงการเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ ผู้วิจัยนั้นจะนำเสนอตำนานดั้งเดิมที่เกี่ยวกับพญานาคให้เห็นเป็นสาระพอสังเขปถึงร่องรอยทางความคิดความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในตำนานดั้งเดิม ตำนานพญานาคดั้งเดิมเหล่านี้ถือเป็นฐานความคิดในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในยุคปัจจุบันและเป็นทุนทางวัฒนธรรมในการสร้างสรรค์คติชนเกี่ยวกับพญานาค แบ่งกลุ่มข้อมูลออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

3.1.1 กลุ่มตำนานพญานาคที่หนองแส เป็นตำนานที่เกี่ยวกับพญานาคที่หนองแส เป็นเรื่องราวจบในตอน ปรากฏแทรกอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ ตำนานสุวรรณโคมคำ และนิทานพื้นบ้านอีสาน

3.1.2 กลุ่มตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานเรื่องอื่น เป็นกลุ่มตำนานพญานาค อื่น ๆ ที่ไม่ใช่พญานาคที่หนองแส ปรากฏแทรกอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ ตำนานสุวรรณโคมคำ และตำนานสิงหนวัติ

3.1.3 กลุ่มวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เป็นกลุ่มวรรณกรรมที่มีเนื้อหา หรือตัวละครเกี่ยวกับพญานาค

ตารางที่ 5 ตารางแสดงกลุ่มตำนานพญานาคประจำถิ่นในภาคอีสานตอนบน

ลำดับ	กลุ่มตำนานพญานาคที่หนองแส	กลุ่มตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานเรื่องอื่น	กลุ่มวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับพญานาค
1	ตำนานนาคนองแสในนิทานอุรังคธาตุ	ตำนานพญานาคต่าง ๆ ในนิทานอุรังคธาตุ	ผาแดง – นางไอ่ (ตำนานสุทโธนาค), พญาคันคาก, ขุนทิง, สินไซ, พญากาเผือก, ขุนบรม
2	ตำนานนาคนองแสในตำนานสุวรรณโคมคำ	ตำนานพญานาคต่าง ๆ ในตำนานสุวรรณโคมคำ	
3	ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธแห่งคำชะโนด	ตำนานพญานาคต่าง ๆ ในตำนานสิงหนวัติ	

3.1.1 กลุ่มตำนานพญานาคที่หนองแส

จากการสำรวจข้อมูลพบว่า ตำนานพญานาคหนองกระแสนหรือหนองแสเป็นตำนานเก่าแก่และเป็นตำนานที่รวบรวมเรื่องนาควัฒนาไว้มากที่สุดตำนานหนึ่ง สุจิตต์ วงษ์เทศ (2554: 40) กล่าวว่านิทานปรัมปราเรื่องนาควัฒนาในตำนานอุรังคธาตุและตำนานสุวรรณโคมคำมีร่องรอยบางอย่างที่สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีว่า หนองแส หมายถึง ทะเลสาบที่เมืองขุนหมิง มณฑลยูนนาน ซึ่งเป็นแหล่งผลิตกลองทอง (มโหระทึก) ที่เก่าแก่มาก และหลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าหนองแสเป็นแหล่งที่อยู่ของมนุษย์ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ก่อนจะมีการเคลื่อนย้ายไปยังถิ่นต่าง ๆ ในบริเวณดินแดนสุวรรณภูมิ ตำนานนาควัฒนาหรือนิทานปรัมปราเรื่องนาควัฒนาที่หนองแสมี่ดังนี้

3.1.1.1 ตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)

ตำนานอุรังคธาตุ หรือ ตำนานพระธาตุพนม (กรมศิลปากร, 2537) ถือได้ว่าเป็นตำนานแม่บทของความเชื่อ เรื่องพระพุทธศาสนาและเป็นหลักฐานสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งโขง โดยเฉพาะการอธิบายเหตุของการเกิดแม่น้ำหนองน้ำ ลำธาร ภูเขา การตั้งชื่อสถานที่ การสร้างเมืองแปลงเมือง เช่น การสร้างนครหรือเมืองต่าง ๆ เช่น เมืองเวียงจันทน์ เมืองร้อยเอ็ด เป็นต้น การสร้างสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะประวัติการสร้างพระธาตุพนม และพระธาตุอื่น ๆ เช่น พระธาตุเชิงชุม พระธาตุภูเพ็ก พระธาตุ

นารายณ์เจงเวง พระธาตุบังพวน เป็นต้น รวมถึงนิทานปรัมปราซึ่งมีทั้งที่เกี่ยวข้องกับบุคคลในประวัติศาสตร์ของลาวและเรื่องพญานาค ส่วนคำว่า “อูรังคราตุ” นั้น หมายถึง กระจกหรือพระบรมธาตุส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระมหากัสสปะนำมาประดิษฐานไว้ที่ดอยกัปปนคีรีหรือภูเก้าพร้าว ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนม ในปัจจุบัน

เนื้อหาของตำนานอูรังคราตุแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกคือ นิทานปรัมปรา (Myths) และส่วนที่ 2 คือ ประวัติศาสตร์ของลาวและบุคคลสำคัญของลาว ส่วนเนื้อหาหลักของนิทานปรัมปราคืออูรังคราตุนิทาน หรือตำนานการสร้างพระธาตุพนมองค์เดิม และนิทานปรัมปราที่เกี่ยวกับสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งในตำนานอูรังคราตุนี้น่าจะเป็นนิทานที่เกี่ยวข้องกับ “รอยพระบาท” ตามที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ ในแถบบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงซึ่งเป็นที่ตั้งของไทย-ลาว ในปัจจุบัน เช่น นครพนม หนองคาย สกลนคร อุดรธานี และหนองคันแทเสื่อน้ำ (เวียงจันทน์) เป็นต้น ผู้เรียบเรียงต้นฉบับโบราณคือพระยาศรีไชยชมพู่ ช่วงเวลาที่เรียบเรียงสันนิษฐานว่าน่าจะเขียนขึ้นในสมัยพระไชยเชษฐาธิราชเนื่องจากเนื้อหาในตำนานจบลงตรงนี้ และช่วงเวลาที่เขียนนั้นเป็นช่วงก่อนที่จะมีการกำหนดเขตแดนดังในปัจจุบัน โดยสันนิษฐานจากช่วงระยะเวลาที่พญานันทเสนครองราชย์ได้ 18 ปีนั้นเมื่อเทียบกับช่วงเวลาที่พระมหากัสสปะนำพระอูรังคราตุมานั้นจึงเชื่อกันว่าพระพุทธเจ้ามาที่ภูเก้าพร้าวก่อนที่จะนิพพานอย่างน้อย 10 ปี (กรมศิลปากร, 2537)

นิทานปรัมปราเกี่ยวกับพญานาคในตำนานอูรังคราตุนี้น่าจะมีลักษณะเป็นเรื่องแทรกอยู่ในเนื้อหาหลัก แต่มีปรากฏอยู่หลายเรื่อง นิทานที่โดดเด่นและปรากฏเป็นต้นเค้าความเชื่อมาจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นนิทานเกี่ยวกับพญานาคที่หนองแสเนื่องจากเป็นตำนานที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและมีการศึกษาและสืบค้นทั้งสายมานุษยวิทยาและสายโบราณคดีเป็นจำนวนมาก ดังที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2554 : 34) กล่าวว่า ตำนานอูรังคราตุนี้นิทานปรัมปราเกี่ยวกับนาคมากที่สุด อีกทั้งยังแสดงร่องรอยบางอย่างที่สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่ศึกษาเรื่องเมืองหนองแสที่อาจจะหมายถึงทะเลสาบคุนหมิงที่สาธารณรัฐประชาชนจีน โดยตำนานนาคที่หนองแสในนิทานอูรังคราตุมิรายละเอียด ดังนี้

ตำนานของนาคที่หนองแสในตำนานอูรังคราตุ เป็นนิทานหรือตำนานของนาคที่สำคัญมากที่สุดอีกเรื่องหนึ่งที่มีการเล่าเรื่องสืบมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเป็นนิทานที่เล่าเหตุของการเกิดแม่น้ำสายสำคัญต่าง ๆ ในชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขง โดยมีเนื้อเรื่องพอสังเขป คือ เดิมทีมีนาค 2 ตัว ที่เป็นมิตรสหายกันอาศัยอยู่ในหนองแส ตัวหนึ่งชื่อ “พินทโยนกวัตติ” เป็นใหญ่ที่หัวหนอง

และอีกตัวหนึ่งชื่อ “**ธนะมุลนาค**” เป็นใหญ่อยู่ท้ายหนอง อยู่กับหลานชื่อ “**ชีวานาค**” นาคทั้งสองนี้ ได้ให้ความสัตย์แก่กันและกันว่า หากมีสัตว์ตัวใดมาตกที่หัวหนองก็ดี ท้ายหนองก็ดี เราทั้งสองจะเอาเนื้อสัตว์มาแบ่งกันเพื่อเลี้ยงชีวิต โดยมีชีวานาคเป็นสักขีพยาน

อยู่มาวันหนึ่งมีช้างสารตัวหนึ่งตกที่ท้ายหนอง ธนะมุลนาคเอาเนื้อช้างแบ่งออกเป็น 2 พุด (ส่วนหรือกอง) แบ่งให้ตัวเองและพินทโยนกวดินาค อยู่ต่อมาอีก 2-3 วันมีเม่นตัวหนึ่งตกมาที่หัวหนอง พินทโยนกวดินาคเอาเนื้อเม่นแบ่งเป็น 2 พุด ให้ธนะมุลนาค 1 พุด และให้ตัวเอง 1 พุด ธนะมุลนาคบริโภคไม่พออิ่มแต่บังเอิญไปเห็นขนเม่นยาวเท่าศอกก็รู้สึกโกรธมากเพราะคิดว่าเม่นน่าจะมีความใหญ่ และตนได้ส่วนแบ่งน้อยกว่าที่ควรจะได้ จึงเอาขนเม่นไปให้ชีวานาคผู้เป็นหลานดูและพูดขึ้นว่าคำสัตย์ที่เคยให้ไว้กับพินทโยนกวดินาคดูเหมือนจะขาดกันเสียแล้ว เพราะคิดว่าเม่นน่าจะใหญ่กว่าช้างเพราะขนเม่นยาวมากเช่นนั้นก็รู้สึกไม่พอใจว่าเหตุใดพินทโยนกวดินาคจึงให้เนื้อตัวเองน้อย ตั้งแต่นั้นมานาคทั้งสองก็ทะเลาะวิวาทกัน ทำให้น้ำขุนมัวไปทั่วหนอง สัตว์ทั้งหลายก็ตายกันสิ้น เทวดาที่เป็นใหญ่ในนั้นว่ากล่าวห้ามปรามแต่นาคทั้งสองไม่ฟัง จึงนำความไปไหว้พระอินทร์ให้ทราบเหตุ พระอินทร์ใช้ให้วิสุกรรมเทวบุตรลงมาขับไล่ นาคทั้งสองได้ยินก็หวัดเหวี่ยงออกจากหนองนั้นไปด้วยอก ดินก็ลึกเป็นคลอง ชีวานาคเห็นจึงได้ควักคุ้ยให้เป็นแม่น้ำออกไปตามรอยอกแห่งนาคทั้งสองนั้น แม่น้ำจึงเรียกว่าชื่อว่า “**อูรังคนที**” ฝ่ายโลกเรียกว่า แม่น้ำอู

ทางด้านพินทโยนกวดินาคได้ควักคุ้ยไปทางเชียงใหม่ เรียกชื่อว่า **แม่น้ำพิง** และเมือง **โยนกวดิกันคร**ตามชื่อนาค และนาคทั้งหลายอันประกอบด้วย สุวรรณนาค พุทโธธปาปนาค ปัพพารนาค สุกขรณาค และหัตถิศรีสัตตนาค เป็นต้น อยู่ในหนองน้ำนั้นไม่ได้เพราะขุนจึงได้มาอาศัยอยู่ริมน้ำ และมีผีทำลายนาคบางตัวด้วย นาคที่ถูกรังแกจึงต้องหาทางหนีไปที่อื่น

ทางด้านสัตว์ต่าง ๆ หนีไปตามแม่น้ำ **อูรังคนที** นาคและเงือกงูหนีไปตามลำน้ำของ (แม่น้ำโขง) ทางใต้ศรีสัตตนาคอยู่ที่ตอยันนทังรี สุวรรณนาคอยู่ที่ปูเวียน พุทโธธปาปนาคคุ้ยควักพังทลายจนกลายเป็นหนองบัวบาน ส่วนเงือกงูทั้งหลายก็อยู่เป็นบริวารของนาค

จากตำนานหนองแสข้างต้น จะเห็นได้ว่าเป็นนิทานที่อธิบายเหตุของการเกิดแม่น้ำสายต่าง ๆ ภูเขา และถิ่นที่อยู่อาศัยต่าง ๆ ปัพพารนาคคุ้ยควักไปอยู่ภูเขาหลวง พญาเงือกคุ้ยควักไปอยู่แม่น้ำงึม พญาภูคุ้ยควักไปอยู่แม่น้ำเงือก สุกขรณาคหัตถิไปอยู่ที่เวินหลอด ส่วนพญานาคที่กลัวผีไปอยู่กับธนะมุลนาคที่ได้ต่อยกับปณศิริหรือภูกำพราซึ่งประดิษฐานพระธาตุพนมมาจนทุกวันนี้ และหนีไปจนถึงน้ำสมุทร เรียกว่า “**น้ำลี้ผี**” (ลี้ แปลว่า หลบ) ส่วนธนะมุลนาค คุ้ยควักแม่น้ำออกไปถึงเมืองกรุงธนกร เรียกว่า “**แม่น้ำมุลนที**” ตามชื่อนาค ชีวานาคคุ้ยควักออกจาก

แม่น้ำมูลที่ออกเป็นแม่น้ำอ้อมเมืองพระยามหาสุรอุทกที่กินเมืองหนองหานหลวง พร้อมทั้งเมือง ขุนขอมนครหนองหานน้อยตลอดขึ้นไปเมืองกรุงธนบุรี แต่นั้นมาแม่น้ำนั้นจึงได้ชื่อว่าแม่น้ำชีวานที (กรมศิลปากร, 2537: 91-92)

3.1.1.2 ตำนานสุวรรณโคฒคำ

ตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำเป็นตำนานดั้งเดิมเกี่ยวกับพญานาคที่หนองแส เล่าถึงการสร้างแม่น้ำโขงของพญาศรีสัตตนาคราช ตำนานนาคหนองแสที่แทรกในตำนานสุวรรณโคฒ คำมีความคล้ายคลึงกับตำนานอุรังคธาตุแต่มีรายละเอียดบางอย่างแตกต่างไป กล่าวคือ ในประชุม พงศาวดารเล่ม 45 ภาคที่ 71 (ต่อ) – 73 (2512) เป็นตำนานที่เล่าเรื่องการเกิดเมืองสุวรรณโคฒคำ อาจจะเรียกอีกชื่อว่า ‘กรอมหลวง’ ชาวกรอมหลวงนั้นเดิมมีแคว้นของตนชื่อโพธิสารหลวง เป็น เรื่องราวของแคว้นหรือเมืองซึ่งตั้งขึ้นในแหลมสุวรรณภูมิ เป็นเรื่องก่อนสมัยที่ไทยอพยพลงมาอันเป็น ถิ่นเดิมซึ่งเป็นประเทศจีน นอกจากการกล่าวถึงตำนานพญานาคที่หนองแสแล้ว เนื้อหาสำคัญคือ การกล่าวถึงประวัติของเมืองสุวรรณโคฒคำ ในช่วงต้นของตำนานได้กล่าวถึงตำนานของถ้ากุมภและ สุวรรณโคฒประเทศเพราะเป็นที่สถาปนาพระศาสนาของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ซึ่งเสด็จอุบัติตรัสรู้ พระสัมพันธัญญ์เพื่อโปรดสัตว์ในภทรกัลป์นี้ ลักษณะของอมรโคยานทวีปและอุดรภูทวีป

ตำนานนาคที่หนองแสในตำนานสุวรรณโคฒคำ กล่าวถึงพญานาค 2 ตัว และที่มาของหนองกระแสน้ำซึ่งเกิดจากการควักค้ำของพญานาค เนื้อเรื่องสังเขปคือ นับตั้งแต่ พระพุทธเจ้านิพพานไปได้ 100 ปี ครั้งนั้นมีพญานาค 2 ตัวเป็นสหายกัน คือศรีสัตตนาคราช และ สุตตนาคราช อาศัยอยู่ในหนองกระแสน้ำหลวง แต่ละตัวมีบิรवार 7 โกฎิ อยู่มาวันหนึ่งพญาศรีสัตต นาคราชซึ่งอยู่ทางทิศใต้ได้ถูกอุษหรือช้าง 1 ตัว ส่วนพญาสุตตนาคราชอยู่ทางทิศเหนือได้สรกา หรือเม่น 1 ตัว พญาศรีสัตตนาคราชโกรธที่เห็นเนื้อเม่นน้อย โดยไม่ทราบว่ามีเม่นขนาดใหญ่กว่าตัวเล็ก กล่าวหาพญา สุตตนาคราชว่าไม่รักษาสัตย์ จึงทำให้ทะเลาะกันกับพญาสุตตนาคราช รบกัน 7 วัน 7 คืน จนในที่สุดพญาศรี สัตตนาคราก็พ่ายแพ้ให้พญาสุตตนาคราช จึงพาบิรวารค้ำควักหนีออกไปทางทิศใต้ ไปอาศัยอยู่ตามห้วยถ้ำ ภูเขา แต่เมื่อเห็นว่าอาจจะไม่ปลอดภัยจึงได้ค้ำควักออกมาทางทิศอากาศนัยอีก

ในตำนานสุวรรณโคฒคำนี้ได้มีการกล่าวถึงการค้ำควักของพญาศรีสัตต นาคราชซึ่งเป็นที่มาของการเกิดแม่น้ำโขงว่า เมื่อตอนที่พญาศรีสัตตนาคราชค้ำควักออกมาทางทิศอากาศนัย ค้ำควักออกมาได้ 7 วันก็ถึงแม่น้ำรามแม่น้ำหนึ่งทีไหลมาแต่ทิศอีสาน มีน้ำอันมากอันอุ้ โดยเหตุนี้จึง ได้ชื่อว่าแม่น้ำอู แม่น้ำที่พญาศรีสัตตนาคราชค้ำควักมาแต่หนองกระแสน้ำจนถึงหนองสระริมถ้ำที่ พระพุทธเจ้าทรงทำภัตตกิจ (รับประทานอาหาร) นั้นได้ชื่อว่าแม่น้ำขลนที (ขรณที) (ตำนานสุวรรณ

โคมคำ: 160, 2512) หรือแม่น้ำโขงในปัจจุบันนั่นเอง หลังจากนั้นพญาศรีสัตตนาครักได้สร้างบ้านเมือง อยู่ริมแม่น้ำชลนทีนี้

3.1.1.3 ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธแห่งคำชะโนด

ตำนานเมืองคำชะโนด เมืองพญานาค (ตำนานวังนาคินทร์) เมือง คำชะโนดนั้นมีลักษณะเป็นเกาะ มีเนื้อที่ประมาณ 30 ไร่ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ 11 บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นเมืองที่มีตำนานเล่าขานว่าเป็นเมืองที่มีความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ มีต้นคำชะโนดเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เชื่อกันว่ามีที่นี้ที่เดียว คำชะโนดหรือ วังนาคินทร์ของพญาศรีสุทโธนาคราช เป็นทางขึ้นลงของพญานาคที่อาศัยอยู่ในเมืองบาดาลกับเมือง มนุษย์ ตามตำนานนั้นเชื่อกันว่า ทางฝั่งไทยและฝั่งลาวต่างมีกษัตริย์แห่งนาคราชหรือนาคาธิบดี ปกครองดูแล ฝั่งลาวก็คือ พญาศรีสัตตนาคราช (นาคาธิบดีศรีสัตตนาคราช) ซึ่งเชื่อว่าเป็นกษัตริย์ แห่งพญานาคฝั่งลาว มีเจ็ดเศียร ส่วนพญาศรีสุทโธนาคราช (นาคาธิบดีศรีสุทโธ) เป็นกษัตริย์พญานาค ฝั่งไทยและมาอยู่ที่วังนาคินทร์แห่งนี้

จากเอกสารเผยแพร่ “วังนาคินทร์ คำชะโนด” (ม.ป.ป.) ของสำนักสงฆ์ สิริสุทโธ หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “วัดสิริสุทโธ” ได้เล่าถึงตำนานคำชะโนดเมืองของพญานาคว่า แต่ ก่อนหนองกระแสนหรือหนองแสนซึ่งอยู่เหนือขึ้นไปในเขตลาวเป็นเมืองที่พญานาคครองอยู่ โดยแบ่งเป็น สองส่วน ส่วนหนึ่ง เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธเป็นหัวหน้าครองอยู่ อีกส่วนคือเจ้าพ่อสุวรรณนาค มีบริวาร ฝ้ายละ 5,000 เท้า ๆ กัน ทั้งสองพญานาคอยู่กันด้วยความผาสุก มีความรักความสามัคคี เป็น น้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีอาหารแบ่งกันกิน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันและเป็นเพื่อนตายกันมาตลอด แต่ มีข้อตกลงกันอยู่ข้อหนึ่งว่า ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งออกไปล่าเนื้อหาอาหารอีกฝ่ายหนึ่งก็ไม่ต้องออกไป เพราะเกรงว่าหากต่างฝ่ายต่างออกไปหาอาหารบริวารทั้งสองฝ่ายก็อาจจะเกิดการทะเลาะวิวาทกัน ขึ้นได้

เมื่อฝ่ายที่ออกไปหาอาหารได้นื้อสัตว์ใดมาเป็นเหยื่อก็ให้แบ่งอาหารนั้น ออกเป็นสองส่วน แบ่งกันคนละครึ่ง ข้อตกลงนี้ได้ปฏิบัติกันมาเนิ่นนานโดยไม่มีข้อขัดแย้ง แต่อยู่มา วันหนึ่งพญาศรีสุทโธพาบริวารไพร่พลไปล่าเนื้อหาอาหารและได้ช้างมาเป็นอาหาร จึงแบ่งเนื้อช้าง พร้อมด้วยหนังและขนออกเป็นสองส่วนเท่า ๆ กัน นำไปมอบให้แก่พญาสุวรรณนาคครึ่งหนึ่งตาม สัญญาที่มีต่อกัน ต่างฝ่ายต่างก็กินเนื้อช้างอย่างเอร็ดอร่อย และอิมหนาสำราญเพราะเนื้อช้างมีมาก

ต่อมาวันหนึ่งพญาสุวรรณนาคได้พาบริวารไพร่พลออกไปล่าเนื้อหาอาหาร ได้เม่น จึงแบ่งเนื้อเม่นหนังเม่นและขนเม่นออกเป็นสองส่วน เอาไปให้พญาศรีสุทโธจึงมีนื้อเดียวไม่พอ

กิน พญาศรีสุทโธไม่เคยรู้ ไม่เคยเห็นว่าเม่นตัวเล็กหรือตัวโตแค่ไหน แต่เมื่อนำชนเม่นมาเทียบกับชนช้างแล้ว ชนเม่นใหญ่กว่าหลายเท่า เมื่อชนใหญ่กว่าตัวก็ต้องใหญ่กว่าแน่นอน คิดว่าพญานาคสุวรรณเลนไม่เชื่อไม่ปฏิบัติตามสัญญา เวลาตัวเองจับช้างได้ก็แบ่งเนื้อไปให้กินกันอย่างเหลือเฟือ พอพญาสุวรรณนาคได้เนื้อเม่นมา แบ่งให้ตนเพียงนิดเดียว ยิ่งคิดก็ยิ่งโกรธ จึงให้เสนาอำมาตย์นำเนื้อเม่นที่ได้รับส่วนแบ่งมาครึ่งหนึ่งเอาไปคืนให้พญาสุวรรณนาคพร้อมกับบอกไปว่า “จะไม่ขอรับส่วนแบ่งที่ไม่เป็นธรรมจากเพื่อนที่ไม่ซื่อสัตย์”

ฝ่ายพญาสุวรรณนาคเมื่อได้ทราบดังนั้นก็ร้อนใจรีบเดินทางไปพบกับพญาศรีสุทโธเพื่อชี้แจงให้ทราบว่า เม่นถึงแม้จะมีขนาดใหญ่โต แต่ตัวของมันเล็กนิดเดียว จะเอาชนไปเทียบหรือเปรียบกับช้างไม่ได้ สัตว์แต่ละชนิดก็มีลักษณะแตกต่างกันไป ขอให้เพื่อนรับเนื้อเม่นไว้เสียเถิด แต่ไม่ว่าพญาสุวรรณนาคจะพูดว่าอย่างไรพญาศรีสุทโธก็ไม่ยอมเชื่อจึงเกิดอารมณ์โกรธขึ้นมา จนสุดท้ายทั้งสองฝ่ายประกาศสงครามต่อกัน

พญาศรีสุทโธเป็นฝ่ายโกรธก่อนจึงสั่งไพร่พลรุกรบพื้นที่ พญาสุวรรณนาคก็ไม่ยอมแพ้เรียกระดมบริวาร ไพร่พลเข้าต่อสู้ เล่ากันว่าพญานาคทั้งสองฝ่ายรบกันอยู่นานถึง 7 ปี ต่างฝ่ายต่างเหนื่อยล้าเอาชนะกันยังไม่ได้ การต่อสู้อย่างเอาเป็นเอาตายระหว่างนาคทั้งสองฝ่ายทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในบริเวณหนองกระแสนและบริเวณรอบ ๆ หนองเสียหายไปมาก พื้นโลกเกิดแผ่นดินไหวไปทั่ว เทวดาน้อยใหญ่ได้รับความเดือดร้อนไปทั้งสามภพ

ความเดือดร้อนทั้งหลายทราบไปถึงพระอินทร์ ซึ่งเป็นประมุขเทวดาจึงเรียกเทวดาเข้าเฝ้าเล่าเรื่องให้ฟัง เมื่อทรงทราบโดยละเอียดแล้วจึงเสด็จจากดาวดึงส์มายังโลกมนุษย์ที่เมืองหนองกระแสนแล้วตรัสเป็นโองการให้นาคทั้งสองฝ่ายหยุดรบกันให้ถือว่าทั้งสองฝ่ายเสมอกัน ไม่มีใครแพ้ใครชนะ ให้หนองกระแสนเกิดสันติสุขโดยด่วน แล้วให้พากันสร้างแม่น้ำคนละสายออกจากหนองกระแสนใครสร้างถึงทะเลก่อนจะให้ปลาบึกขึ้นไปอยู่ในแม่น้ำสายนั้นและเพื่อป้องกันการทะเลาะวิวาทของพญานาคทั้งสอง ให้เอาภูเขาพญาไฟเป็นเขตกันคนละฝ่าย ใครข้ามไปรุกรานรารี ขอให้ไฟจากภูเขาพญาไฟไหม้ฝ่ายนั้น

เมื่อพระอินทร์ตรัสเป็นเทวราชโองการดังกล่าวแล้ว พญาศรีสุทโธจึงพาบริวารไพร่พลอพยพออกจากหนองกระแสน สร้างแม่น้ำมุ่งไปทางทิศตะวันออกของหนองกระแสน เมื่อถึงตรงไหนเป็นภูเขาขวางอยู่ แม่น้ำก็จะคดโค้งเป็นไปตามภูเขาเพราะพญาศรีสุทโธเป็นนาคใจร้อน แม่น้ำสายนี้เรียกว่า “แม่น้ำโขง” คำว่า “โขง” มาจากคำว่า “โค้ง” คือไม่ตรง

ส่วนพญาสุวรรณนาคเมื่อได้รับเทวราชโองการดังกล่าวจึงพาไพร่พลอพยพจากหนองกระแสนสร้างแม่น้ำมุ่งไปทางทิศใต้ พญาสุวรรณนาคเป็นนาคที่ใจเย็นพิถีพิถันและตรง

การสร้างแม่น้ำนี้เรียกว่า “แม่น้ำน่าน” เป็นแม่น้ำที่ตรงกว่าแม่น้ำทุกสายที่มี การสร้างแม่น้ำแข่งกัน ในครั้งนั้น ปรากฏว่าแม่น้ำโขงของพญาศรีสุทโธสร้างเสร็จก่อน จึงเป็นผู้ชนะและมีปลาบึกอาศัยอยู่ในแม่น้ำโขงเพียงแห่งเดียวตามราชโองการของพระอินทร์

เมื่อพญาศรีสุทโธสร้างแม่น้ำโขงเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงแผลงฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปเฝ้าพระอินทราธิราชยังดาวดึงส์ทูลขอต่อพระอินทร์ว่า ตัวเป็นเชื้อพญานาคจะอยู่บนโลกนานเกินไปก็ไม่ได้ จึงขอทางขึ้นลงระหว่างเมืองบาดาลกับโลกมนุษย์เอาไว้ 3 แห่ง จะโปรดให้ครอบครองอยู่ตรงไหนแน่นอน พระอินทร์ ผู้เป็นใหญ่จึงอนุญาตให้มีช่องทางขึ้นลงของพญานาคเอาไว้ 3 แห่ง คือ ธาตุหลวงนครเวียงจันทน์ หนองคันแท และพรหมประกายโลก (คำชะโนด) แห่งที่ 1 และ 2 ให้เป็นทางลงสู่บาดาลของพญานาคเท่านั้น ส่วนแห่งที่ 3 ที่พรหมประกายโลกเป็นที่ที่พรหมเทวดาลงมากินดินจนหมดฤทธิ์กลายเป็นมนุษย์ ให้พญาศรีสุทโธไปตั้งบ้านเมืองครอบครองเฝ้าอยู่ ให้มีต้นคำชะโนดหรือชะโนดขึ้นเป็นสัญลักษณ์ ลักษณะต้นคำชะโนดให้เอาต้นมะพร้าว ต้นหมาก และต้นตาลอย่างละเท่า ๆ กันผสมกัน ในเวลา 1 เดือน ทางจันทรคติข้างขึ้น ให้พญาศรีสุทโธและบริวารกลายร่างเป็นมนุษย์เรียกชื่อว่า “เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ” และอีก 15 วัน ข้างแรมให้พญาศรีสุทโธและบริวารกลายร่างเป็นนาค เรียกชื่อว่า “พญานาคราชศรีสุทโธ” นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมามักจะมีเรื่องเล่าชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้คำชะโนดมักจะพบเห็นชาวเมืองที่ออกมาจากป่าคำชะโนด (เชื่อว่าเป็นพญานาคแปลงกายมา) มาเที่ยวงานบุญเป็นประจำ

นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าของหลวงปู่คำตาแห่งคำชะโนดว่า หลวงปู่หายตัวไปราว 6 ชั่วโมงและได้ไปพบกับเจ้าพญาศรีสุทโธที่เมืองบาดาล ก่อนจะกลับมาเล่าว่า ตอนที่ตนได้ไปเมืองบาดาล พญาศรีสุทโธได้จัดให้มีการแข่งเรือและประกวดชายงาม ตนได้รับเลือกให้ไปประกวดชายงาม ภายหลังนายคำตาได้มาบวชที่วัดศิริสุทโธ (วัดดอนตูม) และเป็นที่รู้จักกันในชื่อ “หลวงปู่คำตา” และมรณภาพเมื่อ พ.ศ. 2533

3.1.2 กลุ่มตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานอื่น

ตำนานกลุ่มนี้จะแตกต่างจากกลุ่มตำนานนาคที่หนองแส เพราะไม่ได้เน้นการเกิดเหตุการณ์ที่หนองแส จัดเป็นตำนานพญานาคหรือนิทานปรัมปราที่เล่าถึงลักษณะของนาค ความสัมพันธ์ของนาคกับมนุษย์ เช่น นาคกับพระพุทธเจ้า นาคกับเจ้าเมืองต่าง ๆ เป็นต้น และความสัมพันธ์ของนาคกับเทพ โดยความสัมพันธ์ของนาคกับฝ่ายอื่น อาจจะมีการไม่ลงรอยหรือมีเรื่องไม่เข้าใจกัน เช่น ในกรณีของสุวรรณนาคกับพระอิศวร หรือกับพระพุทธเจ้าที่ไม่ยอมรับในตอนแรก

แต่ “หลักธรรม” ของพระพุทธองค์ก็ช่วยให้เหล่านาคสยบและเปลี่ยนจากการไม่ยอมรับมายอมรับเคารพบูชา จนกระทั่งเกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในรูปแบบต่าง ๆ แบ่งออกได้ดังนี้

3.1.2.1 กลุ่มตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ

1) พญานาค กับพระพุทธเจ้า เป็นตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ และได้พบกับพญานาคและเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงสัมพันธภาพระหว่างพระพุทธเจ้าและพญานาค เช่น

ศรีสัตตนาคร เป็นเรื่องเล่าแทรกตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปดอยนันทกักริ ซึ่งเป็นที่อยู่ของนันทกักริ มีนาครตัวหนึ่งชื่อ ศรีสัตตนาคร มี 7 หัว เขามาทูลขอพระศาสดาให้ทรงย่ำรอยพระบาทไว้ที่ดอยนันทกักริ พระศาสดาก็ไปย่ำรอยพระบาทไว้ และได้ตรัสกับศรีสัตตนาครว่า เราเห็นนาคร 7 หัวเป็นนิมิต ต่อไปภายหน้าที่นี่จักบังเกิดเป็นเมืองมีชื่อว่าเมืองศรีสัตตนาคร (กรมศิลปากร, 2537: 54)

สุวรรณนาคร เป็นนิทานแทรกเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในสมัยที่เสวยพระชาติมีพระนามว่าสุวรรณนาคร มีเกล็ดเป็นทองคำทั้งตัว และเมื่อเกล็ดหล่นที่ใดก็จะเกิดเป็นที่สักการบูชาเลี้ยงดู นอกจากนี้ยังเล่าว่าเมื่อพญานาคโกรธก็จะเนรมิตให้น้ำท่วมบ้านเมือง เมื่อคนทั้งหลายได้รับความเดือดร้อนก็จะพากันไปไหว้พระอิศวร พระอิศวรประกาศกับพญานาคว่าเมืองนี้ตนเป็นใหญ่และจะพระราชทานให้เป็นเมืองพระพนา พญานาคได้ยินจึงโกรธพระอิศวร ต่อมาพระอิศวรจึงรบกับทั้งสุวรรณนาครและพทุธปาปนาครซึ่งมีศักดิ์เป็นหลาน และท้ายที่สุดพญานาคต้องยอมสยบให้พระอิศวร

ปัพพารนาคร อาศัยอยู่ที่ภูเขาลงริมน้ำบางพวน เหตุที่ได้ชื่อนี้เพราะนาครตัวนั้นประดับสังวาลด้วยแก้วปัพพา (กรมศิลปากร, 2537: 40) และปัพพารนาครได้ถวายอาหารภัตตาหารพระพุทธองค์

สุกขรนาครหัตถิ เนรมิตเป็นช้างพลายถือดอกไม้ม้าเข้ามาขอรอยพระบาท (กรมศิลปากร, 2537: 41)

โธรนาคร เป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่แคมหนองหานหลวง ได้และพบนาครตัวหนึ่งกลางทางชื่อ โธรนาคร เป็นเชื้อวงศ์พระยาศรีสุทโธรณ เมื่อชาติที่เป็นมนุษย์ตายเพราะความโกรธจึงได้มาเป็นเกิดเป็นนาครมีนามว่า “โธรนาคร” และพระพุทธเจ้าทราบเหตุและได้ตรัสสั่งสอนให้รู้จักการปลดทุกข์ นาครตัวนี้จึงมีจิตใจเบิกบานและได้ตั้งอยู่ในพระไตร

สรณคมน์ เมื่อจุติจากชาติเป็นนาคก็ได้ไปบังเกิดที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์และได้ชื่อว่าโธชนาคเทวบุตร แม่น้ำที่โธชนาคอยู่ก่อนนั้นคนทั้งหลายเรียกว่าแม่น้ำพุงสา (กรมศิลปากร, 2537: 41)

พญานาคทั่วไปที่ไม่ได้ปรากฏนาม จะมีการเล่าถึงการที่นาคเหล่านั้นจะนำน้ำมาถวายเจ้าเมืองและขอรอยพระบาทเพื่อเป็นที่สักการบูชา หรือการขอรอยพระบาท

พญานาคเป็นส่วนหนึ่งในการคุ้มครองพระธาตุพนม ในตอนที่พระมหากัสสปเถระเจ้า พร้อมด้วยพระอรหันต์ และท้าวเจ้าพระยาทั้ง 5 ได้นำพระอรังคะธาตุเข้าไปฐานาในอุโมงค์นั้น มีพิธีการสักการบูชา ซึ่งประกอบไปด้วย พระอรหันต์ 500 พระองค์ เทวดา นาค ครุฑ กุมภภัณฑ์ คนธรรพ์ ยักษ์ เป็นผู้เข้าร่วม ในส่วนที่เป็นพญานาคนั้นมีการกล่าวถึงว่า โธชนาคเทวบุตรได้ถือพานทองคำรองน้ำเจ้าทองคำประดับเพชรในขบวนถือเครื่องสักการบูชาและเครื่องอุปัฏฐาก นาคก็ได้เข้าร่วมพิธีมหรสพสมโภชสักการบูชา นาคทั้งหลายนั้น บางพวกขับ (ร้อง) บางพวกฟ้อน (กรมศิลปากร, 2537: 73-82)

2) พญานาคกับมนุษย์ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพญานาคกับมนุษย์ที่มีทั้งความขัดแย้งและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังนี้

ความขัดแย้งระหว่างพญานาคกับมนุษย์ ปรากฏในตำนานหนองหาน (กรมศิลปากร, 2537: 92- 93) ในตอนที่กล่าวถึงพระยามหาสุรอุทกทรงดาบเดินไปบนแม่น้ำมูลธินะมุลนาคเห็นเข้าจึงรู้สึกโกรธหาว่ามาเดินบนหัวจึงได้ให้บริวารมาทำลายเมืองเสียสิ้นราษฎรชาวเมืองจึงพร้อมใจกันอพยพไปสร้างบ้านเมืองตั้งถิ่นฐานอยู่ริมหนองต่อมาจึงได้ซื้อเมืองหนองหานหลวงตามชื่อนาคตัวนั้น ส่วนในตำนานหนองหานน้อยมีเรื่องเล่าถึงภักคียนาคซึ่งเป็นลูกของพุทโธปาปนาค วันหนึ่งภักคียนาคไปเที่ยวเล่นเมืองขอม เนรมิตเป็นกระรอกตอนแล้วขึ้นไปบนต้นจิวใกล้กับพระราชฐานแล้วถูกนายพรานยิงด้วยไม้หน้าสามถึงแก่ความตายและขุนขอมให้ชาวเมืองนำเนื้อไปบริโภค พุทโธปาปนาคเกิดความเคียดแค้นจึงเกณฑ์บริวารนาคไปพังทลายเมือง ราษฎรที่ไม่ได้กินเนื้อกระรอกพ้นจากความตายและได้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ริมหนอง จึงได้ชื่อว่าหนองหานน้อยตั้งแต่นั้นมา จากตำนานหนองหานหลวงและหนองหานน้อยจะเห็นได้ว่าหามนุษย์ผู้ใดลบหลู่พญานาคก็จะได้รับการแก้แค้นหรือลงโทษ แต่หากว่ามนุษย์ผู้ใดเคารพบูชาหรือเมื่อพญานาคได้รับคำสั่งจากเทพเบื้องบนที่อยู่สูงกว่าให้คอยดูแลก็ช่วยเหลือเกื้อกูลมนุษย์ เช่น พญาสุวรรณนาค และเหล่าบริวารคือสุคันธนาค และเอกจักษุนาคตอบแทนคุณบุรีจันอ้วยล้วยที่ได้ตรวจน้ำแผ่ส่วนบุญกุศลให้ (กรมศิลปากร, 2537: 100) และ สุวรรณนาค รวมทั้งบริวารนาค 4 ตัว กายโลหนาค เอกจักษุนาค สุคันธนาค อินทจักกนาค ทำหน้าที่เป็นล่ามเมืองสำหรับพิจารณาตุณโทษของราษฎรชาวเมืองตามคำบัญชาของเทวดาอินสิริที่ให้นาคคอยดูแลรักษาเมือง (กรมศิลปากร, 2537: 105)

3.1.2.2 ตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานสุวรรณโคมคำ

ในตำนานสุวรรณโคมคำ (ประชุมพงศาวดารเล่ม 45 ภาคที่ 71 (ต่อ) - 73, 2512) ตอนมูลเหตุหรือที่มาของเมืองสุวรรณโคมคำ กล่าวถึงพญาศรีสัตตนาคราชกับการช่วยเหลือเจ้าสุวรรณทวารมุกุมาร กล่าวคือ เจ้าสุวรรณทวารมุกุมาร เป็นผู้ประสูติผิดแผกจากคนทั่วไปคือประสูติทาง मुखทวาร องค์อินทปฐมผู้เป็นบิดาหลงเชื่อคำใส่ร้ายของเสนาอำมาตย์ใจพาลว่าโอรสผู้นี้จะทำให้บ้านเมืองล่มจมจึงให้เอาไปลอยน้ำ โดยมีนางอรรสาผู้เป็นมารดาติดตามไปด้วย เจ้าสุวรรณทวารมุกุมารกับมารดาลอยจากท้องสมุทรมาเข้าปากน้ำ ชลนที โดยในตอนนี้พญานาคซึ่งก็คือ “พญาศรีสัตตนาคร” นั้นมีบทบาทในการช่วยเจ้าสุวรรณทวารมุกุมารด้วยการนำบริวารมาช่วยหนุนแพให้ลอยขึ้นมาตามกระแสแม่น้ำชลนที และช่วยกันกวาดเอาก้อนศิลามาทำเป็นท่ายับปิดแม่น้ำชลนที และแพได้ลอยมาจอดที่ฝั่งน้ำที่ท่าเสาโคมทองที่อยุธยาเสนาธิบดี บิดาของนางอรรสาดำรงเจ้าสุวรรณทวารมุกุมารได้สร้างไว้พร้อมตั้งสัตยาธิษฐานให้แพของเจ้าสุวรรณทวารมุกุมารลอยมาสู่ท่าเสาโคมทองคือบริเวณถ้ำกุมภ จึงได้ชื่อว่าเมืองสุวรรณโคมคำหรือสุวรรณโคมประเทศ

ในตอนนี้ได้มีการกล่าวถึงการที่พญานาคนำ “แก้วรัตนกัมพล” ซึ่งเป็นแก้วทิพย์ที่พญานาคนำมาถวายไว้เพื่อให้เป็นที่พึ่งของเจ้าสุวรรณทวารมุกุมาร และจนมาถึงช่วงที่ตำนานกล่าวถึงมูลเหตุของการที่เมืองสุวรรณโคมคำถูกทำลาย มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคกับมนุษย์ เนื้อเรื่องกล่าวถึง ลูกสาวพญานาค 3 คนขึ้นมาจากเมืองนาคมาสู่ชมพูทวีปเพื่อเล่นน้ำในแม่น้ำชลนที และได้แอบเข้าไปกินของในไร่ เช่น ข้าวฟ่าง ข้าวสาลี น้ำเต้า และแดงของชายหนุ่มคนหนึ่งเป็นเวลาถึง 2 เดือนจนของในไร่หมดสิ้นเมื่อกลับลงไปสู่เมืองนาคเล่าให้บิดาฟัง พญานาคเห็นว่าลูกสามทั้งสามทำผิดเพราะไปขโมยของคนอื่นมากเกินไปโดยไม่ได้รับอนุญาตจึงให้ลูกทั้งสามไปขออุปัฏฐากชายหนุ่มเจ้าของไร่ ธิดาพญานาคทั้งสามได้นำทรัพย์สินสมบัติมาให้ชายหนุ่มพร้อมคอยดูแลชายหนุ่มนานถึง 3 ปี จนเริ่มเบื่อจึงขออนุญาตชายหนุ่มกลับไปเยี่ยมครอบครัวที่เมืองนาค พร้อมทั้งจัดหาของที่ชายหนุ่มต้องการเพื่อไปทำการค้าขายที่ต่างเมือง โดยเรือของชายหนุ่มเจ้าของไร่นั้นเต็มไปด้วยอาภรณ์ทิพย์ที่ธิดาพญานาคนำมาให้

ในตอนนั้นเมืองสุวรรณโคมคำมีพระยากรอมดำผู้มีจิตใจมืดดำเป็นผู้ครองเมือง เมื่อชายหนุ่มนำเรือมาขึ้นฝั่งที่เมืองสุวรรณโคมคำพระองค์ได้ใส่ความว่าชายหนุ่มขโมยรูปเต้าทองของพระยาไป โดยได้ให้บริวารไปค้นเรือก็พบว่าของที่หายไปอยู่ในเรือเพราะพระยากรอมดำได้วางอุบายให้บริวารนำมาไว้ก่อนหน้านี้ เหตุการณ์นี้ทำให้ชายหนุ่มเจ้าของเรือนั้นหมดตัวเนื่องจากพระยากรอมดำริบทรัพย์สินในเรือไปหมด ส่วนธิดาพญานาคเห็นชายหนุ่มหายไปนานถึง 3 ปีก็ร้อนใจลงไปเมืองนาคเล่าให้บิดาฟัง บิดาได้มอบ “แก้วทิพย์จักร” ให้ เมื่อได้รับมาก็อมไว้และได้

เห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ชายหนุ่มเจ้าของไร่ต้องเผชิญ นางนาคจึงออกไปตามหาชายหนุ่มเพื่อช่วยเหลือชายหนุ่ม โดยในตอนนั้นพระยากรมดำได้ให้มหาดเล็กไปเอา “รัตนรังสีแก้วทิพย์” (แก้วสีแดง) ที่พญานาคเคยให้เจ้าสุวรรณทวารกุมารเป็นที่พึ่งและพระองค์ก็ได้นำมาไว้ที่หอปราสาทเพื่อเป็นเดชแห่งเมืองสุวรรณโคฒาคำ

พระยากรมดำวางแผนใส่ร้ายนางนาคว่าเป็นผู้ขโมยแก้วจึงให้คนนำไปไว้ในเรือ ส่วนนางนาครู้ทันอุบายจึงให้ชายหนุ่มเจ้าของไร่นำลูกแก้วออกไปจากเรือ โดยนำขึ้นฝั่งไปฝั่งไว้ พระยากรมดำไม่มีบุญญาสนาที่จะได้ครอบครองรัตนรังสีแก้วทิพย์ เมื่อนางนาคเอาไปฝังทำให้พระยากรมดำไม่เห็นเนื่องจากแก้วนี้มีอาณัติวิเศษคือ หากผู้ปกครองอยู่ในศีลในธรรมลูกแก้วจะปรากฏให้เห็น หากมีจิตใจพาลลูกแก้วก็จะไม่ปรากฏให้เห็น พระยากรมดำนั้นไม่รู้ข้อนี้จึงตั้งใจใส่ร้ายธิดาพญานาคว่าเป็นคนไปลักแก้วโดยไปค้นเรือและเดิมพันด้วยบ้านเมือง ท้ายที่สุดเมื่อค้นเรือแล้วไม่พบแก้ว จึงต้องเสียเมืองสุวรรณโคฒาคำให้นางนาค แต่สุดท้ายพระยากรมดำไม่ปฏิบัติตามคำสัญญาโดยได้ให้เสนาอำมาตย์นำเงินประมาณโกฏิหนึ่งไปมอบให้นางนาคแล้วตนเองก็หนีไป นางนาคทั้งสามได้บอกกับชายหนุ่มเจ้าของไร่ว่าอย่าอยู่เมืองนี้เลยเพราะพระยาองค์นี้ใจบาปไม่มีศีลธรรมแล้วจึงล่องเรือกลับมาสู่ที่เดิมพร้อมทั้งนำเงินโกฏิหนึ่งพร้อมทั้งสิ่งของต่าง ๆ ยกให้ชายหนุ่มและขอลากลับไปสู่เมืองนาค เมื่อกลับไปยังเมืองนาคได้กราบเล่าความเป็นไปต่าง ๆ ให้บิดาฟัง พญานาคผู้บิดาทราบเรื่องก็บันดาลโกรธแค้นแก่พระยากรมดำ จึงได้นำบริวารของตนประมาณแสนโกฏิขึ้นมาสู่ชมพูทวีปและขุดควักแม่น้ำขลนที่ไปทางทิศตะวันออกเมืองสุวรรณโคฒาพังทลายบ้านเมืองให้ย่อยยับในทันที

3.1.2.3 กลุ่มตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานสิงหนวัติ

สิงหนวัติกุมาร เป็นตำนานที่กล่าวถึงเมืองเชียงแสน (ปัจจุบันคืออำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย) และกล่าวถึงบทบาทของพญานาคในการช่วยสร้างเมือง แม้จะเป็นตำนานทางภาคเหนือแต่ก็เป็นตำนานร่วมอีกตำนานหนึ่งของสองฝั่งแม่น้ำโขง มีความเกี่ยวข้องกับตำนานสุวรรณโคฒาคำและมีพญานาคเป็นตัวละครสำคัญในตำนานจากประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์ (กรมศิลปากร: 56-102, 2479) โดยเป็นเรื่องของ *สิงหนวัติราชกุมาร* บุตรของมหาษัตริย์ฮ่อชื่อเทวกาล เหตุที่ได้ชื่อ สิงหนวัติเพราะมีกำลังเหมือนราชสีห์ สิงหนวัตินับน้องหญิงได้แบ่งเอาสมบัติจากบิดาและได้เสด็จออกจากเมืองราชคฤห์ไปได้ 4 เดือนก็ไปถึงเมืองแห่งหนึ่งอยู่ปากแม่น้ำโขงซึ่งคือเมืองสุวรรณโคฒาคำแต่ก่อนนั่นเอง จึงได้ตั้งค่ายอยู่ที่ตรงนั้น เมื่อนั้นเองมีพญานาคตัวหนึ่งชื่อว่า *พินธุนาคราช* นั้นได้เนรมิตตนเป็นพราหมณ์ผู้หนึ่งเข้ามาใกล้กับสิงหนวัติกุมารว่าเหตุใดจึงมาที่นี่ เมื่อได้ทราบว่าเป็นใครมาจากไหน พินธุนาคราชจึงได้

บอกว่าให้มาตั้งเมืองที่นี่จะดีงามเจริญรุ่งเรือง และสิงหนวัติก็ได้ถามว่าพันธุราชาเป็นใครมีหน้าที่อะไร พันธุราชาจึงได้บอกว่าตนอยู่รักษาประเทศนี้ เมื่อพันธุราชาได้กลับไปและคืนร่างเป็นพญานาค สิงหนวัติก็ถามพราหมณ์อาจารย์ถึงพันธุราชาซึ่งแปลงกายเป็นพราหมณ์ว่าเป็นใคร จึงได้รู้ว่าเป็นพญานาค และได้สร้างบ้านเมืองที่นี่โดยตั้งชื่อตามคำชี้แนะจากพราหมณ์อาจารย์ว่า **“นาคพันธุสิงหนวัตินคร”** ซึ่งเป็นการนำชื่อของพญานาคกับชื่อของสิงหนวัติกุมารมารวมเข้าด้วยกัน และสิงหนวัติก็ครองเมืองสืบมาและในตำนานได้กล่าวถึงการไปรบเอาชนะพระยาขอมจนได้เป็นพระยาสิงหนวัติราชกษัตริยา จนกลายเป็นเมืองนาคพันธุสิงหนวัติถล่มทลายยุบกลายเป็นหนอง เพราะพระเจ้าแผ่นดินและชาวเมืองไปกินปลาตะเพียนเผือก ใหญ่เท่าต้นตาลประมาณ 7 วา นับเป็นการล่มสลายของเมืองนาคพันธุสิงหนวัตินครหลังจากสืบสายมาได้ 45 ราชวงศ์ โดยต่อมากลายเป็นเมืองโยนกนครซึ่งมีตำนานเมืองโยนกนครราชธานีไชยบุรีได้กล่าวถึงไว้

3.1.3 กลุ่มวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับพญานาค

วรรณกรรมอีสานหลายเรื่อง เช่น พญาคันคาก ผาแดงนางไอ่ ขุนทิงค์ สินไซ พญาผาเผือก ขุนบรม ฯลฯ มีตัวละครที่เป็นพญานาคปรากฏในเรื่อง สะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อเรื่องพญานาคที่อยู่ในสังคมอีสานมาอย่างยาวนาน แต่เรื่องที่ผู้วิจัยจะเน้นกล่าวถึง คือเรื่องพญาคันคากและผาแดงนางไอ่ เนื่องจากพิจารณาว่ามีเนื้อหาที่ปรากฏบทบาทของพญานาคอย่างชัดเจนและส่งผลกระทบต่อความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมอีสานอย่างลึกซึ้ง ดังนี้

3.1.3.1 พญาคันคาก

พญาคันคาก เป็นวรรณกรรมสำคัญอีกเรื่องของภาคอีสาน เนื้อเรื่องกล่าวถึงเมื่อกาลครั้งหนึ่งฝนไม่ตกลงมายังโลกเป็นเวลา 7 ปี น้ำในห้วยหนองคลองบึงแห้งขอด คนและสัตว์ขาดน้ำดื่ม น้ำใช้ ปลุกข้าวกล้าในนาที่ตื้นก็แห้งแล้งตายกันหมด ทำให้คนและสัตว์เลี้ยงตายกันนับไม่ถ้วน พญาคันคากผู้เป็นใหญ่จึงไปปรึกษาพญานาคที่อยู่ในเมืองบาดาลว่า พญาแถนผู้ทรงทำน้ำฝนแก่งลิ้มไม่ให้ฝนตกลงมา น่าจะยกทัพขึ้นไปถามพญาแถนว่ามีเหตุอันใด พญานาคตอบว่า เาเลยฉันจะเกณฑ์ฝูงนาคในเมืองบาดาลขึ้นไปช่วยทำถนนขึ้นไปถึงเมืองฟ้าที่พญาแถนสถิตอยู่ ฝ่ายท่านก็เกณฑ์คางคก กบ เขียด แมลง ปลวก มด ต่อ แตน ผี ผี คางคกก่อนดินก่อนหินทำเป็นถนนสักปีเดียวคงไปถึงพญาแถนแน่นอน แล้วยกพลพญานาคขึ้นไปบนพื้นโลกจนมืดฟ้ามัวดิน ฝ่ายพญาคันคากก็ตั้งธงร้องป่าวสัตว์และแมลงที่ว่า เทียวคางคกก่อนดินก่อนหินไปปูเป็นถนนอุตุลุด ทำกันอยู่ปีเดียวก็พากันยกพลขึ้นไปถึงเมืองพญาแถนวันหนึ่ง แม่ทัพใหญ่ของพญาแถนเห็นข้าศึกบนพื้นโลกทำถนนขึ้นมาขู่เชิญ

พวกเราแล้วจะทำอย่างไร พญาเถนจึงสั่งให้กองทัพทำการต่อสู้ขับไล่ข้าศึก ส่วนตัวพญาเถนยืนอยู่บนรถเทียมม้าวิเศษคอยดูอยู่ด้านหลังกองทัพด้วยใจระทึก แต่ปรากฏว่าพลรบของพญาเถนต้องล้มตายระเนระนาดเพราะถูกฝูงต่อ แตน ผึ้ง ทั้งมดปลวกและกบเขียด ทำการกัดต่อยตามตัวจนไม่มีอันจะใช้อาวุธเข้าต่อสู้ รบกันอยู่ 7 วัน 7 คืน พญาเถนถูกข้าศึกล้อมไว้อย่างแข็งแรง จะหาหนີไปบนฟ้าก็มีฝูงแมลงเข้าศึกบินว่อนอยู่บนหัวคอยต่อยกัด จึงยกธงขาวยอมแพ้โดยไม่มีข้อต่อรองสักคำเดียว

พญาคันคากได้เข้าไปสอบถามพญาเถนว่าทำไมจึงไม่ส่งน้ำฝนลงมายังโลกมนุษย์นานถึง 7 ปี พญานาคได้เข้าไปเสริมว่าทำไมพญาเถนจึงใจดำเช่นนี้ มีตำแหน่งใหญ่โตแต่ทำไมจึงลืมหน้าที่สำคัญ พญานาคโกรธพญาเถนมากจะเผาเมืองสวรรค์ สุดท้ายพญาเถนบอกว่าตนเพิ่งรู้ว่าฝูงพญานาคที่อยู่ในหนองน้ำลึมน้ำลงไป ตนจะไปบังคับให้พญานาคพวกนั้นพ่นน้ำลงไปวันนี้ ในที่สุด พญาคันคากก็ยกทัพกลับลงมายังเมืองมนุษย์และใช้วิธีจุดบั้งไฟเพื่อเตือนพญาเถนให้ปล่อยน้ำฝนลงมาสู่โลกมนุษย์ ไม่นานนักฝนก็ตกลงมา 7 วัน 7 คืน ทำให้โลกมนุษย์มีน้ำได้ปลูกข้าว (คำพูนบุญทวี, 2554: 105-107)

วรรณกรรมเรื่องพญาคันคากนี้มีความสำคัญและดำรงอยู่ในวิถีชีวิตสังคมอีสานอย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิมเรื่องแถนและความเชื่อในพุทธศาสนา รวมถึงความเชื่อเรื่องพญานาค นอกจากนี้ยังมีความสำคัญในฐานะเป็นวรรณกรรมที่อธิบายที่มาของพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ (fertility rites) คือพิธีขอฝนและการจุดบั้งไฟในเดือน 6 ซึ่งเป็นหนึ่งในประเพณีฮีต 12 ของชาวอีสาน

3.1.3.2 ผาแดง-นางไอ่

ผาแดง-นางไอ่ เป็นวรรณกรรมอีสานที่มีการสืบทอดมาอย่างยาวนานมีทั้งฉบับที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะ แพร่หลายไปในสังคมอีสานและอยู่ในความรับรู้ของชาวบ้านเป็นอย่างดี เนื่องจากถือเป็นประวัติของเมืองหนองหานน้อย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ในงานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกศึกษานวนที่ ปรีชา พิณทอง (2537) ปรับวรรตจากตัวธรรมไว้ในใบลานมาโดยที่ไม่ได้บอกชื่อผู้แต่งไว้ เนื้อหาหลักคือ การกล่าวถึงเมืองเอกราชธิตา ปกครองโดยพระยาขอม มีมเหสีคือนางจันทา มีลูกสาวคือนางไอ่ มีรูปโฉมงดงามดั่งสวรรค์บนแท่น ความงามของนางไอ่เล่าลือไปกันทั่วเขตแคว้นจนทำให้มีเจ้าชายต่างเมืองมาสนใจหลายคนแต่นางไอ่ก็ไม่สนใจ จนความงามของนางไอ่รู้ไปถึงหูของท้าวผาแดง ลูกชายเจ้าเมืองผาไท้ ผาแดงคร่ำครวญคิดถึงแต่รูปโฉมของนางไอ่จนทำให้ต้องไปหาเพื่อให้เห็นความงามด้วยตาตัวเอง จึงได้ปรึกษาพ่อว่าหากนางไอ่สวยอย่างที่คุณว่ากันจริงก็อยากจะสู่ขอมาเป็นคู่ชีวิต พ่อของผาแดงเห็นด้วยจึงแต่งเครื่องราชบรรณาการพร้อมส่งทหารบริวารไปกับผาแดงด้วย เมื่อมาถึงเมืองนางไอ่ก็ได้พบกับสาวใช้ก่อนจึงให้สินบนแก่สาวใช้และ

มอบทองคำให้นำไปมอบให้นางไฉ่ เมื่อนางไฉ่ได้รับของฝากจึงให้สาวใช้ไปเชิญผาแดงมาพบที่ปราสาท เมื่อได้พบกันทำให้เกิดความรักชอบพอกันจนได้เสียกันในคืนนั้นและอยู่อีกหลายวันโดยที่พระยาขอมไม่รู้ เมื่อสมควรแก่เวลาผาแดงจึงลางางไฉ่กลับเมืองผาโพงเพื่อไปเตรียมตัวมาสู่ขอนางไฉ่ ในขณะที่บิดาของผาแดงกำลังเตรียมตัวจะไปขอนางไฉ่ให้ลูกชาย ทางพระยาขอมก็เตรียมจัดงานจุดบั้งไฟในเมืองเอกชะอีตาโดยการเชิญชนเจ้าเมืองต่าง ๆ มาร่วมจุดเพื่อที่จะหาโอกาสให้ลูกสาวพบกับลูกชายเจ้าเมืองที่จะมาร่วมจุดบั้งไฟ

เมื่อเนื้อเรื่องผาแดงนางไฉ่ดำเนินมาถึงส่วนนี้ มีการแทรกเรื่องพญานาคที่เมืองหนองแส เนื้อเรื่องกล่าวถึงมีนาคนใหญ่สองพระยาปกครองหนองแสอยู่ คือ **สุทโธนาค** และ **สุวรรณนาค** ทั้งสองเป็นสหายกันและแบ่งพื้นที่ในการดูแล ทางซ้ายให้สุวรรณนาคเป็นใหญ่ ส่วนทางขวาให้สุทโธนาคเป็นใหญ่ มีข้อตกลงร่วมกันว่ามีอะไรที่ทั้งคู่ก็ต้องช่วยเหลือแบ่งปันกัน อยู่มาวันหนึ่งในยามที่ยากแค้น สุวรรณนาคได้ช้างมาก็แบ่งให้สุทโธนาค สุทโธนาคชื่นชมยินดีที่เพื่อนไม่โลภทำตามสัญญา ต่อมาสุวรรณนาคจับได้เม่น ก็แบ่งไปให้อีกแต่สุทโธนาคไม่พอใจเพราะเมื่อเทียบกับเนื้อช้างที่ได้คราวก่อนก็สงสัยว่าทำไมคราวนี้เพื่อนจึงแบ่งมาให้ตนน้อย ก็คิดไปว่าเพื่อนตนต้องการโอ้อวดว่าหาเนื้อได้หลายครั้งจึงส่งเนื้อเม่นคืนไป พญานาคทั้งสองเริ่มแตกคอกัน แม้สุวรรณนาคจะอธิบายว่าที่แบ่งเนื้อเม่นให้น้อยเพราะเม่นมีขนยาวใหญ่แต่ตัวเล็กจึงได้เนื้อน้อย แต่สุทโธนาคไม่เชื่อจึงทำให้ทะเลาะกัน และสุทโธนาคได้ทำให้สุวรรณนาคมาสู้กัน สุวรรณนาคปากเป่าเป็นไฟ และสุทโธนาคร่ายมนต์ให้เป็นแม่น้ำมาล้างไฟ ทั้งคู่สู้รบกันจนหนองแสเริ่มจะพังพินาศ จนอินทราเทวราชทราบเรื่องจึงบอกวิสุกรรมให้ลงไปห้ามศึกและสั่งสอนนาคทั้งสองว่าไม่ควรทำบาปกรรมควรถือศีลห้าและต่อไปนี้ไม่ต้องอยู่ในหนองแสแห่งนี้แล้วให้ไปหาที่อยู่ใหม่โดยที่วิสุกรรมจะชี้ทางให้ห่างกัน ให้สุวรรณนาคไปทางขวาซึ่งเป็นทางทักษิณแขวงใต้ สุทโธนาคไปทางบูรพาตะวันออก โดยที่นาคสุทโธได้ได้ควักคุ้ยแผ่นดินไปตามที่ต่าง ๆ จนเกิดเป็นแม่น้ำของ หรือแม่น้ำโขง และสร้างราชธานี อยู่ในนี้มีมเหสีและมีราชโอรสคือ **“กังคิ”** ซึ่งเป็นหนุ่มรูปงาม ส่วนสุวรรณนาคสร้างแม่น้ำน่าน

ในขณะที่พระยาขอมกำลังเตรียมงานทำบุญบั้งไฟ ทางผาแดงทราบข่าว จึงได้ทำบั้งไฟเพื่อจะไปร่วมงานด้วย ฝ่ายกังคิโอรสของสุทโธนาคก็ได้ทราบค่าเล่าลือถึงรูปโฉมของนางไฉ่จนเอาแต่ถวิลหาและเป็นทุกข์อยากพบนางทั้งนี้เป็นเพราะกรรมเก่าที่เคยมีต่อกัน โดยในชาติก่อนนั้นกังคินั้นเป็นหนุ่มโง่และมีฐานะยากจนข้นแค้น วันหนึ่งเดินไปถึงหน้าบ้านมหาเศรษฐีก็ได้เข้าไปทำงานและอาศัยอยู่ ฝ่ายเศรษฐีเห็นอกเห็นใจจึงยกลูกสาวซึ่งคือนางไฉ่ในชาตินี้ให้เป็นภรรยา แต่หนุ่มโง่ก็ไม่สนใจไม่เอาใจใส่ดูแลภรรยาเลย เมื่อถึงคราวหนุ่มโง่จะกลับไปเยี่ยมบ้าน เศรษฐีก็ให้ลูกสาวหาบเสปิงตามสามีไป ระหว่างทางนั้นนางต้องทนหาบของเข้าป่าเขาแม่น้ำลำธารอย่างเหน็ดเหนื่อยแต่หนุ่มโง่ก็

ไม่เคยคิดจะช่วยนางเลย จนเมื่อเสบียงหมดกลางทาง หนุมไบเห็นต้นมะเดื่อจึงขึ้นไปเก็บกิน ภรรยาขอให้ส่งให้กินบ้างแต่ก็ไม่สนใจ นางจึงขึ้นต้นมะเดื่อไปเก็บกินเองจนพออิ่มเมื่อกลับลงมาก็ไม่พบสามีไบ จึงได้แต่ออกเดินตามหาเท่าไรก็ไม่พบ นางเดินไปด้วยความทุกข์แสนสาหัสจนมาเจอดันไทรริมฝั่งแม่น้ำ นางได้นั่งพักและได้เอาดอกไม้บูชาโพธิ์ไทรพร้อมทั้งตั้งจิตอธิษฐานว่าขอให้ชาติหน้าสามีไบของนางตายบนกิ่งไม้และอย่าได้มาเป็นสามีภรรยากันอีกเลย

เมื่อถึงวันงานโฮมบุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหก มีคนมาร่วมงานกันคับคั่ง ผาแดงได้แห่บั้งไฟมาร่วมและได้เข้าพบพระยาขอมและได้พูดคุยกันจนรู้ว่าผาแดงชอบนางไอมาก่อนแล้ว ทั้งพระยาขอมและมเหสีต่างเห็นชอบและตกลงว่าจะยอมให้ผาแดงมาสู่ขอลูกสาว ฝ่ายภักคิณได้ขึ้นมาจากเมืองนาคแปลงกายเป็นมนุษย์รูปร่างงามเพื่อมาร่วมชมบั้งไฟและได้เห็นนางไอที่สวยงามจับจิตจนตกหลุมรักและได้เข้าไปพูดคุยกับพระยาขอมว่าจะให้คนมาสู่ขอ แต่พระยาขอมบอกว่าท้าวผาแดงนั้นได้ตกลงจับจองนางไอไว้ก่อนแล้ว ท้าวภักคิณรู้สึกผิดหวังและเสียใจเป็นอย่างมาก

หลังจากงานบุญบั้งไฟที่มีการจุดบั้งไฟและการเส้บั้งไฟ (แข่งบั้งไฟ) ที่จัดกัน 7 วันเสร็จสิ้น ต่างคนก็ต่างกลับเมืองตนเอง ไม่นานนักท้าวผาแดงก็ได้ยกขบวนขันหมากมาสู่ขอนางไออย่างยิ่งใหญ่และได้กำหนดวันแต่งงานในเดือนหก ฝ่ายภักคิณได้กลับไปเมืองนาคและเล่าเรื่องให้พ่อฟังว่าถ้าหากชาตินี้ไม่ได้นางไอมาเป็นคู่ชีวิตตนเองคงจะต้องกลืนใจตายเป็นแน่แท้ แม้นางไอจะมีคู่หมั้นคือผาแดงอยู่แล้วแต่ก็ต้องไปหาวิธีเอาตัวมาให้ได้ ฝ่ายสุทโธนาคนผู้พ่อนั้นบอกให้ภักคิณทำตามหัวใจตนเอง ภักคิณจึงขึ้นมาที่เมืองเอกชะอีตาและแปลงร่างเป็นกระรอกต่อน (เผือก) แขนงลูกกระพรวนทองคำและขึ้นต้นไม้ไปหาขุมดินนางไออยู่ในสวน เมื่อนางไอออกมาเดินเล่นเห็นกระรอกเผือกก็เกิดความอยากได้เอามาเลี้ยง จึงได้ไปบอกพระยาขอมให้เห็นเกณฑ์คนมาช่วยจับ พระยาขอมจึงได้เกณฑ์ไพร่พลรวมทั้งนายพรานแม่ธนูมาจับกระรอกในที่สุดนายพรานก็ยิงกระรอกจนตายตกลงมาและพระยาขอมก็ได้ให้แล่นเรือหนึ่งกระรอกเผือกแจกจ่ายชาวเมือง โดยความอัศจรรย์คือยิ่งเชือดเนื้อกระรอกก็จะมีเนื้ออกขึ้นมาแทนทุกที่ เมื่อทหารเอกของภักคิณเห็นดังนั้นจึงรีบไปบอกเจ้าศรีสุทโธ เมื่อทราบความเจ้าศรีสุทโธโกรธมากจึงเกณฑ์ไพร่พลพญานาคขึ้นไปทำลายเมืองเอกชะอีตาจนล่มกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ (หนองหานในปัจจุบัน) พระยาขอมกับพระมเหสีและบรรดาเสนาอำมาตย์จมลงได้น้ำทั้งหมด ชาวบ้านที่กินเนื้อกระรอกนั้นก็ตายหมด เหลือแต่นางไอซึ่งพยายามลุยโคลนตามเอาชีวิตรอด ผาแดงจึงช่วยนางไอคำนั่งซ้อนหลังม้าห้อยตะบิงหนีแต่ถูกสุทโธนาคนขว้างจักรใส่ม้าและจับตัวนางไอพาไปยังเมืองบาดาล ส่วนผาแดงนั้นขี่ม้าหนีกลับเมืองตัวเองด้วยความเศร้าเสียใจ ข้าวปลาไม่กินจนผ่ายผอมทุกข์ทรมานใจตาย

วรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ อาจกล่าวได้ว่า เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องที่แสดงให้เห็นความเชื่อและตำนานเรื่องพญานาคในท้องถิ่นอีสาน โดยเฉพาะประเพณีบุญบั้งไฟ พญานาคศรีสุทโธและภักดิ์ รวมทั้งตำนานเมืองหนองหานหลวงหรือจังหวัดสกลนครในปัจจุบัน

วรรณกรรมอีสานข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนอีสานนั้นมีการรับรู้เรื่องพญานาคอยู่ในสังคมมาตั้งแต่สมัยโบราณ พญานาคได้เข้ามามีบทบาทในฐานะตัวละครสำคัญในนิทานอธิบายเหตุถึงการเกิดบ้านเมืองหรือสภาพภูมิศาสตร์ต่าง ๆ เช่น ตำนานพญานาคศรีสุทโธที่แทรกอยู่ในนิทานเรื่องผาแดงนางไอ่ หลังจากทะเลาะกับสุวรรณนาคก็ได้ควักคุ้ยจนเกิดแม่น้ำโขง นอกจากนี้นิทานเรื่องพญาคันคากยังให้เห็นถึงที่มาของประเพณีที่สำคัญต่อชีวิตของคนอีสาน เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น

3.1.4 ลักษณะร่วมของตำนานพญานาคประจำถิ่นในภาคอีสานตอนบน

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าตำนานดั้งเดิมเกี่ยวกับพญานาคในภาคอีสานตอนบนมีลักษณะร่วมกันหลายประการโดยเฉพาะแบบเรื่องและอนุภาค ดังนี้

3.1.4.1 แบบเรื่องพญานาคพิพาทที่หนองแส

ตำนานพญานาคที่หนองแส 4 เรื่อง คือ 1) ตำนานพญานาคหนองแสในนิทานอุรังคธาตุ 2) ตำนานพญานาคหนองแสในตำนานสุวรรณโคมคำ 3) ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนด 4) ตำนานสุทโธนาคในวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ มีลักษณะเนื้อเรื่องที่คล้ายคลึงกันและสามารถจัดเป็น “แบบเรื่องพญานาคพิพาท” ซึ่งเป็นแบบเรื่องที่มีอนุภาคเหตุการณ์ความขัดแย้งของพญานาคที่อาศัยอยู่ที่หนองแส โดยต่างฝ่ายต่างเป็นใหญ่คนละเขต และมีข้อตกลงร่วมกันในการแบ่งปันผลประโยชน์จากการล่าสัตว์คือ ข้างกับแม่น้ำ เมื่อเกิดความเข้าใจผิดเรื่องการแบ่งเนื้อสัตว์เพราะคิดว่าอีกฝ่ายนั้นไม่ซื่อสัตย์จึงเกิดการทะเลาะโต้เถียงและนำไปสู่ศึกสงครามมีเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏซ้ำ ดังนี้

ตารางที่ 6 ตารางเหตุการณ์ที่ปรากฏซ้ำในตำนานนาคที่หนองแส

เรื่อง	เหตุการณ์ที่ปรากฏซ้ำ
1. ตำนานพญานาคหนองแส ในนิทานอุรังคธาตุ	พินทโยนกวดิกนาคและธนะมูลนาค เป็นพญานาคสองสหายที่หนองแส เกิดความขัดแย้งเรื่องแบ่งเนื้อช้างกับแม่น้ำ จนเกิดทะเลาะกัน เทวดามาห้าม พินทโยนกวดิกนาคหนีควักคู้ไปทางเชียงใหม่ เกิดเป็นเมืองโยนกวดิกนครและแม่น้ำพิง ส่วน ธนะมูลนาค ควักคู้ออกไปเป็นแม่น้ำมูลนที
2. ตำนานพญานาคหนองแส ในตำนานสุวรรณโคมคำ	ศรีสัตตนาคราชและสุตตนาคราช เป็นพญานาคสองสหายที่หนองแส เกิดความขัดแย้งเรื่องแบ่งเนื้อช้างกับแม่น้ำ จนเกิดทะเลาะกัน ศรีสัตตนาคแพ้และควักคู้จากหนองแสออกมาสร้างแม่น้ำขลนที (แม่น้ำโขง)
3. ตำนานสุทโธนาคในเรื่อง ผาแดง-นางไอ่	สุทโธนาคและสุวรรณนาค เป็นพญานาคสองสหายที่หนองแสเกิดความขัดแย้งเรื่องแบ่งเนื้อช้างกับแม่น้ำ จนเกิดทะเลาะกัน วิสุกรรมลงมาห้ามศึกให้ทางสองไปหาที่อยู่ใหม่ สุวรรณนาคควักคู้ออกไปสร้างแม่น้ำน่าน ส่วนสุทโธนาคได้ควักคู้จนเกิดแม่น้ำของ (โขง) และได้สร้างบ้านเมืองอยู่ที่นี่ มีโอรสชื่อ กังคี
4. ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธที่ คำชะโนด	พญาศรีสุทโธและสุวรรณนาค เป็นพญานาคสองสหายที่หนองแสเกิดความขัดแย้งเรื่องแบ่งเนื้อช้างกับแม่น้ำ จนเกิดทะเลาะกัน สู้รบกันนาน 7 ปี จนพระอินทร์สั่งให้หยุดและสั่งให้พญานาคทั้งสองสร้างแม่น้ำคนละสาย ใครสร้างถึงทะเลก่อนจะให้ปลาบึกไปอยู่ในแม่น้ำสายนั้น พญาศรีสุทโธสร้างแม่น้ำโขง ขณะได้รางวัลเป็นปลาบึก ส่วนสุวรรณนาคสร้างแม่น้ำน่าน

ตำนานนาคที่หนองแสทั้ง 4 สำนวนข้างต้น สามารถจัดเป็นแบบเรื่องพญานาคพิพาทที่หนองแส โดยโครงเรื่องของแบบเรื่องนี้ แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความขัดแย้งของพญานาคที่เป็นใหญ่ของเมืองหนองแส สาเหตุเกิดจากความเข้าใจผิดเรื่องการแบ่งผลประโยชน์ไม่ลงตัว โดยจะเน้นเหตุการณ์ความขัดแย้งของพญานาคที่หนองแสซึ่งเป็นสหายรักกันและมีความขัดแย้งเรื่องการแบ่งเนื้อสัตว์จนนำไปสู่การต่อสู้และการแยกหนีจากกันด้วยการควักคู้ไปยังสถานที่ต่าง ๆ จนเกิดเป็นแม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง และภูเขา มีเหตุการณ์สำคัญและลำดับอนุภาคสำคัญ ดังนี้

1) ตำนานพญานาคหนองแสในอุรังคธาตุ (พินทโยนกวดิกนาคกับธนะมุลนาค)

ตอนที่ 1 พญานาคสองตนเป็นสหายสนิทกัน มีข้อตกลงในการเป็นสหายกัน

- พินทโยนกวดิกนาคกับธนะมุลนาคเป็นสหายรักกันอยู่ที่หนองแส
- พินทโยนกวดิกนาคเป็นใหญ่ที่หัวหนอง ธนะมุลนาคเป็นใหญ่ที่ท้ายหนอง
- มีข้อตกลงว่าต้องแบ่งปันสิ่งของกัน
- ธนะมุลนาคได้ช้างมา แบ่งเนื้อช้างให้พินทโยนกวดิกนาคเท่า ๆ กัน
- พินทโยนกวดิกนาคได้เฒ่ามา แบ่งเนื้อเฒ่าให้ธนะมุลนาคเท่า ๆ กัน
- ธนะมุลนาคกินไม่อิ่มและเข้าใจผิดว่าได้รับส่วนแบ่งน้อยกว่าที่ควรเมื่อเทียบกับความยาวของขนเฒ่าจึงไม่พอใจพินทโยนกวดิกนาค

ตอนที่ 2 พญานาคสองตนทะเลาะกันจากการเข้าใจผิดว่าพญานาคอีกตนแบ่งเนื้อไม่เท่ากันจนเกิดการต่อสู้ มีพระอินทร์มาห้ามทัพและแบ่งเส้นทางให้พญานาคสองตนนั้นแยกย้ายไปจากหนองแส

- ธนะมุลนาคกับพินทโยนกวดิกนาคทะเลาะกันจนเกิดการต่อสู้
- เทวดาจึงไปฟ้องพระอินทร์ พระอินทร์จึงได้ให้สุกรรมมาขับไล่พญานาคทั้งสองตนออกไป

ตอนที่ 3 พญานาคสองตนและบริวารควักคุ้ยไปคนละทิศจนเกิดเป็นแม่น้ำสายต่าง ๆ

- พินทโยนกวดิกนาคควักคุ้ยไปทางเชียงใหม่ เกิดเป็นเมืองโยนกวดิกนครและกลายเป็นแม่น้ำฝาง
- ธนะมุลนาค คุ้ยควักเป็นแม่น้ำออกไปถึงเมืองกรุงธนบุรี เรียกแม่น้ำมูลนที
- ชีวายนาคควักคุ้ยออกไปกลายเป็นแม่น้ำ “อุรังคนที” หรือแม่น้ำอู และควักคุ้ยออกไปอีกเป็นแม่น้ำชีวายนที

2) ตำนานพญานาคหนองแสนในตำนานสุวรรณโคมคำ (พญาศรีสัตตนาคราชกับพญาสุตตนาคราช)

ตอนที่ 1 พญานาคสองตนเป็นสหายสนิทกัน มีข้อตกลงในการเป็นสหายกัน

- พญาศรีสัตตนาคราชและพญาสุตตนาคราชเป็นสหายรักกัน
- วันหนึ่งพญาศรีสัตตนาคราชได้ช้างมาจึงแบ่งเนื้อช้างไปให้พญาสุตตนาคราช
- ต่อมาพญาสุตตนาคราชได้เม่นจึงแบ่งเนื้อเม่นไปให้
- พญาศรีสัตตนาคราชเมื่อเห็นเนื้อเม่นน้อยแต่ขนเม่นยาวจึงโกรธพญาสุตตนาคราชเพราะเข้าใจผิดว่าแบ่งเนื้อเม่นให้น้อยกว่าที่ตนควรจะได้

ตอนที่ 2 พญานาคสองตนทะเลาะกันจากการแบ่งเนื้อไม่เท่ากันจนเกิดการต่อสู้ พญาสุตตนาคราบริบชนะศรีสัตตนาคราชจึงขับไล่ศรีสัตตนาคราออกจากหนองแสน

- จากนั้นจึงทะเลาะกันและได้ยกพลต่อสู้กันนาน 7 วัน 7 คืน

ตอนที่ 3 ศรีสัตตนาคราชและบริวารซึ่งเป็นฝ่ายแพ้ได้ควักคู้ยออกจากหนองแสนจนเกิดเป็นแม่น้ำสายต่าง ๆ

- พญาศรีสัตตนาคราชพายแพ้วบริวารหนีและควักคู้ยจากหนองแสนมาถึงหนองสระริมถ้ำที่พระพุทธเจ้าทรงทำกัณฑ์ตักขิณและได้ชื่อว่าแม่น้ำชลนที (ขรนที)

3) ตำนานพญานาคหนองแสนในเรื่องผาแดงนางไอ่ (สุทโธนาคราชกับสุวรรณนาคร)

ตอนที่ 1 พญานาคสองตนเป็นสหายสนิทกัน มีข้อตกลงในการเป็นสหายกัน

- มีนาครใหญ่สองพระยาปกครองหนองแสนอยู่ คือ สุทโธนาคราชและสุวรรณนาคร ทั้งสองเป็นสหายกันและแบ่งพื้นที่ในการดูแล
- สุวรรณนาครเป็นใหญ่ทางซ้าย สุทโธนาครเป็นใหญ่ทางขวา
- สุทโธนาคราชและสุวรรณนาครข้อตกลงร่วมกันว่ามีอะไรที่ทั้งคู่ก็ต้องช่วยเหลือแบ่งปันกัน
- อยู่มาวันหนึ่งในยามที่ยากแค้น สุวรรณนาครได้ช้างมาก็แบ่งให้สุทโธนาคร
- ต่อมาสุวรรณนาครจับได้เม่นก็แบ่งไปให้อีกแต่สุทโธนาครไม่พอใจเพราะเมื่อเทียบกับเนื้อช้างที่ได้คราวก่อน

ตอนที่ 2 พญานาคสองตนทะเลาะกันจากการแบ่งเนื้อไม่เท่ากันจนเกิดการต่อสู้ มีพระอินทร์มาห้ามทัพและแบ่งเส้นทางให้พญานาคสองตนนั้นแยกย้ายไปจากหนองแส

- สุธโธนาคทะเลาะกับสุวรรณนาค สุธโธนาคได้ทำให้สุวรรณนาคมาสู้กัน (Bb) ทั้งคู่
สู้รบกันจนหนองแสเริ่มจะพังพินาศ จนอินทราเทวราชทราบเรื่องจึงบอก
วิสุกรรมให้ลงไปห้ามศึกและให้ไปหาที่อยู่ใหม่
- วิสุกรรมชี้ทางให้ห่างกัน โดยให้สุวรรณนาคไปทางขวาซึ่งเป็นทางใต้ สุธโธนาค
ไปทางตะวันออก

ตอนที่ 3 พญานาคสองตนและบริวารควักคุ้ยไปคนละทิศจนเกิดเป็นแม่น้ำสายต่าง ๆ

- นาคสุโธได้ควักคุ้ยแผ่นดินไปตามที่ต่าง ๆ จนเกิดเป็นแม่น้ำของ หรือแม่น้ำโขง
และสร้างราชธานีอยู่ในนี้มีมเหสีและมีราชโอรสคือ “ภักดี” ซึ่งเป็นหนุ่มรูปงาม
- ส่วนสุวรรณนาคสร้างแม่น้ำน่าน

4) ตำนานพ่อบุศรีสุโธที่คำชะโนด (พญาศรีสุโธกับสุวรรณนาค)

ตอนที่ 1 พญานาคสองตนเป็นสหายสนิทกัน มีข้อตกลงในการเป็นสหายกัน

- พญาศรีสุโธกับสุวรรณนาคเป็นสหายรักกัน
- ให้คำสัตย์ต่อกันว่าจะเป็นเพื่อนตาย มีอะไรก็จะแบ่งปันกัน
- วันหนึ่งศรีสุโธได้ช้างมาจึงแบ่งให้สุวรรณนาคเท่า ๆ กัน
- ต่อมาสุวรรณนาคจับได้เม่นจึงแบ่งให้ศรีสุโธเช่นกัน
- ศรีสุโธเห็นขนเม่นยาวใหญ่แต่เนื้อกลับได้น้อยจึงคิดว่าสุวรรณนาคนั้น
ไม่ซื่อสัตย์กับตนเอง

ตอนที่ 2 พญานาคสองตนทะเลาะกันจากการแบ่งเนื้อไม่เท่ากันจนเกิดการต่อสู้ มีพระอินทร์มาห้ามทัพและแบ่งเส้นทางให้พญานาคสองตนนั้นแยกย้ายไปจากหนองแส

- ศรีสุโธกับสุวรรณนาคทะเลาะกันและสู้รบกันนานถึง 7 ปี
- ความทราบถึงพระอินทร์จึงลงมาสั่งให้ทั้งคู่หยุดสู้รบและตัดสินใจว่าไม่มีฝ่ายใดแพ้
ชนะ ให้พญานาคทั้งสองสร้างแม่น้ำคนละสายออกจากหนองแส

- หากใครสร้างถึงทะเลก่อนจะให้ปลาบึกขึ้นไปอยู่ในแม่น้ำสายนั้น และเพื่อป้องกันการทะเลาะให้อาณาเขตเป็นเขตกันคนละฝ่าย

ตอนที่ 3 พญานาคสองตนและบริวารควักคุ้ยไปคนละทิศจนเกิดเป็นแม่น้ำสายต่าง ๆ

- พญาศรีสุทโธสร้างแม่น้ำออกไปทางทิศตะวันออกของหนองแส กลายเป็นแม่น้ำโขง
- พญาสุวรรณนาค ควักคุ้ยออกไปสร้างแม่น้ำน่าน

จะเห็นได้ว่าตำนานพญานาคที่หนองแสทั้ง 4 ลำนวนนี้มีแบบเรื่องเดียวกัน คือ มีพญานาคที่เป็นใหญ่ในเขตหนองแสสองตนและเป็นสหายรักกันแต่มีความขัดแย้งกันเนื่องจากความเข้าใจผิดจากการแบ่งเนื้อช้างและเนื้อเม่น จนเกิดการสู้รบและมีการแยกย้ายออกจากหนองแส โครงเรื่องมีความคล้ายกันแต่ต่างกันว่ารายละเอียด เช่น ชื่อพญานาคและเส้นทางการควักคุ้ย และเหตุการณ์ย่อย เป็นต้น ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่า อนุภาคเหตุการณ์ความขัดแย้งดังกล่าวมีความน่าสนใจเนื่องจากเป็นเหตุการณ์สัญลักษณ์ที่สามารถนำมาตีความได้ ผู้วิจัยจึงนำอนุภาคความขัดแย้งในตำนานทั้ง 4 ลำนวนมาวิเคราะห์ ดังนี้

1) **อนุภาคเหตุการณ์พญานาคขัดแย้งกับพญานาค** จากข้างต้นจะเห็นได้ว่ามีตำนานและวรรณกรรมพื้นบ้านจำนวน 4 เรื่องที่แสดงให้เห็นแบบเรื่องพญานาคมีความขัดแย้งกันเอง คือ จากตำนานพญานาคที่หนองแสในตำนานอุรังคธาตุ เป็นความขัดแย้งของ **พินทโยนกวกตีกนาคกับภรรยา** นิทานพญานาคในตำนานสุวรรณโคตมคำ เป็นความขัดแย้งของ **พญาศรีสัตตนาคราชกับพญาสุตตนาคราช** จากตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนดและจากวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นความขัดแย้งของ **พญาศรีสุทโธกับสุวรรณนาค** และจากเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นความขัดแย้งระหว่าง **สุทโธนาคราชกับสุวรรณนาค** จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งดังกล่าวเป็นความขัดแย้งของพญานาคที่เป็นใหญ่ในสังคมนาค หากพิจารณาในเชิงสัญลักษณ์ว่าพญานาคเป็นชนพื้นเมืองที่เคยอาศัยอยู่บริเวณหนองแส พญานาคที่เป็นใหญ่นี้อาจเปรียบเป็นผู้นำชุมชนสองฝ่ายที่มีความขัดแย้งกันจนเกิดการทะเลาะเบาะแว้ง และมีการประนีประนอมจากเทพหรือฝ่ายที่เป็นใหญ่กว่าและในท้ายที่สุดก็แยกย้ายไปสร้างบ้านเมืองแห่งใหม่คนละทิศ โดยในประเด็นที่ว่านาคมีอำนาจน้อยกว่าเทพหรือเทวดา อาจกล่าวได้ว่า นาคเป็นสัญลักษณ์ของชนพื้นเมืองที่มีอำนาจน้อยกว่า ดังที่ปรมินท์ จารุวรรณ (2549: 270) กล่าวว่า นาคในตำนานปรัมปราไทยคือการเป็นสัญลักษณ์ของ

ชนพื้นเมืองทั้งกลุ่มชนเจ้าของพื้นที่เดิมและกลุ่มชนที่อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาใหม่ซึ่งล้วนเป็นกลุ่มชนที่
ด้วยความเจริญ

2) **อนุภาคเหตุการณ์พญานาคขัดแย้งกับเทพ** พบในตำนาน 4 เรื่อง เช่นเดียวกับเหตุการณ์พญานาคขัดแย้งกับพญานาค เหตุการณ์นี้เป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องจากความขัดแย้งของพญานาคกับพญานาคด้วยกัน และจะต้องมี “คนกลาง” มาเป็นผู้ไกล่เกลี่ยซึ่งมักจะเป็นผู้ที่มีความเหนือกว่า เช่น เทวดา หรืออินทราเทวาราช ซึ่งได้มอบคำสั่งให้สุกรรมมาห้ามศึกและสั่งให้พญานาคที่ขัดแย้งกันไปหาที่อยู่ใหม่และกำหนดทิศทางให้ไปคนละฝั่ง นอกจากนี้ในเรื่องพญาคันคาก พบว่าพญานาคนั้นขัดแย้งกับพญาแถน เนื่องจากเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่พญาแถนลืมหินฝนตกลงมายังโลกมนุษย์เป็นเวลา 7 ปี พญาคันคากได้ไปปรึกษาพญานาคว่าควรทำอย่างไร พญานาคนั้นคอยเป็นทัพเสริมในกับพญาคันคากในการทำศึกกับพญาแถนในการต่อรองให้พญาแถนทำให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ อาจกล่าวได้ว่า พญานาคนั้นเองก็สามารถมีความขัดแย้งกับผู้ที่ใหญ่กว่าได้เช่นกัน

3) **อนุภาคเหตุการณ์พญานาคขัดแย้งกับมนุษย์** พบในนิทานแทรกในตำนานสุวรรณโคมคำและนิทานพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ โดยในตำนานสุวรรณโคมคำนั้น เป็นการกล่าวถึง พระยากรอมดำผู้มีจิตใจมืดดำเป็นผู้ครองเมืองสุวรรณโคมคำ ใส่ร้ายชายหนุ่มที่มีนางนาคคอยอุปถัมภ์กว่าขโมยรูปเต้าทองของพระยาไปรวมทั้งใส่ร้ายนางนาคว่าขโมยแก้วรัตนรังสีไปครอบครอง และเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นตอนที่แสดงให้เห็นว่าสุทโธนาคนั้นมีความขัดแย้งกับมนุษย์จนต้องทำลายเมืองเพราะรังสี ลูกชายได้ปลอมตัวเป็นกระรอกต้อนลูกยิงและมีมนุษย์นำเนื้อกระรอกนั้นไปแบ่งกันบริโภค นับเป็นการแสดงบทลงโทษของนาคนั้นที่มีต่อมนุษย์ที่ประพฤติผิด

4) **อนุภาคเหตุการณ์ที่เป็นความขัดแย้งของนาคนากับเผ่าพันธุ์เดียวกันและฝ่ายอื่น** แสดงให้เห็นว่า “พญานาค” หรือ “นาค” นั้นเป็นปรากฏบทบาทในเชิงสัญลักษณ์ของการเป็น ผู้มีอำนาจในเมืองหนองกระแสนหรือมณฑลยูนนานในปัจจุบัน เมื่อเกิดความขัดแย้งที่เกิดจากความเข้าใจผิดเรื่องการแบ่งเนื้อสัตว์หรือเนื้อเม่นกับเนื้อช้างไม่เท่ากัน อาจเปรียบเนื้อสัตว์สองชนิดนี้เป็น “ผลประโยชน์” และเมื่อเกิดความขัดแย้งก็ได้รับคำสั่งจากเทพให้แยกย้ายกันไปตามทิศต่าง ๆ และเกิดการคู่ควักจนเกิดเป็นแม่น้ำ ลำคลองสายต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นบทบาทนาคนิฐานะผู้ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงการอพยพ เคลื่อนย้าย และเปลี่ยนแปลงของพญานาคกับมนุษย์ที่อยู่ร่วมกัน หากพิจารณาในเชิงสัญลักษณ์จะเห็นได้ว่า นาคในฐานะที่เป็นตัวแทนเรื่องความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาตินั้นอยู่กับมนุษย์มาตั้งแต่ยุคสมัยอูรังคราตุแล้ว อีกนัยหนึ่ง “นาค” ที่ปรากฏในนิทานปรัมปราเหล่านี้ นอกจากจะมีความหมายเกี่ยวข้องกับ “ดิน” และ “น้ำ” แล้วอาจเป็นสัญลักษณ์ของ “ชนพื้นเมือง” ดังเดิมอีกด้วย

ดังที่สุจิตต์ วงษ์เทศ (2554: 32-34) กล่าวว่า นิทานปรัมปราเกี่ยวกับนาคในอุรังคธาตุเป็นการเล่าย้อนถึงอดีตในยุคดึกดำบรรพ์ที่มีผู้คนกลุ่มหนึ่งเคลื่อนย้ายจากหนองแสซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของมณฑลยูนนานในจีนลงมาตามลำน้ำอู๋ในดินแดนลาว แล้วกระจายกันตั้งถิ่นฐานตามที่แตกต่างกัน นาคจึงเป็นสัญลักษณ์ของชนพื้นเมืองที่มีอยู่มาแต่เดิม

3.1.4.2 อนุภาคเด่นอื่น ๆ ของตำนานพญานาคประจำถิ่น

นอกจากอนุภาคเหตุการณ์ความขัดแย้งสำคัญข้างต้นแล้วยังมีอนุภาคอื่น ๆ ที่น่าสนใจ ดังนี้

3.1.4.2.1 อนุภาคตัวละครพญานาค

ในตำนานพญานาคดั้งเดิม มีการกล่าวถึงพญานาคที่มีความสำคัญหลายตน เช่น พินทโยนกวดิกนาคกับธนะมุลนาค นิทานอุรังคธาตุ พญาศรีสัตตนาคราชกับพญาสุตตนาคราช ในนิทานพญานาคในตำนานสุวรรณโคมคำ และพญาศรีสุทโธกับสุวรรณนาค ในตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธ เป็นต้น รวมทั้งพญานาคอีกหลายตนดังที่กล่าวในหัวข้อเกร็ดเรื่องเกี่ยวกับพญานาคแล้วนั้น อนุภาคตัวละครพญานาคเหล่านี้มีบทบาทในการสร้างแม่น้ำ ลำธารต่าง ๆ รวมทั้งการสร้างเมือง การช่วยเหลือมนุษย์ เป็นต้น

3.1.4.2.2 อนุภาคเหตุการณ์ของพญานาคที่หนองแส

1) อนุภาคเหตุการณ์พญานาคสร้างเมืองและสถานที่

ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในเรื่องของการสร้างเมืองและอธิบายเหตุของการเกิดสถานที่ต่าง ๆ ในตำนานอุรังคธาตุได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อว่าพญานาคนั้นเป็นผู้ที่สร้างบ้านแปงเมืองในบริเวณที่เป็นสองฝั่งแม่น้ำโขงในปัจจุบัน เช่น ในพุทธพยากรณ์ได้กล่าวถึงว่า **เมืองสุวรรณภูมิ**เป็นที่อยู่อาศัยของนาค ซึ่งมีสุวรรณนาคเป็นเจ้าเมือง (กรมศิลปากร, 2537:33) และการบอกว่าพญานาคเป็นผู้สร้างเมือง “พระยานาค จักก่อแรกเป็นเมืองไว้ที่แคมน้ำเพียง” พญานาคเป็นผู้ก่อสร้างเมือง (กรมศิลปากร, 2537:34)

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึง “สุวรรณภูมิ” หรือส่วนหนึ่งของอุษาคเนย์ว่าเป็นที่อยู่อาศัยของนาค ยังมีเรื่องแทรกอธิบายถึงที่มาของเมืองหรือสถานที่ต่าง ๆ เช่น เมือง “หนองหานน้อย” เป็นนิทานที่มีมาตั้งแต่ปฐมกาลป์ เมืองหนองหานน้อยเดิมชื่อเมืองขุนขอม (แต่ก่อนไม่เป็นหนอง) พระอนุชาของพระยามหาสุรอุทกเป็นเจ้าเมือง และพุทโธปาปนาคอยู่ที่หนองบัวบาน มีลูกชื่อกังคียนนาค กังคียนนาคไปเที่ยวเล่นถึงเมืองขอมนคร แปลงกายเป็นกระรอกต่อน

(เผือก/ขาว) แล้วขึ้นไปบนต้นจันทน์มองเข้าไปดูในพระราชฐาน นายพรานของขุนขอมจึงยิงกระบอกถึงความตาย แล้วไปบอกขุนขอม ขุนขอมบอกให้ชาวเมืองไปล่าเอาเนื้อมาบริโภครวมทั้งพาไปนาคทราบข่าวเดือดร้อนมาก จึงเดินทางพร้อมด้วยหมูนาคและเงือกงูบริวารไปเกลื่อนพังทลายเมืองชาวบ้านคนที่กินเนื้อกระบอกก่อน และบรรดาเงือกงูที่กินก็เสียชีวิตทั้งหมด ส่วนคนที่ไม่ได้กินนั้นรอดชีวิตและไปตั้งบ้านเมืองอยู่ตามริมหนอง เงือกงูช่วยเอาข้าวของของชาวบ้านที่ตายมาให้ชาวบ้านที่รอดชีวิตมาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมหนอง จึงได้ชื่อว่า “หนองหานน้อย” (กรมศิลปากร, 2537: 91-92)

“หนองคันแทเสื้อน้ำ” การกล่าวถึงที่มาของหนองคันแทเสื้อน้ำ (ตำแหน่งที่ตั้งเวียงจันทน์ในปัจจุบัน) เป็นตอนที่กล่าวถึงบุรีจันอ้วยล้วยพาพวกพ้องมากระทำนาแข่งที่หนองข้างนอกบ้าน พอข้าวเป็นรวงจนจะแก่ก็บังเกิดน้ำท่วมเสีย สุวรรณจึงให้เสนาฐานายกเนรมิตเป็นคันแทกันทดน้ำหนองเสื้อน้ำไว้ จึงได้ชื่อว่าหนองคันแทเสื้อน้ำตั้งแต่นั้น (กรมศิลปากร, 2537: 100-101)

ในตำนานอุรังคธาตุ เหล่านาคซึ่งมีพญานาคสุวรรณนาคและเหล่าบริวารนั้นได้ช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วย (พระเจ้าจันทบุรีประสิทธิศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์เป็นองค์แรก) สร้างเมืองหนองคันแทเสื้อน้ำ โดยการช่วยเหลือบุรีจันอ้วยล้วยของพญานาคนั้นเกิดจากการต้องการตอบแทนคุณเนื่องจากทำบุญแผ่ส่วนกุศลให้เหล่าพญานาค ส่วนในตำนานสุวรรณโคตมคำพญาศรีสัตตนาคราชได้ช่วยเจ้าสุวรรณทวารมูขุมารสร้างเมืองสุวรรณโคตมคำ และในตำนานสิงหนวัตินาคได้ช่วยสิงหนวัตินาคสร้างเมือง “นาคพันธุสิงหนวัตินคร” บทบาทของนาคที่ปรากฏในเรื่องนี้มีลักษณะเป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์ และโดยเฉพาะในเรื่องของบุรีจันอ้วยล้วยแสดงให้เห็นถึงการแผ่ส่วนบุญกุศลในเชิงพระพุทธศาสนาและการบูชาพญานาคของมนุษย์ต่อพญานาค และเหล่าพญานาคได้รับบุญนั้นแล้วจึงเกิดความซาบซึ้งใจและต้องการ “ตอบแทน” มนุษย์ การช่วยมนุษย์สร้างเมืองจึงเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลและการตอบแทนน้ำใจ เป็นการแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์อันดีของพญานาคกับมนุษย์

2) อนุภาคการตั้งชื่อเมืองจากพญานาค ในตำนานอุรังคธาตุ ปรากฏอนุภาคการตั้งชื่อเมืองจากพญานาคค่อนข้างมาก เช่น การนำชื่อของพญาศรีสัตตนาคราชมาตั้งชื่อเพราะมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ดังในตำนานว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังดอยนันทกังรีหรือหลวงพระบางในปัจจุบัน มีนาคตัวหนึ่ง 7 หัวชื่อว่าศรีสัตตนาคราชเข้ามาทูลขอให้พระศาสดายำรอยพระบาทไว้ในดอยนันทกังรี พระศาสดาก็ไปยำรอยพระบาทไว้ ณ ที่นั้น ทรงก้าวพระบาทข้ามดินดอยกำขาวแล้วทรงแย้มพระโอษฐ์ เจ้าอาณนทร์กราบทูลถาม ตถาคตตรัสว่า เราเห็นนาค 7 หัวเป็นนิมิตต่อไปภายหน้าที่นี่จักบังเกิดเป็นเมืองมีชื่อว่าศรีสัตตนาคราชและที่พญานาคได้ให้ความสวัสดิแก่พระยา

จันทบุรีนั้นจักล้อมสุญไป (กรมศิลปากร, 2537: 54) อมรฤๅษีโยธิกฤๅษี ได้มาสร้างเมืองที่ดอยนันทกังรี (หลวงพระบาง) และได้ตั้งชื่อเมืองว่า *ศรีสัตตนาคนหุต* หรือ *ดอยนันทกังรีศรีสัตตนาคนหุต* เพราะขนาดตัวหนึ่งที คาคว่าอาศัยอยู่ในที่นั้นมี 7 เศียร (กรมศิลปากร, 2537: 35) หรือตอนที่กล่าวถึงประวัติของพระยาบุรี จัน ตอนตั้งชื่อเมืองว่าจันทบุรีศรีสัตตนาคนหุตเป็นเมืองพญานาคว่าเป็นเมืองพญานาคให้ความสวัสดิแก่ บุรีจัน (กรมศิลปากร, 2537: 37)

นอกจากนี้ในตำนานสิงหนวัติได้กล่าวถึงที่มาของเมือง **“นาคพันธุ สิงหนวัตินคร”** ว่าเป็นการนำชื่อของพญานาคพันธุมาเข้ากับชื่อของสิงหนวัติกุมารมารวมเข้าด้วยกัน

3) อนุภาคเหตุการณ์พญานาคล่มเมือง อนุภาคเหตุการณ์นี้พบใน ตำนานหนองหานในอุรังคธาตุ ตำนานสุวรรณ โคมคำ และนิทานเรื่องผาแดงนางไอ่ ในตำนาน หนองหานที่แทรกอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึง ภัยพิบัติซึ่งเป็นลูกของพุทโธธปาปนาคน ปลอมตัวเป็นกระรอกเผือกไปเที่ยวเล่นในเมืองขอมนครและถูกยิงตาย ชาวเมืองนำเนื้อกระรอกไปแล่ บริโภค พุทโธธปาปนาคนโกรธมากจึงยกพลไปทำลาย ส่วนในตำนานสุวรรณโคมคำนั้นเกิดจากการที่ พระยากรอมดำผู้ครองเมืองเป็นผู้ที่มีจิตใจหยาบช้า ไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรม ใส่ร้ายมานพหนุ่มซึ่งเป็นผู้นางนาคคอยอุปฐากและยังใส่ร้ายนางนาคว่าขโมยของสำคัญของเมือง ในตอนท้ายนางนาคจึงไป เล่าความเป็นไปต่าง ๆ ให้บิดาฟัง เจ้าเมืองบาดาลจึงโกรธแค้นพระยากรอมดำจนยกไพร่พลพญานาค มาทำลายเมืองสุวรรณโคมคำให้พังยับเยิน ส่วนในตำนานสิงหนวัติ เมืองนาคพันธุสิงหนวัตินครล่ม สลายเพราะพระเจ้าแผ่นดินไปกินปลาตะเพียนเผือก แม้ในตำนานจะไม่ได้บอกชัดว่าเป็นฝีมือของ พญานาค แต่ก็แสดงให้เห็นว่ามนุษย์ได้ประพฤติดีไปจากครรลอง และในนิทานเรื่องผาแดงนางไอ่ ก็ได้กล่าวถึงเรื่องของภัยพิบัติ นาคหนุ่มที่แปลงกายเป็นกระรอกด่อนและถูกชาวเมืองยิงและนำเนื้อ กระรอกนั้นไปแล่แบ่งกันเพื่อบริโภค สุกโธนาคนโกรธแค้นมากจึงยกพลพญานาคมาล่มเมือง บทบาท ของนาคที่ปรากฏในแบบเรื่องพญานาคทำลายเมืองแสดงให้เห็นถึงการที่พญานาคมีด้านร้าย เมื่อมนุษย์ประพฤติดีต่อตนเองจึงได้แสดงบทลงโทษให้มนุษย์เห็นฤทธิ์

4) อนุภาคเหตุการณ์พระพุทธเจ้าปราบพญานาค พบในนิทาน อุรังคธาตุที่เป็นนิทานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเสวยชาติเป็นนาค ในตำนานอุรังคธาตุได้แทรกอดีตนิทาน เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าว่าเมื่อพระพุทธองค์เสวยพระชาติมีพระนามว่า **“สุวรรณนาค”** มีเกล็ดเป็น ทองคำทั้งตัว เมื่อเกล็ดนั้นหล่น ณ ที่ใดก็เกิดเป็นที่สักการบูชา มีเรื่องราวพญานาคตัวนี้ได้โกรธจึง นิรมิตให้น้ำท่วมบ้านท่วมเมือง ทำให้คนทั้งหลายได้รับความเดือดร้อนจึงพากันไปไหว้พระอิศวร พระอิศวรจึงได้สั่งให้ผู้มีฤทธิ์ไปบอกกล่าวแก่พญานาคว่าเมืองนี้พระอิศวรได้พระราชทานให้เป็นเมือง พระพยาน พญาไถยอินทร์ก็โกรธ และบอกกับพระอิศวรว่า หากอยากได้เมืองให้มารบเอา ทั้งคู่จึงได้ไป

รบกัณบนอากาศ พระอิศวรถือดาบขรรค์ไชยศรีเหาะขึ้นไปรบ แล้วตัดหัวพญานาคด้วยดาบขรรค์ไชยศรี ขาดตกไปก็กลับเกิดเป็น 2 หัว ตัด 2 หัวกลับเกิดเป็น 4 หัว ตัด 4 หัวบังเกิดเป็น 8 หัว ทวีขึ้นไปจนถึง 1,000 หัว จนทำให้พระอิศวรอิดโรย ทันใดนั้นมีนาครหลานชายของพญาสุวรรณนาคตัวหนึ่งชื่อว่าพุทโธปาปนาครโอรสเคืองสุวรรณนาคที่พึ่งบ้านเมืองให้ล่มจมจึงนำความมาบอกแก่พระอิศวรว่าสุวรรณนาคที่รบบอยู่บนอากาศนั้นเป็นเพียงแต่อำนาจอิทธิฤทธิ์ของสุวรรณนาคเท่านั้น ตัวสุวรรณนาคได้จำแลงเป็นงูเล็กอยู่ข้างล่าง เมื่อพระอิศวรทราบเรื่องก็นิรมิตเป็นพังพอนเผือกขึ้นไปรบบบนอากาศ ส่วนตัวพระอิศวรได้มาชும்อยู่ข้างล่างจึงเห็นสุวรรณนาคนิรมิตตัวเป็นงูน้อยตัวหนึ่งโง่งหลังอยู่ทีระหว่างเขานั้น พระอิศวรถือดาบขรรค์ไชยศรีเดินเข้าไปหาสุวรรณนาค สุวรรณนาคเห็นจึงละเพศอันเป็นงูน้อยเสียแล้วเข้ามากราบไหว้ ขณะนั้นพระอิศวรจึงควงดาบขรรค์ไชยศรีพร้อมทั้งกล่าวว่า ภูเวียนเกียนเวียน สุวรรณนาคระลึกถึงคำพูดของตัวแต่ก่อนที่ว่าจะออกเวียนด้วยอิทธิฤทธิ์ให้เป็นภูเป็นดอยล้อมเมืองสุวรรณภูมิเป็นเมืองพงพานไว้นั้น เหตุนี้ภูภูนั้นจึงได้ชื่อภูภูเวียนและแม่น้ำที่สุวรรณนาคอยู่นั้นเรียกว่าแม่น้ำปูเวียน (กรมศิลปากร, 2537: 50-51)

นอกจากนี้ยังพบในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ ในดินแดนอีสาน เช่นตอนที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ภูภูเวียน สุวรรณนาคเห็นพระรัศมีของพระพุทธเจ้า จึงได้พนพิษออกมาเป็นควันจนเขาลูกนั้นมีดมัวไปหมด รวมทั้งนาคตัวอื่น ๆ ได้กระทำอิทธิฤทธิ์เป็นเปลวไฟพุ่งเข้าหาพระพุทธองค์ แต่เปลวไฟก็พุ่งกลับมาไหม้ขนาดแล้วกลับบังเกิดเป็นดอกบัวบูชาพระศาสดา อีกทั้งเหล่านาคยังล้อมพระพุทธเจ้าไว้เพื่อให้พุทโธปาปนาครทำอิทธิฤทธิ์พังทลายที่ประทับ แต่ก็ไม่สามารถทำอันตรายอะไรต่อพระพุทธเจ้าได้ อีกทั้งพระพุทธเจ้ายังได้แสดงอิทธิฤทธิ์ให้เห็น เช่น การให้ลมพัดไฟกลับไปไหม้พญานาค หรือการเสด็จขึ้นไปบนอากาศ หรือการนิรมิตให้หัวนาคตกขาดลงมาจนในที่สุดเหล่าพญานาคจึงเกิดความเกรงกลัวพระศาสดา (กรมศิลปากร, 2537: 52) หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้เทศนาเหล่านาคทั้งหลาย โดยเน้นเทศนาเรื่อง “ความโกรธ” ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ไม่รู้สิ้น และสั่งสอนไม่ให้ไปเที่ยวทำลายหรือพังบ้านเมืองอีก หากพิจารณาในแง่ที่ว่านาคเป็นตัวแทนของอำนาจเหนือธรรมชาติและพระพุทธเจ้าเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นความเชื่อใหม่ที่เพิ่งเข้ามาในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง อาจกล่าวได้ว่าเป็นการปะทะกันของความเชื่อเก่ากับความเชื่อหรือศาสนาใหม่ แต่สุดท้ายก็สามารถอยู่ร่วมกันได้ โดยการที่จะมีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติพระพุทธเจ้าได้ประกาศศักราชให้นาคจนในที่สุดนาคต้องยอมแพ้ไป เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนาซึ่งมีหลักธรรมที่จะช่วยมนุษย์ดับทุกข์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างสูงในสังคมยุคอุรังคธาตุ

3.1.4.2.3 อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครอง

1) อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนา

อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนานี้ พบได้หลายเหตุการณ์ในนิทานอุรังคธาตุ เช่น พญานาคกับการสักการบูชาศาสนา มีการกล่าวถึงการที่เทวดาทั้งหลายนำเครื่องสักการบูชาและเครื่องอุปฐากมาบูชาพระอุรังคธาตุ มีโธธนาถเทวบุตรถือพานทองคำรองน้ำเจ้าทองคำประดับเพชร ส่วนพญานาคปกป้องคุ้มครองศาสนา ในช่วงการกล่าวถึงประวัติของบุรีจันอ้วยล้วย ได้มีการแทรกเรื่องเล่าของนาคกับการเป็นผู้พิทักษ์พุทธศาสนา โดยครั้งนั้นมีนาค 3 ตัว คือ กายโลหะ เอกจักขุ และสุคันธนาถ ได้ยินคำอุทิศส่วนบุญกุศลที่บุรีจันอ้วยล้วย อุทิศส่วนบุญไปให้แก่พญานาคทุกวันมิได้ขาด จึงพร้อมกันไปไหว้สุวรรณนาถและพุทโธธปาปนาถ พญานาคทั้งสองได้ทราบเหตุต่างก็มีความยินดีปรีดาและกล่าวว่าเมื่อครั้งตลาคยังทรงพระนามอยู่ พระองค์ก็ได้เสด็จมาสั่งสอนเราที่ภูฏเวียนและในครั้งนั้นพระองค์เสด็จไปไหว้รอยพระบาท พระพุทธองค์ก็ทรงตั้งเตือนให้รักษาพระพุทธศาสนา (กรมศิลปากร, 2537: 99)

ตอนที่พญานาคช่วยกันสร้างเมืองให้บุรีจันอ้วยล้วย เทวดาอินทสิริได้บอกกับพญาสุวรรณนาถว่า หากนาคตัวใดอยู่บริเวณที่เป็นศรีเมืองก็ให้ช่วยกันดูแลรักษาและขอให้นาคไปดูแลรักษาเงือกงูที่เป็นบริวาร อย่าให้ได้ขบกัดคนที่ไม่ได้กระทำผิดจารีตประเพณีเดิม จงช่วยกันปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาบ้านเมืองให้รุ่งเรืองและเขาทั้งหลายตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์รักษากงจิตร แก้วแห่งพระพุทธเจ้าด้วย (กรมศิลปากร, 2537: 105)

2) อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครองบ้านเมือง

หลังจากพระพุทธเจ้าปรานาคด้วยอิทธิฤทธิ์แล้วก็ได้มีการส่งสอนนาคถึงแนวทางที่ควรปฏิบัติ เช่น ให้นาคดูแลบ้านเมือง สุวรรณนาถให้ได้ยินคำของเทวดาที่ให้คอยดูแลรักษาบ้านเมืองและพุทธศาสนาจึงได้แต่งตั้งนาค 4 ตัวไปเป็นล่ามเองสำหรับพิจารณาคุณโทษของชาวเมืองทั้งหลาย ได้แก่ กายโลหะ นาค เอกจักขุนาค สุคันธนาถ และอินทจักนาค (กรมศิลปากร, 2537: 105) และให้นาคพิทักษ์พระมหากษัตริย์หรือเจ้าเมือง เช่น การปรากฏว่านาคทำหน้าที่ดูแลพิทักษ์สุริยกุมารหรือ พระสุริยวงศาไชย (เจ้าเมืองร้อยเอ็จประตู่ หรือเมืองร้อยเอ็ด) ตั้งแต่กำเนิดจนถึงช่วงพิธีการมงคลสังกราช (ศักราช) หรือพิธีเสวยราชสมบัติ (กรมศิลปากร, 2537: 38-39)

3.1.4.2.4 อนุภาคของวิเศษพญานาค

อนุภาคของวิเศษและทรัพย์สินสมบัติพญานาคที่เด่น ๆ จะปรากฏในตำนานอุรังคธาตุและตำนานสุวรรณโคมค้ำดังนี้

1) **น้ำมวงคลพญานาค** เกิดจากการที่พญานาคเป็นผู้ประกอบน้ำมวงคลขึ้นเพื่อใช้ในการราชาภิเษกบุรีจันอ้วยล้วยขึ้นเป็นพระยานั้น พราหมณ์ได้ถามหาน้ำมวงคลเพื่อนำมาประกอบพิธี พราหมณ์ได้สั่งให้ไปหาน้ำมวงคลที่พญานาคได้ทำไว้ ชาวบ้านไปหาไม่เจอ พราหมณ์จึงบอกว่าต้องใช้น้ำที่พญานาคทำเท่านั้นเพราะบุรีจันนั้นคือหน่อพุทธรูทที่มาจากเกิดในตระกูลชวานาก็ควรใช้น้ำมวงคลจากพญานาค (กรมศิลปากร, 2537: 112-113)

2) **แก้วรัตนกัมพล** ในตำนานสุวรรณโคมคำได้มีการกล่าวถึงแก้ววิเศษ ซึ่งเป็นแก้วทิพย์ที่พญานาคนำมาถวายไว้เพื่อให้เป็นที่พึ่งของเจ้าสุวรรณทวารมูขุมาร ที่จะปรากฏแก่ผู้ที่มีบุญญาธิการและตั้งอยู่ในศีลในธรรมได้เห็นและครอบครองและมีแก้ว **“แก้วทิพย์จักษุ”** ที่สามารถมองเห็นเหตุการณ์ความเป็นไปต่าง ๆ ได้

นอกจากนี้อนุภาคของวิเศษยังปรากฏในนิทานพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เช่น เรื่อง **ขุนทิง** ในตอนที่ขุนทิงเดินทางตามหานางแอคไคผู้เป็นธิดาพญานาคไปจนถึงเมืองบาดาล เมื่อจะไปลาท่านปู่พญานาคกลับ ปู่ก็ได้ให้ของวิเศษ 3 อย่างคือ หม้อทองแดง ดาบ และขง้าว โดยหม้อวิเศษนี้จะมีทุกอย่างที่ต้องการอยู่ข้างใน เมื่อต้องการใช้ให้ตั้งจิตอธิษฐานการใช้ดาบต่อสู้กับข้าศึกศัตรูเป็นต้น หรือการใช้ขง้าวด้วยวิธีลากไป ถ้าขง้าวไปเกี่ยวกับอะไรจึงให้หยุดนอน และในตอนสำคัญที่ขง้าวได้เกี่ยวอยู่ที่สถานที่แห่งหนึ่งดังอย่างไรก็ไม่ไป ขุนทิงจึงได้นอนที่แห่งนั้นและเมื่อตื่นขึ้นมาก็กลายเป็นเมืองใหญ่ **“ศรีสัตตนาคคนหุต”** เป็นต้น

3.1.4.2.5 **อนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ** อนุภาคนี้ เป็นส่วนที่แสดงให้เห็นว่าพญานาคมีอิทธิฤทธิ์สามารถเสกทรัพย์สินเงินทองเครื่องใช้ต่าง ๆ ได้ เช่น ในตำนานสุวรรณโคมคำตอนลูกสาวพญานาคมาช่วยมานพหนุ่มก็สามารถเสกแก้วแหวนเงินทองและอาภรณ์ต่าง ๆ ได้ อาจกล่าวได้ว่าทรัพย์สมบัติของพญานาคเกิดจากอนุภาคอิทธิฤทธิ์ของพญานาคที่สามารถเสก

3.1.4.2.6 อนุภาคพญานาคแปลงกาย

1) **อนุภาคพญานาคแปลงกายเป็นมนุษย์** ในตำนานอุรังคธาตุมีการกล่าวถึงปัพพารนาคแปลงกายเป็นมนุษย์ โดยปัพพารนาคเป็นนาคที่อยู่ภูเขาลวงริมบางพวน ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จจากหนองคันแทเสื่อน้ำไปประทับอยู่ที่โพนจิกเวียงจัว ทรงทอดพระเนตรเห็นแล่นคำแลบลิ่น และแล่นคำตัวนั้นก็คือปัพพารนาคที่เนรมิตมา นาคตัวนี้ประดับสังวาลด้วยแก้วปัพพา

จึงได้ชื่อว่าปัพพารนาถ เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าจึงเนรมิตแปลงกายเป็นมนุษย์นั่งผ้าขาวเสื้อขาวมารับเอาบาตรและอาราธนาพระพุทธเจ้าไปที่ภูเขาหลวงและถวายภัตตาหาร (กรมศิลปากร, 2537: 38-39)

2) อนุภาพพญานาคแปลงกายเป็นสัตว์ ปรากฏในนิทานอุรังคราตุตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปฉันทเพลที่เวินสุข มีพญานาคชื่อสุกษณาคหัตถิ ได้เนรมิตเป็นช้างพลานถือดอกไม้ม้าขอเอารอยพระบาท พระพุทธองค์ทรงย่ำรอยพระบาทไว้ที่แผ่นดินไกลจากริมน้ำ ช้างตัวนั้นก็ไปไหว้ (กรมศิลปากร, 2537: 41) นอกจากนี้ยังในตำนานหนองหานในตำนานอุรังคราตุ โดยภักคิยนาคลูกของพุทโธปาปนาถเนรมิตหรือแปลงกายเป็นกระรอกต่อน (กรมศิลปากร, 2537: 92)

3.1.4.2.7 อนุภาคการบูชาพญานาค การบูชาพญานาคในตำนานพญานาคประจำถิ่นนี้ จากการสำรวจของผู้วิจัยพบว่า มีอนุภาคการบูชาพญานาคที่ปรากฏอย่างชัดเจนในตำนานและนิทาน 3 เรื่อง ดังนี้

1) การบูชาพญานาคในอุรังคินิทาน เป็นลักษณะการบูชาพญานาคแบบโบราณที่เน้นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้พญานาคที่เป็นแบบเฉพาะเจาะจง อาจเรียกว่าการตรวน้ำหรือการกรวดน้ำ ส่วนเครื่องบูชานั้นจะบูชาด้วยดอกไม้สีขาวและน้ำเปล่า โดยปรากฏในเรื่องของบุรีจันอ้วยล้วย ผู้ที่คอยอุปฐากอุปัฏฐากพระอรหันต์ทั้งสองที่มาจากเมืองราชคฤห์ ชื่อพระมหาพุทธวงศาและมหาสัชชะ นอกจากนี้ บุรีจันอ้วยล้วยยังคอยทำบุญอุทิศส่วนบุญให้พญานาคประจำ คินหนึ่งบุรีจันอ้วยล้วยฝันร้ายเวลาเข้าไปใส่บาตรและเล่าให้พระอรหันต์ฟัง พระอรหันต์จึงบอกให้หาดอกไม้สีขาวใส่พานบูชาไว้บนหัวนอนแล้วตรวน้ำอุทิศส่วนกุศลให้พญานาค เมื่อถึงเวลาข้าววาย (ข้าวเช้า) เพลียนมีคนนางน้อย 2 ตัว ใส่กรงมาให้จึงคิดว่าตนจะเอาไปถวายท้าวคำบางผู้เป็นใหญ่แต่ยังไม่ได้ไปเพราะเห็นว่าเป็นเวลามีค่าเสียแล้ว และในค้ำวันนั้นเองสุวรรณนาคจึงเนรมิตเป็นคนแก่หนุ่มขาวหม่นขาวมาหาบุรีจันอ้วยล้วยและมาขอเอา 2 ตัวนี้คินไป บุรีจันอ้วยล้วยรู้สึกแปลกใจสุวรรณนาคที่แปลงกายเป็นคนแก่จึงพูดว่าเราเป็นพญานาค ท่านอย่าเอาลูกของเราไปถวายท้าวคำบาง ท้าวคำบางต่างหากที่ควรเอาสิ่งของมาให้ท่าน หากว่าท่านบุรีจันอ้วยล้วยปรารถนาสิ่งใดกับเราผู้เป็นพญานาค เราก็จะให้ท่านตามความพอใจ ทันใดนั้นบุรีจันอ้วยล้วยจึงได้คิดถึงเรื่องที่ตัวเองฝันว่ามีลึงค์ยาวพันเอวถึง 7 รอบ และคิดถึงเรื่องที่ตนได้ทำบุญไปให้พญานาคว่าชะรอยพญานาคจะให้ตนมีความสุขกระมัง แล้วบุรีจันอ้วยล้วยก็คินงูให้สุวรรณนาค งูน้อยทั้งสองก็กลับกลายเป็นมานพเดินติดตามหันหนีออกไป หลังจากนั้นชายแก่ก็บอกให้บุรีจันอ้วยล้วยขุดบ่อน้ำไว้ที่บึงนอกบ้าน เมื่อถึงวันพระจะให้สุคันธนาถและเอกจกขุมาทินั้น หากบุรีจันอ้วยล้วยปรารถนาสิ่งใดให้รีบบอก สุคันธนาถ

และเอกจักขุนาคมาแล้วก็บอกความปรารถนา พญานาคจะช่วยคลบบันดาลให้สมหวัง (กรมศิลปากร, 2537: 98-102)

2) การบูชาพญานาคในตำนานสุวรรณโคมคำ ปรากฏอยู่ในตอนมูลเหตุที่ซื้อเมืองสุวรรณโคมคำ ซึ่งเป็นตอนที่อยุธยาเสนาธิปไตยทราบวาทะของตนคือสุวรรณทวารมขุมารพร้อมทั้งนางอรรสาผู้เป็นมารดาถูกขุนนางใส่ร้ายและได้ลอยแพจากเมืองโพธิสารหลวงออกไป จึงได้ให้บริวารไปโค่นตัดไม้สักและลากมาที่แม่น้ำชลนทีและให้นายช่างทำเป็นเสาโคม มีการลงรักปิดทอง และเมื่อถึงวันมหาอุโบสถวันเพ็ญเดือน 6 อยุธยาเสนาธิปไตยให้ชายา โอรส และบริวารจัดหาน้ำมัน น้ำผึ้ง ข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน และไส้โคม ให้การปักโคมทองขึ้นไว้ตามริมท่าแม่น้ำชลนทีที่หน้าบ้าน รวมทั้งใช้น้ำมันประทีป และโคมไฟ และถวายข้าวตอกดอกไม้หวานไว้เพื่อถวายพระรัตนตรัยซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน รวมทั้งถวายบูชาให้เทวดา อินทร์ พรหม ยมราช ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 รวมทั้งนาคและครุฑนาคน้ำทั้งหลาย ซึ่งอยุธยาเสนาธิปไตยได้กล่าวคำบูชาเพื่อขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองให้หลานและลูกสาวของตนได้ทวนน้ำมาสู่ที่เสาโคม หลังจากกล่าวคำบูชาและถวายเครื่องบูชาแล้วก็จัดให้มีงานมหรสพอยู่ที่บริเวณนั้นเป็นเวลา 7 วัน 7 คืน (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72 ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ, 2482: 41-44) การบูชาพญานาคในตำนานสุวรรณโคมคำจะมีรูปแบบที่ยิ่งใหญ่และอลังการมากกว่าในตำนานอุรังคธาตุเนื่องจากผู้ที่จัดบูชานั้นเป็นเจ้าเมือง เครื่องเช่นสรวงสักการะและการเฉลิมฉลองมหรสพจึงมีลักษณะที่เป็นพิธีการสำคัญและยิ่งใหญ่ อย่างไรก็ตาม การจัดพิธีบูชานี้เป็นการที่พระพุทธเจ้าเป็นประธานก่อนจะตามด้วยนาคและเทพอื่น ๆ ต่างจากในตำนานอุรังคธาตุที่จะเน้นไปที่ตัวพญานาคโดยตรงมากกว่า

3) การบูชาพญานาคในตำนานขุนบรม ขุนบรมมีความสำคัญในฐานะที่เป็นวีรบุรุษของประชาคมลุ่มน้ำโขงในฐานะที่เป็นต้นกำเนิดเผ่าพันธุ์ (ยุวรี อภิลักษณะภูสิทธิ์, 2527: 11) กษัตริย์ของอาณาจักรหนองแส ในตำนานขุนบรมได้มีการกล่าวถึงการบูชาพญานาคไว้ในตอนที่มีการบูชาโคมกลางเมือง (ปัจจุบันเชื่อกันว่าเป็นพื้นที่วัดมโนรมย์ เมืองหลวงพระบาง) มีให้รดน้ำเสาหลักคำ รวมถึงการกล่าวถึงพญานาค 15 ตระกูลที่อาศัยอยู่ตามที่แตกต่างกัน ให้มาปกป้องรักษาบ้านเมือง แม่น้ำ และภูเขา (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก นิทานเรื่องขุนบรมราชา, 2545: 139) รวมทั้งมีการจัดแข่งเรือยาวประเพณี และการจัดพิธีกรรมไหลเรือไฟเพื่อบูชาพญานาค

3.1.4.2.8 อนุภาคพญานาคเป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์

ในตำนานพญานาคดั้งเดิมนั้นจะพบว่าพญานาคมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือมนุษย์โดยเฉพาะในยามที่มนุษย์ตกทุกข์ได้ยากในสถานการณ์ต่าง ๆ และมีการบูชา

พญานาค หรือให้ความเคารพพญานาค เช่น การที่สุวรรณนาคได้ช่วยไม่ให้น้ำท่วมที่นาของบุรีจันอ้วยล้วย และช่วยเนรมิตให้ร่างกายของบุรีจันอ้วยล้วยขาวงามด้วยการเช็ดตัวหลังอาบน้ำด้วยผ้าจากพญานาค และพญานาคทั้งหลายก็ได้ให้แก้วแหวนเงินทองรวมทั้งเนรมิตปราสาทให้บุรีจันอ้วยล้วยอีกด้วย และเมื่อบุรีจันอ้วยล้วยบอกความปรารถนาว่าอยากได้นางอินทสว่างลงสอดมาเป็นภรรยา พญานาคก็ตกลงบันดาลให้สมหวัง (อุรังคธาตุ, 2537: 103-104)

นอกจากนี้ในตำนานสุวรรณโคมคำ ยังได้กล่าวถึงการที่ธิดาพญานาคนาครที่คอยช่วยเหลือมาจนพญานาคเจ้าของไร่ด้วยการนำทรัพย์สินมาให้รวมทั้งช่วยเหลือให้พ้นภัยอันตรายจากพระยากรอมดำ นอกจากนี้ในนิทานเรื่องพญากาเผือกที่เล่าถึงพระโพธิสัตว์ 5 องค์ที่มาจุติในไซของนกกาเผือกและไซฟองที่ 2 คือพระโกนาคมนอนนั้นธิดานางนาคนำไปเลี้ยง นางนาคจึงมีบทบาทในการเป็นแม่ที่คอยดูแลช่วยเหลือกับพระโพธิสัตว์ ผู้มีที่บารมีและบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า

3.1.4.2.9 อนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์พญานาค

มีการกล่าวถึงว่าพญานาคได้เนรมิตปราสาทและข้าวให้บุรีจันอ้วยล้วย นอกจากพญานาคจะมีอิทธิฤทธิ์เนรมิตสิ่งของต่างๆ ได้แล้ว เมื่อคนทั้งหลายไปจับต้องวัตถุข้าวของที่พญานาคเนรมิตไว้นั้นก็บังเกิดอันเป็นไปด้วยประการต่าง ๆ (กรมศิลปากร, 2537: 104) ในนิทานไม่ได้บอกถึงสาเหตุว่าเป็นเพราะอะไร แต่ผู้วิจัยเห็นว่าสิ่งของที่พญานาคเนรมิตนั้นมีไว้ให้สำหรับคนที่มีบุญญาธิการและอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับพญานาค เช่น บุรีจันอ้วยล้วย เมื่อเนรมิตแล้วจึงต้องปกปักรักษา หากคนทั่วไปมาแตะต้องจักต้องมีอันเป็นไป นอกจากนี้ในนิทานปรัมปราเรื่องอื่น ๆ ที่แทรกในอุรังคินิทานยังได้กล่าวถึงการที่พญานาคใช้อิทธิฤทธิ์เพื่อทำทลายพระพุทธเจ้า เช่น การเป่าควันไฟ การเหาะเหินเดินอากาศ หรือการเนรมิตให้น้ำท่วมบ้านเมือง เป็นต้น

3.1.4.2.10 อนุภาคนาคเป็นบรรพบุรุษของกษัตริย์ ปรากฏใน

ตำนานอุรังคธาตุ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปที่หนองหานหลวง มีการกล่าวถึง “โทณนาค” ว่าเป็นเชื้อพระวงศ์พระยาศรีสุทโธณแต่เมื่อเป็นมนุษย์ เวลาจะตาย ตายด้วยความโกรธจึงได้ชื่อนี้ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องจึงได้ตกเตือนและให้ข้อคิดกับสุทโธณนาคว่าอย่าได้หาบหรือถือเอาแต่ความโกรธแค้นแต่หนหลังเลย โทณนาคอัศจรรย์ยิ่งนักกว่าทำไมพระพุทธเจ้าจึงรู้เชื้อชาติแต่ปางก่อนของตน และได้ให้น้อมรับคำสอนเป็นผลให้มีจิตใจเบิกบานหลังจากนั้นเมื่อจุติจากชาติที่เป็นนาคจึงได้ไปเกิดในชั้นดาวดึงส์มีนามว่าโทณนาคเทวบุตรตามวงศ์แห่งต้น (กรมศิลปากร, 2537: 44)

3.1.4.2.11 อนุภาคพญานาคสมพาสกับมนุษย์ ปรากฏในนิทาน

พื้นบ้านเรื่องขุนทิ้งซึ่งเป็นลูกของนางแอกไค้ธิดาพญานาค ขุนทิ้งอยู่ในป่าอย่างสุขสบายเพราะมีเทวดาและสัตว์ต่าง ๆ มาดูแลรักษาเลี้ยงดู ส่วนในเรื่องผาแดงนางไอ่ ท้าวกังคีโอรสของสุทโธนาโคได้ตกหลุมรักนางไอ่ ธิดา พระยาขอมถึงขั้นไปเจรจากับพระยาขอมว่าจะให้คนมาสู่ขอ แต่พระยาขอมปฏิเสธเพราะท้าวผาแดงได้ทำข้อตกลงไว้ก่อนแล้ว แม้ท้าวกังคีจะยังไม่ได้แต่งงานกับนางไอ่แต่ก็เห็นได้ถึงความรักระหว่างพญานาคกับมนุษย์ซึ่งท้ายที่สุดก็เป็นชนวนสำคัญให้เมืองหนองหานล่ม อนุภาคการสมพาสระหว่างพญานาคกับมนุษย์นี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์และการ “ผสมข้ามเผ่าพันธุ์” ของนาคกับมนุษย์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการขยายเผ่าพันธุ์หรือความสัมพันธ์ข้ามเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ในยุคดั้งเดิม

3.1.4.2.12 อนุภาคพญานาคสมพาสกับยักษ์ ปรากฏในนิทาน

เรื่องสินไซ นางสีดาจันทร์ ธิดายักษ์ ได้ตกเป็นพระชายาของท้าวอรุณนาคเพราะบิดาแพ้สะกา แต่ในที่สุดนางสุดาจันทร์ก็ได้กลับเมืองยักษ์เพราะสินไซไปแข่งสะกากับอรุณนาคชนะและได้นางสุดาจันทร์กลับคืนเมืองยักษ์ อนุภาคนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของนาคที่มีความหลากหลายนอกจากจะอยู่ร่วมกับมนุษย์ได้แล้วยังอยู่ร่วมกับยักษ์ได้อีกด้วย

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าตำนานพญานาคดั้งเดิมหรือตำนานพญานาคประจำถิ่นซึ่งประกอบไปด้วยตำนานและวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานมีลักษณะร่วมที่สะท้อนให้เห็นถึงร่องรอยความเชื่อเรื่องพญานาคซึ่งเป็นความเชื่อที่มีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ นาคเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงนับถือมาอย่างยาวนานตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์และเริ่มปรากฏชัดเมื่อยุคอุรังคธาตุ ซึ่งเป็นช่วงพุทธศาสนาที่มีการเผยแผ่โดยพระพุทธเจ้าเริ่มเข้ามาในสังคมลุ่มน้ำโขง ผู้วิจัยเห็นว่านอกจากนาคซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อดั้งเดิมแล้ว ยังมีความเชื่อเรื่องนาคจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูปะปนอยู่ด้วย ความเชื่อสองอย่างนี้ได้ปะทะกับพุทธศาสนาซึ่งเป็นความเชื่อใหม่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะในตำนานอุรังคธาตุซึ่งแสดงการเดินทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปในพื้นที่ต่าง ๆ บริเวณชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและอีสานเหนือในปัจจุบัน นอกจากนี้สาระสำคัญของตำนานนาคที่หนองแสมอาจแสดงให้เห็นว่า “นาค” อาจจะหมายถึงกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในเขตดินแดนดินใหญ่และมีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานลงมาโดยเล้าผ่านตำนานดังกล่าว

ประเด็นสำคัญอีกประการคือตำนานพญานาคประจำถิ่นในข้างต้นนั้น สัมพันธ์และส่งผลต่อการสร้างสรรค์คติชนเกี่ยวกับการบูชาพญานาคในสังคมร่วมสมัยทั้ง การสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคในยุคปัจจุบัน รวมทั้งการสร้างสรรค์คติชนเกี่ยวกับพญานาคประเภท ประเพณี พิธีกรรม และคติชนวัตถุ ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

3.2 เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่

เรื่องเล่าสมัยใหม่จากความเชื่อเรื่องพญานาคนับตั้งแต่ช่วงเกิดกระแสแนคฟีเวอร์ จากละครเรื่องนาคี ตั้งแต่ พ.ศ. 2559 มีเป็นจำนวนมากและปรากฏหลากหลายรูปแบบ ผู้วิจัยพบว่าการผลิตซ้ำมีทั้งเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนและพญานาคทั่วไป ปรากฏการณ์การผลิตเรื่องเล่าพญานาคเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ขอบเขตของการเล่าเรื่องขยายไปได้ไม่มีที่สิ้นสุดและไม่จำกัดรูปแบบงานเขียน และกลุ่มผู้สร้างเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่นี้พบว่าทุกคนในท้องถิ่นและคนนอกท้องถิ่นคนนอกท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการสร้างสรรค์เนื่องจากปัจจัยการพัฒนาเทคโนโลยีการสื่อสารและสื่อสมัยใหม่ทำให้การผลิตเรื่องเล่าพญานาคไร้ข้อจำกัดว่าต้องเป็นคนในท้องถิ่นเท่านั้น ผู้วิจัยเห็นว่าปรากฏการณ์นี้ทำให้การเล่าถึงพญานาคที่มีความหลากหลายในสังคมปัจจุบัน การรวบรวมและวิเคราะห์เรื่องเล่าเหล่านี้ทำให้เห็นการสืบทอด ดัดแปลง ประยุกต์ จากตำนานพญานาคประจำถิ่นและตำนานพญานาคทั่วไปในบริบทปัจจุบัน สามารถแบ่งออกได้ ดังนี้

- 3.2.1 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์
- 3.2.2 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อโทรทัศน์
- 3.2.3 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อออนไลน์
- 3.2.4 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อเพลง
- 3.2.5 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อการแสดง
- 3.2.6 เรื่องเล่าพญานาคจากคนในท้องถิ่น

3.2.1 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์

เรื่องเล่าพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา มีหลากหลาย โดยเฉพาะหนังสือเล่ม (pocketbook) ผู้วิจัยได้เลือกมาจำนวน 5 เล่ม ที่ตีพิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2559-2561 ดังนี้

3.2.1.1 เนื้อความโดยสังเขปของเรื่องเล่าพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์

1) สมบัติพญานาคราช ของ ลักษณะ เรขานิเทศ (2559)

เป็นบันทึกประสบการณ์ของนายลักษณะ นักพยากรณ์ดวงชะตาที่เป็นที่รู้จักในสังคมไทยในชื่อ “หมอลักษณะ ฟันธง” ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี 2559 และครั้งที่ 2 ในปี 2560 เนื้อหาในหนังสือแบ่งได้เป็นสองส่วนหลัก คือ ส่วนแรกเป็นการเล่าถึงชีวิตของตนเองที่มีความเกี่ยวข้องกับ “องค์พญานาค” เริ่มตั้งแต่เด็กจนโตที่มีความรู้สึกว่าตนเองนั้นมีความผูกพันกับองค์พญานาค ตั้งแต่การเห็นบันไดนาค ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมในวัด เมื่อได้สัมผัสก็มีความรู้สึกคุ้นเคยและผูกพัน ในตอนเด็กนั้นยังไม่แน่ใจว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องของกระแสสัมพันธ์ข้ามภพ การเป็นชาติเชื้อหน่อของพญานาคที่เวียนมาเกิด หรืออาจจะเพราะองค์พญานาคนั้นมีความน่าสนใจในรูปแบบอื่น ๆ เมื่อได้นับถือท่านจะมีความร่มเย็นและโอภาสดี ๆ เข้ามาในชีวิตเสมอ และยังได้เล่าถึงประสบการณ์การพบพญานาคที่แม่น้ำโขง ซึ่งถือเป็นสิ่งมหัศจรรย์ที่องค์พญานาคมาปรากฏตัวให้เห็น เมื่อมีปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ก็ช่วยให้ผ่านไปได้ โดยเฉพาะวิกฤตินี้สินจำนวน 50 ล้านบาท นอกจากนี้หมอลักษณะยังเป็นผู้ที่ทำนาย หรือ ฟันธงว่าปี 2560 – 2565 เป็นปีแห่งพญานาค เนื้อหาส่วนที่สองคือ การเล่าภูมิหลังของพญานาคทั้งประวัติและความหมายในเชิงพุทธศาสนา เช่น การเล่าเรื่องฤทธิ์เดชต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีบวงสรวงสักการบูชาพญานาค การตามรอยพญานาคในเชิงการท่องเที่ยววัฒนธรรม วัดมุงคลเกี่ยวกับพญานาค และการเชื่อมโยงหลักโหราศาสตร์เข้ากับบารมีองค์พญานาค

2) ศรีธำพญานาค ของ ทศพล จังพาศิษฐ์กุล (2560)

เป็นหนังสือที่เล่าเรื่องพญานาค โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วนหลัก คือ ส่วนแรกคือการให้องค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องพญานาคทั้งในเชิงพระพุทธศาสนา คุณลักษณะ ประเภท เรื่องเล่า ความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับพญานาคในประเทศไทยทั้งในภาคอีสานและภาคเหนือ ส่วนที่สอง เป็นการเน้นเล่าเรื่องพญานาคในพื้นที่ของภาคอีสาน คือ เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาแห่งคำชะโนด อำเภอบ้านดุง ศาลหลักเมืองเจ้าปู่ศรีสุทโธ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี รวมถึงสถานที่สักการบูชาต่าง ๆ ส่วนที่สาม คือการเล่าถึง วังพญานาคราช พิพิธภัณฑสถานบ้านบุญบวงสรวงที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งผู้เขียนได้สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นที่สักการะของชาวกรุงเทพฯ ฯ เนื้อเรื่องส่วนที่สี่ คือการเล่าเรื่องประสบการณ์เกี่ยวกับศรีธำพญานาค และส่วนที่ห้า คือ วัดมุงคลพญานาค

3) ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมือง

บาดาล ของโชติ ศรีสุวรรณ และเกริก ท่วมกลาง (2560) เนื้อหาในหนังสือผู้เขียนได้แบ่งออกเป็นสองส่วน ได้แก่ ส่วนแรก ภาคที่ 1 ตำนานพญานาค เนื้อหาส่วนนี้คือให้องค์ความรู้เกี่ยวกับพญานาค เบื้องต้น ตั้งแต่กำเนิด ตระกูลของพญานาค อายุขัย พิษ คุณลักษณะ และอาหารของพญานาค เป็น

ต้น รวมทั้งการเล่าตำนานบวชนาค ตำนานบั้งไฟ พญานันโทปนันทนาคราช พญานาควาสกรี และความเชื่อเรื่องการได้พบพญานาค เป็นต้น ส่วนที่สอง คือ ภาคที่ 2 คำชะโนด ปากทางสู่บาดาล ผู้เขียนได้เล่าเน้นเนื้อหาที่เกี่ยวกับคำชะโนดตั้งแต่ประวัติของเกาะคำชะโนดอันศักดิ์สิทธิ์และถือเป็นปากบาดาลหรือทางขึ้นลงของพญานาค นอกจากนี้ยังได้เล่าถึงการพัฒนาพื้นที่คำชะโนดกับความเห็นของคนในชุมชน และเรื่องเล่าของพระอริยสงฆ์กับพญานาคและปาฏิหาริย์ของพญานาค

4) ชาววังช่างเล่าเรื่อง (พญานาค) ของ จินตชัย (2561)

หนังสือเล่มนี้เป็นการเล่าเรื่องตำนานเกี่ยวกับพญานาคในประเทศไทย โดยเน้นที่ภาคอีสาน เนื้อหาช่วงแรกจะเน้นเล่าเรื่องพญานาคที่อยู่อำเภอยะรัง จังหวัดเลย เช่น พญานาคที่แก่งคุดคู้ เรื่องเพชรพญานาค การเล่าถึงโฮมสเตย์ที่เชียงคาน เป็นการเล่าถึงตำนานพญานาคในลักษณะผสมผสานกับการเล่าถึงชีวิตความเป็นอยู่และการท่องเที่ยวที่เชียงคาน ส่วนที่สองเป็นการเล่าถึงตำนานที่คำชะโนด ผู้เขียนได้เล่าถึงการเดินทางและบรรยากาศการไปสักการะปูศรีสุทโธที่คำชะโนดโดยแทรกเรื่องเล่าและตำนานเกี่ยวกับวังนาคินทร์และตำนานผีจ้างหนังที่คำชะโนด เนื้อหาในตอนท้ายเป็นการเล่าเรื่องตำนานปักษิณกะอื่น ๆ

5) ถ้ารู้บูชาพญานาคนานแล้ว ของ สุพรรณ ก้อนคำ

(2561) หนังสือเล่มนี้แบ่งเนื้อหาหลักออกเป็น 3 บท คือ บทที่ 1 ความเชื่อ = Belief เนื้อหาจะเริ่มตั้งแต่การตั้งคำถามกับผู้อ่านว่าทำไมต้องเชื่อเรื่องพญานาค อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นอย่างไร พญานาคเกิดขึ้นได้อย่างไร พญานาคในคัมภีร์สันสกฤตและบาลี รวมถึงลักษณะของพญานาคอื่น ๆ เช่น สี อายุ ที่อยู่ ของพญานาค เป็นต้น รวมทั้งบอกวิธีที่จะทำให้ผู้อ่านเห็นพญานาค บทที่ 2 ศรัทธา = Faith บทนี้ผู้เขียนได้สรุปให้เห็นว่าพญานาคนั้นมีความสำคัญในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะบทบาทในการเป็นผู้พิทักษ์ปกป้องศาสนา นอกจากนี้ยังได้รวบรวมและจัดแบ่งกลุ่มพญานาคเป็นกลุ่มต่าง ๆ เช่น 7 พญานาคผู้พิทักษ์รักษาพุทธศาสนา, 7 พญานาค 7 อหังการ, 9 พญานาคเงินล้านบูชาแล้วดี และ พญานาค 3 บารมี เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงพระอริยสงฆ์กับการสยบพญานาค และการยกสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาคที่ต้องไป การรวบรวมถ้าพญานาคปาฏิหาริย์เงินล้าน พญานาคในปราสาทต่าง ๆ บทที่ 3 ปาฏิหาริย์ = Miracle บทนี้จะเน้นให้เห็นความสำคัญของปาฏิหาริย์ของพญานาคและการสร้างปาฏิหาริย์จากความเชื่อ ศรัทธาและการบูชาพญานาคอย่างถูกวิธี เริ่มตั้งแต่การชี้ให้เห็นว่า นิสสัยพญานาคในตัวคนเรามีอะไรบ้าง เช่น การไม่คิดเบียดเบียนหรือคดโกงคนอื่น การรักษาสังขารเพื่อชีวิต เป็นต้น นอกจากนี้ยังบอกสิ่งที่จะช่วยยืนยันว่ามนุษย์คนใดที่มีสายญาณหรือเป็นลูกหลานพญานาค เหตุผลที่ควรบูชาพญานาคและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย และเคล็ดลับในการบูชาพญานาคให้ประสบความสำเร็จ รวมทั้งคาถาเกี่ยวกับ

พญานาคที่จะช่วยให้ได้เงินล้าน ในตอนท้ายผู้เขียนได้ตั้งคำถามกับผู้อ่านว่าเชื่อในเรื่องพญานาคหรือยัง และชี้ให้เห็นว่าเราอาจจะเคยได้ประสบพบเห็นพญานาคมาแล้ว เพียงแต่จะอยู่ในรูปแบบใดเท่านั้นเอง และถ้าหากเราทำความเข้าใจเรื่องพญานาค เราจะได้รู้ว่าเราควรเชื่อและยืนอยู่จุดใด

3.2.1.2 แบบเรื่องและอนุภาคของเรื่องเล่าพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์

จากหนังสือทั้ง 5 เล่ม ผู้วิจัยได้จำแนกเรื่องเล่าย่อยเกี่ยวกับพญานาคในหนังสือออกได้เป็น 107 เรื่อง สามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. เนื้อหาที่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับพญานาค เช่น กำเนิด ลักษณะ รูปร่าง คุณลักษณะ นิยาย และถิ่นที่อยู่อาศัย ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเป็นเนื้อหาที่ผู้เขียนได้อ้างอิงมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก เนื้อหาส่วนนี้มีจำนวนทั้งหมด 18 เรื่อง คือ 1) นาคพิภพ เมืองแห่งพญานาคราช 2) การสืบเผ่าพันธุ์ของพญานาคราช 3) ที่อยู่ของพญานาคราช 4) ต้นกำเนิดพญานาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่ศาสนา 5) ตระกูลของพญานาค 6) พญานาคกับพระพุทธศาสนา 7) คุณลักษณะของพญานาค 8) พญานาคคืออะไร 9) กำเนิดพญานาค 10) ตระกูลพญานาค 11) สาเหตุของการกลายร่างเป็นพญานาค 12) หน้าที่ของพญานาค 13) อายุขัยของพญานาค 14) พิษของพญานาค 15) คุณลักษณะพิเศษของพญานาค 16) พญานาคในคัมภีร์สันสกฤตและบาลี 17) กำเนิดพญานาค 18) พญานาคคินร่าง

2. เนื้อหาส่วนที่เป็นตำนานดั้งเดิม นิทานปรัมปรา และเรื่องเล่าต่าง ๆ เป็นการนำตำนานดั้งเดิมมานำเสนอใหม่และการนำเสนอเรื่องเล่าใหม่ในบริบทปัจจุบัน จำนวน 89 เรื่อง ดังนี้

1) ตามรอยพญานาค : บันทึกประสบการณ์จากความเชื่อ ความศรัทธา ของ อ.ลักษณะ เรขานิเทศ 2) คีล บาร์มี หัวใจสู่การใกล้ชิด ได้รับปาฏิหาริย์ สมบัติจากองค์พญานาคราชจากอดีตชาติแห่งพระพุทธองค์ในภuritชาติ 3) ตามรอยพญานาค จากความเชื่อสู่ความจริงในศรัทธา โดยเจ้าคุณน้อย วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย 4) ตำนานคำชะโนด 5) นาค ครุฑ คู่อาฆาตตลอดกาล 6) พญานาคที่พญาครุฑไม่สามารถจับกินได้ 7) อิทธิฤทธิ์บาร์มีแห่งพญานาค 8) ชีวิตจิตวิญญาณแห่งพญานาคราช 9) พญาศรีสัตตนาคราช 10) พญานาคราช 9 พระองค์ 11) พญาอนันตนาคราชและพระนางอุษาอนันตวดี 12) พญานาคवासูกี 13) พญานาคเชียงคาน 5 : นาคสัมพันธ์ 14) พญานาคในพุทธศาสนา 15) พญานาคในพุทธประวัติ 16) เรื่องพญานาคในพุทธประวัติ 17) พญานาคพิทักษ์รักษา

พระพุทธศาสนา 18) บันทึกเหตุการณ์และเรื่องราวในพระพุทธศาสนาอันมีเหตุสัมพันธ์กับพญานาค
 ราช นาค และงู 19) ชีวิตจิตวิญญาณแห่งพญานาคราช 20) ต้นกำเนิดพญานาคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์คู่
 ศาสนา 21) หลวงปู่มั่น ภูริทัตโตกับพญานาคมาพึ่งธรรม 22) หลวงปู่ชอบ ฐานสโมปราบพญานาค
 พันพิษในบึง 23) หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ กับนาคขี้บ่น 24) หลวงปู่ขาว อนาลโยกับนาคกลัวบาป
 25) หลวงปู่หลุย จันทสาโร ถูกพญานาคลงดี 26) หลวงปู่ตื้อ อจลธมโม แก่งพญานาค 27) หลวงปู่
 จาม มหาบุญโญ กับพญานาคขี้ต้ำน้ำ 28) หลวงปู่สิม พุทฺธาโร อยากเห็นพญานาค 29) หลวงปู่คำ
 พันธุ์ โสภปัญโญ พญานาคผู้ปกครองไทยลาว 30) เชื่อว่าพญานาคมีจริง 31) ปู่และย่านำมาพบบ้าน
 บุญ 32) อธิษฐานถึงก็ได้พบกับพญานาค 33) เชื่อว่าพญานาคมีจริง 34) จินตหรา พูนลาภ เห็น
 พญานาค 35) เห็นพญานาคสีดำ 36) เห็นพญานาคชมตัวรำบวงสรวงที่คำชะโนด 37) ความเชื่อเรื่อง
 การได้พบพญานาค 38) เรื่องเล่าหลวงปู่ คำตา, มนุสย์เห็นพญานาค 39) 5 สิ่งที่ยืนยันว่าพญานาคมี
 อยู่จริง 40) พญานาคเชียงคาน 1 41) พญานาคเชียงคาน 3 42) ฝันเห็นพญานาค 43) เห็น
 พญานาคสีดำ 44) ฝันว่าได้ไปคำชะโนด 45) แม่ย่าให้มาเวียนเทียน 46) สัตว์หรือเทพ 47) ศิล บารมี
 หัวใจสู่การใกล้ชิด 48) พญานาคแปลงกายให้เห็น 49) พญานาคคือสมบัติ 50) สมบัติจักรพรรดิ
 51) วัตถุมงคลพญานาค 52) เหตุผลสำคัญที่จำต้องมีเครื่องรางพญานาค 53) เพชรพญานาค
 54) แก้วสารพัดนึกให้โชค 55) พญานาคคอยช่วยเหลือ 56) ศรัทธาพญานาค 57) ศรัทธาพญานาค
 แล้วชีวิตดีขึ้น 58) บูชาพญานาคแล้วขายดี 59) ชีวิตเปลี่ยนเพราะพญานาค 60) พญานาคให้อาชีพ
 ใหม่ 61) ปู่ศรีสุทโธช่วยทุกครั้งที่มีปัญหา 62) หายป่วยเพราะปู่ย่า 63) พระนางจามเทวีกับพญานาค
 64) พญานาคประทานโชค 65) พญานาคให้โชค 1 66) พญานาคให้โชค 2 67) พญานาคให้โชค 3
 68) พญานาคให้โชค 4 69) ปู่ศรีสุทโธให้โชค 70) มณีนาคราชให้โชค 71) พญาชนิลตนาคราชให้โชค
 72) โชคดีเพราะศรัทธาพญานาค 73) ปู่คำชะโนดให้โชค 18 ล้าน 74) เจ้าปู่ศรีสุทโธให้โชค 5 แสน
 75) โชคดีได้ 200,000 บาท 76) พญานาคให้ทรัพย์ครึ่งล้าน 77) โชคดีเพราะศรัทธาพญานาค
 78) ศรัทธาพญานาคมานาน 79) พญานาคให้โชค 2 ตัว 80) ได้บ้านเพราะพญานาค 81) พญานาคให้
 โชครางวัลที่ 1 82) 9 พญานาคเงินล้าน บูชาแล้วดี มีแล้วรวย 83) เผย 5 เคล็ดลับบูชาพญานาคให้ปัง
 84) คาถา 8 หัวใจพญานาคเงินล้าน 85) 7 เหตุผลที่บูชาพญานาคและสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วชีวิตไม่มีการ
 เปลี่ยนแปลง 86) พิธีกรรม การบวงสรวง บูชาสักการะ ขอพรองค์พญานาค 87) การบูชาสักการะ
 พญานาคในความเคารพ 88) เปลี่ยนผ้าเจ้าปู่ศรีสุทโธ บั้งไฟผิง 89) พญานาคเชียงคาน 15 คำ
 เดือน 11

เฉพาะเรื่องเล่าในส่วนนี้เมื่อนำมาวิเคราะห์จะเห็นแบบเรื่องและอนุภาคที่สำคัญ ดังนี้

3.2.1.2.1 แบบเรื่องพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์ จำแนกได้ดังนี้

1) แบบเรื่องพญานาคพิพาทที่หนองแส มีจำนวน 1 เรื่อง คือ ตำนานคำชะโนด (ตำนานเรื่องศรีสุทโธนาคราชกับสุวรรณนาคราชที่หนองแส) เป็นเรื่องพญานาคสองตนเป็นสหายที่หนองแสแต่เกิดความขัดแย้งกันเพราะเข้าใจผิดเรื่องการแบ่งเนื้อช้างและเนื้อเม่น เกิดการรบกัน เทวดาจึงมาห้ามศึก พญานาคทั้งสองจึงแยกย้ายกันไปตามเส้นทางต่าง ๆ และเกิดการควักค้ำจนเกิดเป็นแม่น้ำ อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคเหตุการณ์ความขัดแย้งของพญานาคกับพญานาค

2) แบบเรื่องพญานาคกับครุฑ มีจำนวน 2 เรื่อง คือ นาค ครุฑ คู่อาฆาตตลอดกาล และพญานาคที่พญาครุฑไม่สามารถจับกินได้ เป็นการนำตำนานเก่าเรื่องนาคกับครุฑที่มีความขัดแย้งกันและครุฑมักจะจับนาคกิน แต่หากพญานาคที่มีฤทธิ์บารมีแรงกล้า ครุฑก็จะไม่สามารถจับกินได้ อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคเหตุการณ์ความขัดแย้งของพญานาคกับครุฑ

3) แบบเรื่องบารมีศรัทธาของพญานาค แบบเรื่องนี้จะเน้นการนำเสนอบารมีของพญานาคแต่ละองค์ที่มีความยิ่งใหญ่และมีบารมีควรค่าแก่การนับถือบูชา หากมนุษย์ศรัทธาพญานาคจะทำให้ชีวิตเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น มี 8 เรื่อง ได้แก่ ตามรอยศรัทธาจากความเชื่อสู่ความจริงในศรัทธา โดยเจ้าคุณน้อย วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย, อิทธิฤทธิ์บารมีแห่งพญานาค, ชีวิตจิตวิญญาณแห่งพญานาคราช, พญาศรีสัตตนาคราช, พญานาคราช 9 พระองค์, พญานันตนาคราชและพระนางอุษาอนันตวดี, พญานาคवासกรี และพญานาคเชียงคาน 5 : นาคสัมพันธ์ อนุภาคที่สำคัญคือ อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครอง อนุภาคการบูชาพญานาค อนุภาคพญานาคให้โชค

4) แบบเรื่องพระพุทธเจ้าปราบพญานาค มีจำนวน 2 เรื่อง เป็นการนำเสนอเรื่องเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าปราบพญานาคที่มีทิฐิมานะ คือ พญานาคในพุทธศาสนา และ พญานาคในพุทธประวัติ อนุภาคที่สำคัญคือ อนุภาคพระพุทธเจ้าปราบพญานาค อนุภาคอิทธิปาฏิหาริย์ของพญานาค

5) แบบเรื่องพญานาคปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนา มีจำนวน 5 เรื่อง เป็นแบบเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทของการเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองศาสนา นับตั้งแต่องค์ศาสดา พระสงฆ์ ศาสนิกชน ไปจนถึงสถานที่ต่าง ๆ เกี่ยวกับศาสนา คือ เรื่องพญานาคในพุทธประวัติ, พญานาคพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนา, บันทึกเหตุการณ์และเรื่องราวในพระพุทธศาสนาอันมีเหตุสัมพันธ์กับพญานาคราช นาค และงู, ชีวิตจิตวิญญาณแห่งพญานาคราช และต้นกำเนิดพญานาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่ศาสนา อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครอง

6) แบบเรื่องพญานาคกับพระอริยสงฆ์ มีจำนวน 11 เรื่อง คือ แบบเรื่องนี้จะเน้นการเผชิญหน้ากันระหว่างพระอริยสงฆ์กับพญานาค มีทั้งการที่พญานาคลองดีกับพระสงฆ์แต่สุดท้ายก็ต้องยอมสยบให้เพราะพระสงฆ์ได้เทศนาธรรมให้พญานาคได้แก่ หลวงปู่มั่นภูริทัตต์กับพญานาคมาพังธรรม, หลวงปู่ชอบ ฐานสโมปราบพญานาคพนพิขในบึง, หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ กับนาคขี้บ่น, หลวงปู่ขาว อนาลโยกับนาคกลัวบาป, หลวงปู่หลุย จันทสาโรถูกพญานาคลองดี, หลวงปู่ตื้อ อจลธมโม แก้งพญานาค, หลวงปู่จาม มหาบุญโญ กับพญานาคขี้ต่าน้ำ, หลวงปู่สิม พุทฺธาโร อยากเห็นพญานาค และหลวงปู่คำพันธ์ โสภปัญโญ พญานาคผู้ปกครองไทยลาว อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคพระสงฆ์ปราบพญานาค อนุภาคการเผชิญหน้ากับพญานาค

7) แบบเรื่องการเผชิญหน้ากับพญานาค เป็นแบบเรื่องที่มนุษย์ได้พบเห็นพญานาค และเชื่อว่าการได้พบพญานาคเป็นเรื่องอัศจรรย์ มีจำนวน 13 เรื่อง คือ เชื่อว่าพญานาคมีจริง, ปู่และย่านำมาพบบ้านบุญ, อธิฐานถึงก็ได้พบกับพญานาค, เชื่อว่าพญานาคมีจริง, จินตหรา พูนลาภ เห็นพญานาค, เห็นพญานาคสีดำ, เห็นพญานาคชมแต้วร่า บวงสรวงที่คำชะโนด, ความเชื่อเรื่องการได้พบพญานาค, เรื่องเล่าหลวงปู่คำดา, มนุษย์เห็นพญานาค, 5 สิ่งที่ยืนยันว่าพญานาคมีอยู่จริง พญานาคเชียงคาน 1 และพญานาคเชียงคาน 3 อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคพญานาคให้โชค อนุภาคอิทธิทธิปาฏิหาริย์พญานาค

8) แบบเรื่องฝันเห็นพญานาค เป็นเรื่องที่มนุษย์ฝันเห็นพญานาคและเชื่อว่าการฝันเห็นเป็นเรื่องที่ดี จะนำโชคกลับมาให้ มีจำนวน 4 เรื่อง คือ ฝันเห็นพญานาค, เห็นพญานาคสีดำ, ฝันว่าได้ไปคำชะโนด และแม่ย่าให้มาเวียนเทียน อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคพญานาคให้โชค อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครอง

9) แบบเรื่องอิทธิทธิปาฏิหาริย์ของพญานาค เป็นแบบเรื่องที่แสดงให้เห็นว่าพญานาคมีอิทธิทธิและแสดงอิทธิทธิให้มนุษย์เห็น มีจำนวน 4 เรื่อง คือ สัตว์หรือเทพ, ตามรอยพญานาค (บันทึกประสบการณ์ความเชื่อ อ.ลักษณะ), ศิล บารมี หัวใจสู่การใกล้ชิด และพญานาคแปลงกายให้เห็น ได้รับปาฏิหาริย์จากสมบัติองค์พญานาคราช, อิทธิทธิบารมีแห่งพญานาคราช, อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคอิทธิทธิปาฏิหาริย์พญานาค

10) แบบเรื่องพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ เป็นเรื่องที่อธิบายให้เห็นว่าพญานาคนั้นมีทรัพย์สมบัติมหาศาลและหากมนุษย์ผู้ใดบูชาก็อาจได้รับการแบ่งปันจากพญานาค มีจำนวน 2 เรื่อง พญานาคคือสมบัติ และสมบัติจักรพรรดิ อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ และ อนุภาคพญานาคให้โชค

11) แบบเรื่องพระวิเศษของวัดมณฑลพญานาค เป็นแบบเรื่องของเรื่องเล่าที่มีเนื้อเรื่องว่ามนุษย์ได้วัดมณฑลเกี่ยวกับพญานาคแล้วครอบครอง และเมื่อเผชิญเหตุร้ายก็สามารถแคล้วคลาดปลอดภัย หรือได้ครอบครองแล้วมีโชค มีจำนวน 4 เรื่อง วัดมณฑลพญานาค, เหตุผลสำคัญที่จำต้องมีเครื่องรางพญานาค, เพชรพญานาค, แก้วสารพัดนึกให้โชค อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคของวิเศษพญานาค อนุภาคพญานาคให้โชค

12) แบบเรื่องพญานาคช่วยเหลือมนุษย์ เป็นแบบเรื่องที่แสดงให้เห็นว่าเมื่อมนุษย์เผชิญปัญหาและไปขอให้พญานาคช่วยหรือมีความศรัทธาในพญานาค พญานาคก็จะมาช่วย ก็มีจำนวน 8 เรื่อง คือ พญานาคคอยช่วยเหลือ ศรัทธาพญานาค, ศรัทธาพญานาคแล้วชีวิตดีขึ้น, บุษพาพญานาคแล้วขายดี, ชีวิตเปลี่ยนเพราะพญานาค, พญานาคให้อาชีพใหม่, ปู่ศรีสุทโธช่วยทุกครั้งที่มีปัญหา, หายป่วยเพราะปู่ย่า และพระนางจามเทวีกับพญานาค อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคพญานาคช่วยเหลือมนุษย์เรื่องการทำงาน อนุภาคพญานาคช่วยเหลือมนุษย์เรื่องจิตใจ อนุภาคพญานาคช่วยเหลือมนุษย์เรื่องโรคภัย

13) แบบเรื่องพญานาคให้โชค เป็นเรื่องเล่าที่เล่าถึงมนุษย์ได้รับโชคจากพญานาคในบริบทสังคมปัจจุบัน โดยมนุษย์ที่ได้รับโชคจากพญานาคนั้นส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีความเคารพศรัทธาพญานาค มีจำนวน 18 เรื่อง คือ พญานาคประทานโชค, พญานาคให้โชค 1, พญานาคให้โชค 2, พญานาคให้โชค 3, พญานาคให้โชค 4, ปู่ศรีสุทโธให้โชค, มณีนาคราชให้โชค, พญาชนิลตนาคราชให้โชค, โชคดีเพราะศรัทธาพญานาค, ปู่คำชะโนดให้โชค 18 ล้าน, เจ้าปู่ศรีสุทโธให้โชค 5 แสน, โชคดีได้ 200,000 บาท, พญานาคให้ทรัพย์ครึ่งล้าน, โชคดีเพราะศรัทธาพญานาค, ศรัทธาพญานาคมานาน, พญานาคให้โชค 2 ตัว, ได้บ้านเพราะพญานาค และพญานาคให้โชครางวัลที่ 1 อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคพญานาคให้โชค อนุภาคพญานาคช่วยเหลือมนุษย์ อนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ และอนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์พญานาค

14) แบบเรื่องการบูชาพญานาค เป็นเรื่องเล่าที่อธิบายขั้นตอนการบูชาพญานาคให้ได้เงินล้านหรือโชคลาภมหาศาล มีจำนวน 7 เรื่อง คือ 9 พญานาคเงินล้าน บูชาแล้วดี มีแล้วรวย, เผย 5 เคล็ดลับบูชาพญานาคให้ปัง, คาถา 8 หัวใจพญานาคเงินล้าน, 7 เหตุผลที่บูชาพญานาคและสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วชีวิตไม่มีการเปลี่ยนแปลง, พิธีกรรม การบวงสรวง บูชาสักการะ ขอพรองค์พญานาค, การบูชาสักการะพญานาคในความเคารพ และเปลี่ยนผ้าเจ้าปู่ศรีสุทโธ อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคการบูชาพญานาค อนุภาคพญานาคให้โชค อนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ

15) แบบเรื่องพบั้งไฟพญานาค คือ เรื่องเล่าที่กล่าวถึงปรากฏการณ์ั้งไฟพญานาคที่ลำน้ำโขง หากใครได้เห็นนับว่าเป็นเรื่องอัศจรรย์มีจำนวน 2 เรื่อง บั้งไฟผี และพญานาคเซียงคาน 15 คำ เดือน 11 อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์พญานาค อนุภาคเหตุการณ์ั้งไฟพญานาค

จากเรื่องเล่าย่อยจำนวน 89 เรื่อง แบบเรื่องที่พบมากที่สุด คือ แบบเรื่องพญานาคให้โชค มีจำนวน 17 เรื่อง มีอนุภาคเด่นคือ อนุภาคพญานาคให้โชค อนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ และอนุภาคพญานาคช่วยเหลือมนุษย์ สะท้อนให้เห็นว่าเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่นั้นเน้นการนำเสนอเรื่องการได้รับโชคจากพญานาค พญานาคนั้นมีอิทธิปาฏิหาริย์ สามารถช่วยเหลือให้ชีวิตมนุษย์เปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นได้

3.2.2 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อโทรทัศน์

เรื่องพญานาคได้รับการนำเสนอในสื่อโทรทัศน์มากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา จากการสำรวจของผู้วิจัยพบว่ามีรายการโทรทัศน์มีการนำเสนอข่าวเกี่ยวกับพญานาคค่อนข้างมาก และมีรายการที่ผลิตเนื้อหาเกี่ยวกับสิ่งลึกลับมากขึ้น และมีเนื้อหาเกี่ยวกับเน้นเฉพาะเจาะจงเกี่ยวกับพญานาคมากขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา โดยเฉพาะรายการ “มูไนท์” ทางช่องไทยรัฐทีวีซึ่งเป็นรายการวาไรตี้ทอล์คโชว์เน้นนำเสนอเกี่ยวกับเรื่องลึกลับ หรือเกี่ยวกับเชิงไสยศาสตร์ หรือที่หลายคนในยุคปัจจุบัน เรียกว่า “มูเตลู”^{*} ออกอากาศทุกวันอังคาร เวลา 22.00 น. เนื้อหาที่มีการนำเสนอมากคือเรื่องพญานาคที่กำลังอยู่ในกระแสนิยม นอกจากนี้ยังมีรายการโทรทัศน์อื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมากที่นำเสนอเนื้อหาเรื่องพญานาค ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีการจำกัดขอบเขตข้อมูลด้วยการคัดเลือกรายการที่นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาคในภาคอีสานตอนบนเป็นหลัก ปรากฏดังต่อไปนี้

* มูเตลู หรือ มูเตรุ หรือ สายมู เป็นคำแสลงที่ใช้กันแพร่หลายในปัจจุบัน สื่อถึงเรื่องลึกลับ ลี้ลับ คุณไสย หรือไสยศาสตร์ สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากภาพยนตร์อินโดนีเซียเรื่องหนึ่ง (บ้างก็ว่ามาเลเซีย) ใช้ชื่อไทยว่า “มูเตลู ศิกไสยศาสตร์” เป็นเรื่องราวของการต่อสู้ของหญิงสาวสองคนเพื่อแย่งชิงผู้ชายโดยมีการใช้ไสยศาสตร์มนต์ดำเข้ามาช่วย และในคานานั้นมีการกล่าวคำว่า “มูเตลู มูเตลู” อยู่ด้วย บริบทในการใช้คำนี้ในปัจจุบันนั้นไม่ได้เป็นไปในทางไม่ดี แต่ใช้ในความหมายกว้าง ๆ ว่าเป็นการศรัทธาหรือเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งและในความเชื่อหรือศรัทธานั้นอาจมีการประกอบพิธีกรรมหรือการใช้เครื่องรางหรือสัญลักษณ์เป็น การแสดงออกถึงความเชื่อนั้นด้วย (ผู้วิจัย)

3.2.2.1 เนื้อหาของเรื่องเล่าในสื่อโทรทัศน์

1) รายการมูโนะ ช่องไทยรัฐทีวี 32 ตอนอาร์ต - เขาเขา เจอปาฏิหาริย์!!! ดินแดนลับ “ป่าคำชะโนด” ออกอากาศเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2559 ตอนนี้เป็นครั้งแรกที่รายการได้ส่งออกไปต่างจังหวัด พิธีกรทั้งสองคือมดดำ คชาภาและหนุ่ม กรรชัย ได้ส่งออกไปที่ป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีแขกรับเชิญคือ นักแสดง อาร์ต - พศุทธิ์ บานแย้ม ผู้ที่มีความศรัทธาในพญานาค น้องภูผา - รพีวิชญ์ จิรจิตรมงคล เด็กน้อยที่มีความสามารถในการสร้างงานศิลปกรรมเกี่ยวกับพญานาค และดีเจเขาเขา - ชวลิต ศรีมั่นคงธรรม ผู้มีความศรัทธาในพญานาค เนื้อหาในตอนนี้เป็นการนำเสนอประวัติและเรื่องราวของคำชะโนดหรือวังนาคินทร์ ที่มีปู่ศรีสุทโธนาคราชปกครองอยู่ และมีแม่ย่าศรีปทุมมา มเหสีที่ชาวบ้านต่างให้การเคารพบูชา ทางรายการได้สัมภาษณ์ แม่จ้ำอุทัย ไพเราะถึงประวัติความเป็นมาของที่นี่ รวมทั้งกฎเกณฑ์ในการเข้าไปสักการบูชาพ่อปู่แม่ย่าข้างในป่าคำชะโนด เช่น การต้องถอดรองเท้า และการสำรวมกิริยาอาการ ก่อนจะเข้าไปไหว้ข้างใน พ่อจ้ำได้พาไปชมบริเวณสะพานที่มีเส้นแบ่งระหว่างโลกมนุษย์กับโลกของพญานาค เรียกว่าพรหมประกายโลก มีการเล่าตำนานพญานาคในหนองกระแสน้ำที่ศรีสุทโธนาคราชต่อสู้กับสุวรรณนาคราชเนื่องจากไม่พอใจที่แบ่งเนื้อเม่นมาให้มันน้อยกว่าที่ตนเคยแบ่งเนื้อช้างให้ เพราะเห็นเม่นมีขนยาวจึงเข้าใจว่าเนื้อเม่นน่าจะมามาก จนสุดท้ายพระอินทร์มาห้ามและให้แยกกันออกไปสร้างแม่น้ำ สุวรรณนาคราชสร้างแม่น้ำน่าน ส่วนศรีสุทโธสร้างแม่น้ำโขง และสร้างเสร็จก่อนจึงได้รางวัลเป็นปลาบึกและต้นชะโนด นอกจากนี้ยังมีตำนานของหลวงปู่คำตาและหายไปในเมืองบาดาล ในช่วงท้ายได้ไปสำรวจบริเวณต้นมะเดื่อยักษ์ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นท้องพระคลังของพญานาค

2) รายการมูโนะ ช่องไทยรัฐทีวี 32 ตอนอาร์ตชนลูกชู้ ถ่ายรูปติดพญานาค ออกอากาศเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2559 ตอนนี้เป็นเนื้อหาที่ต่อจากการเดินทางไปคำชะโนด ในช่วงแรกได้สัมภาษณ์นักแสดง อาร์ต - พศุทธิ์ บานแย้ม นักแสดงที่มีความศรัทธาในพญานาคอย่างแรงกล้า โดยได้สร้างบ่อพญานาคไว้หน้าบ้านเนื่องจากมีความเชื่อว่าจะเป็นการเรียกทรัพย์ ในบ่อน้ำจะมีรูปเคารพพญานาคที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการลงสืปรูปเคารพว่าตอนนักแสดงหนุ่มคิดจะเปลี่ยนสีรู้สึกเหมือนมีบางอย่างมากระซิบให้ลงสีไปตามที่บอกและในที่สุดก็ลงสีสำเร็จ นอกจากนี้ในรูปเคารพพญานาคได้มีการฝังลูกแก้วพญานาคไว้อีกด้วย การเคารพบูชาพญานาคนั้นทำให้พศุทธิ์รู้สึกมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เมื่อขออะไรท่านก็มักจะได้ตามที่ขอโดยเฉพาะเรื่องงานเรื่องเงิน ส่วนการบูชามีคนแนะนำตนให้ไหว้วันโกน (วันก่อนวันพระ) เครื่องเซ่นไหว้คือผลไม้ 3 อย่าง เทียน 5 เล่ม ธูป 9 ดอก และไข่ หลังจากนั้นเป็นการเล่าตำนานผีจ้างหนังในคำชะโนด โดยมี ธงชัย แสงไชย เจ้าของแจ่มจันทร์ภาพยนตร์ผู้ที่ได้รับการว่าจ้างให้ไปฉายหนังที่คำชะโนดเมื่อปี 2532 ตนได้

ให้ลูกน้องไปฉายหนังตามที่รับจ้างมาเมื่อลูกน้องไปถึงบ้านวังทอง ไกล ๆ คำชะโนดก็มีคนมารับและพาไปยังสถานที่แห่งหนึ่ง มาทราบภายหลังว่าคือป่าคำชะโนด โดยระหว่างที่ฉายหนังตั้งแต่ 3 ทุ่มจนถึงตี 4 คนที่มาดูซึ่งแบ่งเป็นสองฝั่ง ฝั่งหนึ่งคือผู้ชายใส่เสื้อสีดำคอจีน และอีกฝั่งเป็นผู้หญิงนุ่งขาวห่มขาว ไม่มีปฏิกิริยาตอบสนอง ต่างนั่งดูด้วยความเรียบร้อยและเมื่อถึงตี 4 ก็ได้รับให้ลูกน้องที่ฉายหนังเก็บของออกไปจากบริเวณนี้ เมื่อสืบสาวราวเรื่องจึงรู้ว่าคนที่มาว่าจ้างตนคือนายจำปา คำแก้ว ได้ถูกยืมร่างจากพญานาคหรือสิ่งลี้ลับที่อยู่ในคำชะโนด เรื่องเล่านี้โด่งดังมากและทำให้นายธงชัยร่ำรวยขึ้นกว่าเดิม และเมื่อขออะไรจากองค์ปู่ศรีสุทโธก็มักจะได้ตามที่ขอ ในตอนท้ายพศุทธิ์ได้แสดงภาพในโทรศัพท์ที่ถ่ายบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ในคำชะโนดที่ปรากฏแสงและเงาเหมือนรูปร่างพญานาค และมีการนำภาพที่น้องภูผา รพีวิชญ์ วาดรูปพญานาค 9 เศียรมานำเสนอ โดยน้องภูผาวาดจากความรู้สึกและนิมิตบางอย่าง

3) รายการมูไนท์ ช่องไทยรัฐทีวี 32 ตอนเหลือเชื่อ!

ขอพญานาครวย 100 ล้าน ออกอากาศเมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2561 ตอนนี้เป็นกรนำเสนอชีวิตของนายอัคนันท์ กัณณกิตตินันท์ เจ้าของธุรกิจเกี่ยวกับอาหารเสริมที่ร่ำรวยขึ้นมาได้เพราะเชื่อว่าเกิดจากการทำบุญและการขอพรกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นายอัคนันท์ได้เล่าถึงชีวิตของตัวเองว่ามีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเรื่องโชคลางอยู่แล้ว ครั้งหนึ่งชีวิตตนเคยประสบปัญหาไม่มีเงินและได้ขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือหลายอย่าง หนึ่งในนั้นมีพญานาคอยู่ด้วย รวมทั้งความเชื่อเกี่ยวกับศาสตร์ตัวเลข จึงได้เปลี่ยนชื่อเปลี่ยนนามสกุล เปลี่ยนลายเซ็น ทำให้เป็นจุดเปลี่ยนในการทำธุรกิจที่การเงินมีสภาพคล่องขึ้นจากเหลือเงินสามหมื่นก็เพิ่มเป็นสามแสนและเพิ่มเป็นหลักร้อยล้านภายในหนึ่งปี สำหรับความเชื่อเรื่องพญานาคนั้นตนได้ไปไหว้สักการะที่คำชะโนดและได้บูชาองค์พญานาคมาไว้ที่สำนักงานของตนที่กรุงเทพฯ มีการทำพิธีบวงสรวงสักการะอยู่เสมอ ๆ และหลายครั้งตนก็ได้เข้าไปที่ฝั่งลาวเพื่อไหว้พญานาคที่นั่น ตนมีความเชื่อว่าพญานาคมีจริงและนำความร่ำรวยมาให้พร้อมทั้งบอกว่าตนเองบูชาด้วยความเชื่อและความรัก พร้อมทั้งหมั่นทำบุญช่วยเหลือคนตกทุกข์ได้ยากเป็นการเติมบุญและทำให้สิ่งที่ขอมีพลังและสมหวัง

4) รายการมูไนท์ ช่องไทยรัฐทีวี 32 ตอน เปิดตำนาน

“พญานาค” อ. ลักษณะ เจอปาฏิหาริย์ ออกอากาศวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2560 ดำเนินรายการโดยกรรชัย กำเนิดพลอย หรือ หนุ่ม และ คชาภา ตันเจริญ หรือ มดดำ มีแขกรับเชิญ คือ ลักษณะ หรือ ลักษณะ เรขานิเทศ นักพยากรณ์ชื่อดังที่มีความศรัทธาในเรื่องพญานาค หัวข้อในตอนนี้คือ การให้อาจารย์ลักษณะมาเล่าถึงตำนานพญานาค และปาฏิหาริย์ที่ได้เจอ รายการแบ่งออกเป็น 4 ช่วง เริ่มต้นจากการเปิดรายการถึงกระแสความนิยมเรื่องการบูชาพญานาคที่คำชะโนด และการไปขอพญานาค

เรื่องความรักว่าเป็นสิ่งที่ควรทำได้หรือไม่ และได้เห็น อาจารย์ลักษณะ แกรับเชิญในรายการมาร่วมไขปริศนา

เมื่อเข้าสู่ช่วงพูดคุยพิธีกรได้สอบถามเกี่ยวกับความเป็นมาของพญานาค อาจารย์ลักษณะเล่าถึงลักษณะของพญานาค โดยได้ยกตำนานทางพระพุทธศาสนาว่าตนเชื่อว่าพญานาคนั้นมีจริงเพราะเป็นเรื่องที่บรรจุอยู่ในพระไตรปิฎกและยกเรื่องที่พระพุทธเจ้าเคยเสวยพระชาติเป็นพระภริยัตถซึ่งเป็นนาคมาก่อนมาเล่าให้ฟัง ตำนานครุฑกับนาค ถิ่นที่อยู่ของนาค และการอธิบายว่าทำไมปี 2560 จึงเป็นปีแห่งพญานาค อาจารย์ลักษณะบอกว่าเนื่องจากปี 2559 ตกเลข 9 ซึ่งเป็นการผลัดเปลี่ยน และการเล่าประสบการณ์ชีวิตของตัวเองว่าผ่านพ้นวิกฤตชีวิตมาได้เพราะศรัทธาในเรื่องพญานาค การได้เห็นพญานาคด้วยตาตัวเองในปี 2548 โดยย้ำว่าการเห็นพญานาคนั้นไม่ใช่จะสามารถเห็นได้ตามใจต้องการแต่ต้องเกิดจากการมีศรัทธาก่อน และเมื่อพญานาคต้องการที่จะให้เราเห็น นอกจากนี้ยังมีการสนทนาลงถึงการบูชาพญานาคว่าต้องใช้ของอะไรบ้าง การสร้างวัดมณฑลเกี่ยวกับพญานาค เน้นว่านาคคือสมบัติ และปิดท้ายรายการด้วยการนำเสนอเรื่องการสร้างบายศรีรูปพญานาคของบ้านิดที่เกิดจากนิมิตโดยไม่ได้เรียนมาก่อน และปัจจุบันก็มีชีวิตที่รุ่งเรืองเพราะศรัทธาพญานาค

5) รายการมูไนท์ ช่องไทยรัฐทีวี 32 ตอนย้อนรอย

อาณาจักรพญานาค พระธาตุพนม ออกอากาศเมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2561 ตอนนี้เป็น การถ่ายทำรายการที่จังหวัดนครพนม พิธีกรทั้งสามคนได้ไปไหว้พระธาตุพนม อ.ธาตุพนม เพื่อย้อนรอยถึงความเป็นมาของพระธาตุพนม ซึ่งเป็นศูนย์รวมแห่งความศรัทธาของประชาชนในภูมิภาคนี้ โดยในช่วงนี้ได้กล่าวถึง “กระแสพญานาคฟีเวอร์” ที่หนองคายและนครพนม และได้เริ่มย้อนรอยประวัติพระธาตุพนมด้วยการสัมภาษณ์พระครูพนมปริชาร เลขานุการเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนมรรมหารวิหาร การเล่าถึงประวัตินั้นอิงตามตำนานพระธาตุพนม หรือตำนานอุรังคธาตุที่พระธาตุได้มีการก่อสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. 8 โดยเจ้าพญาทั้งห้าและได้มีการบรรจุพระอุรังคธาตุหรือกระดูกส่วนหน้าอกไว้ที่พระธาตุแห่งนี้ ส่วนความเกี่ยวพันกับพญานาคนั้น พระธาตุแห่งนี้มีพญานาคคอยพิทักษ์รักษาจำนวน 7 ตน นอกจากนี้ยังมีการเล่าถึงกรณีที่ชาวบ้านเห็นลำแสงใหญ่เท่าลำต้นตาลจากทางทิศเหนือ 7 สี พุ่งมาหยุดอยู่ที่พระธาตุพนม หลังจากนั้นพิธีกรก็ได้พาเข้าไปดูข้างในของพระธาตุพนมซึ่งปกตินั้นไม่ได้เปิดให้เข้าชมทั่วไปและอาจารย์ลักษณะก็ได้ทำพิธีสักการะองค์พระธาตุและแห่ผ้าห่มรอบพระธาตุ และได้ไปสำรวจรอบพระธาตุ ชมเสาอินทขิล จากนั้นได้ไปที่ตำหนักพญานาค สัมภาษณ์พระครูพนมเจติยานุรักษ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ถึงประวัติความเป็นมาของการสร้างตำหนักแห่งนี้ รวมถึงความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับพญานาค

6) รายการมูไนท์ ช่องไทยรัฐทีวี 32 ตอนเปิดตำนานวัด

มรุกขนคร เมืองแห่งพญานาค ออกอากาศเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2561 ตอนนี้อยู่เป็นการนำเสนอเรื่องพญานาคในจังหวัดนครพนม ช่วงแรกได้ไปที่วัดพระธาตุมหาชัย อำเภอปลาปาก วัดประจำคนเกิดวันพุธตอนกลางวัน โดยมี อาจารย์โชติอนันต์ แสนสุภา มาเล่าถึงประวัติการสร้างพระธาตุแห่งนี้ที่มีหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ เป็นผู้เริ่มสร้างและหลวงปู่ได้อิฐฐานและแรงอิฐฐานนั้นสันตะเพียนไปถึง 3 โลก โลกพญานาคจึงได้ส่งปัญพญานาค (พญานาค 5 ตน) คอยดูแลรักษา โดยมีเรื่องเล่าว่าหลวงปู่คำพันธ์นั้นมีสายสัมพันธ์กับพญานาค เนื่องจากในนิมิตได้มีนางนาคซึ่งเป็นหลานสาวของปู่ศรีสุทโธมาขอมูลของท่านและปลุกปล้ำกันในความฝันและได้มีลูกชายกับท่าน 1 คน และต่อมาลูกของนางนาคกับท่านก็ได้มาตามหาพ่อถึงที่วัดแห่งนี้ หลังจากนั้นเป็นการนำเสนอเรื่องวัดมรุกขนคร วัดประจำคนเกิดวันพุธตอนกลางคืน วัดแห่งนี้มีพระธาตุมรุกขนครที่มีการสร้างใหม่ในที่ที่ถือว่าเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรศรีโคตรบูรณามาก่อน โดยเจ้าอาวาสวัดมรุกขนคร พระครูโสภณ ภาวนานุสิฐได้เล่าถึงประวัติความเป็นมาของเมืองเก่าแห่งนี้ หลังจากนั้นพิธีกรก็ได้เข้าไปในพระธาตุซึ่งมีการปิดทอง และได้ไปจุดสำคัญของวัดอีกแห่งหนึ่งคือบริเวณต้นประดู่ที่มีรูปเคารพพญานาค 3 องค์ มีเรื่องเล่าว่าในปี 2537 หลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ ได้มาปฏิบัติธรรมที่นี่ได้นิมิตเห็นพญานาค 3 ตน จึงได้มีการสร้างขึ้นตามนิมิตของท่าน ในช่วงสุดท้ายพิธีกรได้สัมภาษณ์แม่ยุ้ย หรือ จิราภรณ์ เจริญนาม อดีตผู้ใหญ่บ้านที่มีความใกล้ชิดกับวัดและได้เล่าถึงสิ่งอัศจรรย์และความลึกลับของพญานาคที่อยู่ในบริเวณวัดแห่งนี้ เช่น เรื่องที่มีสะพานพญานาคจากวัดลงไปห้วยบังฮวกที่เชื่อว่าเป็นทางขึ้นลงของพญานาคไปออกแม่น้ำโขงหรือการที่ชาวบ้านเคยเห็นงูยักษ์อยู่กลางถนน เป็นต้น

7) รายการมูไนท์ ช่องไทยรัฐทีวี 32 ตอนตามรอยศรัทธา

องค์พญานาคแห่งลุ่มน้ำโขง พระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย ออกอากาศเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2561 เนื้อหารายการในตอนนี้อยู่คงเป็นการตามรอยพญานาคในพื้นที่จังหวัดทางภาคอีสานเหนือ ตอนนี้อยู่พิธีกรมาที่พระธาตุบังพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย รายการเริ่มด้วยการย้อนประวัติของวัดพระธาตุบังพวน ตามตำนานอุรังคธาตุนั้น สถานที่แห่งนี้เรียกว่าภูหลวง เป็นที่อยู่ของท้าวบัพพารนาค เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาที่ลุ่มน้ำโขง พญานาคนั้นก็ได้อาบน้ำคยพิกษปวกบ้องพระองค์ และเมื่อมีการสร้างพระธาตุแห่งนี้ เชื่อว่าพญานาคเป็นผู้เสกก่อนอิฐ ได้รากับปาฏิหาริย์ ผู้ที่สร้างนั้นก็คือพระยาทั้ง 5 หรือกษัตริย์ 5 พระองค์ คือพระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง พระยาจุลณีพรหมทัตติ พระยาอินทปัตถนคร และพระยานันทเสน ได้สร้างพระธาตุบังพวนหลังจากที่สร้างพระธาตุพนมเสร็จ โดยคำว่า “บังพวน” นั้นมาจาก บังคน หรือขี้ไผ่น ซึ่งหมายถึงกระเพาะปัสสาวะ เชื่อกันว่าพระธาตุองค์นี้ภายในได้บรรจุพระบังคนหนักของพระพุทธเจ้าเอาไว้ นอกจากพระธาตุแล้ว

ภายในบริเวณวัดยังมี “สัตตมหาสถาน” ที่สร้างจำลองขึ้นตามคติพุทธศาสนา และมีสระมุจลินทร์ สระน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า แต่ก่อนนั้นเป็นบ่อน้ำเล็ก ๆ แต่มีน้ำผุดขึ้นมา เชื่อว่าเป็นน้ำจากพญานาค หลังจากนั้นจึงได้มีการปรับให้เป็นสระที่มีขนาดใหญ่ขึ้นและมีรูปเคารพของพญานาคอยู่ในสระ เชื่อกันว่าน้ำในสระนี้ศักดิ์สิทธิ์ มีการนำไปใช้ในพิธีกรรมสำคัญ ๆ อยู่หลายครั้ง ในช่วงทำย อาจารย์ลักษณะได้ทำพิธีให้สักการะแห่ผ้าห่มรอบพระธาตุ และได้มีการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีความศรัทธาพญานาค หนึ่งในนั้นคือ พลันธุ์ กุลจิตติเศรษฐี เจ้าของร้านกวางทอง ในจังหวัดหนองคายที่มีความสามารถในการประดิษฐ์งานศิลปะเกี่ยวกับพญานาคทั้งที่ไม่เคยเรียนมาก่อน

8) รายการมูไนท์ ช่องไทยรัฐทีวี 32 ตอนย้อนรอยตำนาน

พญานาคกลางแม่น้ำโขง ตอนพญาศรีสัตตนาคราช ออกอากาศเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2561 ตอนนี้เป็นตอนที่ 4 ของ “ซีรีส์” การตามรอยพญานาคของพิธีกรทั้งสามคน เนื้อหาตอนนี้นั้นนำเสนอ “พญาศรีสัตตนาคราช” ซึ่งถือเป็นแลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม ที่เพิ่งสร้างในปี พ.ศ. 2559 ตามนโยบายของผู้ว่าราชการจังหวัดที่ต้องการสร้างให้เป็นจุดสนใจของจังหวัด โดยชื่อของพญาศรีสัตตนาคราชที่มี 7 เศียรนั้นมาจากพญานาคที่ปกป้องรักษาพระธาตุพนม 7 ตน และจากชื่อของพญาศรีสัตตนาคราชที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวไทยและชาวลาวริมสองฝั่งโขง รูปเคารพองค์พญาศรีสัตตนาคราชนี้หล่อด้วยทองคำเหลืองหนัก 9,000 กิโลกรัม มีสร้อยสังวาลคล้องและมีลวดลายที่เหมือนพระศิลปกรรมที่พระธาตุพนม รายการได้ไปสัมภาษณ์บุคคล บัญเอก ช่างหล่อที่ได้เล่าประสบการณ์การหล่อองค์พญาศรีสัตตนาคราช รวมถึงได้สัมภาษณ์นายอภิชาติ ตีบุคำ ที่ถูกสลากกินแบ่งรัฐบาล 12 ล้านบาทจากการออกรื้อฐานขององค์พญาศรีสัตตนาคราช ในช่วงท้ายได้ให้อ.ณัฐ จันทรรอม เจ้าของโรงแรมวานาเวลเนสรีสอร์ทที่จังหวัดหนองคาย เล่าความเชื่อเรื่องพญานาค การได้พบเห็นพญานาคในฐานะที่ตนไม่ใช่ชาวพุทธแต่นับถือศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก จากที่ตนไม่เคยเชื่อแต่เมื่อได้รับรู้และมีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้หลายครั้งก็ทำให้ตนนั้นเริ่มหันมาสนใจในเรื่องนี้

ในช่วงท้ายรายการพิธีกรได้เดินทางไปที่พระธาตุหล้าหนอง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ได้เล่าถึงประวัติของพระธาตุหล้าหนอง และการที่พระธาตุลุ่มกลางน้ำโขงมีการเล่าว่าเพราะพญานาคต้องการให้พระธาตุลงไปอยู่เมืองบาดาล ปัจจุบันได้มีการสร้างพระธาตุหล้าหนององค์จำลองไว้บริเวณริมฝั่งน้ำโขงนอกจากนี้ยังได้ไปสัมภาษณ์บุคคลที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคเพิ่มเติม เช่น แม่ฮ้อยเล่าว่าเคยเห็นพญานาคที่อยู่กลางลำน้ำโขงช่วงปี 2535 ในตอนท้ายเป็นการลงเรือไปไหว้พระธาตุหล้าหนอง นำโดยอาจารย์ลักษณะ มีการนำเครื่องเซ่นสรวงและการสวดไหว้สักการะโดยอาจารย์ลักษณะ พร้อมทั้งได้สัมภาษณ์นายระพิน บุตรเสน คนขับเรือ

มีประสบการณ์อัศจรรย์เกี่ยวกับพญานาค เช่น การนิมิตเห็นพญานาคมาเตือนเรื่องเรืออาจจะจมน้ำ และการได้เห็นพญานาคในแม่น้ำโขงในช่วงทำเรือไฟออกพรรษา

9) **รายการมูไนท์ ช่องไทยรัฐทีวี 32 ตอน อ.ลักษณะ ย้อนรอยตำนานพญานาคกลางแม่น้ำโขง** ออกอากาศเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2561 รายการตอนนี้เป็นนำเสนอเรื่องราวของลำศรีมงคล หรือ ลำดินเพียง อ.สังคม จ.หนองคาย โดยพิธีกรทั้งสามคน คือ อ.ลักษณะ กรรชัย และคชาภา (มดดำ) ได้ออกไปยังสถานที่จริง เพื่อเข้าไปสำรวจลำดินเพียง ที่ขึ้นชื่อว่าเป็นลำของพญานาค ก่อนลงไปสำรวจในลำได้มีการสัมภาษณ์คุณยายรำเพย สุวคุณ เจ้าของที่ดินแห่งนี้และเป็นผู้ค้นพบลำดินเพียงเป็นคนแรก และได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีความเชื่อและศรัทธาในพญานาค บางคนนั้นเชื่อว่าพญานาคมียู้งริงเนื่องจากได้พบกับตัวเอง โดยประวัติของลำดินเพียงนี้ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพญานาคสององค์คือพ่อปู่อินทร์และแม่ย่าเกิด ชาวบ้านเชื่อกันว่าบางครั้งพ่อปู่และแม่ย่าก็แปลงกายเป็นมนุษย์ให้เห็น และมีบางคนได้ยินเสียงสวดมนต์ออกมาจากลำในวันพระ

รายการได้นำเสนอถึงขั้นตอนของการเข้าไปไหว้พ่ออินทร์และแม่ย่าเกิดในลำ ก่อนเข้าไปในลำจะต้องปฏิบัติตามกฎที่ทางทางชุมชนได้ตั้งไว้ เช่น ต้องถอดรองเท้า ต้องสำรวมเป็นต้น และต้องมีการไหว้ขอมาก่อนจะเข้าไปในลำทุกครั้ง โดยผู้ที่นำทาง อ.ลักษณะ และคชาภา เข้าไปในลำคือ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลผาตั้ง นายมงคล เพ็งสมภาร การเข้าไปในลำนั้นมีการเล่าถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับลำนี้แทรกไปด้วย ทั้งเรื่องการที่ผู้ที่ปฏิบัติธรรมหรือมีบาปมีสามารถเข้าลำนี้และลอดไปแม่น้ำโขงได้ การพบเห็นพญานาคในลำ ความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น โดยในลำดินเพียงนี้ประกอบไปด้วยห้องโถง ห้องสมบัติ ห้องพระรัตนตรัย บริเวณข้างสามเศียร ห้องพระคัมภีร์ และห้องพระ เมื่อผ่านไปแต่ละห้อง อ.ลักษณะจะสวดมนต์ขอพร แฝ่ส่วนกุศล ทำน้ำมนต์ และทำพิธีกรรมบางอย่าง เช่น การเปิดแผ่นหนังสือ (แผ่นหินที่มีอักขระบางอย่าง) ในห้องหนังสือ เป็นต้น ปิดท้ายด้วยการที่พิธีกรทั้งสามได้สรุปถึงการได้มาสัมผัสบรรยากาศของลำแห่งนี้ที่ได้ไปด้วยความเชื่อเรื่องพญานาค และ อ.ลักษณะ ได้เน้นย้ำความหมายของพญานาคว่า พญานาคคือคุณความดีของผู้ที่กระทำบาปบางประการ เช่น เคยเป็นพระแล้วมีอาบัติบางประการ หรือเคยมีดวงจิตผูกพันในความรักหรือสมบัติจึงเวียนเกิดมาเป็นนาคและปรารถนาบรรลุนิพพานเพราะเบื่อในความรักและสมบัติที่มีอยู่

10) **รายการแฉ ตอนจริงหรือไม่ เจ๊หนึ่ง บางปู คือลูกสาวพญานาคี** ช่อง GMM25 ออกอากาศวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2560 จากคลิปที่เจ๊หนึ่ง บางปู หรือ วรัญญากรณ์ อ่อนธรรม แสดงอาการเลื้อยเป็นงูในพิธีบวชนาคแก่นบ ทำให้เป็นที่สนใจของประชาชนว่าทำไมถึงมีอาการเช่นนั้น ทางรายการจึงได้เชิญมาสัมภาษณ์ถึงที่มาที่ไปว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร เจ๊หนึ่งได้เล่าประวัติชีวิตความเป็นมาของตนเองว่าเมื่อก่อนนั้นเป็นเด็กเกเร ชอบหนีพ่อแม่ไปเที่ยวและไป

แข่งรถ จนแม่ได้ยี่ตรถคืน ตนจึงเริ่มคิดว่าจะทำอะไรต่อไป ตอนนั้นจึงเริ่มต้นคิดจะทำธุรกิจขายครีม อยู่มาวันหนึ่งตนฝันเห็นพญานาคเลื้อยเข้ามาในบ้านตัวใหญ่มาก ลักษณะพญานาคนั้นเหมือน พญานาคที่วัด และมาเข้าฝันอีกเป็นครั้งที่สอง พญานาคบอกให้ตนรักษาศีลห้า และกราบเท้าขอขมา พ่อแม่ แล้วจะขายครีมหมด ตนลองทำตามดูผลปรากฏว่าสามารถขายครีมได้เงิน 30 ล้านบาท ในช่วง ปี พ.ศ. 2558 เป็นจุดที่ชีวิตพลิกผัน มีฐานะร่ำรวยขึ้น ต่อมาพญานาคได้มาขึ้นอยู่เรื่อย ๆ ตนสัมผัสได้ ว่าพญานาคเป็นผู้หญิงได้ คุยกับตนว่าจะให้ที่อยู่ใหม่ เป็นช่วงที่ตนนำเงิน 30 ล้านบาทมาซื้อที่ทำ โรงงานจนเงินหมด ตอนนั้นเริ่มทบทวนตัวเองว่าเป็นเพราะตนรักษาศีลไม่ครบหรือไม่ ตนเครียดมาก วันนั้นนอนหลับและฝันไปว่าพญานาคเรียกตนเองว่าลูกและมาบอกว่าที่ตรงนี้ (สถานที่สร้างโรงงาน ตั้งอยู่ใกล้ทะเล) เคยเป็นสถานที่ที่แม่นาคฟักไข่ และลูกคนที่ 19 หมดวาระการเกิดเป็นพญานาคได้มา เกิดคนและได้ทำเครื่องหมายเป็นปาน 3 แห่ง คือบริเวณข้างแก้มเป็นเจ็หนึ่ง บางปู นั่นเอง ตนรู้สึก ว่าเชื่อว่าเป็นเช่นนั้นจริง ๆ เพราะตนมีปาน 3 แห่งตรงตามที่แม่พญานาคบอก หลังจากนั้นตนก็ได้ฝันถึง พญานาคอีกและเห็นแก้วแหวนเงินทองและเพชรเต็มบ้าน และพญานาคบอกว่าหากถือศีลครบจะให้ เงิน 100 ล้าน ตนเชื่อตามนั้นและลองปฏิบัติตาม อีกสามเดือนต่อมาตนสามารถสร้างยอดขายครีมได้ ถึงหลักร้อยล้านจริง ส่วนเรื่องที่ตนเลื้อยเป็นงูในงานพิธีบวชนาคแก้นั้นนั้นเกิดจากการที่ตนจัดพิธีเพื่อ แก้นและในระหว่างพิธีตนรู้สึกเหมือนโดนบีบหัวใจ จึงต้องปล่อยร่างกายให้เป็นไปอย่างนั้นเพราะ ไม่อยากฝัน ซึ่งมีลักษณะอาการเลื้อยเป็นงู และภายหลังเมื่อตนได้อัปโหลดคลิปวิดีโอนี้ก็สร้างเสียง วิพากษ์วิจารณ์อย่างมากมายซึ่งตนยอมรับว่าแต่ละคนคิดไม่เหมือนกัน

11) รายการปากโป้ง ตอน เปิดกรุสมบัติพญานาค ศรัทธา

หรือ งมมาย ? ช่อง 8 ออกอากาศเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2560 พิธีกรคือ กรรชัย กำเนิดพลอย สัมภาษณ์ อาจารย์ทศพล จังพาณิชย์กุล ถึงสมบัติพญานาค ได้เริ่มต้นถึงประวัติชีวิตพอสังเขปว่า อาจารย์ทศพลเริ่มแรกนั้นไม่ได้มีความเชื่อเรื่องพญานาคแต่ทำอาชีพช่างภาพเกี่ยวกับพระพุทธรูป เมื่อ เดินทางไปจังหวัดเชียงใหม่ได้เข้าพักโรงแรมแห่งหนึ่งพบหนังสือพญานาค ตนได้อ่านทำให้ได้รู้ข้อมูล เกี่ยวกับพญานาคมากขึ้น และได้หมายเลขห้องไปซื้อหอยและได้มาหลายหมื่นบาท จึงเริ่มศรัทธาใส่ ในเรื่องพญานาค หลังจากนั้นพิธีกรได้ถามเน้นไปที่วัตถุมงคล คือเพชรพญานาคว่าเป็นเรื่องจริงหรือไม่ และต่างจากแก้วทั่วไปอย่างไร เพราะที่ตนมองเห็นเพชรพญานาคก็ไม่ได้มีอะไรแตกต่างไปจากแก้ว ธรรมดา อาจารย์ทศพลบอกว่าเพชรพญานาคจะหนักกว่าแก้วทั่วไปสามเท่าและคนที่มีสายญาณ พญานาคจะรับรู้ว่าเป็นของจริง หลังจากนั้นได้พูดคุยถึงพระขรรค์พญานาคที่อาจารย์ทศพลบอกว่า ได้มาจากถ้ำแห่งหนึ่งที่จังหวัดสกลนคร และเชื่อว่าเป็นพระขรรค์จากพญานาคจริง ในตอนท้าย รายการพิธีกรได้ทดลองนำก้อนหินที่อาจารย์ทศพลบอกว่าเมื่อทุบจะมีแก้วพญานาคอยู่ในนั้น เมื่อทุบ

ออกมาเจอแก้วที่อยู่ในก้อนหิน พิธีกรนั้นบอกว่าจะรู้ได้อย่างไรว่าสิ่งนี้เป็นของพญานาคจริง รวมทั้งหงอนพญานาคที่อาจารย์ทศพลนำมาแสดงในรายการเป็นเรื่องจริงหรือมกมาย อาจารย์ทศพลกล่าวว่าทั้งหมดนี้เป็นความเชื่อส่วนบุคคล มีคนที่นำไปบูชาแล้วได้โชคลาภจริง สิ่งที่ดีนั้นได้มาจากญาณบารมีของพญานาคจริง ๆ และในอีก 5 ปีต่อจากนี้จะเป็นปีแห่งพญานาคที่พญานาคลงมาช่วยปกป้องรักษาดูแลบ้านเมือง พิธีกรสรุปว่าตอนนั้นมีความเชื่อในเรื่องพญานาคแต่วัตถุมงคลต่าง ๆ ที่นำเสนอไปวันนี้ตนยังไม่เชื่อสักเท่าไร คงเป็นสิ่งที่จะต้องพิสูจน์กันต่อไป

3.2.2.2 แบบเรื่องและอนุภาคในเรื่องเล่าพญานาคในสื่อโทรทัศน์

เรื่องเล่าพญานาคในสื่อโทรทัศน์จำนวน 10 รายการข้างต้น เป็นการนำเสนอเรื่องพญานาคโดยมีแนวคิดหลัก (Theme) ของแต่ละตอนอย่างชัดเจน โดยเมื่อนำมาจำแนกแบบเรื่องและอนุภาคสำคัญ แบ่งได้ดังนี้

3.2.2.2.1 แบบเรื่องพญานาคในสื่อโทรทัศน์จำแนกได้เป็น ดังนี้

1. แบบเรื่องพญานาคพิพาทที่หนองแส มีจำนวน

1 เรื่อง ในตอนอาร์ต - เขาเขา เจอปาฏิหาริย์!!! ดินแดนลี้ลับ “ป่าคำชะโนด” โดยเล่าถึงตำนานศรีสุทโธนาคราชต่อสู้กับสุวรรณนาคราช เป็นการเล่าตำนานดั้งเดิมเพื่อให้เห็นที่มาว่าศรีสุทโธเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง

2. แบบเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์พญานาค มี

จำนวน 3 เรื่อง ในรายการ มูไนท์ ตอน อาร์ต-เขาเขา เจอปาฏิหาริย์!!! ดินแดนลี้ลับ “ป่าคำชะโนด” รายการมูไนท์ ตอนอาร์ตชนลุกชู ถ่ายรูปติดพญานาค รายการมูไนท์ ตอนเปิดตำนานพญานาค อ.ลักษณะ เจอปาฏิหาริย์ เป็นการนำเสนอถึงลักษณะ “ปาฏิหาริย์” ของพญานาคที่ผู้ดำเนินรายการพบ เช่น การเข้าไปในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคแล้วเกิดอาการชนลุกชู การถ่ายรูปติดพญานาค และการได้พบพญานาคตัวจริงของ อ.ลักษณะ เป็นต้น

3. แบบเรื่องการเผชิญหน้ากับพญานาค มีจำนวน

2 เรื่องในรายการมูไนท์ตอน อ.ลักษณะเจอปาฏิหาริย์ และ อ.ลักษณะ ย้อนรอยตำนานพญานาคกลางแม่น้ำโขง

4. แบบเรื่องบูชาพญานาค มีจำนวน 2 เรื่อง

รายการมูไนท์ ตอนอาร์ตชนลุกชู ถ่ายรูปติดพญานาค เป็นเรื่องการไหว้พญานาคเพื่อขอเรื่องงานและเรื่องเงิน โดยจะเป็นการไหว้ในวันโกน (ก่อนวันพระ) และมีเครื่องเซ่นไหว้คือ ผลไม้ 3 อย่าง

เทียน 5 เล่ม รูป 9 ดอก, รายการมูไนท์ ตอนเหลือเชื่อ! ขอพญานาครว 100 ล้าน เป็นการเล่าถึง การทำบุญและขอพรกับพญานาคในเรื่องงานและเงิน และ ตอนย้อนรอยตำนานพญานาคกลางแม่น้ำ โขง ตอนพญาศรีสัตตนาคราช ซึ่งมีการลงเรือไปไหว้พระธาตุหล้าหนอง ที่ อ.เมือง จ.หนองคาย โดย ได้มีการนำเครื่องเซ่นสรวง รวมถึงการสวดไหว้สักการะโดย อ.ลักษณะ เรขานิเทศ

5. แบบเรื่องพญานาคให้โชค มีจำนวน 4 เรื่อง

คือ รายการมูไนท์ ตอนเหลือเชื่อ! ขอพญานาครว 100 ล้าน เป็นเรื่องของนายอัคนันท์ กันณกิตตินันท์ เจ้าของธุรกิจอาหารเสริมที่เคยประสบปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการเงินแต่เมื่อได้มาศรัทธา พญานาคและทำพิธีบวงสรวงขอพรอยู่เสมอก็ทำให้กลับมาร่ำรวย, รายการมูไนท์ ตอนย้อนรอยตำนาน พญานาคกลางแม่น้ำโขง ตอนพญาศรีสัตตนาคราช เป็นเรื่องของชายผู้หนึ่งอธิษฐานขอพรจากพญา ศรีสัตตนาคราและได้รับโชคถูกลูกกินแบ่งรัฐบาล 12 ล้านบาท, รายการแฉ ตอนจริงหรือไม่ เจ๊หนึ่ง บางปูคือลูกสาวพญานาคี เป็นตอนที่นำเสนอประวัติชีวิตของเจ๊หนึ่ง บางปู หรือ วรัชญากรณ์ อ่อนธรรม ว่า ก่อนหน้าจะชีวิตพลิกผันมีฐานะร่ำรวยจากการขายครีมเคยผื่นเห็นพญานาคและต่อมา ได้นอนหลับฝันและพญานาคเรียกตนเองว่าเป็นลูก และบอกตนว่าถ้ารักษาศีลจะให้เงิน 100 ล้าน และรายการปากโป้ง ตอนเปิดกรุสมบัติพญานาค ศรัทธา หรือ งมงาย ? นำเสนอเรื่องของอาจารย์ ทศพล จังพาณิชย์กุล ที่เดินทางไปพักที่โรงแรมแห่งหนึ่งและพบหนังสือพญานาคจึงได้อ่านและศึกษา หลังจากนั้นนำหมายเลขห้องพักไปซื้อหวยได้เงินมาหลายหมื่นบาท

6. แบบเรื่องพญานาคกับพระอริยสงฆ์ มีจำนวน

1 เรื่อง คือ รายการ มูไนท์โชว์ ตอนเปิดตำนานวัดมรุกขนคร เมืองแห่งพญานาค โดยเล่าถึงหลวงปู่ คำพันธ์ โฆสปัญโญ อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุมหาชัย อำเภอลำปาก จังหวัดนครพนม โดยหลวงปู่ คำพันธ์มีสายสัมพันธ์กับพญานาค โดยเป็นพระราชบุตรเขยของพญานาคตามนิมิตที่หลวงปู่เคยเล่า นอกจากนี้เมื่อหลวงปู่คำพันธ์มาปฏิบัติธรรมที่วัดมรุกขนครก็ได้มีนิมิตเห็นพญานาค 3 องค์ จึงได้มีการสร้างประติมากรรมพญานาค 3 องค์ที่ต้นไม้บริเวณหน้าวัด

7. แบบเรื่องสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค มี

จำนวน 7 เรื่อง จากตอน รายการมูไนท์ ตอนอาร์ต - เขาเขา เจอปาฏิหาริย์!!! ดินแดนลึกลับ “ป่าคำชะโนด” โดยพิธีกรและผู้ร่วมรายการได้ไปสักการะพ่อบุศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมาที่ คำชะโนด จังหวัดอุดรธานี, รายการมูไนท์ ตอนอาร์ตชนลูกชู้ ถ่ายรูปติดพญานาค เป็นการนำเสนอ เรื่องคำชะโนดรวมทั้งตำนานและเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้อง, รายการมูไนท์ ตอนย้อนรอยอาณาจักร พญานาคพระธาตุพนม นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติพระธาตุพนมและเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาค,

รายการมูไนท์โชว์ ตอนเปิดตำนานวัดมรุกขนคร เมืองแห่งพญานาค พิธีกรได้นำเสนอเรื่องวัดมรุกขนครซึ่งมีพระธาตุมรุกขนครซึ่งพื้นที่แห่งนี้เคยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรศรีโคตรบูรณามาก่อน รวมถึงการเล่าเรื่องเกี่ยวกับพญานาคในวัด, รายการมูไนท์ ตอนตามรอยศรัทธา องค์พญานาคแห่งลุ่มน้ำโขง พระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย ในตอนนี้พิธีกรได้นำเสนอให้เห็นความสำคัญของพระธาตุบังพวน และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพญานาค, รายการมูไนท์ ช่องไทยรัฐทีวี 32 ตอนย้อนรอยตำนานพญานาคกลางแม่น้ำโขง ตอนพญาศรีสัตตนาคราช เป็นการนำเสนอประติมากรรมองค์พญาศรีสัตตนาคราช ซึ่งถือเป็นแลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม รวมทั้งการไปไหว้พระธาตุหล้าหนองที่จังหวัดหนองคายอีกด้วย , รายการมูไนท์ ตอน อ.ลักษณะ ย้อนรอยตำนานพญานาคกลางแม่น้ำโขง ตอนนี้ได้นำเสนอเกี่ยวกับถ้ำศรีมงคล หรือถ้ำดินเพียง อ.สังคม จ.หนองคาย โดยมีความเชื่อว่าเป็นถ้ำของพญานาค

อนุภาคสำคัญในแบบเรื่องนี้เป็นอนุภาคสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค เป็นอนุภาคที่พบมากที่สุดในเรื่องเล่าพญานาคในสื่อโทรทัศน์ โดยเฉพาะรายการมูไนท์ ที่มีการสัญจรออกไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพญานาค โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ดังที่กล่าวไปข้างต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแนวคิดในการนำเสนอรายการ คือการนำเสนอภาพบรรยากาศของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่กำลังอยู่ในกระแสความนิยมของประชาชนโดยเฉพาะสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในภาคอีสานตอนบน

8. แบบเรื่องวัตถุมงคลพญานาค มีจำนวน 1 เรื่อง คือ รายการปากโป้ง ตอน เปิดกรุสมบัติพญานาค ศรัทธา หรือ งมงาย ? เป็นการนำเสนอเรื่องของอาจารย์ทศพล จังพาณิชย์กุลย์ ถึงการสะสมวัตถุมงคลและสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับพญานาค โดยวัตถุมงคลเหล่านี้จะช่วยทำให้เกิดสิริมงคลและความโชคดีกับชีวิต รวมถึงการปกป้องคุ้มครองให้แคล้วคลาดจากอันตรายต่าง ๆ

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าแบบเรื่องสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาคเป็นแบบเรื่องที่พบมากที่สุด ผู้วิจัยพบว่า ใน 7 ตอนที่มีการนำเสนอเรื่องนี้เป็นการถ่ายทำที่สถานที่จริง ทำให้เห็นบรรยากาศของสถานที่อย่างชัดเจน รวมทั้งการนำเสนอเรื่องเล่าพญานาคที่ทำให้เห็นความเชื่อมโยงของพญานาคกับสถานที่นั้น ๆ และขั้นตอนการปฏิบัติตนของผู้ศรัทธาหรือนักท่องเที่ยวเมื่อเข้าไปในบริเวณนั้น โดยสถานที่ทั้งหมดนั้นล้วนตั้งอยู่ที่ภาคอีสานตอนบนซึ่งเป็นสถานที่ที่มีกระแสพญานาคในยุคปัจจุบัน ส่วนอนุภาคเด่น คือ อนุภาคการบูชาพญานาคเป็นอนุภาคที่ปรากฏอยู่ในรายการทั้ง 10 ตอนและปรากฏในแบบเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์พญานาคแบบเรื่องบูชาพญานาค แบบเรื่องพญานาคให้โชค และแบบเรื่องสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค

อนุภาคการบูชาพญานาคปรากฏให้เห็นชัดว่า ผู้ศรัทธาพญานาคในปัจจุบันสามารถบูชาพญานาคได้ในบ้านหรือสถานที่ส่วนบุคคล เช่น การบูชาพญานาคที่บ้านของนักแสดง “อาร์ต พศุทธิ์” และการบูชาพญานาคที่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาคในภาคอีสานตอนบน เช่น ที่บริเวณเกาะคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี, พญาศรีสัตตนาคราช ที่อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม, พระธาตุหล้าหนอง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย, วัดพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม และวัดมรุกขนคร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม เป็นต้น การบูชาพญานาคที่รายการนำเสนอว่าเป็นการ “มุขขึ้นเทพ” มีลักษณะเป็นการบอกขั้นตอนรวมถึงเครื่องเซ่นบวงสรวงเพื่อเป็นการให้ได้ผลตามที่ผู้บูชาหรือบวงสรวงขอพรแล้วได้ผลดังใจ

3.2.3 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อออนไลน์

เรื่องเล่าพญานาคในสื่อออนไลน์ ผู้วิจัยได้เลือกเรื่องเล่าจากสื่อ YouTube จากช่องที่นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาค มียอดการรับชม หรือยอดวิวสูง และมีผู้ติดตามช่องเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยเลือกมา 3 ช่อง คือ ช่อง **ดูยัง Do young ?** เป็นช่องที่นำเสนอเกี่ยวกับเรื่องตำนานเกี่ยวกับศาสนาพุทธ เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาค ช่อง **พญานาค** ซึ่งช่องทางในการนำเสนอมีทั้งใน YouTube และเฟซบุ๊ก เป็นช่องที่นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาคโดยเฉพาะ และช่อง **Chaowalit Kudwongkaew** เป็นช่องที่นำเสนอเกี่ยวกับตำนานเกี่ยวกับสิ่งลึกลับต่าง ๆ รวมถึงพญานาคด้วย และเพจในเฟซบุ๊ก **ปาฏิหาริย์พญานาค มนตรานาคา ก้อนคำ ลำโขง** ผู้วิจัยได้คัดเลือกเรื่องที่ยอดการรับชมสูงในช่วงปี 2559-2562 มีเรื่องเล่าทั้งหมด 17 เรื่อง ดังนี้ 1) นาคพิภพและประสบการณ์เจอพญานาคที่ถ้ำน้ำ จ.ชัยภูมิ 2) ประสบการณ์เผชิญหน้าพญานาคราช 3) หลวงปู่เล่าเรื่องพญานาคแปลงตนที่วัดป่าห้วยน้ำริน 4) ประสบการณ์พบพญานาคและตำนานความลึกลับคำชะโนด 5) ไปดูบั้งไฟพญานาค เจอพญานาคปรากฏภายในวันออกพรรษา 6) พญานาคมีจริงหรือแค่นิยาย ? 7) พญานาคโผล่กลางแม่น้ำโขง 2554 8) พญานาคสู้รบกับหลวงปู่สิม 9) ปาฏิหาริย์ พบกระดูกพญานาคโผล่กลางอ่างน้ำแห่ง นครพนม 10) ตามหานาคีกับ 5 ที่เที่ยวเมืองบาดาล โลกเร้นลับใต้พิภพ 11) ลักษณะธิดานาคี (พญานาคหนีมาเกิด) 12) ลักษณะของคนที่เคยเกิดเป็นพญานาคหรือเป็นลูกหลานพญานาคมาก่อน 13) ตำนานรักต่างเผ่าพันธุ์คนกับนาคแห่งบึงโขงหลง 14) ตำนานพญานาคล่องเมืองสกลนคร (หนองหาร) 15) 5 เหตุผล ทำไมคุณควรบูชาพญานาค 16) เด็ด เคล็ดลับการบูชาพญานาคให้ ได้ผลตอนที่ 1 17) เด็ด เคล็ดลับการบูชาพญานาคให้ได้ผล

3.2.3.1 เนื้อหาของเรื่องเล่าในสื่อออนไลน์

1. นาคพิภพและประสบการณ์เจอพญานาคที่ถ้ำน้ำ

จังหวัดชัยภูมิ ช่องดูยัง เผยแพร่เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2559 (ดูยัง, 2562: ออนไลน์) เป็นการเล่าตำนานพญานาคจากหนังสือตำนานพญานาคที่เขียนโดย เฒ่าวายุ คั่นเคียว เป็นการเล่าประสบการณ์ในการพบพญานาคที่ถ้ำน้ำ จังหวัดชัยภูมิ การเดินทางครั้งนั้นเป็นการไปกับเพื่อนสามคนพร้อมกับหลวงพ่หรือพระสงฆ์อีกหนึ่งรูปเพื่อไปนั่งสมาธิในถ้ำ ระหว่างที่อยู่ในถ้ำนั้นได้เจอกับงูใหญ่เหมือนมาเล่นน้ำในถ้ำ หลวงพ่อบอกว่านาคนำอาหารมาให้ ต้องกินให้หมด

2. ประสบการณ์เผชิญหน้าพญานาคราช ช่องดูยัง เผยแพร่

เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2559 (ดูยัง, 2562: ออนไลน์) ในคลิปได้เล่าว่าเนื้อหาจากหนังสือตำนานพญานาคของเฒ่าวายุ คั่นเคียว ที่บอกเล่าประสบการณ์ของผู้เขียนที่ได้ติดตามพระธุดงค์ ขึ้นไปถ้ำเขากบ อ.แก่งคอย จ.สระบุรี และระหว่างที่อยู่ในถ้ำนั้นได้เจอกับผู้หญิงคนหนึ่งเดินมาราบพระธุดงค์ และถามว่าทำไมถึงมานั่งสมาธิที่นี่ และบอกว่าที่นี่มีพญานาคสองตนคอยดูแลรักษาอยู่และข้างล่างถ้ำนั้นเป็นโพรงน้ำที่เชื่อมต่อไปจนถึงเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ แล้วเธอก็เดินลงไปปล่องถ้ำซึ่งเป็นทางลงของพญานาค ตัวผู้หญิงนั้นลอย ร่างไม่ติดพื้น แล้วก็หายวับไป และมีงูตัวใหญ่มีหงอน ลำตัวสีรุ้ง ตาสีแดงเลื้อยไปมาในถ้ำ พระที่ไปด้วยในครั้งนี้ต่างก็สวดมนต์แผ่เมตตาให้และเมื่อออกมาจากถ้ำก็เจอผู้หญิงตากลองโบเหมือนผี หลวงพ่ที่ไปด้วยบอกว่านี่คือพญานาคที่แปลงกายมาไล่คนเพราะกำลังกกไข่

3. หลวงปู่เล่าเรื่องพญานาคแปลงตนที่วัดป่าห้วยน้ำริน

ช่องดูยัง เผยแพร่เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2561 (ดูยัง, 2562: ออนไลน์) เป็นการเล่าเรื่องประสบการณ์การพบพญานาคของหลวงปู่ชอบ ฐานสโม และหลวงปู่แหวน ที่ได้พบกับพญานาคแปลงกายเป็นคนหนุ่มสาว มาร่วมฟังธรรมเดินเวียนเทียนในช่วงใกล้ออกพรรษา

4. ประสบการณ์พบพญานาคและตำนานความลึกลับคำชะโนด

ช่องดูยัง เผยแพร่เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2560 (ดูยัง, 2562: ออนไลน์) เนื้อหาในคลิปตอนนี้นำเสนอถึงตำนานคำชะโนด นำมาจากเรื่องที่ทรงสมัย สุทธิธรรม เขียนไว้ เริ่มตั้งแต่เรื่องราวขึ้นลงของพญานาคที่คำชะโนดนั้นเป็นหนึ่งในสามเส้นทาง เรียกว่าพรหมประกายโลก และประวัติของเกาะคำชะโนด ต้นชะโนดที่เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์มีหนึ่งเดียวในโลก บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าเป็นโพรงทะเลไปที่สะดือแม่น้ำโขงที่บึงกาฬ และสมัยก่อนมีคนเห็นดวงไฟสีส้มลอยขึ้นมาจากบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ในช่วงกลางคืนของ 15 ค่ำ เดือน 11 และในช่วงท้ายคลิปเป็นการเล่าตำนานของหลวงปู่คำตาในสมัยที่ยังไม่ได้บวชได้หายตัวไปอย่างลึกลับ โดยช่วงที่หายไปนั้นได้ไปสัมผัสกับเมืองพญานาคบริเวณคำชะโนด

ก่อนจะกลับมาเล่าให้คนในหมู่บ้านวังทองและชาวบ้านละแวกใกล้เคียงฟัง ต่อมาได้บวชเป็นพระและก่อตั้งวัดสิริสุทโธขึ้น

5. ไปดูบั้งไฟพญานาค เจอพญานาคปรากฏกายในวันออก

พรรษา ช่องดุยยัง เผยแพร่เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2561 (ดุยยัง, 2562: ออนไลน์) เป็นเรื่องเล่าของคุณณัฐนารถ ปิ่นเพียง ที่เดินทางไปดูบั้งไฟพญานาคที่อำเภอพนมพิสัย จังหวัดหนองคาย เมื่อ พ.ศ. 2537 และได้ไปทอดผ้าป่าที่วัดอุทุมพร และเห็นบั้งไฟขึ้นมาจากแม่น้ำโขง ตกตึกประมาณเที่ยงคืนเพื่อนที่มาด้วยกันหลับหมดแล้ว เหลือแค่ตนเองที่เห็นไม้สองท่อนใหญ่ ลอยอยู่ในแม่น้ำโขง ลักพักได้ยินเสียงจากกลุ่มคนที่เดินทางมาชมบั้งไฟพญานาคตะโกนว่าพญานาค ๆ ตนจึงได้ยืมกล้องส่องทางไกลมาดู และท่อนไม้ใหญ่ที่ตนเห็นในตอนแรกนั้นก็คือพญานาคสองตัว ลูกสาวตนก็เห็นว่ามียางด้วย ประมาณตีสองพญานาคทั้งสองก็ได้หายไป ส่วนอีกเรื่องเป็นเรื่องของคุณทิพย์ที่พบพญานาคที่หน้าวัดอาฮง เริ่มแรกนั้นได้นิมิตเห็นชายเหมือนพ่อปู่ศรีสุทโธสวมใส่กางเกงเขียวพาลงไปที่แม่น้ำโขงและบอกว่าที่นี่คือสะดือแม่น้ำโขง ตนจึงได้ตามนิมิตนั้นมา เมื่อไปถึงหน้าวัดอาฮงในวันพระขึ้น 8 ค่ำ ช่วงเกือบสองทุ่ม รู้สึกได้ว่าตนเองน้ำตาไหลเหมือนมีใครมารอที่นี้ จึงได้อธิษฐานว่าตนเองมาแล้ว หากท่านไปหาฉันจริงให้ออกมาให้เจอ ทันใดนั้นก็รู้สึกเหมือนมีใครมานั่งข้าง ๆ พอจะหยิบโทรศัพท์ขึ้นมาถ่ายรูปก็มีแสงสว่างเปรี้ยวเหมือนฟ้าผ่า ในรูปภาพมีแสงพุ่งมาจากแม่น้ำโขง ตนจึงได้ทำบุญให้พญานาคและเชื่อว่าที่หน้าวัดแห่งนี้เป็นเมืองบาดาลจริง

6. พญานาคมีจริงหรือแค่นิยาย ? ช่องพญานาค เผยแพร่

เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2559 (พญานาค, 2562: ออนไลน์) เนื้อหาที่น่าสนใจเป็นการบอกลักษณะของพญานาค และนำเสนอคลิปที่เชื่อว่าเป็นพญานาคว่ายอยู่ในแม่น้ำโขงมีภาพของประชาชนที่เห็นยกมือไหว้ รวมถึงการบูชาพญานาค การกราบไหว้ด้วยเครื่องบูชา นอกจากนี้ยังนำเสนอเรื่องราวพญานาคตามสถานที่ต่าง ๆ พร้อมกับทิ้งท้ายไว้ให้คนดูคิดตามว่าเรื่องพญานาคนั้นมีจริงหรือเป็นเพียงนิยายที่สอนให้คนทำดี

7. พญานาคโผล่กลางแม่น้ำโขง 2554 ช่องพญานาค

เผยแพร่เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2559 (พญานาค, 2562: ออนไลน์) เป็นการนำเสนอคลิปเหตุการณ์ในวันที่ 5 พฤศจิกายน ที่อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย เห็นสิ่งมีชีวิตบางสิ่งว่ายทวนน้ำอยู่ในแม่น้ำโขงไปทางเหนือช่วงตอนกลางวันและเชื่อว่าสิ่งนั้นคือพญานาค มีประชาชนนับพันคนนั้นได้มาเฝ้าดูด้วยอาการที่ตื่นเต้น ชาวบ้านหลายคนเชื่อว่าสิ่งที่ตนเห็นนั้นคือพญานาค บางคนนำกล้องส่องทางไกลมาดูและบอกว่าเห็นเป็นหงอน 3 หงอน เหมือนพญานาคที่เคยเห็นเมื่อตอนทำบุญบั้งไฟ ชาวบ้านบางคนเมื่อเห็นก็เรียกว่า ปู ขอให้ยกตัวสูงขึ้นเพื่อให้ตนเห็น หลายคนปรบมือเมื่อเห็นการเคลื่อนตัว

บางคนบอกว่าเห็นเป็นหัวหยัก ปลายแหลม มีลักษณะสีดำสีเขียว บางคนบอกเห็นไม่ชัดเหมือนท่อนไม้ ไม่แน่ใจว่าเป็นอะไร แม้จะไม่แน่ใจว่าเป็นอะไรแต่ก็ถือคติที่ว่าไม่เชื่ออย่าลบหลู่

8. พญานาคสีรุ้งกับหลวงปู่สิม ช่องพญานาค เผยแพร่

เมื่อวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2560 (พญานาค, 2562: ออนไลน์) นำเสนอเรื่องราวของหลวงปู่สิมกับการได้พบพญานาคในถ้ำ ย้อนไปปี พ.ศ. 2503 ที่อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ท่านอยากได้ถ้ำที่อยู่สูงและกว้างขวางเพื่อไปปฏิบัติภาวนา ต่อมามีคนแนะนำและพาท่านไปที่ถ้ำแห่งหนึ่งเรียกว่าถ้ำผาป่องที่มีลักษณะเป็นหินใหญ่สองก้อนเอียงเข้ามาชนกันทำให้มีลักษณะเป็นช่องว่าง ภายในถ้ำกว้างขวาง ภายในถ้ำมีครกหินขนาดใหญ่ มีเรื่องเล่าว่าเคยมีพระมาปฏิบัติธรรมที่นี่แต่ก็ไม่สามารถค้างคืนได้ไม่ทราบเพราะเหตุอันใด ครั้งหนึ่งขณะท่านภาวนาได้นิมิตเห็นภิกษุณี 4 รูปมาบอกว่าที่นี่เป็นสถานที่มงคล หลวงปู่สิมพิจารณาณิมิตคิดว่าที่นี่น่าจะเหมาะเป็นที่บำเพ็ญเพียร ท่านแวะเวียนมาปฏิบัติธรรมกรรมฐานที่นี่ประจำ จนเมื่อปี พ.ศ. 2510 เริ่มมีผู้มาปฏิบัติธรรมที่นี่มากขึ้นจนพัฒนาเป็นสำนักสงฆ์ วันหนึ่งมีผู้ชายคนหนึ่งมากราบนมัสการหลวงปู่สิม บอกกับหลวงปู่สิมว่าตนเป็นพญานาค อยู่เขื่อนแม่งัด อำเภอแม่แตง ท่านรู้ว่านี่คือนาคราชสิงสถิตอยู่ในกายหยาบมา หลวงปู่สิมขณะสนทนากับชายคนนั้นได้นิมิตเห็นพญานาคมีหงอนสีแดง กายสีรุ้ง และเมื่อชายคนนั้นจากไปแล้ว 3 วันท่านเห็นงูขนาดใหญ่เท่าแขนมานอนเป็นวง กลิ้งเป็นสีรุ้งอยู่บนตั่ง ท่านบอกเณรว่าอย่าไปทำร้ายเขา เขาเป็นพญานาค เมื่อพระและเณรอื่น ๆ นำไปปล่อย วันต่อมาก็มาปรากฏตัวให้เห็นที่เขื่อนพระราชา หลวงปู่สิมบอกคนอื่นว่าอย่าไปทำร้ายเขา เขามาให้เห็นเดี๋ยวเขาก็ไป

9. ปาฏิหาริย์ พบกระดุกพญานาคใฝ่กลางอ่างน้ำแห้ง

นครพนม ช่องพญานาค เผยแพร่วันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2559 (พญานาค, 2562: ออนไลน์) นำเสนอการพบกระดุกพญานาคในอ่างเก็บน้ำหนองไข่นก อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม อ่างน้ำที่พบกระดุกนี้มีลักษณะเป็นอ่างน้ำแห้งขุดเนื่องจากประสบภัยแล้ง การพบกระดุกพญานาคเริ่มจากวันหนึ่งชาวบ้านลือว่าพบแสงประหลาดขนาดใหญ่สีทองอร่ามพุ่งลงมากลางหนองน้ำในเวลากลางคืน หลังจากนั้นได้มีการเข้ามาตรวจสอบพบว่ามีวัตถุประหลาดกระจัดกระจายทั่วหนองน้ำ บางอันมีลักษณะเป็นแก้วใส คล้ายเซรามิก บางส่วนคล้ายเศษกระดูกของสิ่งมีชีวิต บางอันกลม บางอันแหลมเหมือนดอกไม้ และพบเศษคล้ายเม็ดน้ำตาลขนาดใหญ่โปรยเป็นทางเหมือนพญานาคเลื้อย และยังมีดินเป็นก้อน ๆ สีเหลืองเหมือนไข่พญานาค ชาวบ้านแห่กันมาพิสูจน์ บางคนเชื่อว่านี่คือร่องรอยของพญานาค

10. ตามหานาคีกับ 5 ที่เที่ยวเมืองบาดาล โลกเร้นลับใต้

พิภพ ช่องพญานาค เผยแพร่เมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2560 (พญานาค, 2562: ออนไลน์) เป็น

การนำเสนอสถานที่ที่มีร่องรอยเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาค 5 แห่ง ได้แก่ 1) ถ้ำดินเพิง หรือ ถ้ำพญานาค จังหวัดหนองคาย เส้นทางภายในถ้ำเหมือนเส้นทางเลื้อยของพญานาค และในถ้ำแห่งนี้ เชื่อว่ามีเส้นทางที่เชื่อมไปยังเมืองบาดาลได้ 2) คำชะโนด สถานที่ที่มีตำนานศรีสุทโธและตำนานผิเจ้าหนั่ง 3) แก่งอาฮง จังหวัดบึงกาฬ เป็นจุดที่ลึกที่สุดของแม่น้ำโขง เรียกกันว่า สะดือพญานาค บ้างก็ว่าเป็นเมืองหลวงของนาคและเป็นพื้นที่ที่เกิดปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เชื่อกันว่ามีเส้นทางเชื่อมต่อกับบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด 4) ถ้ำน้ำเขาคิระ จังหวัดสระแก้ว ภายในถ้ำเป็นพื้นน้ำ มีตาน้ำขนาดใหญ่ ถ้ำลึก 330 เมตร ก่อนเข้าถ้ำจะมีศาลนาคตั้งอยู่เพื่อให้ประชาชนไหว้สักการะ 5) ถ้ำพญานาค วัดไทย อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ถ้ำแห่งนี้สร้างจากนิมิตของเจ้าอาวาสวัดไทยที่ได้ลงไปแม่น้ำโขง เมืองบาดาล จึงนำมาสร้างไว้ที่หน้าวัดไทย

11. ลักษณะธิดานาคี (พญานาคหนีมาเกิด) ช่องพญานาค เผยแพร่เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2560 (พญานาค, 2562: ออนไลน์) กล่าวถึงการที่พญานาคหนีมาเกิดเป็นคนเพื่อต่อบาร์มี และมีจุดสังเกตหลายประการ ดังนี้ 1) แม่จะฝันเห็นงูใหญ่ 2) มึงเข้าบ้านงูใหญ่แปลก ๆ แต่ไม่ทำอันตราย 3) มีสัญลักษณ์บางอย่างเหมือนงู ตาหรือปากเหมือนงู 4) ชอบงู 5) มีปานหรือสัญลักษณ์เป็นรูปนาค 6) มีความรักไม่สมหวัง พญานาคที่มากเกิดเป็นคนนั้นต้องหมั่นสร้างบุญทำสังฆทานให้กับพ่อแม่พญานาค หมั่นปล่อยสัตว์เพื่อป้องกันการจมน้ำตาย นาคที่มากเกิดเป็นคนนั้นถือว่าเป็นผู้ประมาทไม่บำเพ็ญเพียร

12. ลักษณะของคนที่เคยเกิดเป็นพญานาคหรือเป็นลูกหลานพญานาคมาก่อน ช่องพญานาค เผยแพร่เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2562 (พญานาค, 2562: ออนไลน์) กล่าวถึงผู้ที่มีสายญาณพญานาคหรือเคยเกิดเป็นพญานาคมาก่อนว่า มีจุดสังเกตหลายประการ ดังนี้ 1) เกิดในดินแดนภาคอีสาน จิตดวงเดิมผูกพันกับมาตุภูมิของตนเอง 2) ดวงตาสุกใส ตากลมและเป็นประกาย เนื่องจากพญานาคจะมีพลังอำนาจที่ดวงตา 3) มีพลังดึงดูดทางเพศสูงมาก (กามราคะอันหนักหน่วงที่ยังไม่อาจตัด) 4) รูปร่างสง่างาม รูปร่างสวยงาม มีเสน่ห์ที่ตา 5) มีความศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนา 6) เป็นคนสนใจเรื่องพญานาคอย่างมาก 7) มีรสนิยมชอบแต่งตัว ชอบสิ่งสวยงาม สนใจวัตถุที่มีหลายสี 8) ชอบเดินท่องเที่ยวไปตามสถานที่ต่าง ๆ 9) ชอบความมีระเบียบวินัย บำเพ็ญบาร์มี อยู่ในกฎระเบียบ 10) จะได้รับโชคลาภอยู่เสมอ 11) เป็นคนรักพวกพ้องมาก

13. ตำนานรักต่างเผ่าพันธุ์คนกับนาคแห่งบึงโขงหลง ช่อง Chaowalit Kudwongkaew เผยแพร่เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2562 (Chaowalit Kudwongkaew, 2562: ออนไลน์) เป็นการเล่าตำนานของบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ ที่เกิดจาก

การถล่มเมืองของพญานาค เริ่มแรกนั้นที่บึงโขงหลงแห่งนี้เคยเป็นเมืองรัตพานครมาก่อน ปกครองโดยท้าวอ้อลือ มีมเหสีชื่อพระนางแก้วกัลยา มีพระธิดาคือพระนางเขียวคำ และพระนางเขียวคำได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าสามพันตา มีโอรสชื่อ เจ้าชายฟ้ารุ่ง ซึ่งเป็นผู้ที่รูปร่าง มีความเฉลียวฉลาด มีความสามารถด้านการรบ และโปรดปรานในการเที่ยวป่าและออกล่าสัตว์ วันหนึ่งพระเจ้าชายฟ้ารุ่ง ออกประพาสป่าได้พบกับหญิงสาวนางหนึ่งที่มีหน้าตาสวยคม รูปร่างงดงาม นางผู้นี้คือนางนาครินทรานี เป็นนางนาครที่แปลงกายมาเป็นคน ทั้งคู่รักกันและตกลงอภิเษกสมรส โดยนางนาครินทรานีไม่ยอมให้เจ้าชายฟ้ารุ่งรู้ว่าตนเป็นนาคจึงไปกราบทูลพญานาคราชผู้เป็นบิดาให้ช่วยพระองค์จึงเนรมิตเมืองขึ้นมาโดยไม่มีใครรู้ว่าที่นี่คือเมืองนาคจำแลง ทั้งคู่อยู่กินกันมา 3 ปีแต่ไม่มีบุตร เพราะธาตุนาคกับมนุษย์ไม่สามารถทำให้มีผู้สืบสกุลได้ ทั้งสองต่างโศกเศร้าเสียใจ โดยเฉพาะนางนาครินทรานีนางเสียใจจนล้มป่วย และเมื่อร่างกายอ่อนแอสภาพร่างของนาคก็เริ่มแปรสภาพเป็นงู มีเกล็ด ขาวลือแพร่ไปทั่วเมือง รัตพานครทำให้ท้าวอ้อลือขับไล่นางออกจากเมือง เมื่อพญานาคราชเห็นพระธิดากลับมาเมืองนาคเพียงลำพังก็โกรธแค้นและขึ้นไปเมืองรัตพานครต่อว่าท้าวอ้อลือ พระองค์ถูกพระธิดาขอร้องว่าไม่ให้ทำลายเมืองและประชาชน จึงขอแค่เครื่องกษัตริย์ของตระกูลคืน แต่ท้าวอ้อลือไม่สามารถคืนให้ได้เพราะนำไปแปรสภาพเป็นอย่างอื่นไปแล้ว พญานาคราชจึงยกพลมาถล่มเมือง เมืองรัตพานครจมหายไปใต้น้ำ นางนาครินทรานีกลับขึ้นมาหาเจ้าชายฟ้ารุ่งพระสวามีจนไปถึงแม่น้ำสงครามก็ไม่เจอจึงตรอมใจตาย ส่วนท้าวอ้อลือถูกสาปให้เป็นพญานาคเฝ้าเมืองแห่งนี้ ส่วนที่มาของชื่อนั้น เมื่อก่อนบึงแห่งนี้ชื่อบึงหลงของ เนื่องจากท้าวอ้อลือนำทรัพย์สมบัติของพญานาคราชไปแปรสภาพเป็นอย่างอื่น ต่อมาเรียกว่าของหลง และกลายมาเป็นโขงหลงจนถึงปัจจุบันนี้

14. ตำนานพญานาคถล่มเมืองสกลนคร (หนองหาร) ชอง
 Chaowalit Kudwongkaew เผยแพร่เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2559 (Chaowalit Kudwongkaew, 2562: ออนไลน์) เนื้อหาในตอนนี้เป็นการเล่าตำนานเมืองหนองหารหรือตำนานผาแดงนางไอ่ เนื้อความพอสังเขปคือ ครั้งหนึ่งมีเมืองเอกชะอีตา มีพระยาขอมปกครอง และมีธิดาคือนางไอ่คำที่มีรูปร่างงดงามจนลือลั่นไปทั่วเขตแคว้น อีกทางด้านหนึ่งคือเมืองผาโพงมีท้าวผาแดงครองอยู่ ได้ยินกิตติศัพท์ความงามของนางไอ่คำจึงปลอมตัวเป็นพ่อค้า นำของไปให้นางไอ่คำ ทั้งสองผูกสมักรักใคร่กัน จนวันเวลาผ่านไป พระยาขอมได้จัดงานบุญบั้งไฟและได้เชิญเมืองต่าง ๆ เข้าร่วมแข่งบั้งไฟหากใครชนะจะได้เป็นผู้ครองนางไอ่คำ ท้าวกุแวนแคว้นต่างเดินทางมาร่วมงานครั้งนี้ เช่น เมืองฟ้าแดดสูงยาง เมืองเชียงเหียน รวมทั้งท้าวผาแดงก็ได้ส่งบั้งไฟเข้าร่วมประกวดแต่บั้งไฟของท้าวผาแดงจุดไม่ขึ้น ท้าวกังคี่ซึ่งเป็นนาคได้ปลอมตัวเป็นกระรอกเผือกเข้ามาชมงาน และได้พบกับนางไอ่คำถูกตาต้องใจนางเป็นอย่างมาก จึงได้ไปปรากฏตัวในสวนให้นางเห็นเมื่อนางเห็นก็อยากได้มา

เลี้ยง และให้นายพรานยิงจนท้าวกังศิตาย ก่อนตายได้อธิษฐานว่าขอให้เนื้อได้ 8,000 เกวียน คนทั้งเมืองอย่าได้กินหมดเกลี้ยง หลังจากนั้นคนทั้งเมืองก็ได้แบ่งเนื้อกระรอกกังศิต่างกินทั้งเมืองยกเว้นแม่ข่ายที่ไม่ได้กินเพราะชาวเมืองรังเกียจจึงไม่แบ่งให้ เมื่อฝ่ายพญานาคทราบเรื่องราวกังศิตายจึงได้ยกพลขึ้นมากล่อมเมืองเอกชะอีตาจนล่มสลายลงไปได้น้ำทั้งหมด เหลือเพียงดอนเพียงไม่กี่แห่งที่เป็นอยู่ของแม่ข่ายที่ไม่ได้กินเนื้อกระรอกจึงรอดพ้นจากความตาย ท้าวผาแดงได้ขี่ม้าไปรับนางไอ่คำแต่ก็ไม่รอดพ้นจมลงไปในพื้นดินและที่แห่งนั้นก็กลายเป็นหนองหารหลวงมาจนถึงปัจจุบันนี้

15. 5 เหตุผล...ทำไมคุณควรบูชาพญานาค ช้อง Chaowalit Kudwongkaew เผยแพร่เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2560 (Chaowalit Kudwongkaew, 2562: ออนไลน์) เหตุผลที่ควรบูชาพญานาคนั้นมี 5 ประการ ดังนี้ 1) การบูชาพญานาคเป็นหนทางขั้นต้นไปสู่หนทางที่ดีกว่า 2) การบูชาพญานาคถือเป็นสะพานบุญ นำสู่ทางสวรรค์หรือนิพพาน 3) พญานาคมีอำนาจพรากับเทวดา 4) พญานาคช่วยในการบันดาลโชคลาภ 5) พญานาคเปรียบเสมือนอนุสติแห่งบารมี

16. เต็ด เคล็ดลับการบูชาพญานาคให้ได้ผล ตอนที่ 1 ช้อง Chaowalit Kudwongkaew เผยแพร่เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2559 (Chaowalit Kudwongkaew, 2562: ออนไลน์) เนื้อหาคือการกล่าวถึงพญานาค แต่ละองค์นั้นให้คุณในด้านที่แตกต่างกัน ดังนั้นการบูชาพญานาคจะต้องรู้ว่าพญานาคองค์ใดให้คุณอย่างไร ดังตัวอย่างต่อไปนี้ 1) องค์วิรูปักเขมหานาคราชเจ้า เป็นพญานาคแห่งความอุดมสมบูรณ์ เป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ 2) องค์นาคาธิบดีศรีสัตนาคราช เป็นพญานาคแห่งอำนาจ บารมี 3) องค์พญานาคาธิบดีศรีสุทโธ วิสุทธิเทวาเป็นพญานาคแห่งการอธิษฐานขอพรให้สัมฤทธิ์ 4) องค์พญานันตนนาคราช เป็นพญานาคผู้คุ้มครองพระเจ้าแผ่นดิน 5) องค์พญาภูษงค์นาคราช เป็นพญานาคแห่งโชคลาภและความเจริญรุ่งเรือง 6) องค์พญานาคศิรินาคราช เป็นพญานาคแห่งอายุวัฒนะ 7) องค์พญามุจลินทร์นาคราช เป็นพญานาคเทพอารักษ์คอยปกป้องคุ้มครองคุ้มภัย

17. เต็ด เคล็ดลับการบูชาพญานาคให้ได้ผล ตอนที่ 2 ช้อง Chaowalit Kudwongkaew เผยแพร่เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2559 (Chaowalit Kudwongkaew, 2562: ออนไลน์) นำเสนอเรื่องการให้คุณของพญานาคแต่ละองค์ ต่อจากตอนที่ 1 ดังนี้ 8) องค์พญาสนธินาคราชเจ้า เป็นพญานาคผู้เป็นสิริมงคลแห่งการครองเรือน 9) องค์ศรีปทุมมานาคิณี (คำชะโนด) เป็นพญานาคแห่งความเมตตาปราณี รักสงบ 10) องค์ศรีภวานานาคิณี (มเหสีองค์ที่ 8 ของพญาสนธินาคราช) เป็นพญานาคแห่งการเลี้ยงดวง ให้โชคลาภ 11) องค์พญานาคเสนนาคราช พญานาคแห่งการนิยมชมชอบ เจริญธุรกิจ 12) องค์พญาพังคี (กังคี) นาคราช พญานาค

แห่งการบูชาได้คุ้มครอง 13) องค์เจ้าหล้าพญาธรรมาธิราชสถิตนาถบาดาล พญานาคแห่งโชคกลาง
สัมฤทธิ์ผล 14) องค์พญาจันทรคุปต์นาคราช พญานาคแห่งการเดินทางไกล

3.2.3.2 แบบเรื่องและอนุภาคของเรื่องเล่าพญานาคในสื่อ

ออนไลน์

1) **แบบเรื่องการเผชิญหน้ากับพญานาค** มีจำนวน 7 เรื่อง ได้แก่เรื่อง นาคพิภพและประสบการณ์เจอพญานาคที่ถ้ำน้ำ จังหวัดชัยภูมิ, ประสบการณ์เผชิญหน้าพญานาคราช, ประสบการณ์พบพญานาคและตำนานความลึกลับคำชะโนด, ไปดูบั้งไฟพญานาค พบพญานาคปรากฏกายในวันออกพรรษา, พญานาคมีจริงหรือแค่นิยาย และพญานาคโผล่กลางแม่น้ำโขง 2554 เป็นแบบเรื่องที่มีจำนวนที่มากที่สุดและได้รับความนิยมค่อนข้างมาก อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคการเผชิญหน้ากับพญานาค เป็นอนุภาคเหตุการณ์ที่มีมนุษย์ประสบพบกับพญานาคตัวจริงทั้งพระสงฆ์และคนทั่วไป สถานที่ที่ผู้เล่าได้พบกับพญานาคมักจะเป็นสถานที่ที่เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพญานาค เช่น ในถ้ำ หรือ ในแม่น้ำ หรือสถานที่ที่มีการจัดงานประเพณีที่เกี่ยวกับการบูชาพญานาค

2) **แบบเรื่องพญานาคกับพระอริยสงฆ์** มีจำนวน 2 เรื่อง คือ หลวงปู่เล่าเรื่องพญานาคแปลงตนที่วัดป่าห้วยน้ำริน และ พญานาคสู้รบกับหลวงปู่สิม อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคพญานาคแปลงกาย เป็นอนุภาคที่พญานาคแปลงกายเป็นมนุษย์เพื่อขอปฏิบัติธรรม

3) **แบบเรื่องปาฏิหาริย์พญานาค** มีจำนวน 1 เรื่อง คือ ปาฏิหาริย์ พบกระดูกพญานาคโผล่กลางอ่างน้ำแห้ง นครพนม อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคของวิเศษพญานาค

4) **แบบเรื่องสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค** มีจำนวน 1 เรื่อง คือ ตามหานาคีกับ 5 ที่เที่ยวเมืองบาดาล โลกเร้นลับใต้พิภพ อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์พญานาค อนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ อนุภาคพญานาคให้โชค

5) **แบบเรื่องมนุษย์เป็นลูกหลานพญานาค** มีจำนวน 2 เรื่อง คือ ลักษณะธิดานาคี (พญานาคหนีมาเกิด) และลักษณะของคนที่เคยเกิดเป็นลูกหลานพญานาค อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคมนุษย์เป็นลูกหลานพญานาค

6) แบบเรื่องพญานาคสมพาสกับมนุษย์ มีจำนวน

1 เรื่อง คือ ตำนานรักต่างเผ่าพันธุ์คนกับนาคแห่งบึงโขงหลง อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคพญานาคแปลงกายเป็นมนุษย์

7) แบบเรื่องพญานากล่อมเมือง มีจำนวน 1 เรื่อง

คือ ตำนานพญานากล่อมเมืองสกลนคร (หนองหาร) อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคความขัดแย้งของพญานาคกับมนุษย์ อนุภาคพญานาคแปลงกายเป็นสัตว์

8) แบบเรื่องบูชาพญานาค มีจำนวน 4 เรื่อง คือ

5 เหตุผล...ทำไมคุณควรบูชาพญานาค, เด็ด เคล็ดลับการบูชาพญานาคให้ได้ผล ตอนที่ 1, เด็ดเคล็ดลับการบูชาพญานาคให้ได้ผล ตอนที่ 2, ถ่ายทอดสดเตรียมงาน พิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช อำเภอบางคนที จังหวัดเลย อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคการบูชาพญานาค อนุภาคขอพรพญานาค อนุภาคพญานาคให้โชค อนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์พญานาค

3.2.4 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อเพลง

จากการสำรวจของผู้วิจัย เพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาคนั้นพบมากในเพลงประเภท “แหล่” เช่น การแหล่บั้งไฟพญานาค แหล่ย้อนรอยตำนานพญานาค เป็นต้น รวมทั้งเพลงที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ประกอบการฟ้อนรำบวงสรวงพญานาค เช่น ลายเพลงบูชาพญานาค โดยมีการเผยแพร่และได้รับความนิยมมาตั้งแต่ช่วงปี 2540 เป็นต้นมา อาจกล่าวได้ว่าเป็นเพลงที่มีการใช้เพื่อจุดประสงค์โดยเฉพาะคือลายเพลงบูชาพญานาคใช้ในการรำบวงสรวงพญานาค เพลงแหล่ใช้ในงานบุญต่าง ๆ เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา หลังเกิดปรากฏการณ์นาคิพีเวอร์ มีเพลงที่เกี่ยวกับพญานาคโดยเฉพาะร่วมสมัยประเภทเพลงลูกทุ่งได้แพร่หลายในวงกว้างมากขึ้น ดังนี้

3.2.4.1 เนื้อหาของเรื่องเล่าพญานาคในสื่อเพลง

1. เพลงนาคา ของ เลิศ ช่างไทย เผยแพร่ทางยูทูบเมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2560 (เลิศ ช่างไทย, 2562: ออนไลน์) เป็นเพลงที่ศิลปินแต่งเพื่อน้อมถวายแด่พญานาคปู่ศรีสุทโธ เนื้อหาในเพลงนั้นเป็นการขอกราบบูชาปู่มัจฉาจิณทร์ ปู่อนันตนาคา และปู่ศรีสุทโธ พญานาคทั้งหลายที่ดูแลมนุษย์และพุทธศาสนามาหลายพันปีตั้งแต่สมัยพุทธกาล มีหลายสิ่งทีประจักษ์ให้เห็นทั้งที่อยู่ใต้น้ำ ลูกหลานจะสืบสานสิ่งนี้ให้ยืนยาวนาน ขอวอนให้ปู่ช่วยให้แผ่นดินนี้พันทุกข์เข็ญและมีความอุดมสมบูรณ์

2. เพลงใจข้าที่คำชะโนด ของ จินตหรา พูนลาภ เผยแพร่ทาง

ยูทูบเมื่อวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2559 (จินตหรา พูนลาภ, 2562: ออนไลน์) เนื้อความในเพลง คือ การกล่าวถึงการขำรักจากชายหนุ่มเมืองหนองคาย เคยเที่ยวงานวันบวงสรวงนาคา ปู่ศรีสุทโธกับย่าศรี ปทุมมา ได้ต้นคำชะโนดเคยสัญญากันไว้แต่หนุ่มหนองคายก็ไปมีคนอื่น งานบวงสรวงปีนี้ก็มากับ คนรักใหม่ทั้งตกลง ทั้งไปชมปล่องพญานาค ทั้งให้ตนเสียใจจนแทบตาย ความเจ็บนี้เหมือนตก ต้นชะโนด ทั้งเหงา ทั้งผิดหวังที่รักมาพังทลาย

3. เพลงพญานาคฝากรัก ของ จินตหรา พูนลาภ เผยแพร่ทาง

ยูทูบเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2560 (จินตหรา พูนลาภ, 2562: ออนไลน์) เนื้อความในเพลง คือ การที่ได้ไปดูบั้งไฟพญานาค การคิดถึงชายหนุ่มที่ไปพบกันตอนดูบั้งไฟพญานาคริมฝั่งหนองคาย เมื่อเดือน 11 ยังจำได้ถึงตอนยืนดูด้วยกัน ยังจำคำที่พูดได้ กลับมาหลายเดือนก็คร่ำครวญถึงไม่หยุด กินไม่ได้นอนไม่หลับ ทำไม่ถึงปล่อยให้ตนรอก่อเพราะชายคนนั้นไม่มาหาสักที หรือชายคนนั้นจะเป็น พญานาคจึงได้ไม่มาหากัน พญานาคมาฝากรักไว้ปล่อยให้ตนรอก่อ

4. เพลงขอพรปู่ศรีสุทโธ ของ เอกชานนท์ หอยโข่ง เผยแพร่ทาง

ยูทูบเมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2561 (เอกชานนท์ หอยโข่ง, 2562: ออนไลน์) เนื้อความในเพลง คือ การมากราบขอพรปู่ศรีสุทโธ ซึ่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองอุดรธานี และที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุงก็มีตำนานเล่าขานกันมานาน ทั้งเรื่องบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ก็เลยต้องการจะมาขอพรให้ช่วยดับทุกข์ ให้ช่วยคลายความทุกข์ร้อนให้เรื่องร้ายกลายเป็นดี

5. เพลงขอพรปู่ศรีสุทโธ ของ สมจิตร บ่อทอง เผยแพร่ทางยูทูบ

เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2561 (สมจิตร บ่อทอง, 2562: ออนไลน์) เนื้อความในเพลงกล่าวถึง การมากราบขอพรปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมาแห่งวังนาคินทร์ คำชะโนดที่มีตำนานเล่าขานกันมา ตนถือมาลัยยกมือไหว้กราบมาขอพรขอความเมตตาเห็นใจ ตนนั้นเป็นนักร้องเพื่อให้มีคนปลาบปลื้ม ชื่นชมสมจิตร บ่อทอง ถือว่าเป็นความหวังยิ่งใหญ่

6. เพลงคู่ครอง ของ ก้อง ห้วยไร่ เพลงประกอบละครเรื่องนาคิ

ทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 เผยแพร่ทางยูทูบเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2559 (ก้อง ห้วยไร่, 2562: ออนไลน์) เนื้อความในเพลงกล่าวถึงความรักที่ไม่อาจสมหวังได้เพราะเป็นรักที่แหกกฎฟ้า (คนกับพญานาค) อย่างไรก็ตามไม่มีอะไรจะมาพังทลายความรักของทั้งสองได้ จะให้รอคอยกี่ปีก็ชาติก็ รอได้ เป็นเหมือนคู่ครอง คือ คู่ที่รอคอย รักษาและประคับประคองความรักเพื่อจะที่ได้อยู่ด้วยกัน ตลอดไป

7. เพลงบูชาองค์ปู่ศรีสุทโธนาคราชวิสุทธิเทวา ของ ตันรัก

ศิลป์เคียรเกล้า เผยแพร่ครั้งแรก วันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2557 แต่มีการนำมาใช้อย่างแพร่หลายมากขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา ลายเพลงนี้ใช้ประกอบการฟ้อนบวงสรวงองค์ปู่ศรีสุทโธนาคราช เนื้อความในเพลงเป็นการกล่าวคำบูชาองค์เจ้าปู่ศรีสุทโธว่า ขอบูชาองค์ปู่ระลึกคุณ ที่มีธรรมบารมี รักษาศาสนา มีศรัทธาในศาสนา ท่านเป็นยอดแห่งผู้กล้า บริสุทธิ และ กาย วาจาขออน้อมบูชา อานิสงส์ของมาลัย ขอนอบน้อมสดุดี

บทเพลงที่เกี่ยวกับพญานาคเหล่านี้มีเนื้อหาที่กล่าวถึงพญานาคในเรื่องการขอพร นำเสนอพญานาคในฐานะผู้ที่ป็นที่พึ่งเป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์ โดยเฉพาะการกล่าวถึงพ่อปู่ศรีสุทโธนาคราชที่กำลังอยู่ในกระแสนิยมของสังคม และการกล่าวถึงคุณของพญานาคที่เป็นผู้มีความรัก บารมีรักษาธรรม มนุษย์จึงต้องนอบน้อมบูชา นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอพญานาคเกี่ยวกับความรัก ทั้งความรักระหว่างพญานาคกับคน หรือการที่ไปงานประเพณีหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค เช่น การไปดูบั้งไฟริมโขง หรือการไปไหว้ปู่ศรีสุทโธ ย่าศรีปทุมมา ที่คำชะโนด เป็นต้น

3.2.4.2 แบบเรื่องและอนุภาคของเรื่องเล่าพญานาคในสื่อเพลง

1. แบบเรื่องบูชาพญานาค มีจำนวน 2 เรื่อง คือ

เพลงบูชาองค์ปู่ศรีสุทโธนาคราชวิสุทธิเทวา ของ ตันรัก ศิลป์เคียรเกล้า และเพลงใจข้าที่คำชะโนด ของจินตหรา พูนลาภ อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคการบูชาพญานาค เป็นอนุภาคที่มีความเกี่ยวเนื่องกับการขอพรพญานาค เพราะก่อนจะขอพรจะมีการกราบไหว้สักการะก่อน แม้เนื้อหาในเพลงจะไม่ได้บอกรายละเอียดถึงลักษณะการบูชาอย่างชัดเจนแต่ในเพลงขอพรปู่ศรีสุทโธ ของ สมจิตร บ่อทอง ได้มีบทสรภัญญะอีสานที่ว่า “มาลาดวงดอกไม้ นำมาไหว้เพื่อบูชา นำมาถวายปู่ย่า น้อมวันทามาขอพร แสนสะออนหนอพุทโธ” เป็นการแสดงการบูชาต่อพ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมา ในเพลงบูชาองค์ปู่ศรีสุทโธนาคราชวิสุทธิเทวา ของ ตันรัก ศิลป์เคียรเกล้า เป็นเพลงที่เน้นใช้เพื่อการรำบวงสรวง จะแสดงถึงการเคารพบูชาพ่อปู่ศรีสุทโธ อย่างชัดเจน ทั้งการยกเกียรติของพ่อปู่และการกล่าวว่าขอวันทาและขอนอบน้อมสดุดี ส่วนเพลงใจข้าที่คำชะโนด ของ จินตหรา พูนลาภ เล่าถึงการเดินทางไปเที่ยวงานบวงสรวงพญานาคที่คำชะโนด

2. แบบเรื่องขอพรพญานาค มีจำนวน 3 เรื่อง คือเพลง

นาคา ของ เสิด ข้างไทย เพลงขอพรปู่ศรีสุทโธ ของ เอกขานนท์ หอยโข่ง และเพลงขอพรปู่ศรีสุทโธ ของสมจิตร บ่อทอง อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคขอพรพญานาค อนุภาคนี้จะมีผลต่อเนื่องจาก

อนุภาคการบูชาพญานาค เพราะก่อนจะขอพรจะต้องมีการบูชาพญานาคเสียก่อน การขอพรมักจะมาจากการที่มนุษย์ประสบปัญหาในชีวิต ทั้งการงาน ความรัก และการเงิน เป็นต้น จึงต้องมาขอพรพญานาคเพื่อขอให้ชีวิตดีขึ้น โดยเฉพาะการขอพรกับพ่อปู่ศรีสุทโธซึ่งกำลังอยู่ในกระแสความรับรู้ของสังคม

3. แบบเรื่องการสมพาสของพญานาคกับมนุษย์

เป็นเรื่องความรักระหว่างพญานาคกับมนุษย์ที่ไม่สมหวังเพราะเป็นรักที่แหกกฎฟ้า มีจำนวน 2 เรื่อง คือ เพลงคู่ครอง ของ ก้อง ห้วยไร่ และเพลงพญานาคฝากรัก ของ จินตหรา พูนลาภ อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคพญานาคแปลงกายเป็นมนุษย์ในเพลงพญานาคฝากรัก ของ จินตหรา พูนลาภ เป็นการคร่ำครวญหาชายหนุ่มคนหนึ่งที่เป็นเพื่อนกันตอนดูบั้งไฟที่ริมฝั่งโขง จังหวัดหนองคาย เป็นการเล่าถึงความรู้สึกคิดถึงและไม่เข้าใจว่าทำไมชายหนุ่มคนนั้นจึงไม่ติดต่อมา หรือชายหนุ่มคนนั้นจะเป็นพญานาค นั้นหมายถึงว่า พญานาคอาจแปลงกายเป็นหนุ่มที่หญิงสาวในเพลงหลงรักก็ได้

3.2.5 เรื่องเล่าพญานาคในสื่อการแสดง

นอกจากเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในสื่อต่าง ๆ แล้ว ยังมีเรื่องเล่าที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามมาประกอบการวิเคราะห์ด้วย แบ่งออกเป็น เรื่องเล่าพญานาคในสื่อการแสดง และเรื่องเล่าพญานาคจากคนในท้องถิ่น เรื่องเล่าพญานาคในสื่อการแสดง มี 2 เรื่อง ดังนี้

1) การแสดงประกอบ แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค

“มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นาฏนันทการ” เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ปี พ.ศ. 2562 การแสดงมี 4 วัน คือ วันที่ 10-13 ตุลาคม พ.ศ. 2562 เวลาประมาณ 20.00 น. บริเวณลานวัฒนธรรมหน้าวัดลำดวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย การเก็บข้อมูลภาคสนามในครั้งนี้ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตการณ์แสดงชุดนี้เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2562 การแสดงชุดนี้ใช้นักแสดงจำนวนกว่า 200 คน มีการบรรยายเป็นภาษาไทยกลางและการสนทนาของตัวละครเป็นภาษาอีสาน มีการแสดงดนตรี การร้องเพลงประกอบ ใช้เวลาในการแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 15 นาที แบ่งออกเป็น 4 องค์ ดังนี้

องค์ที่ 1 จะเป็นการเล่าถึงความสำคัญของแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านจังหวัดหนองคายซึ่งเปรียบเป็นสายโลหิตของชาวจังหวัดหนองคาย และได้เล่าถึงปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค หรือลูกไฟประหลาด สีแดงอมชมพูซึ่งผุดขึ้นกลางลำน้ำโขงในวันเพ็ญเดือน 11 ของทุก ๆ

ปี ปรากฏการณ์นี้เกิดที่บริเวณอำเภอพนพิสัย อำเภอรัตนวาปี และพื้นที่อื่น ๆ ในจังหวัด และมีการแสดงให้เห็นถึงการบูชาแม่น้ำโขงโดยการจุดประทีป

องค์ที่ 2 เป็นการเล่าตำนานพญานาคที่หนองแส โดยสุทโธนาคราชและสุวรรณนาค เป็นพญานาคที่ใหญ่ในหนองแส ได้แบ่งพื้นที่ปกครองคนละครึ่ง ทั้งคู่ต่างมีบริวารข้างละ 500 มีข้อตกลงกันว่าเมื่อมีฝ่ายใดออกไปล่าสัตว์หาอาหาร อีกฝ่ายจะไม่ออกไปเพราะจะเป็นการรบกวนกัน แต่หากฝ่ายใดได้เนื้อสัตว์มาจะต้องนำมาแบ่งกันคนละครึ่ง เมื่อถึงคราวสุทโธนาคราชไปล่าสัตว์ได้ข้างมากก็แบ่งให้สุวรรณนาค พร้อมทั้งนำขนข้างไปให้ดูเพื่อให้เห็นว่าเป็นเนื้อข้างจริง ต่อมาสุวรรณนาคจับได้เม่น จึงนำเนื้อของเม่นพร้อมทั้งขนของเม่นแบ่งไปให้อีกแต่สุทโธนาคราชไม่พอใจ เพราะเมื่อเทียบขนเม่นที่ใหญ่กว่าขนข้างแต่ทำไมได้เนื้อน้อยกว่ามากนัก จึงคิดว่าสุวรรณนาคไม่มีความซื่อสัตย์ ฝ่ายสุวรรณนาคพยายามอธิบายอย่างไรแต่สุทโธนาคราชก็ไม่เข้าใจ พญานาคทั้งสองจึงยกพลรบกัน

ต่อมาพระอินทร์ทราบเรื่องจากทั้งสองฝ่ายจึงขอให้ทั้งสองฝ่ายเลิกแล้วต่อกัน แต่ทั้งสองไม่ฟัง เพื่อให้เกิดความสงบแก่สามโลก พระอินทร์จึงได้มีรับสั่งให้พญานาคแสดงฤทธิ์ ผู้ใดที่แสดงฤทธิ์ควักคุ้ยพสุธาได้ลึกกว่าจะได้รางวัลเป็นปลาบึก ทั้งสองพญานาคจึงสั่งบริวารให้ขุดแผ่นดินจากหนองแสสู่ท้องทะเล องค์ท้าวสุวรรณนาคราชได้พาบริวารขุดแผ่นดินไปทางทิศใต้เนื่องจากสุวรรณนาค ใจเย็น แม่น้ำที่สร้างขึ้นจึงตรงกว่าทุกสาย และได้ชื่อว่าเป็นแม่น้ำน่าน ส่วนสุทโธนาคราชได้พาบริวารขุดแผ่นดินไปทางทิศตะวันออกของหนองแส ด้วยความใจร้อนของสุทโธนาคราชเมื่อพบภูเขาทางน้ำก็จะเกิดการหลบหลีกถอยไม่เป็นแนวตรง แม่น้ำจึงมีความคดโค้งเกิดเป็นแม่น้ำโขงมหานที เมื่ออินทราธิราชเห็นว่าพญาสุทโธนาคราชสามารถขุดแม่น้ำถึงทะเลก่อนสุวรรณนาค จึงประทานรางวัลเป็นปลาบึกซึ่งเป็นปลาน้ำจืดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลกเป็นรางวัลให้ หลังจากพญาสุทโธนาคราชสร้างแม่น้ำโขงและได้ปลาบึกมาไว้ที่แม่น้ำโขง ชาวบ้านลุ่มน้ำโขงก็อยู่อย่างมีความสุขภายใต้ร่มโพธิ์ร่มไทรแห่งพญาแถนผู้ประทานน้ำฝน

องค์ที่ 3 เป็นการเล่าเรื่องพญาคันคาก เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ได้เสวยชาติเป็นคางคก ที่มีความขัดแย้งกับพระยาแถนเพราะประชาชนไม่ได้เช่นสรวงพญาแถนเนื่องจากชาวบ้านนั่งฟังพญาคันคากเทศน์จนลืมถวายเครื่องเซ่นบัตร์พลี ทำให้พระยาแถนโกรธแค้นจึงสาปแช่งให้เมืองมนุษย์ไม่มีฝนโปรยจากฟ้าเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จนกว่าจะเอาเครื่องเซ่นมาถวาย หลังจากนั้นชาวบ้านก็อยู่กันอย่างลำบากยากแค้นเพราะเกิดความแห้งแล้ง มนุษย์ขาดน้ำ

สรรพสัตว์ล้มตายเป็นจำนวนมาก พระโพธิสัตว์คันคากได้รับการร้องทุกข์จากเหล่านมนุษย์และสรรพสัตว์จึงทราบทันทีว่าเป็นเพราะมนุษย์ลืมนำสรพญานาคไปบูชา นาคีไม่พอใจพญานาคว่าทำไมไม่ทำหน้าที่จึงยกพลขึ้นไปรบกับพญานาค เมื่อต่อสู้กันพญานาคก็สู้พญานาคไม่ไหวได้รับบาดเจ็บสาหัส จึงมาราบทูลพระโพธิสัตว์คันคาก หลังจากนั้นพระโพธิสัตว์จึงได้ให้พรพญานาคีให้หายจากความเจ็บป่วย ขอให้บาดแผลกลายเป็นเกล็ดที่มีลวดลายสวยงาม หงอนสีใสมือเหมือนแก้ว ขอให้เป็นตัวแทนความเย็นในในที่เย็นนี้ หลังจากนั้นพระโพธิสัตว์คันคากจึงได้คิดหาวิธีไปสู้กับพญานาค โดยให้ขอให้พญาแห่งสัตว์ทั้งหลายเช่น ปลวก งอด (แมงป่อง) ไปช่วยต่อช่วยกัดแล้วตนเองจะไปจับเป็นและขอให้พญานาคนั้นมอบน้ำให้ชาวมมนุษย์เหมือนเดิม ในที่สุดพญานาคก็แพ้ และพญาคันคากบอกว่าจะไม่เอาชีวิตแต่ได้บอกว่าพญานาคให้สัญญา 3 ประการ 1.ขอฝนตกลงสู่โลกตามฤดูไถหว่าน โดยจะรู้ได้จากบั้งไฟขึ้นจากพื้นสู่ฟ้าเมืองแกลง 2. เมื่อฝนตกลงมาในทุ่งข้าวไรนาขอเสี่ยงกบเขียดและสรรพสัตว์ร้องเหมือนเดิม 3. เสียงโหวด (เครื่องดนตรีภาคอีสานประเภทเครื่องเป่า) เมื่อถึงฤดูกาลเกี่ยวข้าวเป็นสัญญาณให้รู้ว่าการเกี่ยวเกี่ยวข้าวมีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อพญานาคได้ยินก็สัญญาว่าจะทำตามและให้พรอย่างที่ต้องการทุกประการ หลังจากนั้นเมื่อถึงเดือน 6 ชาวอีสานจะร่วมกันทำบั้งไฟแห่รอบหมู่บ้านและจุดบั้งไฟขึ้นเพื่อบูชาพญานาคทุกปีสืบไปการแสดงองค์นี้ปิดท้ายด้วยการแสดงการแห่บั้งไฟของชาวบ้านอย่างครึกครื้นและมีความสุข

องค์ที่ 4 เป็นการแสดงตำนานนาคแปลงกายมาขอบวชในพระพุทธศาสนา เล่าถึงพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล พญานาคีเมื่อรู้ว่าพระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพียรจนบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พญานาคีเจ้าเมืองบาดาลทราบข่าวจึงแปลงกายเป็นมาณพมาขอบวช เมื่อได้บวชแล้วพระภิกษุนาคก็ตั้งใจปฏิบัติแต่ในคืนหนึ่งระหว่างที่หลับไปมนต์ได้เสื่อมคลายร่างมนุษย์จึงกลายเป็นนาคดังเดิม พระภิกษุรูปอื่นต่างพากันตกใจ พระพุทธเจ้าทราบเรื่องจึงขอให้พญานาคีลาสิกขาเนื่องจากนาคเป็นสัตว์เดรัจฉานจะบวชไม่ได้ และให้พญานาคีลงไปบำเพ็ญเพียรที่เมืองบาดาลเพื่อรอบวชในสมัยพระศรีอริยเมตไตร พญานาคียอมทำตามแต่ได้ขอร้องพระพุทธเจ้าว่าขอให้เรียกกุลบุตรที่จะบวชว่า “นาคี” หรือ “นาค” เพื่อเป็นศักดิ์ศรีให้แก่ตนเอง จากนั้นเป็นต้นมาจึงมีการเรียกกุลบุตรที่จะบวชในพระพุทธศาสนาว่า “นาค”

เมื่อจบตำนานบวชนาคเป็นการแสดงเกี่ยวกับวันตักบาตรเทโวโรหณะเนื่องในโอกาสที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากเทวโลกหลังจากขึ้นไปโปรดพระมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในวันที่พระพุทธองค์เสด็จลงมาพญานาคีหรือพญาศรีสุทโธได้ชวนนางนาคเทวีและบริวารจัดแต่งเครื่องบูชาถวายแด่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าขณะเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จากนั้นทุกวัน

ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ชาวบ้านแถบลุ่มน้ำโขงในจังหวัดหนองคายจะจัดให้มีประเพณีแข่งเรือยาวในตอนกลางวัน พอตกลงกลางคืนจะร่วมใจจุดประทีปเรือไฟหน้าบ้านพร้อมลอยเรือไฟจากกะลาและน้ำมันยางเพื่อเป็นพุทธบูชาและนอบน้อมต่อองค์พญานาค โดยในวันนี้จะมีปรากฏการณ์บังไฟพญานาคซึ่งเป็นปรากฏการณ์มหัศจรรย์แห่งลุ่มน้ำโขงทุก ๆ ปี

2) การแสดง แสง สี เสียง ตำนานเมืองปากห้วยหลวง อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ในงานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก ปี พ.ศ. 2562 ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2562 การแสดงมีความยาวประมาณ 30 นาที เน้นการเล่าประวัติเมืองโพนพิสัย แต่ก่อนนั้นจะเรียกว่าเมืองปากห้วยหลวง เป็นดินแดนสำคัญของดินแดนล้านช้างศรีสัตตนาคนหุต มีความเป็นมาตั้งแต่สมัยทวารวดีตอนปลาย เป็นเมืองที่มีศิลาจารึกมากที่สุดแห่งหนึ่งในภาคอีสาน เมืองปากห้วยหลวงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 นั้นมีบทบาทมากในฐานะหัวเมืองรอง โดยมีเมืองเวียงจันทน์เป็นศูนย์กลาง ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เปลี่ยนให้เป็นอำเภอโพนพิสัย มีพระยาพิสัยสรเดชเป็นเจ้าเมือง เมื่อโพนพิสัยตั้งอยู่ริมน้ำโขงมีวิถีชีวิตผูกพันกับสายน้ำ พุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องพญานาค รวมทั้งมีพระเสี่ยงพระคู่บ้านเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ

3.2.6 เรื่องเล่าพญานาคจากคนในท้องถิ่น

เรื่องเล่าพญานาคจากคนในท้องถิ่น มี 2 เรื่อง คือ

1) สามพญานาครักษาแม่น้ำโขง เป็นเรื่องเล่าของหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ พระเถระวิปัสสนากรรมฐานของภาคอีสาน อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุมหาชัย อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม ผู้ที่มีสายญาณพญานาค เคยเป็นพระราชบุตรเขยของพญานาค และได้รับการขนานนามว่า “เทพเจ้าแห่งลุ่มแม่น้ำโขง” และเป็นผู้ที่กล่าวว่าพญาศรีสัตตนาคนาคเป็นนาคาธิบดีฝั่งลาว ส่วนพญาศรีสุทโธเป็นนาคาธิบดีฝั่งไทย เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่หลวงปู่เล่าให้อาจารย์มหาบุญศรี ผู้เป็นศิษย์ฟังว่า แม่น้ำโขงตลอดทั้งสายนั้นจะมีหัวหน้าพญานาครักษาอยู่ 3 ตน มีหน้าที่คอยดูแลความสงบในลำนํ้าโขง และมีการแบ่งเขตพื้นที่ในการดูแล พญานาคแต่ละตนจะมีเสนาอำมาตย์บริวารมากมาย พญานาคตนแรกชื่อ จิตรนาคราช มีเขตแดนรักษาแม่น้ำโขงจากตาลีฟูหรือเมืองด้าหลี่ของจีนจนถึงหนองคาย (วัดหินหมากเป้ง) พญานาคตนนี้เป็นพญานาคที่ชอบความสวยงาม พญานาคคนที่สองมีชื่อว่า โสมนาคราช พื้นที่ในการดูแลเริ่มจากหินหมากเป้งมาถึงธาตุพนมและสุดเขตที่แก่งกระเบา พญานาคคนที่สามชื่อ ชัยนาคราช เขตรักษาเริ่มจากแก่งกระเบา จังหวัดมุกดาหารไปสุดลำนํ้าโขง ผ่านเขมรลงสู่ทะเล พญานาคตนนี้ชอบสงครามชอบต่อสู้อยู่ และหลวงปู่ยังได้กล่าวว่าจังหวัดนครพนมหากมีงานบุญเพื่อะไรขอให้บอกพญานาคหรือบูชาพญานาค เช่น งานประเพณีไหลเรือไฟ

งานนมัสการพระธาตุพนม และ งานเพ็ญบุญเดือนเจ็ดสวดชำระก็ควรจะบอกกล่าวพญานาคด้วย (โชติอนันต์ แสนสุภา, สัมภาษณ์ 14 กรกฎาคม 2563)

2) ตำนานสัตตนาคราที่พระธาตุพนม เป็นเรื่องเล่าตำนานสัตตนาคราหรือพญานาค ทั้งเจ็ดตนที่มาปกป้องรักษาพระธาตุพนม โดยในช่วง พ.ศ. 2500 โดยในช่วงขึ้น 5 ค่ำ เดือน 11 ช่วงเวลาตี 2 บริเวณอำเภอธาตุพนม ฝนตกหนักติดต่อกันนานครึ่งชั่วโมง และในคืนนั้นเอง นายไกวหวด ที่อาศัยอยู่ในบริเวณตลาดได้เห็นแสงประหลาดโตเท่าลำต้นตาล โดยลำแสงแต่ละลำนั้นจะมีสีแตกต่างกันไป และพุ่งมาจากทิศเหนือและแสงพุ่งตรงมาที่พระธาตุพนม หลังจากนั้นได้ไปเล่าให้ชาวบ้านใกล้เคียงฟัง จนกระทั่งไปเล่าให้ท่านเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม ฟัง เจ้าอาวาสจึงได้ให้สามเณรทุกรูปเป็นผู้เป็นลูกศิษย์นั่งตรวจทางในดูว่าลำแสงประหลาดเจ็ดสีนี้คืออะไร และได้เห็นเป็นพญานาคทั้ง 7 ตน ตัวใหญ่เท่าต้นตาล นั่งเรียงแถวกันอยู่บริเวณลานพระธาตุและสักพักก็ได้กลายร่างเป็นมาณพหนุ่มใส่เสื้อ สีขาวเป็นผู้ทรงศีลพร้อมกับบอกสามเณรทุกรูปว่าพวกหม่อมฉันพญานาคทั้งเจ็ด มาจากสระอโนดาตในเทือกเขาหิมาลัยมีนามตามลำดับเป็นมงคลตามอริยทรัพย์อันประเสริฐ คือ 1.พญาสัทโทนาคราชเจ้า เป็นประธาน 2. พญาสีลวุฒินาโค 3. พญาหิริวุฒินาโค 4. พญาโศตปบุวุฒินาโค 5. พญาพาหุสัจจาวุฒินาโค 6. พญาจาละวุฒินาโค 7. พญาปัญญาเตชะวุฒินาโค พวกหม่อมฉันทั้งเจ็ดได้รับบัญชาจากอินทราธิราชเจ้าให้มารักษาพระอัฐธาตุ เพราะพวกเทพดาที่เคยปกป้องรักษาที่นี่รับแต่สินบนของเข่นสรวงจากชาวบ้าน พวกหม่อมฉันได้ไล่เทพดาที่ชั่วร้ายออกไปหมดแล้วจะอยู่ปกป้องรักษาที่นี่ไม่ต้องการอาณัติสินจ้างใด ๆ ขอแค่น้ำบูชาถ้วยเดียวก็พอใจแล้ว หลังจากนั้นวัดพระธาตุพนมจึงได้กำหนดให้จัดวันรำลึกสัตตนาคราในวันขึ้น 5 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี (หมง อภัยโส, สัมภาษณ์ 10 กรกฎาคม, 2564)

แบบเรื่องและอนุภาคของเรื่องเล่าพญานาคในสื่อการแสดงและเรื่องเล่าพญานาคจากคนในท้องถิ่น

จากเรื่องเล่าภาคสนามที่เป็นเรื่องเล่าพญานาคในสื่อการแสดงและเรื่องเล่าพญานาคจากคนในท้องถิ่นทั้ง 4 เรื่องนั้น เมื่อนำมาจัดแบบเรื่องและอนุภาคสามารถแบ่งได้ดังนี้

1) แบบเรื่องพญานาคพิพาทที่หนองแส พบในการแสดงแสง สี เสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ที่จังหวัดหนองคาย ในองค์ที่ 2 เล่าตำนานพญานาคที่หนองแสเป็นเรื่องของสุทโธนาคราชและสุวรรณนาคราช อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคความขัดแย้งของพญานาค

2) **แบบเรื่องพญานาคขอบวช** พบในการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ที่จังหวัดหนองคาย ในองค์ที่ 4 ตำนานนาคแปลงกายมาขอบวชในพระพุทธศาสนา อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคพญานาคแปลงกายเป็นมนุษย์

3) **แบบเรื่องการบูชาพญานาค** พบในการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ที่จังหวัดหนองคาย หลังจบองค์ที่ 4 ในตอนท้ายซึ่งเป็นการสรุปให้เห็นความสำคัญของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ชาวบ้านแถบลุ่มน้ำโขงในจังหวัดหนองคายจะจัดให้มีประเพณีแข่งเรือยาวในตอนกลางวัน ในตอนกลางคืนจะร่วมใจจุดประทีปเรือไฟหน้าบ้านพร้อมลอยเรือไฟจากกะลาและน้ำมันยางเพื่อเป็นพุทธบูชาและนอบน้อมแด่องค์พญานาค นอกจากนี้ในเรื่องเล่าสามพญานาคของหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ ยังแสดงให้เห็นว่าหากจะทำประเพณีอันใดควรจะมีการบูชาหรือบอกกล่าวพญานาคด้วย **อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคการบูชาพญานาค** เป็นอนุภาคที่มีการนำเสนอผ่านเรื่องเล่าจากองค์กรท้องถิ่นในงานประเพณีประจำปีอย่างเป็นทางการ เช่น การนำเสนอการบูชาพญานาคในการแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ที่งานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก โดยเป็นการนำเสนอให้เห็นการบูชาพญานาคใน 2 ประเด็น ประเด็นแรก คือการบูชาพญานาคที่อิงกับความเชื่อทางพุทธศาสนาเพราะพญานาคเป็นผู้ปกป้องศาสนา ประเด็นที่สอง คือ บูชาเนื่องจากพญานาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำที่เปรียบเหมือนสายเลือดของชาวอีสานตอนบนและยังคอยปกป้องดูแลชุมชนในบริเวณนี้ให้อยู่อย่างสันติสุข

4) **แบบเรื่องกำเนิดบั้งไฟพญานาค** พบในการแสดงแสง สี เสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ที่จังหวัดหนองคาย ในองค์ที่ 3 เป็นการเล่านิทานพื้นบ้านเรื่องพญาคันคาก เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ได้เสวยชาติเป็นคางคก ที่มีความขัดแย้งกับพญาแถน และพญานาคได้ไปช่วยพญาคันคากในการต่อสู้กับพญาแถน และในท้ายที่สุดพระยาแถนตกลงจะให้น้ำตามเดิมโดยใช้การจุดบั้งไฟพญานาคช่วยเตือน อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคความขัดแย้งของพญานาคกับเทพในเรื่องนี้พญานาคนี้ขัดแย้งกับพญาแถนที่ไม่ส่งน้ำมายังโลกมนุษย์

5) **แบบเรื่องพญานาคปกป้องคุ้มครอง** แบ่งเป็นพญานาคปกป้องคุ้มครองศาสนา (พระธาตุ) พบในเรื่องเล่าตำนานสัตตนาคราชที่พระธาตุพนม ซึ่งมีพญานาคทั้ง 7 มาขอคุ้มครองพระธาตุพนม เป็นเรื่องเล่าที่เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2500 และเป็นที่มาของพิธีสัตตนาคราวลีล และ พญานาคปกป้องคุ้มครองแม่น้ำโขง พบในเรื่องสามพญานาครักษาแม่น้ำโขงแสดงให้เห็นถึงอนุภาคพญานาคปกป้องแม่น้ำโขงซึ่งเป็นหนึ่งในอนุภาคใหญ่ของพญานาคคือ

การปกป้องดูแลส่วนต่าง ๆ ทั้งศาสนา สถานที่ บ้านเมือง และมนุษย์ โดยการที่มีพญานาค 3 ตนคอยดูแลและมีการแบ่งเขตแดนกันอย่างชัดเจนแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแม่น้ำโขงและความยาวของแม่น้ำโขงที่ต้องใช้พญานาคถึง 3 ตนเป็นหัวหน้าดูแล

อนุภาคสำคัญในแบบเรื่องพญานาคปกป้องคุ้มครอง แบ่งได้ ดังนี้

อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครองศาสนา เป็นอนุภาคที่พบในตำนานสัตตนาคาที่พระธาตุพนม โดยเป็นพญานาคทั้งเจ็ดที่แสดงปาฏิหาริย์เป็นลำแสงเจ็ดสีในช่วง พ.ศ. 2500 ก่อนจะแสดงเจตนารมณ์ว่าต้องการมาปกป้องรักษาพระธาตุพนมเนื่องจากเทพดาที่เคยคุ้มครองพระธาตุพนมก่อนหน้านี้ไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม การแสดงตัวเพื่อคุ้มครองพระธาตุพนมที่มีอริราชศัตรูของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่นั้น แสดงให้เห็นว่าแม้เวลาจะผ่านมาถึงยุคปัจจุบันแต่หน้าที่การปกป้องคุ้มภัยยังคงดำเนินอยู่ตราบเท่าที่ศาสนาพุทธยังคงดำรงอยู่ในสังคมแถบนี้

อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครองแม่น้ำ เป็นอนุภาคที่พบในเรื่องเล่าสามพญานาครักษาแม่น้ำโขง แสดงให้เห็นถึงการคุ้มครองดูแลแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำที่พญานาคสร้างขึ้น โดยในตำนานสุวรรณโคมคำคือพญาศรีสัตตนาคเป็นผู้สร้าง ส่วนตำนานพญาศรีสุทโธที่คำชะโนดศรีสุทโธเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง

อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครองมนุษย์ เป็นอนุภาคที่พบในเรื่องเล่าภาคสนามทั้ง 4 เรื่อง เป็นการกล่าวถึง “พญานาค” ในฐานะที่เป็นเทพศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถช่วยเหลือมนุษย์ ทั้งเรื่องการที่ฝนแล้งจากการที่พญาแถนลืมนั่งน้ำมายังโลกมนุษย์ พญานาคนั้นปรากฏในบทบาทของผู้ช่วยพญาคันคากขึ้นไปต่อรองกับพญาแถนและผลในตอนนี้คือช่วยให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ตามฤดูกาล หรือการที่พญานาคที่อยู่ในแม่น้ำโขงก็อยู่คอยปกป้องชุมชนริมแม่น้ำโขง รวมทั้งการที่สัตตนาคทั้ง 7 ตน มาปกป้องพระธาตุพนม นับเป็นการช่วยเหลือชาวบ้านให้ได้พึ่งบารมีพระธาตุซึ่งมีอริราชศัตรูเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าได้อย่างสงบสุข

จากการวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่จากสื่อต่าง ๆ ผู้วิจัยพบว่า มีลักษณะการนำเสนอเรื่องเล่าสำคัญ 2 ประการ คือ เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่นำเสนอความเชื่อความศรัทธาพญานาคในบริบทปัจจุบันและเรื่องเล่าที่มีการนำเสนอสัญลักษณ์หรืออนุภาคบางอย่างมาปรับใช้เพื่อสนองต่อคนปัจจุบันซึ่งเป็นผลทำให้เรื่องพญานาคมีพลวัตอยู่ในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะการเลือกใช้อุณหภูมิพญานาคให้โชค อนุภาคพญานาคเป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์

อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครองอนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ และอนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพญานาค ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเลือกใช้ออนุภาคเด่นของพญานาคที่สามารถตอบสนองต่อกระบวนการใช้ชีวิตแบบบริโภคนิยมในยุคปัจจุบันผ่านการนำเสนอผ่านสื่อในวัฒนธรรมประชานิยม

3.3 วิธีคิดในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่

จากข้อมูลเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ประเภทต่าง ๆ ตามที่นำเสนอไปข้างต้นนั้น ทั้งเรื่องเล่าพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์ (หนังสือเล่ม) เรื่องเล่าพญานาคในสื่อโทรทัศน์ เรื่องเล่าพญานาคในสื่อออนไลน์ (ยูทูบและเฟซบุ๊ก) เรื่องเล่าพญานาคในสื่อเพลง และเรื่องเล่าพญานาคภาคสนาม ผู้วิจัยนำข้อมูลเรื่องเล่าเหล่านี้มาวิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์ พบว่ามีวิธีคิดในการสร้างสรรค์หลายวิธี ได้แก่ การเลือกตำนานดั้งเดิมมาเล่าในรูปแบบใหม่ การผสมผสานตัวบท การนำเสนอในรูปแบบฮาวทู (How-to) การเลือกใช้ออนุภาคตัวละครพญานาคเพื่อเพิ่มความอัศจรรย์และตื่นเต้นในเนื้อหา การเลือกใช้ออนุภาคของวิเศษและอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เพื่อเพิ่มการสร้างความเชื่อและพิธีกรรม และการขยายความสำคัญและผลิต้าอนุภาคเด่นของตำนานพญานาคดั้งเดิม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.3.1 การเลือกตำนานมาเล่าในรูปแบบใหม่

สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนในการนำเสนอเรื่องเล่าสมัยใหม่จากความเชื่อเรื่องพญานาค คือ การเลือกตำนานมาเล่าในรูปแบบใหม่ โดยมีกลวิธีในการเล่าเรื่อง ดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

3.3.1.1 การเลือกตำนานมาเล่าใหม่โดยใช้ภาษาให้เข้าใจง่าย เหมาะกับผู้อ่าน

มักจะเป็นการเล่าถึงประวัติความเป็นมาและภูมิหลังของพญานาค การเลือกใช้ตำนานดั้งเดิมมาเล่าจะทำให้เห็นว่า เรื่องพญานาคนั้นเป็นความเชื่อที่มีรากและมีความสัมพันธ์กับคนไทยมาอย่างยาวนาน นอกจากนี้ยังเป็นการใช้เพื่ออ้างอิงการนำเสนอสาระความรู้เกี่ยวกับพญานาคที่มีความซับซ้อนมานำเสนอใหม่ให้เข้าใจง่ายกว่าเดิม ลักษณะการนำมาเล่าใหม่นั้น จะเป็นการเลือกเฉพาะตอนที่น่าสนใจ และนำมาเล่าใหม่ด้วยการแบ่งเป็นบทสั้น ๆ ตัดตอนเนื้อหาที่มีความซับซ้อนออกไป และใช้ภาษาที่เหมาะสมกับผู้อ่านในยุคปัจจุบัน เช่น การนำเรื่องกำเนิดพญานาคจาก *ไตรภูมิพระร่วง* มาเล่าใหม่ในหนังสือเล่ม เช่น ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล ได้เล่าถึงว่าพญานาคมีหลายเผ่าพันธุ์ และได้อ้างอิงตามแนวความคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏ

ในวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วงได้ว่าเอาไว้ถึงการกำเนิดพญานาคแบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ กำเนิดแบบโอปปาติกะ กำเนิดแบบสังเสทชะ กำเนิดแบบชลापุชะ และกำเนิดแบบอัณฑชะ โดยมี การกล่าวถึงแบบสรุปความ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“กล่าวโดยรวมแล้ว พญานาคกำเนิดทั้งบนบกและในน้ำ ในไตรภูมิพระร่วง ได้กล่าวถึงการกำเนิดและการกลายร่างของนาคว่า นาคที่เกิดบนบกเรียกว่า “ถลชะพพญานาค” และพญานาคที่เกิดในน้ำเรียกว่า “ชลชะพญานาค” พญานาคส่วนใหญ่มีฤทธิ์มาก สามารถแปลงกายเป็นคนเป็นสัตว์ แปลงเป็นคนคนเดียวหรือหลายคนก็ได้”

(ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล, 2560 : 23)

นอกจากนี้ในหนังสือเรื่อง ถ้ารู้ บุษอพญานาคไปนานแล้ว ยังได้นำเสนอตำนานพญานาคมุจลินท์ซึ่งนำมาจากตำนานทางพระพุทธศาสนาเพื่ออธิบายถึงที่มาของการสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรก การนำเสนอขึ้นจะเป็นการสรุปพอสังเขป สั้น ๆ เน้นให้อ่านง่าย ดังความต่อไปนี้

“พญามุจลินท์นาคราชปรากฏตนในคราวที่พระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุข ในขณะที่พระองค์ทรงประทับอยู่ใต้ต้นโคทมุจลินท์ (ต้นจิก) นั้นเกิดฝนตก เป็นเหตุให้พญานาคตนดังกล่าวออกมาขนทรายคอยป้องฝนอยู่นานถึง ๗ วัน จึงเป็นที่รู้จักและถือว่าเป็นที่มาของการสร้างพระนาคปรกในปัจจุบัน”

(ถ้ารู้ บุษอพญานาคไปนานแล้ว, 2561 : 50)

ในหนังสือเรื่องชาววังช่างเล่าเรื่อง (พญานาค) ได้อธิบายความหมายของ “นาค” โดยอ้างอิงถึงพระไตรปิฎก ลักษณะการเล่านั้นเป็นการสรุปตำนานเก่ามาเล่าใหม่ด้วยการใช้ภาษาง่าย ๆ ดังข้อความต่อไปนี้

“นาค ในพระไตรปิฎกกล่าวว่า เป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ ซึ่งเป็นมิติคู่ขนานกับมิติที่พวกเราอาศัยอยู่ มีลักษณะกึ่งเทพแบบหนึ่ง มีหลายชั้น หลายตระกูล นาคมีมาก่อนสมัยพุทธกาล อาศัยอยู่ที่เมืองบาดาลใต้น้ำส่วนที่ลึกมาก นิสัยโดยทั่วไปแล้วฝึกฝนธรรมเป็นที่ตั้ง มีจิตใจเมตตา มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันว่า พระยานาค หรือ พญานาค หรือฤๅษณ์ วาสูกี นาคี นาคา อนันตนาค เศษนาค ตามความหมายที่เข้าใจกันว่า นาคตัวยาว ๆ แบบงู”

(ชาววังช่างเล่าเรื่อง (พญานาค) , 2561 : 4)

นอกจากในสื่อสิ่งพิมพ์แล้ว ในสื่อโทรทัศน์และสื่อออนไลน์การใช้บทสนทนาในลักษณะการพูดคุยในลักษณะกึ่งทางการ หรือการเล่าเรื่องโดยใช้ภาษาพูดเพื่อเป็นกันเองกับผู้ชม หรือผู้ฟัง ก็ทำให้การส่งสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องพญานาคที่มีชื่อเฉพาะหรือมีเนื้อหาบางอย่างที่เข้าใจยาก นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่า การนำตำนานเดิมมาเล่าใหม่โดยเปลี่ยนรูปแบบหรือแพลตฟอร์ม (platform) จะทำให้สามารถเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น กล่าวคือ เรื่องเล่าในยูทูบหลายเรื่องมีลักษณะการนำเนื้อความจากในหนังสือมาเล่าใหม่ การเล่าด้วยการใช้น้ำเสียง และการมีดนตรีและภาพประกอบจะช่วยเร้ากระบวนการในการรับสารของผู้ฟังและสามารถทำให้เกิดการรับรู้ดีขึ้น เช่น ในช่องดูยัง มักจะนำเรื่องเล่ามาจากหนังสือตำนานพญานาค ของ เฉ่าวายุ คันเคียว ที่บอกเล่าประสบการณ์อัศจรรย์เกี่ยวกับพญานาคมาเล่าใหม่ เป็นต้น

3.3.1.2 การเล่าตำนานด้วยวิธีปจฺฉา-วิสัยนา

กลวิธีนี้คือการเล่าตำนานโดยใช้วิธีถามตอบ พบได้ชัดในสื่อโทรทัศน์ เช่น รายการมูไนท์ ที่มีผู้ดำเนินรายการคอยซักถามแขกรับเชิญ โดยแขกรับเชิญที่จะมาเล่าตำนานจะมีภาพลักษณ์ของการเป็น “ผู้รู้” เกี่ยวกับตำนานและเรื่องเล่าพญานาค เช่น อาจารย์ลักษณะเรขานิเทศ ที่มาเล่าเรื่องตำนานพญานาคและจะคอยมีผู้ดำเนินรายการ คือ กรรชัย กำเนิดพลอยและมดดำ คชาภา คอยซักถาม ทำให้เป็นการสื่อสารที่เข้าใจมากขึ้น หรือการถ่ายทำรายการนอกสถานที่หรือที่เรียกว่ามูไนท์สัญจร เมื่อไปถึงสถานที่ที่ต้องการนำเสนอก็จะเชิญวิทยากรหรือผู้รู้มาซักถามประวัติความเป็นมา หรือเล่าตำนานให้ฟัง เช่น การไปที่วัดพระธาตุมหาชัย อำเภอบลาคปาก จังหวัดนครพนม ทางรายการได้เชิญวิทยากร โชติอนันต์ แสนสุภา ให้มาเล่าถึงประวัติความเป็นมาของพระธาตุรวมถึงเรื่องพญานาคที่คอยปกป้องรักษาพระธาตุด้วย หรือตอนที่ไปที่ถ้ำเพิงดิน อำเภอสังคม จังหวัดหนองคายก็ได้เชิญชาวบ้านผู้เห็นพญานาคมาเล่าเรื่องให้ฟัง ลักษณะเป็นการ “พูดคุย” หรือ “สนทนา” อย่างเป็นกันเอง พิธีกรจะซักถามในลักษณะที่เป็นตัวแทนของผู้ชมรายการซึ่งอาจจะยังไม่

เข้าใจในเรื่องนั้น ๆ รวมถึงจังหวะการรับส่ง หรือ “การเล่นมุก” ตามลักษณะของรายการวาไรตี้ที่ต้องสร้างสีสันให้มีความสนุกสนานแต่ยังคงความสำรวมตามลักษณะสถานที่ที่ไป แม้จะเป็นเรื่องความเชื่อที่มีความขลังแต่ก็ช่วยให้รายการนั้นไม่ได้มีลักษณะที่เครียดหรือเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่มเกินไป

3.3.1.3 การเลือกนำเสนออนุภาคสำคัญของพญานาค

จากข้อมูลเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในสื่อประเภทต่าง ๆ มีลักษณะการนำเสนออย่างหนึ่งที่ปรากฏจำนวนมากคือ การเลือกหยิบเหตุการณ์บางเหตุการณ์จากตำนานมาเล่า เช่น การเล่าเรื่องพญานาคพิพาที่หนองแส การเล่าประวัติสถานที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับพญานาค การเล่าใหม่หรือการผลิตซ้ำในการนำเสนอบางสื่ออาจจะไม่ได้ยกมาหมด แต่เลือกอนุภาคเหตุการณ์สำคัญมาเล่า ดังตัวอย่างการเลือกเนื้อหาเกี่ยวกับพระธาตุพนมและความเชื่อเรื่องพญานาค ในรายการงานมูไนท์โชว์ ตอน ย้อนรอยอาณาจักรพญานาคที่พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม อาจารย์ลักษณ์ เรขานิตะ ได้เล่าประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนม พอสังเขปว่าเป็นพระธาตุที่มีความสำคัญในภาคอีสาน และเมื่อจะกล่าวถึงประวัติตามในตำนานอูรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนมได้ให้พระครูพนมปริชากรอธิบายถึงอูรังคธาตุหรือกระดูกส่วนอกของพระพุทธเจ้าได้บรรจุในพระธาตุพนมซึ่งสร้างใน พ.ศ. 8 โดยมีกระหมวกสเปกระเป็นประธานและพร้อมเจ้าพญาทั้ง 5 โดยไม่ได้เจาะลึกในรายละเอียดว่า เจ้าพญาทั้ง 5 คือ พญาสุวรรณภิงคาร เมืองหนองหานหลวง, พญาคำแดง เมืองหนองหานน้อย, พญาอินทปัตนคร เมืองอินทปัต, พญาจุลณี เมืองจุลณี และพญานันทเสน เมืองศรีโคตรบูรณ นอกจากนี้ยังเล่าตำนานสัตตนาคราชที่พระธาตุพนมพอสังเขปว่ามีลำแสง 7 ลำพุ่งแข่งกันมาที่พระธาตุพนมและเมื่อให้สามเณรทรัพยากรทั้งสามคนเห็นเป็นพญานาคทั้ง 7 ตน ว่าต้องการมาปกป้องรักษาพระธาตุ โดยไม่ได้ให้รายละเอียดถึงเหตุผลหรือเครื่องบูชา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะต้องการให้กระชับเวลา จึงเน้นเฉพาะส่วนที่ทางรายการต้องการนำเสนอว่าพระธาตุพนมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีพญานาคปกป้องพระธาตุอยู่ โดยมีการตัดทอนเนื้อหารายละเอียดปลีกย่อยบางอย่างออกไป

นอกจากนี้การคัดเลือกเนื้อหาที่มีอนุภาคสำคัญมาเล่ายังปรากฏไปตามแนวคิดหลักและรูปแบบสื่อในการนำเสนอ เช่น เนื้อหาเกี่ยวกับตำนานในหนังสือเล่ม หากเป็นเล่มที่นำเสนอตำนานพญานาคหรือเรื่องพญานาคทั่วไป เช่น ศรีธำพญานาค ชาววังช้างเล่าเรื่องพญานาค จะเน้นการเล่าเรื่องปณิธานเกี่ยวกับพญานาค หรือสมบัติพญานาคราช เน้นการเล่าถึงความเป็นสมบัติของพญานาค การกล่าวถึงตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธอาจจะมีรายละเอียดน้อยกว่าหนังสือเรื่องตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล กล่าวถึง ถ้าเป็นเรื่องที่เน้นพญาศรีสุทโธจะมีการเล่าตำนานนาคราชที่หนองแสซึ่งเป็นเรื่องความขัดแย้งของพญาศรีสุทโธกับพญาสุวรรณนาคราช ส่วนเรื่อง

ที่ไม่ได้เน้นอาจจะกล่าวถึงพอสังเขปตัดส่วนรายละเอียดปลีกย่อยเช่น จำนวนบริวารของพญานาคทั้งสอง สาเหตุของความขัดแย้งคือการแบ่งเนื้อช้างและเนื้อเม่น และเส้นทางการควักคู้ต่าง ๆ เป็นต้น

3.3.1.4 การเพิ่มอรรถรสของตำนานดั้งเดิมด้วยการดัดแปลงให้อยู่ในรูปบทละครหรือบทสนทนา

เป็นการนำตำนานดั้งเดิมหรือนิทานที่อยู่ในรูปแบบมุขปาฐะหรือลายลักษณ์มานำเสนอให้มี “ชีวิต” มากขึ้น เช่น การแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานพญานาคที่จังหวัดหนองคายในตอนที่มีการเล่าย่ประกอบการแสดงก็จะมีการเล่นเฉพาะเหตุการณ์สำคัญที่เป็นความขัดแย้งของศรีสุทโธนาคราชและพญาสุวรรณนาคราช ด้วยลักษณะเฉพาะของรูปแบบทำให้นั้นเป็นที่ภาพหรือการแสดงของนักแสดงซึ่งจะทำให้เห็นการเคลื่อนไหวของตัวละคร ฉาก บรรยากาศต่าง ๆ ส่วนสื่อสิ่งพิมพ์นั้น พบว่าหนังสือตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล ตอนที่เล่าถึงก่อนจะมาเป็นเกาะคำชะโนดและย้อนไปเล่าถึงตำนานพญานาคที่หนองแส ได้เพิ่มการบรรยายตอบโต้กันระหว่างพญาศรีสุทโธนาคราชและพญาสุวรรณนาคราช ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พญาศรีสุทโธนาคราชไม่พอใจด้วยคนที่ติดตามใหญ่กว่าคนข้างมาก
ชนขนาดใหญ่ ตัวสัตว์ที่ล่าได้น่าจะมีขนาดใหญ่ เนื้อที่แบ่งมาน่าจะมากกว่านี้
พญาศรีสุทโธนาคราชไม่พอใจอย่างมาก หาวว่าเพื่อนเล่นไม่ซื่อกับตน

“เนื้อจำนวนเล็กน้อยที่เอามาให้นี้ไม่พอยาไส้หรอก เอาเปรียบกัน
ซัด ๆ ที่เราหามาได้ยังแบ่งให้เท่า ๆ กัน ไม่คิดยกยก ไม่ยุติธรรม แล้วแบบนี้จะ
เป็นเพื่อนกันได้ยังไง” ผากคำไม่พอใจไปกับทหารรับใช้ ได้ยื่นถึงสุวรรณนาคราช
จึงได้ตอบโต้กลับมาเพื่อความเข้าใจของเพื่อน

“เนื้อเม่นที่แบ่งมานั้นครึ่งตัวจริง ๆ เม่นถึงจะมีขนใหญ่ แต่ตัวเล็กกว่า
ข้างมาก” พญาสุวรรณนาคราชพยายามชี้แจงให้เพื่อนเข้าใจ แต่พญาศรีสุทโธนาคราช
ก็ยังยืนยันเป็นกระต่ายขาเดียวว่าสุวรรณนาคราชผู้เพื่อนเอารัดเอาเปรียบ ไม่ทำตาม
สัญญาที่ให้ไว้แก่กัน “แล้วยังจ้จะเป็นเพื่อนกันได้หรือ” พญาศรีสุทโธนาคราช
ร้องออกมาเสียงเข้ม

(ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล, 2560: 134-135)

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าการดัดแปลงลักษณะตำนานหรือเรื่องเล่าที่เป็นมุขปาฐะและลายลักษณ์อักษรในรูปแบบความเรียงธรรมดาให้กลายเป็นบทละครที่มีการแสดงกิริยาอาการของ

ตัวละครพยานาค เป็นการเพิ่มอรรถรสในการรับสารของผู้อ่านและการเข้าถึงความรู้สึกนึกคิดของตัวละครในตำนานมากยิ่งขึ้น

3.3.1.5 การเลือกใช้ผู้เล่าเรื่อง (Narrator/Storyteller) เป็นผู้มีชื่อเสียง

ผู้เล่าเรื่องอาจเป็นผู้เชี่ยวชาญหรืออยู่ในกระแสพยานาค หรือเป็นบุคคลที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องพยานาคโดยตรง กลวิธีนี้จะพบอย่างเด่นชัดในเรื่องเล่าพยานาคในสื่อโทรทัศน์และในหนังสือเล่ม แบ่งลักษณะของผู้เล่าเรื่องได้ 2 ประเภท คือ

1) ผู้เล่าเรื่องที่มีชื่อเสียงในสังคมหรือเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องพยานาค จากรายการมูโนะโชว์ ผู้เล่าเรื่องพยานาคหลักคือ อาจารย์ลักษณ์ เรขานิเทศ เป็นนักโหราศาสตร์ที่มีชื่อเสียงในสังคม และมีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องพยานาคเนื่องจากเป็นผู้ที่มีความศรัทธาในองค์พยานาคและเป็นผู้ดำเนินการบูชาพยานาค การแนะนำของพิธีกรในรายการได้ยกย่องว่า อาจารย์ลักษณ์เป็นผู้ที่เป็น “สายพยานาค” หรือ “สายญาณพยานาค” หรือแม้กระทั่งในหนังสือเล่มที่เป็นผู้เขียนก็มีการแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ดำเนินการบูชาพยานาค นอกจากนี้ยังมีผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับพยานาค เช่น อาจารย์ทศพล จังพาณิชย์กุล ผู้เขียนหนังสือศรัทธาพยานาคและเป็นผู้สร้างพิพิธภัณฑ์บ้านบุญบวงสรวงเก็บรวบรวมสิ่งของและวัตถุมงคลเกี่ยวกับพยานาคไว้ หรืออาจารย์สุพรรณ ก้อนคำ ผู้เขียนหนังสือ ถ้ารู้ บูชาพยานาคไปนานแล้ว ก็เป็นผู้ที่เข้าร่วมหรือมีแสดงตนว่าศึกษาเรื่องพยานาค นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าผู้ที่แสดงตนว่ามีความเชี่ยวชาญหรือได้รับการยกย่องจากคนในสังคม มักจะมีอยู่ในวงการการผลิตซ้ำเกี่ยวกับเรื่องเล่าพยานาคในสื่อหลายรูปแบบ (platform) เช่น นอกจากจะเขียนหนังสือเล่มแล้วยังดำเนินรายการในสื่อโทรทัศน์ด้วย หรืออาจารย์สุพรรณ ก้อนคำ ที่เขียนหนังสือและจัดทำเพจสุพรรณก้อนคำในเฟซบุ๊กอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีการนำบุคคลที่มีชื่อเสียงในสังคม เช่น นักแสดง นักร้อง ดีเจ เช่น อาร์ต พศุทธิ์ แยมบาน นักแสดงที่มีความเคารพศรัทธาพยานาค หรือมดดำ คชาภา ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องพยานาค มานำเสนอเรื่องเล่าเกี่ยวกับประสบการณ์ที่ได้รับจากการนับถือพยานาค นับเป็นวิธีคิดในการใช้บุคคลที่มีชื่อเสียงมาเล่าเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ชม อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า เป็นการนำความเชื่อส่วนบุคคลหรือความเชื่อเฉพาะกลุ่มมาเล่าผ่านบุคคลที่ได้รับความนิยมจากมหาชน ทำให้ความเชื่อที่เคยอยู่เฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะพื้นที่ “กระจาย” และ “เข้าถึง” มวลชนได้ และยังเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับเรื่องที่เล่าได้เป็นอย่างดี

2) ผู้เล่าเรื่องที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องพญานาค อาจจะไม่ใช่ผู้เล่าที่มีชื่อเสียงในสังคมแต่เป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์เรื่องพญานาคมาแล้ว เช่น การได้พบพญานาคองค์จริงด้วยตาเนื้อ นิมิตเห็น หรือการประสบกับเหตุการณ์อัศจรรย์เกี่ยวกับพญานาค ได้รับโชคลาภเพราะพญานาค ฯลฯ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าเรื่องพญานาคเป็นที่สนใจของสังคมมาโดยตลอดและมองว่าเป็นเรื่องพิเศษหรืออัศจรรย์ หากผู้ใดมีประสบการณ์โดยตรงก็มักจะสนใจฟังหรืออ่านเรื่องเล่านั้น

3.3.1.6 ขนบการเล่าเรื่องแบบเชื่อมโยงจากตำนานเก่ามาสู่ความเชื่อในยุคปัจจุบัน

ปัจจุบันมีการนำตำนานพญานาคดั้งเดิมมาผลิตซ้ำเป็นจำนวนมาก ทั้งตำนานพญานาคทั่วไป พญานาคในทางพุทธศาสนา พราหมณ์-ฮินดู และพญานาคในท้องถิ่น เนื่องจากกระแสนิยมในการนับถือศรัทธาพญานาคในปัจจุบันที่แพร่หลายไปทั่วประเทศ ผู้วิจัยพบว่าการนำตำนานในสมัยโบราณมาผลิตซ้ำในบริบทปัจจุบันก็เพื่อสนองตอบความสนใจใคร่รู้ของคนในสังคมเกี่ยวกับพญานาค กลวิธีในการเล่าเรื่องพญานาคในยุคนี้จึงมีขนบการเล่าที่ค่อนข้างมีแบบแผน นั่นคือการเชื่อมโยงจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน

เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่นั้นมีขนบการเล่าแบบนี้ โดยเห็นเด่นชัดในสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือเล่ม เรื่องเล่าพญานาคในสื่อโทรทัศน์ รวมถึงเรื่องเล่าหลายเรื่องในสื่อออนไลน์ กล่าวคือ การเริ่มเรื่องจะเริ่มด้วยการเล่าย้อนถึงตำนานพญานาคหรือความเชื่อพญานาคในอดีตว่าเป็นอย่างไรและในปัจจุบันเป็นอย่างไร เป็นกลวิธีในการสร้างฐานความรู้ความเข้าใจเรื่องพญานาคให้ผู้ชมหรือผู้ฟังก่อน เนื่องจากเรื่องพญานาคนั้นมีองค์ความรู้ที่ซับซ้อน การเล่าถึงพื้นฐานหรือความเป็นมาในอดีต จะช่วยสร้างภาพจำหรือองค์ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับพญานาคให้ชัดเจนขึ้น จากนั้นเมื่อเล่าเรื่องพื้นฐานที่มาจากตำนานดั้งเดิม ก็จะเป็นการเชื่อมโยงเข้าถึงเนื้อหาในปัจจุบัน เช่น การบูชาพญานาค การพบเห็นพญานาคในปัจจุบัน ผู้วิจัยเห็นว่ากลวิธีในการนำเสนอนี้เป็น การประกอบสร้างความหลังและความศักดิ์สิทธิ์ให้กับเรื่องพญานาคว่า เป็นเรื่องที่มีรากความเชื่อมาอย่างยาวนาน ไม่ใช่ความเชื่อที่เกิดขึ้นใหม่ หากแต่มีตำนานมารองรับทั้งตำนานทางศาสนาพุทธ พราหมณ์-ฮินดู หรือความเชื่อทางศาสนา ลัทธิอื่น ๆ ที่มีการบูชาพญานาค

3.3.2 การแทรกเรื่องเล่าพญานาคในสื่อที่นำเสนอสารคดีท่องเที่ยวเกี่ยวกับพญานาค

พบในสื่อหลายประเภท เช่น รายการมูไนท์ที่เล่าตำนานคำชะโนดพร้อมกับการนำเสนอเนื้อหาและประวัติคำชะโนดหรือวังนาคินทร์ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวกับพ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมา โดยรายการได้นำเสนอในลักษณะของการ “สัจจกร” มีการนำเสนอภาพสถานที่จริงในลักษณะสารคดีท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม นำเสนอประวัติ บอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค พิธีกรได้สัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ถือเป็นการนำเสนอเนื้อหาในตำนานดั้งเดิมมานำเสนอผ่านรูปแบบรายการสารคดีเชิงท่องเที่ยวในรายการโทรทัศน์ ซึ่งปัจจุบันสื่อโทรทัศน์ได้มีการนำเสนอเนื้อหาความเชื่อในรูปแบบต่าง ๆ ค่อนข้างแพร่หลาย ทั้งนี้ตำนานที่ผู้วิจัยพบว่าการนำเสนอมากที่สุดคือ การนำตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธแห่งคำชะโนดไปแทรกในรายการหรือเนื้อหาส่วนที่เป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่คำชะโนด

นอกจากนี้ยังพบวิธีการเล่าแบบนี้ในสื่อสิ่งพิมพ์ กล่าวคือ มีการนำเสนอประสบการณ์ส่วนบุคคลเรื่องพญานาคมาแทรกในการนำเสนอสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับพญานาค ตัวอย่างเช่น การไปเที่ยวชมพญาศรีสัตตนาคราช แลนมาร์กแห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม ทศพล จังพาณิชย์กุล ได้เล่าแทรกถึงบรรยากาศการเดินทางไปเข้าร่วมพิธีบวงสรวงดังความว่า

“ตั้งแต่ปี 2559 เป็นต้นมา ผู้คนมากมายรวมถึงนักท่องเที่ยวทั้งไทยและต่างประเทศพากันหลั่งไหลเดินทางมาสักการะกราบไหว้บูชาพญาศรีสัตตนาคราช เพื่อขอพรขอโชคลาภกันอย่างเนืองแน่น หลายท่านกลับไปก็ได้รับโชคอย่างน่าอัศจรรย์ ธุรกิจการค้าการงานก็เจริญรุ่งเรืองราวปาฏิหาริย์ ผู้เขียนทราบข่าวพิธีบวงสรวง พญาศรีสัตตนาคราชในวันที่ 8 เมษายน 2560 จึงได้เดินทางไปร่วมงานเพื่อถ่ายภาพมาลงหนังสือเล่มนี้ พอไปถึงก็ชนลูกล้มล้มได้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ องค์ท่านสูงใหญ่สวยเด่นเป็นสง่ามาก ท่ามกลางทิวทัศน์อันงดงามริมโขง หลังจากสักการะก็มีผู้ใหญ่หลายท่านมาทักทายรวมทั้งลูกศิษย์ลูกหามากมายมาขอถ่ายภาพด้วย”

(ศรัทธาพญานาค, 2560: 90-91)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีการเล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์และความอลังการของพญาศรีสัตตนาคราชซึ่งเป็นรูปหล่อที่ทำจากโลหะทองเหลืองที่ใหญ่ที่สุดในภาคอีสาน อีกทั้งยังกล่าวถึงทิวทัศน์ของริมน้ำโขงที่มีความงดงามอีกด้วย

ในหนังสือเรื่องชาววังช่างเล่าเรื่อง (พญานาค) ได้เล่าถึงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัดต่าง ๆ ที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เช่น การกล่าวถึงวัดศรีคุณเมือง หรือวัดใหญ่ ที่มีพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก และเรื่องเล่าของพญานาคกับวัดมหาธาตุ ดังความว่า

“การท่องเที่ยวทำให้ที่ดินในถนนคนเดินที่นี้ราคาแพงพอ ๆ กับสุขุมวิท ฉันเห็นเขาขายที่กันฝั่งติดแม่น้ำโขง แค่ ๖๐ ตารางวา ก็เป็นสิบล้านเข้าไปแล้ว ยิ่งถ้าอยู่บนถนนคนเดินช่วงปลาย นักท่องเที่ยวเยอะ ยิ่งแพงมาก โลกชั้นที่แพงคือที่ที่นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จอดรถไว้ในวัดมหาธาตุ หรือวัดท่าคก จะออกมาเดินเล่นในถนนคนเดิน เพราะตอนกลางคืนถนนจะปิดไม่ให้รถเข้า

เดินมาอีกสักกิโลจะเจอวัดศรีคุณเมือง หรือวัดใหญ่ วัดเก่าอันดับสองของเชียงคาน รองจากวัดมหาธาตุ พระประธานในพระอุโบสถนั้นก็เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกก่ออิฐถือปูน ศิลปะแบบล้านช้างผสมกับอยุธยา มีขนาดหน้าตักกว่า 60 นิ้ว โดยมีความกว้าง 120 นิ้ว ส่วนเหนือเศียรจะเป็นหัวพญานาค 9 เศียรด้วยกัน”

(ชาววังช่างเล่าเรื่อง (พญานาค) , 2561 : 34-35)

ในหนังสือเรื่อง ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล ก็มีการนำเสนอเรื่องเล่าที่มีลักษณะของการบรรยายและพรรณนาถึงเกาะคำชะโนดในลักษณะสารคดีท่องเที่ยวที่ทำให้เห็นภาพของสถานที่ต่าง ๆ ในคำชะโนด ทำให้ผู้อ่านได้รับรู้บรรยากาศและจุดเที่ยวชมที่น่าสนใจ ดังความว่า

“สะพานเชื่อมเกาะที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ ดูเหมือนเชื่อมโลกภายนอกกับคำชะโนด อันเป็นปากทางสู่เมืองบาดาลของพญานาคนั้นเป็นสิ่งก่อสร้างขึ้นภายหลังซึ่งสภาพก่อนนั้นเป็นธรรมชาติล้วน ๆ ในเกาะคำชะโนดมีวัดสิริสุทโธ ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “วัด คำชะโนด” จากภายนอกเข้าไปบริเวณเกาะกลางมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ น้ำใสบริสุทธิ์มองเห็นตัวปลาว่ายแหวกไม่ว่าฤดูกาลใดน้ำไม่เคยลดระดับ แม้จะในฤดู

ร้อนแล้งแห้งผาก ความรู้สึกที่แตกต่างยามเดินเข้าไปโดยปราศจากกรองเท้า เพราะตรงทางเข้ามีป้ายเขียนบอก “กรุณาถอดรองเท้า” นักท่องเที่ยวทุกคนไม่ว่าจะมาจากใกล้หรือไกล แม้ชาวต่างชาติก็ต้องถอดรองเท้าเดิน เพื่อเป็นการแสดงความเคารพต่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์”

(ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล, 2560 : 117 - 118)

3.3.3 การนำเสนอในรูปแบบฮาวทู (How-to)

ปรากฏชัดทั้งในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโทรทัศน์ และสื่อออนไลน์ โดยในสื่อสิ่งพิมพ์ปรากฏชัดเจนในหนังสือเรื่อง *ถ้ารู้ บูชาพญานาคนานแล้ว* เป็นการนำเสนอที่นำเอารูปแบบของหนังสือฮาวทูที่กำลังได้รับความนิยมจากผู้อ่านมาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องพญานาคมีลักษณะเด่นและวิธีการคิดในการนำเสนอที่น่าสนใจเพราะปกติหนังสือฮาวทูมักจะนำเสนอเรื่องเกี่ยวกับการเงิน อาชีพการงาน การพัฒนาตนเองในด้านต่าง ๆ แต่สำหรับความเชื่อเรื่องพญานาคผู้วิจัยยังไม่ปรากฏว่ามีมาก่อน

วิธีคิดในการนำเสนอหนังสือเล่มนี้เริ่มต้นด้วยการกระตุ้นให้ผู้อ่านอยากรู้ อยากอ่าน ตั้งแต่การตั้งชื่อหนังสือว่า *“ถ้ารู้ บูชาพญานาคนานแล้ว”* ซึ่งเป็นลักษณะของหนังสือฮาวทูที่ต้องการกระตุ้นให้ผู้อ่านอยากรู้มีเรื่องใดเกี่ยวกับพญานาคที่ตนควรรู้และถ้ารู้แล้วจะเกิดอะไรขึ้น หนังสือเล่มนี้เป็นการนำเรื่องของพญานาคมานำในรูปแบบใหม่ที่ย่อยต่อการเข้าใจมากขึ้น มีการทำแผนภูมิและแผนผังเพื่อให้เข้าใจง่ายและมีการใช้สีภาษาปลูกเร้าให้ผู้อ่านเห็นความสำคัญของความเชื่อเรื่องพญานาคและได้แนะนำแนวทางในการบูชาพญานาค มีการใช้กลวิธีการยกตัวอย่าง ประสพการณ์ หรือเรื่องราวที่ต้องมีความสำคัญเพียงพอที่จะกระตุ้นให้ผู้อ่านอุกคึกเพื่อนำไปสู่วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เห็นผล

ลักษณะการนำเสนอเรื่องเล่าในหนังสือเล่มนี้มีการอธิบายเกี่ยวกับพญานาคอย่างเป็นขั้นตอน โดยผู้เขียนแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ขั้นตอนคือ

ขั้นแรก บทนำเริ่มต้น (Begin) เน้นการกล่าวถึง ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค เน้นให้เห็นความสำคัญของความเชื่อเรื่องนี้ ใช้ลักษณะการตั้งคำถาม เช่น ทำไมต้องเชื่อเรื่องพญานาค? พญานาคเกิดขึ้นได้อย่างไร? ใครกำหนดกฎการเกิดของพญานาค?

ขั้นที่สอง ศรัทธา (Belief) เน้นให้เห็นว่า พญานาคนั้นมีตัวตนจริง อิทธิปาฏิหาริย์ของพญานาคที่สามารถทำให้ผู้บูชานั้นได้รับโชคลาภหากบูชาให้ถูกวิธีรวมทั้งแนะนำสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในการไปบูชาพญานาค มีการยกตัวอย่างประกอบเพื่อความเข้าใจ และเน้นการตั้งหัวข้อให้ดูน่าสนใจด้วยการใช้คำสั้น ๆ แต่เร้าอารมณ์ผู้อ่าน เช่น 5 สิ่งที่ยืนยันว่าพญานาคมีอยู่จริง!, 9 พญานาคเงินล้านบูชาแล้วดีมีแล้วรวย, 13 พญานาคยิ่งใหญ่และสวยที่สุดในอีสานที่ยากให้คุณได้ไปในชาตินี้!

ยกตัวอย่าง เช่น ตอน “เผย 5 เคล็ดลับบูชาพญานาคให้ปัง! ที่ผู้เขียนนั้นเราให้ผู้อ่านนำเทคนิคในการบูชาพญานาคไปปฏิบัติให้ได้ผล เช่น การบูชาให้เป็น การสวดมนต์ให้ถูก การภาวนาให้ชัด การเมตตาให้เจาะจงและการอธิษฐานจิตให้แรง เน้นให้เห็นว่าผู้เขียนมีประสบการณ์ และได้ลองปฏิบัติมาก่อนแล้วได้ผลจริง ดังความว่า

“5 เคล็ดลับนี้ เป็นสุดยอดหัวใจของการบูชาพญานาคให้ได้ผลสูงสุดและทรงอานุภาพที่สุด จากการเรียนรู้ ทั้งสืบค้นข้อมูลจากตำราต่าง ๆ และเป็นประสบการณ์ที่นำไปใช้แล้ว เกิดอานุภาพจริง ได้ผลปัง ๆ จึงได้นำมาเผยแพร่ เพื่อให้ผู้ที่สนใจได้นำไปใช้ เพื่อให้เกิดอานุภาพสูงสุด”

(ถ้ารู้ บูชาพญานาคนานแล้ว, 2561: 113)

ขั้นที่สาม ปาฏิหาริย์ (Miracle) ส่วนนี้เน้นการนำเสนอข้อมูลและเทคนิคลับในการบูชาพญานาคที่ผู้อ่านอาจจะไม่เคยรู้มาก่อน เป็นการแนะนำคาถาในการสวดมนต์ไหว้และการบูชาพญานาคให้ได้โชคลาภ รวมถึงแนะนำเคล็ดลับการนำวัตถุมงคลมาใช้ เช่น การสวมใส่แหวนพญานาคให้รวย เป็นวิธีคิดที่แสดงให้เห็นถึงการนำความเชื่อมาตีความใหม่กับการพัฒนาหรือการผลักดันชีวิตให้ประสบความสำเร็จ แสดงให้เห็นว่าพื้นที่โลกสามัญที่ผู้คนประกอบการทำงานอาชีพนั้นอาจจะไม่ได้ตอบสนองความต้องการในชีวิตเสมอไปจึงต้องมีการใช้โลกศักดิ์สิทธิ์เข้ามาช่วย อาจกล่าวได้ว่า คนในบริบทสังคมไทยปัจจุบันต้องการที่พึ่งทางใจและพยายามหา “เครื่องมือ” “วิธีการบางอย่าง” หรือ ทางเลือกใหม่ ๆ ในการแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการ โดยเฉพาะความต้องการทางโลกในเรื่องวัตถุ เงินตรา อาชีพ การงาน หรือปัจจัยอื่น ๆ ที่มีผลต่อคุณภาพชีวิต การบูชาพญานาคก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่สามารถเป็นที่พึ่งทางใจให้คนเหล่านั้นได้

ขั้นที่สี่ การจากลา (Final) เป็นบทส่งท้ายและตั้งคำถามกับผู้อ่านว่า จากข้อมูลพยานาคต่าง ๆ ที่นำเสนอไป ผู้อ่านเชื่อหรือยังว่าอาจจะเคยได้พบเห็นพยานาคหรือมีความเกี่ยวข้องกับพยานาค เป็นการเน้นย้ำให้ผู้อ่านได้สำรวจความคิดของตนเองว่าเข้าใจเรื่องพยานาคมากเพียงใดและยืนอยู่ตรงจุดใดของความเชื่อเหล่านี้

นอกจากนี้วิธีการแบบฮาวทู ยังมีการนำเสนอในสื่อออนไลน์และสื่อโทรทัศน์ด้วย เช่น รายการมูไนท์ มีการอธิบายบอกขั้นตอนของการไปสักการะพ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมาว่าควรทำอย่างไร ตั้งแต่การตั้งจิตสำรวมก่อนเข้าไปไหว้ และการนำเสนอบูชาอย่างไรจึงจะได้ผลสูงสุด ยกตัวอย่างเช่น อาจารย์ลักษณ์ เรขานิเทศ ได้อธิบายขั้นตอนของการบูชาพยานาคให้ได้ผล หรือ “การมุขขึ้นเทพ” ในรายการมูไนท์โชว์ ตอน เปิดตำนานพยานาค อ.ลักษณ์ เจอปาฏิหาริย์ และอ้างอิงว่านำมาจากเจ้าคุณน้อย วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย การจะได้สมบัติจากพยานาคราชนั้นมีขั้นตอนดังนี้ **ขั้นตอนแรก** ผู้ที่บูชาจะต้องเชื่อว่าพยานาคมีจริง **ขั้นที่สอง** คือการปฏิบัติธรรม ไม่ใช่เพียงการทำบุญหรือบริจาคทาน แต่จะต้องถือศีล 8 และมีการกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้พยานาคทุกตระกูล หรือเรียกว่า “การผูกบุญกับพยานาคโดยการปฏิบัติธรรม” บูชาด้วยดอกมะลิหรือดอกพุทธรักษา เพราะเป็นดอกไม้ที่หอมบริสุทธิ์ และเมื่อสวดมนต์ไหว้พระปฏิบัติธรรม จงอุทิศบุญให้พยานาคและขอพรกับท่านโดยระบุเรื่องให้ชัดเจน จะสามารถทำให้เกิดเรื่องอัศจรรย์ขึ้นเอง เพราะสิ่งที่สูงที่สุดคือ “การถวายบุญ” ให้พยานาค

3.3.4 การเลือกใช้อุณภูภาคตัวละครพยานาคและพระสงฆ์เพื่อเพิ่มความอัศจรรย์และความตื่นเต้นในเนื้อหา

ผู้วิจัยพบว่าการเลือกใช้อุณภูภาคตัวละครพยานาคเพื่อเพิ่มความสนุกสนาน ความตื่นเต้น อัศจรรย์ เราใจในเนื้อหา โดยเฉพาะการนำอุณภูภาคตัวละครพยานาคที่อยู่ในตำนานดั้งเดิมมาแล้วโดยเน้นไปที่พยานาคองค์ที่กำลัง “ได้รับความนิยม” ในปัจจุบัน เช่น พญาศรีสุทโธแห่งคำชะโนด อุดรธานี หรือ พญาศรีสัตตนาคราชที่นครพนม นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอชื่อพยานาคที่มีอยู่ในตำนานเดิมแต่ยังไม่เป็นที่รู้จักของคนในสังคมเท่าไรนัก นำมา “เล่าใหม่” ด้วยลีลาที่แตกต่างไปตามประเภทของสื่อ เช่น หากเล่าในรายการโทรทัศน์หรือสื่อออนไลน์จะใช้ดนตรีหรือเสียงประกอบรวมทั้งการเทคนิคการย้อมสีภาพเข้ามาช่วยในการเพิ่มความน่าสนใจและเร้าอารมณ์ของผู้ชม

การอ้างอิงชื่อของพยานาคหรือตัวละครพยานาคที่อยู่ในกระแสเป็นกลวิธีที่พบมากที่สุดเนื่องจากจะได้รับความสนใจจากคนในสังคมค่อนข้างมาก ยกตัวอย่าง เช่น

พญาศรีสุทโธ เรื่องเล่าพญานาคในยุคปัจจุบันมีการอ้างอิงของพญาศรีสุทโธค่อนข้างมาก เพราะเป็นพญานาคที่กำลังอยู่ในกระแสความนิยม เรื่องเล่าในสื่อต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าล้นใช้ “ปูศรีสุทโธ” ดึงดูดความสนใจ เช่น การใช้ชื่อปูศรีสุทโธในเพลงร่วมสมัย เพื่อมุ่งที่จะเชิดชูและแสดงความศรัทธา ยกย่องพ่ปูศรีสุทโธว่าสามารถมีบุญบารมีคอยคุ้มครอง ส่วนบทเพลงรำบูนานี้เป็นการสรรเสริญพ่ปูศรีสุทโธให้เป็นพญานาคที่ทรงศีลทรงธรรมและยิ่งใหญ่ นอกจากนี้เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญาศรีสุทโธหลายเรื่องเน้นย้ำว่า “พ่ปูศรีสุทโธ” ซึ่งเชื่อว่าสามารถคุ้มครองให้ลูกหลานปลอดภัยอยู่ดีมีสุขและสามารถดลบันดาลให้โชคลาภได้ตั้งใจปรารถนา

พญาศรีสัตตนาคา เรื่องเล่าที่เกี่ยวกับพญาศรีสัตตนาคานั้นส่วนใหญ่แพร่หลายในเขตพื้นที่จังหวัดนครพนมเนื่องจากเชื่อว่าเป็นนาคาธิบดีทางฝั่งลาว เนื้อหานำเสนออิทธิปาฏิหาริย์ที่สามารถดลบันดาลให้โชคลาภกับผู้ศรัทธา

พญานาคองค์อื่น ๆ เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคองค์อื่น ๆ เช่น ภูซังค์พญานาค พญามุจลินทร์ อิสโรนาคราช ปู้อีลือพญานาค พญาชนิดนาคราช พญาจิตรนาคราช สัตตนาคา 7 ตนที่พระธาตุพนมเป็นต้น เรื่องเล่าในกลุ่มนี้สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของตระกูลและเผ่าพงศ์ของพญานาค พญานาคบางองค์อาจจะอยู่ในความรับรู้ของคนทั่วไป โดยเฉพาะพญานาคที่อยู่ในตำนานศาสนา แต่พญานาคบางองค์อาจจะไม่ใช่ชื่อที่คนทั่วไปคุ้นเคยแต่มีการนำเสนอ

นอกจากการเลือกใช้นุภาคตัวละครพญานาคเพื่อเพิ่มความอัศจรรย์และน่าตื่นตื้นในเรื่องเล่าแล้ว ยังมีการเลือกใช้นุภาคตัวละครพญานาคเผชิญหน้ากับพระอริยสงฆ์ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระอริยสงฆ์กับพญานาค เนื่องจากพญานาคและพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกันมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ทำให้มีความเชื่อว่าพระสงฆ์ที่มีการปฏิบัติธรรมขั้นสูงนั้นจะสามารถพบเห็นหรือติดต่อกับพญานาคได้ จึงทำให้มีเรื่องเล่าที่พระอริยสงฆ์มีประสบการณ์ในเรื่องพญานาคแพร่หลายอยู่ในสังคมไทย เช่น เรื่องเล่าของหลวงปู่มน ฐิตัตโต กับพญานาคมาฟังธรรม หลวงปู่ชอบ ฐานสโม ปราบพยศพญานาคพันพิษในบึง หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณกับนาคขี้บ่น หลวงปู่ขาวอนาลโย กับนาคกล้วยบาป หลวงปู่หลุย จันทสาโร ถูกพญานาคลองดี หลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ กับอดีตชาติเคยเป็นพญานาคมาก่อน เป็นต้น เรื่องเล่าของพระอริยสงฆ์กับประสบการณ์การได้พบพญานาคระหว่างเดินทางไปปฏิบัติธรรมวิปัสสนาในป่า หรือ การที่พระอริยสงฆ์เคยเป็นพญานาคมาก่อน สะท้อนให้เห็นว่าพญานาคกับพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การนำเสนออนุภาคตัวละครพญานาคกับพระอริยสงฆ์จะทำให้เห็นภาพที่ต่างชัดชัดเจน เนื่องจากพระสงฆ์เป็น

สัญลักษณ์ของพุทธศาสนาและพญานาคที่มาพบพระอริยสงฆ์มักจะให้ความเคารพเลื่อมใสเพราะต้องการพึ่งพระสมณะธรรม หรือหากพญานาคตนใดมีทิวามานะหรือแสดงความเป็นอริ พระสงฆ์ก็จะคอยใช้ธรรมเตือนสติพญานาคไม่ให้ตกอยู่ในความโกรธหรือพยาบาท กล่าวอีกนัยหนึ่ง พระอริยสงฆ์ถือว่ามิมีบทบาทในการช่วยเหลือพญานาคให้พ้นจากบาป

ผู้วิจัยพบข้อสังเกตว่า เรื่องเล่าพญานาคประจำถิ่นอีสานตอนบน เช่น ปู่ศรีสุทโธ แม่ย่าศรีปทุมมา และพญาศรีสัตตนาคราช จะมีความน่าตื่นเต้น เร้าใจ และความอัศจรรย์ค่อนข้างมากกว่าพญานาคในตำนานศาสนา เช่น พญามุจลินทร์ พญาอนันตนาคราช เป็นต้น ประการแรก เพราะเป็นพญานาคประจำถิ่นที่มีความใกล้ชิดกับคนในท้องถิ่น มีลักษณะเป็นพญานาคที่ประชาชนสามารถ “เข้าถึง” ได้ ทั้งในแง่การเป็นพญานาคประจำถิ่นในชุมชนที่ชาวบ้านรู้สึกถึงความใกล้ชิดและพวกพ้องเดียวกัน ประการที่สอง เป็นพญานาคที่กำลังอยู่ในกระแสนิยม มีการรับรู้จากการนำเสนอจากสื่อต่าง ๆ อยู่บ่อยครั้งจนเกิดภาพจำ เช่น กรณีของพ่อปู่ศรีสุทโธที่มีการผลิตซ้ำเรื่องเล่าจากกระแสละครเรื่องนาคีเป็นจำนวนมาก ทั้งเรื่องเล่าความศักดิ์สิทธิ์ปาฏิหาริย์จากนักแสดงและนักร้องที่มีชื่อเสียง รวมทั้งการนำเสนอจากข่าว รายการสารคดี รายการทอล์คโชว์วาไรตี้ อาจกล่าวได้ว่าการนำเสนอเรื่องพญาศรีสุทโธในสื่อสมัยใหม่ทุกแพลตฟอร์ม (platform) เช่น ยูทูบ เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ และเว็บไซต์ เป็นต้น ส่วนพญานาคที่อยู่ในตำนานศาสนาหรือคัมภีร์อื่น ๆ ก็มีลักษณะที่ถูกกล่าวถึงในเชิงปาฏิหาริย์หรือความอัศจรรย์เช่นกัน แต่เมื่อเทียบกับพญานาคประจำถิ่นแล้วจะพบน้อยกว่า ทั้งนี้จะเป็นเพราะการที่พญานาคในตำนานศาสนามีลักษณะที่เป็นพญานาคที่อยู่ในสถานะหรือกรอบของความเป็นโลกศักดิ์สิทธิ์มากกว่าพญานาคประจำถิ่นที่มีการสร้างเรื่องเล่าให้ข้ามเขตแดนมายังโลกสามัญมากกว่า

3.3.5 การเลือกใช้อุณภาคของวิเศษและอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เพื่อเพิ่มการสร้างเชื่อและพิธีกรรม

อุณภาคของวิเศษหรือในปัจจุบันคือวัตถุมงคลเป็นที่กล่าวถึงค่อนข้างมากในกระแสนิยม “พญานาคบูชา” ในท้องถิ่นอีสานตอนบนที่แพร่สู่ภูมิภาคอื่นในประเทศ คือปรากฏการณ์การขยายพื้นที่ความเชื่อเรื่องพ่อปู่ศรีสุทโธ มีการขยาย “สาขาคำชะโนด” นอกพื้นที่อีสาน ผู้วิจัยพบว่าพิธีกรรมบูชาพญานาคที่เกิดขึ้นในพื้นที่อื่น ๆ เช่น กรุงเทพมหานคร ปทุมธานี และนครปฐม เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าหลังจากกระแสละครเรื่องนาคีได้ก่อให้เกิดกระแสความนิยมเกี่ยวกับการบูชาเรื่องพญานาคมากขึ้น

การประกอบสร้างความเชื่อเรื่องพญานาคและการประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาคที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายก่อให้เกิดวิถีปฏิบัติใหม่จากเจ้าพิธีหรือผู้นำทางความคิดต่าง ๆ มีการนำเสนอขั้นตอนการบูชาด้วยการเลือกใช้อุณภาคของวิเศษพญานาคที่มีอยู่ในตำนาน แล้วนำมาสร้างใหม่ในยุคนี้ เช่น การที่อาจารย์ลักษณะ เรขานิเทศ ได้สร้างวัตถุมงคลโดยอิงจากอุณภาคของวิเศษพญานาค เช่น แหวนวิรูปักโขศรีสุทโธนาคราช รูปนาคเกี่ยวพญานาค 4 ตระกูล กำไลวิรูปักโขศรีสุทโธนาคราช บ่วงบาสนาคราชมหามงคล ซึ่งสร้างความเชื่อว่าจะสามารถสืบทอดสัมพันธ์ถึงพญานาคราชได้ นอกจากนี้จะเห็นได้ชัดถึงการนำวัตถุมงคลมาประกอบการจำหน่ายหนังสือสมบัติพญานาคราช ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2559 ของอาจารย์ลักษณะ เรขานิเทศ โดยผู้ที่ซื้อหนังสือจะได้รับวัตถุมงคลชุด “บ่วงบาสนาคราช” เมื่อผู้ซื้อหนังสือนำไปบูชาจะเกิดความเป็นสิริมงคลจากการเผยแพร่บาร์มีของพญานาคราช การที่มีการนำวัตถุมงคลมาประกอบกับการนำเสนอเรื่องเล่าในสื่อสิ่งพิมพ์นี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการประกอบสร้างความเชื่อทั้งจากเนื้อหาในเรื่องเล่าและวัตถุมงคลเกี่ยวกับพญานาค

นอกจากนี้ยังเห็นได้ชัดจากเรื่องเล่าการประกอบพิธีบวงสรวงปู่ศรีสุทโธและย่าศรีปทุมมาที่คำชะโนด ของอาจารย์ทศพล จังพาณิชย์กุล (2560) โดยเล่าว่าปู่ได้ถามผ่านร่างทรงว่าเมื่อไรจะมาบวงสรวงและแนะนำให้สร้าง “ลูกแก้วสารพัดนึก” เพื่อช่วยเหลือผู้คนและให้นำมาเข้าพิธีบวงสรวงด้วยแล้ว แก้วสารพัดนึกจะเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์ ใครบูชาแล้วจะโชคดีและมั่งมีศรีสุข หลังจากนั้นอาจารย์ทศพลได้นำแก้วสารพัดนึกไปร่วมในพิธีบวงสรวงและมีเรื่องเล่าตามมาว่า ผู้ที่ได้บูชาแก้วสารพัดนึกที่ผ่านพิธีบวงสรวงนี้ที่คำชะโนดมาแล้วนั้นทำให้ขายของดีอย่างน่าอัศจรรย์อย่างใดก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า การนำอุณภาคของวิเศษในตำนานดั้งเดิม อย่างลูกแก้วพญานาค หรือวัตถุมงคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพญานาคมานำเสนอและมีการสร้างเรื่องเล่าความอัศจรรย์หลังจากได้ครอบครองนั้นมักจะมาจากผู้เล่าที่เป็นผู้ผลิตวัตถุมงคลหรือผู้ศรัทธาที่สมหวังจากการบูชา

3.3.6 การขยายความสำคัญและผลิตซ้ำอุณภาคสำคัญในตำนานพญานาค

การสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่มีการใช้แบบเรื่องและอุณภาคสำคัญจากตำนานพญานาคดั้งเดิมมาผลิตซ้ำด้วยการขยายความสำคัญ กล่าวคือ แบบเรื่องพญานาคพิพาทที่หนองแส มีการนำมาใช้ในเรื่องเล่าสมัยใหม่เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเชื่อของการสร้างแม่น้ำโขงหรือการที่พญานาคเป็นผู้สร้างบ้านเมือง พบการนำเสนอในงานระดับจังหวัด คือ การแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค หรือ ที่คำชะโนด คือ การใช้ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธสร้างแม่น้ำโขงและการเป็นนาคาธิบดีฝั่งไทยหรือที่จังหวัดนครพนม การใช้พญาศรีสัตตนาคราช (แลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม) นาคาธิบดีฝั่งลาวในการอธิบายความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันของชุมชน

ลุ่มแม่น้ำโขงในสมัยที่ยังไม่แบ่งอาณาเขตดังเช่นปัจจุบันเป็นการผลิตซ้ำเรื่องเล่าในระดับมหภาคเพื่อจุดประสงค์ในการสร้างความรับรู้ให้ประชาชนในท้องถิ่นว่าเป็นพื้นที่ที่พญานาคอาศัยและคุ้มครองอยู่นอกจากแบบเรื่องดังกล่าวแล้วยังพบว่าการขยายความสำคัญอนุภาคสำคัญของพญานาคจากตำนานดั้งเดิม ดังนี้

อนุภาคการบูชาพญานาค จะเห็นได้ว่าการในอดีตนั้นมีการบูชาพญานาคมาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัย และอาจจะมีความก่อนหน้านี้ แต่หากยึดจากตำนานที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร จะพบว่า การบูชาในอดีตนั้นมีลักษณะเรียบง่าย อย่างไรก็ตามการบูชาพญานาคในตำนาน ความยิ่งใหญ่อลังการของการบูชานั้นขึ้นอยู่กับ “สถานภาพ” ของบุคคลที่ประกอบพิธีบูชา เช่น ในตำนานสุโขทัย ตอนที่กล่าวถึงบุรีจันอ้วยล้วยที่บูชาพญานาคโดยการทำบุญ กรวดน้ำและตั้งใจอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้พญานาค เครื่องเช่นบวงสรวงของบุรีจันอ้วยล้วยไม่ได้มีอุปกรณ์หรือเครื่องเช่นสรวงใด ๆ เน้นไปที่การแผ่จิตอุทิศส่วนกุศลเท่านั้น ส่วนในตำนานสุวรรณโคมคำ ตอนที่อยุธยาเสนาธิปไตยมีการจัดเครื่องเช่นสรวงไหว้พญานาคอย่างอลังการตามที่ได้กล่าวไปแล้วเนื่องจากมีสถานะเป็นเจ้าเมือง แต่ปัจจุบันนี้การบูชาพญานาคสามารถจัดเตรียมเครื่องเช่นบวงสรวงได้อย่างยิ่งใหญ่ได้ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดและไม่จำกัดวัน เวลา และสถานที่

อนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ เป็นอนุภาคที่มีมาเดิมในตำนานดั้งเดิม ปัจจุบันมีการนำมาขยายความความหมายในส่วนนี้เพิ่มว่าพญานาคจะสามารถมอบ “เงินล้าน” ให้ได้ หรือการเน้นย้ำความหมายของ พญานาค ว่าเป็นสมบัติ ซึ่งสมบัตินี้ไม่ใช่เพียงแค่แก้วแหวนเงินทอง หากแต่จะปรากฏอศรรายให้ผู้ที่มีบุญที่บูชาพญานาคที่มีการสร้างบุญอยู่อย่างสม่ำเสมอและมีการอุทิศบุญให้พญานาคได้รับผลจากการบูชานั้น และการบูชาพญานาคจะต้องทำอย่างถูกขั้นตอนจึงจะสามารถบูชาอย่างได้ผล

อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครอง อนุภาคนี้นี้ปรากฏมาตั้งแต่ตำนานนาครที่หนองแสทั้งในสุโขทัย ตำนานสุวรรณโคมคำ และตำนานสิงหนวัติ โดยที่พญานาคจะช่วยมนุษย์ที่มีบุญญาธิการหรือมนุษย์ที่เคารพบูชาพญานาค ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม อนุภาคเหล่านี้ได้ถูกนำมาเชื่อมโยงในบริบทปัจจุบันในการนำเสนอเรื่องเล่าว่า พญานาคคอยปกป้องคุ้มครองภัยของมนุษย์ที่ศรัทธาพญานาค เช่น การปกป้องจากอุบัติเหตุ หรือการมาเตือนภัย นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากเรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตของหลายคน ทั้งผู้เล่าที่มีชื่อเสียงเช่นอาจารย์ลักษณ์ เรขานิเทศ ที่เคยประสบอุบัติเหตุในปี พ.ศ. 2548 และรอดชีวิตมาได้จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะพญานาค

จะเห็นได้ว่าการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ มีการสื่อความหมาย และวิธีการสร้างสรรค์ตัวบทเหล่านี้มีความแตกต่างจากอดีต มีความความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงลักษณะและวิธีการสร้างตัวบทที่เกี่ยวกับการบูชาพญานาคในแต่ละยุคสมัย และแสดงให้เห็นว่าการที่ความเชื่อเรื่องการนับถือและบูชาพญานาคยังสามารถดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันได้ เพราะมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคม การเมืองและเศรษฐกิจอยู่เสมอ ๆ โลกทัศน์ และความเชื่อเรื่องพญานาคนั้นถูกตีความและให้ความหมายใหม่อยู่ตลอดเวลา เช่น บทบาทของนาค ในยุคนิยมได้เปลี่ยนแปลงไปจากผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาหรือผู้คุ้มครองแม่น้ำแผ่นดินสู่ผู้มีอำนาจดลบันดาลให้ปัจเจกมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและมีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

จากการสร้างสรรค์เรื่องเล่าต่าง ๆ ข้างต้น สามารถสรุปให้เห็นถึงวิธีคิดในการนำตำนานพญานาคดั้งเดิมหรือตำนานพญานาคประจำถิ่นมาประยุกต์เป็นเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในบริบทปัจจุบันได้ 3 ประการ ดังนี้

1) **การสืบทอดของเก่า** การสืบทอดของเก่าคือการผลิตซ้ำเรื่องพญานาคจากตำนานดั้งเดิมทั้งจากตำนานประจำถิ่น ตำนานพุทธศาสนา และตำนานดั้งเดิมอื่น ๆ เช่น เรื่องพญานาคจากศาสนาพรมณ์- ฮินดู การนำมาเล่าใหม่ โดยเฉพาะการอธิบายถึงลักษณะและความหมายของพญานาค แบ่งออกได้ดังนี้

การสร้างองค์ความรู้เรื่องพญานาค เนื่องจากพญานาคเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาและที่มาอย่างหลากหลาย การนำของเก่ามาอธิบายในให้เห็นว่าพญานาค คืออะไร พญานาคมีกี่ตระกูล พญานาคอาศัยอยู่ที่ใด ทำไมต้องเกิดมาเป็นพญานาค ให้เห็นแนวทางปฏิบัติต่อพญานาค และให้เห็นว่าพญานาคมีความเชื่อมโยงกับมนุษย์และจะให้คุณหรือโทษกับมนุษย์อย่างไรบ้าง พญานาคมีคุณสมบัติหรืออนุภาคพิเศษอย่างไร เช่น การแปลงตน การมีทรัพย์สินสมบัติมหาศาล อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ พญานาคให้โชค และการปกป้องคุ้มครอง เป็นต้น

การสร้างองค์ความรู้เรื่องพญานาคในเชิงพุทธศาสนา พญานาคกับพระพุทธเจ้า การเข้ามาของศาสนาใหม่ ตำนานต่าง ๆ เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าครั้งที่เสวยพระชาติเป็นพญานาค การทำบุญสะสมบารมีของพญานาค

การสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับพญานาคประจำถิ่น โดยเฉพาะภาคอีสาน ตอนบนซึ่งมีตำนานประจำถิ่น การนำเสนอภาพของพญาศรีสุทโธ พญาศรีสัตตนาคราช หรือพญานาคองค์อื่น ๆ เช่น สัตตนาครา พญานาคทั้ง 7 ตนที่วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม เป็นการชี้ให้เห็น

ถึงความเป็นพยานาคนประจำถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับคนในชุมชนท้องถิ่นมาตั้งแต่สมัยบรรพกาลที่มีการสร้างชุมชนและบ้านเมืองแล้ว หากพิจารณาถึงการสืบทอดด้วยการนำตำนานดั้งเดิมหรือตำนานประจำถิ่นมาใช้ ผู้วิจัยพบว่าแบบเรื่องพยานาคพิพาทที่หนองแส มีการนำมาใช้เมื่อมีการเล่าถึงที่มาหรือการเกิดแม่น้ำโขงซึ่งเชื่อว่าสร้างโดยพญาศรีสุทโธนาคราช โดยสำนวนที่ถูกนำมาใช้มากที่สุดคือสำนวนเป็นตำนานพยานาคพ่อบุศรีสุทโธที่คำชะโนด กับสำนวนตำนานพยานาคในนิทานเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นเรื่องของพยานาคสองตนคือพญาศรีสุทโธและพญาสุวรรณนาค ซึ่งทั้งสองเรื่องนั้นเป็นส่วนหนึ่งของตำนานเมืองหนองหานหลวง (ปัจจุบันคือจังหวัดสกลนคร) และหนองหานน้อย (ปัจจุบันคือหนองหาน กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี) ซึ่งมีแทรกอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ (2537) และพงศาวดารเมืองสกลนคร (2523) การสืบทอดแบบเรื่องนี้มักจะใช้ในงานใหญ่ประจำจังหวัด เช่น ในงานเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอมือ จังหวัดหนองคาย โดยสืบทอดตำนานเก่าผ่านการแสดงแบบสมัยใหม่ และการสร้างองค์ความรู้เรื่องประวัติพ่อบุศรีสุทโธที่คำชะโนด ทั้งจากเอกสารเผยแพร่ที่วัดศรีสุทโธและศูนย์อำนวยการคำชะโนด ตลอดจนสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโทรทัศน์ และสื่อออนไลน์ต่าง ๆ ส่วนตำนานพยานาคที่หนองแสในตำนานอุรังคธาตุและตำนานสุวรรณโคมคำจะมีการใช้น้อยกว่ามาก ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะมาจากการที่ “พญาศรีสุทโธนาคราช” เป็นพยานาคที่คนในท้องถิ่นอีสานรู้จักกันดีอยู่แล้ว ทั้งจากตำนานที่คำชะโนดหรือจากเรื่องเล่าของหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ ที่ระบุว่าศรีสุทโธเป็นนาคาธิบดีฝั่งไทย อีกทั้งกระแสเรื่องตำนานผิ่วจางหน้ที่คำชะโนดตั้งแต่ พ.ศ. 2532 ที่มีเรื่องราวของผู้ทรงศีลมาจำหน้กลางแปลงไปฉายและเชื่อว่าเป็นพยานาคแปลงกาย ตลอดจนเรื่องเล่าหลวงปู่คำตาที่คำชะโนดที่ได้ไปเห็นเมืองพยานาคมา และในบริบทปัจจุบันจากกระแสละครเรื่องนาคีที่เจ้าแม่นาคีนั้นมีความสัมพันธ์เป็นหลานของพญาศรีสุทโธ คณะผู้จัดละครและนักแสดงนำได้เดินทางมาประกอบพิธีบวงสรวงพ่อบุศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมาที่คำชะโนด จึงทำให้พ่อบุศรีสุทโธพยานาคประจำถิ่นคำชะโนดกลายเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายทั่วประเทศ

จากข้างต้นการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพยานาคในยุคปัจจุบันที่มีการสืบทอดเนื้อหาเกี่ยวกับพยานาค เป็นการแสดงให้เห็นถึงการนำ “พยานาค” ซึ่งอยู่ในโลกศักดิ์สิทธิ์ให้เข้ามาอยู่ในโลกสามัญเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคม เพราะปัจจุบันบริบทของสังคมอีสานและสังคมไทยเปลี่ยนไป ตำนานพยานาคในพุทธศาสนาหรือตำนานพยานาคประจำถิ่นในอดีตอาจรับรู้อยู่ในวงจำกัดหรือเฉพาะผู้ที่สนใจหรือคนในท้องถิ่น แต่ปัจจุบันได้มีการนำเรื่องเล่าเหล่านี้มาผลิตซ้ำในรูปแบบต่าง ๆ จนทำให้เข้าถึงคนจำนวนมากจนเกิดเป็นกระแสนิยม การถ่ายทอดเรื่องเล่าพยานาคใน

สังคมโลกาภิวัตน์ผ่านเทคโนโลยีสมัยใหม่ทำให้ต้องมีการนำตำนานที่มีอยู่เดิมมาเล่าใหม่ หรือนำเอาองค์ความรู้เก่าหรือชุดความรู้เกี่ยวกับพญานาคที่มีอยู่แล้วมานำเสนอใหม่ผ่านสื่อใหม่เพื่อสร้างการรับรู้ให้คนในสังคมได้เข้าใจเรื่องพญานาคมากขึ้น แบบเรื่องพญานาคพิพาทที่หนองแสหรืออนุภาคต่าง ๆ ของพญานาคจึงได้ถูกนำมาเล่าใหม่เข้าไปเข้ามาผ่านสื่อหลายประเภทเพื่อรองรับกระแสความนิยมเรื่องพญานาค

2) ผสมผสานระหว่างของเก่าและใหม่ การสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่นั้นพบว่าการนำของเก่าบางส่วนมาผสมผสานกับของใหม่ ดังนี้

การผสมสื่อเก่ากับสื่อใหม่ ในบริบทสังคมปัจจุบันมีการนำตำนานหรือนิทานพญานาคซึ่งอยู่ในสื่อเก่า เช่น อยู่ในหนังสือ พงศาวดาร หรือเรื่องเล่ามุขปาฐะ หรือลายลักษณ์อักษร นำมาเสนอในสื่อใหม่ เช่น สื่อออนไลน์ต่าง ๆ หรือ การเล่าเรื่องราวประกอบการแสดงแสง สี เสียง โดยคัดเลือกเนื้อหาบางตอนหรืออาจจะนำมาทั้งเรื่องแต่นำมาเรียบเรียงแบบย่อให้เข้าใจพอสังเขป และนำมาสร้างสรรค์เป็นเรื่องเล่าใหม่ที่มี “ชีวิต” มากขึ้น เช่น การแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานพญานาคในงานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลกที่อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย มีการนำตำนานสร้างแม่น้ำโขงของพญาศรีสุทโธมาเล่าใหม่ รวมทั้งวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่คนในชุมชนรู้จักดีอยู่แล้วอย่างพญาคันคาก ตำนานเรื่องพญานาคขอบวช มานำเสนอใหม่ด้วยการนำตำนานหลายเรื่องมาร้อยเรียงกัน โดยเริ่มตั้งแต่ตำนานดั้งเดิมในยุคสร้างบ้านเมืองอย่างตำนานแม่น้ำโขงที่เชื่อว่าพญานาคเป็นผู้สร้าง ก่อนจะเชื่อมโยงมาในตอนที่เป็นชุมชนแล้วและมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น การเชื่อเรื่องพญาแถน พญานาค และความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติอื่นๆ ผสมผสานกับการแสดงเพลงพื้นบ้านอีสานและบทสนทนาที่เข้าใจง่าย รวมทั้งเทคนิคแสงสีเสียงในยุคสมัยใหม่ เป็นการปรุงแต่งเรื่องเล่าเกี่ยวกับประเพณีออกพรรษาและพญานาคให้มีสีสันมากขึ้น อันจะสามารถสร้างการรับรู้เรื่องราวของท้องถิ่นให้กับคนในท้องถิ่นหรือนักท่องเที่ยวด้วย นอกจากนี้การแปรเรื่องจากตำนานมาสู่การแสดง แสง สี เสียง มีการใช้เทคนิคสมัยใหม่ในการดึงอนุภาคที่มีความพิเศษของพญานาคออกมาให้เด่นชัดขึ้น เช่น ในฉากต่อสู้ของพญาแถน พญานาค และพญาคันคากมีการใช้ลวดสลึงในการช่วยแสดงอนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์หรือการใช้เทคนิคการจุดพลุ จุดไฟ และการสร้างรูปพญานาคจำลองให้มีความวิจิตรตระการตาเพื่อสร้างความน่าสนใจให้เรื่องเล่า

การผสมผสานอนุภาคจากตำนานพญานาคประจำถิ่นกับอนุภาคจากเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในบริบทสังคมสมัยใหม่ หากพิจารณาเปรียบเทียบการนำอนุภาคจากตำนานพญานาคดั้งเดิมหรือตำนานพญานาคประจำถิ่นมาใช้ในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ อาจกล่าวได้ว่าการสร้างสรรค์เรื่องเล่าสมัยใหม่มีการนำอนุภาคเด่น ๆ จากตำนานพญานาคดั้งเดิมหรือพญานาคประจำถิ่นมาใช้จำนวนมาก โดยเฉพาะอนุภาคเด่นของพญานาค เช่น อนุภาคตัวละครพญานาค อนุภาคเหตุการณ์ความขัดแย้งของพญานาคที่หนองแส อนุภาคเหตุการณ์พญานาคสร้างเมือง แม่น้ำ และสถานที่ต่าง ๆ อนุภาคพญานาคลุ่มเมือง อนุภาคเหตุการณ์พระพุทธรูปพญานาค อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนา อนุภาคพญานาคปกป้องบ้านเมือง อนุภาคของวิเศษพญานาค อนุภาคทรัพย์สมบัติพญานาค อนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์พญานาค อนุภาคพญานาคให้โชค เป็นต้น

เมื่อพิจารณาอนุภาคในเรื่องเล่าสมัยใหม่ประเภทต่าง ๆ จะเห็นได้ว่ายังมีการสืบทอดจากตำนานดั้งเดิมเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าการสืบทอดข้อมูลคติชนเรื่องนาคประเภทตำนานและเรื่องเล่ายังยึดโยงอยู่กับข้อมูลคติชนเก่าโดยเฉพาะจากตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งเป็นตำนานหลักที่มีนิทานปรัมปราเรื่องนาคและตำนานเมืองทางภาคอีสานตอนบนรวมอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม การนำมาเล่าใหม่นั้นได้มีการผสมผสานความเป็นสมัยใหม่เข้าไปด้วยทั้งรูปแบบการนำเสนอ วิธีคิด การสร้างความหมาย รวมทั้งบริบททางสังคมในยุคปัจจุบัน กล่าวคือ อนุภาคเด่นของพญานาคจากตำนานประจำถิ่นได้มีการปรับเปลี่ยนในเชิงสัญลักษณ์ โดยเฉพาะการปรับแปลงความหมาย การขยายความหมายของอนุภาคพญานาคต่าง ๆ จากระดับมหากาฬมาสู่ระดับจุลภาคหรือระดับปัจเจกบุคคลมากขึ้น ยกตัวอย่าง เช่น อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครองศาสนาหรือบ้านเมือง ในตำนานดั้งเดิมโดยเฉพาะเกร็ดเรื่องพญานาคในตำนานอุรังคธาตุปรากฏอนุภาคนี้นเด่นชัดว่าพญานาคเป็นผู้ปกป้องบ้านเมืองต่าง ๆ ปกป้องพระธาตุ ปกป้องพระพุทธรูป ส่วนการปกป้องมนุษย์เป็นรายบุคคลนั้นมีการนำเสนอเช่นกัน แต่จะเน้นว่ามนุษย์ผู้นั้นจะต้องบูชาพญานาคหรืออยู่ในศีลธรรม แต่ปัจจุบันการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่จากสื่อประเภทต่าง ๆ ดังที่นำเสนอไปข้างต้น จะเน้นการขอให้พญานาคคุ้มครองหรือช่วยเหลือในเชิงปัจเจกบุคคล ส่วนการคุ้มครองศาสนาบ้านเมือง ธรรมชาติ ยังคงมีเช่นเคยตามการจัดงานระดับจังหวัดหรือชุมชนซึ่งจะจัดตามปฏิทินประเพณีของแต่ละจังหวัด แต่เรื่องเล่าสมัยใหม่นั้นมีการผลิตซ้ำสร้างชุดความคิดใหม่ว่าปัจเจกบุคคลก็สามารถจัดทำพิธีบวงสรวงหรือบูชาพญานาคได้เช่นกัน

3) **การสร้างความหมายใหม่จากรากฐานเก่า** การสร้างสรรค์เรื่องเล่า พญานาคสมัยใหม่นั้น แม้จะมีแบบเรื่องใหม่ อนุภาคใหม่แต่ความหมายที่สื่อมักจะตั้งอยู่บนฐาน ความเชื่อเก่า ผู้วิจัยจะนำเสนอถึงอนุภาคพญานาคที่เป็นอนุภาคใหม่ในบริบทสังคมปัจจุบัน ได้แก่ อนุภาคการบูชาพญานาคในยุคปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างวิถีปฏิบัติใหม่ให้กับผู้ที่นับถือ ศรัทธาพญานาค อนุภาคการบูชาพญานาคในตำนานพญานาคดั้งเดิมจะเน้นไปที่การตั้งจิตอธิษฐาน ทำบุญทำกุศลและอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้พญานาค หรือหากเป็นเจ้าเมืองจัดพิธีบูชาอาจจะมี เครื่องเช่นสรวงที่ยิ่งใหญ่่อลังการขึ้น เช่น ข้าวตอก ดอกไม้ การฟ้อนรำ การแสดงมหรสพ ฯลฯ ซึ่งเป็นการบูชาในรูปแบบโบราณ ความยิ่งใหญ่จะขึ้นอยู่กับสถานภาพของบุคคล แต่ปัจจุบันการบูชา พญานาคนั้นมีเพิ่มรายละเอียดและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับส่วนอื่นด้วย เช่น การสร้าง เคล็ดลับการบูชาพญานาคให้ได้เงินล้านว่าจะต้องไปบูชาพญานาคหลายแหล่ง หรือการนำเอาสถานที่ ต่าง ๆ มาเรียงร้อยเป็นเส้นทางเดียวกัน เกิดการบูชาหรือไหว้พญานาคในลักษณะ การตาม รอยพญานาค อนุภาคการบูชาพญานาคในปัจจุบันจึงมีการปรับประยุกต์ความหมายเพื่อให้สอดคล้องกับ บริบทสังคมไทยยุคทุนนิยมที่กำลังอยู่ในกระแสบูชาพญานาคที่มีลักษณะการเพิ่มความหมายของ พญานาคในเชิงสัญลักษณ์แบบเก่าไปสู่วิถีบริโภคนิยมมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด เช่น แต่เดิมพญานาคเป็น สัญลักษณ์แทนความอุดมสมบูรณ์ เป็นสัญลักษณ์น้ำ ดิน ฟ้า ในปัจจุบันมีการปรับแปลงความหมายมา เป็น พญานาคเงินล้าน พญานาคที่จะทำให้รวยเป็นล้าน เป็นต้น

3.4 บทบาทหน้าที่ของตำนานพญานาคประจำถิ่นและเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่
 ตำนานพญานาคประจำถิ่นและเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่จากความเชื่อเรื่อง พญานาค มีบทบาทหน้าที่สำคัญหลายประการ ดังนี้

3.4.1 อธิบายตำนานเมืองในภาคอีสานและภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

ตำนานพญานาคประจำถิ่น เช่น ตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนม และตำนานสุวรรณโคฒคำ แสดงให้เห็นถึงลักษณะประวัติความเป็นมาและความสัมพันธ์ของ ภาคอีสานตอนบนรวมทั้งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งในอดีตนั้นเคยเป็นอาณาจักร ล้านช้างมาก่อน จากเนื้อหาในตำนานที่ว่าพญานาคอยู่ที่หนองแสและการทะเลาะจนเทวดาต้อง มาห้ามและแยกย้ายกันไปคนละเส้นทาง สื่อให้เห็นความหมายในเชิงสัญลักษณ์ว่าในอดีตมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หนองแสซึ่งคือ สิบสองปันนาในปัจจุบัน ตำนานเหล่านี้ได้แสดงร่องรอยทางความคิดของการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของคนสมัยก่อนจากสิบสองปันนามาลงมาทางใต้ ซึ่งคือบริเวณลุ่มน้ำโขงใน

ปัจจุบัน เป็นการแสดงให้เห็นประวัติศาสตร์ที่เล่าผ่านตำนานถึงการเคลื่อนย้ายของชุมชนพื้นเมืองที่เป็นบรรพบุรุษของคนลุ่มน้ำโขงว่ามีการอพยพเคลื่อนย้ายอย่างไร

นอกจากนี้ยังเห็นถึงประวัติของการสร้างพระธาตุต่าง ๆ ในภาคอีสาน และสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปและประทับรอยพระพุทธบาทไว้ในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงที่มีทั้งไทยและลาว นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นบทบาทของนาในการช่วยมนุษย์สร้างเมืองทั้งในอุรังคธาตุและตำนานสุวรรณโคมคำ แสดงให้เห็นว่าพญานาคกับมนุษย์นั้นมีการพึ่งพากันมาแต่เดิม การที่มีการผลิตข้าวตำนานดังกล่าวทำให้เห็นว่า กลุ่มชนในลุ่มแม่น้ำโขงนั้นมีการสืบเชื้อสายพญานาค และเป็นการเชื่อมโยงว่าครั้งหนึ่งคนไทยและคนลาวเคยอยู่ในภูมิภาคเดียวกันมาก่อน ย่อมทำให้มีวัฒนธรรมและความเชื่อบางอย่างร่วมกัน ส่วนจังหวัดในภาคอีสานตอนบนที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคนั้นก็เป็นการทำให้เห็นที่มาของความเชื่อมาจากอะไร ทั้งจากประวัติการสร้างแม่น้ำโขง และตำนานพญานาคต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าบ้านเมืองของชุมชนอีสานในปัจจุบัน โดยเฉพาะแม่น้ำโขงนั้นมีพญานาคเป็นผู้สร้าง แม้ตำนานจะแสดงสัญญาณว่าพญานาคหรือนาคอาจเป็นชนพื้นเมืองที่อพยพย้ายถิ่นฐานมา แต่ตำนานที่กล่าวถึงบทบาทของพญานาคในการสร้างเมืองเอง การช่วยมนุษย์สร้างเมืองหรือแม้กระทั่งการที่นาคล่มเมืองหรือทำลายเมืองก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า หากมนุษย์ประพฤติผิดหรือกระทำการสิ่งใดที่ผิดกฎจะต้องถูกลงโทษ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่า การสร้างบ้านเมืองและชุมชนในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงโดยพญานาคเป็นการสื่อว่าบ้านเมืองได้รับการสร้างจากอำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีบุญบารมี การได้อยู่อาศัยในเมืองหรือสถานที่ที่พญานาคช่วยสร้างจะทำให้เป็นสิริมงคลและได้รับการคุ้มครอง

3.4.2 สร้างสำนึกชุมชนและนำเสนออัตลักษณ์ท้องถิ่น

ตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคประจำถิ่นอีสานตอนบนมีทั้งที่เป็นเอกสารลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะ ตำนานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงที่มาของการตั้งถิ่นฐานและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การผลิตซ้ำตำนานและเรื่องเล่าในยุคปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างสำนึกชุมชนให้ตระหนักว่า ชุมชนที่ตนอาศัยอยู่นั้นมีความเป็นมาอย่างไร คนในท้องถิ่นรับรู้และจดจำชุมชนตนเองอย่างไร รวมถึงให้ความหมายกับท้องถิ่นตนเองอย่างไร ดังที่ วรรณิก พิษกานต์ และ สุวัฒนา ธาดานิติ (2560 : ออนไลน์) กล่าวว่า สำนึกชุมชน หมายถึง คุณค่าของประสบการณ์ การรับรู้ จดจำ และความรู้สึกของผู้คนที่มาต่อชุมชนที่ตนได้อยู่อาศัย ประกอบอาชีพและกระทำกิจกรรม จนเกิดเป็นสำนึกในการปกป้องดูแลรักษา พัฒนาและฟื้นฟูเพื่อสืบทอดให้กับผู้คนรุ่นต่อไป นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็น

เห็นว่าในภูมิภาคของตนมีลักษณะทางภูมิศาสตร์และสถานที่สำคัญที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างไร ยกตัวอย่างเช่น ในตำนานอูรังคราตุ หรือตำนานพระธาตุพนม ได้กล่าวถึงประวัติการสร้างพระธาตุพนมและเห็นการร่วมมือของพญาทั้งห้า จากเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย เมืองอินทปัตฐ เมืองจุฬณี และเมืองศรีโคตรบูรณ เป็นการสร้างสำนึกให้เห็นถึงความสามัคคีกันในภูมิภาคอีสานโดยมีศาสนาพุทธเป็นแกนกลางในการยึดเหนี่ยว หรือแม้แต่การนำเสนอประวัติศาสตร์ของกษัตริย์และบุคคลสำคัญของลาวก็ทำให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในอดีตก่อนที่จะมีการแบ่งอาณาเขตในปัจจุบัน เป็นการแสดงให้เห็นสายสัมพันธ์ความเป็นชุมชนลุ่มน้ำโขงที่คนไทยในภาคอีสานตอนบนนั้นมีร่วมกับคนฝั่งลาว

ในแง่ของการสร้างสำนึกชุมชนที่เชื่อมโยงกับพญานาคในตำนาน จะเห็นได้จากการที่พระพุทธรูปเจ้าปราบพญานาคและพญานาคยอมสยบให้พุทธรูปเจ้า เป็นสัญลักษณ์ในการสร้างการยอมรับศาสนาพุทธหลอมรวมเข้ากับความเชื่อเรื่องผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติในแบบเดิม การสร้างสำนึกชุมชนในแง่ของการได้เห็นที่มาของการสร้างพระธาตุพนม ได้รับรู้ความหมาย ความศักดิ์สิทธิ์ และความยิ่งใหญ่ของพระธาตุ และได้เห็นการสถาปนาให้พระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ตามประวัติในตำนานพระธาตุ สร้างขึ้นราว พ.ศ. 8 อาจเป็นผลให้คนในชุมชนเกิดความภูมิใจในความเป็นเมืองที่มีความสำคัญเพราะมีศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์อยู่คู่บ้านคู่เมือง

หากมองในแง่ของพญานาคกับศาสนา ในตำนานอูรังคราตุได้กล่าวถึง การที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาถึงดินแดนอีสานและได้พบกับพญานาคประจำถิ่นที่มีอิทธิฤทธิ์และไม่ยอมสยบให้พระพุทธรูปเจ้า จนเมื่อพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ปราบนาคทำให้นาคที่อยู่ประจำที่ต่าง ๆ ในภาคอีสานยอมสงบและได้ทูลขอรอยพระพุทธรูปไว้ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปเจ้าและพญานาค ซึ่งเป็นการอธิบายให้เห็นว่าก่อนที่จะนาคจะเข้ามาบิณฑบาตในการคุ้มครองศาสนา นาคนั้นก็เคยไม่ยอมรับพระพุทธรูปเจ้ามาก่อน

นอกจากตำนานประจำถิ่นที่มีมาแต่โบราณแล้วนั้น เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ยังได้นำเสนอเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน โดยเฉพาะในสามพื้นที่ คือ จังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนม โดยมีรัฐและชุมชนเป็นตัวแทนในการนำเสนอตำนานและเรื่องเล่าผ่านงานประเพณีที่จัดขึ้น ยกตัวอย่าง เช่น ตำนานปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนด ที่แสดงให้เห็นความสำคัญของปู่ศรีสุทโธว่าเป็นพญานาคที่สร้างแม่น้ำโขง และมีวังอยู่ที่เกาะคำชะโนด เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ได้มีการผลิตซ้ำจากตำนานเก่า และนำมาประยุกต์เพื่อนำเสนอใหม่ให้เห็นว่าปู่ศรีสุทโธนั้นสัมพันธ์

อย่างไรกับพื้นที่เกาะคำชะโนด การนำเสนอตำนานและเรื่องเล่านี้เป็นการประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้ปู่ศรีสุทโธ โดยปู่จะคุ้มครองคนในชุมชน ตลอดจนผู้ศรัทธาที่มาจากนอกพื้นที่ ตำนานและเรื่องเล่าเหล่านี้นำเสนอว่าศรีสุทโธเป็นพญานาคที่อยู่ในศีลในธรรม ผู้ที่จะได้รับความคุ้มครองและได้รับโชคต้องประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีเช่นกัน ส่วนที่หนองคายนั้นมีการนำเสนอเรื่องเล่าบั้งไฟพญานาคที่ขึ้นมาจากแม่น้ำโขงในวันออกพรรษา รวมถึงการจัดงานเทศกาลออกพรรษาอย่างยิ่งใหญ่ และนครพนมนั้นนำเสนอตำนานพุทธประวัติในวันออกพรรษา รวมถึงตำนานพญานาคสร้างแม่น้ำโขง และเรื่องเล่าสดตนาคาที่พระธาตุพนม เป็นต้น

3.4.3 ประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับประเพณี พิธีกรรม และคติชนวัตถุที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค

ปัจจุบันความนิยมในการบูชาพญานาคเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่แพร่หลายไปทั่วประเทศ กระแสจากสื่อต่าง ๆ ดังที่นำเสนอไปข้างต้นนำเสนอให้เห็นเรื่องของพญานาคในมุมมองต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ตำนานและเรื่องเล่าพญานาคได้ถูกนำไปใช้ในประเพณีและพิธีกรรม โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่ามีประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคเกิดขึ้นมาทั้งในระดับจังหวัดและระดับชุมชน จากข้อมูลภาคสนามที่ผู้วิจัยพบในประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ได้นำเรื่องเล่าและตำนานเกี่ยวกับพญานาคมาเป็นฐานรากในการสร้างสรรค์ประเพณีพิธีกรรม ผู้วิจัยจะแบ่งให้เห็นชัดเจนใน 3 พื้นที่ คือ

ประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีการใช้นิทานเรื่องผาแดงนางไอ่ และปู่ศรีสุทโธกับสุวรรณาคที่หนองแส โดยปู่ศรีสุทโธนั้นเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง รวมทั้งตำนานอื่น ๆ ที่คำชะโนด เช่น สองสาวยืมพื้ม หลวงปู่คำตา และผิเจ้าหนัง มาเป็นส่วนหนึ่งในการอธิบายถึงที่มาว่าทำไมต้องพิธีบวงสรวงใหญ่ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มี “เรื่องราว” เกี่ยวกับพญานาคประกอบสร้างความเป็นเมืองพญานาคให้คำชะโนด รวมทั้งเรื่องเล่าในปัจจุบันที่แสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ของปู่ศรีสุทโธ นอกจากนี้ งานบวงสรวงพญาศรีสดตนาคราช อำเภอมืองจังหวัดนครพนม มีการใช้ตำนานพระธาตุพนมและตำนานพระธาตุประจำวันเกิด ตำนานสดตนาคา และเรื่องเล่าพญานาคร่วมสมัยอื่น ๆ ภายในจังหวัดมาอธิบายและทำให้เห็นความหลังศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น, เทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ อำเภอมือง จังหวัดนครพนม มีการใช้ตำนานพุทธประวัติมาอธิบายถึงสิ่งที่ต้องลอยเรือไฟเป็นพุทธบูชา และตำนานพญานาคที่สถิตใต้แม่น้ำโขงมาเป็นฐานความคิดในการจัดงาน, เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอมือง จังหวัดหนองคาย และเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟ

พญานาคโลกอำเภอฟองชัย จังหวัดหนองคาย มีการใช้ตำนานพญานาคประจำถิ่น เช่น ตำนานปู่ศรีสุทโธ ตำนานบั้งไฟผิง เรื่องเล่าพญานาค เป็นต้น มาเชื่อมประสานการจัดพิธีกรรมให้เห็นว่ามีการวัฒนธรรมรองรับ

บทบาทของตำนานและเรื่องเล่าพญานาค นอกจากการอธิบายต้นกำเนิดของพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาค อาจกล่าวได้ว่าตำนานเป็นสิ่งที่เปี่ยมนามธรรมที่ประกอบสร้างความเชื่อเรื่องพญานาคและมีการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมในรูปแบบพิธีกรรม โดยมีพญานาคเป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อเรื่องพญานาคที่ยึดโยงวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับพญานาคของคนในท้องถิ่น เช่น ตำนานพญานาคสร้างแม่น้ำโขง พญานาคสถิตใต้แม่น้ำโขง พญานาคมีอิทธิฤทธิ์ในสร้างเมือง พญานาคมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่างๆ พญานาคบันดาลน้ำบันดาลฝนได้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่า พญานาคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสัมพันธ์ความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับสายน้ำ แสดงให้เห็นแนวคิดร่วมของคนในภูมิภาคนี้ที่จะต้องให้ความสำคัญกับพญานาคเพราะเป็นผู้สร้างและดูแลแม่น้ำต่าง ๆ โดยเฉพาะแม่น้ำโขง นอกจากนี้ตำนานและเรื่องเล่าสัมพันธ์กับการประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาคทั้งในระดับชุมชนและระดับปัจเจก เป็นการสร้างฐานความเชื่อที่มีตำนานและเรื่องเล่ามารองรับ

3.4.4 สร้างวิถีปฏิบัติใหม่ในการบูชาพญานาค

ตำนานพญานาคประจำถิ่น ทั้งตำนานอุรังคธาตุ ตำนานสุวรรณโคมคำ รวมทั้งนิทานพื้นบ้าน เช่น ขุนบรม แสดงให้เห็นว่าพิธีกรรมการบูชาพญานาคนั้นมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นประเพณีและพิธีกรรมที่คนในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงปฏิบัติกันมาอย่างยาวนานเนื่องจากมีความเชื่อว่าพญานาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเป็นผู้ที่คอยคุ้มครองปกป้องและช่วยเหลือมนุษย์ ความคิดเหล่านี้เป็นฐานรากให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพญานาคที่มนุษย์นั้นต้องการพึ่งพิงพญานาค โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันที่มีกระแสนิยมเรื่องพญานาค องค์ความรู้เกี่ยวกับพญานาคในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งเก่าและใหม่มีการเผยแพร่กันหลากหลายช่องทาง

จากกระแสนี้ทำให้มีผู้ที่ศรัทธาหรือผู้ที่สนใจในเรื่องพญานาคได้มีการผลิตสื่อเกี่ยวกับการบูชาพญานาคออกมาเป็นจำนวนมาก ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโทรทัศน์ สื่อออนไลน์ สื่อเพลง ฯลฯ ดังที่ได้เสนอไปข้างต้น เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคเกี่ยวกับการบูชาพญานาคมีทั้งนำของเดิมมาเล่าใหม่และการนำของเดิมผสมผสานกับของใหม่ เกิดเป็นวิถีปฏิบัติที่เกิดการแพร่หลาย

สู่มวลชน ยกตัวอย่าง เช่น หนังสือฮาวทูเกี่ยวกับการบูชาพญานาคให้ได้เงินล้าน การนำเสนอการบูชาพญานาคในบ้านของรายการมูไนท์ หรือการนำเสนอพิธีกรรมบูชาพญานาคทั้งที่จัดโดยภาครัฐและเอกชน ฯลฯ การผลิตซ้ำเรื่องเล่าพญานาคในวัฒนธรรมประชานิยมที่มีสื่อโซเชียลเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดการส่งต่ออย่างรวดเร็ว มีผลทำให้วิถีปฏิบัติ ทั้งขั้นตอนการการบูชา เครื่องสักการะ หรือเครื่องบวงสรวง คาถา หรือบทสวด การแต่งกาย การจัดเตรียมรูปเคารพ วัตถุมงคล รวมทั้งมโนทัศน์ที่ผู้ศรัทธาควรมีต่อพญานาค เป็นต้น ถูกส่งต่อและสร้างความรับรู้ในวงกว้างอย่างรวดเร็ว จะเห็นได้ว่าตำนานและเรื่องเล่ามีบทบาทในการส่งต่อการรับรู้วิถีปฏิบัติใหม่ ๆ ให้คนในสังคมปัจจุบันอย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ตำนานและเรื่องเล่าพญานาคนั้นแพร่หลายอย่างรวดเร็วและหลากหลาย ส่วนสำคัญคือมาจากปัจจัยความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสาร

3.4.5 การสร้างความหมายใหม่ให้แก่ “พญานาค”

เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่จากสื่อในยุคปัจจุบันปรากฏบทบาทสำคัญในการสร้างความหมายใหม่ให้พญานาคอย่างชัดเจน กล่าวคือ มีการเน้นย้ำความหมายของพญานาคในฐานะผู้อำนวยความมั่งคั่งร่ำรวยอย่างโดดเด่น ความหมายดังกล่าวถูกนำเสนออย่างแพร่หลายและทำให้ความหมายเดิมของพญานาคในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครองศาสนาถูกลดทอนความสำคัญลงไป การนำเสนอความหมายใหม่ให้แก่พญานาคนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของคติชนสร้างสรรค์กับวิถีชีวิตของคนสมัยใหม่ เมื่อพิจารณาวิถีคิดในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าสมัยใหม่ให้เห็นแนวคิดหลักของ “สาร” ที่เรื่องเล่าในกลุ่มนี้ต้องการจะสื่อ ผู้วิจัยขอแบ่งเป็น 2 ประเด็นหลัก ดังนี้

พญานาคเงินล้าน พญานาคมีอนุภาคสำคัญปรากฏอยู่ในตำนานประจำถิ่น คือ อนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ จากตำนานสมัยโบราณจะเห็นได้ว่าพญานาคมักจะช่วยเหลือปกป้องมนุษย์ที่บูชาตนหรือเป็นมนุษย์ที่ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม นอกจากบทบาทในการเป็นผู้คุ้มครองแล้ว พญานาคยังมีอิทธิปาฏิหาริย์ในการบันดาลทรัพย์สมบัติต่าง ๆ จากสารในตำนานเก้านี้เองที่ส่งต่อการรับรู้มาสู่ปัจจุบันว่าพญานาคเป็นผู้มีฤทธิ์สามารถบันดาลโชคลาภบันดาลทรัพย์สินเงินทองให้แก่ผู้ที่บูชาได้ เรื่องเล่าสมัยใหม่จำนวนมากจึงนิยม “ขยายความ” และ “ผลิตซ้ำ” เรื่องเล่าที่มีเนื้อหว่าพญานาคเป็นผู้ร่ำรวย หากมนุษย์บูชาจะทำให้ชีวิตพญานาคจะประทานโชคลาภให้ เช่น ลักษณะ เรขานิเทศ ได้สร้างเรื่องเล่าที่เน้นว่า “พญานาค คือ สมบัติ” หากบูชาถูกต้องตามหลักการ ผู้บูชาจะร่ำรวยหรือได้รับโชคลาภจากพญานาค และไม่ใช่เพียงแค่การร่ำรวยตามปกติทั่วไปแต่ผู้บูชาสามารถร่ำรวยระดับ “เงินล้าน” ได้ วิธีที่ผู้สร้างสรรค์เรื่องเล่านำมาใช้กันมากคือ

การขยายความร่ำรวยให้ไปถึงระดับ “หลักล้าน” นับเป็นการสร้าง “จุดขาย” เพื่อดึงดูดให้คนหันมาสนใจเรื่องเล่าของตนอันอาจนำไปสู่ การที่ผู้เล่าเรื่องพญานาคหรือผู้เชี่ยวชาญเรื่องพญานาคสร้างวัตถุมงคลให้เข้าบูชา การจำหน่ายโปรแกรมนำเที่ยวเส้นทางพญานาค และผลิตสื่อเกี่ยวกับพญานาค เช่น หนังสือ เพลงเฟซบุ๊ก และช่องยูทูบ เพื่อสร้างรายได้ให้กับตนเอง เป็นต้น

ฮาวทูบูชาพญานาค ปกติทุกพิธีกรรมจะมีขั้นตอนในการปฏิบัติอยู่เสมอ พิธีบูชาพญานาคก็เช่นกัน ขั้นตอนการบูชาในอดีตจะเรียบง่ายและมีการสืบทอดวัฒนธรรมมาจากบรรพบุรุษหรือคนในชุมชน แต่ปัจจุบันบทบาทของผู้ถ่ายทอดความรู้เรื่องพญานาคในสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นคนในชุมชนเสมอไป การเรียนรู้แนวปฏิบัติในปัจจุบันส่วนหนึ่งเรียนรู้จากสื่อได้ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์หรือสื่อออนไลน์ที่มีการผลิตเนื้อหาในรูปแบบที่เป็น ฮาวทู (How-to) มีลักษณะที่เป็นการสอน “เทคนิค” การบูชาอย่างไรให้ได้ผล หรือการแนะนำแนวทางการบูชาที่มี “สูตรสำเร็จ” หรือ “ทางลัด” บางประการ เช่น การแนะนำคาถาพิเศษ แนะนำสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นพื้นที่แห่งพญานาคในการประกอบพิธีกรรม หรือแม้กระทั่งการปรับเปลี่ยนทัศนคติของผู้รับสื่อหรือผู้ศรัทธา นอกจากนี้ยังมีการยกตัวอย่างผู้ที่ปฏิบัติตามแล้วได้ผลสำเร็จมาสร้างแรงจูงใจให้ผู้ศรัทธาเชื่อและปฏิบัติตาม สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้รูปแบบของสังคมที่เปลี่ยนไป และเป็นการปรับเปลี่ยนความหมายและวิถีบูชาพญานาค มีความใกล้ชิดมนุษยสัมพันธ์มากขึ้น และพญานาคไม่ใช่เพียงผู้คุ้มครองศาสนาเท่านั้น หากแต่ยังคุ้มครองมนุษย์และมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ที่จะเปลี่ยนแปลงชีวิตมนุษย์ที่บูชาหรือศรัทธาได้อย่าง “รวดเร็วทันใจ” การให้ความหมายพญานาคของเรื่องเล่าสมัยนี้จึงสะท้อนวิถีชีวิตของคนในสังคมสมัยใหม่ที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเป็นอย่างมาก กรณีนี้จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องพญานาคและองค์ความรู้เรื่องพญานาคที่เป็นทุนวัฒนธรรมเดิมได้ถูกแปรรูปให้เป็นสินค้าทางความเชื่อ ด้วยการบรรจุความหมายใหม่ที่สอดคล้องกับความต้องการของคนในปัจจุบัน

จากการนำเสนอเนื้อหาตำนานพญานาคประจำถิ่นและเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ วิเคราะห์ในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคในปัจจุบัน รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของข้อมูลติดขัดดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ผู้สร้างสรรค์ในปัจจุบันได้พยายามนำตำนานและเรื่องเล่าพญานาคดั้งเดิมหรือตำนานพญานาคประจำถิ่นที่มาเล่าด้วยวิธีการใหม่ ๆ จุดประสงค์ใหม่ ๆ เพื่อให้เข้าถึงมวลชนง่ายขึ้นสนองต่อบริบทสังคมปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่มีความเป็น “คติชนสร้างสรรค์” เพราะเป็นการผลิตซ้ำโดยการต่อยอดจากความเชื่อ วัฒนธรรม และเรื่องเล่าของคนโบราณ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงด้วยการประยุกต์เนื้อหาและวิธีการเล่าให้เข้ากับวิถีชีวิตของคนในสมัยปัจจุบันที่อยู่ภายใต้บริบทความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสาร ความต้องการท่องเที่ยว

เชิงวัฒนธรรมเพื่อประสบการณ์ใหม่ ๆ ทั้งการเข้าร่วมพิธีกรรมและการเดินทางไปสัมผัสกับจุดหมายใหม่ ๆ ในการท่องเที่ยว โดยเฉพาะสถานที่ที่มีเรื่องเล่าหรือตำนานมารองรับมักสร้างความน่าสนใจและความขลังความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพื้นที่นั้น ๆ

วิธีคิดในการสร้างสรรค์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าผู้สร้างสรรค์เรื่องเล่ามีการปรับให้เข้ากับกระแสของโลกปัจจุบันที่กำลังแข่งขันกันภายใต้ระบบทุนนิยม มีการสืบทอดองค์ความรู้และความเชื่อเรื่องพญานาคจากอดีตและเชื่อมโยงมาสู่การสร้างวิถีปฏิบัติใหม่และความรับรู้ใหม่ที่อยู่บนรากฐานความเชื่อเดิม กลุ่มข้อมูลคติชนตำนานและเรื่องเล่านี้ยังมีบทบาทหน้าที่ต่อสังคมทั้งในแง่การอธิบายตำนานเมืองในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเพื่อให้เห็นรากเหง้า การสร้างสำนึกชุมชนที่มีพญานาคเป็นสิ่งยึดโยงการประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้ประเพณีพิธีกรรม ตลอดจนคติชนวัตถุเกี่ยวกับพญานาค และการสร้างวิถีปฏิบัติให้การบูชาพญานาค นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงกลุ่มผู้สร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในยุคปัจจุบันว่าไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียง “คนใน” เพียงเท่านั้น หากแต่บริบทการพัฒนาของเทคโนโลยีการสื่อสารและการส่งออกทางวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นยังได้เปิดโอกาสให้กลุ่มผู้สร้างเรื่องเล่าในยุคปัจจุบันนั้นสร้างโดย “คนนอก” อีกด้วย ส่งผลให้เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่มีความหลากหลายและมีชีวิตอยู่ในสังคมแบบไร้พรมแดน สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าตำนานและเรื่องเล่าพญานาคสามารถดำรงอยู่ในสังคมไทยเพราะมีการปรับตัวให้เข้ากับบริบทในสังคมไทยแต่ละยุคอยู่เสมอ

บทที่ 4

คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน : การสร้างสรรค์ประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์

ปัจจุบันประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคบูชาในภาคอีสานมีการจัดอย่างแพร่หลายไปทั่วภูมิภาค แต่ภาคอีสานตอนบนจะมีความชัดเจนมากที่สุดเนื่องจากมีพื้นที่ติดกับแม่น้ำโขงซึ่งเป็นศูนย์รวมอารยธรรมลุ่มน้ำโขง ประเพณีและพิธีกรรมที่จัดในจังหวัดที่อยู่ในบริเวณนี้จึงมีประวัติศาสตร์ยาวนานมาถึงปัจจุบัน ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในการจัดงาน ผู้วิจัยจึงเลือกเก็บข้อมูลคติชนประเภทประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคบูชาในพื้นที่ศึกษา 3 จังหวัดในภาคอีสานตอนบน ได้แก่ จังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนม ระหว่างปี พ.ศ.2561-2564 เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่เกิดกระแส “นาคิพีเวอร์” และเป็นช่วงที่มีการนำคติความเชื่อเรื่องการบูชาพญานาคไปสร้างประเพณีพิธีกรรมใหม่ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม รวมถึงผลิตภัณฑ์ใหม่หลายอย่าง

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะรวบรวมข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคทั้งประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค โดยเน้นในพื้นที่ศึกษา รวมถึงจะวิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์และบทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนดังกล่าว อันจะทำให้เห็นวิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชนจากความเชื่อเรื่องพญานาคที่เชื่อมโยงจากอดีตมาถึงปัจจุบันและเห็นบทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนดังกล่าวว่ามีบทบาทต่อชุมชนและสังคมอย่างไร

4.1 ประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน

ประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่ศึกษาของผู้วิจัยในสามจังหวัดคือ อุดรธานี หนองคาย และนครพนม มีจำนวน 5 พื้นที่ ดังนี้

จังหวัดอุดรธานี:

- ประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

จังหวัดนครพนม:

- งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม
- เทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

จังหวัดหนองคาย:

- เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย
- เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

4.1.1 ประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 เป็นประเพณีที่สืบทอด ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับงานบุญประจำปีของชาวอีสานที่จัดกันเป็นประจำ หรือที่เรียกว่า ฮีตสิบสอง โดยฮีตที่ 6 คือบุญบั้งไฟ ส่วนพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา (ชื่องานที่เป็นทางการใช้คำว่า “เจ้าปู่เจ้าย่า” แต่ชาวบ้านในท้องถิ่นมักจะเรียกว่า “พ่อปู่แม่ย่า”) เป็นการจัดเพื่อแสดงความเคารพบูชาที่มีต่อพญาศรีสุทโธซึ่งเชื่อว่าประทับอยู่คำชะโนด โดยเป็นงานที่จัดพร้อมกันในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี บริเวณเกาะคำชะโนดหรือวังนาคินทร์ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี งานในปี พ.ศ. 2561 จัดระหว่างวันที่ 28-29 เมษายน และปี พ.ศ. 2562 จัดระหว่างวันที่ 17-19 พฤษภาคม

งานประเพณีบวงสรวงสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ ปี 2561

งานประเพณีบวงสรวงสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ ประจำปี พ.ศ. 2561 หรือ งานสืบสานวัฒนธรรม ประเพณีบุญบั้งไฟ บวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ - เจ้าย่าศรีปทุมมา ที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สังเกตการณ์ จัดขึ้นในวันขึ้น 14-15 ค่ำเดือน 6 ตรงกับวันที่ 28-29 เมษายน พ.ศ. 2561 มีการจัดงานต่อเนื่องกันทั้งสองวัน พื้นที่หลักในการจัดงานแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ *บริเวณแรก* คือ สนามหญ้าหรือลานอเนกประสงค์ อยู่บริเวณด้านหน้าของเกาะคำชะโนด และอยู่ใกล้กับที่พักสงฆ์สิริสุขโขะ บริเวณนี้ใช้เป็นที่จัดเวทีตั้งเครื่องบวงสรวงและรำบวงสรวง ปัจจุบันมีการปรับปรุงภูมิทัศน์เรียกว่า *ลานพิธีบริเวณที่สอง* คือ พื้นที่ข้างหลังคำชะโนด ซึ่งใช้เป็นที่ตั้งฐานจุดบั้งไฟบวงสรวง และ*บริเวณที่สาม* คือ พื้นที่ภายในวังนาคินทร์เกาะคำชะโนดที่มีศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา บริเวณนี้จะเป็นการบวงสรวงหรือสักการะย่อยสำหรับผู้ที่มาร่วมงานประกอบไปด้วยศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา 3 ศาล ผู้ศรัทธาจะเลือกนำของสักการะไปบูชาศาลใดก็ได้

งานในปีนั้นจัดเป็นสองวันติดกันมีวัตถุประสงค์สองประการหลัก ประการแรกคือสืบสานประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 ตามประเพณีฮีตสิบ 12 คอง 14 ซึ่งเป็นประเพณีที่มีการปฏิบัติกันมาหลายชั่วอายุคนแล้ว เป็นการทำบุญเพื่อเบิกฟ้าขอฝนเพื่อให้ตกต้องตามฤดูกาลเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลการเกษตร ประการที่สองคือ การแสดงความเคารพบูชาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธและแม่ย่า

ศรีปทุมมาเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชาวหมู่บ้าน และขอพรจากท่านเพื่อให้ประสบความสำเร็จในเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องอาชีพการงาน โชคลาภ การเรียน การสอบแข่งขัน เป็นต้น

งานวันแรก คือ วันเสาร์ที่ 28 เมษายน 2561 ตรงกับวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 6 เริ่มต้นในช่วงบ่ายด้วยการขบวนแห่บั้งไฟของหมู่บ้านในตำบลบ้านม่วง 14 หมู่บ้าน นอกจากนี้ในขบวนแห่ยังประกอบนางรำจาก 14 หมู่บ้านในตำบลบ้านม่วง จำนวน 280 คน ชาวบ้านในชุมชนเริ่มตั้งขบวนแห่เวลา 13.00 น. ณ จุดตั้งขบวนที่บ้านเมืองไพรซึ่งเป็นต้นกำเนิดของตำนานสองสาวยืมพี่ม

เวลา 15.00 น. เคลื่อนขบวนแห่จากบ้านเมืองไพร ผ่านบ้านม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุงไปถึงหน้าวัด ท้ายหมู่บ้านตรงทางแยกไปบ้านนาสีนวล อำเภोजेरินุศิลป์ จังหวัดสกลนคร มีระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร เวลาประมาณ 16.00 น. ได้จัดขบวนแห่อีกรอบเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยที่บริเวณทางสามแยก ถนนรอบเกาะคำชะโนด ด้านทิศตะวันออกของคำชะโนด ตรงทางแยกเข้าหนองส้มโฮง ขบวนแห่ถึงลานพิธีบวงสรวงคำชะโนด เวลา 17.30 น. หลังจากนั้นเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ถ่ายภาพและชมตามอัธยาศัย ส่วนกิจกรรมสุดท้ายของวันคือการสวดมนต์คาถาปลาช่อน (ปลาช่อน) ของพระสงฆ์ 66 รูปในช่วงเย็น เพื่อขอให้มีความอุดมสมบูรณ์ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีการอาราธนาศีล รับศีล เจริญพระพุทธมนต์ โดยมีนายอำเภอบ้านดุงประธานในพิธีพร้อมแขกผู้มีเกียรติถวายจุดปัจจัยไทยธรรม

ขบวนแห่บุญบั้งไฟเดือน 6

ขบวนแห่บุญบั้งไฟเดือน 6 เป็นกิจกรรมสำคัญของงานประเพณีบวงสรวงสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธปีนี้ จัดขึ้นในช่วงบ่ายของวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2561 ผู้เข้าร่วมในขบวนแห่เป็นตัวแทนประชาชนจาก 14 หมู่บ้าน ในตำบลบ้านม่วง ได้แก่ หมู่ 1 บ้านม่วง, หมู่ 2 บ้านเมืองไพร, หมู่ 3 บ้านกมลศิลป์, หมู่ 4 บ้านสามัคคี, หมู่ 5 บ้านศรีเมือง, หมู่ 6 บ้านหนองสว่าง, หมู่ 7 บ้านหนองสวรรค์, หมู่ 8 บ้านศรีวัฒนาหมู่ 9 บ้านม่วงเหนือ, หมู่ 10 บ้านศรีเมืองเหนือ, หมู่ 11 บ้านหนองหว่า, หมู่ 13 บ้านหนองชุมชุม และหมู่ 14 บ้านศรีเมืองใหม่

แนวคิดหลักในการจัดขบวนแห่คือ การสืบสานประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ อภิชัย พัฒนา นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2562) กล่าวว่า ปีนี้ผู้รับผิดชอบหลัก คือ บ้านโนนเมือง เป็นหมู่บ้านที่ต้องรับผิดชอบขบวนแห่ที่เป็นส่วนกลาง เช่น ขบวนถือป้ายชื่องานนำหน้า ขบวนผาแดง-นางไอ่ ขบวนนุ่งขาวห่มขาว เป็นต้น

ลำดับของขบวนแห่ประกอบด้วย รถนำขบวนแห่จากสถานีตำรวจภูธรตรงเย็นป้ายชื่องาน “สืบสานวัฒนธรรมประเพณีบุญเดือนหกของทุกปี บวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ-เจ้าย่า

ศรีปทุมมา” พระบรมฉายาลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณบดินทรเทพยวรางกูร พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พานพุ่มเงินพุ่มทอง ธงชาติ ธงธรรมจักร ธงตุง ขบวนชุดขาว ขบวนนางหาบ รถบุปผชาติ รถแห่ บั้งไฟเอ้ หรือการแห่บั้งไฟที่มีการตกแต่งให้สวยงาม นางรำที่แต่งด้วยชุดพื้นเมือง ขบวนรถผาแดง-นางไอ่ รถเครื่องเสียง รถแห่บั้งไฟโซ่จาก 14 หมู่บ้าน และขบวนแฟนซีปิดท้าย นอกจากนี้แต่ละหมู่บ้านยังได้นำพืชผลทางการเกษตรมาร่วมในขบวนนางหาบด้วย เช่น ข้าวเปลือก ไข่เป็ด ไข่ไก่ หมากพลู ส้มโอ มะพร้าว มะม่วง และ พืชผักสวนครัว เป็นต้น

งานวันที่สอง ตรงกับวันอาทิตย์ที่ 29 เมษายน 2561 วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ถือว่าเป็นวันที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นวันที่มีการบวงสรวงใหญ่ จากข้อมูลภาคสนามพบว่า บรรยาคาศวันนี้มีจำนวนผู้ให้ความสนใจเข้าร่วมพิธีมากกว่าวันแรก มีทั้งประชาชนในพื้นที่อำเภอบ้านดุงและในจังหวัดอุดรธานี รวมถึงนักท่องเที่ยวจากภูมิภาคอื่น ๆ และสื่อมวลชนเดินทางมาเข้าร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก พิธีเริ่มตั้งแต่เวลา 07.00 น. ด้วยการทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุสงฆ์ ก่อนจะเริ่มการบวงสรวงในเวลา 09.09 น. ประธานในพิธี คือรองผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรธานี จุฑารูปเทียนบูชาถวายเครื่องสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ และจุดบั้งไฟ ตะไลล้านบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ

หลังจากนั้นมีกิจกรรมสำคัญ คือ การรำถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธจากนางรำจำนวน 280 คน ตัวแทนจาก 14 หมู่บ้าน ในเขตตำบลบ้านม่วง ผู้มีจิตศรัทธาหรือนักท่องเที่ยวสามารถเข้าร่วมรำได้ หลังจากเสร็จพิธีบวงสรวงแล้ว ประธานในพิธีคือรองผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรธานี และรองประธานในพิธี นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุดรธานี ร่วมปลุกต้นชะโนดถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมา หลังจากนั้นเป็นพิธีการจุดบั้งไฟเพื่อสักการะบวงสรวงตามประเพณีนิยมเพื่อถวายสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ ส่วนช่วงบ่ายมีมหรสพเฉลิมฉลองที่บริเวณด้านข้างศูนย์อำนวยการคำชะโนดเป็นการแสดงหมอลำพื้นบ้าน

ภายในบริเวณสนามรอบเกาะคำชะโนดนั้นมีทั้งส่วนที่เป็นบริเวณประกอบพิธีกรรม คือบริเวณสนามหญ้าและลานบวงสรวง รอบ ๆ ลานบวงสรวงนั้นเป็นพื้นที่ของที่พักสงฆ์สิริสุขโธ โดยได้แบ่งพื้นที่ให้ผู้ประกอบการเช่าขายของ ประกอบด้วยร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก ร้านขายบายศรีพญานาค ร้านขายสลากกินแบ่งรัฐบาล เป็นต้น การจัดงานครั้งนี้เป็นการร่วมมือกันขององค์กรทุกภาคส่วนทั้งรัฐและเอกชน ฝ่ายรัฐที่ดำเนินการหลักก็คือ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี และองค์กรเอกชน เช่น หน่วยงานและองค์กรอื่น ๆ ที่เข้าร่วม เช่น กลุ่มที่ศรัทธาพญานาคจากกรุงเทพมหานคร กลุ่มคนขายบายศรีพญานาค กลุ่มชาวบ้าน และผู้มีจิตศรัทธา ได้ร่วมกันบริจาคเงินและของสักการะเพื่อร่วมพิธีต่าง ๆ จากกิจกรรมทั้งสองวันสามารถสรุปได้ว่ามีกิจกรรมอยู่สองประเภท ดังนี้

กิจกรรมหลักภายในงาน คือ การบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา และการจุดบั้งไฟเพื่อสักการะบวงสรวง การปลุกต้นชะโนด เป็นกิจกรรมที่มีผู้บริหารและคณะจากองค์กรของรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการเป็นหลัก

กิจกรรมย่อยภายในงาน คือ การบวงสรวงย่อยของผู้ศรัทธา สามารถตั้งเครื่องโต๊ะบวงสรวงและแสดงการรำบูชา เพื่อกราบไหว้ขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคล หรือเป็นการแก้บนเมื่อตนได้ตามที่ขอ ประชาชนสามารถทำพิธีบวงสรวงย่อยได้ที่บริเวณลานบวงสรวงหน้าทางเข้าคำชะโนด หากเป็นการกราบไหว้ตามธรรมดาประชาชนมักจะเตรียมเครื่องสักการะส่วนบุคคล ส่วนใหญ่จะใช้บายศรีพญานาคที่ทำมาจากใบตอง ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบตามแต่ศรัทธา เช่น บายศรีพญานาคเปิดโชคลาภ บายศรีพญานาคเศียรเดียว บายศรีพญานาคที่มีลักษณะเป็นบัลลังก์พญานาค และชุดหมากพลู เป็นต้น

พิธีบวงสรวงสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ

พิธีบวงสรวงสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พิธีบวงสรวงใหญ่พ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมา ในช่วงเช้าวันที่ 29 เมษายน 2561 ถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของงานทางองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วงและผู้ที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันเตรียมเวทีขนาดใหญ่ไว้เป็นที่วางเครื่องประกอบพิธีสำคัญในงาน ได้แก่ บายศรีพญานาคใหญ่ 9 เศียร เป็นบายศรีพญานาคหลัก และมีบายศรีพญานาคย่อย ๆ อีกจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีเครื่องประกอบพิธีไหว้อย่างอื่น เช่น พวงดอกไม้ หัวหมู ไข่ต้ม เครื่องดื่ม อาหาร ของหวาน ซึ่งชาวบ้านหรือผู้ศรัทธาสามารถนำมาร่วมสักการะได้ มีเจ้าพิธี หรือ พ่อพราหมณ์ คือ ปู่เขียว ซึ่งเชื่อว่าเป็นลูกหลานของพญาศรีสุทโธเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ภายในบริเวณจัดพิธีมีการกันเขตแดนระหว่างผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานนักท่องเที่ยวหรือประชาชนทั่วไปอย่างชัดเจน

พิธีเริ่มเวลา 09.09 น. ประธานในพิธีคือ รองผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรธานี นายธนพล จันทรมณี พร้อมด้วยนายวิระวัฒน์ วงศ์ศรีรักษา นายอำเภอบ้านดุง จุดเทียนชัยพร้อมปักธูปเครื่องสักการะ ปู่เขียว หรือ นายสุวัฒน์ เกินดี เจ้าพิธี หรือหมอปราหมณ์ อ่านโองการประมาณ 30 นาที คณะผู้บริหารนำโดยรองผู้ว่าราชการจังหวัดและนายอำเภอบ้านดุงถวายเครื่องบวงสรวงแด่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา จากนั้นเป็นการรำบวงสรวงถวายสักการะจากชุมชนตอนเมืองคำชะโนด จากโรงเรียนดุงวิทยาและชุดนางรำจาก 14 หมู่บ้านในตำบลบ้านม่วง รวมทั้งผู้มีจิตศรัทธาสามารถเข้าร่วมรำในพิธีบวงสรวงนี้ได้เช่นกัน โดยใช้ทำรำบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเพลงบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ใช้ระยะเวลาในการรำทุกชุดประมาณ 30 นาที หลังจากนั้นนางรำทั้งหมดจะมารวมตัวกันจะจุดธูปเทียนกราบไหว้ขอพรจากเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา

หลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรมบวงสรวงที่ลานสนามหญ้าหน้าศาลากลางแล้ว ประธานในพิธีได้เข้าร่วมการจุดบั้งไฟเพื่อถวายสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ หลังจากนั้นเป็นการร่วมจุดบั้งไฟและตะไลจากอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดอุดรธานี บั้งไฟที่จุดนั้นเป็นบั้งไฟหมื่น ซึ่งขึ้นไปสูงประมาณ 2 กิโลเมตร ปีก่อนหน้านั้นจะใช้บั้งไฟแสนที่มีกำลังการขึ้นไปยังท้องฟ้าสูงกว่าแต่จากการเข้ามาจัดระเบียบของรัฐในช่วงรัฐบาลของคณะกรรมการรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) จึงได้มีการลดขนาดของบั้งไฟลง เนื่องจากเป็นการจำกัดการขึ้นสูงของบั้งไฟเพื่อลดการเกิดอุบัติเหตุและการรักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชน

งานบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา ประจำปี 2562

รูปแบบของงานนั้นมีลักษณะเช่นเดียวกับงานบวงสรวงในปี 2561 แต่มีความแตกต่างคืองานในปี พ.ศ. 2562 จัด 3 วัน เพิ่มมาจากปี 2561 อีก 1 วัน โดยจัดขึ้นระหว่างวันที่ 17-19 พฤษภาคม พ.ศ. 2562 ส่วนงานในปี พ.ศ. 2563 - 2564 งดจัดเนื่องจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 (Covid-19)

งานวันแรก ตรงกับวันศุกร์ที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2562 (ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 6) วันนี้ถือเป็นวันแห่ขบวนบั้งไฟรอบเกาะคำชะโนดของทั้ง 14 หมู่บ้าน และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง เป็นต้น จุดการจัดขบวนแห่ในปีนั้นมีการเปลี่ยนแปลงจากปีที่แล้วที่เริ่มต้นที่บ้านเมืองไพรมาเป็นถนนรอบบริเวณเกาะคำชะโนดซึ่งจะมีระยะทางที่ใกล้กว่าระยะทางจากจุดตั้งขบวนไปจนถึงบริเวณงานประมาณ 2 กิโลเมตร แนวคิดหลักในการจัดขบวนแห่ของแต่ละหมู่บ้าน คือการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และงานบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา บรรยากาศในวันแรกนั้นส่วนใหญ่จะเป็นการมาร่วมงานของคนในชุมชน มีนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นเข้ามาชมงานบ้าง ในตอนเย็นตั้งแต่ช่วง 20.30 น. เป็นต้นไป มีการจัดมหรสพสมโภชตลอดทั้งคืนที่บริเวณหลังสำนักสงฆ์สิริสุขโข เช่น การแสดงหมอลำและดนตรีพื้นบ้าน การฉายภาพยนตร์กลางแปลง เป็นต้น ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านในชุมชนเข้าร่วมชมงาน

งานวันที่สอง ตรงกับวันเสาร์ที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2562 (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6) วันบวงสรวงซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชา ถือว่าเป็นวันสำคัญที่สุด โดยมีงานบวงสรวงในช่วงเวลา 09.09 น. มีการจัดตั้งเวทีขนาดใหญ่ที่บริเวณลานพิธีบวงสรวง สนามหญ้าวังนาคินทร์คำชะโนดหรือบริเวณหน้าทางเข้าเกาะคำชะโนด มีผู้เข้าร่วมงานค่อนข้างหนาแน่นทั้งจากคนในชุมชนและประชาชนหรือนักท่องเที่ยวที่มาจากต่างท้องถิ่น บริเวณปะรำพิธีได้มีการจัดเวทีขนาดใหญ่ไว้วางเครื่องสักการะบวงสรวงเครื่องสักการะบวงสรวงนั้นจะจัดเตรียมโดยคณะกรรมการศูนย์อำนวยการคำชะโนด และประชาชนทั้ง 14 หมู่บ้าน รวมทั้งเปิดโอกาสให้ผู้มีจิตศรัทธาสามารถนำสิ่งของหรือเครื่องสักการะมาเข้าร่วมก่อนพิธีการจะเริ่ม จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยพบว่ามีชาวบ้านในชุมชนนำเครื่องบวงสรวงมาร่วมถวายเป็นจำนวนมาก ทั้งบายศรีพญานาค พืชผัก ผลไม้ ของหวาน และบางคนนั้นได้นำเงินทั้งเหรียญและ

ธนบัตรวางลงบนเครื่องบวงสรวง โดยมีความเชื่อว่าจะเป็นการเพิ่มทรัพย์เพิ่มโชค เมื่อนำเครื่องบวงสรวงมาวางที่เวทีบวงสรวงแล้ว ผู้มีจิตศรัทธาหลายคนมักจะพนมมือสวดคาถาบูชาปู่ศรีสุทโธยาศรีปทุมมาเพื่อแสดงความเคารพบูชา ดังความว่า

ว่า (นะโม 3 จบ)

นะโมตัสสะ ะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโมตัสสะ ะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโมตัสสะ ะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

กายะ วาจาจิตตัง อะหังวันทา

นาคาธิบดี ศรีสุทโธ

วิสุทธิเทวา ปุเชมิ

กายะ วาจาจิตตัง อะหังวันทา

นางพญานาคินี ศรีปทุมมา

วิสุทธิเทวี ปุเชมิ

ภาพที่ 6 พิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมา พ.ศ. 2562

ผู้วิจัยสังเกตว่าเครื่องบวงสรวงสักการะในงานวันนี้มีเป็นจำนวนมาก หากนับเฉพาะเครื่องบายศรีพญานาคขนาดใหญ่ที่มีลักษณะเป็นบัลลังก์ 9 เศียรขนาดใหญ่มีจำนวนนับสิบ เครื่องสักการะบวงสรวงหลักที่อยู่บนเวทีคือ พระพุทธรูปที่ตั้งอยู่กลาง และมีพญานาคสองตนขนบอยู่ซ้ายขวา โดยเป็นพญานาคเศียรเดียวองค์ใหญ่ที่ประดิษฐานมาจากใบตอง เป็นวัตถุลักษณะที่หมายถึงเจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมา ที่คอยปกป้องคุ้มครองศาสนา และมีป้ายที่ทางคณะกรรมการจัดงานจัดทำขึ้น มีข้อความว่า “องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาตินไทย ศาสนาพุทธ พระมหากษัตริย์ ถวายพระราชกุศลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ส่วนเครื่องบวงสรวงอื่น ๆ จะเป็นของหวาน ธัญพืช ผลไม้ต่าง ๆ

จะไม่มีของความมากนักเพราะมีความเชื่อบางกลุ่มว่าว่าปู่ศรีสุทโธนั้นถือศีล จะไม่รับประทานพวกของคาวหรือเนื้อสัตว์ อย่างไรก็ตามเนื่องจากเป็นพิธีบวงสรวงใหญ่และมีผู้คนเข้าร่วมพิธีหลากหลายจึงมีพวกของคาว เช่น หัวหมู ไก่ต้ม เป็นต้น เนื่องจากบางคนอาจจะใช้เครื่องบวงสรวงสังเวยเพื่อแก้บนตามที่ขอไว้ นอกจากเครื่องบวงสรวงดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีพวกหมากพลูเป็นจำนวนมากเพราะเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ปู่ย่าชอบ และมีเครื่องประดับและเครื่องสำอางเป็นจำนวนมาก เป็นเครื่องบวงสรวงถวายเจ้ายาศรีปทุมมาเนื่องท่านเป็นสตรีจึงมีความโปรดปรานในเรื่องความสวยความงาม

ก่อนจะเริ่มพิธีทางพราหมณ์เวลาประมาณ 08.30 น. พระสงฆ์จำนวน 9 รูป ได้สวดเจริญพระพุทธมนต์ หลังจากนั้นจึงจะเป็นพิธีบวงสรวงอย่างเป็นทางการ เมื่อใกล้ถึงฤกษ์บวงสรวง นายสุวัฒน์ เกินดี หรือ ปู่เขียว เจ้าพิธี ได้เข้ามาเตรียมตัวจัดเตรียมการประกอบพิธี โดยมีประธานในพิธี คือ นายปิยะ ปิจน่าน นายอำเภอบ้านดุง สำหรับความสำคัญของปู่เขียวในพิธีบวงสรวงนี้ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผู้ที่มีสายญาณพญานาค เป็นร่างทรงที่สามารถสื่อสารกับปู่ศรีสุทโธได้ ส่วนบางคนก็เชื่อว่าปู่เขียวนั้นคือร่างแท้ของปู่ศรีสุทโธที่กลับชาติมาเกิด อย่างไรก็ตามปู่เขียวถือเป็นบุคคลที่คนในชุมชนให้การยอมรับในเรื่องของการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับปู่ศรีสุทโธ ขั้นตอนของพิธีบวงสรวงนั้นเริ่มจากการจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย โดยประธานในพิธีเป็นผู้เริ่ม ก่อนจะเป็นผู้ใหญ่บ้านทั้ง 14 หมู่บ้านและคณะกรรมการศูนย์อำนวยการคำชะโนด หลังจากจุดธูปเทียนเสร็จเรียบร้อยแล้ว ปู่เขียวได้กล่าวคำขอคารวะปู่ศรีสุทโธและยาศรีปทุมมา โดยมีใจความสังเขปว่า ตนเองในฐานะเจ้าพิธีพร้อมด้วยประธานคณะกรรมการทุกหมู่เหล่ารวมถึงญาติธรรมทุกคนที่มีจิตศรัทธามาร่วมอนุโมทนาในการจัดพิธีบวงสรวง ของค์เจ้าปู่ศรีสุทโธได้โปรดประทานพรให้กับทุกคน ขอให้ทุกคนได้ทำความดีบูชาปู่

พิธีหลังจากนั้นเป็นการเป่าแตรสังข์ ก่อนจะเริ่มกล่าวโองการถวายของสักการะแด่ปู่ศรีสุทโธและยาศรีปทุมมา โดยเรียกว่าเป็นการ “ขอเปิดบายศรีবারมีบูชา” ต่อจากนั้นเป็นการกล่าวบทบวงสรวงบูชาปู่ศรีสุทโธ หลังจากนั้นปู่เขียวได้สวดบททำน้ามนต์อธิษฐาน และสวดบทเจริญพระพุทธคุณ และปู่เขียวได้ใช้เทียนที่จุดบูชาครุ่นนั้นหยดลงในขันน้ำทองเหลือง และสวดคาถาประจุน้ามนต์อธิษฐานต่อ หลังจากนั้นเป็นการสวดบทชุมนุมเทวดาและสวดอัญเชิญเทพทุกชั้น พร้อมทั้งกล่าวบทอวยพร ก่อนจะกล่าวในช่วงท้ายพิธีบวงสรวงว่า ตนและลูกหลานที่มาในวันนี้ได้สำนึกบุญคุณและบุญบารมีของพ่อปู่ที่ได้มอบความเมตตาให้กับทุกคน ขอให้ทุกคนสมหวังและประสบความสำเร็จตามที่มุ่งหวัง หลังจากนั้นปักธูปที่เครื่องบวงสรวงสังเวยที่ละดอกจนครบและได้โปรยข้าวตอกดอกไม้ นำโดยปู่เขียวและนายอำเภอ และเมื่อเสร็จพิธีบวงสรวงปู่เขียวจะเป็นผู้รดน้ำมนต์ให้กับคณะนางรำที่นั่งเรียงแถวเข้าร่วมพิธี รวมทั้งประชาชนทั่วไปที่มาร่วมงาน

ภาพที่ 7 ขบวนแห่และการรำบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา พ.ศ. 2562

จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าระหว่างการประชุมปรึกษาหารือบวงสรวงนั้นได้รับความสนใจจากชาวบ้าน นักท่องเที่ยว และสื่อมวลชนเป็นจำนวนมาก บรรยากาศของการบวงสรวงนั้นเป็นไปด้วยความสำรวม ประชาชนที่เข้าร่วมมีทั้งนั่งและยืน เมื่อเสร็จสิ้นพิธีการบวงสรวงแล้ว ก่อนจะเริ่มการรำบวงสรวง ประชาชนบางส่วนรวมทั้งสื่อมวลชนได้ลุกมาที่บริเวณหน้าปะรำพิธีซึ่งมีชั้นน้ำมนต์ตั้งอยู่ต่างพากันรุมเพ่งมองและยื้อแย่งกันถ่ายรูปหยดเทียนที่ลอยอยู่เหนือ ผิวน้ำมนต์เพื่อนำไปตีความเป็นเลขมงคลและนำไปซื้อหอยและสลากกินแบ่งรัฐบาลเพื่อลุ้นโชคต่อไป บรรยากาศรอบบริเวณลานบวงสรวงในช่วงนี้จึงเต็มไปด้วยเสียงพูดคุยเฝ้าถามว่าเลขมงคลที่อยู่ในชั้นน้ำมนต์คืออะไร หลังจากนั้นพิธีกรได้กล่าวให้ทุกคนอยู่ในความสงบเพราะจะเป็นการรำบวงสรวงถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธจากนางรำ 999 คน แบ่งเป็นตัวแทนจาก 14 หมู่บ้าน 560 คน และผู้มีจิตศรัทธาอื่น ๆ อีก 439 คน การรำนี้ใช้เวลาประมาณ 20 นาที โดยใช้ลายเพลงบูชาปู่ศรีสุทโธ ในช่วงท้ายที่เป็นจังหวะแซ่สนุกสนานนั้นประชาชนรอบ ๆ บริเวณพิธีสามารถเข้ามาร่วมรำกับคณะนางรำได้ โดยระหว่างนี้มีการจุดธูปเทียนถวายปู่ศรีสุทโธและย่าศรีปทุมมาไปด้วย

หลังจากพิธีบวงสรวงที่ลานบวงสรวงเสร็จสิ้น ประธานในพิธี นายอำเภอบ้านดุง พร้อมกับคณะกรรมการบริหารคำชะโนด และผู้มีจิตศรัทธาได้เดินเข้าไปยังบริเวณวังนาคินทร์ หรือข้างในเกาะคำชะโนดเพื่อเปลี่ยนเครื่องทรงและเครื่องประดับเจ้าปู่ศรีสุทโธ-เจ้าย่าศรีปทุมมาที่ศาลที่เป็นรูปหล่อเจ้าปู่เจ้าย่า ปางกายมนุษย์ โดยการเปลี่ยนเครื่องทรงนี้จะเปลี่ยนในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี และการเป็นเจ้าภาพเครื่องทรงของปูยานั้นเปิดโอกาสให้ผู้มีจิตศรัทธาภายนอกได้ร่วมทำบุญ

กิจกรรมในช่วงเย็น เวลา 17.00 น. มีการสวดมนต์คาถาขอฝน (คาถาปลาขอ) ที่สำนักสงฆ์สิริสุทโธ ซึ่งในปีนี้ได้มีมนต์พระสงฆ์ 67 รูปมาเจริญพระพุทธมนต์เพื่อถวายเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณบดินทรเทพยวรางกูร รัชกาลที่ 10 และร่วมกันสวดคาถาปลาขอเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

งานวันที่สาม ตรงกับวันอาทิตย์ที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2562 (แรม 1 ค่ำ เดือน 6) วันแข่งบั้งไฟ เป็นการแข่งบั้งไฟหมื่นในชุมชน โดยบั้งไฟที่มาแข่งนั้นจะมีขนาด 2-3 นิ้ว คนที่เข้ามาแข่งคือชาวบ้านในชุมชนหรือมาจากหมู่บ้านหรืออำเภอใกล้เคียง โดยมีกลุ่มผู้เข้าแข่งขันประมาณ 50 กลุ่ม โดยเงินรางวัลสำหรับผู้ได้ที่ 1 เป็นเงินจำนวน 10,000 บาท จากข้อมูลภาคสนามพบว่างานวันที่สามนี้จะเน้นที่การแข่งขันบั้งไฟซึ่งจัดอยู่บริเวณพื้นที่ด้านหลังของเกาะคำชะโนด ไม่ได้มีนักท่องเที่ยวเข้าร่วมในส่วนนี้นัก ส่วนใหญ่จะเป็นคนในชุมชนที่เข้าร่วมการแข่งขัน ส่วนพื้นที่ด้านหน้าและภายในเกาะคำชะโนดยังคงเนืองแน่นไปด้วยผู้มีจิตศรัทธาและนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาสักการะพ่อปู่แม่ย่า

จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่างานประเพณีบวงสรวงสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้นเป็นงานที่ยังคงเน้นความเป็นชนบประเพณีดั้งเดิม แต่ในขณะเดียวกันก็มีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยด้วยการขยายระยะเวลาในการจัดงานประเพณี สมหวัง โมรา เลขาประธานกรรมการบริการศูนย์อำนวยการคำชะโนด (สัมภาษณ์, 15 พฤษภาคม 2563) ได้ให้ข้อมูลว่า จากเดิมที่มีการจัดให้กิจกรรมทุกอย่างเสร็จสิ้นภายในวันเดียว ในปีนี้ก็ขยายระยะเวลาในการจัดเป็นสองวันเพื่อดึงดูดผู้มีจิตศรัทธาและนักท่องเที่ยวอื่น ๆ ให้ได้เข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างทั่วถึง อีกทั้งยังเริ่มมีการประชาสัมพันธ์สู่มวลชนภายนอกมากขึ้น นับตั้งแต่มีกระแสละครเรื่องนาคิในปี 2559 ทำให้พิธีกรรมในช่วงปี 2560 จัดในวันที่ 10 พฤษภาคมซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชาโลก เป็นปีแรกที่มีจำนวนนักท่องเที่ยวมาร่วมด้วยหลายหมื่นคน ส่วนในปี 2561 นั้นก็ยังคงต่อกระแสความนิยมในการบูชาพญานาค ด้วยการจัดงานสองวันและมีประชาชนมาร่วมงานนับหมื่นคน และปี 2562 ได้มีการขยายการจัดงานเป็น 3 วัน ส่วนในปี 2563-2564 งดจัดกิจกรรมการบวงสรวงเนื่องจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่า ในการสร้างขบวนแห่บั้งไฟในงานประเพณีบุญเดือน 6 นั้น ที่ผ่านมามีการจัดขบวนเป็นไปอย่างเรียบง่าย มีการตั้งขบวนแห่ในระยะทางสั้น ๆ ที่ใกล้กับคำชะโนด พงษ์ศักดิ์ ปรีชนะ กำนันตำบลบ้านม่วง (สัมภาษณ์, 28 เมษายน 2563) กล่าวว่าในปี 2562 ทางองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วงได้จัดประชุมและวางแผนในการสร้างสรรค์การจัดขบวนแห่ให้ยิ่งใหญ่มากกว่าเดิม และต้องการจะนำตำนานที่มีอยู่เดิมมานำเสนอให้คนในพื้นที่รวมทั้งนักท่องเที่ยวจากภูมิภาคอื่นได้รับรู้ ตำนานที่ทางตำบลบ้านม่วงได้นำประยุกต์ใช้กับขบวนแห่ได้แก่ ตำนานสองสาวยืมฟืมและนิทานเรื่องผาแดง-นางไอ่

นอกจากกิจกรรมต่าง ๆ ภายในงานประเพณีแล้ว ยังมีอีกกิจกรรมหนึ่งคือ การจัดป้ายนิทรรศการให้ความรู้กับประชาชนที่เข้าร่วมงานที่บริเวณห้องโถงของศูนย์อำนวยการคำชะโนด ลักษณะการจัดงาน คือการสร้างป้ายไว้นิลแสดงข้อมูลและภูมิหลังเกี่ยวกับคำชะโนดใช้ชื่อว่า “มนต์วังคำชะโนด” มีป้ายให้ความรู้ต่าง ๆ คือ ป้ายแสดงตำนานคำชะโนด ประเพณีบุญบวงสรวงบุญบั้งไฟ ตำนานผีจ้ำหนั่ง และตำนานสองสาวยืมฟืม

การนำตำนานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ทั้งตำนานประจำถิ่นอย่างตำนานสองสาวยืมพิมพ์ที่เกิดขึ้นที่บ้านเมืองไพรซึ่งอยู่ใกล้กับคำชะโนด และตำนานเรื่องผาแดงนางไอ่ ซึ่งเป็นตำนานร่วมของกลุ่มวัฒนธรรมแอ่งสกลนครมาใช้นำเสนอในการจัดขบวนแห่และการจัดงานประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ แสดงให้เห็นว่าเป็นการนำ “ทุนวัฒนธรรม” ที่มีอยู่แล้วมาใช้ประโยชน์ในบริบทร่วมสมัยในการนำเสนอความเป็นเมืองและชุมชนพญานาค เป็นการแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนชาวคำชะโนด

อาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่คำชะโนดเริ่มเป็นข่าวในสื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะจากเรื่องตำนานผีจางหน่งในปี พ.ศ. 2532 ก็ทำให้คำชะโนดเป็นที่รู้จักมากขึ้น รวมทั้งกระแสต่าง ๆ ของพญานาค ทำให้เรื่องของเจ้าปู่ศรีสุทโธได้แพร่ข้ามภูมิภาค และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปี 2559 ทำให้งานประเพณีบุญบังไฟเดือน 6 ซึ่งเป็นการจุดบังไฟขอฝนตามความเชื่อของคนอีสาน ได้ถูกจัดให้ยิ่งใหญ่ขึ้นด้วยการเชื่อมโยงตำนานพญานาคและพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธก็ได้ถูกหยิบยกมานำเสนอให้เด่นขึ้นจากงานระดับท้องถิ่นกลายเป็นงานระดับประเทศ

4.1.2 งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

งานนี้เป็นการจัดเพื่อบวงสรวงองค์พญาศรีสัตตนาคราชที่สร้างขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2559 ซึ่งเป็นประติมากรรมพญานาค 7 เศียรขนาดใหญ่ ประดิษฐาน ณ บริเวณริมโขง อำเภอเมือง และถือเป็นแลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม แม้จะเป็นประเพณีที่จัดขึ้นมาใหม่แต่ถือว่าเป็นงานที่สำคัญของจังหวัดที่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นงานประจำปี ขนาดของงานนั้นถือว่ามีความยิ่งใหญ่เพราะนอกจากจะใช้เขตพื้นที่แลนด์มาร์คแห่งใหม่จัดงานหลักแล้วยังมีการจัดการไหว้พระธาตุประจำวันเกิด (7 วัน 8 พระธาตุ) ในช่วงเช้า ณ ที่ตั้งของพระธาตุซึ่งกระจายกันอยู่ 7 อำเภอ กำหนดการจัดงานคือวันที่ 7 เดือน 7 หรือ 7 - 13 กรกฎาคมของทุกปี ภายในงานมีกิจกรรมสำคัญ คือ พิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช การรำบวงสรวง การแสดงศิลปวัฒนธรรมจากอำเภอต่าง ๆ และการไหว้พระธาตุประจำวันเกิด เป็นต้น

จากข้อมูลภาคสนาม ประวัติการสร้างพญาศรีสัตตนาคราชที่มีการจัดแสดงข้อมูลไว้ที่ห้องนิทรรศการใต้ประติมากรรมองค์พญาศรีสัตตนาคราช เริ่มมาจากผู้ว่าราชการจังหวัด อนุกุล ตังคนานุกุลชัย มีดำริว่า นครพนมเป็นเมืองสุดชายแดน มีเส้นขอบฟ้าและทิวทัศน์ที่สวยงามริมฝั่งโขงแต่ยังขาดองค์ประกอบสำคัญตามหลักการออกแบบผังเมืองจะต้องมีจุดพักสายตาและสัญลักษณ์เมืองเป็นแลนด์มาร์ค จึงได้รวมหารือกับนายชวลิต วิชยสุทธิ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรขณะนั้น นายนิวัต เจียวิริยบุญญา นายกเทศมนตรีเมืองนครพนม นายเด่นชัย ไตรยะธา ผู้แทนสภาวัฒนธรรมจังหวัด นายวัชรินทร์ เจียวิริยบุญญา ผู้แทนสื่อมวลชน และภาคเอกชน จัดสรรงบประมาณสร้างสัญลักษณ์ของเมืองเป็นพญานาค ตามหลักความเชื่อชาวลุ่มน้ำโขง บริเวณท่าแพรถยนต์ริมฝั่งโขง เทศบาลเมือง

นครพนม พร้อมปรับปรุงทัศนียภาพเป็นลานพักผ่อนจุดชมวิวน้ำโขงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและพักผ่อน
ของประชาชน จึงมอบหมายให้สำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดนครพนมดำเนินการออกแบบ
แลนด์มาร์ค (พญานาค) และควบคุมงานก่อสร้าง จนมาถึงสมัยของผู้ว่าราชการจังหวัด อติศักดิ์
เทพอาสน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมคนที่ 39 ได้ติดตามการดำเนินการก่อสร้างประติมากรรม
รูปพญานาคอย่างใกล้ชิดและปรับปรุงรูปแบบให้งดงาม ต่อมาผู้ว่าราชการจังหวัดสมชาย วิทย์ดำรง
ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมคนที่ 40 ได้จัดสร้างวัดมุนีมงคลเหรียญพญานาค “มหาสิทธิโชค” ในงาน
เฉลิมสมโภชพุทธาภิเษกองค์พระศรีสัตตนาคราช เพื่อใช้เป็นทุนในการบำรุงรักษาองค์ประติมากรรม
พญานาคให้ประชาชนได้บูชาเหรียญเป็นที่ระลึกปฐมนิเทศ

วันที่ 19 สิงหาคม 2559 ผู้ว่าราชการจังหวัดสมชาย วิทย์ดำรง ได้เดินทางไปประกอบพิธี
อัญเชิญองค์ประติมากรรมพระศรีสัตตนาคราชจากอำเภอไทรน้อย จังหวัดนนทบุรี เพื่อเดินทางมา
สถิต ณ จังหวัดนครพนม และเมื่อวันที่ 19-20 สิงหาคม 2559 คณะกรรมการดำเนินงานได้อัญเชิญ
องค์ประติมากรรมพระศรีสัตตนาคราชเดินทางมาจังหวัดนครพนมด้วยความราบรื่นปลอดภัย
ทุกประการ เมื่อเดินทางมาถึงจังหวัดนครพนมในวันที่ 21 สิงหาคม 2559 เวลา 21.39 น. ประชาชน
ชาวนครพนมและนักท่องเที่ยวล้นหลามต้อนรับโดยมิได้นัดหมายหลายพันคน จนเกิดเหตุการณ์น้ำ
อัสจรรย์ ก้อนเมฆรวมกลุ่มเป็นรูปพญานาค ฝูงนกนับพันตัวส่งเสียงร้องต้อนรับในเวลาค่ำคืนซึ่งไม่เคย
ปรากฏมาก่อน

วันที่ 28 สิงหาคม 2559 เวลา 13.09 ประชาชนคนไทย-ลาว ได้ร่วมพิธีอัญเชิญพระศรีสัตต
นาคราชขึ้นแท่นประดิษฐาน ส่วนชื่อพระศรีสัตตนาคราชได้ พระเทพวรณี เจ้าคณะจังหวัดนครพนม
พร้อมกับคณะดำเนินงานได้รวบรวมศึกษาประวัติพญานาคได้และได้สรุปชื่อที่สอดคล้องกับนครพนม
ที่สุดคือ “พระศรีสัตตนาคราช” ลักษณะขององค์พญานาคหล่อด้วยทองเหลือง มี 7 เศียร ขนาด
ความกว้างรวมหาง 4.49 เมตร สูง 10.90 เมตร โดยมีความสูงรวมฐานประมาณ 16.29 เมตร น้ำหนัก
รวมทั้งสิ้น 9 ตัน หันหน้าทางไปทางทิศเหนือ หางชี้ไปทางแม่น้ำโขง บันดาลดลคุ้มครองเมือง
แผ่นบารมีให้บ้านเมืองรุ่งเรือง คุ้มครองป้องกันภัยให้ประชาชนชาวนครพนมผู้อาศัยตามริมน้ำโขงและ
ผู้มาเยือนนครพนม

ประธานมนต์คำบูชา คำบูชาพญาศรีสัตตนาคราช จุฑารูป 19 ดอก

ว่า (นะโม 3 จบ)

นะโมตัสสะ ะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโมตัสสะ ะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโมตัสสะ ะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

คำบูชา กาเยณะ วาจาเย เวเจตะสวาว

อิมัง สิริสัตตนาคะ ราเช นามะกัง

อะหัง วันทามิ สัพพะทา

สัพพะ โสถถิ ภาวันตุ เม

คำแปล ข้าพเจ้าขอน้อมกาย วาจา และจิตใจ กราบไหว้ วันทา พญานาค นามว่า “ศรีตตนาคราช” ดังนี้ ขอความสวัสดิ จงบังเกิดมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อเทอญ

เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2559 ช่วง 13.09 พิธีการอัญเชิญพญาศรีสัตตนาคราชขึ้นประดิษฐานบนแท่นประทับ ซึ่งมีพระภิกษุสงฆ์และพี่น้องประชาชนชาวจังหวัดนครพนมมาร่วมพิธีนับหมื่น ในวันนี้ได้เกิดพระอาทิตย์ทรงกลด เป็นนรมงาบดบังแสงพระอาทิตย์นำมาสู่ความร่มเย็นแผ่барมีดับร้อนทุกผู้คน

10 กันยายน 2559 เวลา 13.30 น เมื่อพระเทพวรมนี เจ้าคณะจังหวัดนครพนมจุดเทียนชัย ได้มีเสียงฟ้าร้องก้องคำรามเหนือองค์พญานาคให้พี่น้องสาธุชนที่มาร่วมงานได้ยินกับหูติดต่อกันประมาณ 3-4 ครั้ง และเป็นที่อัศจรรย์ยิ่งนัก หลังจากท่านเจ้าคณะจังหวัดนครพนมแสดงธรรมบรรยายด้วยถ้อยธรรม “เศรษฐกิจทำบุญฝนตก ยากทำบุญฝนแล้ง” เกิดฝนตกหนักมากและมีเสียงฟ้าร้องติดต่อกันอีก 3-4 ครั้ง

ต่อมาทางจังหวัดได้ร่วมหารือกับหน่วยงานต่าง ๆ ในจังหวัดและได้จัดงานสมโภชองค์พญาศรีสัตตนาคราชเป็นปีแรกในวันที่ 9-17 กันยายน 2559 จากคำบอกเล่าของชาวจังหวัดนครพนมเล่ากันว่าในช่วงการจัดงานนั้นจะมีฝนตกประปราย ไปจนถึงหนักมากแต่เมื่อถึงเวลาเคลื่อนขบวนเครื่องบวงสรวงและพ้อนรำบูชา ฝนจะหยุดตกทั้งช่วงเป็นฤกษ์สะดวกให้สามารถประกอบพิธีได้อย่างราบรื่นตลอด 9 วัน 9 คืน รวมแล้วการสร้างองค์พญาศรีสัตตนาคราชใช้เวลาประมาณ 5 ปี

ในปี พ.ศ. 2560 ทางจังหวัดนครพนมได้จัดงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช เป็นปีที่ 2 โดยถือฤกษ์เลข 7 เริ่มจากวันที่ 7 เดือน 7 ปี ค.ศ. 2017 เป็นเวลา 7 วัน 7 คืน ฤกษ์แห่เครื่องบวงสรวงเวลา 17 นาฬิกา 7 นาที ตลอดงานไม่มีฝนตกหนักในช่วงประกอบพิธีแห่ขบวนมากแวงหรือขบวนมากเบ้ง และการรำบวงสรวง

ผู้วิจัยพบว่าทางจังหวัดนครพนมได้นำเสนอผ่านสื่อประชาสัมพันธ์ต่าง ๆ ว่า พญาศรีสัตตนาคราชเป็นพญานาคองค์เดียวที่ไม่เหมือนใครในโลกเพราะที่พระศอมิสร้อยสังวาลที่นำเอาสัญลักษณ์เหนือขุมประตืองค์พระธาตุพนมมาสวมคล้องไว้ แสดงถึงองค์พญานาคที่มีการพิทักษ์รักษาองค์พระธาตุพนมตามตำนานที่เล่ากันมา

ผู้วิจัยเห็นว่าว่ามีประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือเรื่องเล่าในอดีตของพระยาสิโคตรตะบอง เกี่ยวกับคำสาปแช่งในตำนานของพระยาโคตรตะบอง แห่งอาณาจักรศรีโคตรบูร จากบันทึกแห่งศรัทธา เอกสารเผยแพร่ของเทศบาลเมืองนครพนม (2561) โดยเรื่องเล่ามีอยู่ว่า

เจ้าผู้ครองอาณาจักรเวียงจันทร์เกิดระแวงเมื่อเห็นและทราบข่าวว่าพระยาสิโคตรตะบองมีฤทธิ์อยู่ยงคงกะพัน พันแทงไม่เข้ายังสามารถยกตะบองใหญ่ ปราบข้างเป็นล้านเชือกได้ อีกทั้งยังมีการขยายอาณาเขตเมือง โดยลากค้อนไปถึงที่แห่งใดให้ถือว่าเขตเมืองศรีโคตรบูร ขยายไปถึงที่นั่น แม้แต่เมืองนครพนมในปัจจุบัน ด้วยความระแวงในฤทธิ์ของพระยาสิโคตรตะบองว่าน่าจะเป็นภัยต่ออาณาจักรเวียงจันทร์ เจ้าผู้ครองนครเวียงจันทร์จึงส่งลูกสาวไปเป็นมเหสีของพระยาสิโคตรตะบอง แล้วกำชับให้ลูกสาวค้นหาความลับที่เป็นจุดอ่อน จุดตายของพระยาสิโคตรตะบองให้ได้ จนต่อมาพระยาสิโคตรตะบองหลงกล เผยความลับ จุดอ่อนให้มเหสีทราบ ว่า จุดตายอยู่ที่ทวารหนัก ถ้ามีเหล็กแหลมเสียบเข้าไปจะถึงแก่ความตายได้ เมื่อมเหสีทราบก็ส่งข่าวให้พระบิดาทราบ เจ้าผู้ครองนครเวียงจันทร์จึงวางแผนลอบให้พระยาสิโคตรตะบองผู้เป็นลูกเขยขึ้นไปงานเลี้ยงที่เวียงจันทร์ แล้วตั้งกับดักไว้ได้ ล้อมหลุม เมื่อพระยาสิโคตรตะบองเข้าไปถ่ายหนัก กลไกกับดักกลั่นเหล็กแหลมพุ่งเสียบรูทวารหนัก เลือดตกใน ก่อนตายพระยา สิโคตรตะบองได้สาปแช่งไว้ว่าผู้ปกครองบ้านเมืองที่มีคุณธรรมเยี่ยงนี้มันคิดคดใจป้อ “กูขอสาปแช่งแต่แวรมันไว้เถิงเมื่อกูตายไปแล้ว หากมันได้กินบ้านครองเมืองไปรอบเขตเมืองโคตรบูรของกู ก็ขออย่าให้มันฮ่อเฮื่อง ถ่อยซ้างพับหู ถ่อยงแลบลิ้น ถ้าลืมหิดลิ้นคำสาปของกูได้ ก็ต่อเมื่อมีสามสิ่งเข้ามาในอาณาจักรศรีโคตรบูร คือ หนึ่งหินทรายพุน้ำขึ้นมา สองให้มีพญาเงี้ยวใหญ่หรืองูชวงเข้ามา สามให้มีช้างเผือกเข้ามาพ้วนแล”

จากตำนานข้างต้นเมื่อนำมาพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ในปัจจุบันของนครพนม มีผู้รู้และนักวิชาการ รวมถึงปราชญ์ชาวบ้านมิได้ให้แง่คิดในตำนานคำสาปแช่งนี้ว่า น่าจะมีการแก้ไขคำสาปได้บ้างแล้ว กล่าวคือ หินทรายพุน้ำ คือ การที่จังหวัดนครพนมได้สร้างสะพานมิตรภาพ 3 (นครพนม - คำม่วน) เป็นการเอาหินกรวดทรายที่อยู่ใต้แม่น้ำ ให้พุน้ำขึ้นมาอยู่เหนือน้ำ ถือเป็นเส้นทางเศรษฐกิจ การค้าการขนส่งสินค้าจากประเทศไทยสู่ สปป.ลาว เวียดนาม และจีนตอนใต้ ทำให้จังหวัดนครพนมมีรายได้ทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น ส่วนข้อที่สองคือพญาเงี้ยวใหญ่เข้ามา หมายถึง การสร้างประติมากรรม พญาศรีสัตตนาคราช ให้สถิตอยู่ ณ ริมฝั่งโขง กลางเมืองนครพนม ให้เป็นที่เคารพสักการะของชาวเมืองและนักท่องเที่ยวและมีหลายคนเชื่อว่าพญาศรีสัตตนาคราชได้เข้ามาช่วยแก้คำสาปข้อที่สองได้แล้ว ส่วน การแก้คำสาปข้อที่ 3 มีบางคนได้เชื่อมโยงไปยังการสร้างประติมากรรมช้าง 3 เชือกที่เชิงสะพานมิตรภาพ 3 (นครพนม-คำม่วน) (เอกสารเผยแพร่ของเทศบาลเมืองนครพนม, 2561)

จากข้างต้นน่าจะสนใจมากกว่าการสร้างประติมากรรมพญาศรีสัตตนาคราชในยุคปัจจุบันนั้น สามารถเชื่อมโยงไปยังการแก้คำสาปในตำนานเก่าได้ อาจนับได้ว่าการสร้างประติมากรรมพญานาค นั้นนอกจากจะสนองต่อบริบทของความต้องการของคนในยุคปัจจุบันแล้วยังสามารถสนองต่อ คำสาปแช่งที่บางคนเชื่อว่ามีมาตั้งแต่อดีต นับเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้กับประชาชนชาวนครพนม มากขึ้นเนื่องจากความเชื่อเรื่องการแก้คำสาปของเมืองเป็นการแสดงให้เห็นว่าท้องถิ่นหรือพื้นที่ที่ อาศัยอยู่นั้นได้คลายจากเรื่องร้ายแล้ว อย่างไรก็ตามตำนานเกี่ยวกับคำสาปแช่งนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ความรับรู้ยังไม่ได้แพร่กระจายมากนัก จากข้อมูลภาคสนามและจากการ สัมภาษณ์ส่วนใหญ่จะรับรู้กันเฉพาะ กลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุหรือผู้ที่รู้หรือสนใจตำนานพญานาคหรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

กิจกรรมในงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชในช่วงปี 2561 มีกิจกรรมหลักที่สำคัญคือ กิจกรรมภาคเช้า ได้แก่ กิจกรรมปั่นจักรยานริมโขง กิจกรรมคาราวานแรลลี่ “ท่องเที่ยววิลด์ชีลด์ ชม 3 ที่สุด สู่ 3 ยอดยิ่ง 3 แผ่นดินไทย-ลาว” กิจกรรมวิถีไทย วิถีพุทธ รำบูชาพระธาตุประจำวันเกิด และสวดมนต์เสริมบารมี กิจกรรมในตอนเช้าก็จะเวียนไปยังพระธาตุประจำวันเกิดจนครบ 7 วัน และมีกิจกรรมในช่วงเย็น ซึ่งเป็นกิจกรรมสำคัญ คือ กิจกรรมบวงสรวงและการรำบูชาพญาศรีสัตตนาคราช และการแสดงศิลปวัฒนธรรมของอำเภอที่มีพระธาตุประจำวันเกิดประดิษฐานอยู่ ซึ่งการจัด พระธาตุประจำวันเกิดนี้เกิดจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ร่วมมือกับอาจารย์คชา ชินบัญชากร นักโหราศาสตร์ชื่อดัง ภายใต้งานโครงการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวพระธาตุสำคัญของ จังหวัดนครพนม ได้มีแนวคิดในการนำพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในจังหวัดนครพนมมาจัดแบ่งให้เป็น พระธาตุประจำวันเกิดจากตำรามหาทักษา เป็นตำราพยากรณ์โบราณ ทำนายเหตุการณ์ความเป็นไป ของบุคคล ดวงเมืองในช่วงเวลาต่างๆ ตำรามหาทักษานั้นจะเป็นการพยากรณ์สิ่งที่เกิดขึ้น โดย พิจารณาจากเทวดาที่เสวยอายุหรือดูแลท่านที่อยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว และอรหันต์ 8 ทิศ คือ หลักการ ที่ช่วยยืนยันถึงความเชื่อในเรื่องการสร้างพระธาตุแห่งเมืองนครพนมที่เปรียบเสมือนการจำลองที่อยู่ ของพระพุทธรูปให้อยู่บนโลกใบนี้ เฉกเช่นได้เฝ้าพระองค์อย่างแท้จริงตามความเชื่อของชาวล้านช้าง อรหันต์ 8 ทิศ เป็นคาถาของสมเด็จพระพุฒาจารย์โตที่ถือว่ามีอิทธิฤทธิ์ด้านลาภผลและมงคลทั้งปวง จัดเป็นพระธาตุประจำวันเกิดได้ (คชา ชินบัญชากร, สัมภาษณ์, 7 กรกฎาคม 2563) ดังนี้

พระธาตุพนม พระธาตุประจำวันเกิดวันอาทิตย์ ประดิษฐาน ณ วัดพระธาตุพนม วรมหาวิหาร อ.ธาตุพนม มีลักษณะเป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยอิฐ ฐานกว้างด้านละ 12.33 เมตร สูง 53 เมตร สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นระหว่าง ปี พ.ศ. 1200 – 1400 ภายในบรรจุพระอรังคะธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า พระธาตุพนมหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็น ทิศประจำของพระราหูและผู้ที่เกิดวันอาทิตย์ พระธาตุพนมถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวนครพนม

และเป็นที่เคารพของชาวไทยภาคอื่น ๆ รวมทั้งชาวลาวด้วย ว่ากันว่าถ้าใครได้มานมัสการองค์พระธาตุพนมครบ 7 ครั้ง จะถือเป็นลูกพระธาตุ เป็นสิริมงคลแก่ชีวิตและจะมีความเจริญรุ่งเรือง คาถาบูชาพระธาตุพนมของคนเกิดวันอาทิตย์ คือ “อะ วิช สุ นุต สา นุส ตี” รูป 6 ดอก ซึ่งเป็นไปตามกำลังของเทวดาประจำวันเกิด พร้อมกับเทียน 2 เล่ม (คชา ชินบัญชร, ม.ป.ป.)

พระธาตุเรณู พระธาตุประจำวันเกิดวันจันทร์ ประดิษฐาน ณ วัดธาตุเรณู สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2461 ฐานกว้าง 8.37 เมตร สูง 35 เมตร ภายในบรรจุพระไตรปิฎก พระพุทธรูปเงิน พระพุทธรูปทองคำ ของมีค่าและเครื่องกฤถภัณฑ์ของพระยาและเจ้าเมือง พระธาตุหันหน้าไปทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นทิศประจำของผู้เกิดวันจันทร์ เชื่อว่าผู้ใดได้ไปสักการะจะได้รับอานิสงส์ส่งผลให้มีวรรณงดงาม ผุดผ่องดังแสงจันทร์ คาถาบูชาพระธาตุเรณูของคนเกิดวันจันทร์ คือ “อิ ระ ชา คะ ตะ ระ สา” สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ รูป 15 ดอก ซึ่งเป็นไปตามกำลังของเทวดาประจำวันเกิด พร้อมกับเทียน 2 เล่ม (คชา ชินบัญชร, ม.ป.ป.)

พระธาตุศรีคุณ พระธาตุประจำวันเกิดวันอังคาร ประดิษฐาน ณ วัดพระธาตุศรีคุณ อ.นาแก ถูกค้นพบเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2486-2490 มีต้นแบบมาจากพระธาตุพนม หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ตามทิศประจำวันอังคาร ภายในประดิษฐานพระอรหันตธาตุของพระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร พระอัครสาวกซ้ายขวาของพระพุทธเจ้า และพระสังกัจจายน์ เชื่อว่าผู้ใดได้ไปสักการะจะได้อานิสงส์ มีศักดิ์ศรีทวีคูณ และจะเสริมพลังนักสู้ให้มีจิตใจเข้มแข็ง คาถาบูชาพระธาตุศรีคุณของคนเกิดวันอังคาร คือ “ติ หัง จะ โต โร ถิ นัง” สวดบูชาวันละ 8 จบ ชื่อคาถาฝนเสน่ห์ให้ทางเมตตามหานิยม ประจำอยู่ทิศอาคเนย์ หรือตะวันออกเฉียงใต้ สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก น้ำอบ ข้าวเหนียวปิ้ง ดอกไม้สีชมพู รูป 8 ดอก ซึ่งเป็นไปตามกำลังของเทวดาประจำวันเกิด พร้อมเทียนขาว 2 เล่ม (คชา ชินบัญชร, ม.ป.ป.)

พระธาตุมหาชัย พระธาตุประจำวันเกิดวันพุธ ประดิษฐาน ณ วัดธาตุมหาชัย อ.ปลาปาก พระธาตุองค์ปัจจุบันเป็นพระธาตุที่หลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ ดำริที่จะสร้างองค์พระธาตุครอบองค์เดิมเพื่อถวายเป็นพระราชากุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในวาระที่พระองค์ทรงครองราชย์ครบ 50 ปี ใน พ.ศ. 2539 มีลักษณะเป็นรูปทรงแปดเหลี่ยม มองดูคล้ายระฆังทอง พระธาตุหันหน้าไปทางทิศใต้ซึ่งเป็นทิศประจำของผู้เกิดวันพุธกลางวัน ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และพระอรหันตสารีริกธาตุของพระอัญญาโกณฑัญญะ พระสารีบุตร และพระอนนรุทธ เชื่อว่าผู้ใดได้ไปสักการะพระธาตุมหาชัยจะประสบแต่ชัยชนะในชีวิต จะเป็นนักประสาน สืบทิศ โอภา ปราศภัยดี คำขायคล่อง พุดจา มีคนเชื่อถือ คาถาบูชาพระธาตุมหาชัยของคนเกิดวันพุธกลางวัน คือ “ปี สัม ระ โล ปุ สุต พุท” ในสวดบูชา 17 จบ ชื่อคาถาพระนารายณ์เลื่อนสมุทร ใช้เสกปูนสุญจี ส่วนคาถาบูชาพระธาตุมหาชัยของคนเกิดวันพุธกลางคืน คือ “คะ พุท ปัน พุ ธัม วะ คะ” ให้สวดบูชาวันละ 12 จบ ชื่อคาถาพระนารายณ์พลิกแผ่นดิน ใช้ทางแก้ความผิด สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก

น้ำอบ ข้าวเหนียวปิ้ง ดอกบัว รูป 17 ดอก สดแล้วแต่จะเกิดเวลากลางวันหรือกลางคืนซึ่งเป็นไปตามกำลังของเทวดาประจำวันเกิด พร้อมเทียนขาว 2 เล่ม (คทา ชินบัญชร, ม.ป.ป.)

พระธาตุมรุกขนคร พระธาตุประจำวันเกิดวันพุธ (กลางคืน) ประดิษฐาน ณ วัดมรุกขนคร อ.ธาตุพนม สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2536 เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงครองราชย์ครบ 50 ปี องค์พระธาตุก่ออิฐถือปูนเป็นผังสี่เหลี่ยม ลักษณะคล้ายพระธาตุพนมแต่เล็กกว่า สูง 50.9 เมตร มีความหมายว่าสร้างขึ้นเพื่อฉลองสิริราชสมบัติ ในหลวงทรงครองราชย์ครบ 50 ปี และจุด 9 นั้น หมายถึงรัชกาลที่ 9 องค์พระธาตุหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นทิศประจำของผู้เกิดวันพุธกลางคืน คาถาบูชาพระธาตุมรุกขนครของคนเกิดวันพุธกลางคืน คือ “คะ พุท ปัน ทู รัม วะ คะ” ให้สวดบูชาวันละ 12 จบ ชื่อคาถาพระนารายณ์ พลิกแผ่นดิน ใช้ทางแก้ความผิด สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก น้ำอบ ข้าวเหนียวปิ้ง ดอกบัว รูป 12 ดอก ซึ่งเป็นไปตามกำลังของเทวดาประจำวันเกิด พร้อมเทียนขาว 2 เล่ม (คทา ชินบัญชร, ม.ป.ป.)

พระธาตุประสิทธิ์ พระธาตุประจำวันเกิดวันพฤหัสบดี ประดิษฐาน ณ วัดพระธาตุประสิทธิ์ อ.นาหว้า เดิมเป็นเจดีย์เก่าแก่ ชำรุดทรุดโทรม มีเถาวัลย์ปกคลุม ภายในอุโมงค์มีพระพุทธรูปเก่าแก่หลายองค์ ผู้ค้นพบคือชนเผ่าญ้อ เมื่อปี พ.ศ. 2112 บูรณะครั้งแรกและให้นามว่า พระธาตุประสิทธิ์ ในปี พ.ศ. 2283 โดยเจ้าผู้ครองนครศรีโคตรบูร พระนามว่า พระเจ้าขัตติวงศาราชบุรณห์หลวง องค์พระธาตุหันหน้าไปทางทิศตะวันตกซึ่งโดยปกติแล้วจะไม่ค่อยมี แต่เป็นไปตามทิศประจำของผู้เกิดวันพฤหัสบดี ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและอรหันต์ธาตุรวม 7 องค์ เชื่อว่าผู้ใดได้ไปสักการะจะได้รับอานิสงส์ให้ประสบผลสำเร็จในหน้าที่การงาน คาถาบูชาพระธาตุประสิทธิ์ของคนเกิดวันพฤหัสบดี คือ ภา สัม สัม วิ สะ เท ภา สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ รูป 19 ดอก ซึ่งเป็นไปตามกำลังของเทวดาประจำวันเกิด พร้อมเทียน 2 เล่ม (คทา ชินบัญชร, ม.ป.ป.)

พระธาตุท่าอุเทน พระธาตุประจำวันเกิดวันศุกร์ ประดิษฐาน ณ วัดท่าอุเทน อ.ท่าอุเทน สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2455 โดยหลวงปู่สีทัตต์ สุวรรณมาโจ เป็นผู้นำในการก่อสร้าง เป็นเจดีย์ก่ออิฐปูนรูปสี่เหลี่ยมจำลองมาจากพระธาตุพนม แต่มีขนาดเล็กและสูงกว่าพระธาตุพนม ภายในบรรจุพระพุทธรูปที่อัญเชิญมาจากเมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า รวมทั้งพระพุทธรูปและของมีค่าต่าง ๆ ที่ผู้มีจิตศรัทธาบรรจุถวายเอาไว้ องค์พระธาตุหันหน้าไปทางทิศเหนือซึ่งตรงกับทิศประจำของผู้เกิดวันศุกร์ และตั้งอยู่ทางเหนือสุดของพระธาตุพนม เชื่อว่าผู้ใดได้ไปสักการะจะได้รับอานิสงส์ให้มีชีวิตรุ่งโรจน์ดังพระอาทิตย์ขึ้นยามรุ่งอรุณ คาถาบูชาพระธาตุท่าอุเทนของคนเกิดวันศุกร์ คือ วา โธ โน อะ มะ มะ วา สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก น้ำอบ ข้าวเหนียวปิ้ง ดอกไม้สีน้ำเงินหรือฟ้า รูป 21 ดอก ซึ่งเป็นไปตามกำลังของเทวดาประจำวันเกิด พร้อมเทียน 2 เล่ม (คทา ชินบัญชร, ม.ป.ป.)

พระธาตุนคร พระธาตุประจำวันเกิดวันเสาร์ ประดิษฐาน ณ วัดมหาธาตุ ถนนสุนทรวิจิตร อ.เมือง สร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2465 มีลักษณะสี่เหลี่ยมจัตุรัส พร้อมกับองค์พระพุทธรูปทองคำ และของมีค่าต่าง ๆ ที่ประชาชนผู้มีจิตศรัทธาได้ถวาย เป็นพระธาตุที่ตั้งอยู่ใจกลางเมืองและใกล้ชิดกับลำน้ำโขง และถือเป็นพระธาตุแห่งแรกของอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม พระธาตุองค์นี้หันหน้าไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระอรหันต์ประจำทิศตะวันตกเฉียงใต้ ได้แก่พระอุบาลี เชื่อว่าผู้ใดได้ไปสักการะจะได้รับอานิสงส์ให้มีบุญบารมีเป็นเจ้าคนนายคน คาถาบูชาพระธาตุนครของคนเกิดวันเสาร์ คือ “โส มา ณะ กะ ริ ถา โธ” สิ่งของบูชาพระธาตุคือ รูป 10 ดอก ซึ่งเป็นไปตามกำลังของเทวดาประจำวันเกิด เทียน 2 เล่ม (คพา ชินบัญชร, ม.ป.ป.)

จากข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย พบว่ากิจกรรมของงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชในช่วงปี พ.ศ. 2561-2562 มีรูปแบบที่เหมือนกัน การจัดงานนั้นจะจัดที่บริเวณลานพญาศรีสัตตนาคราชเป็นหลัก เป็นเวลา 7 วัน 7 คืน บริเวณลานตะวันตกเฉียงใต้ จะมีกิจกรรม นครพนม เทรตแพร์ มีการออกธำเนาะจำหน่ายสินค้าต่าง ๆ ทั้งผลิตภัณฑ์สินค้า OTOP สินค้าจากชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี สินค้าอุปโภค บริโภค และอาหารต่าง ๆ และมีการจัดงาน 7 วัน 7 คืน

กิจกรรมในปี 2562 จะแบ่งเป็นกิจกรรมในตอนเช้าและตอนเย็น ตอนเช้าเวลา 06.17 น. มีกิจกรรมบ้นชายโขงเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว หลังจากนั้นจะเป็นกิจกรรมรำบวงสรวงพระธาตุประจำวันเกิด ตั้งแต่เวลา 07.00 น. เป็นต้นไป โดยจะยึดตามวันที่ 7 ว่าตรงกับวันอะไรก็จะเริ่มทำพิธีบวงสรวงรำบูชาพระธาตุประจำวันเกิดตามนั้น โดยในปีวันที่ 7 กรกฎาคม 2562 ตรงกับวันอาทิตย์ กิจกรรมภาคเช้าจึงเริ่มที่วัดพระธาตุพนมที่เป็นที่ประดิษฐานขององค์พระธาตุพนม ภายในงานนั้นมีประชาชนในท้องถิ่น นักท่องเที่ยวและเจ้าหน้าที่ส่วนราชการ โดยประธานในพิธีคือผู้ว่าราชการจังหวัดนายสยาม ศิริมงคล ผู้เข้าร่วมในพิธีนั้นจะแต่งกายด้วยชุดปฏิบัติธรรมสีขาว หรือชุดสุภาพโทนสีขาว ก่อนขบวนแห่และนางรำจะเคลื่อนจากหน้าวัดเข้ามายังบริเวณวัด ช่วงเวลาประมาณ 08.17 น. จะเป็นการเริ่มพิธีสงฆ์ ประธานจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยแล้ว ศาสนพิธีกรนำอาราธนาศีล ประธานสงฆ์ให้ศีล ผู้เข้าร่วมพิธีรับศีลและการสวดมนต์เสริมบารมีประจำวันเกิด (คนเกิดวันอาทิตย์) หลังจากนั้นจะมีการกล่าวคำถวายผ้าห่มพระธาตุ เทียนพรรษา และผ้าอาบน้าฝน การสวดคาถาตามกำลังวัน

ก่อนจะเข้าสู่พิธีบวงสรวงและถวายเครื่องบวงสรวง อันประกอบด้วยพานบายศรีและเครื่องบวงสรวง เช่น ของหวาน ธัญพืช หลังเสร็จพิธีสงฆ์ได้มีการตั้งขบวนแห่หน้าวัด ก่อนจะเริ่มการรำบวงสรวง ท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนมได้กล่าวรายงานต่อผู้ว่าราชการจังหวัด และมีการแสดงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ก่อนจะเป็นการที่ส่วนราชการและแขกผู้มีเกียรติเข้ามัสการองค์พระธาตุพนม และเป็นพิธีห่มผ้าองค์พระธาตุพนม หลังจากห่มผ้าพระธาตุเสร็จสิ้น จะเป็นขบวนแห่วัฒน โดยในปีนี้เป็นแห่เจ้าพญาทั้ง 5 จากตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนมที่มีส่วนในการสร้าง

พระธาตุพนม คือ พญาสุวรรณภิงคาร เจ้าเมืองหนองหานหลวง พญาคำแดง เจ้าเมืองหนองหานน้อย พญาจุฬณี เจ้าเมืองจุฬณี พญาอินทปัตฐ์ เจ้าเมืองอินทปัตฐ์ และพญานันทเสน เจ้าเมืองศรีโคตรบูร รวมถึงบรรดานางรำที่เป็นตัวแทนอำเภอ และเป็นการรำบวงสรวงพระธาตุ ก่อนจะปิดท้ายงานด้วย ศิลปินแคน แก่นคูณ ซึ่งในตอนนี้นักท่องเที่ยวหรือประชาชนที่เข้าร่วมงานสามารถเข้าร่วมพ้อนรำได้ด้วย ผู้วิจัยเห็นว่าบรรยากาศช่วงนี้เต็มไปด้วยความสนุกสนาน ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวต่างเข้าร่วมพ้อนรำกันอย่างขื่นมื่น นักท่องเที่ยวบางกลุ่มขอถ่ายรูป ถ่ายคลิปวิดีโอเก็บบรรดานางรำ สื่อมวลชน บันทึกภาพกันอย่างคึกคัก

ภาพที่ 8 ซ้าย: การรำบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช วันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2562

ขวา: การรำบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช วันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2562

งานในช่วงเย็นกิจกรรมสำคัญคือ พิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ช่วง 16.30 น. จะมีพิธีสงฆ์ก่อน หลังจากนั้นจะเป็นการเตรียมพิธีบวงสรวงทางพราหมณ์และการรำบูชา บริเวณแลนด์มาร์คหรือลานพญาศรีสัตตนาคราช ผู้เข้าร่วมพิธีและชุดรำบูชาจะต้องตั้งขบวนบริเวณถนนนิตโย ประกอบด้วยหัวหน้าส่วนราชการต่าง ๆ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม นายอำเภอธาตุพนม หน่วยงานภาครัฐและเอกชน บุคลากรจังหวัดนครพนม รวมพลคนเกิดวันอาทิตย์ และชุดรำบูชาจากอำเภอพระธาตุพนม เนื่องจากวันที่ 7 กรกฎาคมเป็นวันเปิดงานจึงถือว่าเป็นวันที่สำคัญที่สุดวันหนึ่ง และจะมีการเชิญนักแสดงชื่อดังเข้าร่วมพิธีรำบวงสรวงพญานาคราชศรีสัตตนาคราชด้วย โดยในปีนี้ได้เชิญญาญ่า อุรัสยา เสปอร์บันด์ นักแสดงชื่อดังเข้าร่วม โดยเดินร่วมเดินขบวนแห่เครื่องบูชาจากถนนนิตโยเป็นระยะทางประมาณ 300 เมตร จนมาถึงบริเวณพิธีและนำเครื่องบูชาวางบนแท่นบูชาหน้าองค์พญาศรีสัตตนาคราช หลังจากนั้นประธานในพิธีคือผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม นายสยาม ศิริมงคล จุฑารูปเทียนบูชาและกล่าวคำบูชาพญาศรีสัตตนาคราช

หลังจากนั้นจะเป็นพิธีเปิดซึ่งจะดำเนินการบริเวณถนนนิตโยและถนนสุนทรวิจิตรหน้าแลนด์มาร์ค ประธานในพิธีจะกล่าวเปิดงานและมีการแสดงศิลปวัฒนธรรมประเพณีจากอำเภอธาตุพนม ต่อด้วยการรำบูชาพญาศรีสัตตนาคราช โดยมีนักแสดงญ่า อรัญญา เสปอร์บันด์ ร่วมรำ และคณะนางรำจากอำเภอธาตุพนม คณะส่วนราชการ และภาคประชาชน แบ่งการแสดงออกเป็น 4 ชุดคือ ชุดที่ 1 เพลงรำศรีโคตรบูรณ์ เพลงนี้จะมีการแสดง ญ่า อรัญญา ร่วมรำ ชุดที่ 2 คือ เพลงนครพนม เมืองงาม ชุดที่ 3 เพลงออนซอนนครพนม และชุดที่ 4 เพลงฮีต 12 ของดีอีสาน ซึ่งเป็นเพลงที่เน้นรำวุ่นขึ้นสนุกสนาน การแสดงชุดนี้จะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมงานและนักท่องเที่ยวเข้าร่วมกิจกรรมการรำได้ บรรยากาศจะเต็มไปด้วยความสนุกสนาน ก่อนที่จะมีกิจกรรมแสดงศิลปวัฒนธรรมในช่วงเย็น เวลา 18.30 น. ที่เวทีลานพญานาคไกล่ ๆ กับบริเวณลานพญาศรีสัตตนาคราช

ลักษณะของกิจกรรมวันอื่นจะดำเนินเช่นเดียวกับวันแรกที่มีพิธีเปิด กล่าวคือ มีการหมุนเวียนตามพระธาตุประจำวันเกิดที่ประดิษฐานในแต่ละอำเภอ โดยในภาคเช้าจะเป็นพิธีบวงสรวงพระธาตุประจำวันเกิดซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอต่าง ๆ ก่อนที่ช่วงเย็นอำเภอที่มีพระธาตุประจำวันเกิดจะเป็นผู้รับผิดชอบหลักในการจัดแสดงรำและแสดงศิลปวัฒนธรรม

ในปี พ.ศ. 2563 การจัดงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ยังคงดำเนินการจัดเช่นเดิม คือ ระหว่างวันที่ 7-13 กรกฎาคม 2563 แต่เนื่องจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 (Covid-19) ทำให้ลักษณะการจัดงานนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงตามมาตรการป้องกันการแพร่ระบาด และการเว้นระยะห่างทางสังคมและงบประมาณที่ได้รับน้อยลง จากการเก็บข้อมูลภาคสนามนั้น ผู้วิจัยพบว่าทางจังหวัดมีการนำเสนอว่าการจัดงานครั้งนี้เป็นการยกระดับกิจกรรมการท่องเที่ยวของจังหวัดนครพนมที่นำเอาตำนานและความเชื่อของคนในชุมชนแม่น้ำโขงมาปรับและสร้างเป็นองค์พญาศรีสัตตนาคราช และการปรับปรุงภูมิทัศน์แม่น้ำโขง ซึ่งมีการสร้างอัมรินทร์ริมแม่น้ำโขง รวมทั้งการปรับปรุงภูมิทัศน์ให้สอดคล้องกับประติมากรรมองค์พญาศรีสัตตนาคราชเกิดจากแนวความคิดที่ว่าพญานาคได้ขึ้นมาจากแม่น้ำโขง มีปลายหางอยู่กลางสระน้ำ พร้อมน้ำพุรอบ 8 ทิศทาง โดยแสดงให้เห็นว่าพญานาคขึ้นมาจากน้ำ และมีขุมลำตัวพญานาคเป็นลายโป่งแสง แสดงการลอกคราบละทิ้งหลุดจากกิเลสแล้วมุ่งไปทางใต้ฐานที่ประทับ มีลำตัวขด 3 ชั้น แสดงว่าพญานาคเลือกขึ้นมาจากแม่น้ำโขงแล้วเลือกมาอยู่ที่ที่มีความสุขที่สุด น่ายิ่งที่สุด ชูคอไปทางทิศเหนือแล้วพัฒนานครพนมให้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบไป แล้วทิ้งไว้ใต้ฐานเพื่อรองรับการชมกิจกรรมต่าง ๆ ของจังหวัด เช่น งานไหลเรือไฟ เป็นต้น การจัดงานในครั้งนี้เพื่อเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องพญานาคของชาวไทยและชาวลาวที่อาศัยอยู่บริเวณริมแม่น้ำโขงและเป็นการยกระดับแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดนครพนมให้แพร่หลาย

ภาพที่ 9 พิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช พ.ศ. 2563

กิจกรรมในภาคเช้าที่เคยมีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2560-2562 คือ กิจกรรมไว้พระธาตุประจำวันเกิด ได้ถูกตัดออกไป เหลือเพียงกิจกรรมในช่วงเย็นพิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชและการรำบูชาที่ลดนางรำลง โดยในปีนี้นางเริ่มในวันที่ 7 ตามเดิม มีนางรำ 500 คน บริเวณถนนนิตโย ส่วนวันที่เหลือลดนางรำเหลือวันละ 100 คน รำบวงสรวงที่ลานสามมิติข้างองค์พญาศรีสัตตนาคราช และนอกจากกิจกรรมภาคเช้าจะงดแล้ว กิจกรรมในช่วงเย็นยังคงเหลือแค่พิธีสงฆ์และพิธีบวงสรวงทางพราหมณ์ การแสดงมหรสพ โรงทาน หรืองานรื่นเริงต่าง ๆ งดการจัดกิจกรรม และการเข้าร่วมงานของประชาชนหรือนักท่องเที่ยววนั้นจะต้องปฏิบัติตามมาตรการควบคุมป้องกันการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 เช่น การวัดอุณหภูมิก่อนเข้างาน การสวมหน้ากากอนามัย เป็นต้น และเมื่อเข้าร่วมพิธีจะต้องมีการเว้นระยะห่างกัน โดยทางเทศบาลเมืองนครพนมได้จัดหน่วยบริการไว้โดยเฉพาะ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันที่อังคารที่ 7 กรกฎาคม 2563 เป็นวันเปิดงาน ซึ่งการจัดงานในสถานการณ์โควิด อยู่ในช่วงระยะผ่อนคลายระยะที่ 4 โดยประชาสัมพันธ์ว่าเป็นการท่องเที่ยววิถีใหม่ ห่างไกลโควิด-19 และมีการรณรงค์ให้ใส่หน้ากากอนามัย เว้นระยะห่าง หมั่นล้างมือ เชื้อคินผ่านโทรศัพท์มือถือ แอปพลิเคชันไทยชนะ เป็นการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีหลักหนีโควิด ภายในนั้นจัดให้มีจุดคัดกรองคนเข้างาน 4 จุด มีพิธีบวงสรวงด้วยเครื่องสักการะ และมีการรำบูชาโดยไม่มินิกแสดงหรือดาราที่มีชื่อเสียงมาร่วมเหมือนในปีก่อน กิจกรรมที่มีความเสี่ยงด้วยการแออัดถูกยกเลิกไปเกือบทั้งหมด อย่างไรก็ตามสถานประกอบการและโรงแรมที่พักในจังหวัดนครพนมได้จัดการส่งเสริมการตลาดหรือกิจกรรมโปรโมชั่นร่วมในกิจกรรม “นครพนมปั่นสุข” ซึ่งจัดโดยหอการค้าจังหวัดและภาคีที่เข้าร่วม 13 องค์กร มีการลดราคาสินค้าและบริการต่าง ๆ ตั้งแต่ 7-77 % เพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว โดยห้างร้านที่เข้าร่วมจะอยู่ในเขตอำเภอเมืองนครพนม กิจกรรมภายในงานนั้นมีการปรับให้มีกิจกรรมน้อยลง เน้นพิธีการศักดิ์สิทธิ์ โดยพิธีสงฆ์ที่มีการนิมนต์พระสงฆ์สมณศักดิ์ในจังหวัดมาเจริญ

พระพุทธมนต์ในช่วงเวลา 15.00 น. และในช่วง 16.00 น. จะเป็นการประกอบพิธีบวงสรวงโดยมี นายสยาม ศิริมงคล ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในพิธี บรรยายภาพของงานมีประชาชนและ สื่อมวลชนเข้าร่วมมากพอสมควร แต่เมื่อเทียบกับปีก่อนหน้าที่นี้ยังไม่มีสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 โดยมีการตั้งขบวนแห่เครื่องสักการะบวงสรวงที่บริเวณถนนนิตโย ห่างจากลานพญาศรีสัตตนาคราชประมาณ 1 กิโลเมตร โดยขบวนเครื่องสักการะนำโดยส่วนราชการถือพานชั้น หมากรเบ็ง และขบวนนางรำต่อท้าย เมื่อขบวนเตรียมพร้อมก็เคลื่อนขบวนมายังบริเวณหน้าลานพญาศรีสัตตนาคราช ประธานในพิธีและคณะเชิญเครื่องสักการะบวงสรวงได้ทยอยกันนำเครื่องบวงสรวง เช่น บายศรีปากชาม ชั้นหมากรเบ็ง ไปวางไว้บนโต๊ะบวงสรวงอีกซึ่งจัดวางให้อยู่ข้างหลังโต๊ะบวงสรวงใหญ่ซึ่งมีบายศรีต้นหรือบายศรีใหญ่ 7 ชั้น ตั้งอยู่ และบายศรีต้น 3 ชั้น 4 อันวางอยู่รอบบายศรีต้น 7 ชั้น และเครื่องสักการะต่าง ๆ เช่น ผลไม้ มีพิกทอง ส้มเขียวหวาน แตงโม แอปเปิ้ล สาลี่ กล้วย มะพร้าว สับปะรด แก้วมังกร เผือกต้ม ของหวาน เช่น กาละแมะ ฝอยทอง ทองหยิบเมล็ดธัญพืช เช่น ถั่วเขียว ถั่วแดง ข้าวสาร ขนมห้วยปู พวงมาลัย เสื้อผ้า เป็นต้น พิธีบวงสรวงเริ่มโดยประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย

หลังจากนั้นหมอพรหมณ์หรือเจ้าพิธีในวันนี้คือ อาจารย์บุญมี เครือพันธ์ ได้กล่าวบทไหว้ครู บทอัญเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย รวมทั้งพญานาคให้ลงรับเครื่องสักการะบวงสรวง และ บทอวยพร โดยจุดเน้นในการกล่าวคือ การกล่าวบูชาสรรเสริญองค์พญาศรีสัตตนาคราช ให้มาปกป้องคุ้มครองชาวนครพนมและผู้ที่มาร่วมพิธีหรือมีศรัทธาให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข เจริญรุ่งเรือง ก่อนจะนำ ถวายคำกล่าวสักการะพญาศรีสัตตนาคราช โดยกล่าวนะโม (3 จบ) ตามด้วยการกล่าวคำบูชาพญาศรีสัตตนาคราช โดยให้ประชาชนที่เข้าร่วมกล่าวตาม “กาเยนะ วาจาเย วเจตสา วาอิมัง สิริสัตตนาคราชะนามะกัง อะหังวันทามิ สัพพะทา สัพพะโสถถี ภาวันตุเม ข้าพเจ้าขอน้อมกาย วาจาและจิตใจ กราบไหว้วันทา พญานาคราช นามว่าศรีสัตตนาคราชตนนี้ ขอความสุขสวัสดิ์ จงบังเกิดมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อเทอญ”

คำบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชที่ใช้ในพิธีกรรมปีนี้นั้น บุญมี เครือพันธ์ (สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2563) หมอพรหมณ์และปราชญ์ท้องถิ่น กล่าวว่า คำกล่าวบวงสรวงปีนี้ได้ปรับเล็กน้อยจากต้นฉบับเดิมที่เคยใช้ในพิธีสมโภชตอนที่มีการบวงสรวงหลังจากที่มีการนำประติมากรรมองค์พญาศรีสัตตนาคราชมาประดิษฐานในช่วง 9-17 กันยายน 2559 แนวคิดในการแต่งคำบวงสรวงคือ การน้อมบูชาและการสำนึกในบุญองค์พญาศรีสัตตนาคราชที่คอยปกป้องคุ้มครองชาวเมืองนครพนม และขอขมาหากได้ทำสิ่งใดที่เป็นภาระละเมิดต่อองค์ท่าน และขออัญเชิญท่านมารับเครื่องบวงสรวงและจงช่วยดลบันดาลให้ประชาชนจงแคล้วคลาดจากภัยทั้งปวง ขอให้โรคภัยทั้งหลายหลีกไกลห่าง ขอให้ท่านบันดาลให้ทำสิ่งใดก็จงประสบแต่ผลสำเร็จ ผู้วิจัยสังเกตว่าการกล่าวคำบวงสรวงและการสวดคาถาบูชาพญาศรีสัตตนาคราชของอาจารย์บุญมี หมอพรหมณ์ในครั้งนี้ ได้สร้าง

บรรยากาศภายในพิธีให้ขลังและศักดิ์สิทธิ์มากกว่าปกติเนื่องจากหน่วยงานที่ใช้การสวดรวมทั้งลีลาการเอื้อนคำเป็นทำนองสวดวิธีสานที่ไพเราะ ทำให้ผู้เข้าร่วมพิธีเกิดความซาบซึ้งมากยิ่งขึ้น

เมื่อเสร็จสิ้นพิธีบวงสรวงจะเป็นการกล่าวรายงานของรองผู้ว่าราชการจังหวัดและการกล่าวเปิดงานของผู้ว่าราชการจังหวัด หลังจากนั้นจะเป็นการรำบวงสรวงของนางรำที่แต่งกายด้วยชุดพื้นเมือง เช่น ศรีโคตรบูรณ์ และชนชนเผ่าต่าง ๆ เช่น ภูไท ญ้อ กะเลิง ไส้ ไทยลาว เป็นต้น นางรำวันนี้จากอำเภอนาแกและอำเภอวังยาง อำเภอละ 100 คน รวมเป็น 200 คน และนางรำจากชุมชนชมรม และหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งสิ้นมีนางรำ 500 คนรำบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชในพิธีเปิดวันนี้ โดยชุดการแสดงของวันนี้ประกอบไปด้วย 4 ชุด ใช้เวลาในการแสดงประมาณ 40 นาที ชุดที่ 1 คือ การรำบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชของนางรำทั้ง 500 คน การจัดแถวนางรำ แบ่งเป็น 5 ตอน แนวยาวตามถนนนิตโย ตอนละ 100 คนโดยใช้เพลงรำศรีโคตรบูรณ์ นางรำนั้นจะพื้นที่บริเวณถนนนิตโยเต็มพื้นที่ โดยคณะนางรำจะหันหน้าไปทางองค์พญาศรีสัตตนาคราช และสองข้างถนนทางจังหวัดได้จัดตั้งอ้อมจันทรให้ประชาชน นักท่องเที่ยว และสื่อมวลชนได้นั่งชมการรำบวงสรวง การแสดงชุดที่ 2 คือ การรำประกอบเพลงนครพนมเมืองงาม การแสดงชุดที่ 3 คือการรำเพลงออนซอนนครพนม และชุดที่ 4 เพลงฮิตสิบสองของดีอีสาน การแสดงชุดที่ 4 ในแต่ละวันทางอำเภอที่รับผิดชอบอาจเปลี่ยนเป็นเพลงอื่นที่มีจังหวะสนุกสนานก็ได้ตามที่แต่ละอำเภอกำหนด หลังจากรำทั้ง 4 ชุดเสร็จสิ้นแล้ว จะเป็นการแสดงศิลปวัฒนธรรมของอำเภอนาแกและอำเภอวังยาง ก่อนเริ่มการแสดงแต่ละอำเภอนั้นได้มีการนำเสนอถึงจุดเด่นของอำเภอดตนเอง อำเภอนาแกนั้นเคยเป็นสมรภูมิรบมาก่อน มีพระธาตุศรีคุณเป็นพระธาตุประจำวันอังคารเป็นศูนย์รวมใจของคนทั้งอำเภอ และแสดงให้เห็นว่าชาวนาแกนั้นให้ความสำคัญเคารพศรัทธาองค์พญาศรีสัตตนาคราช ส่วนอำเภอวังยางนั้นมีความเป็นหมู่บ้านวัดวิถีย้อย่างพอเพียง เป็นผืนดินที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยจักจั่น ดอกกระเจียว ไข่มดแดง เห็ดเผาะ และตัวต่อ เป็นต้น การแสดงของอำเภอวังยาง คือ การรำบุญเดือนสาม มีนางรำประมาณ 120 คน การแสดงของอำเภอนาแกคือ ชุดการแสดงฮอยฮตวัฒนธรรม เช่น การแสดงพิธีกรรมเหยา และการฟ้อนรำ เป็นต้น

4.1.3 เทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาและเรื่องพญานาคดำรงอยู่อย่างชัดเจนในจังหวัดนครพนมและมีการแสดงออกผ่านประเพณีออกพรรษาและไหลเรือไฟ (เฮือไฟ) ซึ่งจัดเป็นประจำทุกปีจนกลายเป็นประเพณีประจำปีที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนครพนมและสร้างภาพจำให้คนในสังคมว่า หากจะมาชมการไหลเรือไฟที่จังหวัดนี้จะต้องมาช่วงในเทศกาลออกพรรษา เทศกาลนั้นนอกจากจะการปฏิบัติตามประเพณีทำบุญออกพรรษาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแล้ว ยังถือว่าการอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วและบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้านเมืองซึ่งพญานาคนั้นถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ประจำจังหวัด งานจัดในวันขึ้น 15 ค่ำ หรือแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี โดยในปี พ.ศ. 2563 จัดงานวันที่ 25 กันยายน - 4 ตุลาคม กิจกรรมสำคัญในงาน คือ การแห่ไฟพระฤกษ์ การจัดซุ้มแสดง ศิลปวัฒนธรรม การไหลเรือไฟประยุกต์ การไหล เรือไฟโบราณ การแข่งเรือ (สรงเฮือ) งานกาชาด การจัดโรงทาน และการตักบาตรเทโวโรหณะ เป็นต้น

จากการศึกษาของ ปรียา แสันทวีสุข (2539) เรื่องการไหลเรือไฟจังหวัดนครพนม ทำให้ทราบถึงประวัติการไหลเรือไฟของจังหวัดนครพนมที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาประมาณ 532 ปี องค์ประกอบของพิธีกรรมการไหลเรือไฟ คือ สถานที่สำหรับประกอบพิธีทางศาสนาซึ่งอยู่บริเวณริมเขื่อน และสถานที่ที่เป็นจุดปล่อยเรือไฟ อยู่ที่ท่าน้ำริมฝั่งโขง เวลาในการประกอบพิธีกรรมไหลเรือไฟตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 แบ่งออกเป็นสามช่วงเวลาคือ ตอนเช้าชาวบ้านทำบุญที่วัด ตอนบ่ายมีขบวนแห่เรือไฟบกและปราสาทผึ้ง และตอนเย็นถึงค่ำมีการประกอบพิธีทางศาสนาและปล่อยเรือไฟ บุคคลมีสองกลุ่ม คือ กลุ่มผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา มีพระสงฆ์เป็นหลักและกลุ่มผู้เข้าร่วมพิธี ประกอบด้วยผู้นำฆราวาส มีบุคคลต่างๆเข้าร่วมชม ขั้นตอนในพิธีไหลเรือไฟมีห้าขั้นตอน คือ การทำบุญที่วัดของชาวบ้าน การแห่ขบวนปราสาทผึ้ง และขบวนเรือไฟบก การประกอบพิธีทางศาสนา การจุดต่อไฟพระราชทาน และการจุดพลุพร้อมกับปล่อยเรือไฟทางน้ำ

ประเพณีในเทศกาลออกพรรษาของนครพนม ได้จัดประเพณีการไหลเรือไฟ หรือ “เฮือไฟ” ควบคู่กันกับการแข่งเรือชิงถ้วยพระราชทาน ในสมัยโบราณนั้นมีรูปแบบที่เรียบง่าย เรือไฟสมัยโบราณโดยทำจากต้นกล้วยและลำไม้ไผ่ที่หาได้มาจัดทำเป็นโครงเรือ พอที่จะลอยน้ำได้ มีการประดับตกแต่งเรือไฟด้วยดอกไม้ ธูป เทียน ตะเกียง ชีได้ สำหรับจุดให้สว่างไสว ก่อนจะปล่อยเรือไฟลงกลางลำน้ำโขงในจังหวัดนครพนม

พิธีกรรมไหลเรือไฟส่วนใหญ่จัดในวันขึ้น 15 ค่ำ หรือ หรือแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี ทั้งนี้บรรพบุรุษของชาวนครพนม สืบเชื้อสายมาจากชาวล้านช้างที่อพยพมาตั้งเมืองในบริเวณอาณาเขตเดิมของอาณาจักรศรีโคตบูรณที่ล่มสลายไป ประเพณีไหลเรือไฟที่นครพนมแต่เดิมจัดกันภายในชุมชนหรือหมู่บ้าน กระทั่งในปี 2527 ทางจังหวัดนครพนมได้เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์พิธีกรรมไว้จึงส่งเสริมให้จัดทำเป็นประเพณีจังหวัด ชาวบ้านรวมตัวกันให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี และในปี 2532 ได้มีการพระราชทานไฟจากองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นไฟพระฤกษ์เพื่อจุดเรือไฟ (ปรียา แสันทวีสุข, 2539)

พิธีลอยเรือไฟโบราณ

จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมของผู้วิจัยในช่วงเย็น เวลาประมาณ 17.00 น. ของวันที่ 2 ตุลาคม 2563 การประกอบพิธีกรรมไหลเรือไฟโบราณเริ่มเวลาประมาณ 17.30 น. บริเวณริมฝั่งโขงหน้าวัดโพธิ์ศรี ถนนสุนทรวิจิตรโดยพิธีลอยเรือไฟโบราณนั้นจะจัดก่อนการไหลเรือไฟ

ประเพณีสอยงามซึ่งจะเริ่มในตอน 19.00 น มีพิธีสงฆ์ โดยมีเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี พระครูโพธิกิจวิมล รวมคณะสงฆ์ 9 รูป ร่วมเจริญพระพุทธมนต์ หลังจากนั้นจะเป็นพิธีบวงสรวงทางพราหมณ์ มีนายกเทศมนตรีเมืองนครพนม นายนิวัต เจียวิริยบุญญา เป็นประธานในพิธี รวมทั้งคณะเทศมนตรี เหล่าข้าราชการภาคส่วนต่าง ๆ และชมรมเรือไฟโบราณที่เข้าร่วมงาน รวมทั้งมีคณะนางรำ ประมาณ 60 คนเข้าร่วมงานด้วย โดยในงานนั้นเปิดโอกาสให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวเข้าร่วม การไหว้โดยการซื้อเครื่องสะเดาะเคราะห์จาก นายณรงค์ ไชยตา ประธานชมรมพนมนครานุรักษ์ (สัมภาษณ์, 2 ตุลาคม 2563) กล่าวว่า ประเพณีการไหลเรือไฟโบราณนั้นมีมาตั้งแต่เริ่มสร้างเมือง นครพนมเป็นระยะเวลากว่า 234 ปี แต่ด้วยสถานการณ์บ้านเมืองทำให้ประเพณีเหล่านี้เลือนหายไป และได้รับการฟื้นฟูกลับมาอีกครั้งในช่วงประมาณปี 2557 โดยการสนับสนุนของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานจังหวัดนครพนม การท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม มหาวิทยาลัย นครพนม และชมรมพนมนครานุรักษ์ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมเหล่านี้ทุกครั้ง งบประมาณในการจัดทำ เรือไฟโบราณในปีนี้ได้น้อยกว่าทุกปีเนื่องจากได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ โรคโควิด-19 ที่ต้องจัดสรรงบประมาณไปสนับสนุนไปใช้ในการรักษาและป้องกันสถานการณ์นั้นก่อน ทำให้ทางจังหวัดนครพนมไม่สามารถจัดสรรงบประมาณมาสนับสนุนส่วนนี้ได้ แต่ทางชมรมพนม นครานุรักษ์เห็นว่าประเพณีนี้ควรจะมีการสืบสานต่อไปจึงได้ขออนุญาตจังหวัดในการจัดงานปีนี้และ ทางจังหวัดได้อนุญาตให้จัดงานได้ โดยร่วมมือกับเทศบาลเมืองนครพนม โดยเริ่มตั้งแต่วันที่ 25 กันยายน - 2 ตุลาคม และมีการจัดวางเรือไฟโบราณประจำปีนักษัตร 12 ลำ ไว้บริเวณถนนฝั่ง ตรงกันข้ามหน้าวัดโพธิ์ศรี ติดริมน้ำโขง

จุดประสงค์ของการจัดงานลอยเรือไฟโบราณ ประการแรก คือเพื่อเป็นการขอขมา ต่อแม่ น้ำโขง พญานาคราช เทวาอารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ รวมทั้งวิญญูญาณเจ้าพ่อทั้ง 4 ทิศที่ปกปักรักษาเมืองนครพนม ได้แก่ เจ้าพ่อคำแดง ผู้รักษาเมืองด้านทิศเหนือ เจ้าพ่อสัมมะติ ผู้รักษาเมืองด้านทิศใต้ เจ้าพ่อคำหมื่น ผู้รักษาเมืองด้านทิศตะวันออก เจ้าพ่อสิบสอง ผู้รักษาเมืองด้านทิศตะวันตก หากชาวเมืองได้ทำการใดที่เป็นการล่วงล้ำทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจขอให้ท่านให้อโหสิกรรมให้ ประการที่สองนั้นเพื่อเป็นการลอยเคราะห์ลอยโศก ความเจ็บไข้ได้ป่วย ความทุกข์ยากได้ลอยหายไปกับเปลวไฟและสายน้ำ ประการที่สามเพื่อเป็นการบูชารอยพระพุทธรูป รวมทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในข้างต้นให้ท่านได้เมตตาปกปักรักษาบ้านเมืองและคุ้มครองประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุข และประการที่สี่คือการขอพรให้ท่านได้คุ้มครองบ้านเมือง ไม่ให้ภัยใดๆ มากล้ำกราย และขอให้บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์

หลังจากมีพิธีเปิดแล้วจะเป็นพิธีสงฆ์และต่อพิธีบวงสรวง โดยมีหมอปราหมณ์ เฉลิม วีรวงศ์ เป็นเจ้าพิธี เครื่องบวงสรวงนั้นมีพานบายศรีพญานาค 7 เศียร กล้วย น้ำมะพร้าว ข้าวต้มมัด เหล้าขาว ไข่ต้ม หัวหมู น้ำดื่มกล่าวบทอัญเชิญเทวดา บทกล่าวขึ้นด้วยพระรัตนตรัย ประกาศเทวดา

บทว่ายสรรเสริญพระรัตนตรัยและเจ้าพ่อหลักเมืองนครพนมบทกล่าวถวายเทียนประทีบกับเรือไฟโบราณ ในช่วงกล่าวบทสวดต่าง ๆ ใช้เวลาประมาณ 30 นาที หลังจากนั้นนายกเทศมนตรีได้จุดเทียนที่เรือไฟประจำปีเกิดและเริ่มปล่อยเรือแต่ละลำในช่วงเย็น โดยจะมีเรือหางยาวลากเรือไฟโบราณขึ้นไปทางทิศเหนือด้านเจ้าคำแดงซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนนครพนมให้การเคารพบูชามากเพราะเชื่อว่าท่านคอยปกป้องรักษาบ้านเมืองเมื่อนำเรือไฟโบราณไปถึงศาลเจ้าพ่อคำแดงแล้วจะเริ่มปล่อยให้ลอยไปตามกระแสน้ำเป็นระยะทางกว่า 3 กิโลเมตร ประชาชนสามารถชมการไหลของเรือไฟโบราณได้ที่ริมแม่น้ำโขงตั้งแต่ช่วงเย็นถึงค่ำ

ลักษณะเรือไฟโบราณปีนี้นั้น เรือทั้งหมดสร้างจากโครงไม้ไผ่ มีน้ำหนักเบา และบางลำประดับตกแต่งด้วยผ้า กระดาษ และธงที่มีสีสันสวยงาม ประชาชนสามารถสะเดาะเคราะห์โดยการซื้อกระทงใบตองของชมรมพนมนครานุรักษ์ที่จัดขายในราคาไม่แพงนัก ทั้งนี้อาจจะมีการตักเล็มือหรือเทาลงไปในกระทงใบตอง รวมถึงอาจจะใส่เงินเหรียญหรือเศษสตางค์ลงไปในกระทงด้วยตามศรัทธา นอกจากนี้จะถือว่าเป็นการบูชาแม่น้ำโขง บูชาพญานาค ยังถือว่าเป็นการลอยทุกข์ลอยเคราะห์โศกไปในคราวเดียวกัน นอกจากนี้ยังเครื่องเซ่นไหว้ตามธรรมเนียมที่วางไว้ในเรือ เช่น พานขันธห้า ขันหมากเบ็ง ยาสูบ เหล้า น้ำดื่ม กล้วย อ้อย เป็นต้น เหล้าขาว ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์คือเจ้าพ่อคำแดงโปรดปราน โดยเครื่องเซ่นไหว้ต่าง ๆ ประกอบไปด้วยดอกดาวเรือง แสดงถึงความรุ่งเรือง ดอกบานไม่รู้โรย แสดงถึงอายุยืนยาว น้ำมะพร้าว หมายถึงความบริสุทธิ์ ข้าวเหนียวแดง หมายถึงความเหนียวแน่น ข้าวดำใส่गा ข้าวตอกแตกและกล้วยอ้อย คือความเจริญงอกงาม ขนมน้ำอ้อยแทนความหวาน ข้าวต้มมัด น้ำแดง หมายถึงสิ่งที่เปื้อนเลือดเป็นเนื้อและจะเจริญรุ่งต่อไปในภายภาคหน้า

ในปี พ.ศ. 2563 ประเพณีไหลเรือไฟและงานกาชาดจังหวัดนครพนม วันที่ 4 – 25 ตุลาคม จัดบริเวณศาลากลางจังหวัดนครพนมและบริเวณเลียบริมฝั่งแม่น้ำโขง เขตเทศบาลเมืองนครพนม งานในปีนี้อาจจัด 10 วัน เนื่องจากอยู่ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 จึงได้ขยายจำนวนเวลาจัดงานให้มีระยะเวลานานมากขึ้น มีการไหลเรือไฟประเภทความคิดสร้างสรรค์ในวันที่ 30 กันยายน 2 ลำ และวันที่ 1 ตุลาคม 3 ลำ และวันที่ 2 ตุลาคม ซึ่งเป็นวันออกพรรษา ไหลเรือไฟประเภทสวยงามจำนวน 7 ลำ ส่วนวันอื่น ๆ ไหลเรือไฟโชว์และปล่อยกระทงสายทุกวัน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่าในปีนี้มีนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นน้อยกว่าในท้องถิ่น เนื่องจากผลกระทบของโรคโควิด 19 และมาตรการการเว้นระยะห่างทางสังคมของรัฐบาล การจัดงานในปีนี้อาจเริ่มตั้งแต่วันที่ 25 กันยายน มีพิธีเปิดบริเวณหน้าเวทีกลางภายในบริเวณศาลากลางจังหวัดนครพนม วัตถุประสงค์ของการจัดงานในครั้งนี้เพื่อเป็นการสืบทอดและอนุรักษ์ประเพณีที่มีมาแต่โบราณกาลให้คงอยู่และเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวและเผยแพร่ชื่อเสียงของ

จังหวัดนครพนมให้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย กิจกรรมภายในงานวันนี้ผู้ร่วมงานจะเป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหลักในการจัดงาน เช่น นายสยาม ศิริมงคล ผู้ว่าราชการจังหวัด และหน่วยงานราชการ ชุมชน และภาคเอกชนที่ให้การสนับสนุน และในวันที่ 29 กันยายน เป็นวันสำคัญของงานอีกวันหนึ่งที่ทางคณะกรรมการการตัดสินเรือไฟนครพนม ได้ลงพื้นที่เยี่ยมชมและประเมินเก็บคะแนนชมเรือไฟจากทั้ง 12 อำเภอ ที่มาจัดเตรียมทำชมเรือไฟบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงถนนสุนทรวิจิตร โดยจะมีการมาเตรียมตัวก่อนงานเริ่มประมาณหนึ่งเดือน เนื่องจากการสร้างเรือไฟต้องใช้ระยะเวลา โดยทั้ง 12 อำเภอ ประกอบด้วย อำเภอนาหว้า อำเภอศรีสงคราม อำเภอโพนสวรรค์ อำเภอนาทม อำเภอบ้านแพง อำเภอท่าอุเทน อำเภอนาแก อำเภอปลาปาก อำเภอวังยาง อำเภอเรณูนคร อำเภอธาตุพนม และอำเภอเมืองนครพนม

จากข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่าในวันนี้บรรยากาศของการจัดงานเริ่มมีความคึกคักและตัวแทนจากแต่ละอำเภอได้มีการเตรียมพร้อมในการนำเสนอชมเรือไฟเป็นอย่างดี โดยในวันนี้มีนายสยาม ศิริมงคล ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม นายณรงค์ สวยาม ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดนครพนม นายรังสรรค์ คัมภีรนนท์ รองผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม และนายสมชาย ชำนิ รองผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม ได้เป็นประธานนำคณะกรรมการตัดสินเรือไฟเยี่ยมชมชมเรือไฟจากอำเภอต่าง ๆ ที่กำลังสร้างเรือไฟ โดยเริ่มจากบริเวณหน้าโรงเรียนวันตยานันท์ ถนนสุนทรวิจิตร และย้อนขึ้นมาเรื่อย ๆ ตามริมแม่น้ำโขงจนถึงใกล้ ๆ บริเวณลานพญาศรีสัตตนาคราช โดยมีการสร้างเรือไฟ 12 ลำเพื่อการประกวดแข่งขันและไหลโชว์ในช่วงวันออกพรรษา โดยปกติในปีที่ผ่านมาจะมีการไหลเรือไฟในวันออกพรรษาวันเดียว แต่ปีนี้ได้มีการขยายวันไหลเรือไฟเป็น 3 วัน คือ วันที่ 30 กันยายน-2 ตุลาคม 2563 โดยการเยี่ยมชมของคณะกรรมการนี้จะได้รับการต้อนรับจากชมเรือไฟในแต่ละอำเภอแตกต่างกันไป เช่น บางอำเภอมีการแสดงฟ้อนรำ เช่น อำเภอธาตุพนม บางอำเภอมีการนำเสนออาหารขึ้นชื่อประจำถิ่น แต่ละชมจะมีการนำเสนออัตลักษณ์หรือของดีของท้องถิ่น เช่น สินค้าเด่นประจำชุมชน และการนำเสนอแบบเรือไฟที่อำเภอตนเองสร้าง มีการอธิบายถึงลักษณะของเรือไฟว่าอำเภอของตนนั้นสร้างอย่างไร ยาวและสูงเท่าไร โดยเรือไฟที่เข้าประกวดแข่งขันนั้นจะมีความยาวอยู่ระหว่าง 60 - 80 เมตร และความสูงจะอยู่ระหว่าง 20 - 30 เมตร โดยการออกแบบของแต่ละอำเภอจะมีการออกแบบที่เน้นแนวคิดหลักในการนำเสนอจุดเด่นของอำเภอตนเอง เช่น ลวดลายและเทคนิคต่าง รวมทั้งการนำเสนอจุดเด่นของจังหวัดนครพนม การสื่อแนวคิดถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์รวมทั้งวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ของแต่ละชุมชน นอกจากนี้ยังมีการสื่อถึงแนวคิดในการป้องกันและเฝ้าระวังโรคโควิด-19 อีกด้วยเนื่องจากในช่วงของการจัดงานนั้นประเทศไทยและจังหวัดนครพนมยังอยู่ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคนี้

กิจกรรมสำคัญในช่วงวันไหลเรือไฟ จะเริ่มในวันที่ 30 กันยายน 2565 ก่อนจะเริ่มการไหลเรือไฟ คือพิธีอัญเชิญไฟพระฤกษ์และพิธีการทางศาสนา ก่อนไหลเรือไฟ โดยพิธีอัญเชิญไฟพระฤกษ์จะเริ่มในเวลา 14.40 น. เริ่มตั้งขบวนรถอัญเชิญไฟพระฤกษ์บริเวณแยกวัดอรุณกาวาส ถนนนิตโย มายังบริเวณหน้าศาลหลักเมือง ถนนอภิบาลบัญชา ขบวนอัญเชิญไฟพระฤกษ์จะประกอบด้วยรถยนต์อัญเชิญไฟพระฤกษ์พระราชทาน โดยมีนายรังสรรค์ คัมภีรานนท์ รองผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม อัญเชิญไฟพระฤกษ์ลงจากรถยนต์ มีวงดุริยางค์ บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี รองผู้ว่าราชการจังหวัดส่งมอบไฟ พระฤกษ์ให้กับผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม และผู้ว่าราชการจังหวัดได้อัญเชิญไฟพระฤกษ์ขึ้นประดิษฐานบนบุษบกในขบวนอัญเชิญไฟพระฤกษ์ ขบวนอัญเชิญไฟพระฤกษ์เคลื่อนขบวนไปยังศาลหลักเมืองโดยใช้เส้นทางตามถนนอภิบาลบัญชาไปยังศาลหลักเมือง เมื่อรถยนต์อัญเชิญไฟพระฤกษ์มาจอดบริเวณหน้าศาลหลักเมือง หัวหน้าส่วนราชการ และนายอำเภอ ทั้ง 12 อำเภอได้ตั้งแถวรอรับไฟพระฤกษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดได้อัญเชิญไฟพระฤกษ์ลงจากรถยนต์ และอัญเชิญไฟพระฤกษ์ขึ้นประดิษฐานบนแท่นบุษบกในบริเวณพิธี

ภาพที่ 10 ขบวนแห่ไฟพระฤกษ์

งานเทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ จังหวัดนครพนม 2563

หลังจากนั้นในเวลา 16.00 น. จะเป็นพิธีทางศาสนา ก่อนไหลเรือไฟ บริเวณศาลหลักเมือง โดยผู้ว่าราชการจังหวัดขึ้นสักการะศาลหลักเมืองและเข้าประจำที่บริเวณ ประรำพิธีเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ประธานสงฆ์ให้ศีล หลังจากนั้นผู้ว่าราชการจังหวัดได้จุดไฟพระฤกษ์จากแท่นประดิษฐานไปจุดต่อบนเรือไฟจำลอง พระสงฆ์สวดชยันโต พราหมณ์ กล่าวบวงสรวงเทพารักษ์ และกล่าวถวายเรือไฟ ในช่วงท้ายพิธี ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมจุดไฟพระฤกษ์บนเรือไฟจำลองต่อนายอำเภอทุกอำเภอที่ส่งเรือไฟเข้าประกวด ได้นำไปจุดต่อในเรือไฟของตนเองเพื่อความเป็นสิริมงคลก่อนไหลเรือไฟ โดยนายอำเภอแต่ละอำเภอจะได้นั่งในรถรางที่จังหวัดเตรียมไว้ให้นำนํ้าไฟพระฤกษ์ไปยังขุมเรือไฟของแต่ละอำเภอ ก่อนที่จะมีการไหลเรือไฟในคืนวันนี้เป็นวันแรก

การไหลเรือไฟจะมี “เรือไฟโชว์” คั่นละ 3 ลำ เป็นเรือไฟขนาดเล็ก ความยาว 30 เมตร เป็นเรือที่รับผิดชอบจัดทำโดยสำนักงานปกครองจังหวัดนครพนม โดยจะไหลโชว์ทุกคืนของการจัดงาน ส่วนเรือไฟจาก 12 อำเภอมีลำดับการปล่อยเรือไฟที่เข้าประกวดในงานประเพณีไหลเรือไฟจังหวัดนครพนม เริ่มจากวันที่ 30 กันยายน 2563 จะเป็นการประกวดไหลเรือไฟประเภทความคิดสร้างสรรค์ เรือไฟที่เข้าประกวด คือ อำเภอนาหว้า อำเภอวังยาง และวันพฤหัสบดีที่ 1 ตุลาคม 2563 จะเป็นการประกวดไหลเรือไฟประเภทความคิดสร้างสรรค์ อำเภอบ้านแพง อำเภอปลาปาก และอำเภอนาแก ส่วนวันที่ 2 ตุลาคม เป็นวันออกพรรษา ถือเป็นวันสำคัญที่สุด จะเป็นการประกวดเรือไฟประเภทสวยงาม เรือไฟที่เข้าร่วมประกวด มี 7 อำเภอคือ คือ อำเภอศรีสงคราม อำเภอโพนสวรรค์ อำเภอนาทม อำเภอกำแพงแสน อำเภอเมืองนครพนม อำเภอเรณูนคร และอำเภอธาตุพนม จากข้อมูลภาคสนามพบว่าในวันออกพรรษานั้นบรรยากาศการชมการไหลเรือไฟมีประชาชนเข้ามาชมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในจุดที่คณะกรรมการประเมินการตัดสินตั้งชมอยู่คือบริเวณลานตะวันเบิกฟ้า ซึ่งจุดนี้จะมีการหยุดเรือไฟให้คณะกรรมการได้ชม และบริเวณนี้จะเป็นจุดที่ทางจังหวัดจัด “โต๊ะพาแลง” ที่ทางจังหวัดได้เปิดขายให้นักท่องเที่ยวที่สนใจสามารถจองและสามารถนั่งรับประทานอาหารไปพร้อม ๆ กับการชมการแสดงดนตรีพื้นเมืองบนเวทีที่อยู่ริมโขงและการชมการไหลเรือไฟจุดนี้เรือไฟแต่ละลำจะมีการจุดพลุและการนำเสนอเทคนิคต่าง ๆ เพื่อสร้างความประทับใจต่อคณะกรรมการและผู้ชมที่มีความหนาแน่น โดยจะมีนักท่องเที่ยวทั้งในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่น โดยจะมีการกระหน่ำสาย หรือที่ชุมชนจะเรียกว่า “ไข่พญานาค” ปล่อยมาสร้างบรรยากาศที่สวยงาม ระยะทางในการไหลเรือไฟจะเริ่มตั้งแต่จุดที่เรือตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงและจะไหลไปจนถึงลานพญาศรีสัตตนาคราชและไปจอดที่โรงแรมฟอร์จูนวิวโขงที่อยู่ท้ายเมือง บรรยากาศในปี 2563 นี้แม้จะประสบกับปัญหาเรื่องโรคโควิด-19 จนทำให้นักท่องเที่ยวลดน้อยลงกว่าปีก่อน ๆ อย่างไรก็ตาม ถือว่ายังมีจำนวนนักท่องเที่ยวในท้องถิ่นมาร่วมชมอย่างหนาแน่น ส่วนต่างท้องถิ่นนั้นแม้จะไม่มากเท่าปีก่อน ซึ่งเป็นช่วงก่อนจะมีสถานการณ์โรคโควิด-19 ระบาด แต่ก็ถือว่าบรรยากาศความอลังการและความตื่นตาตื่นใจของงานไหลเรือไฟยังคงอยู่

ภาพที่ 11 ซ้าย: เรือไฟ อำเภอนาแก ขวา: เรือไฟ อำเภอท่าอุเทน
เทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2563

ผลการประกวดเรือไฟทางน้ำประเภทสวยงาม ประจำปี 2563 อันดับ 1 คือ อำเภอท่าอุเทน อันดับ 2 คืออำเภอมืองนครพนม อันดับ 3 อำเภอนาทม นอกจากนี้ยังมีรางวัลศิลปินเรือไฟ ประเภทสวยงาม ได้แก่ นายสมศักดิ์ ชุ่มแจ่ม เรือไฟของอำเภอท่าอุเทน เป็นเรือไฟที่นำเสนออลวดลายบนเรือไฟด้วยแนวคิดการหลอมรวมชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เช่น สัญลักษณ์ธงชาติ พระพุทธรูปปางลีลา เทวดา และพญานาค แสดงถึงการที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สัญลักษณ์ประจำพระมหากษัตริย์และพระราชินี นอกจากนี้ยังมีการสร้างอลวดลายเป็นรูปพญานาค สัญลักษณ์ของท้องถิ่นพระธาตุท่าอุเทนซึ่งเป็นศูนย์รวมใจของชาวท่าอุเทน โดยเรือไฟของอำเภอท่าอุเทนได้จัดแสดงการจุดพลุบนผืนน้ำและการแสดงพลุบนฟ้าชุดใหญ่ระหว่างจุดตรงจุดลานตะวันเบิกฟ้าเพื่อแสดงให้เห็นคณะกรรมการได้รับชม ระหว่างจุดพลุที่มีความสวยงามตระการตานี้ได้เรียกเสียงปรบมือและการร้องชื่นชมจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก ส่วนรางวัลประเภทความคิดสร้างสรรค์ อันดับ 1 ได้แก่ อำเภอนาแก อันดับ 2 อำเภอปลาปาก และอันดับ 3 อำเภอนาหว้า อำเภอนาแกที่ได้รางวัลที่ 1 นั้น ลักษณะเรือไฟ มีความยาว 70 เมตร มีดวงไฟจำนวน 15,000 ดวง มีการนำเสนออลวดลายเรือไฟเป็นรูปพญาศรีสัตตนาคราชพันไฟ มีคลื่นที่ซัดสาดอยู่ข้างล่างพญานาค และมีตัวหนังสือ COVID 19 เปรียบเสมือนเป็นพาหนะการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ในเมืองไทยและทั่วโลกกำลังประสบปัญหา แต่ด้วยพระบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์และองค์พระธาตุพนมซึ่งเป็นสัญลักษณ์ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนาจะช่วยให้ทุกอย่างคลี่คลาย พญาศรีสัตตนาคราชที่คอยคุ้มครองจะเล่นฝ่าเกลียวคลื่นที่ซัดสาดและพระอาทิตย์ที่อยู่ข้างบนแสดงถึงความหวังของชาวนครพนมว่าจะผ่านสถานการณ์นี้ไปได้และพบกับสิ่งที่สวยงาม

การตักบาตรเทโวโรหณะ

การตักบาตรเทโวโรหณะยังจัดตามปกติในเช้าวันเสาร์ที่ 3 ตุลาคม 2563 เนื่องจากเป็นพิธีทางพุทธศาสนา โดยจัดในช่วงเวลา 07.00 น. บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงหน้าลานพมมนาชา ถนนสุนทรวิจิตร มีข้าราชการ พนักงานของเทศบาล ประชาชนทั่วไปและนักท่องเที่ยวได้เข้าร่วมตักบาตรกันเป็นจำนวนมากโดยมีพระครูศรีปริยัติการ (อรุณ จิตฺตเมโธ) เจ้าอาวาสวัดโอกาสศรีบัวบาน นำคณะสงฆ์รับบิณฑบาต

4.1.4 เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

งานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลกถือว่าเป็นงานสำคัญของจังหวัดหนองคายที่สัมพันธ์กับประเพณีในฮีตสิบสอง คือการจัดงานบุญออกพรรษาในฮีตที่สิบเอ็ดและเป็นงานที่มีชื่อเสียงระดับประเทศเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มี “ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค”^{*} ลอยขึ้นมาจากแม่น้ำโขง โดยเชื่อว่าจะลอยขึ้นมาในพื้นที่หนองคายในช่วงวันออกพรรษาของทุกปี การจัดงานนี้ถือเป็นเทศกาลใหญ่ของจังหวัดเนื่องจากจัดกิจกรรมหลายอำเภอ ทางจังหวัดหนองคายเรียกการจัดงานรวมหลายอำเภอในจังหวัดว่า เป็นการจัดงานประเพณีออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก ปี พ.ศ. 2561 มีการจัดงานใน 3 อำเภอคือ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย และอำเภอรัตนวาปี ปี พ.ศ. 2562 จัดงาน 5 อำเภอ โดยมีสองอำเภอที่เพิ่มมาคือ อำเภอศรีเชียงใหม่ และอำเภอท่าบ่อ

ในปี พ.ศ. 2561-2562 ซึ่งเป็นปีที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม มีการจัดงานในอำเภอเมืองวันที่ 21-27 ตุลาคม 2561 และวันที่ 10-16 ตุลาคม 2562 บริเวณลานวัฒนธรรมริมโขงหน้าวัดลำดวนและในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดหนองคาย กิจกรรมเด่นภายในงานออกพรรษาในเขตเทศบาลเมืองหนองคายคือ คือ การบวงสรวงพญานาค การรำบูชาพญานาค การแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค การลอยเรือไฟกาบกล้วย มหกรรมถนนอาหาร การออกร้านขายสินค้า การแข่งขันเรือยาวชิงถ้วยพระราชทาน และการตักบาตรเทโวโรหณะ เป็นต้น การจัดงานในอำเภอเมืองหนองคายนั้นจะเริ่มขึ้นก่อนอำเภออื่น ๆ เป็นกิจกรรมก่อนถึงวันออกพรรษาเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยวก่อนจะกระจายไปยังอำเภออื่น ๆ ที่จัดงาน พื้นที่อำเภอเมืองหนองคายจึงถือเป็นพื้นที่หลักในการเริ่มต้นเทศกาลบั้งไฟพญานาคโลก วัตถุประสงค์การจัดงานเทศกาลออกพรรษาของอำเภอเมืองเพื่อเป็นการสนับสนุนการท่องเที่ยวจังหวัดหนองคาย สนับสนุน

^{*} ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค (ลูกไฟพญานาค) หมายถึง ลูกไฟที่ลอยขึ้นจากแม่น้ำโขงและลำห้วยสาขาริมฝั่งโขง สูงประมาณ 30-50 เมตร แล้วหายวับไปโดยไม่มีการไต่ลงมาเช่นบั้งไฟทั่วไป มีลักษณะเป็นลูกไฟสีชมพู มักขึ้นในช่วงหัวค่ำ เวลาจะแตกต่างกันไปในแต่ละแห่ง (กลานา คักดีชูวงศ์, 2548 : 8) คนในท้องถิ่นอีสานส่วนหนึ่งเชื่อว่าเป็นลูกไฟที่เกิดจากการกระทำของพญานาคช่วงวันออกพรรษาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาในโอกาสที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับลงมาสู่โลกมนุษย์หลังจากเสด็จโปรดพระมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

งานประเพณีท้องถิ่นของจังหวัดหนองคาย และส่งเสริมให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวมีโอกาสได้เลือกรับประทานอาหารที่หลากหลาย สะอาด และถูกหลักอนามัยในงานมหกรรมถนนอาหาร

กิจกรรมสำคัญของการจัดงานประเพณีออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาคนั้น ในวันแรกคือวันพื้สบดีที่ 10 ตุลาคม 2562 ซึ่งถือเป็นวันเปิดงาน คือพิธีบวงสรวงพญานาค บริเวณลานวัฒนธรรมริมโขง หน้าวัดลำดอน ที่มีประติมากรรมพญานาคคู่ตั้งอยู่ พิธีนี้เริ่มขึ้นเมื่อเวลา 17.00 น. โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดหนองคายและนายกเทศมนตรีหนองคายเข้าร่วม หลังจากบวงสรวงเสร็จก็จะเป็นการรำบูชาพญานาค

ส่วนวันที่ 13 ตุลาคม 2562 ซึ่งถือเป็นวันออกพรรษา จะมีพิธีสำคัญในตอนเช้า คือ พิธีบวงสรวงเจ้าแม่สองนาง ณ บริเวณท่าน้ำวัดหายโศก และพิธีบวงสรวงพระธาตุกลางน้ำ บริเวณท่าน้ำวัดสิริมหากัจจายน์ และมีการเคลื่อนขบวนแห่ปราสาทผึ้งไปยังบริเวณหน้าพระธาตุหล้าหนอง นอกจากนี้ในช่วงเช้ายังมีการแข่งขันเรือยาวท้องถิ่นไม่เกิน 55 ฝีพาย การแห่ขบวนปราสาทผึ้งแบบดั้งเดิม ส่วนงานสำคัญในตอนเย็นซึ่งจัดบริเวณลานวัฒนธรรมริมโขงหน้าจากบริเวณใกล้ตลาดท่าเสาตั้งไปถึงหน้าวัดลำดอนและหน้าวัดศรีบุญเรือง วันนี้มีการแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค บริเวณหน้าวัดศรีบุญเรืองเป็นสุดท้าย โดยการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนาน บั้งไฟพญานาคในปีนี้ จัดแสดง 4 วัน ระหว่างวันที่ 10-13 ตุลาคม

ภาพที่ 12 พิธีบวงสรวงพญานาคที่ลานวัฒนธรรม หน้าวัดลำดอน วันที่ 10 ตุลาคม 2562
งานเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

การบวงสรวงพญานาคของอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย จัดขึ้นในวันที่ 10 ตุลาคม 2562 บริเวณลานพญานาคหน้าวัดลำดอน ซึ่งเป็นวันที่มีพิธีเปิดงาน การบวงสรวงในครั้งนี้นายยอดยิ่งราชตั้งใจ เป็นพิธีกรได้ประชาสัมพันธ์เป็นการบวงสรวงพ่อปู่ศรีสุทโธ ผู้ปกปักรักษาแม่น้ำโขง พรหมณ์ผู้ประกอบพิธีคือ อาจารย์จำเนียร อินทา โดยพิธีการเริ่มในตอน 17.00 น. ภายในงานมีส่วน

ราชการเข้าร่วม รวมทั้งคนในชุมชน นักท่องเที่ยว และสื่อมวลชน ประธานในพิธี คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด คือ นายธณชัย จิตวิเศษ เป็นผู้จุดธูปเทียน เทียนชัย เทียนเงิน และเทียนทอง และรูป 19 ดอก โดยในพิธีนี้ผู้เข้าร่วมพ่อนำบวงสรวงตั้งแถวกันอยู่หน้าลานพิธีพร้อม หลังจากนั้นจะเป็นการปักธูปที่เครื่องบวงสรวง ซึ่งได้แก่ หลังจากนั้นพราหมณ์จะเริ่มกล่าวให้ทุกคนตั้งนะโม 3 จบ ก่อนจะกล่าวบทอัญเชิญ บทบูชาพญานาค เน้นอัญเชิญพญาศรีสุทโธนาคราชที่สถิตอยู่ที่แม่น้ำโขง บริเวณนี้ รวมถึงถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มารับเครื่องสักการะบวงสรวง บทถวายพร โดยเครื่องบวงสรวง สิ่งเว่นั้นมีบายศรี น้ำมะพร้าว ผลไม้ เป็นเครื่องสักการะ ระหว่างที่อยู่ในพิธีนี้นางรำที่เข้าร่วมทั้ง 672 คน ซึ่งเป็นตัวแทนจากชุมชนในเขตเทศบาลเมืองหนองคาย จะแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองอีสาน นุ่งพณมือ โดยมีหัวหน้าหน่วยงานราชการต่าง ๆ นั่งอยู่ด้านหน้าแถวคณะนางรำ ส่วนประชาชนและนักท่องเที่ยวจะนั่งอยู่บริเวณรอบ ๆ ลานวัฒนธรรม

พิธีบวงสรวงทางพราหมณ์นั้นใช้เวลาประมาณ 30 นาที หลังจากนั้นพราหมณ์ประจำพิธีได้นำผู้ว่าราชการจังหวัดและคณะผู้บริหารไปรยข้าวตอกดอกไม้เพื่อเป็นการส่งครู ระหว่างนี้มีการเป่า แตรสังข์ประกอบด้วย หลังจากนั้นผู้เข้าร่วมพ่อนำจะได้มีการเตรียมตัวรำถวายพญานาคในเพลงพื้นเมืองมาลาดอกไม้ มีนักแสดงเข้าร่วมการรำด้วย คือ แชนด์ พลอยปภัส วรพิสิษฐ์กุล และปรាប់ปฎล สุวรรณบาง โดยนักแสดงทั้งสองคนรวมทั้งหัวหน้าคณะผู้ฝึกการจะยืนอยู่ด้านหน้าเวที บวงสรวง ก่อนเริ่มรำนั้นได้มีการยกมือไหว้อธิษฐานขอพร โดยในงานครั้งนี้การแสดงดนตรีพื้นเมือง ประกอบการรำบวงสรวงเป็นการแสดงดนตรีสดจากคณะนักเรียนโรงเรียนเทศบาล 3 ยุวบูรณ์บำรุง และขับร้องโดยนายปวีร์ศรี มั่งสี จากโรงพยาบาลหนองคาย และคุณครูตระกูล สุนทรชัย จากโรงเรียน อักษรดูลิวิทยา ซึ่งเพลงที่ใช้ประกอบการรำรำมีทั้งเพลงบรรเลงและเพลงขับร้อง เช่น เพลงมาลา ดอกดอกไม้ เพลงบูชาครู เพลงประจำจังหวัดหนองคาย เป็นต้น โดยการรำบวงสรวงใช้เวลาประมาณ 20 นาที

กิจกรรมสำคัญในตอนค่ำช่วง 19.30 น. คือการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค “มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นาฏนันทการ” บริเวณหน้าวัดศรีบุญเรือง โดยการแสดงครั้งนี้มีผู้ว่าราชการจังหวัดและหัวหน้าส่วนราชการเข้าร่วมรับชม รวมถึงประชาชนและนักท่องเที่ยวด้วย การแสดงนี้ถือได้ว่าเป็นกิจกรรมหลักของงานออกพรรษาที่อำเภอเมือง เป็นการแสดงที่จัดต่อเนื่องมา ยาวนานปีนี้เป็นปีที่ 22 การแสดงชุดนี้แบ่งออกเป็น 4 องค์ โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับความสำคัญของ แม่น้ำโขงที่เปรียบเสมือนสายโลหิตของชาวหนองคาย ตำนานการเกิดแม่น้ำโขง หรือตำนานนาคที่ หนองแสง นิทานเรื่องพญาคันคากซึ่งเป็นที่มาการเกิดประเพณีบุญบั้งไฟ ตำนานนาคขอพบ ดังที่กล่าว ไปในบทที่ 3 แล้วนั้น การแสดงได้รับความสนใจจากผู้ชมเป็นอย่างมาก บรรยากาศในงานเทศกาล ออกพรรษาของอำเภอเมืองในตอนกลางคืนนอกจากจะมีกิจกรรมหลักคือการแสดงแสง สี เสียง

เปิดตำนานบั้งไฟพญานาคแล้ว ยังมีนิทรรศการเรือยาวโบราณ โดยจัดเป็นขุมนิทรรศการอยู่บริเวณลานวัฒนธรรมริมโขง โดยมีการนำเรือยาวโบราณมาจัดแสดงให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวได้ชม รวมทั้งการจัดแสดงประวัติของเรือแต่ละลำบนบอร์ดจัดนิทรรศการให้ความรู้ การแสดงนิทรรศการเรือยาวในงานออกพรรษานี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนชาวจังหวัดหนองคายมีความผูกพันกับแม่น้ำโขง และมีประเพณีการแข่งขันเรือยาวมาตั้งแต่โบราณ เรือที่จัดแสดงเป็นเรือประจำชุมชนที่ใช้ในการแข่งขันในงานประเพณีออกพรรษาและงานอื่น ๆ เช่น เรือนางพญาค่าปลิว เรือเจ้าแม่ปทุมรัตน์ เรือฉัตรชัยนาวา และเรือแก้วคุณเมือง เป็นต้น

ภาพที่ 13 การแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค
ในงานเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ปี 2562

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมสำคัญอีกคือ การจัดกิจกรรมลอยเรือไฟกาบกล้วย ซึ่งจัดเป็นขุมนอยู่ลานวัฒนธรรม ริมโขงบริเวณหน้าสำนักงานเจ้าท่า ภูมิภาคที่ 7 โดยมีขุมนที่จัดให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวถ่ายภาพกับกระทงกาบกล้วย โดยแนวคิดที่ใช้ในการจัดกิจกรรมนี้คือ การให้ประชาชนที่เข้าร่วมงานได้เรียนรู้จากปราชญ์ท้องถิ่นที่มาสาธิตการทำกระทงกาบกล้วยและสืบสานประเพณีท้องถิ่นที่ของชุมชนหนองคายที่อยู่ริมโขง กระทงกาบกล้วยนี้ คือการนำกาบกล้วยมาทำเป็นเรือจุดเทียนไว้ในกาบกล้วย ข้างในประดับด้วยดอกไม้ และนำไปลอยบริเวณแม่น้ำโขงเพื่อเป็นการบูชา รอยพระพุทธบาทที่พญานาคได้ทูลขอพระพุทธเจ้าไว้และเป็นการบูชาพญานาคที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำโขง ตามความเชื่อของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันออกพรรษาจะมีการลอยกระทงกาบกล้วยที่ทางคณะผู้จัดคือหอการค้าจังหวัดหนองคายได้เตรียมไว้ ดังจะได้กล่าวละเอียดในหัวข้อต่อไป

4.1.5 เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

จากข้างต้นนอกจากเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลกจะจัดในเขตอำเภอเมืองแล้วยังมีการจัดงานที่อำเภอโพนพิสัยอีกด้วย เนื่องจากเป็นพื้นที่หลักในการจัดงานเทศกาล

ออกพรรษาของจังหวัดหนองคาย เพราะเป็นพื้นที่ที่ติดริมแม่น้ำโขงและเกิดปรากฏการณ์บังไฟพญานาคเป็นจำนวนมาก (นับจำนวนบังไฟพญานาคเป็นลูก) และเป็นการจัดเพื่อบวงสรวงพญาพิสัยสัตตนาคราช ประติมากรรมพญานาค 7 เศียร บริเวณลานนาคาเบิกฟ้า ริมแม่น้ำโขงหน้าวัดไทยงานออกพรรษาที่โพนพิสัยเริ่มช้ากว่าอำเภอเมืองแต่ระยะในการจัดยาวนานกว่า รวมจัด 10 วัน คือระหว่างวันที่ 23 ตุลาคม - 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2561 และ 12 - 21 ตุลาคม พ.ศ. 2562 กิจกรรมเด่นในงาน คือ การบวงสรวงพญาพิสัยสัตตนาคราชที่ลานนาคาเบิกฟ้าริมโขงหน้าวัดไทย การรำบวงสรวงพญานาคของคนในชุมชน การชมบังไฟพญานาค ประเพณี ไหลกองฮ่า การแสดง แสง สี เสียงตำนานเมืองปากห้วยหลวง (ตำนานเมืองโพนพิสัย) การตักบาตรเทโวโรหณะ และการออกร้านขายสินค้า เป็นต้น

งานประเพณีออกพรรษา ไหลเรือไฟ บังไฟพญานาคโลก ในปี พ.ศ. 2562 (Naga Fire Miracle of Faith 2019) จัดงานระหว่างวันที่ 12 - 21 ตุลาคม พ.ศ. 2562 เป็นการจัดกิจกรรมต่อเนื่อง 10 วัน โดยมีกิจกรรมมากมายดังที่กล่าวไปข้างต้น จากการเก็บข้อมูลภาคสนามในวันที่ 13 ตุลาคม ซึ่งเป็นวันออกพรรษา กิจกรรมหลักในช่วงเช้า คือ พิธีบวงสรวงพญานาคแบบดั้งเดิม การทำบุญ 9 วัด นมัสการหลวงพ่อบุญเรือง การจัดแสดงมรดกทางวัฒนธรรมชาวอำเภอโพนพิสัยที่ศูนย์เฉลิมราชพิพิธภัณฑ์เมืองโพนพิสัย และกิจกรรมในช่วงเย็นคือพิธีบวงสรวงพญานาคที่บริเวณนาคาเบิกฟ้า

พิธีบวงสรวงพญานาคแบบดั้งเดิม จัดที่บริเวณปากห้วยหลวง เวลา 07.00 น. ซึ่งมีศาลหลักเมืองโพนพิสัย และในบริเวณใกล้เคียง กันมีศาลเจ้าปู่ย่าเมืองโพนพิสัยตั้งอยู่ด้วย จากข้อมูลภาคสนามบริเวณปากห้วยหลวงนี้เป็นทางแยกแม่น้ำโขงมีลักษณะเป็นทางสามแพร่ง ชาวบ้านเชื่อว่าที่ตรงนี้มีเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางน้ำเป็นผู้รักษาทางสามแพร่งอยู่ มีนายอำเภอโพนพิสัย นายถาวร สังขมาน มาเป็นประธานในพิธี ก่อนจะเริ่มพิธีนั้นมีการตั้งโต๊ะบวงสรวงไว้ที่บริเวณหน้าศาลหลักเมือง และมีเครื่องบวงสรวงคือบายศรีต้น 7 ชั้น 1 พาน และ บายศรีต้น 5 ชั้น จำนวน 4 พาน พร้อมด้วยเครื่องบวงสรวง เช่น เครื่องหมากพลู เมล็ดธัญพืช ผลไม้ ได้แก่ สับปะรด แก้วมังกร กล้วย กล้วย มะพร้าว น้ำเปล่า น้ำแดง น้ำเขียว น้ำส้ม นมถั่วเหลือง นมเปรี้ยว เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจัดเตรียมแพที่มีเครื่องอัฐบริวารและของใช้ เช่น เสื้อผ้า ผ้าห่ม เพื่อจะนำไปลอยแพในพิธีกองฮ่า (กองฮ่าง) ซึ่งเป็นพิธีที่จัดขึ้นหลังเสร็จสิ้นงานออกพรรษา 1 วัน ผู้วิจัยพบว่างานพิธีบวงสรวงนี้เน้นไปทางพิธีพราหมณ์อย่างเดียวเท่านั้น ไม่ได้มีพิธีทางศาสนาพุทธ ผู้เข้าร่วมนั้นมีเฉพาะหัวหน้าหน่วยงานราชการ บุคลากรจากเทศบาลเมืองโพนพิสัย และสื่อมวลชนเล็กน้อย และผู้เข้าร่วมพิธีหลักอีกส่วนคือเจ้าแม่นางเทียม หรือ ผู้หญิงที่เป็นร่างทรง เช่น เจ้าพ่อเทพ ชมพุดิน เจ้านางสไบแพรว เจ้าแม่คำยอต เจ้าพ่อคำเที่ยง เป็นต้น พิธีการเริ่มโดยประธานพิธี คือนายอำเภอ จตุรบุเทียน บุษบา หลังจากนั้น

พ่อพราหมณ์เนาวรัตน์ ศรีกุลวงศ์ กล่าวบทอัญเชิญ บทบูชา และบทอวยพร หลังจากเสร็จพิธี เหล่านางเทียมประมาณ 20 คน จะออกมาพ้อนรำประกอบดนตรีอย่างสนุกสนาน เป็นอันเสร็จพิธี บวงสรวงพญานาคในช่วงเช้า ตามปกติแล้วเหล่านางเทียมจะมีงานบวงสรวงหรือเลี้ยงเจ้าพ่อกัน ในช่วงหลังสงกรานต์ของทุกปี แต่ในวันออกพรรษาที่มีการบวงสรวงพญานาคนั้นก็เป็นอย่างหนึ่ง ที่นางเทียมจะได้มาชุมนุมกัน

ภาพที่ 14 ซ้าย: พิธีบวงสรวงพญานาคแบบดั้งเดิมในวันออกพรรษา ปี 2562
ที่บริเวณเสาหลักเมือง อำเภอโพธิ์ชัย
ขวา: เหล่าช่างทรงหรือนางเทียมรำบวงสรวงพญานาค

พิธีกรรมที่สำคัญของงานออกพรรษาที่โพธิ์ชัยคือ พิธีบวงสรวงวันเปิดโลก บูชาพระพุทธเจ้า และบูชาพญานาค และการชมปรากฏการณ์บังไฟพญานาคริมโขงในตอนกลางคืน พิธีบวงสรวงนั้นจัดที่ลานนาคาเบิกฟ้า ริมโขงหน้าวัดไทย บริเวณที่มีประติมากรรมพญานาคพญาพิสัยสัตตนาคราช ซึ่งเป็นประติมากรรมพญานาคที่สร้างขึ้นใหม่ในช่วงที่ทางเทศบาลเมืองโพธิ์ชัยปรับปรุงลานวัฒนธรรมริมของบริเวณช่วงวัดไทยในช่วง พ.ศ. 2560 การจัดโต๊ะเครื่องบวงสรวงนั้นจะจัดวางอยู่ข้างหน้าประติมากรรมพญานาค เครื่องบวงสรวงประกอบด้วย บายศรีตั้น ก่อนจะเริ่มพิธีบวงสรวงนั้นเป็นพิธีเปิดงานซึ่งมีหัวหน้าส่วนราชการและคณะกรรมการการจัดงานจากเทศบาลเมืองโพธิ์ชัยเข้าร่วม มีนายถาวร สังขมาน นายอำเภอโพธิ์ชัย ประธานการจัดงานเป็นผู้กล่าวรายงานและมีรองผู้ว่าราชการจังหวัด นายสุชน ภัยธราช ประธานในพิธีเป็นผู้กล่าวเปิดงาน นอกจากนี้ยังมีตัวแทนชุมชนโพธิ์ชัย หญิงสาวที่ใส่ชุดปฏิบัติธรรมสีขาวจำนวน 25 คน ตัวแทนชุมชนทั้ง 10 ชุมชนในเขตเทศบาลตำบลโพธิ์ชัย คณะนางรำบวงสรวง แหกผู้มีเกียรติ นักแสดง เบลล่า ราณี แคมเปน ซึ่งจะมาร่วมรำบวงสรวง เหล่าสื่อมวลชน และตำรวจที่คอยมาดูแลความเรียบร้อย บุคคลที่กล่าวมาข้างต้นจะอยู่ในบริเวณปะรำพิธี ส่วนประชาชนและนักท่องเที่ยวจะอยู่นอกบริเวณภายนอกปะรำพิธี

ช่วงประมาณ 15.00 น. ก่อนจะเริ่มพิธีบวงสรวง ทางพราหมณ์ได้มีพิธีสังข์ก่อน มีเจ้าคณะอำเภอพนพิสัย เป็นประธานในพิธีสังข์ หลังจากนั้นเป็นการบวงสรวงพิธีพราหมณ์ หมอพราหมณ์ เนาวรัตน์ ศรีกุลวงศ์ได้กล่าวบทอัญเชิญ บทบูชา และบทอวยพร เน้นการกล่าวบูชาพญาศรีสุทโธ พญาพิสัยสัตนาคราช และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ให้มารับเครื่องสักการะบวงสรวงและให้คอยปกป้องและดูแลให้ชาวพนพิสัยและ ผู้ที่เข้าร่วมพิธีมีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข หลังเสร็จสิ้นการกล่าวคำบูชา จะเป็นโปรยข้าวตอกดอกไม้ นำโดยรองผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอและหัวหน้าส่วนราชการต่าง ๆ หลังจากเสร็จพิธีพราหมณ์ นักแสดง เบลล่า ราณี แคมเปน เป็นผู้นำร่ำบวงสรวงพร้อมกับคณะนางรำ ที่มาจากชุมชนต่าง ๆ ในเขตอำเภอพนพิสัยประมาณ 1,000 คน

หลังเสร็จสิ้นพิธีบวงสรวงหน้าประติมากรรมพญาพิสัยสัตนาคราชแล้ว คณะผู้จัดงานได้เคลื่อนขบวนไปยังเวทีที่ใช้แสดงศิลปวัฒนธรรมและจัดพิธีเปิดงานอย่างเป็นทางการ นายอำเภอพนพิสัยได้กล่าวถึงที่มาการจัดงานครั้งนี้ว่า วันออกพรรษาเป็นวันสำคัญในพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เปิดโลกทั้งสาม สวรรค์ มนุษย์ และบาดาล และจากความเชื่อดังกล่าวชาวหนองคายจึงเชื่อมโยงมาสู่ปรากฏการณ์ที่มีลูกไฟเพิ่มขึ้นจากลำน้ำโขงขึ้นทุกปี เชื่อว่าเป็นการแสดงปาฏิหาริย์ของเหล่าพญานาคที่อยู่ใต้บาดาลโดยการพ่นลูกไฟขึ้นมาเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า ชาวพนพิสัยได้ตั้งชื่อว่า “บั้งไฟพญานาค” ซึ่งมีชื่อเสียงไปทั่วโลก วัตถุประสงค์ในการจัดงานนั้น มี 4 ประการ คือ ประการแรกเพื่อเป็นการอนุรักษ์และสืบสานเทศกาลบั้งไฟพญานาคโลกให้ยิ่งใหญ่ไปยัขนานาประเทศ ประการที่สองคือ เพื่อดำรงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอันดีงามของชาวพนพิสัยและสร้างสายสัมพันธ์อันลึกซึ้งของชนชาติในลุ่มแม่น้ำโขง ประการที่สาม เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและประเพณีท้องถิ่นให้เป็นที่รู้จักในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และในระดับนานาชาติ และประการสุดท้ายเพื่อให้องค์กรปกครองท้องถิ่นในพื้นที่มีการบูรณาการแผนพัฒนาท้องถิ่นและแผนส่งเสริมการท่องเที่ยวและฝึกการบูรณาการท้องถิ่นในพื้นที่อำเภอพนพิสัย

ผู้วิจัยเห็นว่าบรรยากาศในงานนั้นเต็มไปด้วยความคึกคัก ทั้งจากการที่ประชาชนและนักท่องเที่ยวที่มีศรัทธามารอเข้าร่วมพิธีบวงสรวงพญานาค การรชมการร่ำบวงสรวงของนักแสดง เบลล่า ราณี กับคณะนางรำที่เป็นตัวแทนชุมชน และการรชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคบริเวณริมโขง นอกจากนี้ยังมีการออกร้านขายอาหารและสินค้าอบรมิฝั่งโขง ส่วนพื้นที่ที่อยู่ในเขตอำเภอเมืองก็มีการออกร้านขายสินค้า OTOP สินค้าอุปโภคบริโภค ทำให้บรรยากาศในวันออกพรรษาของอำเภอพนพิสัยหนาแน่นไปด้วยนักท่องเที่ยวในท้องถิ่นและต่างถิ่นเป็นจำนวนมาก

ภาพที่ 15 งานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก ปี 2562 อำเภอนิพนธ์

ซ้าย: พิธีบวงสรวงพญานาคและพญาพิสัยสัตนาคราช

ขวา: การรำบวงสรวงพญานาคของตัวแทนชุมชน มีแขกรับเชิญร่วมรำ คือ เบลล่า ราณี แคมเปน

จากข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่า ในช่วงปีที่ผ่านมาบั้งไฟพญานาคขึ้นที่อำเภอนิพนธ์ค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะบริเวณหน้าวัดไทยซึ่งเป็นสถานที่ใช้จัดกิจกรรมหลักในงานออกพรรษา อย่างไรก็ตาม นักท่องเที่ยวยังคงเดินทางมาที่นิพนธ์เป็นจำนวนมาก ปกติแล้วบั้งไฟพญานาคจะขึ้นในช่วงเย็นถึงค่ำแต่นักท่องเที่ยวที่ต่างรีบมาจับจองพื้นที่ริมฝั่งโขงกันตั้งแต่ช่วงกลางวัน และเมื่อเข้าสู่ช่วงพิธีบวงสรวงในตอนเย็นบริเวณหน้าวัดไทยจะเต็มไปด้วยนักท่องเที่ยวที่มารอชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัย ในช่วงค่ำหลังเสร็จพิธีบวงสรวงมีนักท่องเที่ยวที่มารอชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคกันอย่างคับคั่ง ส่วนใหญ่จะเป็นการมาชมแบบเป็นหมู่คณะและครอบครัว บรรยากาศการรอให้บั้งไฟพญานาคขึ้นมาเป็นไปอย่างสนุกสนาน ทุกคนจะมองไปยังแม่น้ำโขงเพื่อรอชมอย่างใจจดใจจ่อ และหากมีแสงหรือเสียงใด ๆ ที่ทำให้เข้าใจว่าเป็นบั้งไฟพญานาค จะมีเสียงโห่ร้องด้วยความยินดี และเมื่อเห็นว่าเป็นเพียงพลุธรรมดา หรือ แสงจากฝั่งชุมชนลาว บ้านดอนเมืองเวียงจันทน์ที่อยู่ตรงข้ามก็จะปรบมือและมีเสียงหัวเราะ ระหว่างที่ผู้วิจัยสังเกตการณ์ในช่วงเวลาประมาณ 21.00 น. บริเวณหน้าวัดไทย มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มทยอยเดินทางกลับแม้ยังไม่ได้เห็นบั้งไฟพญานาค แต่ยังมีนักท่องเที่ยวที่ยังคงปักหลักรอคอยบั้งไฟพญานาคเป็นจำนวนมาก และเมื่อมีบั้งไฟพญานาคขึ้นมาเป็นลักษณะลูกไฟสีชมพู พุ่งขึ้นสูง 30-40 เมตร นักท่องเที่ยวและชาวบ้านนิพนธ์ต่างโห่ร้องด้วยความยินดี พร้อมทั้งปรบมือเสียงสนั่น หลายคนยกมือไหว้พร้อมทั้งอธิษฐานจิต จากข้อมูลภาคสนามมีนักท่องเที่ยวหลายคนเดินทางมาจากต่างภูมิภาค ส่วนใหญ่นั้นกล่าวว่าอยากจะมาชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคที่นิพนธ์ให้เป็นบุญตาสักครั้งในชีวิต

พิธีไหลกองฮ่า (กองฮ่าง)

หลังเสร็จสิ้นพิธีในวันออกพรรษา 13 ตุลาคมแล้ว ในวันที่ 14 ตุลาคม 2562 ซึ่งยังอยู่ในช่วงการจัดงานออกพรรษา มีพิธีกรรมหนึ่งที่ทางเทศบาลตำบลโพธิ์พิสัยได้รื้อฟื้นขึ้นมา คือ พิธีไหลกองฮ่า คำว่า ฮ่า หรือ ฮ่าง เป็นภาษาถิ่นอีสาน หมายถึง ของที่พัง หรือของที่เป็นเศษ เช่น อุปกรณ์ในการทำเรือไฟ หรืออุปกรณ์ที่เหลือทิ้งจากการจัดงานออกพรรษา นำมาบรรจุลงในแพ ซึ่งเป็นประเพณีเก่าแก่ของชาวโพธิ์พิสัย บุญชัย พิสัยสวัสดิ์ ประธานสภาวัฒนธรรม อำเภอโพธิ์พิสัย (สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2562) ลูกหลานโพธิ์พิสัยต้องการจะสืบทอดประเพณีเก่าแก่ของพ่อแม่ และต้องการแสดงความขอบคุณต่อพญานาค มีเครื่องอัฐบริหาร 8 เป็นการทอดบั้งสุกุลให้กับพญานาค เพื่อจะได้ให้พญานาคมีโอกาสดำรงบุญส่วนกุศลเมื่อไหลไปแล้ว อาจจะมีชาวประมงพบเจอ เพื่อแสดงให้นักท่องเที่ยวได้เห็น เพื่อจะได้ให้พญานาคได้ร่วมอนุโมทนาบุญ และให้ชาวบ้านได้ทำบุญ เป็นการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

พิธีนี้จะเริ่มในช่วง 17.00 น. ชาวบ้านทั้ง 10 ชุมชน ในเขตเทศบาลตำบลโพธิ์พิสัย ได้แก่ ชุมชนวัดศรีเกิด, ชุมชนวัดมณีโคตร 1, ชุมชนวัดมณีโคตร 2, ชุมชนวัดจุมพลเมือง, ชุมชนวัดโพธิ์ชัย, ชุมชนวัดเจติยาราม 1, ชุมชนวัดเจติยาราม 2, ชุมชนวัดไทย, ชุมชนวัดจองทอง และชุมชนตลาดสด หัวหน้าส่วนราชการและตัวแทนชาวบ้านจะตั้งแถวเดินจากประติมากรรมพญาพิสัยสัตนาคราช บริเวณลานนาคาเบิกฟ้าหน้าวัดไทยไปยังบริเวณปากห้วยหลวง เพื่อนำสิ่งของเครื่องใช้ลงไปในแพและเตรียมลอยลงแม่น้ำโขง โดยจะมีแพจากคุ้มต่าง ๆ ลักษณะของแพนั้นจะทำมาจากไม้ไผ่ หรือต้นกล้วยแพจะมีความยาวประมาณ 2 เมตร ความกว้างประมาณ 2 เมตร สิ่งของที่บรรจุลงในแพนั้นประกอบด้วยเครื่องอัฐบริหาร 8 คือ ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิ ผ้าสบง ประคดเอว มีดโกน บาตร เข็มเย็บผ้า และธมกรก หรือเครื่องกรองน้ำ เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เสื้อผ้า มีด เสียม ผ้าห่ม ฯลฯ อาหาร ขนมหวาน กล้วย อ้อย หมากพลู ข้าวสาร เป็นต้น ชาวบ้านเป็นผู้นำสิ่งของเหล่านี้ลงแพ และมีเจ้าหน้าที่จากส่วนราชการถือขันหมากเบ็ง พานดอกไม้ มาร่วมตั้งจิตอธิษฐาน เมื่อถึงเวลาอันสมควรพระสงฆ์จากวัดมณีโคตรได้ลงไปสวดบังสุกุลบนแพ ชาวบ้านที่อยู่บนฝั่งจะร่วมสวดคาถาบังสุกุลตาม ก่อนจะจุดไฟเผาและให้แพลอยออกไปยังแม่น้ำโขง เมื่อแพลอยไปนั้นชาวบ้านจะปล่อยให้ลอยไปเลย ไม่ได้ไปตามเก็บ หากมีผู้ใดเก็บสิ่งของจากแพได้จะให้ถือว่าเป็นเจ้าของ โดยจะทิ้งไปหรือนำไปใช้ก็ได้

จากข้อมูลประเพณีและพิธีกรรมทั้งหมด ผู้วิจัยขอสรุปเป็นตารางถึงพื้นที่ที่จัด วันเวลา จำนวนวันที่จัดปีที่เริ่มต้น ดำเนินดังนี้

ตารางที่ 7 ตารางสรุปรายละเอียดประเพณีพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสาน
ตอนบน

พื้นที่และประเพณี พิธีกรรมที่มาจาก ความเชื่อเรื่อง พญานาค	วัน - เวลา / จำนวนวันที่จัด	ปีที่เริ่มต้น	ตำนาน/ความ เชื่อที่ใช้ใน พิธีกรรม	ผู้สร้างพิธี และบทบาท	จุดเด่น
1. จังหวัดอุดรธานี					
- ประเพณีบุญเดือนหก และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้า ปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุม มา	28-29 เม.ย. 61 และ 17-19 พ.ค. 62 (ปี 63-64 จัด เนื่องจาก สถานการณ์การแพร่ ระบาดของโรคโค วิด-19)	มีการทำบุญ ประเพณีกันใน ชุมชนเล็กมาเป็น เวลานานและเริ่ม จัดเป็นพิธีใหญ่ ระดับประเทศ ในช่วงปี 2560	- ตำนานปู่ศรีสุทโธ - ผาแดงนางไอ่ - หลวงปู่คำตา - สองสาวยืมพิมพ์ - ผีจ้างหนัง	อำเภอบ้านดุง ร่วมกับชุมชน ตำบลบ้านม่วง (ชุมชนมี บทบาทในการ สร้างพิธี มากกว่า อำเภอ)	- การจัดบุญ เดือน 6 หรือบุญ บังไฟผนวกกับ พิธีบวงสรวงใหญ่ เจ้าปู่ศรีสุทโธ - เน้นความขลัง ศักดิ์สิทธิ์
2. จังหวัดนครพนม					
- งานบวงสรวงพญาศรี สัตตนาคราช	7- 13 กรกฎาคม ของทุกปี (61-63)/ 7 วัน 7 คืน	ปี 2559 จัดงาน สมโภชปีแรกใน วันที่ 9-17 ก.ย. และในปี 2560 เป็นต้นมา จัดใน วันที่ 7-13 ก.ค.	- ตำนานสุวรรณ โคมคำ - ตำนานศรีสัตต นาคราที่พระธาตุ พนม - ตำนานเมืองศรี โคตรบูรณ์	จังหวัด นครพนมและ เทศบาลเมือง นครพนม ร่วมกับชุมชน ในจังหวัดทั้ง 12 อำเภอ (บทบาทของ ทางจังหวัด และชุมชน ใกล้เคียงกัน)	- เป็นประเพณี ใหม่ - พิธีบวงสรวง ประติมากรรม พญานาคใหม่ซึ่ง เป็นแลนด์มาร์ค แห่งใหม่ของ จังหวัด - มีกิจกรรมไหว้ และรำบวงสรวง พระธาตุ ประจำวันเกิด
- งานเทศกาลออก พรรษาและประเพณีไหล เรือไฟ	25 ก.ย. - 4 ต.ค. 63 / 10 วัน 10 คืน	- การไหลเรือไฟ มีมาตั้งแต่สมัย อาณาจักรศรี โคตรบูรณ์ (เป็นพิธีกรรม ขนาดเล็กใน ชุมชนโบราณ) - ส่งเสริมให้เป็น ประเพณีจังหวัด ปี 2527	- พุทธประวัติ - พญานาคกับการ สร้างแม่น้ำโขง/ สถิตได้แม่น้ำโขง	จังหวัด นครพนมและ ร่วมกับชุมชน ในจังหวัดทั้ง 12 อำเภอ (บทบาทของ จังหวัดและ ชุมชนนั้น)	- การไหลเรือไฟ ประยุกต์ - การไหลเรือไฟ โบราณ - การแสดง ศิลปวัฒนธรรม ของแต่ละ อำเภอ/วิถีชีวิต คนเรือไฟ - การจัดร่วมกับ

		- จัดเป็นรูปแบบขนาดใหญ่ ได้รับพระราชทานไฟพระฤกษ์ (เน้นเรือไฟประยุกต์) ในปี 2532		ใกล้เคียงกัน)	งานเทศกาล
3. จังหวัดหนองคาย					
- เทศกาลออกพรรษา และบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอมือเือง	10-16 ต.ค. 62 / 7 วัน 7 คืน	จัดรูปแบบขนาดใหญ่ขึ้น ช่วง 2540 เริ่มมีกิจกรรมการแสดง แสง สี เสียงบั้งไฟพญานาค	- ดำเนินปู่ศรีสุทโธ - นิทานเรื่องพญาคันคาก/ บุญบั้งไฟ - ดำเนินนาคขอ บวช	จังหวัดหนองคายร่วมกับ อำเภอมือเือง เทศบาลเมืองหนองคายและชุมชนในเขตเทศบาลเทศบาลเมืองหนองคายมีบทบาทเด่นในการจัดงาน	- พิธีบวงสรวงพญานาคและการบูชาพญานาค - การแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค - ประเพณีลอยเรือไฟกาบกล้วย - มหกรรมถนนอาหาร
- เทศกาลออกพรรษา และบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอโพนพิสัย	12-21 ต.ค. 62 / 10 วัน 10 คืน	- จัดในรูปแบบมหกรรมในช่วง 2554	- ดำเนินเมืองปากห้วยหลวง (โพนพิสัย) - ดำเนินบั้งไฟ/บั้งไฟพญานาค - ดำเนินปู่ศรีสุทโธ	จังหวัดหนองคายร่วมกับอำเภโพนพิสัย เทศบาลโพนพิสัย และชุมชนในท้องถิ่น (อำเภอโพนพิสัยและเทศบาลเมืองโพนพิสัยมีบทบาทเด่นในการจัดงาน)	- การชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคริมโขง - พิธีบวงสรวงพญานาค/พญาพิสัยสัตนาคราช - การรำบวงสรวงพญานาค

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าประเพณีพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนเป็นการร่วมมือกันจัดงานของหน่วยงานรัฐกับชุมชนท้องถิ่น บทบาทในการจัดงานมีความโดดเด่นใกล้เคียงกัน แสดงให้เห็นว่า “รัฐ” กับ “ชุมชน” ต้องมีการส่งเสริมและพึ่งพาอาศัยกัน

การสืบสานและการสร้างสรรค์ประเพณีเกี่ยวกับพญานาคเพื่อนำเสนออัตลักษณ์หรือจุดเด่นของท้องถิ่นตน

4.2 สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และประติมากรรมเกี่ยวกับพญานาค

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และประติมากรรมเกี่ยวกับพญานาคที่มีความสำคัญในพื้นที่วิจัยหลักคือในจังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนม เมื่อกล่าวถึงสถานที่ศักดิ์เกี่ยวกับพญานาคแล้ว พบว่ามีการใช้คำที่แสดงให้เห็นว่าสถานที่นั้นมีความเกี่ยวข้องกับพญานาค เช่น *นาคสถาน ลัทธิสถาน และ เมืองบาดาล* เป็นต้น โดยสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาคมักจะมีประติมากรรมพญานาคอยู่ด้วย โดยผู้วิจัยจะเลือกมานำเสนอเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมที่โด่งดังพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม เนื่องจากจะแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างตำนานเรื่องเล่า พิธีกรรม และการประกอบสร้างความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค ดังนี้

4.2.1 วังนาคินทร์ คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

เกาะคำชะโนดนั้นมีลักษณะเด่น คือ เป็นเกาะกลางน้ำที่ขึ้นอยู่กลางทุ่งนา มีพื้นที่ประมาณ 30 ไร่ เต็มไปด้วยต้นคำชะโนด ซึ่งมีลักษณะของต้นไม้สามชนิดมารวมกัน คือ มะพร้าว หนาม และตาล จึงเป็นที่มาของชื่อ “คำชะโนด” โดยมีความยาวประมาณ 20 เมตร เนื่องจากเคยมีเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่เมื่อปี พ.ศ. 2544 ในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงรวมถึงที่อำเภอบ้านดุงแต่น้ำไม่ได้ท่วมบริเวณคำชะโนด เชื่อว่าคำชะโนดเป็น “เกาะลอยน้ำได้”

ภายในบริเวณเกาะคำชะโนดนั้น ทางเข้าได้มีการจัดการแบ่งทางเดินเข้าและออกเป็นสัดส่วน ทางเข้าจะอยู่ด้านขวาและทางออกอยู่ด้านซ้าย ทางเข้าไปเกาะคำชะโนดได้มีการสร้างเป็นสะพานนาคนูที่ผู้ที่จะเข้าไปสักการะศาลเจ้าปู่เจ้าย่าข้างในจะต้องถอดรองเท้าก่อนจะเข้าไป โดยทางศูนย์อำนวยการคำชะโนดได้จัดที่วางรองเท้าไว้ด้านนอก และเมื่อเดินเข้าไปมีภูมู่ว่าจะต้องสำรวมกาย วาจา และใจ บริเวณกลางสะพานนั้นจะมีรอยแยกที่แบ่งระหว่างเมื่อมนุษย์กับเมืองบาดาลหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นโลกมนุษย์กับโลกกับโลกของวิญญาณ เรียกว่า *พรหมปรกกายโลก* โดยมีเรื่องเล่าว่าพื้นที่ตรงนี้เคยเป็นที่ที่เทวดาและพรหมลงมากินจวนดิน แบ่งเป็นโลกมนุษย์และเมืองบาดาล มีเรื่องเล่าว่ารอยแยกส่วนนี้ไม่มีผู้ใดทำให้เชื่อมติดได้แม้จะเคยมีการเชื่อมสะพานเข้าด้วยกันแต่สุดท้ายก็ต้องแยกออกจากกัน เมื่อข้ามรอยแยกบนสะพานแล้วเดินเข้าไปอีกประมาณ 100 เมตรจะเป็นการเข้าสู่บริเวณวังนาคินทร์ซึ่งร่มรื่นไปด้วยต้นคำชะโนด โดยมีจุดสำคัญที่ผู้ศรัทธาจะได้เข้าไปสักการะ ดังนี้

ภาพที่ 16 ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ภายในป่าคำชะโนด

จุดแรก คือ ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา มีจำนวนสามศาลติดกันศาลศาลด้านซ้ายจะมีเจ้าปู่ศรีสุทโธประดิษฐานอยู่องค์เดียวและประติมากรรมพญานาค ศาลที่อยู่ตรงกลางเป็นศาลที่มีรูปเคารพร่างมนุษย์ของพ่อปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมา ส่วนศาลทางด้านขวาเป็นรูปเคารพของปู่เจ้าศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาครั้งนาคครั้งมนุษย์

จุดที่สอง คือ บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นบ่อน้ำธรรมชาติที่อยู่กลางป่าคำชะโนด เชื่อกันว่าเป็นประตูเชื่อมเมืองบาดาลกับเมืองมนุษย์ และยังเชื่อกันอีกว่าหากนำน้ำในบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์มาดื่มกินหรือประพรมตามร่างกาย หรือสถานที่ที่เราต้องการจะเกิดความเป็นสิริมงคล

จุดที่สาม คือ ต้นมะเดื่อใหญ่ (ชุมทรัพย์พ่อปู่แม่ย่า) บริเวณนี้จะอยู่ลึกจากศาลเข้าไปอีกประมาณ 200 เมตร มีความเชื่อว่าเป็นคลังสมบัติของเมืองบาดาล ผู้คนที่มากราบไหว้มักจะมาขอโชคลาภกันที่บริเวณนี้ ในสมัยก่อนมีการใช้แป้นมาลูบที่บริเวณลำต้นเพื่อหาเลขมงคลเพื่อไปซื้อหวยและสลากกินแบ่งรัฐบาล ต่อมาเพื่อเป็นการปกป้องระบบนิเวศทางศูนย์อำนวยการจึงได้ประกาศห้ามอย่างใดก็ตาม ปัจจุบันยังพบว่ามีคนฝ่าฝืนอยู่บ้าง นอกจากนี้ยังมีการโยนเหรียญไปที่บริเวณต้นมะเดื่อและซากของต้นไม้เพื่อความเป็นสิริมงคล

ส่วนบริเวณศาลเก่านั้นอยู่บริเวณพื้นที่ข้างหน้าถัดจากที่ตั้งศูนย์อำนวยการคำชะโนดไปประมาณ 200 เมตร ตั้งอยู่คู่กัน 2 ศาล คือศาลปู่ศรีสุทโธและศาลย่าศรีปทุมมา ลักษณะศาลทำจากไม้ มีขนาดเล็กๆ โดยเมื่อคำชะโนดเริ่มมีผู้คนเข้ามามากขึ้นและมีการพัฒนาปรับปรุงในช่วง พ.ศ. 2522 จึงได้สร้างศาลใหม่บริเวณปัจจุบัน แต่ศาลเก่านั้นปัจจุบันยังมีคนในชุมชน ผู้ศรัทธา และนักท่องเที่ยวแวะไปสักการบูชาอยู่จำนวนมาก จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยพบว่านักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธาหลายคนมักจะนิยมไหว้ที่ศาลเก่าก่อนจะไปไหว้ที่ศาลใหม่ แต่ในขณะที่นักท่องเที่ยวบางส่วนนั้นไม่ทราบว่ามีศาลเก่าจึงมุ่งไปสักการะที่ศาลข้างในเกาะคำชะโนดเพียงอย่างเดียว

จากจุดเด่นที่เป็นป่าที่มีความชุ่มชื้นและมีต้นชะโนดซึ่งเป็นต้นไม้ที่มีความเชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์ทำให้ดึงดูดความสนใจจากผู้มีจิตศรัทธาและนักท่องเที่ยวเพราะเชื่อว่าหากต้องการจะชมต้นชะโนดต้องมาดูที่เกาะคำชะโนดนั้น จากการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่าภายในบริเวณป่าคำชะโนดมีความสงบร่มเย็นกว่าด้านนอกค่อนข้างมาก กิตติ แวงวรรณ (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2562) นายดาบตำรวจจาก สภ.ดงเย็น ผู้ทำหน้าที่ดูแล ความเรียบร้อยภายในคำชะโนดเล่าว่ามีบางคนได้นำต้นชะโนดกลับไปปลูกที่บ้านแต่ก็มีความร้อนใจ สุดท้ายต้องนำต้นชะโนดมาคืนที่ป่าคำชะโนดแห่งนี้

นอกจากงานประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธซึ่งและงานบุญบั้งไฟเดือนหกเป็นงานประเพณีดึงดูดนักท่องเที่ยวสายวัฒนธรรมแล้ว แต่จากระบบนิเวศที่ต้นชะโนดเติบโตได้ดีในบริเวณป่าแห่งนี้และลักษณะทางกายภาพที่ลำต้นของต้นชะโนดนั้นมีลักษณะเหมือนลำตัวพญานาคมีลำต้นที่ยาวและลักษณะเหมือนเกล็ดพญานาค ทำให้ต้นชะโนดกลายเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์และกลายเป็นอัตลักษณ์ของคำชะโนดที่ดึงดูดผู้มีจิตศรัทธาและนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเยี่ยมชม ถือได้ว่าเป็นทุนทางธรรมชาติที่นำมาต่อยอดในการประกอบสร้างความเชื่อเรื่องปู่ศรีสุทโธ

4.2.2 พญาพิสัยสัตตนาคราช อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

พญาพิสัยสัตตนาคราช เป็นประติมากรรมพญานาค 7 เศียร สูง 16 เมตร และยาว 45 เมตร โครงสร้างเป็นไฟเบอร์ตั้งอยู่บริเวณลานนาคาเบิกฟ้า อยู่ทางซ้ายมือหน้าวัดไทย ซึ่งเป็นลานวัฒนธรรมที่ใช้จัดงานประเพณีออกพรรษาและพิธีบวงสรวงพญานาคในวันออกพรรษา การสร้างพญาพิสัยสัตตนาคราชนี้เกิดจากการต้องการพัฒนาพื้นที่หน้าบริเวณวัดไทย โดยได้งบประมาณจากจังหวัดและการท่องเที่ยวที่ต้องการบูรณาการให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มาจัดสร้างและสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2560 พระครูพิสัยกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดหลวงพิสัยเจติยาราม อำเภอโพนพิสัย อดีตเจ้าคณะอำเภอโพนพิสัย เป็นผู้ตั้งชื่อนี้โดยการนำคำว่า สัตต ซึ่งสื่อถึงพญานาค 7 เศียร และคำว่า พิสัย ซึ่งมาจากชื่ออำเภอโพนพิสัยมารวมกัน ทำให้ได้เป็นชื่อนี้ขึ้นมาซึ่งจะแสดงถึงพญานาคที่อยู่ในเมืองโพนพิสัย (บุญชัย พิสัยสวัสดิ์, สัมภาษณ์ 14 ตุลาคม 2562) ส่วนบทสวดบูชาพญาพิสัยสัตตนาคราช มีพระศรี วชิรโมลี เป็นผู้คิดเนื่องจากมีความเชี่ยวชาญในเรื่องภาษาบาลีสันสกฤต ได้เปรียญ 9 ประโยค และการตั้งชื่อนั้นเพื่อเป็นการให้สอดคล้องกับความเป็นเมืองโพนพิสัย บทสวดหรือคาถาบูชาพญาพิสัยสัตตนาคราช ต้องการจะสื่อถึงความแน่วแน่ในการตั้งจิตบูชา (พระศรีวชิรโมลี, สัมภาษณ์ 16 กรกฎาคม 2564) มีดังนี้

ตั้งนะโม 3 จบ

วันทามิ เทยยารามะติตเถ สุปะติฏฐิตัง อิมัง สัตตะนาคะราชัง
 ตัสสานุภาเวนนะ สิทธิกิจจัง สิทธิกัมมัง สิทธิลาโภ ชะโยนิจจัง โสตถิ เม โหตุ สัพพะทา
คำแปล ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พญานาค 7 เศียรนี้ ที่ประดิษฐานไว้ดีแล้ว ณ ท่าน้ำวัดไทย
 ด้วยอานุภาพแห่งการกราบไหว้บูชาพญานาค 7 เศียรนั้น กิจที่มุ่งหวัง โชคลาภที่มุ่งหวัง
 ความชนะเป็นนิรันดร์ และความสุขสวัสดิ์ จงมีแก่ข้าพเจ้าตลอดกาล

ภาพที่ 17 ตัวแทนชุมชนในเทศบาลตำบลโพธิ์พิสัยตั้งแถวก่อนทำพิธีไหลกองฮ่า
 หน้าบริเวณประติมากรรมพญาพิสัยสัตนาคราช

การร่ำบวงสรวงพญาพิสัยสัตนาคราชเริ่มมีการบวงสรวงปีแรกคือ ปี 2560 โดย
 ในปีนั้นได้เชิญ แด้ว ณัฐพร เตมิรักษ์ นักแสดงชื่อดังจากละครเรื่องนาคี มารำถวายพญาพิสัยสัต
 นาคราช ได้รับความสนใจจากคนในชุมชนและนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก

4.2.3 วัดไทย อำเภอโพธิ์พิสัย จังหวัดหนองคาย

วัดไทย อำเภอโพธิ์พิสัย เป็นวัดที่มีความสำคัญในจังหวัดโพธิ์พิสัยเนื่องจากตั้งอยู่ริม
 แม่น้ำโขง และมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับวัดว่าที่นี่เป็นเมืองบาดาลที่มีพญานาคสถิตอยู่ โดยเฉพาะการที่มีถ้ำ
 พญานาคหรือเมืองบาดาลจำลองอยู่หน้าวัด โดยลักษณะของถ้ำนั้นเป็นประติมากรรมนาค
 “ราชัยยัญ” หรือ “นาคชัยยัญ” โดยลำตัวนั้นสร้างให้มีลักษณะเป็นถ้ำพญานาคที่ผู้ศรัทธาหรือ
 นักท่องเที่ยวสามารถเดินเข้าไปชมได้ และข้างบนถ้ำพญานาคนั้นมีพระนาคปรก 9 เศียร หรือ
 หลวงพ่อใหญ่วัดไทยประดิษฐานอยู่ด้วย เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ในช่วง ปี พ.ศ. 2550 โดยอดีตเจ้าอาวาส

วัดไทย พระอธิการบุญกว้าง ปภสสโร (ปัจจุบันคือนายบุญกว้าง รักดีปัญญา) พระครูปริยัติธรรม วราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดไทยปัจจุบันได้เล่าถึงความเป็นมาของประติมากรรมและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในวัดไทยโดยพระอาจารย์บุญกว้างว่า ในขณะที่ท่านเป็นเจ้าอาวาสได้ฝันเห็นพญานาคที่แปลงกายมาในรูปร่างคน ผิวสีดำ ชื่อว่า “นาคราชยันต์” มีเครื่องสังวาลแบบกษัตริย์มาหาและบอกว่าในอดีตชาติเคยได้ร่วมกันสร้างวัดไทยหรือหลวงพ่อใหญ่ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และเป็นองค์สำคัญของวัดไทย และได้หันหน้าไปทางแม่น้ำโขง เพื่อให้บรรดาพญานาคทั้งหลายที่อยู่ในแม่น้ำโขงได้กราบไหว้บูชา

พระอาจารย์บุญกว้างได้บอกพญานาคไปว่าตนยังทำไม่ได้เพราะเพิ่งมาเป็นเจ้าอาวาสที่นี่ ไม่มีเงินทองหรือไม่สามารถจะหาเงินมาสร้างได้ พญานาคได้บอกท่านในฝันว่าไม่ต้องเป็นห่วง จะช่วยทุกอย่าง หลังจากฝันครั้งนี้พระอาจารย์บุญกว้างนั้นไม่ได้ทำตามความฝัน ชายคนดังกล่าวจึงได้มาเข้าฝันอีกแต่พระอาจารย์บอกว่าตนไม่มีเงิน หลังจากนั้นไม่นานพระอาจารย์บุญกว้างก็ล้มป่วยแบบไม่มีสาเหตุ และตอนที่รักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลได้อธิษฐานว่า หากต้องการให้ตนสร้างจริง ๆ ก็ช่วยดลบันดาลให้ตนหายป่วย และท่านก็หายป่วยตามที่ขอ หลังจากนั้นเมื่อกลับมาที่วัดท่านจึงเริ่มดำเนินการสร้างพระหลวงพ่อใหญ่ และเกิดเหตุอัศจรรย์มีคนมาร่วมบริจาคทำบุญจนเสร็จโครงการ โดยใช้เงินไปทั้งสิ้น 17 ล้านบาท และหลังจากนั้นภายในระยะเวลา 5 ปี พระอาจารย์บุญกว้างได้สร้างถาวรวัตถุหลายอย่างในวัด รวมทั้งประติมากรรม “นาคราชยันต์” ซึ่งตั้งชื่อมาจากนาคที่เห็นในฝัน มีความหมายว่า พญานาคผู้เป็นราชา รวมถึงการสร้างประตูเมือง และถ้าพญานาคได้ตามที่ปรากฏในความฝันทั้งหมด นอกจากนี้ท่านยังได้สร้างศาลาการเปรียญในวัดและอื่น ๆ อีกมากมาย (พระครูปริยัติธรรมวราภรณ์, สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม, 2564)

จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าถ้าพญานาคหรือนาคราชยันต์นั้นมีนักท่องเที่ยวนอกจากนี้ และ ผู้ศรัทธาให้ความสนใจเข้าไปเยี่ยมชมจำนวนมาก เนื่องจากเป็นจุดสำคัญที่ตั้งอยู่หน้าวัด และมีความเชื่อว่าหากเข้าไปแล้วจะเกิดสิริมงคลกับชีวิต ภายในถ้ำมีลักษณะเป็นเมืองบาดาลจำลอง บริเวณใต้เศียรนาคราชยันต์มีการสร้างเสาหลักเมืองบาดาล เพื่อเป็นการปักเขตว่าสถานที่แห่งนี้เป็นเมืองบาดาล และมีการสร้างบันไดพญานาคหน้าวัด โดยเชื่อว่าเป็นทางขึ้นลงของพญานาค บริเวณถ้ำพญานาคนี้มีความเชื่อว่าหากผู้ใดลอดถ้ำ (ลอดตัวพญานาค) จะเป็นการสะเดาะเคราะห์ โดยผู้ที่เข้าไปจะต้องถอดรองเท้าเพื่อเป็นการเคารพต่อสถานที่ บริเวณภายในถ้ำมีการติดป้ายให้นักท่องเที่ยวได้ปฏิบัติตาม เช่น วิธีการวางเหรียญสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา การติดลูกศรชี้ทิศทางในการลอดถ้ำเพื่อการสะเดาะเคราะห์ ข้างในจะมีพระพุทธรูปให้บูชา นอกจากนี้ยังมีการจำลองถ้ำให้เห็นเป็นสภาพเมืองบาดาลที่มีความสวยงามและมีทรัพย์สินเงินทองมากมาย และการแสดงประเพณีและตำนานนาคที่หนองแส ทั้งตำนานพ่อพญาศรีสุทโธ ที่เป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง และพ่อพญาสุวรรณนาคที่มีความขัดแย้งกับพญาศรีสุทโธจนต้องแยกกันควักคุ้ยเป็นแม่น้ำ โดยพญาสุวรรณนาคได้สร้างแม่น้ำนานตามที่เสนอไปในเรื่องตำนานที่หนองแสแล้ว นอกจากนี้ยังมีการติดป้ายนำเสนอประวัติพญานาคองค์อื่น ๆ เช่น

มูจลินทนาคราช รวมถึงตำนานพระสุกกัปปริศนาของพญานาคได้ลำน้ำโขง โดยตามตำนานหลวงพ่อพระสุกซึ่งสร้างโดยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ถูกเชิญขึ้นประดิษฐานบนแพไม้ไผ่และล่องมาตามลำน้ำโขงได้จมน้ำที่บริเวณบ้านหนองกุ้ง อำเภอโพนพิสัย เนื่องจากเจอลมพายุใหญ่จนพระสุกจมน้ำโขง มีความเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้ปกป้องรักษาท่านอยู่ นอกจากนี้ยังมีการแสดงตำนานหลวงพ่อพระเสีงพระพุทธรูปองค์สำคัญของเมืองโพนพิสัยอีกด้วย

4.2.4 องค์พญาศรีสัตตนาคราช อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

พญาศรีสัตตนาคราช มีรูปลักษณะเป็นองค์พญานาค 7 เศียร การสื่อความหมายประติมากรรม ทางจังหวัดนครพนมได้ประชาสัมพันธ์ในงานบวงสรวง ปี 2562 ว่า การประทับพักอิริยาบถสงบนิ่งชนดลำตัว 3 ชั้นขององค์พญานาคบ่งบอกถึงความสงบสุขของจังหวัดนครพนมที่พญานาคเลือกเป็นที่ประทับ รูปทรง 7 เศียร เมื่อรวมกันแล้ว รูปทรงจะคล้ายดอกบัว หน้าหรือลำตัวพญานาคจะอวบอ้วน เยือกเย็นเสมือนผู้ใหญ่ใจดีที่สลัดสิ้นซึ่งกิเลส ตัณหา ราคะ เปี่ยมด้วยคุณธรรม เชื่อกันว่าผู้มาขอพรจากท่านจะได้รับความสมประสงค์สมปรารถนาทุกคน ส่วนสิ่งวาลที่ประดับคอสื่อถึงสัญลักษณ์ของจังหวัดนครพนมซึ่งมีองค์พระธาตุพนมอันเป็นศูนย์รวมจิตใจของพี่น้องพุทธศาสนิกชนทั่วโลก และอาณาจักรศรีโคตรบูรณที่เจริญรุ่งเรืองในอดีต

เอกสารเผยแพร่ของจังหวัดนครพนม บันทึกศักราช 2561 (2561) ได้อธิบาย การหันหน้าขององค์พญาศรีสัตตนาคราช มีการหันไปทางทิศเหนือเฉียงตะวันออกที่ 6 องศา 20 ฟลิปดา ทิศเหนือบ่งบอกถึงการหันหน้ามองเมืองนครพนมซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงอันจะนำสู่ความเจริญรุ่งเรือง มีเกียรติยศ ชื่อเสียง ประกาศศักดิ์ศรีบริวารมีให้แก่เมืองนครพนม การว่ายไหลทวนกระแสลำน้ำโขงขึ้นไปทางเหนือเปรียบประดุจถึงการแสดงถึงพลังกำลังที่ยิ่งใหญ่ แข็งแรง การหันเฉียงตะวันออกนำไปสู่การออกได้ทุกช่องทาง มิติดขัดสน ทำมาค้าคล่องออกตัวได้ดี ปราศจากปัญหา อุปสรรคทั้งปวง ซึ่งหากหันไปทางทิศใต้ก็จะเป็นการไหลไปตามน้ำโขง ซึ่งอธิบายเปรียบได้เสมือนปลาที่กำลังจะหมดแรงหมดพลังกำลัง หรือสัตว์ที่กำลังจะตายเท่านั้นที่จะไหลไปตามน้ำ หากหันไปทิศตะวันตกก็ดุจดังพระอาทิตย์อัสดงตกต่ำขาลงที่กำลังจะลับเหลี่ยมเขานำไปสู่ความมืดมิดบอดสนิทในภพยุค สรรเสริญสุข อันผู้คนมิพึงปรารถนาได้พบพาน

นอกจากนี้ทางจังหวัดยังได้จัดพิมพ์ตำนานพญาศรีสัตตนาคราชเผยแพร่ในหนังสือบันทึกแห่งศักราช 2561 ว่า องค์พญาศรีสัตตนาคราชเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขงโดยการที่พญาศรีสัตตนาคราชได้เลื้อยออกมาจากหนองแสในตำนาน ผ่านไปสู่ดินแดนอุษาคเนย์ด้วยการใช้ออกุฏไถพื้นดินเป็นเส้นทางคดเคี้ยวไปมาจนเกิดเป็นร่องลึก เมื่อมีสายน้ำอื่น ๆ ที่ไหลลงมาจากที่สูงบรรจบกันไหลรวมเป็นแม่น้ำใหญ่ที่มีเส้นทางเดินยาวไกล ผู้คนในแต่ละพื้นที่เรียกชื่อของแม่น้ำสายนี้แตกต่างกันไป ชาวทิเบตเรียกชื่อ “ต้าจู” อันหมายถึงแม่น้ำหิน ชาวจีนมณฑลยูนนานเรียก “น้ำหลานซาง”

ชาวเมียนมาร์เรียก “น้ำไค้ง” ชาวลาวเรียก “น้ำของ” ชาวไทยเรียก “น้ำโขง” ชาวกัมพูชาเรียก “ตนเลรม” และ ชาวเวียดนามเรียก “กู๊ลอง” ซึ่งหมายถึงมังกร 9 ตัว เนื่องจากแม่น้ำสายนี้แยกตัวออกเป็น 9 สายน้ำไหลลงสู่ทะเล เมื่อเกิดเป็นแม่น้ำโขง ตามที่ชาวไทยเรียกขานแล้ว ในตำนานยังคงมีความเชื่อว่าพญาศรีสัตตนาคราชยังคงอาศัยในแม่น้ำโขง ยังคงคอยปกป้องรักษาผืนน้ำและผู้คนที่ทำมาหากินในลุ่มสายน้ำนี้อยู่ตลอดและได้พิทักษ์ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์และสรรพสัตว์ทั้งปวงด้วยความเมตตามาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าว่า การสร้างประติมากรรมนี้ขึ้นเกิดจากความเชื่อว่า พญาศรีสัตตนาคราชได้เลื้อยลอยมาตามลำน้ำโขง เมื่อผ่านถึงริมฝั่งโขงนครพนม เห็นว่าเป็นสถานที่ที่เหมาะสมจะขึ้นมาบนฝั่งเพื่อดูแล ความอยู่ดีกินดี ความผาสุกร่มเย็นแก่บ้านเมืองแห่งนี้จึงเลื้อยมาบนฝั่ง พอถึงลานอันมิ่งมงคลแล้ว พญาศรีสัตตนาคราชได้พิจารณาเห็นว่า ผิวกายของท่านได้ผ่านพบอุปสรรคโคลนตมคราบโคลเล่านั้น เบื้องล่างให้เหลือผิวกายเป็นสีทองอร่ามเป็นสิริมงคล ก่อนที่จะเลื้อยขึ้นไปขนอนอยู่บนแท่น อันเป็นเอกมงคล พญาศรีสัตตนาคราชจึงได้ลอกคราบไว้ ดังปรากฏให้เห็นเป็นวงโค้งของคราบ มีลักษณะลวดและไพล่จากพื้นดิน 2 วง มีคราบหางไพล่ปรากฏในบ่อน้ำที่อยู่ไม่ห่างจากวงคราบมากนัก

ผู้วิจัยเห็นว่ามียุทธศาสตร์เกี่ยวกับการสร้างองค์พญาศรีสัตตนาคราชอีกเรื่องที่น่าสนใจคือเรื่องเล่าของ นวัตกรรมบุญญา นายกเทศมนตรีเมืองนครพนม (สัมภาษณ์, 9 กรกฎาคม, 2563) โดยเป็นเรื่องที่ภรรยาของตนได้ยินเสียงลึกลับว่าให้สร้างพญานาค หากสร้างแล้วจะมีความเจริญรุ่งเรือง ตอนแรกที่ภรรยาบอกตนนั้นไม่เชื่อ จึงให้ภรรยาไปคุยกับยายนุที่เป็นสายพญานาค ยายนุบอกว่าหากสร้างรูปหล่อตามที่พญานาคกระซิบบอกจะมีสายที่เคารพนับถือท่านมาร่วมสร้างด้วย ตนจึงได้มีแนวคิดนำเสนอให้สภาเทศมนตรีสร้างรูปหล่อพญานาคขึ้น ตั้งงบประมาณไว้ประมาณ 7 ล้านบาท ตอนแรกที่มีแนวคิดจัดนั้นไม่ได้วางแผนให้เป็นองค์ใหญ่มากและวัสดุที่ใช้วางแผนว่าจะเป็นการสร้างรูปหล่อโดยใช้ปูน เมื่อนำโครงการไปเสนอจังหวัดเพื่อขออนุญาตจัดสร้าง ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอนุกุล ตั้งคณานุกุลชัย เห็นว่าเป็นโครงการที่น่าสนใจจึงได้ช่วยเสนอให้จัดทำให้เป็นองค์ใหญ่เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดและได้รับงบประมาณใหม่รวมเป็น 47 ล้านบาท จากนั้นผู้ว่าราชการจังหวัดแต่งตั้งให้ตนซึ่งนายกเทศมนตรีเป็นประธานพิจารณารูปแบบ แต่เมื่อโครงการดำเนินไป 2 ปี ก็ยังไม่สรุปแบบได้ จนมาถึงยุคที่เป็นผู้ว่าราชการจังหวัด อดิศักดิ์ เทพอาสน์ จึงสรุปเป็นแบบที่ชัดเจนได้เนื่องจากมีความสวยงามอลังการและเมื่อมาถึงยุคของผู้ว่าสมชาย วิทย์ดำรง ที่การก่อสร้างแล้วเสร็จ จึงได้กำหนดวันจัดงานพิธีบวงสรวงเป็นเลขมงคล คือเลข 7 เนื่องจากสอดคล้องกับพญานาคศรีสัตตนาคราชซึ่งมีเจ็ดเศียร วันที่ 7 เดือน 7 ช่วงกรกฎาคม เนื่องจากช่วงเดือนนี้ยังไม่ถึงงานเทศกาลประจำปีของจังหวัดนครพนม หากมีงานบวงสรวงนี้จะได้เป็นการสร้างบรรยากาศให้

เทศกาลมีความต่อเนื่องไปยังงานไหลเรือไฟในช่วงออกพรรษา ส่วนเรื่องที่ภรรยาของตนได้ยื่นเสียงพยานานั้น เมื่อการสร้างประติมากรรมองค์พระศรีสัตนาคเสร็จสิ้นก็ไม่ได้ยื่นเสียงนั้นอีกเลย

จากเรื่องเล่าข้างต้นผู้วิจัยเห็นว่า การสร้างประติมากรรมพญานาคในเขตพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดนครพนมนั้นอาศัยการสนับสนุนของผู้นำท้องถิ่นจึงจะสามารถผลักดันเข้าไปสู่ระดับจังหวัดได้ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่าที่มาของการสร้างว่า จังหวัดต้องการจะสื่อให้เห็นว่านครพนมเป็นเมืองที่มีความสงบสุข พญานาคที่เต็มไปด้วยบุญบารมีจึงได้เลื้อยขึ้นมาพักที่นี่ นอกจากนี้เรื่องเล่าที่อยู่ในบริบทการสร้างประติมากรรมยังสะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ของพญานาค การคุ้มครองจากพญานาค ตลอดจนความเชื่อว่าพญานาคมีจริง

4.3 ผลลัพธ์เกี่ยวกับความเชื่อพญานาค

จากข้างต้น นอกจากจากประเพณีและพิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และประติมากรรมเกี่ยวกับพญานาคแล้ว ในบริบทที่เรื่องพญานาคได้รับความนิยมนอกจากประชาชนทั่วประเทศ โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน สิ่งหนึ่งเกิดขึ้นตามมาและเห็นได้ชัดคือ ในช่วงปี 2559 เป็นต้นมา เกิดผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับพญานาคเป็นจำนวนมากโดย “ผลิตภัณฑ์” (Product) วิทวัส รุ่งเรืองผล (2558 : 95-97) ได้ให้นิยามว่า หมายถึง สินค้าหรือบริการ รวมถึงแนวความคิด บุคคล หรืออาจหมายถึงสิ่งที่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้ อาจเป็นสิ่งที่สามารถจับต้องได้หรือจับต้องไม่ได้ ในที่นี้ ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค คือสินค้าหรือสิ่งที่ผลิตขึ้นเกี่ยวกับพญานาค ผู้วิจัยพบว่า สถานที่สำคัญที่เป็นศาสนสถานหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาคได้ผลิตของที่ระลึกและผลิตภัณฑ์ที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค อาจกล่าวได้ว่าการผลิตนี้มีทั้งจากเจ้าของพื้นที่เองและบุคคลภายนอก ในที่นี้ผู้วิจัยจะเน้นนำเสนอการผลิตผลิตภัณฑ์ที่มาจากเจ้าของพื้นที่เองเป็นหลัก แบ่งเป็นหัวข้อได้ดังนี้

4.3.1 วัตถุมงคล หรือ เครื่องรางของขลัง

ปัจจุบันวัตถุมงคลหรือเครื่องรางของขลังเกี่ยวกับพญานาคได้รับความนิยมนอกจากผู้เคารพศรัทธาเป็นจำนวนมาก โดยมาจากอนุภาคการปกป้องคุ้มครอง อนุภาคพญานาคให้โชคต่าง ๆ เป็นต้น มีความเชื่อกันว่าหากใครบูชาวัตถุมงคลเกี่ยวกับพญานาคไว้ติดตัวจะเป็นสิริมงคลชีวิต โดยวัตถุมงคลเกี่ยวกับพญานาคมีหลายรูปแบบ ทั้งรูปเคารพจำลองพญานาค ลูกแก้วพญานาค รูปภาพพญานาค เหรียญพญานาค เป็นต้น จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าการผลิตวัตถุมงคลเหล่านี้มีทั้งจากหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงและการผลิตจากภาคเอกชน โดยวัตถุมงคลที่มีการผลิตจากหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง แบ่งตามเขตพื้นที่ ได้ดังนี้

4.3.1.1 คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี วัดถุ่มงคลที่เกี่ยวข้องกับ ปู่ศรีสุทโธและย่าศรีปทุมมามีการผลิตเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะจากบุคคลหรือหน่วยงานเอกชนที่มีความเคารพศรัทธา เมื่อสร้างแล้วจะนำมาเข้าพิธีปลุกเสกที่คำชะโนดและนำไปเปิดให้ประชาชนเช่าบูชา แต่วัดถุ่มงคลที่สร้างขึ้นโดยศูนย์อำนวยการคำชะโนดซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบเกาะคำชะโนดโดยตรง มีไม่มากนัก ในช่วงที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนาม พบว่าเดือนมีนาคม ปี 2562 ทางศูนย์อำนวยการได้สร้างเหรียญที่ระลึก พิธีมหาพุทธาเทวภิเษก คือ เหรียญเจ้าปู่ศรีสุทโธ-ย่าศรีปทุมมา รุ่นคู่บารมี นับเป็นรุ่นแรกที่สร้างขึ้น แบ่งออกเป็น เนื้อทองคำ เนื้อเงิน เนื้อเงินลงยาเขียว และเนื้อทองแดง รุ่นที่ประชาชนนิยมเช่าบูชามากที่สุดคือ รุ่นเนื้อทองแดงเช่าบูชาเหรียญละ 199 บาท ลักษณะของเหรียญนั้นมีสองด้าน ด้านหนึ่งเป็นรูปปู่ศรีสุทโธและย่าศรีปทุมมาตอนที่เป็นมนุษย์ และอีกด้านเป็นรูปเกาะคำชะโนดโดยมีพญานาคสององค์ซึ่งเป็นตัวแทนปู่ย่า พร้อมสลักตัวอักษรว่า รุ่นแรก คำชะโนด พ.ศ. 2562 ทางศูนย์อำนวยการคำชะโนดได้เปิดให้ประชาชนเช่าบูชาได้ที่บริเวณซุ้มหน้าทางเข้าเกาะคำชะโนด บริเวณลานพิธี พงษ์ศักดิ์ ศรีชนะ (สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม 2563) ผู้อำนวยการศูนย์อำนวยการคำชะโนด กล่าวว่า การสร้างวัดถุ่มงคลนี้เพื่อสนองต่อศรัทธาประชาชน นำทุนไปมอบให้แก่เด็กยากจนในชุมชน และเป็นการสร้างรายได้เข้าสู่ศูนย์เพื่อจะนำไปพัฒนาเกาะคำชะโนด

4.3.1.2 พญาศรีสัตตนาคราช อำเภอมือง จังหวัดนครพนม ในช่วงระหว่างการดำเนินการสร้างประติมากรรมองค์พญาศรีสัตตนาคราชช่วง พ.ศ. 2558 สมัยผู้ว่าราชการสมชาย วิทย์ดำรง ได้จัดสร้างวัดถุ่มงคลเหรียญพญานาค “มหาสิทธิโชค” ในงานเฉลิมสมโภชพุทธาภิเษกองค์พญาศรีสัตตนาคราช เพื่อใช้เป็นทุนในการก่อสร้างและบำรุงรักษาองค์ประติมากรรมและเปิดให้ประชาชนบูชาเหรียญซึ่งถือว่าเป็นปฐมฤกษ์ของทางจังหวัด ลักษณะเหรียญ “มหาสิทธิโชค” เป็นรูปแปดเหลี่ยม คล้ายกับเหรียญสมโภชองค์พระธาตุพนม ปี พ.ศ. 2518 มี 3 แบบคือ เหรียญทองคำ เหรียญเงิน และเหรียญทองแดง นอกจากนี้ทางจังหวัดยังได้จัดทำเหรียญและรูปหล่อ “พญาศรีสัตตนาคราช” ขึ้นอีกหนึ่งรุ่น เมื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เช่าบูชานั้นปรากฏว่าได้มีการเช่าบูชาหมดลงอย่างรวดเร็ว โดยเหรียญรุ่นพญาศรีสัตตนาคราช แบ่งออกเป็น เหรียญทองคำ เหรียญเงิน เหรียญอัลปาก้า และเหรียญทองแดง และต่อมายังได้มีการสร้างเหรียญรุ่น “เพิ่มยศเพิ่มลาภ” เพื่อให้ประชาชนได้บูชาเพิ่ม แบ่งออกเป็น เหรียญทองคำ เหรียญเนื้อเงินหน้าทองคำ เหรียญเนื้อเงิน เหรียญเนื้อทองแดง และเหรียญแจกทาน นอกจากเหรียญแล้ว ยังมีการสร้างรูปหล่อพญาศรีสัตตนาคราช ขนาด 22 นิ้ว 9 นิ้ว และ 3 นิ้ว ให้ประชาชนได้เลือกเช่าบูชาตามที่ต้องการ

ปัจจุบันมูลนิธิพญาศรีสัตตนาคราชได้ตั้งซุ้มอยู่บริเวณทางเข้าลานพญาศรีสัตตนาคราช ซึ่งเป็นจุดที่ประชาชนสามารถรับรูปเทียนและดอกไม้เพื่อไปสักการะองค์พญาศรีสัตตนาคราช และเปิดให้ประชาชนและผู้ศรัทธาได้เลือกเช่าบูชาวัตถุมงคลรุ่นต่าง ๆ ซึ่งจากการ

สังเกตการณ์ผู้วิจัยพบว่า มีประชาชนและนักท่องเที่ยวให้ความสนใจเลือกชมวัดถลุงคลองค์พญาศรีสัตตนาคราช โดยรุ่นที่เป็นที่นิยมคือเหรียญองค์พญาศรีสัตตนาคราชและรูปหล่อพญาศรีสัตตนาคราชขนาดเล็ก เนื่องจากพกพาง่ายและราคาในการเช่าบูชาไม่แพงมากนัก

4.3.1.3 วัดไทย อำเภอโพธิ์พิสัย จังหวัดหนองคาย วัดไทย เป็นวัดที่มีชื่อเสียงทางด้านวัดถลุงคลเกี่ยวกับพญานาคค่อนข้างมาก เนื่องจากมีเรื่องเล่าว่าที่วัดแห่งนี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่อยู่ของพญานาคที่ขึ้นมาจากแม่น้ำโขง เป็นต้นกำเนิดของพญานาค จากข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่า วัดถลุงคลที่ทางวัดจัดสร้างเองเช่น ช่วงที่มีการสร้างถ้ำพญานาคหรือเมื่อบาดาลจำลองในช่วงปี 2550 - 2551 ได้มีการสร้างพระนาครปรก 9 เศียร รุ่นนาคาบารมี หน้าตัก 5 นิ้ว โดยคณะกรรมการและชาวชุมชนวัดไทยเพื่อต้องการนำรายได้จากการเปิดบูชาวัดถลุงคลมาสมทบการก่อสร้างถ้ำบาดาลจำลองและพิพิธภัณฑสถานพญานาค ซึ่งเป็นการสร้างตามความฝันของอดีตเจ้าอาวาสวัดไทย พระอธิการบุญกว้าง โดยจะสร้างจำนวนจำกัดเพื่อเป็นการนำฤกษ์ เมื่อหน่วยงานเอกชนต้องการสร้างวัดถลุงคลจึงมักจะนิมนต์เจ้าอาวาสวัดไทยเป็นผู้อาสารที่เปิดให้ประชาชนได้เลือกเช่าบูชาวัดถลุงคลคือวิหารมหานาคราช ซึ่งตั้งอยู่ข้างถ้ำพญานาคหรือพญานาคราชยัยญ ลักษณะการจัดสร้างวัดถลุงคลของทางวัดนั้นจะเป็นลักษณะที่มีญาติโยมหรือผู้ศรัทธาร่วมกันสร้างและนำรายได้สมทบทุนให้วัดเพื่อพัฒนา จัดสร้าง บูรณะ และซ่อมแซม ถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัด เช่น การจัดสร้าง ชุมทรัพย์นาคาบารมี 9 ฝ่ายยันต์ หลวงพ่อใหญ่เพื่อนำรายได้สมทบทุนการสร้างซุ้มประตูพญานาคของวัดที่กำลังจัดสร้างในปี พ.ศ. 2564 หรือเป็นการจัดสร้างเพื่อความประสงค์ส่วนตัว เช่น การเชื่อว่าถ้าหากสร้างวัดถลุงคลแล้วจะเป็นบุญแก่ชีวิต การปลูกเสกมักจะจัดที่ถ้ำพญานาคที่ซึ่งมีเสาหลักเมืองพญานาคเพราะเชื่อว่าเป็นจุดที่มีความศักดิ์สิทธิ์และมีความเชื่อมโยงกับพญานาค

4.3.2 เครื่องบายศรีพญานาค

เครื่องบายศรีพญานาค เป็นสิ่งที่น่าสนใจเพื่อการบูชาพญานาค รวมทั้งการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายของ “บายศรี” ว่าเป็นเครื่องเชิญขวัญหรือรับขวัญ ทำด้วยใบตอง รูปคล้ายกระทงเป็นชั้น ๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอปขึ้นไปตามลำดับ เป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น มีเสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวยวางอยู่ในบายศรีและมีไขว้ขวัญเสียบอยู่บนยอดบายศรี มีหลายอย่าง เช่น บายศรีตอง บายศรีปากชาม บายศรีใหญ่ ซึ่งคำว่า “บาย” มาจากภาษาเขมร แปลว่า ส่วนคำว่า “ศรี” หมายถึง สิริ ข้าว รวมหมายถึงข้าวอันเป็นสิริหรือข้าวขวัญ โดยในภาคอีสานนั้นมักจะมีการใช้บายศรีในพิธีกรรมสำคัญในการทำขวัญต่าง ๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีสู่ขวัญ เป็นต้น ส่วน “บายศรีพญานาค” คือ เครื่องเชิญขวัญหรือรับขวัญที่มีการประดิษฐ์ใบตองเป็นรูปพญานาค มีตั้งแต่ 1 เศียรจนถึง 11 เศียร โดยนอกจากจะเรียกว่าบายศรีพญานาคแล้ว อาจเรียกว่า “เครื่องบายศรีรูปนาค” ได้อีกด้วย ดังที่ สุรเชษฐ์ อินทิแสง (2565

: 11) ได้นิยามว่า เครื่องบายศรีรูปนาค คือ เครื่องบูชา เป็นวัตถุมงคลอยู่ในรูปแบบของพานบายศรี โดยปกติใช้ใบตอง ซึ่งในปัจจุบันได้มีการใช้กระดาษสีเขียว กระดาษเงิน กระดาษทอง และผ้า แล้วแต่ความเหมาะสม มีตั้งแต่ขนาด 1 ศีร์ 3 ศีร์ 5 ศีร์ 7 ศีร์ 9 ศีร์ ตามแต่ขนาดและฐานะของผู้บูชา อาจกล่าวได้ว่า เครื่องบายศรีพญานาคหรือเครื่องบายศรีรูปนาค อาจนับว่าเป็นวัตถุมงคลอย่างหนึ่งก็ได้ หรือเป็นคติชนประเภทวัฒนธรรมวัตถุที่ใช้ประกอบการบวงสรวงหรือบูชาพญานาค มีความแพร่หลายในภาคอีสานตอนบนและได้ขยายไปทั่วประเทศจากกระแสความนิยมในการบูชาพญานาค และอิทธิพลของสื่อต่าง ๆ

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยในสามจังหวัดคือ อุตรธานี หนองคาย และนครพนม ผู้วิจัยพบว่าปัจจุบันเครื่องบูชาที่ได้รับความนิยมนั้น คือ เครื่องบายศรีพญานาค ที่ทำมาจากใบตองและประดิษฐ์ให้เป็นรูปพญานาค อย่างไรก็ตาม พบว่าในสามจังหวัดนี้ พื้นที่ที่เกิดปรากฏการณ์ความนิยมในการนำบายศรีพญานาคมาบูชามากที่สุดคือ พื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีผู้ศรัทธาหลังไหลเข้ามาสักการะเป็นจำนวนมาก และมีร้านค้าพานบายศรีเกิดขึ้นเต็มสองฝั่งถนนก่อนจะถึงคำชะโนด ส่วนในพื้นที่จังหวัดหนองคายและนครพนม ผู้วิจัยพบว่า หากเป็นในช่วงเวลาปกติ การบวงสรวงสักการะโดยใช้พานบายศรีพญานาคมีค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่ประชาชนใช้ดอกไม้ธูปเทียน หรือบายศรีปากชาม หรือขันหมากเบ็งไหว้ตามปกติ และจะมีการนำบายศรีพญานาคในรูปแบบที่เป็นบายศรีพญานาค 5-7-9-11 ศีร์ หรืออาจประดิษฐ์เป็นตัวพญานาคขนาดใหญ่มาเป็นเครื่องบวงสรวงได้ตามแต่กำลังศรัทธา

ภาพที่ 18 เครื่องบายศรีพญานาคที่คำชะโนด

จากข้อมูลภาคสนาม บายศรีพญานาคที่คำชะโนดเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในช่วงปี พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา จะเห็นว่าเมื่อเดินทางจากอำเภอบ้านดุงเข้ามาตามเส้นทางคำชะโนดซึ่งอยู่ห่างจากอำเภอบ้านดุง 17 กิโลเมตร เส้นทางหลักที่ผ่านบ้านวังทองมาถึงบ้านโนนเมืองนั้นเต็มไปด้วยร้านขายพานบายศรีพญานาคเป็นจำนวนมาก โดยนักท่องเที่ยวสามารถซื้อพานบายศรีจากร้านค้าเอกชนหรือจะซื้อเข้าไปซื้อภายในบริเวณลานบวงสรวงก่อนเข้าเขตสะพานพญานาคที่เป็นทางไปศาลปู่ศรีสุทโธ ย่าศรีปทุมมาจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม พบว่าการเติบโตของบายศรีพญานาคนั้นได้รับอิทธิพลจากกระแสละครเรื่องนาคี ที่ออกอากาศในปี พ.ศ. 2559 อย่างเห็นได้ชัด จากการบอกเล่าของนายประยูร บุญเลิศ (สัมภาษณ์, 15 พฤษภาคม 2563) เจ้าของร้านมะนาวบายศรี ซึ่งตั้งอยู่บริเวณฝั่งตรงข้ามกับทางเข้าวัดสิริสุทโธและศูนย์อำนวยการคำชะโนด ก่อนหน้าที่ละครเรื่องนาคีจะออกอากาศร้านบายศรีพญานาคยังไม่มีจำนวนมากเท่านี้แต่ภายหลังที่ละครได้รับความนิยมในช่วงปลายปี 2559 ทำให้พิธีบวงสรวงในปี 2560 มีประชาชนหลั่งไหลมาจากทั่วสารทิศนับแสนคน สร้างปรากฏการณ์ใหม่ให้กับชุมชน หลังจากนั้นธุรกิจบายศรีพญานาคนั้นเติบโตอย่างรวดเร็ว เนื่องจากเป็นไปตามความต้องการของผู้ศรัทธาและนักท่องเที่ยว โดยร้านบายศรีพญานาคนั้นจะประดิษฐ์ใบตองให้เป็นรูปพญานาคมี

ตั้งแต่พญานาค 1 เศียร ไปถึง 9 เศียร ราคาจะขึ้นอยู่กับขนาดความใหญ่ของบายศรี โดยมีความเชื่อว่าหาจำนวนเศียรมากบุญบารมีก็จะมากขึ้นตามลำดับ การซื้อขายพานบายศรีพญานาคสามารถมาซื้อที่ร้านซึ่งแต่ละร้านจะจัดทำไว้พร้อมจำหน่าย หรือหากมีความต้องการเป็นพิเศษเช่น ต้องการทำบัลลังก์พญานาคให้มีความยิ่งใหญ่ก็สามารถสั่งจองล่วงหน้าไว้ได้ โดยธุรกิจบายศรีนี้บางเจ้าอาจจะครอบคลุมไปถึงการจัดโต๊ะบวงสรวง การจัดเตรียมเครื่องสักการะบวงสรวง เครื่องแก้บนต่าง ๆ รวมถึงการจัดหานางรำด้วย

ภายในบริเวณลานบวงสรวงและพื้นที่คำชะโนดรอบนอกเกาะชะโนดจะเป็นที่ขายเครื่องสักการะบวงสรวง เช่น พวงมาลัย และพานบายศรีพญานาคขนาดต่าง ๆ โดยกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมืองเป็นผู้รับผิดชอบ อรัญญา แสนขวา กล่าวว่าเป็นการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านโนนเมืองเพื่อจัดทำพานบายศรีพญานาคจำหน่ายให้กับผู้ศรัทธาและนักท่องเที่ยว การเข้าไปสักการะบวงสรวงปูย่าข้างในนั้นจะไม่มีมีการให้จุดธูปเทียน หากต้องการจะจุดธูปเทียนบูชาให้จุดด้านนอกซึ่งมีรูปจำลองของพ่อปู่ศรีสุทโธประดิษฐานอยู่ลานบวงสรวง การเข้าไปสักการะบวงสรวงไม่ได้ข้อบังคับว่าจะต้องนำสิ่งใดไปบ้าง นักท่องเที่ยวหรือผู้ศรัทธาอาจจะเข้าไปไหว้โดยไม่ต้องใช้เครื่องสักการะ แต่ส่วนมากนั้นมักจะนำดอกไม้หรือพานบายศรีพญานาคเข้าไปถวายพ่อปู่แม่ย่าเพื่อความเป็นสิริมงคล โดยเครื่องบวงสรวงที่ทางวิสาหกิจชุมชนโนนเมืองได้เตรียมไว้จัดจำหน่าย มีตั้งแต่ชุดหมากพลู ดอกไม้มาลัยชุดละ 20 บาท หากเป็นพานบายศรีจะเริ่มตั้งแต่ชุด “ขอพรบารมี” เป็นพานพญานาคขนาดเล็ก 2 เศียรราคา 99 บาท, พานบายศรีเปิดทรัพย์รับโชค ราคา 199 บาท, พานบายศรีพญานาค 3 เศียรราคา 299 บาท, พานบายศรีพญานาค 5 เศียร 499 บาท, เศียรต้นเล็ก คือเน้นประดิษฐ์เศียรพญานาคเศียรเดียวให้มีความสวยงามอลังการ, เศียรต้นใหญ่ ราคา 499 บาท, พานบายศรีพญานาค 5 เศียร ราคา 499 บาท, พานบายศรีพญานาค 7 เศียร ราคา 699 บาท และขนาดใหญ่ที่สุดคือ พานพญานาค 9 เศียร ราคา 999 บาท โดนพานบายศรีพญานาคตั้งแต่ 5 เศียรขึ้นไปจะเรียกว่าบัลลังก์พญานาคเพราะเป็นพญานาคที่มีบุญบารมีสูง ราคาบายศรีจะสูงขึ้นตามจำนวนเศียรและขนาดบัลลังก์ สมหวัง โมรา (สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2562) กล่าวว่ากลุ่มวิสาหกิจได้เริ่มขยายการผลิตพานบายศรีพญานาคตามความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธาที่มาสักการะปู่ศรีสุทโธกันในช่วงกระแสพญานาคได้รับความนิยมโดยเฉพาะหลังจากละครเรื่องนาคีออกอากาศ

4.3.3 ผลกระทบเกี่ยวกับพญานาคอื่น ๆ

นอกจากวัตถุมงคลและเครื่องพานบายศรีพญานาคข้างต้นแล้ว ยังมีผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคที่ผู้วิจัยพบในภาคสนามอีกอย่างหนึ่งซึ่งกลายเป็นที่ระลึกและนักท่องเที่ยวมักจะซื้อกลับไปก็คือ เสื้อยืดพิมพ์ลายหรือสกรีนลายพญานาค เช่น หากอยู่ที่คำชะโนด พิมพ์ลายเป็นรูปพญานาค

ศรีสุทโธ และพิมพ์ตัวอักษร คำชะโนด หากอยู่ที่นครพนม จะพิมพ์ลายเป็นรูปองค์พญาศรีสัตตนาคราช 7 เศียร เป็นต้น

ภาพที่ 19 เสื้อยืดพิมพ์ลายพญานาคและวัดมุงคลที่คำชะโนด

นอกจากนี้ยังมีเสื้อยืดพิมพ์ลายเป็นพระธาตุพนมและพระธาตุประจำวันเกิดต่าง ๆ โดยเสื้อยืดเหล่านี้มักจะเป็นร้านค้าเอกชนจัดทำและจัดจำหน่าย จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าที่จังหวัดนครพนมมีร้านค้าจำหน่ายสินค้าที่ระลึกอย่างเป็นรูปธรรมที่สุด กล่าวคือ ทางจังหวัดได้สร้างร้านขายของที่ระลึกชื่อ “นาคราช” ตั้งอยู่บริเวณใกล้ ๆ กับองค์ประติมากรรมพญาศรีสัตตนาคราช การจัดจำหน่ายสินค้าเป็นความร่วมมือกันระหว่างเทศบาลเมืองนครพนมกับหน่วยงานเอกชน และชุมชนท้องถิ่น ร้านนาคราชเป็นร้านค้าในโครงการประชารัฐ ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาลในการพัฒนาท้องถิ่นเพื่อสร้างอาชีพและเพิ่มรายได้ ทางร้านจะเป็นตัวแทนจำหน่ายสินค้าที่ระลึกพื้นเมืองด้วยการรับผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นจากอำเภอต่าง ๆ มาจัดจำหน่าย มีทั้งผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคโดยตรงและสินค้าที่เป็นสินค้าเด่นของแต่ละอำเภอ (สินค้า OTOP) เช่น เข็มกลัดพญาศรีสัตตนาคราช เสื้อยืดพิมพ์ลายพญาศรีสัตตนาคราช เสื้อยืดพิมพ์ลายพระธาตุพนม ผ้าไหมทอลายพญานาค ลูกแก้วพญานาค กระเป๋าสาน และหมวก เป็นต้น

ภาพที่ 20 ไปสการ์ดที่ระลึกคำชะโนด

ส่วนที่คำชะโนดนั้นมีศูนย์อำนวยการคำชะโนดซึ่งเป็นหน่วยงานที่เกิดขึ้นใหม่เพื่อรองรับการเติบโตและการพัฒนาพื้นที่คำชะโนดในช่วยปี 2558 นอกจากจะมีหน้าที่บริหารจัดการดูแลเกาะคำชะโนดแล้ว การสร้างผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพ่อบุแม่ย่าก็อยู่ในความดูแลของศูนย์นี้ เช่น การจัดสร้างวัดถ่มมกลหรือพ่อบุแม่ย่า รุ่งแรก เป็นต้น นอกจากสร้างวัดถ่มมกลแล้ว จากข้อมูลภาคสนามในปี 2562- 2563 ยังพบว่าการสร้างไปสการ์ดจำหน่าย ราคาใบละ 10 บาท โดยภาพในไปสการ์ดนั้นจะเป็นรูปภาพที่แสดงความเป็นเกาะคำชะโนด เช่น ภาพศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมา ภาพบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ภาพต้นชะโนด ภาพสะพานพญานาค เป็นต้น ข้างหลังภาพจะมีการพิมพ์คำกล่าวบูชาพญาศรีสุทโธไว้ด้วย ส่วนที่จังหวัดหนองคายนั้น ในพื้นที่เขตอำเภอเมืองพบการขายสินค้าและผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคในบริเวณตลาดท่าสเด็จ ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งโขงมีการจำหน่ายสินค้าพื้นเมือง เช่น ผ้าทอลายพญานาค กระเป๋าลายพญานาค หรือเสื้อยืดพิมพ์ลายพญานาค เป็นต้น และกลุ่มผู้จัดแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ได้จัดทำเสื้อยืดพิมพ์พญานาคพร้อมทั้งซื้อการแสดงมวาทจำหน่ายบริเวณหน้าอัมรินทร์สำหรับผู้ชม

นอกจากนี้ผู้จัดกิจกรรมลอยเรือไฟกาบกล้วยได้จัดทำเสื้อยืดพิมพ์ลายมีตัวอักษรระบุถึงชื่อประเพณีและมีรูปเรือไฟกาบกล้วย จัดจำหน่ายเป็นที่ระลึกในงาน ส่วนที่อำเภอโพนพิสัยนั้นมีขายตามร้านค้าในอำเภอ และจะมีร้านค้านำผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคมารับจำหน่ายเป็นจำนวนมากในช่วงเทศกาลออกพรรษา สินค้าที่มีการวางจำหน่ายมากที่สุดคือ เสื้อยืดพิมพ์ลายพญานาค หรือพิมพ์ตัวอักษรชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และในช่วงปี 2562- 2564 ผู้วิจัยพบว่านอกจากลายพญานาคทั่วไปที่ไม่ได้ระบุชื่อ แล้วเริ่มมีการพิมพ์ลายองค์พญาศรีสัตตนาคราช และพญาพิสัยสัตตนาคราชด้วย นอกจากนี้ยังพบว่าการจำหน่ายผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคในพื้นที่ออนไลน์ยังได้รับความนิยม โดยมีความเชื่อว่าหากใช้ผลิตภัณฑ์หรือสินค้าใดที่เกี่ยวกับพญานาคนอกจากจะเป็นการซื้อเพื่อเป็นที่ระลึกหากได้มาเยือนพื้นที่นั้นแล้ว ยังเป็นการเสริมสิริมงคลให้กับตนเองอีกด้วย

4.4 วิธีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์ที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค

จากการสร้างสรรค์ประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์ที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในข้างต้น จะเห็นได้ว่าการนำ “ทุนวัฒนธรรม” มาใช้ในการสร้างสรรค์อย่างเด่นชัด โดยเรื่องทุนวัฒนธรรมนี้ รังสรรค์ ณะพรพันธุ์ (2545 : ออนไลน์) ได้นิยามว่า ทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) เป็นทุนที่ใช้ในการผลิตสินค้าและบริการที่มีนัยทางวัฒนธรรม หากพิจารณาถึงการเติบโตของทุนวัฒนธรรมจะต้องขึ้นอยู่กับสินค้าวัฒนธรรม (Culturals Products) ซึ่งหมายถึง สินค้าและบริการที่วัฒนธรรมฝังตัวในสินค้าหรือบริการนั้น โดยพื้นที่วิจัยทั้งสามจังหวัด คือ อุตรธานี หนองคาย และนครพนม ถือเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมร่วมกันทั้งจากการเป็นชุมชนลุ่มน้ำโขงและการอยู่ในแอ่งวัฒนธรรมสกลนครที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคและมีวิถีชีวิตที่ยึดโยงกับแม่น้ำโขงเหมือนกัน ทำให้มีประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนความเชื่อในเรื่องศาสนาคล้ายกัน การสร้างสรรค์คติชนที่เกี่ยวกับพญานาคในปัจจุบันของสามจังหวัดจึงมีการใช้ทุนวัฒนธรรมบางอย่างร่วมกัน แต่ในขณะเดียวกันแต่ละจังหวัดก็มีวิธีคิดในการนำทุนวัฒนธรรมมาสร้างความโดดเด่นและความแตกต่างให้ตนเอง โดยผู้วิจัยพบวิธีคิดในการสร้างสรรค์ที่น่าสนใจหลายประการ ดังนี้

4.4.1 วิธีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค

ผู้วิจัยพบว่าวิธีคิดแบบคนอีสานในการสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมมาจากความเชื่อเรื่องพญานาคที่เด่นชัดในจังหวัดอุตรธานี หนองคาย และนครพนม คือ การต่อยอด “มูนมัง” เนื่องจากจังหวัดดังกล่าวอยู่ในแหล่งอารยธรรมแอ่งสกลนครและชุมชนลุ่มน้ำโขงด้วยกันทำให้มีวัฒนธรรมและความเชื่อหลายอย่างร่วมกัน ผู้วิจัยพบว่าการสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมมีการนำ “ทุนวัฒนธรรม” หรือ “มูนมัง” ซึ่งภาษาถิ่นอีสานหมายถึง ทรัพย์สินสมบัติ หรือ มรดก มาต่อยอดในรูปแบบการสืบทอดและดัดแปลงในลักษณะต่าง ๆ จากนั้นมาพิจารณาการสร้างสรรคประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคบูชาของสามจังหวัดนี้ พบว่าวิธีคิดหลักในการสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมมีการนำ “มูนมังอีสาน” หรือ “มูนมังชุมชนลุ่มน้ำโขง” มาต่อยอดการสร้างสรรคประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นวิธีคิดของเจ้าของวัฒนธรรมหรือคนในพื้นที่ เมื่อพิจารณาในมุมมองคติชนจะเห็นได้ว่าเป็นวิธีการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นอย่างหนึ่งและมีลักษณะเป็นคติชนสร้างสรรค์ ดังนี้

4.4.1.1 การอิงความเชื่อเรื่องพญานาคประจำถิ่นลุ่มน้ำโขง

การสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคบูชาโดยการอิงความเชื่อเรื่องพญานาคประจำถิ่นลุ่มน้ำโขงนั้นเป็นการนำเอาความเชื่อเรื่องพญานาคของแต่ละท้องถิ่นมาปรับเปลี่ยนและนำเสนอในรูปแบบใหม่แต่ยังคงสิ่งที่เป็นสาระสำคัญคือ การสร้างสรรคงานโดยการสืบทอดจากสิ่งที่มีอยู่เดิม ดังนี้

4.4.1.1.1 ความเชื่อเรื่องเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ที่คำชะโนด

จังหวัดอุดรธานี

ในงานบุญบั้งไฟเดือนหกและงานบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา มีการนำเสนอความเชื่อเรื่องพญานาคศรีสุทโธและพญานาคินีศรีปทุมมาซึ่งเป็นความเชื่อของคนในท้องถิ่นโดยมีรากฐานมาจากการรับรู้ตำนานการสร้างแม่น้ำโขงของเจ้าปู่ศรีสุทโธและตำนานคำชะโนดที่เล่าว่าคำชะโนดหรือวังนาคินทร์เป็นที่อยู่อาศัยหรือวังของพญาศรีสุทโธ และนอกจากนี้หลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ พระคณาจารย์ชื่อดังวัดพระธาตุมหาชัย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดนครพนม ได้เล่าว่า ทางฝั่งลาวและฝั่งไทยต่างก็มีกษัตริย์แห่งนาคราชคอยปกครองดูแล เรียกว่า “นาคาธิปติ” โดยฝั่งลาว คือ “พญาศรีสัตตนาคราช” ส่วนฝั่งไทยคือ “พญาศรีสุทโธนาคราช” (ทศพล จักรพานิชย์กุล, 2559 : 23) เรื่องตำนานพญานาคที่เป็นสำนวนของหลวงปู่คำพันธ์นั้นนับว่ามีความแพร่หลายอย่างมากในปัจจุบันเนื่องจากการนำเสนอของสื่อสาธารณะต่าง ๆ เนื่องจากท่านเป็นพระที่มีศิษยานุศิษย์ให้ความเคารพนับถือเป็นจำนวนมาก จนได้รับฉายาว่า “เทพเจ้าแห่งลุ่มแม่น้ำโขง” โดยมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับหลวงปู่คำพันธ์ว่าท่านนั้นเคยเป็นพระราชบุตรเขยของพญานาค ท่านจึงมีสายญาณรับรู้เรื่องพญานาคและสื่อสารกับพญานาคได้ (โชติอนันต์ แสนสุภา, สัมภาษณ์, 14 กรกฎาคม 2563)

จากข้อมูลภาคสนามช่วงปี พ.ศ. 2561-2562 ผู้วิจัยพบว่า มีการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านตำนานประจำถิ่นคำชะโนด ตำนานของตำบลบ้านม่วงได้นำมาประยุกต์ใช้กับการจัดงานประเพณี คือ ตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธสร้างแม่น้ำโขง ตำนานสองสาวยืมพื้ม (เครื่องมือทอผ้า) ตำนานผาแดงนางไอ่ และตำนานผีจ้างหนัง เป็นต้น โดยนำเสนอผ่านการจัดขบวนแห่ และการจัดนิทรรศการแสดงตำนานคำชะโนด พงษ์ศักดิ์ ศรีชนะ กำนันตำบลบ้านม่วง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2562) เล่าถึงแนวคิดในการจัดงานบุญบั้งไฟเดือนหกและงานบวงสรวงปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนดว่า ท้องถิ่นได้จัดประชุมและวางแผนในการสร้างสรรคการจัดขบวนแห่ให้ยิ่งใหญ่มากกว่าเดิม และต้องการจะนำตำนานดั้งเดิมเกี่ยวกับพญาศรีสุทโธมานำเสนอใหม่ให้คนในพื้นที่รวมทั้งนักท่องเที่ยวจากภูมิภาคอื่นได้รับรู้

ปรากฏการณ์ของคำชะโนดในช่วงนี้ส่งผลให้กลายเป็นภาพแทน (representation) ของจังหวัดอุดรธานีในที่สุด จะเห็นได้จากการเปลี่ยนคำขวัญจังหวัด เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2563 เป็น “กรมหลวงประจักษ์สร้างเมือง ลือเลื่องแหล่งธรรมะ อารยธรรมห้า

พันปี ธาณิศาหมีขิด ธรรมชาติเนรมิตทะเลบัวแดง แรงศรัทธาศรีสุทโธปทุมมาคำชะโนด” (คมชัดลึก, 2563 : ออนไลน์) ประโยคที่เพิ่มเข้ามา คือ “แรงศรัทธาศรีสุทโธปทุมมาคำชะโนด” นับว่าเป็นการนำเสนอความเชื่อเรื่องพญานาคประจำถิ่นอุดรธานีอย่างเด่นชัด โดยทางจังหวัดให้เหตุผลในการเปลี่ยนครั้งนี้ว่าคำชะโนดทำให้ทางจังหวัดมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการท่องเที่ยวและมีแผนพัฒนาสู่โครงการนวัตวิถีจากประเพณี วัฒนธรรมและสินค้าอื่น ๆ รอบชุมชน

4.4.1.1.2 ความเชื่อเรื่องปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคที่จังหวัด

หนองคาย

จากข้อมูลภาคสนามพบว่า ชาวหนองคายมีความเคารพนับถือพญานาคทั้งจากความเชื่อที่มาจากตำนานทางพระพุทธศาสนาและจากตำนานท้องถิ่น โดยเฉพาะการความเคารพนับถือ ปู่ศรีสุทโธนาคราช อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า ในประเพณีพิธีกรรมของจังหวัดหนองคาย ไม่ได้เน้นนำเสนอชื่อพญานาคองค์หนึ่งองค์ใดมาประชาสัมพันธ์การจัดงาน หากแต่จุดเน้นของจังหวัดหนองคายคือการนำเสนอในลักษณะ “ปรากฏการณ์” มากกว่า “ตัวบุคคล” ดังที่ได้นำเสนอ “ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค” หรือปรากฏการณ์ที่มีลูกไฟสีชมพูพุ่งขึ้นมาจากแม่น้ำโขงในช่วงออกพรรษาเป็น “ปรากฏการณ์มหัศจรรย์ของกลุ่มแม่น้ำโขง” นอกจากนี้ยังมีการแสดง “แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค” ที่เป็นอัตลักษณ์ของจังหวัดซึ่งจัดติดต่อกันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2540 (ยอดยิ่ง ราชตั้งใจ, สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2562) เมื่อพิจารณาถึงการนำเสนอความเชื่อปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องภูมิศาสตร์ที่สัมพันธ์กับความเชื่อท้องถิ่น ความได้เปรียบเชิงภูมิศาสตร์ที่หนองคายเป็นแหล่งที่มีบั้งไฟพญานาคขึ้นหลายพื้นที่ยังสะท้อนให้เห็นได้จากการขยายการจัดงานออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาคโลก (Naga Fire: Miracle of Faith) ที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงอำเภอเมืองและอำเภอโพนพิสัยเท่านั้น หากยังมีขยายการจัดงานไปยังอำเภอรันทนาในปี 2561 และในปี 2562 ได้เพิ่มจุดการจัดงานอีกสองอำเภอ คือ อำเภอท่าบ่อและอำเภอศรีเชียงใหม่ โดยการประชาสัมพันธ์ของจังหวัด เน้นเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวมาชม “ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค” ซึ่งเป็น “ปรากฏการณ์แห่งศรัทธา” แสดงให้เห็นว่าเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดที่เน้นว่าหนองคายเป็น “พื้นที่พิเศษ” ที่นักท่องเที่ยวหรือผู้ที่มีศรัทธาต่อพญานาคควรมาชมสักครั้งเป็น “โอกาสพิเศษ” ในชีวิต นอกจากนี้ยังมีการแสดงแสง สี เสียง ตำนานเมืองปากห้วยหลวงซึ่งแสดงวิถีชีวิตของชุมชนโพนพิสัยตั้งแต่อดีตกาลที่มีความผูกพันกับแม่น้ำโขง

4.4.1.1.3 ความเชื่อเรื่องพญาศรีสัตตนาคราชที่จังหวัดนครพนม ใน

อดีตนั้นนครพนมเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรศรีโคตรบูรณที่มีความรุ่งเรือง ถือได้ว่าเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความโดดเด่นในภาคอีสานเนื่องจากมี “พระธาตุพนม” ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานของพระอุรังคธาตุ

(กระดูกลูกส่วนหน้าอก) ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มี “ตำนานอุรังคธาตุ” (อุรังคินทาน) หรือ “ตำนานพระธาตุพนม” ที่เป็นแม่บทของตำนานพระบาทซึ่งถือเป็นตำนานสำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2561) และในปัจจุบันกำลังอยู่ในขั้นตอนการขับเคลื่อนโครงการพระธาตุพนมสู่มรดกโลกเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมต่อองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก (The United Nations Organization : UNESCO) (ธนิตศักดิ์ อุ่นตา, วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม, สัมภาษณ์, 9 กรกฎาคม 2564) ผู้สร้างประเพณีและพิธีกรรมของจังหวัดนครพนมได้แสดงวิธีคิดในการอิงความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านการจัดงานประเพณีไหลเรือไฟในเทศกาลออกพรรษาและงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช กล่าวคือ ความเชื่อเรื่องนาคในสังคมล้านช้างมีมาแต่โบราณดังปรากฏในตำนานอุรังคธาตุซึ่งมีการกล่าวถึงนาคสำคัญหลายตัว รวมทั้งการกล่าวถึง “ศรีสัตตนาคราช” ด้วย ดังความว่า “แล้วพระศาสดาก็เสด็จไปสู่ดอยนันทกักรี้ซึ่งเป็นที่อยู่ของนางนันทยักษแต่ก่อน มีนาคตัวหนึ่ง 7 หัวชื่อว่าศรีสัตตนาคราช เข้ามาทูลขอให้พระศาสดาทรงย้ายรอยพระบาทไว้ในดอยนันทกักรี้¹” (กรมศิลปากร, 2537 : 54) นอกจากนี้ “ศรีสัตตนาคราช” ยังปรากฏในอยู่ตำนานสุวรรณโคมคำว่าเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง ดังความว่า “แม่น้ำที่พญาศรีสัตตนาคราชควักขุดมาแต่หนองกระแสนถึงหนองสระริมถ้ำที่พระพุทธทรงทำภักตกิจนั้นได้ชื่อว่าแม่น้ำขลนที²” (กรมศิลปากร, 2512 : 160) นอกจากความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในตำนานดั้งเดิมแล้ว ยังพบว่า มีตำนานพญานาคยุคใหม่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นตำนานของพญานาค 7 องค์ หรือ “สัตตนาคราช” ที่คุ้มครองพระธาตุพนม (พิเชฐ สายพันธ์, 2539 : 140) และในยุคปัจจุบันมีการสร้างประติมากรรมองค์พญาศรีสัตตนาคราชขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2559 พร้อมทั้งสร้างประเพณีบวงสรวงใหม่ โดยชื่อ “ศรีสัตตนาคราช” ของประติมากรรมพญานาคองค์ใหม่นี้ นำมาจากตำนานโบราณ เช่น อุรังคธาตุและตำนานสุวรรณโคมคำ เพราะเชื่อว่าพญาศรีสัตตนาคราชท่านเป็นพญานาคที่คุ้มครองคนสองฝั่งโขงนี้

จะเห็นได้ว่า รากของความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมนครพนมนั้นมาจากตำนานพญานาคต่าง ๆ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับแม่น้ำโขงและองค์พระธาตุพนม โดยตำนานพญานาคจากที่กล่าวมาข้างต้นนี้มีทั้งตำนานดั้งเดิมและ ตำนานร่วมสมัยที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วง 60 ปีมานี้ โดยในปัจจุบันมีการนำตำนานดั้งเดิมมาผสมกับตำนานใหม่และสร้างพิธีกรรมใหม่ขึ้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคโดยการ “เลือก” หรือ “คัดสรร” พญานาคประจำถิ่นในตำนาน ซึ่งในบริบทนี้คือการเน้นให้ “พญาศรีสัตตนาคราช” ซึ่งเป็นพญานาคองค์สำคัญของชุมชนอีสาน-ลาวลุ่มน้ำโขงโดดเด่นจนกลายสัญลักษณ์ใหม่(ที่มีรากฐานเดิม) ของจังหวัดนครพนม

¹ ดอยนันทกักรี้ ปัจจุบันคือ หลวงพระบาง

² ขลนที หรือ ขรนที คือ แม่น้ำโขง

4.4.1.2 การประยุกต์งานบุญในฮีตสิบสองมาใช้ในประเพณีพิธีกรรมบูชาพญานาค เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

ผู้วิจัยพบว่า การจัดงานประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคบูชานั้นมีการปรับประยุกต์จากงานบุญในฮีตสิบสอง ซึ่งเป็นการจัดตาม “ฮีตสิบสอง คองสิบสี่” ซึ่งเป็นประเพณีจารีตและขนบธรรมเนียมของชุมชนชาวอีสานที่ยึดถือปฏิบัติกันมานาน โดยประเพณีและพิธีกรรมที่ใช้แนวคิดลักษณะนี้ ได้แก่

4.4.1.2.1 งานประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่พ่อปู่ศรีสุทโธ และแม่ย่าศรีปทุมมาอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

การจัดงานนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบสานประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 ซึ่งอยู่ใน “ฮีตที่ 6” เป็นการทำบุญเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลการเกษตร และเพื่อเป็นการแสดงความเคารพบูชาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา จากข้อมูลภาคสนาม การจัดงานมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวด้วยการขยายระยะเวลาในการจัดงานและการเพิ่มกิจกรรม ในปี 2562 พบว่ามีการขยายวันจากงานจากปี 2561 จาก 2 วันเป็น 3 วัน และจากการที่อนุญาตให้แสดงมหรสพในตอนกลางวัน เน้นความเรียบง่ายในปี 2561 สิ่งที่แตกต่างกันในปี 2562 คือ มีการจัดมหรสพในตอนกลางคืนเพิ่มเติม เช่น การแสดงดนตรี หมอลำ การฉายภาพยนตร์กลางแปลง รวมถึงขบวนแห่บั้งไฟเอ้ (บั้งไฟที่มีการประดับตกแต่งสวยงาม) ของชุมชนที่มีสีสันและยิ่งใหญ่ขึ้นทุกปี

หากพิจารณาตามนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่อง “พญาคันคาก” ซึ่งนับเป็นต้นเค้าของการมีประเพณีบั้งไฟพญานาค ตามเนื้อเรื่องนั้นมนุษย์ต้องจุดบั้งไฟถวายพญาแถนเพื่อส่งสัญญาณให้พญาแถนส่งน้ำลงมาเลี้ยงเมืองมนุษย์ แต่จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าในงานบุญบั้งไฟนี้ผู้จัดไม่ได้เน้นว่าจุดถวายพญาแถนหากแต่นำเสนอว่าเป็นการจุดบั้งไฟถวายพ่อปู่ศรีสุทโธและเหล่าพญานาคต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการยกระดับของพญานาคให้เป็น “เทพ” มีอำนาจเทียบเท่าพญาแถนและเป็นการเน้นย้ำว่านาคเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและฟ้า รวมถึงความอุดมสมบูรณ์ต่าง ๆ ซึ่งประเพณีบุญบั้งไฟนี้ อคิน รพีพัฒน์ ระบุว่าประเพณีเปลี่ยนผ่าน (rite of passage) ที่สำคัญของชาวอีสาน เพราะเป็นช่วงที่เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ฤดูเพาะปลูก (Rabibhadana, 1992 : 25) โดยปกติจะทำกันในชุมชนแต่ในปัจจุบันพิธีกรรมเหล่านี้ได้ปรับรูปแบบนำเสนอให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมด้วยการผสมผสานพิธีกรรมระหว่าง “งานบุญบั้งไฟ” เข้ากับ “พิธีบวงสรวง” เจ้าปู่ศรีสุทโธ แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ในการเป็น “พิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์” (fertility rites) ซึ่งประกอบไปด้วยความเชื่อดั้งเดิม (ผี) พุทธศาสนา และพราหมณ์ - ฮินดู มาสู่การเป็น “ลัทธิบูชาพญานาค” และ “พิธีกรรมเพื่อการท่องเที่ยว” ในบริบทสังคมปัจจุบัน

เทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ จังหวัดนครพนมงานเทศกาลออกพรรษาที่นครพนมจัดขึ้นทุกปีในฮีตที่ 11 คือบุญออกพรรษา โดย ปรียา แสันทวีสุข (2539 : 144) กล่าวถึงประวัติการไหลเรือไฟของจังหวัดนครพนมว่ามีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2004 หากนับถึงยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) นับเป็นเวลาประมาณ 560 ปีมาแล้ว โดยเชื่อว่าการลอยเรือไฟเป็นการจุดประทีปบูชารอยพระพุทธรูป บูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เสด็จกลับมาสู่มนุษยโลกหลังจากขึ้นไปเทศนาโปรดพระมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้านเมืองซึ่งรวมถึงพญานาคที่อยู่ใต้น้ำโขงด้วย โดยลักษณะของการปฏิบัติตามฮีตที่ 11 ใน ฮีตสิบสองนี้ มาจากธรรมเนียมที่กษัตริย์ลาวในสมัยโบราณกำหนดให้ท้าวพระยาหัวเมืองน้อยใหญ่จัดประเพณีไหลเรือไฟในเดือน 12 เพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยคุ้มครองบ้านเมือง (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2528 : 62-91) แสดงให้เห็นว่าฮีตคองเป็นสิ่งที่ชาวอีสาน-ลาวนั้นยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่ในอดีตรวมทั้งความเชื่อ ความศรัทธา และการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์รวมถึงพญานาคด้วย

การพบพิธีบูชาพญานาคในบริเวณชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขงซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้างหรือประเทศลาวในปัจจุบันแต่ไม่พบลักษณะการบูชาในภูมิภาคอื่นของประเทศไทย ส. พลายน้อย (2540: 24) ได้อธิบายว่า ไม่ปรากฏว่าคนไทยในประเทศไทยได้ทำพิธีบูชาเหมือนกับที่ประเทศลาวบูชาพญานาค ซึ่งมีกล่าวไว้ในพิธี 12 หรือ “ฮีตสิบสอง” ของชาวเวียงจันทน์ และชาวตะวันออกเฉียงเหนือว่าเดือนสิบสองสว่างเอื้อบูชาอุสุภานาค 15 ตระกูล แสดงให้เห็นว่าสังคมอีสานเหนือเป็นชุมชนที่มีคติเรื่องพญานาคบูชาดั้งเดิมก่อนจะแพร่ไปยังภูมิภาคอื่นเช่นในปัจจุบัน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ในปี 2563 พบว่าระยะเวลาการจัดงานมี 10 วัน เพิ่มจำนวนวันงานจากปีก่อน 1 วันเนื่องจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (โควิด - 19) ในประเทศไทย ทำให้มีการเพิ่มจำนวนวันงานและกระจาย “วันไหลเรือไฟ” จากเดิมที่ไหลในวันออกพรรษาวันเดียวก็ขยายเป็น 3 วัน เพื่อลดความแออัดของนักท่องเที่ยว และมีการคัดกรองผู้เข้าร่วมงานตามนโยบายของรัฐบาล ลักษณะการจัดงานในบริบทที่เปลี่ยนไปคือจากการทำเรือไฟโบราณในชุมชนขนาดเล็กได้ปรับขยายมาทำเรือไฟประยุกต์ซึ่งมีสีสันและความอลังการ

4.4.1.2.2 ประเพณีออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอเมือง

จังหวัดหนองคาย การจัดงานออกพรรษาที่หนองคายถือเป็นงานบุญใน “ฮีตที่ 11” เช่นเดียวกับนครพนม มีลักษณะเป็นงานบุญในชุมชนและมีการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในแม่น้ำโขงด้วยการจุดธูปเทียนในกระทงหรือเรือไฟขนาดเล็ก จากข้อมูลภาคสนามพบว่า การจัดงานออกพรรษาของเทศบาลเมืองหนองคายมีปรับเปลี่ยนรูปแบบและขยายการจัดงานให้ใหญ่ขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2540 เนื่องจากนโยบายของรัฐและจังหวัดที่ต้องการส่งเสริมการท่องเที่ยวการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.)

เริ่มเข้ามามีบทบาทในการประชาสัมพันธ์ทางจังหวัดจึงคิดกิจกรรมในงานให้มีความหลากหลายยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกิจกรรมการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาคที่ได้รับความนิยมจากคนในท้องถิ่นและกลายเป็นกิจกรรมสำคัญของเทศกาลออกพรรษาที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ โดย ยอดยิ่ง ราชตั้งใจ ผู้กำกับการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนาน บั้งไฟพญานาคและนักวิชาการวัฒนธรรม จังหวัดหนองคาย (ยอดยิ่ง ราชตั้งใจ, สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม, 2562) ได้อธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงนี้ว่า การจัดงานออกพรรษาที่มีรูปแบบใหญ่ขึ้นน่าจะเริ่มจัดช่วง พ.ศ. 2540 ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองจัดให้มีการแสดงแสงสีเสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาคเป็นปีแรกในหอประชุม ต่อมาได้ปรับเปลี่ยนมาแสดงกลางแจ้ง ส่วนการจัดงานอย่างยิ่งใหญ่บริเวณลานวัฒนธรรมหรือลานพญานาคคู่ริมโขงติดกับตลาดท่าเสาตั้งนั้นมีมาไม่นานนัก โดยเกิดขึ้นพร้อมกับโครงการพัฒนาผังเมืองในช่วงปี พ.ศ. 2560

4.4.1.2.3 ประเพณีออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอ

โพนพิสัย จังหวัดหนองคาย การจัดงานบุญออกพรรษาของชาวโพนพิสัยตาม “ฮีตที่ 11” นั้นในอดีตเป็นไปอย่างเรียบง่าย ชาวบ้านนิยมออกมาทำบุญ ลอยกระทงกาบกล้วย และชมบั้งไฟพญานาคหรือลูกไฟสีชมพูที่ลอยขึ้นมาจากแม่น้ำโขง การจัดงานเริ่มมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปในช่วงประมาณ พ.ศ.2548 เป็นต้นมา และเริ่มมีการปรับเปลี่ยนให้มีพิธีบวงสรวงใหญ่ระดับประเทศในช่วงปี 2554 สรร สุนทรธนากุล นายกเทศบาลตำบลโพนพิสัย (สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2562) ระบุว่า ในปี 2561 จากเทศกาลบั้งไฟพญานาคธรรมดาได้เปลี่ยนเป็น “บั้งไฟพญานาคโลก” และมีสโลแกนว่า “Naga Fire: Miracle of Faith” หรือ “บั้งไฟพญานาค ปาฏิหาริย์แห่งศรัทธา” เป็นการอธิบายให้เห็น “ความเป็นโพนพิสัย” และต้องการให้เป็นสากลไปสู่ “ระดับโลก” จากข้อมูลภาคสนามพบว่าการเพิ่มกิจกรรมในงานให้หลากหลายและยิ่งใหญ่ขึ้น เช่น กิจกรรมการรำบวงสรวงพญานาค มีจำนวนนางรำที่เพิ่มขึ้นทุกปี โดยเฉพาะที่อำเภอโพนพิสัยมีการเชิญนักแสดงที่มีชื่อเสียงระดับประเทศเข้าร่วมพิธีเพื่อสร้างความน่าสนใจและดึงดูดนักท่องเที่ยว

4.4.1.3 การรื้อฟื้นประเพณีเก่ามาใช้ในบริบทใหม่

การจัดงานประเพณีและพิธีกรรมที่ เกี่ยวกับการบูชาพญานาคในพื้นที่ศึกษา พบว่ามีการนำประเพณีและพิธีกรรมเดิมของชาวอีสานในอดีตที่ไม่ได้อยู่ในความสนใจกระแสหลักในสังคมปัจจุบันกลับมารื้อฟื้นเพื่อใช้ในบริบทใหม่และพื้นที่ใหม่ ดังนี้

4.4.1.3.1 การรื้อฟื้นประเพณีลอยเรือไฟกาบกล้วยมาใช้ในเทศกาลออกพรรษา อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

เป็นประเพณีเก่าที่ได้รับการบรรจุให้อยู่ในกิจกรรมในงานเทศกาลออกพรรษา โดยหอการค้าจังหวัดหนองคายจึงได้เสนอกิจกรรมนี้ขึ้นมาใน พ.ศ. 2561

(สฤกษ์ดีพงษ์ วิจิตวงศ์, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2562) เป็นการรื้อฟื้นการประดิษฐ์กระทงกาบกล้วย และพิธีลอยกระทงกาบกล้วยที่เคยมีในอดีต ตามความเชื่อเรื่องขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ที่มีการจุดไฟถวายเป็นพุทธบูชาและเพื่อบูชาพญานาค

ภาพที่ 21 ปราชญ์ชาวบ้านกำลังสาธิตการประดิษฐ์กระทงกาบกล้วยในงานเทศกาลออกพรรษา
บั้งไฟพญานาคโลก อ.เมือง จ.หนองคาย ปี 2561

การรื้อฟื้นประเพณีนี้ได้รับการนำเสนอในรูปแบบใหม่ที่มีลักษณะการนำเสนอในรูปแบบ “เวที” (setting) จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าการจัดสรรพื้นที่บริเวณลานวัฒนธรรมให้กับชุมชนประเพณีไหลเรือไฟกาบกล้วยโดยเฉพาะ ในพื้นที่ของงานประกอบไปด้วยนิทรรศการแสดงความรู้เกี่ยวกับการลอยเรือไฟกาบกล้วย การสาธิตการประดิษฐ์กระทงหรือเรือไฟกาบกล้วยจากปราชญ์ชาวบ้านซึ่งเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้ลองประดิษฐ์เรือไฟกาบกล้วยด้วย การแสดงดนตรี การประกวดธิดา-เทพบุตรลอยเรือไฟกาบกล้วย การจัดซุ้มถ่ายรูปกับเรือไฟกาบกล้วย การจัดประกวดยอดกตโล่กตแซ่รูปถ่ายกับเรือไฟกาบกล้วยผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ เป็นต้น ส่วนวันอื่น ๆ ประชาชนสามารถร่วมทำกระทงหรือเรือไฟกาบกล้วยและนำไปลอยได้ในเรือไฟกาบกล้วยนั้นมีการประดับตกแต่งด้วยเทียนและดอกไม้ หรือหากใครจะตัดเล็บตัดผมลงไปเพื่อเป็นการลอยสิ่งที่ไม่ดีออกไปก็ได้ โดยในวันออกพรรษานั้นจะมีการจัดลอยเรือไฟกาบกล้วยจำนวน 1,000 ลำ โดยแจกให้ประชาชนนำไปลอยโดยไม่มีค่าใช้จ่าย

การลอยเรือไฟกาบกล้วยอาจจัดได้ว่าเป็นคติชนที่เป็นของดั้งเดิมของชาวหนองคาย ที่ทำกันในคุ้มหรือในชุมชน หรือบริเวณริมน้ำโขงใกล้บ้าน แต่มีการรื้อฟื้นปรับรูปแบบการนำเสนอให้มีสีสัน มีความทันสมัย และมีความบันเทิงเพิ่มเข้ามาเพื่อตอบรับกับบริบทการท่องเที่ยวที่เปลี่ยนไป

4.4.1.3.2 การรื้อฟื้นประเพณีไหลกองฮ่ามาใช้ในเทศกาลออก

พรรษา อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ประเพณีไหลกองฮ่า (กองฮ่าง) เป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวโพธิ์ชัย มักจะจัดทำในช่วงค่ำหลังวันออกพรรษาหนึ่งวัน หรือ วันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งเป็นช่วงที่เสร็จสิ้นจากพิธีบวงสรวงพญานาค การจัดทำเรือไฟ และกิจกรรมต่าง ๆ เมื่อเสร็จงานมักจะมีสิ่งของเหลือใช้ เช่น เศษไม้ กระดาษ ชาวบ้านจะนำวัสดุเหลือใช้เหล่านี้มาทำเป็น “กองฮ่า” ซึ่งภาษาถิ่นอีสานเรียกของพังหรือของเหลือใช้ว่า “ของฮ่าง” บางครั้งอาจเรียกว่า “กองบังสุกุล” เพราะมีการจัดเตรียมของใช้ เช่น ผ้าห่ม เสื้อผ้า รวมไปถึงอยู่ในกองฮ่าด้วย หลังจากจัดรวบรวมกองฮ่าและเตรียมแพแล้ว ในช่วงพลบค่ำชาวบ้านจะนำกองฮ่าไปลอยแพ โดยมีพระสงฆ์มาสวดบังสุกุลก่อนจะจุดไฟเผากองฮ่าแล้วปล่อยให้ไหลไปตามแม่น้ำโขงเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใต้แม่น้ำโขงโดยเฉพาะพญานาคเพื่อเป็นการตอบแทนที่วันออกพรรษาพญานาคจุดบังไฟขึ้นมาจากใต้น้ำโขง และเนื่องจากตามตำนานทางพระพุทธศาสนาพญานาคต้องการจะบวชแต่ไม่สามารถบวชได้ ชาวบ้านจึงได้จัดเครื่องอัฐบริขาร 8 ทอดบังสุกุลให้กับพญานาคโดยลอยไปพร้อมกับกองฮ่า (บุญชัย พิสัยสวัสดิ์, สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2562)

ผู้วิจัยพบว่าพิธีกรรมนี้เป็นความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านแต่ละคุ้มในเทศบาลตำบลโพธิ์ชัยและหน่วยงานเทศบาลตำบลโพธิ์ชัย เดิมนั้นชาวบ้านจัดกันอย่างเรียบง่ายไม่ได้เป็นพิธีใหญ่ แต่ในปี 2561 และ 2562 ได้มีการนำมาบรรจุเป็นกิจกรรมในเทศกาลออกพรรษาที่อำเภอโพธิ์ชัย นับเป็นการนำ “ประเพณีราษฎร์” ที่ไม่ได้จัดอย่างเป็นทางการมาจัดในรูปแบบ “งานหลวง” ที่มีลักษณะเป็นทางการโดยหน่วยงานของรัฐ นับว่าการรื้อฟื้นประเพณีเดิมของชาวโพธิ์ชัยซึ่งถือว่าเป็นประเพณีที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ และยังเป็นกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวอีกด้วย

4.4.1.3.3 การรื้อฟื้นประเพณีไหลเรือไฟโบราณมาใช้ในเทศกาลออกพรรษา

และประเพณีไหลเรือไฟ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม พบว่าประเพณีไหลเรือไฟโบราณเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวนครพนมแต่ในปัจจุบันนั้นการไหลเรือไฟประยุกต์มีบทบาทและความโดดเด่นมากกว่า โดย ณรงค์ ไชยตา ประธานชมรมพนมนครานุรักษ์และประธานการจัดกิจกรรมไหลเรือไฟโบราณ (สัมภาษณ์, 2 ตุลาคม 2564) ระบุถึงสาเหตุของการรื้อฟื้นประเพณีนี้กลับมามีเดิมนั้นการไหลเรือไฟมีมาตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองนครพนม แต่เนื่องจากบริบททางสังคมที่มีการชูให้เรือไฟประยุกต์โดดเด่นกว่า เรือไฟโบราณจึงค่อย ๆ เลือนหายไปจากกิจกรรมหลักของจังหวัด และเมื่อประมาณ พ.ศ. 2556 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครพนม และมหาวิทยาลัยนครพนมได้ร่วมกันส่งเสริมให้มีการรื้อฟื้นจัดเป็นประเพณีไหลเรือไฟโบราณเพื่อเป็นการสืบสานวัฒนธรรมอันดีงามของชาวนครพนม

ภาพที่ 22 การจัดแสดงเรือไฟโบราณในเทศกาลออกพรรษาและ
งานประเพณีไหลเรือไฟ นครพนม ปี 2563

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยในปี 2563 พบว่าลักษณะการจัดกิจกรรม คือ การนำเรือไฟโบราณมาจัดแสดงบริเวณริมน้ำโขงหน้าวัดโพธิ์ศรีโกสีย์ ๑ กับลานศรีสัตตนาคราช แตกต่างจากสมัยอดีตที่พื้นที่ในการจัดงานจะอยู่ในวัดและไม่ได้เน้นจัดวางเพื่อสนองนักท่องเที่ยว ลักษณะเรือไฟโบราณสร้างจากโครงไม้ไผ่ มีน้ำหนักเบา ความยาวประมาณ 3 เมตร ตกแต่งด้วยธงหลากสี และดอกไม้รูปเทียนต่าง ๆ ส่วนดวงไฟใช้ “ขี้ได้” หรือภาษาถิ่นอีสานเรียก “ขี้กะบอง” วางไว้รอบเรือและจะจุดไฟก่อนนำไปลอย ความพิเศษของงานคือการจัดเรือ 12 ลำ ตาม “ปีนักษัตร” เรียกว่า “เรือไฟโบราณประจำปีเกิด” ประชาชนสามารถร่วมทำบุญบั้งสุกด้วยการถวายเครื่องบูชา ดอกไม้รูปเทียน พานขัน 5 ชั้นหมากเบ็ง รวมทั้งการตัดผม ตัดเล็บ ลงในกระทง เขียนชื่อ-สกุล และนำไปวางไว้ที่เรือไฟประจำปีเกิดของตนเอง เพื่อให้เจ้าหน้าที่นำไปลงลอยใน วันออกพรรษาในช่วงค่ำของวันออกพรรษา (มักจะลอยก่อนการลอยเรือไฟประยุกต์)

4.4.1.4 การสร้างประเพณีใหม่จากรากวัฒนธรรมเดิม

4.4.1.4.1 งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช จ.นครพนม

งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชถือเป็น “ประเพณีใหม่” เนื่องจากการสร้างประติมากรรมพญาศรีสัตตนาคราชในปี พ.ศ. 2559 ทางจังหวัดจึงได้จัดพิธีบวงสรวงขึ้นเป็นประจำทุกปี นับเป็นการสร้างประเพณีใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนพร้อมกับประติมากรรมใหม่ที่อิงจากฐานความเชื่อเดิมคือ ความเชื่อเรื่องพญานาคจากตำนานอุรังคธาตุ ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานพญานาคของหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ และตำนานสัตตนาคราที่พระธาตุพนม เป็นต้น นำมาปรับใช้เพื่อ “วัดอุประสงค์ใหม่” โดย นิวัต เจียวิริยบุญญา นายกเทศมนตรีเมืองนครพนม (สัมภาษณ์,

8 กรกฎาคม 2563) เล่าว่า การสร้างองค์ประติมากรรมพญาศรีสัตตนาคราชเกิดขึ้นในปี 2556 จากแนวคิดของนายอนุกุล ตั้งคณานุกูลชัย ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมคนที่ 38 เพื่อเป็นการปรับปรุงภูมิทัศน์ บริเวณริมแม่น้ำโขง โดยร่วมกับเทศบาลเมืองนครพนมและหน่วยงานต่าง ๆ เพราะต้องการสร้างสัญลักษณ์เมืองที่เป็นพยานาคให้เป็นจุดพักสายตาและแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ของจังหวัด โดยเรียกว่า “แลนด์มาร์ค” แห่งใหม่ของจังหวัดและสร้างเสร็จในปี 2559 ในสมัยของผู้ว่าราชการจังหวัด สมชาย วิทย์ดำรง โดยมีพิธีสมโภชครั้งแรกอย่างยิ่งใหญ่ 9 วัน 9 คืน ในระหว่างวันที่ 9 - 18 กันยายน 2559 และหลังจากนั้นในปี 2560 เป็นต้นมา ได้มีการกำหนดวันจัดพิธีใหม่ คือ 7 - 13 กรกฎาคม ซึ่งคือวันที่ 7 เดือน 7 จัดงาน 7 วัน 7 คืน เนื่องจากถือว่าเลข “7” เป็นเลขมหามงคล

ภาพที่ 23 การแสดงศิลปวัฒนธรรม “พิธีเหยา” ของอำเภอนาแก
ในงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ปี 2563 ที่จังหวัดนครพนม

ภายในงานแบ่งพิธีกรรมเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือ ในช่วงเช้าทั้ง 7 วันจะมี “พิธีไหว้พระธาตุประจำวันเกิด” 7 วัน 8 พระธาตุ ดังที่กล่าวไปข้างต้น การจัดพิธีไหว้พระธาตุประจำวันเกิดจะเริ่มจากพิธีสงฆ์ ต่อด้วยพิธีบวงสรวงพระธาตุโดยมีหมอปราหมณ์หรือเฒ่าจ้ำ เป็นเจ้าพิธี เมื่อเสร็จพิธี จากนั้นเป็นพิธีห่มผ้าพระธาตุและรำบูชาพระธาตุ ก่อนที่ในช่วงเย็นจะรวมกลุ่มตัวแทนของอำเภอที่มีพระธาตุ (ร่วมกับอำเภอใกล้เคียงที่ไม่มีพระธาตุประจำวันเกิด) รำบูชาองค์พญาศรีสัตตนาคราชและแสดงศิลปวัฒนธรรมในพิธีกรรมช่วงเย็นที่ลานพญาศรีสัตตนาคราช การจัดให้มีพระธาตุประจำวันเกิดในจังหวัดนครพนมนั้นนับได้ว่า “แนวคิดใหม่บนรากฐานเดิม” ที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อ

ประมาณ พ.ศ. 2545 โดยอาจารย์ คทา ชินบัญชา นักพยากรณ์ชื่อดัง ได้นำตำนาน “สัตตนาคร” หรือพญานาคทั้ง 7 แห่งพระธาตุพนมที่ได้ฟังจากพระเทพวรมุนี เจ้าอาวาสพระธาตุพนมวรมหาวิหาร และตำนานพญานาคจากหลวงปู่คำพันธ์ โสสปัญโญ มาผูกโยงกับพระธาตุต่าง ๆ ของจังหวัด นครพนมและในปี 2547 จึงได้ร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) คิดเส้นทางท่องเที่ยว ไหว้พระธาตุประจำวันเกิดขึ้น (คทา ชินบัญชา, สัมภาษณ์, 7 กรกฎาคม 2563) ต่อมาทางจังหวัด นครพนมเริ่มมีการประชาสัมพันธ์พระธาตุประจำวันเกิดแต่ยังไม่เป็นที่รู้จักในวงกว้างมากนัก เมื่อมี งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช จึงได้นำพิธีไหว้พระธาตุประจำวันเกิดเข้ามารวมไว้ด้วยกันและมีการประชาสัมพันธ์สำนักท่องเที่ยวมาก (กชกร วิจิตธนบดี, สัมภาษณ์, 10 กรกฎาคม 2563)

4.4.1.5 การหยิบยืมประเพณีจากท้องถิ่นอื่น

การหยิบยืมประเพณีจากท้องถิ่นอื่นเป็นวิธีคิดที่พบในกิจกรรมการลอยกระทงสายในงาน เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย และ เทศกาลออกพรรษา และประเพณีไหลเรือไฟ จังหวัดนครพนม จากการศึกษาของ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2560 : 116 -119) ได้ชี้ให้เห็นว่า ในจารีตดั้งเดิมของชาวอีสานนั้นไม่มีประเพณีการลอยกระทงในช่วงวันเพ็ญเดือนสิบสอง ประเพณีลอยกระทงจึงเสมือนเป็นประเพณีใหม่ในสังคมอีสานงานประเพณีลอยกระทงธาราบูชา พญานาคช่วงเดือนพฤศจิกายน ชาวบ้านเรียกว่าเป็น “การลอยไฟพญานาค” ดังนั้นจึงเป็นการหยิบยืม ประเพณี ลอยกระทงสายในแม่น้ำโขงของจังหวัดตากมาใช้ เมื่อนำมาพิจารณาเทียบกับการลอยกระทง กาบกล้วยในเทศกาลออกพรรษาที่หนองคายกับการลอยกระทงสายของนครพนม อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะการจัดงานมีการหยิบยืมประเพณีจากท้องถิ่นอื่นเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าวิธีคิดนี้อยู่ ในกิจกรรมย่อยของงานเทศกาลออกพรรษาจึงไม่ได้เป็นวิธีคิดที่โดดเด่นเมื่อเทียบกับวิธีคิดอื่น ๆ ข้างต้นที่มีการนำเสนอในกิจกรรมหลักของงาน

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าประเพณีเหล่านี้มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาในการนำเสนอด้วยการเน้น เรื่อง “นาคประจำถิ่น” มากขึ้นและปรับเปลี่ยนรูปแบบในการจัดงานด้วยการขยายให้ใหญ่ขึ้นด้วย ลักษณะงานแบบ “งานเทศกาล” (festival) หรือ “มหกรรม” (extravaganza) ซึ่งเป็นงานที่ จัดติดต่อกันหลายวันและมีกิจกรรมหลากหลายเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวทั้งในและนอกท้องถิ่น

จากวิธีคิดการสร้างสรรคประเพณีและพิธีกรรมข้างต้น สามารถสรุปเป็นตาราง ดังนี้

ตารางที่ 8 ตารางแสดงวิธีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่อง
พญานาค

วิธีคิด	บุญเดือนหกและ พิธีบวงสรวง เจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรี ปทุมมา จ.อุดรธานี	งานบวงสรวง พญาศรีสัตต- นาคราช จ.นครพนม	เทศกาลออก พรรษาและ ประเพณีไหล เรือไฟ จ.นครพนม	เทศกาล ออกพรรษา บั้งไฟ พญานาคโลก อ.เมือง จ.หนองคาย	เทศกาลออกพรรษา บั้งไฟพญานาคโลก อ.โพนพิสัย จ.หนองคาย
1. การอิงความ เชื่อเรื่อง พญานาคประจำ ถิ่นลุ่มน้ำโขง	- พญาศรีสุทโธ นาคราช เชื่อว่าเป็นนาคาธิบดี ฝั่งไทย -นางพญานาคินี ศรีปทุมมา	- พญาศรี สัตตนาคราช เชื่อว่าเป็นนาคาธิบดี ฝั่งลาว - “สัตตนาคา” ที่พระ ธาตุนพนม	- ปรากฏการณ์บั้งไฟ พญานาค - พญานาคในตำนาน พุทธศาสนา	- ปรากฏการณ์ บั้งไฟพญานาค - พญาศรีสุทโธ - พญานาคใน ตำนานพุทธ ศาสนา	- ปรากฏการณ์บั้งไฟ พญานาค - พญาศรีสุทโธ - พญาพิสัย ศรีสัตตนาคราช - พญานาคในตำนานพุทธ ศาสนา
2. การประยุกต์ งานบุญใน ฮีตสิบสองมาใช้ ในประเพณี พิธีกรรมบูชา พญานาคเพื่อ การท่องเที่ยว	- ฮีตที่ 6 บุญบั้งไฟ		- ฮีตที่ 11 บุญออกพรรษา	- ฮีตที่ 11 บุญออกพรรษา	- ฮีตที่ 11 บุญออกพรรษา
3. การรื้อฟื้น ประเพณีเดิมมา ใช้ในบริบทใหม่			- รื้อฟื้นประเพณีไหล เรือไฟโบราณ	- รื้อฟื้นประเพณี ลอยเรือไฟ กาบกล้วย	- รื้อฟื้นประเพณี ไหลกองฮ่า
4. การสร้าง ประเพณีใหม่ จากราก วัฒนธรรมเดิม		- สร้างพิธีบวงสรวง พญาศรีสัตตนาคราช ขึ้นใหม่ในปี 2559			
5. การหยิบยืม ประเพณีท้องถิ่น อื่น			- ลอย กระทงสาย	- ลอยกระทง กาบกล้วย	- ลอย กระทงสาย

ตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า “วิธีคิด” ในการสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนมีหลากหลายทั้งการสืบทอดของเก่าและการสร้างสรรค์ใหม่ โดยในงานประเพณีหนึ่ง ๆ นั้นอาจมีวิธีคิดหลายวิธีผสมผสานกัน จากการปรับเปลี่ยนดังกล่าวอาจกล่าวได้ว่า ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคข้างต้นมีลักษณะเป็น “ประเพณีสร้างสรรค์” โดยมีการนำความคิดความเชื่อเรื่องพญานาค การบูชาพญานาค และประเพณีดั้งเดิมซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนภาคอีสานตอนบนมาประยุกต์เพื่อนำเสนอใหม่ เช่น การประยุกต์ประเพณีไหลเรือไฟซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรณ์ จากเรือไฟโบราณก็ปรับเปลี่ยนเป็นเรือไฟประยุกต์ และเมื่อเรือไฟโบราณเริ่มเลือนหายไปก็มีการรื้อฟื้นนำมาเสนอใหม่เพื่อตอบสนองต่อการท่องเที่ยวและการโยกย้ายถิ่นของคนในปัจจุบัน นอกจากนี้การรื้อฟื้นประเพณีลอยเรือไฟจากกล้วยและประเพณีไหลกองฮ่าของจังหวัดหนองคายก็เป็นการนำเอาประเพณีดั้งเดิมมาประยุกต์เป็นกิจกรรมใหม่เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวในงานเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลกซึ่งเป็นงานที่มีความยิ่งใหญ่และหลากหลาย การประยุกต์และนำเสนอใหม่รวมถึงการสร้างใหม่เหล่านี้ แสดงให้เห็นว่าข้อมูลคติชนประเภทประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคมีความเป็น “คติชนสร้างสรรค์” ซึ่งแสดงให้เห็นมิติในการสร้างสรรค์จากรากเหง้าของหรือทุนวัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่

เมื่อพิจารณาโดยรวม พบว่ากลุ่มข้อมูลประเพณีและพิธีกรรมเหล่านี้มีการใช้วิธีคิด “การอิงความเชื่อเรื่องพญานาคประจำถิ่นลุ่มน้ำโขง” มากที่สุด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคบูชาในปัจจุบันมีการนำเสนออัตลักษณ์ความเชื่อพญานาคประจำจังหวัดตนเอง กล่าวคือ แต่ละพื้นที่ได้พยายามสร้าง “แบรนด์พญานาค” (NAGA Branding) ของตน จากทุนวัฒนธรรมหรือมรดกท้องถิ่นที่มีอยู่ให้ “แตกต่าง” จากที่อื่น และสร้างกิจกรรมที่จะทำให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับ “ประสบการณ์เฉพาะถิ่น” ซึ่งจะทำให้เป็นที่จดจำและนำไปสู่การบอกต่อ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการที่คติชนเก่าเปลี่ยนมาเป็นคติชนในรูปลักษณะใหม่เนื่องจากบริบทเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไป

4.4.2 วิธีคิดในการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์ที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค

ผู้วิจัยพบว่าวิธีคิดในการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค เช่น วัตถุมงคล ของที่ระลึกต่าง ๆ เป็นต้น มีความน่าสนใจหลายประการ ดังนี้

4.4.2.1 การใช้ตำนานและเรื่องเล่าประกอบสร้างความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การสร้างประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนสถานและประติมากรรมในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนมนั้น ได้มีการใช้ตำนานและเรื่องเล่ามาเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนให้เกิดการสร้างขึ้นใหม่ โดยมีการใช้ทั้งตำนานดั้งเดิมและเรื่องเล่าร่วมสมัยในการสร้าง เช่น ที่วัดไทยอำเภอโพนพิสัย ประติมากรรมนาคราชชัยยัญและถาวรวัตถุต่างเกิดจากการที่พระอธิการบุญกว้างได้ฝันเห็นพญานาค และเกิดเหตุอัศจรรย์ให้ต้องสร้างสิ่งต่าง ๆ ตามที่พญานาคขอ โดยเรื่องเล่าของพระอาจารย์บุญกว้างนี้เกิดในช่วง พ.ศ. 2550 และเมื่อการสร้างสำเร็จ การเล่าเรื่องความฝันเกี่ยวกับพญานาคได้แพร่หลายไปทั่วประเทศ ทั้งนี้เป็นการเสริมให้เห็นว่าพระอาจารย์นั้นสายญาณพญานาค และเมื่อทำทายอำนาจพญานาคก็ต้องเจ็บป่วย ต่อมาเมื่อยอมทำตามซึ่งแสดงถึงการเคารพสิ่งต่าง ๆ ก็ผ่านไปด้วยดี เรื่องเล่านี้ใช้เพื่อยืนยันว่าพญานาคนั้นมีจริง โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่าพญานาคนั้นอาศัยอยู่ใต้แม่น้ำโขงและเป็นการเสริมความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้ที่เคารพศรัทธาและสามารถสร้างแรงศรัทธาด้วยการบริจาคสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ภายในวัดไทย

นอกจากนี้ การสร้างองค์พญาศรีสัตตนาคราชที่จังหวัดนครพนมยังมีแรงบันดาลใจในการสร้างนั้นมาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในท้องถิ่นว่าพญานาคนั้นเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขงและอาศัยอยู่ใต้แม่น้ำโขง อันเป็นตำนานนาคที่หนองแสงจากตำนานสุวรรณโคมคำ หรือการที่เชื่อว่าพญาศรีสัตตนาคราชเป็นนาคาธิบดีฝั่งลาวดูแลปกป้องคุ้มครองพื้นที่นครพนมก็มาจากเรื่องเล่าของหลวงปู่คำพันธ์ ซึ่งเป็นเรื่องเล่าพญานาคร่วมสมัยที่อิงกับตำนานการสร้างแม่น้ำโขงในตำนานนาคที่หนองแสง นอกจากนี้ยังมีตำนานสัตตนาคราชทั้ง 7 ที่ดูมาแลคุ้มครองพระธาตุพนมในโดยเรื่องสัตตนาครานั้นเข้ามาอยู่ในความรับรู้ของชาวนครพนมตั้งแต่ปี 2500 จนคนในชุมชนคุ้นเคยกับคำว่า “สัตต” ซึ่งหมายถึงเจ็ด การใช้คำว่า “สัตต” จึงเป็นการเชื่อมโยงให้เข้าใจความหมายเกี่ยวข้องกับ “7” ได้โดยง่าย นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าร่วมสมัยของภรรยานายนิวัต เจริญวิริยะบุญญา นายกเทศมนตรีเมืองนครพนมที่ได้ยินเสียงพญานาคมาขอให้สร้างประติมากรรมองค์พญาศรีสัตตนาคราชและเมื่อสร้างสำเร็จเสียงพญานาคที่เคยได้ยินก็หายไป เรื่องเล่านี้ถูกใช้เพื่อยืนยันปาฏิหาริย์ขององค์พญานาคว่าสามารถสื่อสารความต้องการมายังมนุษย์ และประเด็นเรื่องของการสร้างองค์พญาศรีสัตตนาคราชนั้นเพื่อเป็นการแก้คำสาปของพระยาโคตรตะบองแห่งอาณาจักรศรีโคตรบูรณที่ตั้งที่กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าหากจะพ้นคำสาปได้นั้นต้องมิ่งใหญ่เข้ามาในเมืองศรีโคตรบูรณ

ส่วนที่วังนาคินทร์ คำชะโนด จังหวัดอุดรธาณีนั้น เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากตำนานและเรื่องเล่าต่าง ๆ ทั้งตำนานดั้งเดิมที่พญาศรีสุทโธสร้างแม่น้ำโขง นิทานเรื่องผาแดงนางไอ่ที่พญาศรีสุทโธเป็นบิดาของงักคีที่ทำให้เกิดเมืองล่ม หรือตำนานที่กล่าวว่าคำชะโนดมีเส้นทางเชื่อไปยังเมืองบาดาล หรือเรื่องเล่าร่วมสมัยที่เป็นเรื่องเล่าของหลวงปู่คำดา อดีตเจ้าอาวาสวัดสิริสุทโธที่ได้ไป

สำรวจเมืองบาดาลที่อยู่บริเวณนั้น หรือตำนานผีจ้างหนังที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2532 ทำให้เชื่อว่า บริเวณเกาะคำชะโนดเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีพญานาคสถิตอยู่ อาจกล่าวได้ว่าตำนานดั้งเดิมนั้น สามารถสร้างความเก่าแก่และน่าเชื่อถือให้กับสถานที่และประติมากรรม ในขณะที่เรื่องเล่าร่วมสมัย สร้างความเชื่อมโยงให้เข้าถึงคนในปัจจุบันมากยิ่งขึ้น การผสมผสานระหว่างตำนานดั้งเดิมซึ่งเป็นเรื่องเล่าที่อยู่ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับเรื่องเล่าร่วมสมัยที่อยู่ในบริบทปัจจุบันจึงทำให้สถานที่เหล่านั้นมีความศักดิ์สิทธิ์

4.4.2.2 การใช้อุณภาคสำคัญของพญานาคประจำถิ่นมาเพิ่มมูลค่าให้กับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค

จะเห็นได้ว่าการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม วัตถุมงคลและผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคนั้นมีการใช้อุณภาคพญานาคให้โชค อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครอง อนุภาคอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ของพญานาค และอนุภาคการเผชิญหน้ากับพญานาค เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า การใช้ อนุภาคเหล่านี้เป็นหัวใจสำคัญที่จะโน้มน้าวให้ประชาชนหรือผู้ศรัทธาเกิดความรู้สึกอยากจะ ครอบครองหรือได้ผลิตภัณฑ์นั้นมา หรือการได้ไปเยือนยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ ดังตัวอย่างที่เห็นได้ ชัดคือ วังนาครินทร์ คำชะโนด ที่มีการนำตำนานพญานาคดั้งเดิมและเรื่องเล่าในบริบทปัจจุบันมา ประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความขลังให้กับพื้นที่คำชะโนด โดยเฉพาะการนำเสนอถึงการที่พญา ศรีสุทโธให้โชคลาภ ช่วยขจัดปัดเป่าภัย ช่วยให้คุณภาพชีวิตของผู้ที่มาขอพรหรือสักการะดีขึ้น

การเพิ่มมูลค่านี้หากพิจารณาในแง่ของความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีการประกอบสร้างจาก เรื่องเล่าจะเห็นว่าประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ คือ มีการใช้ผลิตภัณฑ์ย่อย เช่น วัตถุมงคล มีส่วนสนับสนุน การก่อสร้างประติมากรรมและการพัฒนาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ใหญ่กว่าให้สำเร็จได้ ดังตัวอย่าง การสร้างองค์พญาศรีสัตตนาคราชในช่วง พ.ศ. 2555-2559 ที่ต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก เพื่อเป็นการระดมทุนในการนำมาบำรุงดูแลรักษาหลังจากการก่อสร้างเสร็จสิ้นจึงได้มีการสร้าง วัตถุมงคลเปิดให้ประชาชนเช่าบูชาวัตถุมงคลโดยใช้ตำนานดั้งเดิมมาประกอบสร้างความน่าเชื่อถือ ดังที่ สุกัญญา สุจฉายา (2558 : 73) กล่าวว่าวัตถุมงคลที่เกิดขึ้นในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ. 2553 เป็นต้นมามีการใช้ข้อมูลคติชน มาประกอบการสร้างความน่าเชื่อถือ คือ เรื่องเล่าหรือ ตำนานที่มา และความเชื่อในสรรพคุณของวัตถุมงคลและวิธีการปฏิบัติบูชา สิ่งเหล่านี้เป็นแรงกระตุ้น ให้ผู้ที่ศรัทธาเกิดการเช่าบูชาวัตถุมงคลจำนวนมาก โดยเรื่องเล่าเหล่านี้มักจะเชื่อมโยงถึงการสร้างบุญ กับพญานาค และจะส่งผลให้ผู้เช่าบูชาวัตถุมงคลได้รับแต่ความสมปรารถนา ซึ่งเงินทุนที่ได้มาจากการเปิดให้ประชาชนเช่าบูชาผ่านทางหน่วยงานที่รับผิดชอบสามารถนำมาต่อยอดในการพัฒนาสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นให้ กรณีเช่นนี้ยังพบที่วัดไทยโพธิ์พิสัย จากเรื่องเล่าของอดีตเจ้าอาวาสพระอธิการ บุญกว้างทำให้เห็นถึงอนุภาคพญานาคมีจริงและพญานาคให้โชค เมื่อมีการสร้างวัตถุมงคลเพื่อระดม

ทุนสร้างถ้ำพญานาคหรือหลวงพ่อใหญ่ส่งผลให้ประชาชนจำนวนมากที่มีความศรัทธาได้เข้าบูชา
วัตถุมงคลจำนวนมากรวมถึงการบริจาคเพื่อร่วมสร้างบุญกับพญานาค

4.4.2.3 การสร้างของที่ระลึกให้เป็นความทรงจำ

ปัจจุบันการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเติบโตขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเกี่ยวกับพญานาค นักท่องเที่ยวหรือผู้ศรัทธาพญานาคได้มีการเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค หรือนาคสถานต่าง ๆ โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน โดยอาจจะเป็นการท่องเที่ยวในช่วงเทศกาลงานประเพณีหรือเป็นช่วงนอกเทศกาลก็ได้ สถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับพญานาคในพื้นที่ศึกษาของผู้วิจัยนั้น มีการสร้างของที่ระลึกเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการสร้างของที่ระลึกให้เป็นความทรงจำเกี่ยวกับพญานาคประจำถิ่น

จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธาให้เดินทางมาท่องเที่ยวในช่วงที่มีกระแสนิยมเรื่องพญานาค นั่นก็คือ การเดินทางมาสัมผัสถึงแหล่งที่เป็น “ของแท้ดั้งเดิม” ของพญานาคองค์ต่าง ๆ ดังเช่น จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีพญาศรีสุทโธนาคราช พญานาคินิศรีปทุมมา ที่วังนาคินทร์ คำชะโนด อำเภอบ้านดุง เมื่อนักท่องเที่ยวหรือผู้ศรัทธาได้มาเยือนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาคแห่งนี้ซึ่งมีตำนานและเรื่องเล่าสร้างความศักดิ์สิทธิ์ ผู้มาเยือนสามารถเก็บความทรงจำได้ผ่านผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่มีให้บูชาหรือจำหน่าย ทั้งที่ผลิตโดยหน่วยงานและชุมชนที่รับผิดชอบดูแล หรือผลิตโดยภาคเอกชนหรือร้านค้ารายย่อย ส่วนที่นครพนม องค์พญาศรีสัตตนาคราช ที่อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม เป็นการสร้างความทรงจำถึงประติมากรรมพญานาคที่มีความสวยงาม อลังการ เป็นสัญลักษณ์แห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม และที่พระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม มีตำนานเรื่องสัตตนาคราชหรือพญานาคทั้ง 7 ที่มาคุ้มครองและมีพิธีสัตตนาคราฐ์ หากผู้ศรัทธามาเยือนก็สามารถเก็บความทรงจำไว้ด้วยวัตถุมงคลที่มีให้บูชาภายในวัดหรือรวมทั้งผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ที่มีจำหน่ายภายนอกวัด ส่วนจังหวัดหนองคายมีปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ซึ่งเป็นปรากฏการณ์มหัศจรรย์นับเป็นเรื่องพิเศษที่หากใครได้เห็นพญาพิสัยสัตตนาคราช ประติมากรรมพญานาคสร้างใหม่ รวมถึงนาคราชชัยยัญ ถ้ำบาดาลจำลองและหลวงพ่อใหม่ที่วัดไทย ก็เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญของอำเภอโพนพิสัย

นอกจากนี้ยังถือว่าเป็นการสร้างของที่ระลึกให้เป็นความทรงจำของงานเทศกาลประเพณีประจำถิ่น เช่น ที่คำชะโนด อุดรธานี มีงานประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา ซึ่งเป็นประเพณีในฮีต 12 เป็นประเพณีที่แสดงความเป็นพื้นที่ถิ่นอีสานหนองคาย มีการจัดเสัอียัดพิมพ์ลาย การแสดงแสงสีเสียง เปิดตำนานบั้งไฟ พญานาค หรือเสัอียัดพิมพ์ลายลอยเรือไฟกาบกล้วยที่โพนพิสัยมีเสัอียัดพิมพ์ลาย NAGA FIRE ในงานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก ส่วนที่จังหวัดนครพนม นักท่องเที่ยวสามารถเก็บความทรงจำจากประเพณีไหว้

พระธาตุประจำวันเกิดด้วยสื่อที่พิมพ์ลายพระธาตุต่าง ๆ นับเป็นการ ยึดโยง “พื้นที่” กับ “ความทรงจำ” ด้วยของที่ระลึก

4.5 บทบาทหน้าที่ของประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์จากความเชื่อเรื่องพญานาค

จากการวิเคราะห์ข้อมูลคติชน ประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์จากความเชื่อเรื่องพญานาค ในหัวข้อที่ผ่านมา ทำให้เห็นบทบาทสำคัญของข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบนที่ปรากฏอยู่ในข้อมูลเหล่านั้น ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนสร้างสรรค์ดังกล่าว ดังนี้

4.5.1 การสร้างความหมายทางสังคมและอัตลักษณ์ให้แก่ชุมชนอีสานตอนบน

การสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาค ตลอดจนการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคเป็นการนำ “ทุนวัฒนธรรม” ที่ท้องถิ่นมีอยู่เดิม หรือการแสดงความเป็น “เจ้าของ” วัฒนธรรมมานำเสนอ “อัตลักษณ์” ของท้องถิ่น โดยความหมายของอัตลักษณ์ (Identity) อย่างกว้าง คือ ลักษณะที่บ่งบอกเกี่ยวกับตัวตนว่า “ฉันเป็นใคร” (ศิริพร ภักดีผาสุข, 2561: 3) อาจกล่าวได้ว่า อัตลักษณ์ของชุมชนคือสิ่งที่ชุมชนนิยามความหมายของตนเองด้วยการปรับเปลี่ยน ดัดแปลงรูปแบบ หรือการสร้างสรรค์ใหม่จากฐานความเชื่อเดิม ผู้วิจัยจะแบ่งออกให้เห็นในแต่ละท้องถิ่น ดังนี้

1) การสร้างความหมายทางสังคมและอัตลักษณ์จังหวัดอุดรธานี

คติชนสร้างสรรค์กลุ่มประเพณี พิธีกรรม ประติมากรรม และวัตถุมงคลสร้างความหมายให้แก่คำชะโนดในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และสร้างจุดเด่นหรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้แก่จังหวัดอุดรธานีการผลิตซ้ำตำนานพ่อบุศรีสุทโธในรูปแบบต่าง ๆ ของท้องถิ่นโดยอาศัยทุนวัฒนธรรมเกี่ยวกับพญาศรีสุทโธ เช่น ตำนาน เรื่องเล่า วัตถุมงคล เครื่องบายศรีพญานาค การสร้างรูปเคารพบุศรีสุทโธเพื่อประดิษฐานในสถานที่ต่าง ๆ ของจังหวัดรวมถึงการที่เรื่องเล่าของบุศรีสุทโธแพร่หลายไปทั่วประเทศและได้มีการนำไปตั้งชื่อเป็นตัวแทนของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีพญานาคศรีสุทโธอยู่ เช่น วัดป่าคลอง 11 ที่จังหวัดปทุมธานีที่ได้รับฉายาว่าคำชะโนด 2 เนื่องจากมีลักษณะการสร้างที่น้ำล้อมรอบและศาลาตั้งอยู่กลางสระน้ำ รวมทั้งรูปหล่อของบุศรีสุทโธและย่าศรีปทุมมา รวมทั้งกระแสนของเครื่องบายศรีพญานาคอีกด้วย การแพร่หลายไปเช่นนี้ ทำให้การแสดงอัตลักษณ์ของจังหวัดอุดรธานีกับพื้นที่คำชะโนดและความเชื่อเรื่องบุศรีสุทโธยิ่งเด่นชัดขึ้นเพราะเป็นการแสดงให้เห็นถึง

“ความเป็นของแท้” (authentic) หรือการเป็นเจ้าของวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีศรัทธาต่อองค์พระรัตนตรัย และพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนคำขวัญจังหวัดในปี 2563 จากคำขวัญเดิมคือ “กรมหลวงประจักษ์สร้างเมือง ลือเลื่องแหล่งธรรมะ อารยธรรมห้าพันปี ธานีหมี่ขิด ธรรมชาติเนรมิตทะเลบัวแดง” ได้เพิ่มพญาศรีสุทโธและแม่ย่าศรีปทุมมาแห่งคำชะโนดเข้ามา คือ “กรมหลวงประจักษ์สร้างเมือง ลือเลื่องแหล่งธรรมะ อารยธรรมห้าพันปี ธานีหมี่ขิด ธรรมชาติเนรมิตทะเลบัวแดง แรงศรัทธาศรีสุทโธปทุมมาคำชะโนด” โดยเน้นว่าพื้นที่คำชะโนดนั้นเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นดินแดนแห่งธรรมะและศรัทธา

นอกจากนี้การที่คำชะโนดมี “พื้นที่ทางกายภาพ” ที่มีลักษณะเป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบและมีต้นชะโนดซึ่งมีลักษณะบางประการที่สามารถช่วยสร้าง “ความทรงจำร่วม” ของคนในชุมชนกับการอาศัยอยู่ใกล้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นการมีเรื่องเล่าว่าลำต้นของต้นชะโนดมีลักษณะคล้ายเกล็ดงู หรือเรื่องเล่าของต้นชะโนดว่าจะนำไปปลูกที่อื่นไม่ได้ต้องปลูกได้เฉพาะที่เกาะคำชะโนดเท่านั้น หากนำไปปลูกที่อื่นจะทำให้ผู้ปลูกเกิดความเดือดเนื้อร้อนใจจนไม่สามารถใช้ชีวิตอยู่ได้ นอกจากนี้ยังมีตำนานและเรื่องเล่าอื่น ๆ ที่แสดงให้เห็นว่าแม้อุทธธานินั้นไม่ได้มีพื้นที่ติดกับแม่น้ำโขงดังเช่นจังหวัดหนองคายและนครพนม แต่พื้นที่ของอุทธธานินั้นผูกโยงไปด้วยเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ทั้งเรื่องพื้นที่คำชะโนดที่เชื่อว่าเป็นทางขึ้นลงระหว่างเมืองบาดาลกับโลกมนุษย์ และเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่มีช่องหรือรูทะลุสะดือแม่น้ำโขงที่บริเวณแก่งอาฮง จังหวัดบึงกาฬ รวมทั้งเรื่องเล่าหลวงปู่คำตาที่มีเชื้อสายของปู่ศรีสุทโธและได้ไปท่องเมืองบาดาลมาแล้ว สิ่งเหล่านี้เป็นการนำเสนอให้ “คนนอก” ได้เห็นถึงความเป็นเจ้าของวัฒนธรรมที่เป็นของแท้ดั้งเดิม ดังนั้นหากนักท่องเที่ยวหรือผู้ศรัทธาพญานาคได้มาเยือนที่นี้จะถือว่าการมาเยือนถึงแหล่งที่เป็นสถานที่ประทับของปู่ศรีสุทโธและย่าศรีปทุมมาอย่างแท้จริง

ผู้วิจัยพบว่า การแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนคำชะโนดในเรื่องพญานาคมีความแตกต่างจากพื้นที่อื่นในภาคอีสานตอนบน เห็นได้จากการยกระดับพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาให้ใหญ่ขึ้นเทียบเท่ากับบุญเดือนหก หรือบุญบั้งไฟ ซึ่งอยู่ในฮีตเดือน 6 จากข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่าในช่วงบุญเดือนหกอำเภออื่นในจังหวัดอุทธธานินั้นก็จะจัดงานบุญเดือน 6 อย่างยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะอำเภอเพ็ญ ซึ่งมีชื่อเสียงในเรื่องแห่บั้งไฟล้าน ที่ตำบลบ้านม่วงนั้นก็มีการแห่บั้งไฟเช่นกัน แต่ไม่ได้เน้นไปที่ประเพณีของฮีตอีสานเพียงอย่างเดียวหากแต่มีการจัดประเพณีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาให้เด่นเทียบกับกับบุญเดือนหก โดยเฉพาะในช่วงหลังจากกระแสนาคีฟิเวอร์ เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าปู่ศรีสุทโธนั้นมีอำนาจควบคุมฟ้าในได้ การบวงสรวงปู่ศรีสุทโธที่แต่เดิมไม่ได้มีกำหนดชัดเจนว่าจะต้องประกอบพิธีในช่วงบุญเดือนหก หากแต่เดิมนั้นมักจะทำในช่วงเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ เพราะเชื่อว่าเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ เป็นวันของเทพยดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ โดยการบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธไม่ได้เข้าไปในพื้นที่ป่าคำชะโนดข้างในเช่นปัจจุบัน การไหว้หรือบูชาจะกระทำที่ศาลด้านนอกที่เป็นศาลไม้ ชาวบ้านเรียกว่าศาลพญานาค การประกอบ

พิธีจะมีเจ้าประจำหมู่บ้านนำกล่าวบูชาเพื่อขอให้พืชผลการเกษตรอุดมสมบูรณ์ แต่ในบริบทปัจจุบันนั้น พิธีบูชาพญานาคเกิดขึ้นตลอดเวลาและมีการเปลี่ยนแปลงในการจัดประเพณีพิธีกรรมบวงสรวงให้มีความยิ่งใหญ่ตั้งแต่ปี 2556 เป็นต้นมา และเห็นชัดเจนถึงช่วงปี 2560 ที่อยู่ในกระแสความนิยมจากละครเรื่องนาคี จากเนื้อเรื่องที่เจ้าแม่มาคิมศักดิ์เป็นหลานพญาศรีสุทโธทำให้เกิดกระแส “ตามรอยนาคี” นักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธาต่างเดินทางมาเพื่อชม “บารมีปู” ซึ่งงานนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งเป็นการเชื่อดั้งเดิมในชุมชน โดยเฉพาะการเชื่อในอำนาจของปูศรีสุทโธที่จะบันดาลความอุดมสมบูรณ์ซึ่งหมายถึงฟ้าฝน เห็นได้จากการนำพิธีบวงสรวงมาผนวกกับบุญบังไฟซึ่งเป็นประเพณีขอฝนจากพญาแถน แต่จากในพิธีกรรมที่มีการจุดบังไฟเพื่อบอกพญาศรีสุทโธซึ่งเป็นพญานาคก็เป็นการขอให้ปูศรีสุทโธมารับบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และช่วยให้การจัดงานดำเนินไปอย่างราบรื่น

จากการประชาสัมพันธ์ของจังหวัดอุดรธานีและการรับรู้เกี่ยวกับจังหวัดของคนนอกพื้นที่ ในช่วงที่ผ่านมาจะเกิด “ปรากฏการณ์คำชะโนด” ที่มีกระแสมหาชนหลังไหลเข้าร่วมพิธีบวงสรวงพญาศรีสุทโธในช่วง พ.ศ. 2560 นั้น อุดรธานีเป็นจังหวัดที่มีชื่อเสียงในเรื่องแหล่งอารยธรรม 5,000 ปี จากแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง อำเภอหนองหาน อาจกล่าวได้ว่าเป็นอัตลักษณ์เดิมของจังหวัดที่หลายคนรับรู้กันดีอยู่แล้ว แต่การเลือกเรื่องปูศรีสุทโธยาศรีพุทธรูปมาแห่งคำชะโนดมาประชาสัมพันธ์และนำมาสร้างเป็นอัตลักษณ์ใหม่ของจังหวัดแสดงให้เห็นว่าเป็นการนำทุนวัฒนธรรมมาสร้างสรรค์ประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนคติชนวัตถุเกี่ยวกับพญานาคเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมปัจจุบัน อันเป็นผลให้ปูศรีสุทโธและยาศรีพุทธรูปมากมายเป็นอัตลักษณ์ใหม่ของจังหวัดอุดรธานีได้ ดังจะเห็นได้จากการปรับเปลี่ยนคำขวัญประจำจังหวัดอุดรธานีดังที่กล่าวไปแล้ว

2) การสร้างความหมายทางสังคมและอัตลักษณ์จังหวัดหนองคาย

จังหวัดหนองคายมีความโดดเด่นในแง่ของการเป็นพื้นที่ที่เกิด “บังไฟพญานาค” ทางจังหวัดได้มีการเสนอความเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่สถิตของพญานาค” ที่มีบังไฟพญานาคซึ่งถือเป็น “ปรากฏการณ์มหัศจรรย์ของกลุ่มแม่น้ำโขง” เป็นสถานที่ที่เกิดบังไฟพญานาคขึ้นจำนวนมาก ดังจะเห็นได้ชัดจากการนำเสนออัตลักษณ์ของท้องถิ่นไปสู่ระดับโลกด้วยการจัดให้ยิ่งใหญ่ในระดับ “บังไฟพญานาคโลก” โดยการจัดงานนี้ถือเป็นการจัดงานของจังหวัดที่มีแนวคิดการจัดงานให้เป็นเครือข่ายแสดงความเป็นเมืองแห่งพญานาคที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับสายน้ำและเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แตกต่างจากที่อื่น กล่าวคือ การจัด “งานออกพรรษาและบังไฟพญานาคโลก” แต่เดิมนั้นจะจัดในสองพื้นที่หลักคืออำเภอเมืองกับอำเภอโพนพิสัย แต่ในช่วงปี 2561 เป็นต้นมามีการขยายการจัดงานออกพรรษาออกไปยังอำเภออื่น ๆ เพิ่มขึ้น เช่น อำเภอรันทวาปี ที่มีการเกิดบังไฟพญานาคหนาแน่น รวมถึงอำเภอท่าบ่อ อำเภอสังคม และอำเภอศรีเชียงใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าหนองคายนั้นพยายามจะ

เสนอว่าพื้นที่ในจังหวัดของตุนั้นเป็นพื้นที่ที่มีบั้งไฟพญานาคเกิดขึ้นมากที่สุด (อาจหมายถึงความถี่ การเป็นพื้นที่ที่มีปาฏิหาริย์และสิ่งมหัศจรรย์มากที่สุด) โดยจะเห็นได้ว่าทางจังหวัดได้ประชาสัมพันธ์ จุดชมบั้งไฟพญานาคตามสถานที่ต่าง ๆ ริมโขงซึ่งมักจะสัมพันธ์กับกับสถานที่จัดงานออกพรรษา

การแสดงอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคายในลักษณะจังหวัดที่เป็นเครือข่ายของพื้นที่ ที่เกิดบั้งไฟพญานาค เริ่มจากพื้นที่ในอำเภอเมืองซึ่งจะเริ่มจัดก่อนอำเภออื่น ๆ ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็น การเปิดพื้นที่เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธาเป็นที่แรกก่อนจะกระจายไปยังอำเภออื่น โดย พื้นที่อำเภอเมืองได้เลือกใช้ตำนานและวรรณกรรมท้องถิ่นมาร้อยเรียงเป็นเรื่องราวและแสดงใน รูปแบบการแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค โดยการแสดงชุดนี้มีมาแล้ว 24 ปี และ แสดงครั้งแรกในปี 2541 อาจกล่าวได้ว่า ในพื้นที่อำเภอเมืองหนองคายได้แสดงอัตลักษณ์ผ่าน การแสดงชุดนี้ซึ่งมีทั้งการกล่าวถึงตำนานการสร้างแม่น้ำโขงของพญาศรีสุทโธ วิถีชีวิตที่ผูกพันกับ แม่น้ำโขง ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีวันออกพรรษา และเรื่องราวความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่อาศัย อยู่ใต้แม่น้ำโขง นอกจากนี้ในช่วงปีที่ผ่านมาผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามยังได้พบการรื้อฟื้นประเพณีเก่า คือ การลอยเรือไฟกาบกล้วย ที่ทางผู้จัดงานนั้นนำเสนอว่าเป็นประเพณีเก่าที่มีเฉพาะจังหวัดหนองคาย และเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้การประดิษฐ์เรือไฟกาบกล้วยกับปราชญ์ท้องถิ่น นับเป็น การสื่อสารกับคนนอกชุมชนเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคายซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อ เรื่องพญานาคและคติชนที่เป็นวัตถุ นอกจากนี้ยังเห็นได้ชัดจากการจากที่จังหวัดได้มีการปรับปรุงทัศน ะและสร้างลานพญานาคคู่ขึ้นใหม่ในช่วงปี 2560 เป็นต้นมา เพื่อใช้เป็นลานกิจกรรมของจังหวัด

ส่วนที่อำเภอโพนพิสัยนั้น นับว่ามีชื่อเสียงในเรื่องการเป็นพื้นที่ที่เกิดปรากฏการณ์ บั้งไฟพญานาคและเป็นพื้นที่ที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคโดยเฉพาะวัดไทย โพนพิสัย ปกติแล้ว การบวงสรวงพญานาคนั้นชุมชนมักจะจัดเป็นพิธีเล็กๆ ในระดับอำเภอไม่ได้ลงการหรือมีพิธีใหญ่โต เช่นในปัจจุบัน จากข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่าในช่วงก่อนปี 2560 มีการจัดประเพณีออกพรรษา และชมบั้งไฟพญานาคซึ่งได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะหลังกระแส ภาพยนตร์เรื่อง 15 ค่ำ เดือน 11 ออกฉายในปี 2545 ซึ่งนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องบั้งไฟพญานาค ในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ยิ่งทำให้กระแสการท่องเที่ยวในจังหวัดหนองคายโดยเฉพาะพื้นที่อำเภอ โพนพิสัยได้รับความสนใจจากคนนอกท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตามการบวงสรวงพญานาคที่ จัดเป็นประเพณีใหญ่ในช่วงปัจจุบันเริ่มในช่วง 2554 ซึ่งเป็นช่วงที่ทางอำเภอได้เริ่มปรับปรุงทัศน ะริมแม่น้ำโขง และเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงชัดเจนในพิธีบวงสรวงพญานาคและเทศกาลออกพรรษาใน ปี 2560 ซึ่งเป็นช่วงที่อยู่ในกระแสนาฬิกาฟิวเจอร์ และเป็นช่วงที่เพิ่งสร้างประติมากรรมพญานาคใหม่บน ลานนาคาเบิกฟ้าคือประติมากรรมพญาพิสัยสัตนาคราช และได้มีการเชิญนางเอกจากละครเรื่องนาคิ คือ แด้ว ฐพร เตมีรักษ์ มาร่วมรำบวงสรวงกับคนในท้องถิ่น โดยงานดังกล่าวถือว่าได้รับความสนใจ จากประชาชนทั่วประเทศ โดยมีผู้ร่วมงานจำนวนมาก และมีการนำเสนอข่าวจากสำนักข่าวต่าง ๆ

หลายสื่อ อาจกล่าวได้ว่าพื้นที่โพนพิสัยซึ่งเป็นที่รู้จักของทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชนอยู่แล้วนั้นก็ได้กลับมาได้รับความสนใจจากมหาชนอีกครั้ง ทั้งการจัดพิธีบวงสรวงพญานาคซึ่งพื้นที่โพนพิสัยมีชื่อเสียงในแง่ของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการเกิดบั้งไฟพญานาค เมื่อมีการสร้างประติมากรรมพญาพิสัยสัตนาคราชซึ่งถือเป็นพญานาคองค์ใหม่ที่สร้างขึ้นจากฐานความเชื่อเดิมให้กลายเป็นอัตลักษณ์ใหม่ของเมืองโพนพิสัย ทางอำเภอได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดงานให้มีลักษณะที่มีความยิ่งใหญ่เป็นเทศกาลงานบุญที่มีกิจกรรมหลากหลาย มีการนำเสนอประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมากขึ้น เป็นการตอกย้ำและเพิ่มภาพลักษณ์ใหม่ให้เห็นว่าโพนพิสัยเป็นเมืองที่อุดมไปด้วยวัฒนธรรมอันดีงาม

3) การสร้างความหมายทางสังคมและอัตลักษณ์จังหวัดนครพนม

จังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีมีการสร้างความหมายทางสังคมและสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดผ่านคติชนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับพญานาคอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นสำคัญในการสร้างความหมายทางสังคมและอัตลักษณ์ของจังหวัดนครพนม 3 ประการหลักดังนี้

ประการแรก จังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดที่มีอัตลักษณ์อย่างชัดเจนในการเป็น “เมืองแห่งพระธาตุ” (สถานที่บรรจุพระอัฐิธาตุ) โดยมี “พระธาตุพนม” เป็นศูนย์รวมศรัทธาของคนในจังหวัด ในภูมิภาคอีสาน รวมถึงประชาชนจากฝั่งลาวด้วย เนื่องจากประวัติความเป็นมาดังที่กล่าวไว้ในตำนานพระธาตุพนมหรือตำนานอูรังคราตุ การนำเสนออัตลักษณ์ของจังหวัดนครพนมในอดีตจนถึงปัจจุบันจึงมีเรื่องพระธาตุพนม ซึ่งถือเป็น “พระธาตุแม่” เป็นหลัก รวมถึง “พระธาตุลูก” ที่อยู่รายล้อมพระธาตุพนมในอำเภอต่าง ๆ เช่น พระธาตุเรณู พระธาตุศรีคุณ เป็นต้น มีนัยสำคัญว่าพระธาตุเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาหากพระธาตุประดิษฐานอยู่ที่ใดย่อมจะต้องมีพญานาคคอยปกปักรักษาเสมอ พระธาตุลูกมักจะได้รับอิทธิพลศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมจากพระธาตุพนม โดยปกติจะมีประเพณีการไหว้พระธาตุทุกปีในช่วงวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 3 จนถึงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี เป็นเวลา 9 วัน 9 คืน ประเพณีการไหว้พระธาตุนี้ถือเป็นการถวายเป็นพุทธบูชาให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมถึงเป็นการเน้นย้ำความสูงส่งและความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุอีกด้วย ภาพของจังหวัดนครพนมเกี่ยวกับการเป็นเมืองของพระธาตุจึงเด่นชัดมาในทุกยุคทุกสมัย ปัจจุบันจังหวัดนครพนมมีการประชาสัมพันธ์โครงการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระธาตุ โดยร่วมกับสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด จัดโครงการส่งเสริมให้เห็นว่าจังหวัดนครพนมมีโบราณสถานที่สำคัญ เช่น พระธาตุพนม จนเกิดโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวพระธาตุประจำวันเกิดขึ้นในช่วงปี 2547 เป็นต้นมา และในช่วงที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามได้เห็นการประชาสัมพันธ์โครงการ “มหัศจรรย์เส้นทางบุญ ไหว้พระธาตุประจำวันเกิด 7 วัน 8 พระธาตุ” ซึ่งทางจังหวัดได้นำเสนอว่า “ไหว้พระธาตุ

พนม และพระธาตุประจำวันเกิด ชีวิตเลิศล้ำตลอดปี ” โดยการไหว้พระธาตุนี้นางจังหวัดได้จัดทำแผ่นพับประชาสัมพันธ์รวมทั้งแผนที่เชื่อมโยงพระธาตุทั้ง 8 เข้าด้วยกัน

ประเด็นที่น่าสนใจที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค คือการปรับเปลี่ยนแนวปฏิบัติในการไหว้พระธาตุประจำวันเกิด กล่าวคือ แต่เดิมนั้นการไหว้พระธาตุประจำวันเกิดนี้เป็นโครงการอิสระที่จัดทำขึ้นเพื่อประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่และนักท่องเที่ยวได้ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยมีการนำเสนอว่าหากไปไหว้แล้วจะเกิดความเป็นสิริมงคล แต่ในบริบทปัจจุบันได้มีการนำมาผนวกเป็นกิจกรรมในงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชซึ่งเป็นแลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม ในเดือนกรกฎาคม กล่าวคือผู้จัดงานได้จัดให้มีพิธีไหว้พระธาตุซึ่งจัดขึ้นใหม่ในบริบทใหม่ จากที่เป็นประเพณีประจำปีคือมีการพิธีไหว้พระธาตุพิธีใหญ่ในเดือน 3 ในเดือนกรกฎาคมก็เป็นการจำลองการไหว้และรำบูชาพระธาตุมาอยู่ในบริบทงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช แสดงให้เห็นว่าในประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคของจังหวัดนครพนมนั้นมีการแสดงอัตลักษณ์ในการธำรงรักษาประเพณีไหว้พระธาตุและความเป็นพุทธศาสนิกชนผนวกกับการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของการเป็นพื้นที่ของพญาศรีสัตตนาคราช

จากข้อมูลภาคสนามในช่วง 2561-2565 ผู้วิจัยยังพบว่าจังหวัดนครพนมนั้นมีการสร้างพระธาตุแห่งใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนอำเภออื่นที่ไม่ได้เป็นพระธาตุประจำวันเกิดก็พยายามที่จะผลักดันให้พระธาตุของตนเป็นที่รู้จักของคนในพื้นที่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีโครงการ “พระธาตุพนมสู่มรดกโลก” โดยยังอยู่ในกระบวนการดำเนินงานและการขั้นตอนการรอขึ้นทะเบียนพระธาตุพนมเป็นมรดกโลก ปัจจุบันนั้นอยู่ในขั้นตอนคณะกรรมการมรดกโลกได้บรรจุพระธาตุพนมให้ขึ้นบัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative list) ภายใต้ชื่อ “PHRA THAT PHANOM ITS RELATED HISTORIC BUILDINGS AND ASSOCIATED LANDSCAPE” ของศูนย์มรดกโลก ในปี 2560 ปัจจุบันอยู่ระหว่างดำเนินการจัดทำเอกสารฉบับสมบูรณ์ (ชนิดศักดิ์ อุ่นตา, สัมภาษณ์, 9 กรกฎาคม 2564) กระบวนการนี้ยังนำมาสู่การสร้างวัดมุงคลเหริยพระธาตุพนม “รุ่นพระธาตุพนมสู่มรดกโลก” เพื่อเป็นขวัญกำลังใจในการดำเนินงานและมอบเป็นที่ระลึกพุทธศาสนิกชนที่มาร่วมทำบุญกับโครงการขอขึ้นทะเบียนพระธาตุพนมเป็นมรดกโลก

ประการที่สอง การสร้างองค์พญาศรีสัตตนาคราชให้เป็นแลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม ดังที่กล่าวไปในหัวข้อข้างต้นแล้วเกี่ยวกับการสร้างองค์พญาศรีสัตตนาคราช ซึ่งเป็นการสร้างเพื่อปรับภูมิทัศน์ริมโขงและเป็นการนำเอาความเชื่อเรื่องพญานาคที่อยู่กับท้องถิ่นนครพนมมาสร้างให้เป็นประติมากรรมเพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชา ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ผ่านประเพณีใหม่ที่อิงรากวัฒนธรรมเดิม จากข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยพบว่า การนับถือศรัทธาพญานาคในพื้นที่จังหวัดนครพนมนั้นเป็นการศรัทธาพญานาคทั่วไปที่มีแต่เดิมในตำนานพุทธศาสนา ส่วนพญานาคในตำนานท้องถิ่นดั้งเดิมอย่างตำนานอุรังคธาตุซึ่งเป็นเรื่องพญานาคสองสหายคือ

พินทโยนกวดิกนาคกับธนะมูลนาค เป็นที่รู้จักกันในเฉพาะกลุ่ม ไม่ได้แพร่หลายจนเป็นที่รู้จักทั่วไปในชุมชนมากนัก จนเมื่อปี 2500 ที่เกิดเรื่องเล่าพญานาคทั้งเจ็ดที่คุ้มครองพระธาตุพนมดังที่กล่าวไปในบทที่ 3 แล้วนั้น จะเห็นได้ว่า เรื่องสัตตนาคราชประจำพระธาตุพนมเป็นอัตลักษณ์เรื่องพญานาคประจำท้องถิ่นที่เพิ่งเกิดขึ้นในบริบทใหม่ และในช่วงปี 2555 เป็นต้นมาที่มีโครงการก่อสร้างประติมากรรมองค์พญาศรีสัตตนาคราช โดยเป็นการตั้งชื่อใหม่จากการนำมาจากตำนานเดิม เช่น ชื่อพญานาคที่ปรากฏในตำนานสุวรรณโคมคำ คือ พญาศรีสัตตนาคราช เป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง การสร้างอัตลักษณ์ของนครพนมนั้นนับเป็นสื่อสารให้กับคนในท้องถิ่นรับรู้ถึงอัตลักษณ์นี้ สังเกตได้จากการสร้างห้องนิทรรศการให้ความรู้ที่อยู่ใต้ฐานขององค์พญาศรีสัตตนาคราช ผู้วิจัยเห็นว่า ชุมชนในท้องถิ่นได้เรียนรู้กับอัตลักษณ์ใหม่พร้อมกับการสื่อสารไปให้คนนอกชุมชนรู้เพื่อวัตถุประสงค์ในการท่องเที่ยว โดยเพิ่มสัญลักษณ์หลักของจังหวัดซึ่งแต่เดิมคือพระธาตุพนม ปัจจุบันนั้นได้เพิ่มองค์พญาศรีสัตตนาคราชเข้ามาด้วย ทำให้ภาพลักษณ์ของจังหวัดนครพนมนั้นเต็มไปด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเชิงพุทธศาสนาและศูนย์รวมความศรัทธาแห่งใหม่คือองค์พญาศรีสัตตนาคราช

ประการที่สาม การนำเสนออัตลักษณ์ในเชิงชาติพันธุ์และวิถีชีวิตของ “คนเรือไฟ” จากการสำรวจและลงพื้นที่ภาคสนามที่จังหวัดนครพนมในงานประเพณีออกพรรษาและไหลเรือไฟ รวมทั้งงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ผู้วิจัยพบว่า ในงานประเพณีทั้งสองงานนี้ มีการนำเสนออัตลักษณ์ของความเป็นจังหวัดนครพนมที่เป็นดินแดนศรีโคตรบูรณ์แคว้นเก่ามาก่อนและมีหลายกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกัน 8 ชนเผ่า 2 ชนชาติ ประกอบด้วย ไทยอีสาน (ไทลาว), ไทยย้อ (ไทญ้อ), ผู้ไทย (ภูไท), ไทยโส้, ไทยกะเลิง, ไทข่า, ไทยแสก, ไทยกวน, ชาวไทยเชื้อสายจีน และชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม โดยแต่ละอำเภอก็มีการนำเสนออัตลักษณ์ของอำเภอตนเองในด้านต่าง ๆ ทั้งศิลปวัฒนธรรมและอาหาร โดยนอกจากการนำเสนอในงานประเพณีนี้แล้ว ผู้วิจัยยังพบว่าจังหวัดได้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวกลุ่มชนเผ่าก่อนหน้านี้นี้ในโครงการ “ท่องเที่ยววิถีชนเผ่า งานศิลป์ ถิ่นสนุก” ในช่วงปี 2561 และได้ส่งเสริมให้ชัดเจนด้วยการนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการจัดงานระดับจังหวัด

การแสดงอัตลักษณ์ในเชิงชาติพันธุ์ในงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ได้รับการบรรจุให้อยู่ในกิจกรรมรำบวงสรวงพระธาตุประจำวันเกิดในช่วงเช้า และกิจกรรมบวงสรวงและรำบูชาพญาศรีสัตตนาคราชและแสดงศิลปวัฒนธรรมในช่วงเย็น โดยความรับผิดชอบนั้นแบ่งตามพระธาตุประจำวันเกิด 7 วัน 8 พระธาตุ หากอำเภอใดที่ไม่มีพระธาตุประจำวันเกิดก็จะร่วมกับอำเภอใกล้เคียงที่มีพระธาตุประจำวันเกิด เช่น งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช ปี 2562 วันแรกของการเปิดงานตรงกับวันอาทิตย์ที่ 7 กรกฎาคม 2562 ผู้ที่รับผิดชอบการแสดง คือ อำเภอธาตุพนมซึ่งมีพระธาตุพนม พระธาตุประจำวันเกิดคนเกิดวันอาทิตย์ แสดงฟ้อนบวงสรวงบายศรีนาคราช การแสดงศิลปวัฒนธรรมของตำบลนาถ่อน เผ่าไทกวนซึ่งมีความโดดเด่นในการตีเหล็ก เป็นต้น หรือในวันอังคารที่ 9 กรกฎาคม 2562 ผู้รับผิดชอบคือ อำเภอนาแก ซึ่งเป็นอำเภอที่มีพระธาตุศรีคุณ พระธาตุ

ประจําวันเกิดคนเกิดวันอังคาร ประดิษฐานอยู่ ส่วนอำเภอวังยางที่ไม่มีพระธาตุประจําวันเกิดก็จะเข้ามาร่วมแสดงศิลปวัฒนธรรมด้วยส่วนในวันพฤหัสบดีที่ 11 กรกฎาคม 2562 ผู้ที่รับผิดชอบคือ อำเภอนาหว้าซึ่งมีพระธาตุประสิทธิ์ พระธาตุประจําวันเกิดวันพฤหัสบดีประดิษฐานอยู่ มีอำเภอโพนสวรรค์เข้าร่วมรับผิดชอบด้วยซึ่งอำเภอโพนสวรรค์นั้นไม่ได้มีพระธาตุประจําวันเกิดแต่มีพระธาตุโพนสวรรค์และพระธาตุจำปาประดิษฐานอยู่ นอกจากนี้ยังมีอำเภอนาทม ร่วมแสดงศิลปวัฒนธรรมและการฟ้อนบวงสรวงด้วย การแสดงของอำเภอนาหว้าเป็นการแสดงศิลปวัฒนธรรมของไทย้อ ส่วนอำเภอโพนสวรรค์นั้นเป็นการแสดงของไทย佬 หรือไทกะเลิง ซึ่งมีการแสดงชุด “โล้ทั้งบั้ง” คือ พิธีกรรมในการบวงสรวงวิญญาณของบรรพบุรุษประจำปีและการเรียกขวัญกำลังใจให้กับผู้ป่วย เป็นต้น

นอกจากนี้การแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และวิถีชีวิตคนเรือไฟของทั้ง 12 อำเภอ ยังปรากฏชัดในการจัดงานประเพณีออกพรรษาและไหลเรือไฟ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยในปี 2563 นั้น พบว่าบริเวณที่เป็นที่ตั้งของเรือไฟประยุกต์ทั้ง 12 อำเภอนั้น บริเวณด้านหน้าจะเป็นการจัดทำขั้วเรือไฟเพื่อแสดงศิลปวัฒนธรรมของอำเภอต่าง ๆ รวมถึงการจัดป้ายแสดงแบบเรือไฟและความหมายของเรือไฟประจำอำเภอ การตกแต่งขั้วของแต่ละอำเภอจะเน้นแสดงอัตลักษณ์ของอำเภอตนเอง เช่น ขั้วเรือไฟอำเภอนาหว้า นอกจากจะมีการแสดงป้ายแบบเรือไฟประยุกต์ ซึ่งมีรายละเอียดของเรือไฟ เช่น ลักษณะกว้าง ยาว สูง จำนวนตะเกียงไฟ ยังนำเสนอชื่อของศิลปินเรือไฟหรือผู้ออกแบบเรือไฟอีกด้วย รวมกลุ่มซื้อตัวแทนชุมชนที่ช่วยกันสร้างเรือไฟ นอกจากการนำเสนอเรือไฟแล้วยังมีการนำผลิตภัณฑ์หรือของดีประจำอำเภอ หรือสินค้า OTOP มาจัดแสดงภายในบริเวณขั้วด้วย เช่น ผ้าไหมหรือสิ่งทองานหัตถกรรม เป็นต้น ส่วนขั้วเรือไฟของอำเภอโพนสวรรค์ มีการจัดแสดงวิถีชีวิตคนเรือไฟนั้นบางขั้วจัดให้มีการสาธิตการประดิษฐ์ตะเกียงไฟแบบใหม่ที่น่าสนใจไปติดบนเรือไฟ เช่น ดวงไฟที่ใช้ประดิษฐ์โดยใช้วัสดุจากกระป๋องกาแฟ เป็นต้น การติดโลโก้เทียนที่กระป๋อง โดยนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่สนใจสามารถทดลองประดิษฐ์ได้ โดยจะมี “คนเรือไฟ” หรือตัวแทนชุมชนที่สร้างเรือไฟให้คำแนะนำ และมีหัวหน้าที่คอยควบคุมการออกแบบและการสร้างเรือไฟซึ่งจะเรียกว่า “ศิลปินเรือไฟ” โดยการจะเป็นศิลปินเรือไฟนั้นต้องมีความรู้ ในการสร้างและการออกแบบลวดลาย โดย บุญเลิศ บุรีขันธ ศิลปินเรือไฟและปราชญ์ชาวบ้านของอำเภอโพนสวรรค์ (สัมภาษณ์, 2 ตุลาคม 2563) กล่าวถึงวิถีชีวิตของคนเรือไฟและศิลปินเรือไฟนั้นต้องมีการเรียนรู้จากบรรพบุรุษ การจะทำเรือไฟถือเป็นเอกลักษณ์ของชาวนครพนม เป็นสิ่งที่คนในพื้นที่และนอกพื้นที่ให้การยอมรับในการสร้างสรรค์เรือไฟ ถ้าเป็นเรือไฟต้องยกให้ที่นครพนมเป็นอันดับหนึ่ง ประเพณีไหลเรือไฟนอกจากจะเป็นการจัดทำเพื่อเป็นพุทธบูชาและบูชาพญานาคแล้ว ยังเป็นการแสดงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวของคนในชุมชน เพราะเป็นใหญ่ที่ต้องเตรียมการหลายเดือนและใช้งบประมาณมาก อีกทั้งนับเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวนครพนมที่มีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า ชุมเรือไฟของอำเภอปลาปาก นอกจากจะนำเสนอแบบเรือไฟแล้วยังเน้นนำเสนอพระธาตุมหาชัยซึ่งเป็นพระธาตุประจำวันเกิดของคนเกิดวันพุธ และมีการนำเสนอเรื่องของหลวงปู่คำพันธ์ สังฆปัญโญ อดีตเจ้าอาวาสวัดธาตุมหาชัย ผู้ที่ได้รับสมญานามว่า “เทพเจ้าแห่งลุ่มแม่น้ำโขง” โดยหลวงปู่คำพันธ์นั้นเป็นผู้สร้างเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคผู้ดูแลรักษาแม่น้ำโขง รวมทั้งเรื่องเล่าที่ว่าพญาศรีสุทโธ นาคาธิบดีฝั่งไทยกับพญาศรีสัตตนาคราช นาคาธิบดีฝั่งลาว นั้นเป็นสหายกันเพราะเคยมาปฏิบัติธรรมที่พระธาตุพนมด้วยกัน การนำเสนอพระธาตุเด่นของอำเภอและพระอริยสงฆ์ผู้มีบทบาทในการเผยแพร่เรื่องพญานาคนับเป็นการแสดงให้เห็นความโดดเด่นของอำเภอปลาปาก

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าการนำ “มุนมัง” ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของอีสานมาปรับใช้ด้วยการประกอบสร้างอัตลักษณ์ใหม่ (constructed identity) จากรากฐานเดิมพลวัตของการนำเสนออัตลักษณ์ดังกล่าวนี้สอดคล้องกับที่ ศิริพร ภักดีผาสุข (2562 : 5) ชี้ให้เห็นว่าอัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับการสร้างความหมายให้แก่ตัวตนซึ่งมีการปรับเปลี่ยนได้และความหลากหลาย ดังนั้น การนำเสนออัตลักษณ์ท้องถิ่นของแต่ละจังหวัดในข้างต้นอาจนับได้ว่าเป็นการกำหนดความเป็นตัวตนใหม่ สร้างความหมายใหม่ และปรับเปลี่ยนจากอัตลักษณ์เก่าไปในหลายรูปแบบผ่านประเพณีและพิธีกรรม ความเชื่อเรื่องนาคประจำถิ่นถูกนำเสนอในบริบทใหม่ผ่านงานประเพณีซึ่งถือเป็นเวที (stage) หรือพื้นที่ (space) ในการแสดงอัตลักษณ์ของจังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนม การแสดงอัตลักษณ์ในความเป็นชุมชนอีสานตอนบนหรือชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขงที่ทั้งสามจังหวัดมีร่วมกันนั้น ผู้วิจัยขอแบ่งออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

ประการแรก การแสดงอัตลักษณ์เก่าในเรื่องการสืบสานประเพณีท้องถิ่นที่มีอยู่เดิม ซึ่งเป็นประเพณีในฮีต 12 ทั้งฮีตที่ 6 คือ บุญเดือนหกในจังหวัดอุดรธานี ฮีต 11 คือบุญออกพรรษาของจังหวัดหนองคายและนครพนม โดยเรื่องฮีตนี้ทั้งสามจังหวัดรวมทั้งจังหวัดอื่น ๆ ในภาคอีสานได้มีการสืบสานและพยายามดำรงไว้อย่างดี

ประการที่สอง การแสดงอัตลักษณ์ใหม่ด้วยการเน้นนำเสนอเรื่องพญานาคผนวกกับงานประเพณีดั้งเดิม จากข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย พบว่าการประกอบพิธีบวงสรวงพญานาคอย่างยิ่งใหญ่ในปัจจุบันนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ กล่าวคือ เป็นนำทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในความสนใจของสังคมมาเน้นนำเสนอใหม่ด้วยวัตถุประสงค์ใหม่ คือการนำมาผนวกกับงานประเพณีฮีตต่าง ๆ ให้มีความน่าสนใจ ความหลากหลาย รวมถึงการสอดคล้องกับความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน เช่น พื้นที่คำชะโนด ซึ่งขึ้นอยู่ใกล้ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุงนั้นมีการจัดงานบุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหกกันอยู่ในท้องถิ่นอยู่แล้ว เมื่อกระแสปู่ศรีสุทโธได้รับความนิยมจึงนำมาขยายเป็นพิธีบวงสรวงใหญ่และผนวกอยู่ในบุญ เดือน 6 ในช่วงปี 2560 เป็นต้นมา หรือที่นครพนมเดิมงานออกพรรษาเป็นงาน

พื้นถิ่นเล็กๆ แต่ช่วงปี 2527 เป็นต้นมาได้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนการจัดงานให้ใหญ่ขึ้นโดยเฉพาะ การไหลเรือไฟซึ่งเป็นผลมาจากบริบทการท่องเที่ยว

ประการที่สาม การแสดงอัตลักษณ์ใหม่ด้วยประเพณีใหม่ที่เน้นการบูชาพญานาค โดยสร้างวิถีปฏิบัติใหม่ กรณีนี้เห็นได้จากงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช จังหวัดนครพนม ที่มี กำหนดจัดในวันที่ 7 เดือน 7 ติดต่อกันเป็นเวลา 7 วัน 7 คืน การจัดงานในช่วงนี้กล่าวได้ว่าเป็นการจัดในช่วงที่ตรงกับบุญงานเข้าพรรษาซึ่งเป็นฮีตในเดือนแปด ตามปกติช่วงนี้งานบุญมักจะเป็นไปด้วย ความเรียบง่าย สงบ เพื่อเตรียมเข้าสู่การเข้าพรรษาของพระสงฆ์ แต่การจัดพิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชในช่วงนี้ซึ่งอิงจากอนุภาคเลขมงคล หรือ เลข “7” ที่มาจากคำว่า “สัตต” เป็นการจัดพิธี บวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชซึ่งเป็นพิธีที่เป็นอัตลักษณ์ใหม่ ดังที่ทางจังหวัดประชาสัมพันธ์ว่า ประติมากรรมองค์พญาศรีสัตตนาคราชเป็น “แลนด์มาร์คแห่งใหม่” ของจังหวัดนครพนม จากข้างต้น จะเห็นได้ว่าทั้งสามจังหวัดมีทั้งอัตลักษณ์เรื่องพญานาคร่วมกันในฐานะที่เป็นชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่ สืบความเชื่อและประเพณีนี้มาแต่โบราณ แต่ในขณะเดียวกันแต่ละจังหวัดก็มีอัตลักษณ์ของตนเองซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของจังหวัดที่เกิดมาจากการนำทุนวัฒนธรรมเดิมมาปรับใช้เพื่อสร้างอัตลักษณ์ใหม่ หรือ กำหนดตัวตนและความหมายใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทสังคมในปัจจุบัน

4.5.2 การสนองต่อบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยว

ในยุคที่ความเชื่อท้องถิ่นได้เดินทางข้ามภูมิภาคไปสู่คนทั่วประเทศ กระแสการท่องเที่ยวและ อิทธิพลจากสื่อสาธารณะต่าง ๆ โดยเฉพาะสื่อประเภทโซเชียลมีเดีย เช่น เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ หรือ เว็บไซต์ กระดานข่าว เป็นต้น นับว่ามีอิทธิพลในที่ทำให้เรื่องพญานาคประจำถิ่นในพื้นที่อีสาน ตอนบนเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายและรวดเร็ว นอกจากสื่อแล้วการประชาสัมพันธ์ของจังหวัดต่าง ๆ ในการนำเสนอความเป็น “ประเพณีเก่าแก่ดั้งเดิม” “ความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พญานาคสถิตย์อยู่” และการประชาสัมพันธ์ความศักดิ์สิทธิ์และความเป็นสิริมงคลของการบูชาพญานาค ทำให้ประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนคติชนวัตถุเกี่ยวกับพญานาคได้รับความสนใจเป็นอย่างมากจาก นักท่องเที่ยวทั้งในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นเป็นอย่างมาก

จากนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของจังหวัดทางภาคอีสานตอนบน โดยเฉพาะในพื้นที่วิจัยนั้น การจัดงานต่าง ๆ ได้มีการการนำสินทรัพย์ทางวัฒนธรรมมาเพิ่มมูลค่าด้วย การใช้วิถีคิดในการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองต่อบริบทเศรษฐกิจสร้างและและการท่องเที่ยวทำให้ สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม สนองจากนโยบายต่าง ๆ ที่มุ่ง ส่งเสริมและพัฒนาภาคอีสานให้ใช้วัฒนธรรมเป็นจุดขาย เช่น โครงการพัฒนาความร่วมมือทาง เศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง Greater Mekong Subregion (GMS) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 มีการให้ความร่วมมือกันหลายด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ คมนาคม การค้า การลงทุน รวมทั้งการท่องเที่ยว

ด้วย (Greater Mekong Subregion Projects and Database, 2564) จากโครงการนี้ทำให้ประเทศไทยมีนโยบายทั้งระดับประเทศและระดับจังหวัดในการส่งเสริมการพัฒนาพื้นที่อีสานลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะด้านการท่องเที่ยว อีกทั้งการมีแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ศิราพร ณ ถลาง (2559 : 31 - 32) ได้อธิบายว่าคำว่า “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” มาจากการนำเสนอของ จอห์น ฮอว์กินส์ (John Howkins) ในปี พ.ศ. 2544 ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่การเพิ่มมูลค่าเกิดจากความคิดสร้างสรรค์ (Creativity)

การนำข้อมูลคติชนเรื่องนามมาปรับเปลี่ยนเพื่อใช้ในบริบทการท่องเที่ยวและการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่ผู้จัดงานให้ความสำคัญและเห็นถึงความชัดเจนในการนำเสนอมากขึ้น ทุกปี ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2560 : 4) อธิบายว่า การส่งเสริมให้มีการสร้างสรรค์ประเพณีเก่าและใหม่ในภูมิภาคนี้เนื่องจากภาคอีสานไม่ได้มี “ทุนธรรมชาติ” โดดเด่นที่ใช้เป็นฐานในการดึงดูดนักท่องเที่ยวเหมือนภูมิภาคอื่น ๆ นโยบายการพัฒนาภาคอีสานจึงต้องหันมาพึ่งพาทุนทางวัฒนธรรมมากขึ้น

ปัจจุบันการสร้างและการเข้าร่วมพิธีกรรมในพื้นที่ต่างๆ ในภาคอีสานตอนบนมักจะสัมพันธ์กับการท่องเที่ยวเกี่ยวกับพญานาคในรูปแบบต่าง ๆ ยกตัวอย่าง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่จังหวัดนครพนม เช่น การท่องเที่ยวตามพระธาตุประจำวันเกิด การท่องเที่ยวที่แลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัด นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าจะมีการนำตำนานเก่าและเรื่องเล่าสมัยใหม่มาส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ใช้เรื่องพญานาคเป็น “จุดขาย” ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในภาคอีสาน เช่น การประชาสัมพันธ์ในงานเทศกาลท่องเที่ยวไทยทุกปี หรือ การประชาสัมพันธ์พิธีกรรม งานประเพณีต่างๆ หรือสถานที่ท่องเที่ยวเกี่ยวกับพญานาค เป็นต้น ดังที่กล่าวไปในหัวข้อ บทบาทหน้าที่ของตำนานและเรื่องเล่าในบทที่ผ่านมา

นอกจากนี้จากกระแสการท่องเที่ยวทำบุญ (religious tourism) ในยุคที่กระแสพญานาคเป็นที่นิยมในสังคมยังทำให้เกิด **การท่องเที่ยวตามรอยพญานาค** คือ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์พญานาค อันเกิดจากตำนานพญานาคที่มีอยู่ดั้งเดิมในท้องถิ่นและเรื่องเล่าใหม่ๆ เช่น ที่เกาะคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี พระธาตุพนมที่มีตำนานอุรังคธาตุและเรื่องเล่าสดขนาดทั้ง 7 องค์พระศรีสัตนคราช แลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม จากนโยบายการสร้างพื้นที่ท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับตำนานหรือเรื่องเล่าพญานาคให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่มีการเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสินค้า การท่องเที่ยวตามรอยพญานาคอาจกล่าวได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวในเชิงศาสนาซึ่งมีสองลักษณะคือ

1) การท่องเที่ยวตามรอยพญานาคที่ไม่ได้เน้นการหรือเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาอย่างจริงจัง หากแต่เน้นการเที่ยวชมสถานที่หรือพิธีกรรมในลักษณะการพักผ่อนหย่อนใจและเน้น “การชม” มากกว่าการ “ปฏิบัติ” เช่น อาจเป็นการเข้าร่วมงานประเพณีพิธีกรรมที่มีลักษณะการจัดงานเป็นแบบมหกรรมหรือเทศกาลที่มีความหลากหลายของกิจกรรม เช่น ที่จังหวัดนครพนมนั้นนอกจากพิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชและการไหว้พระธาตุประจำวันเกิด ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักของงานแล้ว ยังมีกิจกรรมบันเทิงอื่น ๆ เช่น การแสดงดนตรีร่วมสมัย การปั่นจักรยานชมแม่น้ำโขง การท่องเที่ยวชุมชนที่เป็นชนเผ่าต่าง ๆ การซื้อขายสินค้าทั้งสินค้าพื้นเมืองและสินค้าอุปโภคบริโภคภายในบริเวณงาน รวมทั้งการออกโรงทานต่าง ๆ ส่วนในงานเทศกาลออกพรรษาและไหลเรือไฟที่นครพนมนั้นจัดผนวกกับงานกาชาดจังหวัดให้เป็นงานใหญ่ประจำปี นอกจากจะมีพิธีไหลเรือไฟประยุกต์และไหลเรือไฟโบราณแล้ว ภายในงานยังมีกิจกรรมย่อยอีกมากมาย ทั้งการเข้าร่วมโต๊ะพาแลงชมเรือไฟ ซึ่งเป็นการรับประทานอาหารพร้อมชมการแสดงดนตรีริมโขง หรือการออกร้านจำหน่ายสินค้าในงานกาชาด เป็นต้น การท่องเที่ยวตามรอยพญานาคที่เน้นการชมเช่นนี้นับเป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวหลายคนเนื่องจากตอบสนองกับวิถีชีวิตคนรุ่นใหม่ที่ชอบงานเดี่ยวแต่สามารถเก็บประสบการณ์และความทรงจำได้หลายรูปแบบ โดยไม่จำเป็นว่าจะต้องเน้นในเชิงวัฒนธรรมหรือกิจกรรมทางศาสนาอย่างเดียว

2) การท่องเที่ยวแบบจาริกแสวงบุญและเชิงจิตวิญญาณ นักท่องเที่ยวจะต้องเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ เป็นการเน้นปฏิบัติเพื่อให้ “เข้าถึง” พิธีกรรมนั้น ๆ อย่างแท้จริง ซึ่งมักจะเกิดจากการที่นักท่องเที่ยวมีความศรัทธาในพิธีกรรมหรือแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนานั้นๆ เช่น การเข้าร่วมพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมา การเข้าร่วมพิธีสัตตนาคราถ์ที่วัดพระธาตุพนม จากการสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า การท่องเที่ยวในลักษณะนี้มักจะเกิดในพื้นที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์และไม่ได้มีการจัดงานในรูปแบบที่เป็นเทศกาลหรือมหกรรมดังข้างต้น เนื่องจากพิธีกรรมจะเน้นความหลังศักดิ์สิทธิ์ แม้ว่าจะมีวัตถุประสงค์ใหม่ในการจัดเพื่อสนองต่อการท่องเที่ยวแต่รูปแบบการจัดงานนั้นมีความพยายามจะแสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์และความน่าเกรงขามของพญานาคซึ่งเป็นผู้ที่ปกป้องคุ้มครองสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนั้นไว้

การจัดงานต่าง ๆ รวมถึงการสร้างศาสนวัตถุและคติชนวัตถุเกี่ยวกับพญานาคนั้นกล่าวได้ว่าเป็นการตอบสนองบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และบริบทการท่องเที่ยวที่กระแสปญานาคในภาคอีสานตอนบนกำลังได้รับความนิยมจากทั่วประเทศ การปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดงานประเพณีที่เดิมนั้นเน้นเรื่องพุทธศาสนาตามฮีตคองที่ถือปฏิบัติ แต่ในปัจจุบันได้มีการยกฐานะของ “พญานาค-นาค” ให้เด่นชัดและมีการจัดควบคู่กับกับประเพณีทางศาสนา อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสืบทอดทั้งคติ

ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาและคติความเชื่อเรื่องพญานาคไปพร้อมกันภายใต้บริบทที่ท้องถิ่นนั้นใช้ทุนวัฒนธรรมเรื่องนาคเป็นจุดขาย

4.5.3 การสร้างความหมายใหม่ให้แก่ “พญานาค”

ความเชื่อเรื่องพญานาคแต่เดิมหรือชุดความหมายพญานาคแบบเก่าเป็นความเชื่อที่อิงพระพุทธรูปศาสนาโดยเน้นบทบาทของการเป็น “ผู้คุ้มครองหรืออุปถัมภ์คำบูชาพระพุทธรูปศาสนา” เป็นหลัก รวมทั้งการเปรียบพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของ “ความอุดมสมบูรณ์” เช่น ดินและน้ำ และการเป็น “ผู้สร้างบ้านแปลงเมือง” เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าความหมายของพญานาคในรูปแบบเดิมจะเน้นความเป็นส่วนรวมเป็นสำคัญ ปัจจุบันความหมายในเชิงศาสนาและการเป็นผู้คุ้มครอง ตลอดจนการเป็นบรรพบุรุษของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงยังแม้จะคงอยู่เนื่องจากมีตำนานในพระพุทธรูปศาสนาและตำนานพญานาคประจำถิ่นนั้นมารองรับโดยการสร้างภาพแทนให้กับพญานาคว่าเป็น “ผู้ดูแลศาสนา” “ผู้สร้างแม่น้ำโขง” “ผู้สร้างบ้านเมือง” และ “ผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์” แต่เนื่องจากอิทธิพลของเศรษฐกิจทุนนิยมที่มีการแข่งขันอย่างสูง รวมทั้งสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป ทำให้ความหมายในเชิงส่วนรวมกลายมาเป็นความหมายในเชิงปัจเจกบุคคลมากขึ้น โดยจะเห็นได้จากการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ที่มีการขยายความพิเศษของอนุภาค (motif) เกี่ยวกับพญานาค โดย “อนุภาค” ในทางคติชนวิทยา หมายถึงลักษณะหน่วยย่อยในนิทานที่ได้รับการ สืบทอดและดำรงอยู่ในสังคมหนึ่ง ๆ ก็เพราะมี “ความไม่ธรรมดา” มีความน่าสนใจทางความคิดและจินตนาการ (Stith Thompson, et al 1977 อ้างถึงใน ศิริพร ณ ถลาง, 2563: 40) โดยเฉพาะ “อนุภาคพญานาค ปกป้องคุ้มครอง” “อนุภาคของวิเศษพญานาค” “อนุภาคอิทธิปาฏิหาริย์ของพญานาค” และ “อนุภาคพญานาคให้โชค” ได้ถูกนำมาขยายความและตีความใหม่ในระบบทุนนิยมว่าพญานาคกลายเป็นผู้ที่ให้โชคลาภหรือให้ “เงินล้าน” มากขึ้นกว่าเดิมโดยเฉพาะในเชิงของปัจเจกบุคคล อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะการเปลี่ยนแปลงความหมายจากความเป็นพญานาคในศาสนาซึ่งถือเป็นโลกศักดิ์สิทธิ์ (Sacred World) ให้เข้ามาอยู่ในโลกสามัญ (Profane World) ทั้งระดับชุมชนและโดยเฉพาะระดับปัจเจกมากขึ้น

จากข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่า ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการสร้างความหมายใหม่ให้แก่พญานาค ได้แก่

1) รูปแบบการจัดพิธีกรรมบูชาพญานาคในปัจจุบันมีรูปแบบที่ตอบสนองความต้องการส่วนบุคคลมากขึ้น กล่าวคือ การจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคในอดีตมักจะอิงเทศกาลและงานประเพณีประจำปีเป็นหลัก และรูปแบบการจัดจะเน้นองค์รวมของท้องถิ่นมากกว่าปัจเจกบุคคล แต่ในปัจจุบัน กระแสนิยมการบูชาพญานาคทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อตอบสนองความต้องการส่วนบุคคลมากขึ้น ผู้ศรัทธาสามารถกระทำการบูชาพญานาคทั้งในช่วงเวลาที่มีงานประเพณีประจำปีหรือจะเป็นช่วงนอกเวลางานประเพณีก็ได้ และจะจัดการบูชาในรูปแบบที่เรียบง่ายหรือยิ่งใหญ่ได้ตามความศรัทธาและกำลังทรัพย์

2) การสร้างพื้นที่โลกศักดิ์สิทธิ์ให้มีความทับซ้อนกับพื้นที่สาธารณะ จะเห็นได้ชัดจากพื้นที่ในการประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค ซึ่งไม่ได้จัดกันเพียงแคในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ภายในบริเวณวัด หรือพระธาตุ หากแต่ในปัจจุบันการจัดพิธีกรรม การสร้างประติมากรรม และการจัดแสดงผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคได้มีการเปลี่ยนมาจัดใน “พื้นที่สาธารณะ” มากขึ้น เช่น การจัดพิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราชที่ลานพญาศรีสัตตนาคราช ริมแม่น้ำโขง โดยเป็นลานพื้นที่สาธารณะที่ประชาชนนั้นใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ การจัดพิธีกรรมบวงสรวงพญานาคที่ลานพญานาคคู่ อำเภอมืองจังหวัดหนองคาย เป็นลานวัฒนธรรมที่ใช้จัดกิจกรรมหลากหลาย การจัดพิธีบวงสรวงพญาพิสัยสัตตนาคราชที่ลานนาคาเบิกฟ้า หน้าวัดไทย อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย เป็นต้น พื้นที่ในการจัดงานเหล่านี้ถูกกำหนดโดย “รัฐ” ซึ่งเป็นการสร้างความหมายใหม่ให้กับ “พญานาค” ให้แทรกเข้ามาอยู่ในโลกสามัญมากขึ้น พญานาคในปัจจุบันไม่ได้อยู่แต่ในศาสนสถาน เช่น วัด หรือ พระธาตุ เท่านั้น หากแต่เข้ามาอยู่ในพื้นที่ที่ประชาชนทั่วไปสามารถเข้ามาใช้ได้ในชีวิตประจำวัน การที่มีการสร้างลานกิจกรรมหรือลานวัฒนธรรมริมเขื่อนติดแม่น้ำโขงของจังหวัดหนองคายและนครพนม นอกจากเป็นการใช้พื้นที่ในทางกายภาพมาแสดงความใกล้ชิดกับแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำสายวัฒนธรรมที่อุดมไปด้วยความเชื่อเรื่องพญานาคยังเป็นการเชื่อมต่อความเชื่อเหล่านี้กับประชาชนทั่วไปให้เข้าถึงเรื่องพญานาคง่ายขึ้น และส่งผลให้กิจกรรมเกี่ยวพญานาคกระจายเข้าสู่ความรู้ของประชาชนได้แพร่หลายกว่าเดิม

3) พื้นที่เสมือนกับการเชื่อมโลกศักดิ์สิทธิ์เข้ากับโลกสามัญ ปัจจุบันนี้อิทธิพลจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารและอินเทอร์เน็ต ทำให้เกิดสื่อออนไลน์หลายรูปแบบที่เอื้อต่อการถ่ายทอดประเพณี พิธีกรรม เรื่องราว เหตุการณ์ หรือสิ่งของต่าง ๆ จากพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค รวมทั้งคุณสมบัติ “การแชร์” (Share) ในเครือข่ายสังคมออนไลน์ทำให้เรื่องของพญานาคซึ่งนับว่าอยู่ในโลกศักดิ์สิทธิ์เข้ามาอยู่ในโลกสามัญได้ง่ายขึ้น โดยไม่จำกัดสถานที่และเวลา อีกทั้งยังง่ายต่อการผลิตซ้ำและส่งต่อ ไม่ว่าจะเป็นการจัดงานของภาครัฐ ชุมชน หรือเอกชน ทำให้พื้นที่เสมือน (virtual space) เข้ามาเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการสื่อสารที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการรับรู้เรื่องพญานาคอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ ข้อมูลเกี่ยวกับคติชนเรื่องพญานาคในรูปแบบต่าง ๆ ได้ถูก

กระจายไปยังมวลชนที่มีความรู้ต่างกันส่งผลให้เกิดการรับรู้และตีความอย่างหลากหลาย ความหมายของพยานาคในปัจจุบันจึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่ความหมายเดิม หากแต่มีการปรับไปตาม การตีความของปัจเจกบุคคลมากขึ้น เช่น อาจมีการปรับการตีความเรื่องคัมครองจากการที่พยานาค คัมครองศาสนาก็ตีความให้มาคัมครองในลักษณะปัจเจกบุคคลมากขึ้น จากการที่พยานาคบันดาล ความอุดมสมบูรณ์ก็ตีความมาเป็นบันดาลเงินล้านหรือโชคลาภใหญ่หลากหลายรูปแบบ ซึ่งการ เปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้อาจกล่าวได้ว่าสอดคล้องกับระบบบริโภคนิยมในปัจจุบันมากขึ้นซึ่งต้องการ เปลี่ยนแปลงชีวิตของตนไปในทางที่ดีขึ้นภายในระยะเวลารวดเร็วที่สุดและลงทุนน้อยที่สุด เป็นต้น

4.5.4 การสร้างวิถีปฏิบัติใหม่ให้ “พยานาคบูชา”

ความเชื่อเรื่องพยานาคนั้นมีความสัมพันธ์กับการนับถือและการบูชาพยานาคทั้งในเชิง ที่เป็นความเชื่อร่วมกันของคนในท้องถิ่นและความเชื่อส่วนบุคคล จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัย พบว่า ในสมัยก่อนการบูชาพยานาคกระทำกันแบบเรียบง่ายในท้องถิ่น ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนได้เล่าถึง การบูชาพยานาคในสมัยก่อนว่ามักจะอิงกับประเพณีในพุทธศาสนาและฮีดลิสสอง การบูชา พยานาคอาจมีเครื่องบูชาหรือไม่มีก็ได้ หากมีมักจะเป็นสิ่งที่หาได้ง่าย เช่น กล้วย กล้วยไม้ กล้วย กล้วยศร ฯลฯ ตามกำลังศรัทธา หากใครมีบ้านเรือนตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำอาจจะวางเครื่องบูชาไว้หน้าบ้าน หรือนำไปวางริมแม่น้ำ หรือลอยไปตามแม่น้ำก็ได้เช่นกัน แต่ในปัจจุบันนั้นจากอิทธิพลของสื่อโซเชียล ต่าง ๆ ได้มีการนำเสนอตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับพยานาค ซึ่งมักจะเกี่ยวข้องกับการบูชาพยานาค มี

การผลิตซ้ำขั้นตอนการบูชาพยานาคทั้งอิงจากตำนานเก่าและสร้างขึ้นใหม่ดังที่นำเสนอไปในหัวข้อ เรื่องเล่าพยานาคในบทที่ผ่านมา วิถีปฏิบัติเกี่ยวกับการบูชาพยานาคนั้นหากเปรียบเทียบกับตำนาน ดั้งเดิม และวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนเดิมก่อนที่บริบทการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจ รวมถึงความเจริญ ของเทคโนโลยีการสื่อสารจะเข้ามามีบทบาททำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น

นอกจากนี้วิถีปฏิบัติในการบูชาพยานาคในรูปแบบใหม่ จะเห็นได้จากเครื่องบูชาหรือเครื่อง บวงสรวงพยานาคในปัจจุบันมีหลากหลายและมีความอลังการมากกว่าเดิม ผู้ศรัทธาสามารถเลือกสรร ได้ตามกำลังศรัทธาและกำลังเงิน เช่น เครื่องบายศรีพยานาคในรูปแบบ “ปลั่งลังก์พยานาค” ที่ ปัจจุบันกำลังเป็นที่นิยม โดยเครื่องบายศรีลักษณะเช่นนี้จะมีขนาดใหญ่ตามจำนวนเศียรที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นการแสดงความสัมพันธ์กับการเสริมอำนาจบารมีที่มากขึ้นไปด้วย รวมทั้งวิถีปฏิบัติในบูชา รูปแบบใหม่ที่ยิ่งใหญ่มากกว่าเดิมจนกลายเป็นกระแส “ตั้งโต๊ะ เปิดทรัพย์รับโชค” จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันธุรกิจการทำบายศรีพยานาค การรับจัดโต๊ะบวงสรวง โต๊ะแก้บน และการรำบูชา พยานาคแบบครบวงจรกำลังเติบโตอย่างมากภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว โดยความอลังการของการ บวงสรวงขึ้นอยู่กับ “จำนวนเงิน” หรือความต้องการของผู้ที่มาใช้บริการ นอกจากนี้ อิทธิพลของสื่อ

ใหม่ทางอินเทอร์เน็ตในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เฟซบุ๊ก (Facebook) ทวิตเตอร์ (Twitter) อิน스타그램 (Instagram) ที่เอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์และการสร้างเครือข่ายชุมชนออนไลน์ยังมีส่วนสำคัญที่ทำให้วิถีปฏิบัติในการบูชาพญานาคเปลี่ยนไป โดยในปัจจุบันผู้ศรัทธาไม่จำเป็นต้องเดินทางไปยังสถานที่จริง แต่สามารถ“บูชาออนไลน์” หรือบูชาบนพื้นที่เสมือนได้ ทำให้เห็นถึงประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคบูชาในบริบทปัจจุบันที่การเข้าร่วมกิจกรรมการบวงสรวงไม่มีข้อจำกัดเรื่องสถานที่

นอกจากนี้ยังพบว่าในพื้นที่ศึกษาของผู้วิจัยนั้นมีการสร้างวัตถุมงคลหรือเครื่องรางของขลังเกี่ยวกับพญานาคให้ประชาชนที่ศรัทธาบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคล เสริมสร้างกำลังใจ ส่งเสริมอาชีพ การงาน การเงิน โชคลาภ หรือแม้แต่การป้องกันภัยอันตราย เช่น ในบริเวณพื้นที่คำชะโนด มีการสร้างเหรียญพ่อปู่ศรีสุทโธ เหรียญแม่ย่าศรีปทุมมา ที่อำเภอโพนพิสัย มีการสร้างเหรียญพญานาค รุ่นต่าง ๆ ที่นครพนมมีการสร้างเหรียญพญาศรีสัตตนาคราชและรูปหล่อพญาศรีสัตตนาคราชองค์เล็ก เป็นต้น วัตถุมงคลเหล่านี้นอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการบูชาที่มีมาแต่เดิมแล้วยังมีส่วนที่เป็นวัตถุลักษณะที่มีการเพิ่มความหมายใหม่เข้าไปอีกด้วย เช่น เรื่องการ “เสริม” หรือ “การหนุน” ชีวิตในด้านต่าง ๆ โดยความหมายหรือคุณสมบัตินั้นมักจะมีการระบุไว้ในวัตถุประสงค์ของการสร้างหรือชื่อรุ่นวัตถุมงคล เป็นต้น จากข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าวิถีปฏิบัติใหม่ในการบูชาพญานาค นั้นสัมพันธ์ไปกับวิถีคิดในการสร้างคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคเพราะมีการนำรากเหง้าเดิมมาตีความในบริบทใหม่ให้สอดคล้องกับแนวคิดและวิถีชีวิตของคนในปัจจุบัน

4.5.5 การเป็นที่ยึดเหนี่ยวและพึ่งพิงทางใจให้คนในชุมชนและกลุ่มผู้ศรัทธาในสังคมไทยปัจจุบัน

การนับถือศรัทธาพญานาคจนเกิดการสร้างสรรค์ประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนคติชนเกี่ยวกับวัตถุนั้นมีบทบาททางสังคมและปัจเจกบุคคล กล่าวคือ บทบาทในการเป็นที่ยึดเหนี่ยวให้กับคนในชุมชนและกลุ่มศรัทธา อาจกล่าวได้ว่า “พญานาค” นั้นเป็นส่วนหนึ่งในระบบศาสนา ตั้งแต่การเป็นความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ การที่คนในชุมชนเชื่อว่าพญานาคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ การสร้างตำนาน เรื่องเล่า ตลอดจนคติชนที่เป็นประเพณี พิธีกรรมและวัตถุเกี่ยวกับพญานาคนั้นเป็นการตอกย้ำให้เห็นว่า พญานาคเป็นสัตว์สัญลักษณ์ซึ่งเป็นตัวแทนของบรรพบุรุษ ความอุดมสมบูรณ์ ความเป็นสิริมงคล ฯลฯ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคนั้นในระดับชุมชนคือการสร้างความเชื่อมั่นและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของคนในชุมชนอีสานตอนบนว่าเมื่อจะประกอบพิธีใด โดยเฉพาะพิธีที่เกี่ยวข้องกับน้ำหรือแม่น้ำ หรือในยุคปัจจุบันอาจจะอยู่นอกชุมชนอีสานตอนบนเนื่องจากมีการแพร่กระจายและขยายอาณาเขตความเชื่อเรื่องพญานาคประจำถิ่น เมื่อจะกระทำการใด ๆ มักจะมีการบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงพญานาคให้มาคุ้มครองเพื่อให้กิจการงานนั้นเป็นไปด้วยความเรียบร้อยไร้อุปสรรค

นอกจากนี้หลายชุมชนในภาคอีสานตอนบนยังได้บูชาพญานาคในพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ เช่น การจัดพิธีบวงสรวงใหญ่ปู่ศรีสุทโธและย่าศรีปทุมมาที่คำชะโนดในช่วงบุญเดือน 6 เนื่องจากเชื่อว่าปู่ศรีสุทโธจะสามารถบันดาลฟ้าฝนให้ตกต้องตามฤดูกาลได้ เป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับชาวบ้านในชุมชนเนื่องจากเป็นช่วงฤดูกาลเพาะปลูก และในขณะเดียวกันที่เรื่องความหมายของพญานาคเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เน้นเรื่องความอุดมสมบูรณ์ในเชิงธรรมชาติ ปัจจุบันการบวงสรวงปู่ศรีสุทโธยังได้ขยายขอบเขตความหมายมาสู่การคุ้มครองให้ชุมชนมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจุบันสภาวะการณ์ทางสังคมในประเทศไทยนั้นมีความผันผวนหลายประการทั้งทางเศรษฐกิจการเมือง การเกิดโรคระบาด เป็นต้น รวมทั้งวาทกรรมในการประสบความสำเร็จในชีวิตของคนในยุคปัจจุบันมักจะวัดกันที่การประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานและการร่ำรวยทรัพย์สินเงินทอง สิ่งเหล่านี้ทำให้ประชาชนเกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจจึงต้องแสวงหาที่พึ่งทางใจด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยเครื่องมือที่คนในสังคมไทยจำนวนมากนิยมใช้คือ การขอพรและอ้อนวอนจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติซึ่งมีหลายรูปแบบและมักจะมาเป็นกระแสตามแต่ความนิยมในแต่ละยุคสมัย จะเห็นได้จากกรณีการบูชาวัตถุมงคลเกี่ยวกับพญานาค เช่น เหรียญ รูปบูชา หรือสิ่งของที่มีความเกี่ยวข้องกับพญานาคไว้เป็นที่พึ่งทางใจหรือเสริมสร้างกำลังใจ หรือการที่ประชาชนบางกลุ่มได้ใช้ “ร่างทรงพญานาค” หรือ “ผู้ที่มีสายญาณพญานาค” เป็นสื่อกลางในการติดต่อพญานาคเพื่อช่วยแก้ปัญหาชีวิต เป็นต้น

จากข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย พบว่า ในพิธีบวงสรวงพญานาคจะมีบรรดาร่างทรงจากบางพื้นที่เข้าร่วมงานทั้งในลักษณะเปิดเผยตัวตนและไม่เปิดเผยตัวตน แต่พื้นที่ที่เห็นชัดและมีเรื่องเล่ากันในชุมชนคือ กรณีของ ปู่เขียว - สุวัฒน์ เกินดี เฒ่าจ้ำหรือหมอปราหมณ์ประจำพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา มีเรื่องเล่าว่าปู่เขียวมีเชื้อสายของปู่ศรีสุทโธ สามารถสื่อสารกับพญานาคได้ บ้างก็เล่ากันว่าปู่เขียวคือปู่ศรีสุทโธ ปู่เขียวไม่ใช่ “ร่างทรง” แต่เป็น “ร่างแท้” ของปู่ศรีสุทโธ ผู้วิจัยพบว่าปู่เขียวนั้นได้รับความเคารพศรัทธาจากคนในชุมชนรวมทั้งผู้เคารพศรัทธาจากภูมิภาคอื่น เนื่องจากเชื่อว่าปู่เขียวคือตัวแทนของปู่ศรีสุทโธ สามารถเป็น “ตัวกลาง” (Medium) ในการติดต่อสื่อสารกับปู่ศรีสุทโธได้ หากมีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจ ไม่สบายกายไม่สบายใจสามารถมาพึ่งพาปู่เขียวให้ช่วยเหลือได้ ปู่เขียวได้ตั้งสำนัก หออาสนะคำเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่บ้านวังทอง ตำบลวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี นับเป็นพื้นที่ที่เปิดให้ประชาชนผู้ศรัทธาได้เข้ามาพึ่งพิง

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าในงานประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ จะพบผู้ศรัทธาในพญานาคมาเข้าร่วมพิธีกรรมและร่วมบริจาคทำบุญกันเป็นหมู่คณะ อาจเรียกว่า “สายบุญ” เนื่องจากมีความเชื่อว่าการทำบุญกับพญานาคจะช่วยส่งเสริมและตนเอง “ได้บุญ” และมีชีวิตที่ดีขึ้น จากข้อมูลภาคสนามพบว่า คณะสายบุญจะมากันเป็นกลุ่มประมาณ 5-20 คน และอาจจะมีการร่างทรงร่วมอยู่ในคณะนั้นด้วย จะปรากฏชัดที่สุดคือที่คำชะโนดในขณะที่หนองคายและนครพนมจะมีน้อยกว่ามาก

ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่าเนื่องจากกระแสมโนทัศน์ของปุศรีสุทโธได้แพร่หลายไปทั่วประเทศ และลักษณะการจัดพิธีกรรมที่มีความขลังและจัดในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีลักษณะปิดไม่ใช้พื้นที่สาธารณะทำให้เป็นการประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์ขององค์ปุศรีสุทโธให้มากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยเห็นว่า แม้คนในชุมชนและกลุ่มผู้ศรัทธา นอกพื้นที่จะให้ความนับถือศรัทธาต่อพญานาค แต่พบว่าไม่ได้เป็นการนับถือพญานาคเพียงอย่างเดียว หากแต่นับถือและบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ด้วย ลักษณะการนับถือลัทธิหรือศาสนาของคนไทยเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะ “การหลอมรวมหรือการผสมผสานความเชื่อ” (syncretism) ซึ่งคือการศรัทธาในสิ่งที่อยู่ต่างรูปแบบกัน เช่น ความเชื่อทางพุทธ พราหมณ์ ผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ โดยเลือกสิ่งที่เหมาะสมกับตนที่สุดมาผสมผสานกัน อาจกล่าวได้ว่าคนไทยใช้กิจกรรมทางศาสนาเพื่อแก้ปัญหาทางโลกในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม สำหรับประเด็นนี้ พัฒนา กิตติอาษา (2548) ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยโดยเฉพาะรูปแบบการเป็นสังคมเมือง ทำให้ประชาชนที่มีการอพยพย้ายถิ่นฐานเกิดความรู้สึกไม่ปลอดภัยจึงต้องแสวงหาที่พึ่งทางใจในรูปแบบที่หลากหลายและเป็นไปในลักษณะการผสมผสานความเชื่อ ในแง่นี้อาจพิจารณาได้ว่าเมื่อใดที่ประชาชนต้องเผชิญกับความเสี่ยงภัยบางประการหรือรู้สึกถึงภาวะความเปลี่ยนแปลงบางอย่างที่ตนเองไม่สามารถควบคุมได้ก็มักต้องแสวงหาที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ โดยไม่จำกัดแค่การนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งหรือลัทธิใดลัทธิหนึ่ง เช่นเดียวกับการที่คนไทยสามารถบูชาพญานาคได้โดยไม่ต้องเลือกว่าเมื่อเชื่อเรื่องพญานาคแล้วจะต้องละความเชื่ออย่างอื่นที่เคยมีมา

กลุ่มข้อมูลคติชนสร้างสรรค์มีการนำเสนอไปข้างต้น ทั้งประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค แสดงให้เห็นวิธีคิดในการนำ “ทุนวัฒนธรรม” หรือ “ทุนมั่ง” ของอีสานมาปรับใช้ในบริบทใหม่อย่างเห็นได้ชัด หากพิจารณาตามแนวคิดเรื่องคติชนสร้างสรรค์จะเห็นการสืบสาน “ของเก่า” หรือ “มรดก” ทั้งเรื่องตำนาน ความเชื่อ จนถึงวัฒนธรรมต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าผู้จัดงานในสามจังหวัดทั้งอุดรธานี หนองคาย และนครพนม มีการนำคติชนจารีตที่ถือปฏิบัติกันมานาน เช่น ประเพณีฮีด 12 นำมาสานต่อด้วยการปรับประยุกต์โดยใช้มรดกทางวัฒนธรรมหรือทุนมั่งที่ท้องถิ่นตนเองมีเป็นฐานราก โดยยังคงองค์ประกอบหลักและสาระสำคัญของความเป็นประเพณีที่เป็นทุนมั่งอีสานลุ่มน้ำโขงไว้ นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมโยงพญานาคประจำถิ่น เนื่องจากพื้นที่ภาคอีสานในปัจจุบันมีการจัดงานที่เกี่ยวกับการบูชาพญานาคอย่างแพร่หลายทั้งจังหวัดที่มีพื้นที่ติดริมแม่น้ำโขงหรือจังหวัดที่อยู่ในส่วนอื่น แต่ละท้องถิ่นใช้การเชื่อมโยงตำนานเรื่องเล่าพญานาคดั้งเดิมประจำถิ่นมาเป็นฐานในการสร้างเรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ในบริบทร่วมสมัย นับเป็นการสร้าง

ความหมายทางสังคมให้พื้นที่อีสานตอนบนว่าเป็นชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีวิถีชีวิตและความผูกพันกับเรื่องพญานาคมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในยุคปัจจุบันที่มีกระแสนิยมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคอย่างแพร่หลาย ผู้วิจัยพบว่า มีประชาชนบางส่วนที่คิดต่างออกไป บางคนออกมาต่อต้านว่าไม่จำเป็นต้องบูชาพญานาคเนื่องจากพญานาคเป็นสัตว์เดรัจฉานและคนที่บูชาพญานาคนั้นมีความ “หลงผิด” สำหรับประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า มีความน่าสนใจเนื่องจากแสดงให้เห็นถึงแง่มุมที่มีความหลากหลายของพญานาค ผู้คนในสังคมนั้นสามารถตีความ วิพากษ์ วิจารณ์ หรือแสดงจุดยืนทางความคิด ความเชื่อที่แตกต่างกันได้ สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งทางวัฒนธรรมบางอย่างที่เกิดจากบริบททางสังคมที่ต่างกัน นับว่าเป็นเรื่องที่สามารถเกิดขึ้นได้ในสังคมที่มีความหลากหลายทางความคิด

จากข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าบริบททางสังคมได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อการสร้างสรรค์ประเพณีพิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาคจนส่งผลให้วิถีคิด รูปแบบ และองค์ประกอบในการจัดงานเปลี่ยนแปลงไปในหลายด้าน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าท้องถิ่นได้นำรากเหง้าหรือทุนวัฒนธรรมของตนมาผลิตซ้ำด้วยวิธีการใหม่ ๆ โดยการอิงบริบทสังคมทำให้เห็นพลวัตของการสืบสานและสร้างสรรค์คติชนของชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง โดยมีวิถีคิดที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของคนในชุมชนที่มีกลยุทธ์ในการเลือกแง่มุมและวิถีทางในการสืบสาน ต่อยอด ผนวกรวม สร้างสรรค์องค์ประกอบ วิถีปฏิบัติ และความหมายใหม่ให้แก่คติชนดั้งเดิมที่เกี่ยวกับการบูชาพญานาคของท้องถิ่นอีสานตอนบน

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง *คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย* มีวัตถุประสงค์การศึกษาเพื่อ 1) รวบรวมข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย 2) วิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชนจากความเชื่อเรื่องพญานาคในท้องถิ่นดังกล่าว 3) วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในท้องถิ่นดังกล่าว ผู้วิจัยรวบรวมและศึกษาข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนจากข้อมูลคติชน 4 กลุ่ม คือ 1) ตำนานและเรื่องเล่า 2) ประเพณี พิธีกรรม 3) รูปเคารพ ประติมากรรม และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค 4) ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค โดยใช้ข้อมูลเอกสารข้อมูลออนไลน์ ในช่วง พ.ศ. 2559-2562 และข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ 3 จังหวัด คือ อุดรธานี หนองคาย และนครพนม ระหว่าง พ.ศ. 2561-2563 งานวิจัยนี้ได้ใช้แนวคิดเรื่องคติชนสร้างสรรค์ แนวคิดเรื่องอนุภาคและแบบเรื่อง แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และวัฒนธรรมประชานิยมมาเป็นระเบียบวิธีวิจัยเพื่อรวบรวม วิเคราะห์วิธีคิด และบทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนทั้งตำนาน เรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค

งานวิจัยนี้มีสมมติฐาน 2 ประการ คือ 1) ปรากฏการณ์บูชาพญานาคในภาคอีสานตอนบนทำให้เกิดการสร้างสรรค์คติชนใหม่หลายอย่าง เช่น เรื่องเล่าอิงตำนานเก่า เรื่องเล่าสมัยใหม่ ประเพณี พิธีกรรม และคติชนที่เป็นวัตถุ คติชนใหม่เหล่านี้แสดงให้เห็นการเชื่อมโยงความเชื่อเรื่องพญานาคกับการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นและการสืบทอด สร้างสรรค์ และปรับเปลี่ยนคติชนประเพณีให้กลายเป็นวัฒนธรรมประชานิยม 2) คติชนสร้างสรรค์เกี่ยวกับการบูชาพญานาคมีบทบาทหน้าที่หลายประการ เช่น การสร้างความหมายทางสังคมและอัตลักษณ์ให้แก่ชุมชนอีสานตอนบน การตอบสนองต่อบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยว รวมทั้งการเป็นที่ยึดเหนี่ยวและพึ่งพิงทางใจให้คนในชุมชนและกลุ่มผู้ศรัทธาในสังคมไทยปัจจุบัน จากวัตถุประสงค์การวิจัย การรวบรวม วิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์ และบทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยโดยแยกตามกลุ่มข้อมูลคติชนสร้างสรรค์ เป็น 2 กลุ่มใหญ่ กล่าวคือ ในบทที่ 3 นำเสนอผลการศึกษา คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน กรณีการสร้างสรรค์เรื่องเล่า และบทที่ 4 นำเสนอผล

การศึกษาวิเคราะห์ คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน กรณีการสร้างสรรคประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์

5.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษา คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย เป็นการศึกษาศึกษาปรากฏการณ์ความนิยมในการบูชาพญานาคจนก่อให้เกิดข้อมูลคติชนสร้างสรรค์หลายประเภท ผู้วิจัยแบ่งการวิเคราะห์เนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ตำนานและเรื่องเล่า 2) ประเพณีพิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์

ตำนานและเรื่องเล่า ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลตำนานและเรื่องเล่าพญานาคในภาคอีสานตอนบน นำมาจัดกลุ่มได้ 2 กลุ่มใหญ่ คือ ตำนานพญานาคประจำถิ่นและเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่

ตำนานพญานาคประจำถิ่น แบ่งกลุ่มตำนานออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มตำนานพญานาคที่หนองแส กลุ่มตำนานพญานาคประจำถิ่นเบ็ดเตล็ด และกลุ่มวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับพญานาค

กลุ่มตำนานพญานาคที่หนองแส ตำนานกลุ่มนี้มี 4 เรื่อง คือ ตำนานพญานาคหนองแสในตำนานอุรังคธาตุ ตำนานพญานาคหนองแสในตำนานสุวรรณโคฒคำ ตำนานสุทโธนาคนในเรืองผาแดงนางไอ่ และตำนานพ่อปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนด ลักษณะร่วมของตำนานเหล่านี้ พบว่ามีเนื้อหาที่ซ้ำกันคือเป็นเรื่องราวของพญานาคสองสหายที่หนองแสแต่เกิดความขัดแย้งกันจากการแบ่งเนื้อเม่นและช้างจึงทำให้ทะเลาะกันจนต้องแยกย้ายออกจากหนองแสไปและเกิดการขุดควักเป็นแม่น้ำสายต่าง ๆ สามารถจัดแบบเรื่องได้ คือ “แบบเรื่องพญานาคสองสหายที่หนองแส” นอกจากนี้ยังมีอนุภาคเด่นที่ปรากฏในตำนานประจำถิ่น เช่น อนุภาคตัวละครพญานาค อนุภาคเหตุการณ์ของพญานาคที่หนองแส อนุภาคเหตุการณ์พญานาคสร้างเมืองและสถานที่ อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครอง อนุภาคของวิเศษพญานาค อนุภาคการบูชาพญานาค อนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ อนุภาคพญานาคแปลงกาย อนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพญานาค อนุภาคนาคเป็นบรรพบุรุษกษัตริย์ เป็นต้น

กลุ่มตำนานพญานาคที่แทรกอยู่ในตำนานอื่น เป็นเรื่องของพญานาคอื่นที่ไม่ใช่เรื่องพญานาคที่หนองแสแทรกอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ ตำนานสุวรรณโคฒคำ และตำนานสิงหนวัติ เช่น เรื่องพญานาคเผชิญหน้ากับพระพุทธเจ้า และพญานาคช่วยมนุษย์สร้างเมือง เป็นต้น

กลุ่มวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับพญานาค วรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่ปรากฏเรื่องพญานาคมีหลายเรื่อง แต่เรื่องที่ถือว่ามีความสำคัญและแสดงบทบาทของพญานาคในวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสานอย่างชัดเจน คือ เรื่องพญาคันคากและผาแดงนางไอ่

เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในภาคอีสานตอนบน แบ่งออกเป็น 6 กลุ่ม คือ เรื่องเล่าพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์ เรื่องเล่าพญานาคในสื่อโทรทัศน์ เรื่องเล่าพญานาคในสื่อออนไลน์ เรื่องเล่าพญานาคในสื่อเพลง เรื่องเล่าพญานาคในสื่อการแสดง และเรื่องเล่าพญานาคจากคนในท้องถิ่น

เรื่องเล่าพญานาคในสื่อสิ่งพิมพ์ แบบเรื่องที่พบมากที่สุด คือ แบบเรื่องพญานาคให้โชค อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคพญานาคให้โชค อนุภาคพญานาคผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ และอนุภาคพญานาคช่วยเหลือมนุษย์

เรื่องเล่าพญานาคในสื่อโทรทัศน์ แบบเรื่องที่พบมากที่สุด คือ อนุภาคสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพญานาค อนุภาคการบูชาพญานาค และอนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์พญานาค

เรื่องเล่าพญานาคในสื่อออนไลน์ แบบเรื่องที่พบมากที่สุด คือ แบบเรื่องการเผชิญหน้ากับพญานาค อนุภาคสำคัญ คือ อนุภาคมนุษย์เผชิญหน้ากับพญานาค อนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพญานาค และอนุภาคการบูชาพญานาค

เรื่องเล่าพญานาคในสื่อเพลง พบแบบเรื่องบูชาพญานาค แบบเรื่องที่พบมากที่สุดคือแบบเรื่องขอพรพญานาค อนุภาคสำคัญคือ อนุภาคการบูชาพญานาค อนุภาคการขอพรพญานาค

เรื่องเล่าพญานาคในสื่อการแสดง มี 2 เรื่องคือ 1) การแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ที่อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย 2) การแสดง แสง สี เสียง ตำนานปากห้วยหลวง อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

เรื่องเล่าพญานาคจากคนในท้องถิ่น มี 2 เรื่อง คือ 1) สามพญานาครักษาแม่น้ำโขง 2) ตำนานสัตว์นาคาที่พระธาตุพนม แบบเรื่องเด่น คือ แบบเรื่องพญานาคพิพาทที่หนองแส แบบเรื่องพญานาคขอวช แบบเรื่องบูชาพญานาค แบบเรื่องกำเนิดบั้งไฟพญานาค และแบบเรื่องพญานาคปกป้องคุ้มครอง

วิธีคิดในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ พบวิธีคิดสำคัญหลายประการ คือ การเลือกตำนานดั้งเดิมมาเล่าในรูปแบบใหม่ เช่น การเลือกตำนานดั้งเดิมมาเล่าใหม่โดยใช้ภาษาให้เข้าใจง่ายเหมาะกับผู้อ่าน, การเล่าตำนานด้วยวิธีปุจฉา-วิสัชนา การเลือกนำเสนออนุภาคสำคัญของพญานาค การเพิ่มอรรถรสของตำนานดั้งเดิมด้วยการดัดแปลงให้อยู่ในรูปแบบละครหรือบทสนทนา การเลือกใช้ผู้เล่าเรื่องเป็นผู้ที่มีชื่อเสียง และชนบทการเล่าเรื่องแบบเชื่อมโยงจากตำนานเก่ามาสู่ความเชื่อในยุคปัจจุบัน การแทรกเรื่องเล่าพญานาคในงานสารคดีท่องเที่ยว การนำเสนอในรูปแบบฮาวทู (How-to) การเลือกใช้อุณภาคตัวละครพญานาคและพระสงฆ์เพื่อเพิ่มความอัศจรรย์และความตื่นเต้นในเนื้อหา การเลือกใช้อุณภาคของวิเศษและอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เพื่อเพิ่มการสร้าง ความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม และการขยายความสำคัญและผลิตซ้ำอนุภาคสำคัญในตำนานพญานาค

ดั้งเดิม จากวิธีคิดในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ดังกล่าว พบลักษณะสำคัญร่วมกัน คือ การสืบทอด“ของเก่า”การผสมผสานระหว่าง “ของเก่า”และ “ของใหม่” และการสร้างความหมายใหม่จากรากฐานเก่า

บทบาทหน้าที่ของตำนานพญานาคประจำถิ่นและเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ในภาคอีสานตอนบน ได้แก่ บทบาทในการอธิบายตำนานเมืองในภาคอีสานและลุ่มน้ำโขง บทบาทในการสร้างสำนึกชุมชนและนำเสนออัตลักษณ์ท้องถิ่น บทบาทในการประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับประเพณี พิธีกรรม และคติชนวัตถุที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค และบทบาทในการสร้างวิถีปฏิบัติใหม่ในการบูชาพญานาค

ประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์ ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามในช่วงปี 2561-2564 แบ่งกลุ่มข้อมูลได้ ดังนี้

ประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน มี 5 ประเพณี คือ 1) ประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี. 2) งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม 3) เทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม 4) เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย 5) เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และประติมากรรมเกี่ยวกับพญานาค ในพื้นที่วิจัยผู้วิจัยพบสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และประติมากรรมเกี่ยวกับพญานาคที่โดดเด่น คือ วังนาคินทร์ คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี, พญาพิสัยสัตตนาคราช อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย, วัดไทย อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย, องค์พญาศรีสัตตนาคราช อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค คือ วัตถุมงคล หรือ เครื่องรางของขลัง เครื่องบายศรีพญานาค และผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เช่น ของที่ระลึกที่เป็นเสื้อยืดพิมพ์ลาย ไปสการ์ด กระเป๋า เป็นต้น

วิธีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์ ที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค แบ่งออกได้ ดังนี้

วิธีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาค พบวิธีคิดสำคัญ คือ

1) การอิงความเชื่อเรื่องพญานาคประจำถิ่นลุ่มน้ำโขง คือ การอิงความเชื่อเรื่องเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมาที่คำชะโนด การอิงความเชื่อเรื่องปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคที่จังหวัดหนองคาย และการอิงความเชื่อเรื่องพญาศรีสัตตนาคราชที่จังหวัดนครพนม

2) การประยุกต์งานบุญในฮีตสิบสองมาใช้ในการประเพณีพิธีกรรมบูชาพญานาคเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น ในงานประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาที่คำชะโนด มีการจัดงานบุญบั้งไฟซึ่งอยู่ในฮีตที่ 6 ควบคู่ไปกับพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมา โดยยกระดับพิธีบวงสรวงให้โดดเด่นเทียบเท่างานบุญเดือน 6 และมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทจากการจัดบุญบั้งไฟเพื่อบูชาพญาแถนก็ปรับมานับบูชาพญานาคแทน ประเพณีออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาคโลก ที่อำเภอเมืองและอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย มีการประยุกต์ฮีต 11 คือ บุญออกพรรษาปรับเปลี่ยนมาจัดงานเทศกาลออกพรรษาที่เปลี่ยนรูปแบบให้ยิ่งใหญ่ขึ้นรวมทั้งการขยายพื้นที่จัดงานและบรรจุกิจกรรมย่อยภายในงานเพื่อให้มีความหลากหลายมากขึ้น

3) การรื้อฟื้นประเพณีเก่ามาใช้ในบริบทใหม่ เช่น การรื้อฟื้นประเพณีลอยเรือไฟจากล้วยมาใช้ในการงานเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก ที่อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย การรื้อฟื้นประเพณีไหลกองฮ่ามาใช้ในเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก ที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย และการรื้อฟื้นประเพณีไหลเรือไฟโบราณมาใช้ในการเทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

4) การสร้างประเพณีใหม่จากรากวัฒนธรรมเดิม พบในงานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช จังหวัดนครพนม เป็นการสร้างประติมากรรมใหม่และพิธีกรรมใหม่โดยมีฐานรากมาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในตำนานพญานาคประจำถิ่น

5) การหยิบยืมประเพณีจากท้องถิ่นอื่น เช่น การลอกกระทงสายในงานเทศกาลออกพรรษาที่จังหวัดหนองคายและนครพนม วิธีคิดนี้ไม่เด่นชัดเท่าไรนักเนื่องจากปรากฏอยู่ในกิจกรรมย่อยของงานเทศกาลต่าง ๆ

ประเพณีและพิธีกรรมเหล่านี้มีลักษณะเป็น “ประเพณีสร้างสรรค์” เนื่องจากนำของเก่าหรือทุนวัฒนธรรมในท้องถิ่นมาใช้ เช่น การปรับเปลี่ยนเนื้อหาในการนำเสนอด้วยการเน้นเรื่อง “นาคประจำถิ่น” มากขึ้นและมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดงานให้ใหญ่ขึ้นในลักษณะของมหรสพและเทศกาล

วิธีคิดในการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค พบวิธีคิดที่น่าสนใจหลายประการ คือ 1) การใช้ตำนานและเรื่องเล่าประกอบสร้างความเป็นสถานที่

ศักดิ์สิทธิ์ การสร้างประติมากรรมและผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค เช่น ที่วัดไทย อำเภโพนพิสัย ใช้เรื่องเล่าของอดีตเจ้าอาวาส พระอธิการบุญกว้างที่ฝันเห็นพญานาคมารสร้างถ้ำพญานาคหน้าวัดไทย รวมถึงศาสนวัตถุต่าง ๆ ภายในวัด 2) การใช้อนุภาคสำคัญของพญานาคประจำถิ่นมาเพิ่มมูลค่าให้กับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพญานาค เช่น อนุภาคพญานาคปกป้องคุ้มครอง อนุภาคอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพญานาค และอนุภาคการเผชิญหน้ากับพญานาค เป็นต้น 3) การสร้างของที่ระลึกให้เป็นความทรงจำ

บทบาทหน้าที่ของประเพณี พิธีกรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประติมากรรม และผลิตภัณฑ์ จากความเชื่อเรื่องพญานาค พบว่ามีบทบาทหน้าที่สำคัญ คือ

1) การสร้างความหมายทางสังคมและอัตลักษณ์ให้แก่ชุมชนอีสานตอนบน คือ การที่ชุมชนอีสานเหนือใช้ “ทุนวัฒนธรรม” ของท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมมาปรับเปลี่ยนและสร้างเป็นอัตลักษณ์ให้กับชุมชน โดยจังหวัดอุดรธานีได้นำตำนานและเรื่องเล่าปู่ศรีสุทโธมาประกอบสร้างคำชะโนดให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการยกระดับพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธเจ้าย่าศรีปทุมมาให้ใหญ่เทียบเท่ากับบุญเดือน 6 หรือบุญบังไฟ จังหวัดหนองคาย ใช้ปรากฏการณ์บังไฟพญานาคในการนำเสนออัตลักษณ์ของจังหวัดไปสู่ระดับโลก ด้วยการจัดงานใหญ่และนำเสนอว่าเป็นปรากฏการณ์ระดับโลก และจังหวัดนครพนม นำเสนออัตลักษณ์ของจังหวัดผ่านงานประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การนำเสนอการเป็นเมืองแห่งพระธาตุ การสร้างประติมากรรมองค์ศรีสัตนาคนาน้อยให้เป็นแลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัด การนำเสนออัตลักษณ์ในเชิงชาติพันธุ์และวิถีชีวิตของ “คนเรือไฟ” นอกจากอัตลักษณ์ของแต่ละจังหวัดแล้วยังมีการแสดงอัตลักษณ์ร่วมในความเป็นชุมชนอีสาน คือ การแสดงอัตลักษณ์เก่าในเรื่องการสืบสานประเพณีท้องถิ่นที่มีอยู่เดิม การแสดงอัตลักษณ์ใหม่ด้วยการเน้นนำเสนอเรื่องพญานาคผนวกกับงานประเพณีดั้งเดิม การแสดงอัตลักษณ์ใหม่ด้วยประเพณีใหม่ที่เน้นการบูชาพญานาค

2) การสนองต่อบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยว ปัจจุบันกระแสนิยมเรื่องพญานาคแพร่หลายไปทั่วประเทศทำให้นักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธาเดินทางมายังภาคอีสานตอนบนเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ท้องถิ่นมีการใช้คติชนเรื่องนาคนำเสนอให้โดดเด่นและหลากหลายเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวในยุคปัจจุบันที่มีความต้องการท่องเที่ยวในรูปแบบจาริกแสวงบุญ เน้นการเข้าร่วมพิธีและการท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนหย่อนใจไม่ได้เข้าร่วมพิธีกรรมอย่างจริงจัง

3) การสร้างความหมายใหม่ให้แก่พญานาค กล่าวคือ กลุ่มข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคแสดงให้เห็นว่าในยุคปัจจุบัน รูปแบบและวิถีคิดเกี่ยวกับพญานาคเปลี่ยนไปจากอดีต โดยมีการเปลี่ยนแปลงความหมายของพญานาคในแบบเดิมที่อยู่ในโลกศักดิ์สิทธิ์ (Sacred World) ให้เข้ามาอยู่ในโลกสามัญ (Profane World) มากขึ้น

4) การสร้างวิถีปฏิบัติใหม่ให้กับ “พญานาคบูชา” เช่น มีการสร้างขั้นตอนการบูชาพญานาค และเครื่องบูชาพญานาคแบบใหม่ เช่น การบูชาออนไลน์ การจัดเตรียมเครื่องบูชาที่มีลักษณะเป็น เครื่องบายศรีรูปพญานาคขนาดใหญ่ เป็นต้น

5) บทบาทการเป็นที่ยึดเหนี่ยวและพึ่งพิงทางใจให้กับคนในชุมชนและกลุ่มผู้ศรัทธา ปัจจุบัน สังคมไทยเต็มไปด้วยปัญหาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และโรคระบาด ส่งผลให้ประชาชนเกิด ความรู้สึก ไม่มั่นคงจึงพยายามแสวงหาเครื่องมือในการยึดเหนี่ยวจิตใจ “พญานาค” ถือเป็นหนึ่งใน ทางเลือกที่กำลังได้รับความนิยมเพราะกระแสจากสื่อต่าง ๆ ที่สร้างความเชื่อว่า พญานาคจะสามารถ ปกป้องคุ้มภัยและสามารถบันดาลโชคลาภมหาศาลให้กับผู้ที่บูชาหรือผู้ศรัทธาได้

จากผลการวิจัยข้างต้นมีความสอดคล้องและเป็นไปตามสมมุติฐานของการวิจัย ปรากฏการณ์ บูชาพญานาคในภาคอีสานตอนบนทำให้เกิดการสร้างสรรค์คติชนใหม่หลายอย่างและพบว่า ผู้สร้างสรรค์มีวิธีคิดในการนำเรื่องพญานาคประจำถิ่นซึ่งเป็นทุนวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมมาปรับเปลี่ยน เพื่อสนองต่อบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยว และบทบาทของข้อมูลคติชนสร้างสรรค์ ดังกล่าวยังปรากฏเด่นชัดหลายประการ งานวิจัยนี้มีประโยชน์เพราะได้เห็นการนำทฤษฎีคติชน สร้างสรรค์มาประยุกต์ใช้ในการศึกษา ผลการวิจัยทำให้เห็นลักษณะวิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชน เรื่องนาคของชุมชนอีสานตอนบน และปัจจัยทางสังคมซึ่งส่งผลให้เห็นพลวัตเรื่องนาคในมิติปัจจุบันได้ อย่างชัดเจน

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยที่ได้นำเสนอในบทต่าง ๆ ที่ผ่านมามีประเด็นที่ควรแก่การอภิปราย 4 ประเด็น ดังนี้ 1) การเลือกใช้ทุนวัฒนธรรมเรื่อง “นาคประจำถิ่น” มาเป็นจุดขาย 2) เส้นทางศรัทธา: การเชื่อมโยงและการสร้างเครือข่ายพื้นที่แห่งการบูชาพญานาค 3) การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ เกี่ยวข้องกับพญานาคและการประนีประนอม 4) พลวัตของการบูชาพญานาคที่ขยายตัวออกจาก ศูนย์กลางที่คำชะโนด 5) การผลักดันเรื่อง “นาค” ให้เป็นเอกลักษณ์ของชาติ ประเพณีสัตว์ในตำนาน

5.2.1 การเลือกใช้ทุนวัฒนธรรมเรื่อง “นาคประจำถิ่น” มาเป็นจุดขาย

กลุ่มข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนแสดงให้เห็นวิธี คิดในการนำ “ทุนวัฒนธรรม” หรือ “มูนมั่ง” ของอีสานมาปรับใช้ในบริบทใหม่อย่างเห็นได้ชัด หากพิจารณาตามแนวคิดเรื่องคติชนสร้างสรรค์พบประเด็นที่น่าสนใจว่า ผู้จัดงานในสามจังหวัด ทั้งอุดรธานี หนองคาย และนครพนมได้นำคติชนจารีตที่ถือปฏิบัติกันมานาน เช่น ประเพณีฮีต 12 มา สืบสานต่อด้วยการปรับประยุกต์โดยใช้มรดกทางวัฒนธรรมที่ท้องถิ่นตนเองมีเป็นฐานความคิด

โดยยังคงองค์ประกอบหลักและสาระสำคัญของความเป็นประเพณีที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มคนอีสานลุ่มน้ำโขงไว้ คือความเคารพศรัทธาพญานาคซึ่งเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้านเมือง

จังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนมอยู่ใกล้แม่น้ำโขง วิถีชีวิตจึงยึดโยงกับแม่น้ำโขงอย่างลึกซึ้ง พิธีกรรมบูชาพญานาคซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขงและเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยดูแลปกป้องบ้านเมืองเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นความผูกพันเชื่อมโยงกับแม่น้ำโขง การจัดงานประเพณีพิธีกรรมเป็นการขอพึ่งบารมีของพญานาคให้คุ้มครองคนในท้องถิ่นและผู้ที่มาเคารพสักการะจากภูมิภาคอื่นให้อยู่เย็นเป็นสุข

เมื่อพิจารณาการใช้ทุนวัฒนธรรมของท้องถิ่นมาเป็น “จุดขาย” เพื่อสนองนโยบายเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว น่าสนใจว่าเหตุใดจังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนม จึงเลือกใช้คติชนเรื่องนาคมาเป็น “จุดขาย” ประเด็นนี้ ผู้วิจัยมีข้อสันนิษฐาน 2 ข้อ คือ 1) มีการสร้างตำนาน/เรื่องเล่าแม่บท “นาคสร้างเมือง” ในตำนานประจำถิ่นหลายเรื่อง เช่น นิทานปรัมปราในตำนานอุรังคธาตุสื่อสารว่า “พญานาคเป็นผู้สร้างเมืองและสร้างแม่น้ำ” ในตำนานสุวรรณโคมคำเล่าว่า “พญาศรีสัตตนาคราช” เป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง และจากตำนานเมืองหนองหานและนิทานพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่เล่าว่า “พญาศรีสุทโธ” เป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง จะเห็นได้ว่าปรากฏชื่อพญานาคสองตนเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง คือ พญาศรีสุทโธและพญาศรีสัตตนาคราช การที่แต่ละจังหวัดในพื้นที่วิจัยจะเลือกนำเสนอพญานาคประจำถิ่นของตนนั้น มีเกณฑ์หรือปัจจัยใดเป็นสิ่งที่ชี้วัด กรณีนี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจเพราะอาจส่งผลต่อการนำเสนอความเป็นตัวตนของพญานาคประจำถิ่นทั้งในองค์กรของสามจังหวัดและของแต่ละจังหวัด

ความคลี่คลายในเรื่องนี้ จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะมาจากเรื่องเล่าของหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ หรือ เทพเจ้าแห่งลุ่มแม่น้ำโขงอดีตเจ้าอาวาสวัดธาตุมหาชัย อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม โดยเฉพาะในช่วงประมาณ พ.ศ. 2540 ที่เริ่มปรากฏเรื่องเล่าของหลวงปู่คำพันธ์ว่า พญาศรีสุทโธ เป็นนาคาธิบดีฝั่งไทย ส่วนพญาศรีสัตตนาคราชเป็นนาคาธิบดีฝั่งลาว จากข้อมูลภาคสนามจะเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญาศรีสุทโธนั้นแพร่หลายเป็นวงกว้าง เนื่องจากระยะเวลาประจวบเหมาะ กับที่มีเรื่องเล่าผีจ้างหนังที่คำชะโนด พญานาคประจำถิ่นที่เคยอยู่ในตำนานได้กลับมามีชีวิตอีกครั้ง เกิดเป็นความรับรู้ใหม่บนรากฐานเก่า นั่นคือ จากเรื่องเล่าของหลวงปู่คำพันธ์ก่อให้เกิดการกำหนดอาณาเขตพญานาคอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในช่วงปี 2559 เป็นต้นมาที่มีกระแสนิยมเรื่องพญานาคบูชา เรื่องเล่าของหลวงปู่คำพันธ์ได้รับการผลิตซ้ำหลากหลายสื่อ เช่น เรื่องเล่าในยูทูบ เรื่องเล่าในสื่อสิ่งพิมพ์ เรื่องเล่าในสื่อรายการโทรทัศน์ เป็นต้น โดยในช่วงเวลาเดียวกันก็เป็นช่วงที่จังหวัดที่ติดกับแม่น้ำโขงเริ่มพัฒนาและปรับภูมิทัศน์ริมฝั่งโขงด้วยการปรับให้มีพื้นที่ในการชมทิวทัศน์ฝั่งลาวและกลายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมด้วยการสร้างลานวัฒนธรรมที่มีประติมากรรมพญานาคใหม่ เช่น

ที่จังหวัดนครพนม ที่มีพญาศรีสัตตนาคราช ซึ่งเป็นนาคราธิบดีฝั่งลาว และชาวนครพนมเกิดความรับรู้ว่าเป็นพญานาคประจำถิ่นของตนเพราะในอดีตไทยอีสานกับลาวก็เคยเป็นอาณาจักรเดียวกันมาก่อน

ความเชื่อเรื่องพญานาคที่อยู่ในตำนานประจำถิ่นนั้นมักจะเป็นเรื่องที่อิงกับวรรณกรรมพุทธศาสนา คนในท้องถิ่นรับรู้กันพอสมควรแต่ยังไม่ได้แพร่หลายไปสู่คนทั่วไป แต่เมื่อมีเรื่องเล่าใหม่ที่อิงจากตำนานเก่าจากพระอริยสงฆ์ที่เป็นที่เคารพรักของคนในท้องถิ่นและมีประวัติเชื่อมโยงกับพญานาคแนวความคิดใหม่ว่าด้วยการบูชาพญานาคประจำถิ่นจึงมีความน่าเชื่อถือและได้รับการยอมรับอย่างรวดเร็ว ส่วนการนำมาใช้เป็นจุดขายนั้นมีการนำทุนวัฒนธรรมร่วมหรือพญานาคประจำถิ่นอีสานตอนบนมาต่อยอดและปรับให้เป็นพญานาคประจำถิ่น กล่าวคือ ในพื้นที่อุดรธานี แม้จังหวัดจะไม่ได้มีพื้นที่ติดแม่น้ำโขงเช่นนครพนมและหนองคาย แต่จุดเด่นคือการมีเกาะคำชะโนดและมีเรื่องเล่าว่าเป็นบริเวณนี้เป็นวังนาครินทร์ของพญาศรีสุทโธ กอปรกับการสถาปนาตำแหน่งนาคราธิบดีฝั่งไทยทำให้อุดรธานีเลือกใช้เป็น “จุดขาย” นับเป็นการหยิบยกศรีสุทโธจากพญานาคประจำถิ่นในองค์รวมปรับเปลี่ยนเป็นอัตลักษณ์ของจังหวัดเนื่องจากมีตำนานพื้นถิ่นมารองรับ ส่วนที่หนองคายนั้น ผู้วิจัยพบว่าประชาชนต่างก็ให้ความเคารพศรัทธาปูศรีสุทโธเช่นกัน เพราะลักษณะทางภูมิศาสตร์อยู่ห่างจากอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย เพียง 43 กิโลเมตร ทำให้ความเชื่อเรื่องปูศรีสุทโธนั้นมีร่วมกัน อย่างไรก็ตามในบริบทการแข่งขันทางการท่องเที่ยว หนองคายไม่ได้ชูพญาศรีสุทโธเป็นจุดขาย หากแต่นำเสนอ “เหตุการณ์บังไฟพญานาค” ซึ่งเป็นความเชื่อที่ว่าพญานาคเป็นผู้ทำให้มีลูกไฟสีชมพูลอยขึ้นมาจากแม่น้ำโขงในคืนวันออกพรรษา ด้วยความได้เปรียบทางลักษณะภูมิศาสตร์ทำให้ทุนวัฒนธรรมที่เลือกมานำเสนอต่อคนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยวคือ เหตุการณ์มหัศจรรย์ของพญานาค ส่วนที่จังหวัดนครพนมได้มีการหยิบยกพญาศรีสัตตนาคราช ซึ่งหลวงปู่คำพันธ์สถาปนาว่าเป็นนาคราธิบดีฝั่งลาวมาสร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้จังหวัด โดยมีการนำตำนานสุวรรณโคมคำมาเป็นฐานคิด รวมถึงการเชื่อมโยงเรื่องเล่าของหลวงปู่คำพันธ์และการเชื่อมโยงไปยังสัตตนาคราที่พระธาตุพนมอีกด้วย

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าการเลือกใช้ทุนวัฒนธรรมเรื่องพญานาคเป็นจุดขายมีปัจจัยหลายอย่างที่ส่งผลให้แต่ละจังหวัดเลือกนำเสนอพญานาคประจำถิ่นเป็นอัตลักษณ์ของจังหวัด เป็นการสร้างความรับรู้ใหม่ที่อิงฐานความเชื่อเก่าต่อคนนอกพื้นที่ อย่างไรก็ตาม อาจเป็นการสร้างความรับรู้ใหม่และความเชื่อใหม่ให้คนในพื้นที่บางกลุ่มเช่นกัน

5.2.2 เส้นทางศรัทธา: การเชื่อมโยงและการสร้างเครือข่ายพื้นที่แห่งการบูชาพญานาค

กระแสการท่องเที่ยวเกี่ยวกับพญานาคในภาคอีสานตอนบนยุคปัจจุบันนำมาสู่การจัดการและบริหารสินทรัพย์ทางวัฒนธรรมของแต่ละจังหวัดเพื่อสร้างรายได้ให้กับท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นการสนอง

ต่อบริบทการท่องเที่ยว “ตามรอยพญานาค” ของคนไทยในยุคที่เชื่อความศรัทธาพญานาค ประจำถิ่นอีสานตอนบนแพร่ไปทั่วประเทศ

จากการที่สามจังหวัดในพื้นที่วิจัยมีทุนทางวัฒนธรรมเรื่องการบูชาพญานาคร่วมกัน และได้มีการนำมาปรับใช้ในบริบทสังคมปัจจุบันที่สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองมีความผันผวน ประชาชนต้องการที่พึ่งทางใจและมักจะมีสิ่งยึดเหนี่ยวคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ซึ่งเปลี่ยนไปตามยุคสมัย โดยในช่วง 2559 จนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าเรื่องพญานาคเกิดกระแสความนิยมจากอิทธิพลสื่อละครโทรทัศน์และสื่อสังคมออนไลน์ จังหวัดอุดรธานี หนองคายและนครพนมจึงได้ผลักดัน “คติชนเรื่องพญานาค” และนำเสนออัตลักษณ์ของตนเองให้เป็นเมืองพญานาค จากประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า การที่กลุ่มจังหวัดในภาคอีสานตอนบนมีทุนวัฒนธรรมเรื่องการบูชาพญานาคร่วมกันเป็นฐานรากให้เห็นร่องรอยของความเชื่อเรื่องพญานาคในแต่ละท้องถิ่น แต่ละจังหวัดจึงมีการเชื่อมโยงและสร้างเครือข่ายของการเป็น “ดินแดนแห่งพญานาค” สามารถแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) การเชื่อมโยงและการสร้างเครือข่ายดินแดนพญานาคในระดับภูมิภาคและ 2) การเชื่อมโยงและสร้างเครือข่ายดินแดนพญานาคภายในจังหวัด

1) การเชื่อมโยงและสร้างเครือข่ายดินแดนพญานาคในระดับภูมิภาค ผู้วิจัยจะอธิบายตามกลุ่มจังหวัดซึ่งแบ่งตามแผนพัฒนากลุ่มจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยจังหวัดอุดรธานี และหนองคาย จัดอยู่ในกลุ่มภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนบน 1 หรือ กลุ่มจังหวัด “สบายดี” ประกอบด้วยจังหวัดเลย อุดรธานี หนองคาย หนองบัวลำภู และบึงกาฬ คำว่า “สบายดี” เป็น “ชื่อเล่น” ที่ใช้เรียกเพื่อสื่อความหมายถึงการเป็นจังหวัดที่น่าอยู่ มีความสงบ นักท่องเที่ยวมาเที่ยวแล้วเกิดความสุขสบาย เดินทางไปที่ใดก็มีความสุขสบาย นอกจากนี้นี้ยังมีพื้นที่เขตแดนติดกับประเทศเพื่อนบ้าน คือ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวอีกด้วย (OCSC, 2565 : ออนไลน์) ทั้งนี้ในภาษาลาว คำว่า สบายดี-สบายดี หมายถึง สวัสดิ์ ใช้เป็นคำกล่าวทักทาย การเลือกใช้ชื่อเล่นในความหมายที่ดีเช่นนี้นับเป็นส่วนหนึ่งของการทำงานส่งเสริมการท่องเที่ยวในภาคอีสานของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยอีกด้วย

ในช่วงกระแสพญานาคกำลังได้รับความนิยมในช่วง 2559-2563 ทำให้เกิดการเชื่อมโยงเส้นทางของกลุ่มจังหวัดให้นักท่องเที่ยวมาเที่ยวที่อุดรธานี-หนองคาย-บึงกาฬ ตามเส้นทางพญานาค หรือ “นาคีรุธ” โดยเรียกว่า “ตามรอยนาคินทร์ เยือนถิ่นสบายดี” เนื่องจากทั้งสามจังหวัดนี้มีแหล่งท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กับเรื่องพญานาค เมื่อปี 2564 ในขณะที่สถานการณ์โรคโควิด-19 กำลังแพร่ระบาดแต่ความนิยมในการท่องเที่ยวตามรอยพญานาคกลับดำเนินไปได้ด้วยดี และในช่วงนี้เกิดกระแสความนิยมท่องเที่ยว “ถ้ำนาคา” ที่จังหวัดบึงกาฬ เนื่องจากหินที่ถ้ำแห่งนี้มีลักษณะคล้ายงูหรือเกล็ดพญานาค เกิดกระแสในโซเชียลทำให้มีนักท่องเที่ยวเดินทางไปเที่ยวจำนวนมาก กลุ่มจังหวัด

อุดรธานี หนองคาย และบึงกาฬ จึงร่วมกันรวมกลุ่มใหม่ในปี 2564 โดยใช้ชื่อว่า “นครธาณี” อยู่ภายใต้แนวคิด “ศรัทธานำทาง เส้นทางนำเที่ยว” ธนกร พูลเพิ่ม ผู้อำนวยการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานอุดรธานี (อีสานบิซ, 2565 : ออนไลน์) กล่าวว่า นครธาณีมาจากความเป็นรากเหง้าและอัตลักษณ์ของสามจังหวัดคือการเป็นศูนย์รวมศรัทธา โดยเฉพาะเรื่องพญานาค นอกจากนี้ในปี 2565 กลุ่มจังหวัดนครธาณียังได้จัด “เส้นเส้นทางสายมู อุดรธานี-หนองคาย-บึงกาฬ ไหว้พญานาค พญาักษ์” ซึ่งเป็นการสร้างเส้นทางพญานาคที่เป็นกระแสนิยมมาหลายปีคู่กับกระแสการไหว้ยักษ์หรือท้าวเวสสุวรรณที่เริ่มเป็นที่นิยมในปีนั้น จากที่กล่าวไปแล้วจะเห็นได้การเชื่อมโยงกันเป็นกลุ่ม หากมาเที่ยวที่อุดรธานีต้องไปคำชะโนด เที่ยวหนองคายต้องไปชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค และบึงกาฬมีถ้ำนาคาที่มีลักษณะเหมือนงู เป็นต้น

ส่วนจังหวัดนครพนมนั้น อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 2 หรือ กลุ่มจังหวัด “สนุก” ประกอบด้วยจังหวัดสกลนคร นครพนม และมุกดาหาร สุริยันต์ โสรินทร์ รองผู้อำนวยการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานนครพนม กล่าวถึงที่มาของคำว่า “สนุก” นั้นเป็น “ชื่อเล่น” ที่ใช้เรียกสามจังหวัดนี้ โดยมีที่มาจากการนำพยัญชนะและสระของแต่ละจังหวัดมาประสมกัน กล่าวคือ “ส” มาจาก สกลนคร “น” มาจาก นครพนม และ “ก” และ “สระ อุ” มาจาก มุกดาหาร นำมาประสมกัน ผสมกับแนวคิดที่ว่าสามจังหวัดจังหวัดนี้เป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยวที่มีความใกล้เคียงกัน มีเขตชายแดนติดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และเชื่อมโยงไปถึงสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม นับเป็นการแสดงให้เห็นภาพลักษณ์ของสามจังหวัดที่มีความสุขสนุกสนานและทิศทางการทำงานส่งเสริมการท่องเที่ยวในกลุ่มสามจังหวัดนี้ (สุริยันต์ โสรินทร์, สัมภาษณ์, 10 กรกฎาคม 2563) โดยแต่ละจังหวัดต่างมีอัตลักษณ์และความเชื่อมโยงเกี่ยวกับพญานาค เช่น จังหวัดสกลนคร มีความโดดเด่นเรื่องประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง มีพระธาตุเชิงชุม และพญานาคสุวรรณนาครที่ปากบ่อน้ำลอดที่วัดพระธาตุเชิงชุม นครพนมโดดเด่นเรื่องประเพณีไหลเรือไฟและพระธาตุพนม รวมทั้งองค์พญาศรีสัตตนาคราช ส่วนที่มุกดาหารเป็นจังหวัดที่กำลังเป็นที่นิยมในการท่องเที่ยวตามแนวคิดเรื่องการบูชาพญานาค เช่น วัดรอยพระพุทธบาทภูมโนรมย์ที่มีประติมากรรมพญานาค “พญาศรีมุกดามหานิลปาลนาคราช” และศาลองค์ปู่อนันตนาคราชและองค์ย่านาคน้อยบริเวณใต้สะพานมิตรภาพไทย-ลาว รวมทั้งประติมากรรมพญาศรีภุชงค์มุกดานาคราชริมแก่งกะเบา ในปี 2564 ทั้งสามจังหวัดให้ความร่วมมือกันและสร้างเส้นทางการเที่ยวร่วมกัน เช่น การจัดเส้นทางไหว้พระธาตุ 3 จังหวัด และเส้นทางการท่องเที่ยวไหว้พญานาคใน 3 จังหวัด เป็นต้น

จากปรากฏการณ์นี้ผู้วิจัยพบว่า การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) เป็นหน่วยงานที่มีบทบาทสร้างความเชื่อมโยง “นาคท้องถิ่น” ของแต่ละจังหวัดให้กลายเป็น “เส้นทางการบูชาพญานาค” ที่ภาคอีสานตอนบนมีส่วนร่วม นอกจากนี้ ในระดับภูมิภาค การเชื่อมโยงเส้นทางพญานาคยังปรากฏชัดในปี พ.ศ. 2563 จากนโยบายของกระทรวงคมนาคมที่จัดให้มีโครงการสร้างถนนเลียบริม

แม่น้ำโขง “นาคาวีถี” ระยะทาง 750 กิโลเมตร จากจังหวัดเลยถึงจังหวัดอุบลราชธานี โดยเป็นการร่วมมือกันระหว่างกรมทางหลวงชนบทและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสร้างเส้นทางที่สนับสนุนเขตพัฒนาการท่องเที่ยววิถีชีวิตลุ่มแม่น้ำโขง มีแผนเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. 2565 (ฐานเศรษฐกิจ, 2565 : ออนไลน์) จะเห็นได้ว่านโยบายภาครัฐได้เข้ามามีบทบาทส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยต่อยอดทุนวัฒนธรรมของจังหวัดในภาคอีสานตอนบน ในขณะเดียวกันก็เป็นการตอบโต้วาทกรรมที่ว่า “ภาคอีสานมีแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติหรือทุนทางธรรมชาติที่โดดเด่นสู้ภูมิภาคอื่นไม่ได้” จากข้อมูลภาคสนามที่ผ่านมา ผู้วิจัยพบว่า กลุ่มจังหวัดในภาคอีสานตอนบน โดยเฉพาะจังหวัดที่มีพื้นที่ติดแม่น้ำโขงได้พยายามจะเปลี่ยนแปลงวาทกรรมนั้น โดยเฉพาะจังหวัดนครพนมซึ่งประชาสัมพันธ์ว่าจังหวัดตนนั้นมี “3 ที่สุด” คือ *ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด* หมายถึงพระธาตุพนม *สวยที่สุด* หมายถึง สะพานมิตรภาพไทย-ลาว 3 และ *งามที่สุด* คือ ทิวทัศน์ริมฝั่งโขง จะเห็นได้จากนโยบายการปรับปรุงภูมิทัศน์ริมโขงที่ทำให้สวยงามมากขึ้นของจังหวัดได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวอย่างมาก นับเป็นการปรับให้ “แม่น้ำโขง” ซึ่งเป็นแม่น้ำสายวัฒนธรรมที่ผูกโยงความเชื่อเรื่องพญานาคของคนในภูมิภาคนี้ไว้ด้วยกันกลายเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจและแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่นักท่องเที่ยวสามารถสัมผัสกับความเชื่อและวัฒนธรรมไปพร้อมกับสัมผัสความงามจากธรรมชาติได้ด้วย

2) การเชื่อมโยงและสร้างเครือข่าย “ดินแดนแห่งพญานาค” ภายในจังหวัด นอกจากการเชื่อมโยงความเป็น “ดินแดนแห่งพญานาค” ในระดับภูมิภาคแล้ว อุตรธานี หนองคาย และ นครพนม ยังมีการเชื่อมโยงเรื่องพญานาคภายในจังหวัดอีกด้วย จากข้อมูลภาคสนาม กรณีจังหวัดหนองคาย ที่เห็นการเชื่อมโยงและสร้างเครือข่ายพญานาคภายในจังหวัดอย่างชัดเจนจากการจัดงานเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก โดยก่อนหน้านี้จะมีกระแสนาคีฟิเวอร์มีการจัดงานในเขตอำเภอเมืองและอำเภอโพนพิสัยเป็นพื้นที่หลักแต่ในปี 2561 เป็นต้นมาเริ่มมีการขยายการจัดงานออกไปอีกหลายอำเภอ เช่น อำเภอรัตนาปี่ ท้าบ่อ และศรีเชียงใหม่ โดยอำเภอเหล่านี้เป็นอำเภอที่มีบั้งไฟพญานาคขึ้นจากลำน้ำโขงและสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มากขึ้นและนำเสนอให้เห็นว่าหนองคายนั้นเป็นดินแดนแห่งบั้งไฟพญานาคระดับโลกและมีหลายพื้นที่ให้เลือกท่องเที่ยวได้อย่างหลากหลาย นอกจากนี้หนองคายยังมีการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและ “นาคสถาน” ด้วย เช่น สระมูจลินทร์ที่พระธาตุบังพวน ถ้ำดินเพียงหรือถ้ำพญานาคที่อำเภอสังขามพระธาตุหล้าหนอง ที่อำเภอเมือง ถ้ำเมืองบาดาลจำลอง วัดไทย ที่อำเภอโพนพิสัย เป็นต้น ส่วนที่อุตรธานี นอกจากวังนาคินทร์ คำชะโนดแล้วยังมีสถานที่ที่เชื่อมโยงเกิดเป็นเส้นทางตามรอยพญานาคในจังหวัดเช่นกัน เช่น เกษนาศิ อำเภอบ้านดุง วัดพระพุทธรูปบาทบัวบก อำเภอบ้านผือ โดยเชื่อว่าพญานาคขึ้นมาปรากฏตัวที่วัดแห่งนี้ เป็นต้น

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าการเชื่อมโยงและการสร้างเส้นทางการบูชาพญานาคร่วมกันทั้งในระดับภูมิภาคและระดับจังหวัด โดยใช้ “ความศรัทธา” ในพญานาคมาเป็นแนวคิดที่ร้อยเส้นทางการบูชาพญานาคที่แต่ละท้องถิ่นมีเข้าไว้ด้วยกัน การท่องเที่ยวในลักษณะการตามรอยจากความศรัทธาและความเชื่อกลายเป็นมากลยุทธ์ในการดึงดูดนักท่องเที่ยวในยุคปัจจุบันที่เรียกว่า “สายมู” มาจากคำว่า มูเตลู “สายบุญ” และ “สายศรัทธา” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่หลากหลาย และลักษณะการจัดการการท่องเที่ยวในปัจจุบันสิ่งที่จะบรรจุอยู่ในโปรแกรมนำเที่ยวก็คือ “เส้นทางการบูชาพญานาค” ที่มีการจัดสรรให้เป็นเส้นทางเดียวกัน และอาจจะแทรกด้วยกิจกรรมบันเทิงและผ่อนคลาย เช่น การไปเยี่ยมชมหมู่บ้านวัฒนธรรม ซื้อสินค้าพื้นเมือง การชิมอาหารประจำถิ่น เป็นต้น ทำให้นักท่องเที่ยวจะได้สัมผัสทั้งมิติในเชิงโลกศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) และมิติในโลกสามัญ (Profane) ไปพร้อมกันในลักษณะการท่องเที่ยวแบบเบ็ดเสร็จหรือแบบแพ็คเกจ (package) ซึ่งคือการได้รับที่สิ่งต้องการครบในงานเดียว นับว่าสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบันเป็นอย่างมาก

5.2.3 การช่วงชิงความหมายและความสำคัญของการเป็น “พื้นที่แห่งการบูชาพญานาค” และการประนีประนอม

จากนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจของรัฐ รวมถึงกระแสการใช้ทุนวัฒนธรรมมาเป็นจุดขาย โดยพื้นที่ภาคอีสานตอนบนในปัจจุบันมีแนวคิดขานเรื่องพญานาคมาใช้จัดงานที่เกี่ยวกับการบูชาพญานาคอย่างแพร่หลายทั้งจังหวัดที่มีพื้นที่ติดริมแม่น้ำโขงหรือจังหวัดที่อยู่ในส่วนอื่น ความแพร่หลายและการแข่งขันทางเศรษฐกิจของแต่ละท้องถิ่นย่อมนำมาสู่การแข่งขันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่งผลให้แต่ละจังหวัดโดยเฉพาะจังหวัดในกลุ่มอีสานเหนือซึ่งเป็นกลุ่มดั้งเดิมที่จัดประเพณีเกี่ยวกับการบูชาพญานาคพยายามจะสร้างอัตลักษณ์ให้พื้นที่ตนมีความโดดเด่นเป็นที่ยอมรับ นอกจากอุดรธานี หนองคาย และนครพนม นอกจากนี้ยังพบว่ายังมีจังหวัดใกล้เคียงที่กำลังอยู่ในกระแสนิยมการท่องเที่ยวตามรอยพญานาคเช่นกัน เช่น จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งเป็นจังหวัดที่แยกออกมาจากจังหวัดนครพนม หรือจังหวัดบึงกาฬที่แยกออกมาจากจังหวัดหนองคายและกำลังมีกระแสการท่องเที่ยวตามรอยพญานาคที่ถ้านาคาในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าจังหวัดที่แยกออกมาเป็นจังหวัดใหม่นั้นก็มีประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่คล้ายกันกับจังหวัดแม่ อย่างไรก็ตามเมื่อแยกออกมาเป็นจังหวัดแห่งใหม่ก็ต้องมีการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดที่ถึงแม้จะเชื่อเรื่องพญานาคเหมือนกันก็ต้องปรับเปลี่ยนให้จังหวัดตนให้มีความโดดเด่นแตกต่างจากที่อื่น จึงทำให้เกิดการ “ช่วงชิง” ความเป็น “พื้นที่แห่งการบูชาพญานาค” ผ่านการจัดงานประเพณี พิธีกรรม การสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และประติมากรรมเกี่ยวกับพญานาค เป็นต้น การ “ช่วงชิง” ดังกล่าวนี้นี้คือความพยายามในการเลือกแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคมาใช้ในการสร้างความหมายและความสำคัญให้แก่พื้นที่ของตน

จากการสำรวจของมูลของผู้วิจัย พบว่าแต่ละท้องถิ่นมีการการเชื่อมโยงตำนานเรื่องเล่า พญานาคดั้งเดิม สร้างเรื่องเล่าใหม่ รวมถึงสร้างประเพณีพิธีกรรมใหม่ ๆ หากพิจารณาในมุม “การช่วงชิงความหมายของการเป็นพื้นที่แห่งการบูชาพญานาค” นับได้ว่าการพยายามนำเสนอ “ความเป็นเมืองแห่งพญานาค” ในรูปแบบของท้องถิ่นตนเองให้สังคมรับรู้ ขณะเดียวกันการช่วงชิงนี้ ในระดับกลุ่มจังหวัดมี “คนกลาง” อย่างการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ที่เข้ามามีบทบาทใน “การประนีประนอม” ด้วยการประสานไม่ให้วันจัดกิจกรรมสำคัญทับซ้อนกัน หรือหากเป็นเทศกาลเดียวกัน จุดเน้นในการประชาสัมพันธ์งานแต่ละจังหวัดก็มีความแตกต่างกัน

ส่วนการช่วงชิงความหมายในฐานะพื้นที่แห่งการบูชาพญานาคภายในจังหวัด พบในจังหวัด หนองคายและนครพนม แต่ไม่ได้ปรากฏเด่นชัดเท่าระดับจังหวัดเนื่องจากอยู่ในจังหวัดเดียวกัน ย่อมต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น การจัดงานเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟ พญานาคโลกในวันออกพรรษาเนื่องจากพื้นที่อำเภอเมืองไม่ได้เป็นจุดที่มีบั้งไฟพญานาคขึ้นเช่นอำเภอ โพนพิสัยหรือรัตนวาปี นักท่องเที่ยวจึงในตัวเมืองจึงน้อยกว่าอำเภอโพนพิสัย แต่อำเภอเมืองก็ พยายามสร้างจุดเด่นและความหลากหลายให้กับพื้นที่ตนเองเช่น การแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนาน บั้งไฟพญานาคที่เน้นความอลังการด้านสีแสงและเทคนิคเพิ่มขึ้น รวมทั้งการรื้อฟื้นประเพณีลอยเรือไฟ กาบกล้วยเพื่อให้เป็นกิจกรรมทางเลือกสำหรับนักท่องเที่ยวและเป็นการนำเสนออัตลักษณ์ของจังหวัด อีกด้วย ส่วนที่นครพนม การสร้างองค์พระศาสดาครุฑให้เป็นแลนด์มาร์คและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ แห่งใหม่ของจังหวัด อาจกล่าวได้ว่าเป็นการช่วงชิงความหมายของการเป็น “พื้นที่แห่งการบูชา พญานาค” จากพระธาตุพนมซึ่งเป็นศูนย์รวมความศรัทธาของคนในภูมิภาคอีสาน และถือเป็น อัตลักษณ์เก่าของจังหวัดที่คนในพื้นที่และนอกพื้นที่ต่างให้ความเคารพศรัทธา เนื่องจากพื้นที่ที่ ประติมากรรมองค์พระศาสดาครุฑประดิษฐานอยู่ถือว่าเป็นจุดสำคัญของอำเภอเมืองเพราะติด แม่น้ำโขงและติดถนนสายหลักอย่างถนนมิตรภาพและถนนสุนทรวิจิตร

นอกจากนี้ จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ในวันที่ 10 ตุลาคม 2564 วัดพระธาตุพนมและ กลุ่มเรารักรักพระธาตุพนม ได้จัดพิธีจัดพิธีเบิกเนตรพญาสัตตนาคราช โดยมีพระเทพวรมณี เจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนมเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ประติมากรรมพญาสัตตนาคราชที่จะร่วมกันใหม่นี้สร้างขึ้นจาก ตำนานสัตตนาคราช หรือพญานาคทั้ง 7 คนที่มาปกป้องรักษาพระธาตุพนม โดยเป็นตำนานที่เกิดขึ้น ในช่วงปี พ.ศ. 2500 อาจกล่าวได้ว่า การสร้างประติมากรรมพญานาคที่พระธาตุพนมเป็นการช่วงชิง พื้นที่พญานาคที่ตนเองเป็น “ของแท้ดั้งเดิม” กลับคืนจากอำเภอเมืองด้วยการสร้าง “ประติมากรรม พญานาคใหม่” ก็เป็นไปได้ อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในอีกแง่หนึ่ง จะเห็นได้ว่า ในการช่วงชิง ความเป็นพื้นที่แห่งการบูชาพญานาคของพระธาตุพนมและประติมากรรมองค์พระศาสดาครุฑนั้น เป็นไปอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยและประนีประนอมกันได้เนื่องจากอยู่ในจังหวัดเดียวกันและมีความเชื่อ เรื่องพุทธศาสนาและพญานาคที่เชื่อมโยงกัน

5.2.4 พลวัตของการบูชาพญานาคที่ขยายตัวออกจากศูนย์กลางที่คำชะโนด

จากกระแสนาคิ์พีเวอร์ตั้งแต่ปี 2559 เป็นต้นมา อิทธิพลจากสื่อสาธารณะต่าง ๆ ได้นำเสนอเรื่องพญานาคอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะพื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี กระแสเหล่านี้ส่งผลให้นักท่องเที่ยวและกลุ่มผู้ศรัทธาพญานาคเดินทางมาที่คำชะโนดทั้งจากในภูมิภาคเดียวกันและข้ามภูมิภาคเป็นจำนวนมาก กลุ่มนักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธาเหล่านี้ไม่ได้มีจำนวนมากเฉพาะช่วงที่มีงานบวงสรวงใหญ่เท่านั้น หากแต่มีการเดินทางมาสักการบูชากันอย่างเนืองแน่นตลอดเวลา โดยเฉพาะช่วงวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า คำชะโนดมีการเปลี่ยนแปลงจากในอดีตเป็นอย่างมาก ทั้งในเรื่องรูปแบบและการจัดพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา บทบาทหน้าที่ของปู่ศรีสุทโธไม่ได้เป็นเพียงนาคาธิปไตยพญานาคของฝั่งไทยและมีวังนาคินทร์ที่คำชะโนด หากแต่กลายเป็น “ตัวแทนของโชคกลางและความมั่งคั่งร่ำรวย” จากกระแสของผู้ที่มาบูชาและได้รับโชคกลางกลับไปก็เกิดการบอกต่อและผลิตซ้ำ “เรื่องเล่าปู่ศรีสุทโธ” ที่มีแบบเรื่อง “พญานาคให้โชค” เป็นจำนวนมาก

จากปรากฏการณ์ “คำชะโนดพีเวอร์” ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากละครเรื่อง “นาคิ์” สะท้อนให้เห็นลักษณะของ “ความศักดิ์สิทธิ์” ของปู่ศรีสุทโธในพื้นที่สื่ออย่างกว้างขวาง มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางมาเพราะต้องการตามรอยเจ้านาคิ์ที่เป็นหลานของพญาศรีสุทโธ จากความนิยมในระดับประเทศจนเกิดเป็นกระแสต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้เห็นมิติทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นคือการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพิธีกรรมที่กระทำในชุมชนเล็ก ๆ มาสู่พิธีกรรมใหญ่ที่สื่อมวลชนและคนในสังคมไทยให้ความสนใจ จะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคำชะโนดชุมชนได้มาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้เป็นบ้านโนนเมือง ในช่วง พ.ศ. 2485 ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และอำนาจเหนือธรรมชาติจากความเชื่อที่ว่าพญานาคสถิตอยู่ในป่าคำชะโนดทำให้มีการตั้งศาลบูชาจนเกิดการเปลี่ยนแปลงมาเรื่อย ๆ ตามยุคสมัย จนมาถึงในยุคปัจจุบันที่มีคนเข้ามาบูชาเป็นจำนวนมากจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับเศรษฐกิจชุมชน เช่น พื้นที่ข้างสำนักสงฆ์สิริสุทโธได้เปลี่ยนเป็นร้านค้าและร้านอาหาร บริเวณริมถนนสองข้างทางก่อนถึงคำชะโนดมีร้านค้าจำหน่ายเครื่องบายศรีพญานาคจำนวนมาก รวมถึงการสร้างรีสอร์ทและที่พักขึ้นใหม่เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว

ในแง่การบวงสรวงบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ผู้วิจัยพบว่า มีการบวงสรวงบูชาการกัณฑ์อยู่ตลอดเวลาที่บริเวณลานพิธีด้านนอกป่าคำชะโนดซึ่งทางศูนย์อำนวยการคำชะโนดจัดไว้ให้ กลุ่มผู้ศรัทธาและนักท่องเที่ยวไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะคนในท้องถิ่นหรือคนในภาคอีสานอีกต่อไป หากแต่ความเชื่อเรื่องปู่ศรีสุทโธและคำชะโนดได้เดินทางข้ามแดนไปทั่วประเทศ จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยพบว่า กลุ่มผู้ศรัทธาหลายกลุ่มนั้นเดินทางมาและจัดพิธีบวงสรวงด้วยเครื่องบูชาที่เตรียมมาเอง หรือบางกลุ่มนั้นมีการนำ “เฒ่าจ๋า” หรือผู้ประกอบการพิธีบวงสรวงมาเองโดยไม่ได้พึ่งจำประจำพื้นที่ นอกจากนี้ยังพบว่าเครื่องบูชาที่นำมานั้นมีความหลากหลายทั้งพานบายศรีพญานาคขนาดเล็ก ใหญ่

หรือบางคนอาจนำเครื่องบูชาอย่างอื่นที่ไม่ใช่บายศรีพญานาค เช่น พวงมาลัย หรือสิ่งของเครื่องใช้ อื่น ๆ ที่ได้ “บน” ไว้ นอกจากนี้ยังพบว่าการผลิตวัตถุมงคลเกี่ยวกับปู่ศรีสุทโธเป็นจำนวนมากโดย ภาคเอกชนหรือคนนอกพื้นที่ รวมทั้งการผลิตสินค้าที่ระลึก เช่น เสื้อยืดพิมพ์ลายคำชะโนด หรือพญา ศรีสุทโธก็ผลิตมาจากโรงงานนอกพื้นที่ อาจกล่าวได้ว่า บริบทเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว นับเป็น ปัจจัยสำคัญที่เข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนนี้

เมื่อพิจารณาในแง่พลวัตของการบูชาพญานาคในพื้นที่คำชะโนด จะเห็นได้ว่ากระแสเรื่อง ความศักดิ์สิทธิ์ของปู่ศรีสุทโธและความเป็นคำชะโนดไม่ได้จำกัดอยู่ที่ภาคอีสานเท่านั้น หากแต่มี การขยายเขตแดนความเชื่อไปยังภูมิภาคต่าง ๆ เกิดการสร้างศาสนสถานที่มีความคล้ายคลึงคำชะโนด หลายแห่ง อาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมเรื่องนาคท้องถิ่นที่คำชะโนดมีกระบวนการ “ส่งออก” ไปยัง ภูมิภาคอื่น และแต่ละท้องถิ่นก็จะมีเรื่องเล่าประกอบความศักดิ์สิทธิ์ของปู่ศรีสุทโธเป็นของตนเอง ในขณะที่เดียวกันในพื้นที่คำชะโนดก็มีการ “นำเข้า” วิถีปฏิบัติบางอย่างของนักท่องเที่ยวหรือ กลุ่มผู้ศรัทธาเช่นกัน กล่าวคือ ผู้วิจัยพบว่าผู้ศรัทธาเดินทางมาจากภาคเหนือและนำมาลัยพวงมาลี จำนวนมากมาเป็นเครื่องบูชา โดยมาลัยพวงมาลีนี้นักจะใช้เป็นเครื่องบูชาหรือแก้บนหลวงพ่อบ้าน วัดพระธาตุดอยคำ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าเขตแดนวัฒนธรรม นั้นมีการเคลื่อนย้ายและการเปลี่ยนแปลงได้เสมอความเชื่อเรื่องพญานาคประจำถิ่นอีสาน อาจข้ามแดนไปภาคอื่น ๆ ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทสังคม เศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ กล่าวได้ว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นการขยายขอบเขตของความเชื่อเรื่องการบูชาพญานาค จากความเชื่อพื้นถิ่นอีสานไปสู่ความเชื่อของคนหมู่มากในสังคมไทยอย่างชัดเจน

5.2.5 การผลักดันเรื่อง “นาค” ให้เป็นเอกลักษณ์ของชาติ ประเภทสัตว์ในตำนาน

กระแสเรื่องนาคหรือพญานาคยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 จนถึงปี พ.ศ. 2565 ดังจะเห็นได้จาก ในปี พ.ศ. 2565 คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (กวช.) เติรียมเสนอให้ “นาค” เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติประเภทสัตว์ในตำนาน โดยให้เหตุผลว่า เนื่องจาก “นาค” มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและดำรงอยู่คู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน ทั้งเกี่ยวข้องกับสถาบัน ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งแม้ประเทศไทยจะรับวัฒนธรรมเรื่องนาคมาจากอินเดียแต่ก็ได้ นำมาปรับ สร้างสรรค์ และต่อยอด โดยสื่อผ่าน ประเพณี พิธีกรรม วรรณกรรม ศิลปะ และ สถาปัตยกรรมต่าง ๆ ปัจจุบันยังได้มีการนำเรื่องนาคไปต่อยอด มีลักษณะเป็น “Soft Power” ผ่านงานละครและภาพยนตร์ และมีการเผยแพร่ไปทั่วโลก (Dailynews, 2565 : ออนไลน์) มติที่ ประชุมดังกล่าว สะท้อนให้เห็นความสำคัญและบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมไทยได้ เป็นอย่างดี ผลการศึกษาในงานวิจัยนี้น่าจะเป็นหลักฐานที่ช่วยสนับสนุนให้เห็นบทบาทและ ความสำคัญของความเชื่อเรื่องพญานาคและแสดงให้เห็นตัวอย่างของการนำคติชนเรื่องนาคมาปรับใช้

ในบริบทสังคมปัจจุบัน คือ การนำมาปรับเปลี่ยน สร้างสรรค์ และต่อยอดจาก ทุนวัฒนธรรมเดิม นอกจากนี้ นโยบายของคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติในการยกให้ “นาค” เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติแสดงให้เห็นว่า “ความเชื่อเรื่องพญานาค” มีบทบาทในระดับท้องถิ่นและในระดับชาติ การผลักดันของหน่วยงานรัฐนี้สอดคล้องกับข้อค้นพบในงานวิจัยนี้ ซึ่งพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนแต่มีการขยายและต่อยอดไปยังพื้นที่อื่น ๆ ทุกภูมิภาคในสังคมไทย

หากพิจารณาในแง่ของ “ซอฟต์ พาวเวอร์” (Soft Power) ซึ่งในภาษาไทยใช้คำว่า “อำนาจอ่อน” หรือ “อำนาจละมุน” คือ การขยายอิทธิพล การเปลี่ยนแปลงความคิด การทำให้ผู้คนมีส่วนร่วม หรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้อื่นโดยไม่ได้ใช้อำนาจขู่เชือด (Hard Power) อย่างอำนาจเศรษฐกิจและอำนาจทหาร (Brandthink, 2565 : ออนไลน์) ปัจจัยหนึ่งที่ขยายอิทธิพลหรือบทบาทและความสำคัญของความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมไทย คือ “ปรากฏการณ์นาคิฟเวอร์” ตั้งแต่ปี 2559 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่า มีการนำวรรณกรรมเรื่องนาคิซึ่งมีตัวเอกเป็นพญานาค หรือเจ้าแม่นาคีมาสร้างเป็นละครโทรทัศน์ และได้รับความนิยมอย่างมากจนเกิดกระแสเกี่ยวกับพญานาคตามมา ประเด็นที่น่าสนใจคือ ในบทละครนั้นเจ้าแม่นาคีเป็นหลานของปู่ศรีสุทโธแห่งคำชะโนดซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ทำให้พญานาคประจำถิ่นในละครโทรทัศน์ที่มีการออกอากาศไปทั่วประเทศและได้รับความนิยมอย่างสูงนั้น ถือเป็น “ซอฟต์พาวเวอร์เรื่องพญานาค” ทำให้คนในสังคมเกิดการรับรู้เรื่องพญานาคประจำถิ่นภาคอีสาน เกิดการผลิตซ้ำตำนานและเรื่องเล่าพญานาค รวมถึงประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาค และนำมาสู่การปรับเปลี่ยนความคิดให้เกิดความเชื่อความศรัทธาในระดับมหภาค

ซอฟต์พาวเวอร์เรื่องพญานาคนี้ยังก่อให้เกิดกระแสการท่องเที่ยวเส้นทางพญานาคซึ่งมาจากนโยบายของรัฐและท้องถิ่น อีกนัยหนึ่ง กระแสเหล่านี้ที่เกิดจากการนำทุนวัฒนธรรมเรื่องนาคที่มีอยู่เดิมมาปรับเปลี่ยนและสร้างสรรค์ มีการนำเสนออัตลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นช่วยตอบสนองเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในระดับประเทศ และก่อให้เกิดการขยายผลของกระแสนี้จนนำมาสู่การผลักดัน “นาค” ให้เป็นเอกลักษณ์ของชาติ เนื่องจากเรื่องนาคในประเทศไทยนั้นมีลักษณะที่หลากหลาย ทั้งพญานาคประจำถิ่น พญานาคในพระพุทธศาสนา และพญานาคทั่วไป การผลักดันเรื่องนี้ของส่วนราชการระดับประเทศแสดงให้เห็นถึงการพิจารณาเรื่องนาคในภาพรวมว่า ประเทศไทยนั้นมีความเชื่อเรื่องนาคอยู่ในชีวิตประจำวัน ทั้งในระดับราชภัฏและหลวง วัฒนธรรมเรื่องนาคมีความยิ่งใหญ่และความสำคัญ นอกจากจะเป็นอัตลักษณ์ประจำถิ่นแล้ว ยังสามารถยกระดับเป็นอัตลักษณ์ของชาติได้อีกด้วย

5.3 ประโยชน์ของงานวิจัยต่อการศึกษาศิลปะวัฒนธรรม

ผลการศึกษาที่ได้จากงานวิจัยเรื่องคติชนสร้างสรรค์จากความสำเร็จเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาศิลปะวัฒนธรรม 2 ประการ คือ 1) การต่อยอดการศึกษาปรากฏการณ์คติชนสร้างสรรค์ในสังคมไทย 2) การแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับวัฒนธรรมประเพณี ดังนี้

5.3.1 การต่อยอดการศึกษาปรากฏการณ์คติชนสร้างสรรค์ในสังคมไทย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลคติชนสร้างสรรค์ที่มาจากความสำเร็จเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบน ใช้กลุ่มจังหวัดตัวอย่าง คือ จังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนม และศึกษาวิธีคิดในการสร้างสรรค์และบทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนดังกล่าว ใช้ทฤษฎี “คติชนสร้างสรรค์” เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ผลการศึกษามีความสอดคล้องกับทฤษฎีนี้ โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ผู้วิจัยให้ความสนใจในการศึกษา คือ ตั้งแต่ปี 2559 เป็นต้นมา พบว่าในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีการนำคติชนเรื่องพญานาคประเภทตำนาน เรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม และคติชนวัตถุมงคลมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ใหม่ โดยเฉพาะเพื่อสนองต่อบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยว

จังหวัดในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนหลายจังหวัดที่มีคติชนเรื่องพญานาคเป็นทุนวัฒนธรรมได้แสดงวิธีคิดในการนำทุนวัฒนธรรมเรื่องพญานาคมาใช้เพื่อสนองนโยบายของรัฐบาลและนโยบายท้องถิ่นในด้านการส่งเสริมมูลค่าเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว โดยใช้จุดเด่นของแต่ละพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับพญานาคมาเสนอต่อคนในชุมชนและนักท่องเที่ยว จะเห็นได้จากจังหวัดอุดรธานี ที่มีคำชะโนด ซึ่งเป็นพื้นที่หลักของกระแสพญานาคในบริบทของกระแสศาสดาพญานาค เนื่องจากเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าเป็นวังของพญาศรีสุทโธซึ่งมีหลานสาวคือ เจ้าแม่นาคี จากละครเรื่องนาคี พื้นที่คำชะโนดกลายเป็นศูนย์กลางของกระแสพญานาคช่วงนี้เนื่องจากประชาชนได้รับอิทธิพลจากละครและกิจกรรมที่กองละครปฏิบัติ เช่น การไปบวงสรวงปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนดก่อนจะเริ่มการถ่ายทำ หรือเมื่อละครได้รับความนิยมแล้ว นักแสดงและคณะผู้จัดได้ไปบวงสรวงที่คำชะโนดเพื่อแสดงความเคารพต่อปู่ศรีสุทโธ อาจกล่าวได้ว่า คำชะโนด ได้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และก่อให้เกิดการสร้างสรรค์คติชนเรื่องพญานาคในบริบทปัจจุบันหลายอย่างตามมา ส่วนที่จังหวัดนครพนมนั้น นอกจากจะมีการสร้างประติมากรรมพญาศรีสัตตนาคราชให้เป็นแลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัดที่อำเภอเมืองแล้ว ที่อำเภอธาตุพนมยังได้เริ่มจัดสร้างประติมากรรม “สัตตนาคราช” และมีแผนจะสร้างให้เป็นแลนด์มาร์คองค์ปูพญาสัตตนาคราชทั้ง 7 ในปี พ.ศ. 2565 สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นแบบแผนการจัดการวัฒนธรรมเรื่องพญานาคของจังหวัดนครพนมที่ใช้ความเป็นพญานาคผูกโยงกับประติมากรรมและสถานที่เพื่อสร้างภาพจำและอัตลักษณ์ท้องถิ่น นอกจากนี้ยังได้มีการผลักดันให้พระธาตุพนมเป็นมรดกโลกอีกด้วย ส่วนที่จังหวัดหนองคาย มีการพยายามสร้างเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคให้ไปสู่ระดับ “โลก” ด้วยการจัดงานอย่างยิ่งใหญ่หลายอำเภอและการแสดงให้เห็น

เห็นว่าจังหวัดตนเองนั้นเป็นพื้นที่มหัศจรรย์ที่มีปรากฏการณ์บังไฟพญานาคขึ้นมาจากแม่น้ำโขงหลายพื้นที่ เป็นการนำปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะถิ่นมานำเสนอเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวและสร้างอัตลักษณ์เรื่องพญานาคให้ท้องถิ่น

ประเด็นที่น่าสนใจ คือ การสร้างสรรค์คติชนที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคของหลายพื้นที่นั้น มีวิธีคิดในการคัดเลือกตำนาน เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคมานำเสนอใหม่เพื่อวัตถุประสงค์ใหม่ในประเพณี พิธีกรรม และคติชนวัตถุ รวมทั้งเป็นการนำเสนอความเชื่อมโยงเรื่องพญานาคกับชุมชนท้องถิ่น นับว่ามีความสอดคล้องกับงานวิจัยทางด้านคติชนวิทยาที่มีการศึกษาเรื่องคติชนสร้างสรรค์ เช่น การศึกษาข้อมูลจากชุดโครงการวิจัย “คติชนสร้างสรรค์”: พลวัตและการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย ซึ่งมีงานวิจัยหลายชุดที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นคติชนสร้างสรรค์ เช่น งานในชุด *เรื่องเล่าพื้นบ้านไทยในโลกที่เปลี่ยนแปลง* (2558) เป็นการศึกษาการประยุกต์นิตานพื้นบ้านที่สืบทอดในสังคมประเพณีและมีการนำมาใช้ในบริบทใหม่ ๆ *ประเพณีสร้างสรรค์ในสังคมไทยร่วมสมัย* (2558) เสนอข้อค้นพบจากงานวิจัยเกี่ยวกับประเพณีสร้างสรรค์ที่สะท้อนปรากฏการณ์พลวัตของประเพณี พิธีกรรมในปัจจุบันที่มีการประยุกต์และการสร้างใหม่ *อิงอดีต สมองปัจจุบัน คติชนสร้างสรรค์ สังคมร่วมสมัย* (2560) เป็นหนังสือรวมบทความวิจัยที่ศึกษาปรากฏการณ์คติชนสร้างสรรค์ในช่วงปี พ.ศ. 2558-2559 โดยใช้กรอบแนวคิดคติชนสร้างสรรค์มาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น คติชนสร้างสรรค์ เกี่ยวกับจามเทวีบูชาและลัทธิบูชาพระพรหม เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวิทยานิพนธ์เรื่อง “คติชนสร้างสรรค์” จากความเชื่อเรื่องครุฑหมอโนรา ที่ตำบลท่าแค จังหวัดพัทลุง ของ ญัฐวัตร อินทร์ภักดี (2559) ผลการศึกษาพบพิธีกรรมและองค์ประกอบพิธีกรรมที่มีการสร้างใหม่เพื่อเน้นสืบทอดความเชื่อเดิมของคนในชุมชน รวมถึงการสร้างสรรค์คติชนในลักษณะที่เป็นสินค้าวัฒนธรรมเพื่อจำหน่าย หรืองานของปฐม หงษ์สุวรรณ (2560) เรื่อง *ประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง* ได้ศึกษาประเพณีประดิษฐ์ในภาคอีสาน และมีประเพณีเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อพญานาคที่มีการเน้นนำเสนอเรื่องนาค ซึ่งเป็นการใช้วัฒนธรรมเป็นจุดขาย รวมถึงการปรับเปลี่ยนงานบุญฮีสบสองให้มีภาพลักษณ์ใหม่เพื่อดึงดูดการท่องเที่ยวอีกด้วย

การนำทุนวัฒนธรรมเรื่องพญานาคมาสร้างสรรค์ในบริบทสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ภาคอีสานตอนบน แสดงให้เห็นว่าเรื่องพญานาคนั้นสัมพันธ์กับท้องถิ่นอีสานโดยมีตำนานมารองรับและสร้างความน่าเชื่อถือเรื่องพญานาคให้กับพื้นที่นั้น ๆ งานวิจัยนี้ทำให้เห็นว่าการนับถือศรัทธาพญานาคทั้งพญานาคประจำถิ่นและพญานาคทั่วไปดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างมีพลวัตหรือมีการเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดนิ่ง โดยมีปัจจัยทางสังคมเป็นตัวแปรทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงนโยบายการท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายการท่องเที่ยวในเขตภาคอีสานที่ในปัจจุบันได้สนับสนุนแนวคิดในการนำคติชนเรื่องพญานาคมาใช้เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวและเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ “พญานาค” จึงเป็นทุนวัฒนธรรมที่ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างอัตลักษณ์ทั้งใน

ระดับท้องถิ่นและระดับประเทศโดยเฉพาะบริบทสังคมไทยปัจจุบันซึ่งอยู่ภายใต้การแข่งขันทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม รวมถึงสภาวะการณ์ความไม่มั่นคงและความไม่ปลอดภัยจากโรคระบาด การนำคติชนเรื่องพญานาคมาสร้างสรรค์ใหม่ด้วยการผลิตซ้ำ ปรับประยุกต์ และต่อยอด จนเกิดเป็น กลุ่มข้อมูลคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาค ทำให้เห็นมิติของความเป็นพญานาคที่มีความเก่าแก่ ศักดิ์สิทธิ์ แต่ในขณะเดียวกันก็สามารถนำมาปรับใช้ในโลกที่มีความทันสมัยได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ปรากฏการณ์คติชนสร้างสรรค์ที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน ได้แสดงให้เห็นว่า การคัดเลือกทุนวัฒนธรรมท้องถิ่นมานำเสนอใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมนั้นเป็นวิธีคิดสำคัญที่ช่วยให้เห็นภูมิปัญญาของคนในชุมชนกับการจัดการวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐ ในแง่หนึ่ง อาจเห็นได้ว่าคติชนประเพณีดั้งเดิมได้ถูกปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองกระแสทุนนิยม แต่หากพิจารณาในอีกแง่หนึ่ง หากไม่มีการปรับเปลี่ยน คติชนประเพณีเหล่านี้อาจเริ่มเลือนหายไป แต่เพราะการเปลี่ยนแปลงนี้เองจึงทำให้คติชนเรื่องพญานาคยังสามารถดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดนิ่งของโลกปัจจุบัน

5.3.2 การแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับวัฒนธรรมประชานิยม

ข้อค้นพบจากการศึกษาคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับวัฒนธรรมประชานิยม 3 ประการ ดังนี้

1) วัฒนธรรมประชานิยมก่อให้เกิดการนำเสนอคติชนท้องถิ่นอีสานสู่สังคมไทยในวงกว้าง

จากการศึกษาคติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนทำให้เห็นลักษณะของวัฒนธรรมประชานิยม (pop culture) ที่เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้กระแสนิยมเรื่องพญานาคประจำถิ่นภาคอีสานแพร่หลายไปทั่วประเทศ จากการศึกษาพบว่า จุดเริ่มต้นของปรากฏการณ์พญานาคบูชาในช่วงปี พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา ได้ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ข้อมูลคติชนเรื่องนาคเป็นจำนวนมาก ไม่เพียงเฉพาะในเขตพื้นที่ศึกษาของผู้วิจัย หากแต่แพร่หลายไปทั่วทุกภูมิภาค

การศึกษาข้อมูลคติชนที่อยู่ในบริบทวัฒนธรรมประชานิยม หากกล่าวถึงธรรมชาติในการศึกษาแล้ว จะพบกับความหลากหลายและการไม่หยุดนิ่งของกลุ่มข้อมูลและพื้นที่ ผู้วิจัยทางด้านนี้จะต้องเก็บข้อมูลและสังเกตความเปลี่ยนแปลงของข้อมูลอย่างรอบด้าน อย่างไรก็ตาม กลุ่มข้อมูลคติชนเรื่องพญานาคที่เกิดขึ้นในกระแสวัฒนธรรมประชานิยมยังสามารถคงความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากมีการผลิตซ้ำชุดความคิด ความเชื่อ และความศรัทธาในเรื่องพญานาคอยู่ตลอดเวลา กระแสความนิยมในการบูชาพญานาคโดยเฉพาะในเขตภาคอีสานตอนบนได้รับการผลิตซ้ำชุดความคิดความเชื่อผ่านตำนาน เรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนคติชนประเภทวัตถุไปสู่คนจำนวนมากกลายเป็นวัฒนธรรมมวลชนซึ่งเป็นผลจากความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี

การสื่อสารและอิทธิพลจากสื่อมวลชน รวมทั้งสื่อสมัยใหม่ สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างเครือข่ายความเชื่อเรื่องพญานาคทั้งในแง่ของผู้คนและพื้นที่ ตลอดจนเป็นเครื่องมือในการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ความเชื่อท้องถิ่นนี้ให้รับรู้กันอย่างแพร่หลายทั้งในและนอกประเทศ

2) การสร้างสรรค์คติชนเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคมีส่วนที่อิงกับสื่อในวัฒนธรรมประชานิยม

กลุ่มข้อมูลที่ผู้วิจัยนำมาศึกษานั้นทั้งกลุ่มข้อมูลตำนานเรื่องเล่า ประเพณีพิธีกรรมและคติชนวัตถุ ลักษณะเด่นของงานวิจัยนี้ คือ การนำกลุ่มข้อมูลตำนานมาเทียบกับเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ ซึ่งเป็นการศึกษาข้อมูลในสื่อที่อยู่ในวัฒนธรรมประชานิยม โดยเฉพาะเรื่องเล่าพญานาคสมัยใหม่ ทำให้เห็นข้อมูลที่มีความหลากหลายทั้งเนื้อหา รวมถึงผู้สร้างข้อมูลซึ่งไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นคนในท้องถิ่นที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคเสมอไป นอกจากนี้กลุ่มข้อมูลที่เป็นประเพณีพิธีกรรมและคติชนวัตถุ ไม่ใช่คติชนที่เกิดในพื้นที่เท่านั้นหากแต่เป็นกลุ่มข้อมูลคติชนที่สื่อสมัยใหม่ได้นำเสนอไปสู่คนทั้งในประเทศและนอกประเทศ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงสถานะของพญานาคประจำถิ่นและพญานาคทั่วไปได้ถูกนำเสนอในฐานะ “สินค้าวัฒนธรรม” อย่างแพร่หลายโดยมีสื่อสมัยใหม่เป็น “เครื่องมือ” ในการประชาสัมพันธ์เรื่องพญานาคให้เป็นที่รู้จักจนเกิดเป็นกระแสนิยม

ประเด็นที่น่าสนใจของข้อมูลคติชนเรื่องพญานาคที่ผู้วิจัยศึกษาคือ มีลักษณะที่ได้รับความนิยมอยู่เป็นระยะ ไม่ได้จางหายไปจากความรับรู้และกระแสมโนมในสังคมไทยเลย ขึ้นอยู่กับว่าช่วงเวลาใดจะได้รับความนิยมมากหรือน้อย ผู้วิจัยเห็นว่ามี 2 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของกลุ่มข้อมูลคติชนเรื่องนาค ประการแรก คือ รากวัฒนธรรมเรื่องนาคในสังคมไทย โดยเฉพาะพื้นที่ในภาคอีสานตอนบนมีความแน่นแฟ้นและหยั่งรากลึกลงในวิถีชีวิตความเป็นอยู่และระบบคิดของคนในชุมชน ประการที่สอง คือ อิทธิพลของสื่อสมัยใหม่ในวัฒนธรรมประชานิยม อาจกล่าวได้ว่าปัจจัยนี้มีความสำคัญมากในการสืบทอดและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับเรื่องพญานาค เห็นได้ชัดจากการผลิตซ้ำเรื่องพญานาคสื่อต่าง ๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ หรือ การนำวรรณกรรมเกี่ยวกับเรื่องพญานาคมาผลิตซ้ำในรูปแบบภาพยนตร์ ละคร เพลง การ์ตูน และสื่อการแสดงอื่น ๆ มีการนำเสนอให้เข้าถึงกลุ่มคนดูเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้สื่อเหล่านี้แล้ว ยังมีสื่อสังคมออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก (facebook) ยูทูบ (youtube) ทวิตเตอร์ (twitter) อินสตาแกรม (Instagram) ตีกต็อก (tiktok) และเว็บไซต์ (website) เป็นต้น สื่อสมัยใหม่เหล่านี้เป็นช่องทางในการเผยแพร่ข้อมูลเรื่องพญานาคไปสู่คนจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีรูปแบบพฤติกรรมในสมัยปัจจุบันที่นิยมการแชร์ (share) และความเป็นเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่เข้าถึงได้ง่ายทำให้การสร้างและการเข้าไปอยู่ใน “กระแส” เป็นเรื่องง่าย

3) คติชนสร้างสรรค์เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคบางส่วนมีลักษณะเป็นวัฒนธรรมประชานิยมหรือเป็นวัฒนธรรมคนหมู่มากในสังคมไทย

การศึกษาข้อมูลคติชนเรื่องพญานาค ทำให้เห็นถึงวิถีคิดในการสร้างสรรค์คติชนใหม่และเห็นถึงการดำรงอยู่ของคติชนเรื่องพญานาคในบริบทร่วมสมัยอย่างชัดเจน ในขณะเดียวกันการศึกษาคติชนสร้างสรรค์เรื่องพญานาคในภาคสนามก็ทำให้เห็นถึงอิทธิพลของสื่อสมัยใหม่และความเป็นวัฒนธรรมประชานิยมที่ชัดเจนมากขึ้น กล่าวคือ ผู้วิจัยได้เห็นชุมชนใช้สิ่งที่อยู่ในวัฒนธรรมประชานิยมเข้ามาส่งเสริมคติชนใหม่ที่ปรับประยุกต์เพื่อการท่องเที่ยว เช่น การร่ำบวงสรวงพญานาคมีการใช้นักแสดงที่มีชื่อเสียงหรือกำลังได้รับความนิยมจากประชาชนทั่วประเทศมาร่วมร่ำ และเชิญสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ ทำข่าว โดยใช้ความมีชื่อเสียงของนักแสดงเหล่านี้เป็น “จุดขาย” หรือ การเชิญนักพยากรณ์ที่มีชื่อเสียงระดับประเทศ ซึ่งเป็นผู้นำทางความคิดในด้านความเชื่อเข้าร่วมงานสำคัญของจังหวัด เช่น คทา ชินบัญชร หรือ ลักษณะ เรขานิเทศ เป็นต้น

นอกจากนี้การเกิดสาขาคำชะโนดเพื่อให้คนในพื้นที่อื่นเข้าถึงการบูชาพญานาคที่สามารถเชื่อมโยงไปยังพื้นที่ที่เป็นของแท้ดั้งเดิมในภาคอีสานนับเป็นการแสดงให้เห็นว่า การนับถือบูชาพญานาคประจำถิ่นเป็นที่ยอมรับของคนจำนวนมาก รวมทั้งการสร้างผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีลักษณะเป็นวัฒนธรรมใหม่และเป็นการผลิตเพื่อผู้บริโภคหรือผู้ใช้กลุ่มใหญ่ เช่น เสื้อยืดและของที่ระลึกเพื่อการท่องเที่ยว ถือเป็นการนำวัฒนธรรมท้องถิ่นมาผลิตในเชิงธุรกิจอุตสาหกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการของกลุ่มผู้ศรัทธาและนักท่องเที่ยวในวงกว้าง วิถีคิดดังกล่าวเป็น “กลยุทธ์” ในการขายสินค้าวัฒนธรรมและการสื่อสารเรื่องพญานาคประจำถิ่นไปสู่คนนอก ถือได้ว่าเป็นการสร้างสรรคหรือผลิตคติชนเกี่ยวกับพญานาคเพื่อนำเสนอต่อคนทั้งในท้องถิ่นและคนจากภูมิภาคอื่นในประเทศไทยรวมทั้งนักท่องเที่ยว อาจกล่าวได้ว่า เป็นการขยายพื้นที่ทางวัฒนธรรมอีกทางหนึ่งโดยใช้สื่อสมัยใหม่เป็นช่องทางการสื่อสารวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อสร้างความรับรู้ในคนหมู่มาก

งานวิจัยเรื่อง คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย ทำให้เห็นว่าบริบททางสังคมได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อการสร้างสรรค์คติชนเรื่องพญานาคจนส่งผลให้วิถีคิด รูปแบบ และองค์ประกอบในสร้างสรรค์เปลี่ยนแปลงไปในหลายลักษณะ และทำให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพญานาคที่ดำรงอยู่ในสังคมอีสานตอนบนได้อย่างมีพลวัตเพราะมีการนำเสนอใหม่ด้วยการปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบันจนเรื่องพญานาคประจำถิ่นซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของสังคมอีสานเหนือได้เดินทางข้ามพรมแดนและเกิดความรับรู้ไปทั่วประเทศ

5.4 ข้อเสนอแนะในการวิจัย

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการวิจัย 2 ประการ ดังนี้

5.4.1 ควรมีการศึกษาคติชนเปรียบเทียบเรื่องการบูชาพญานาคในพื้นที่ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมกับจังหวัดอื่น/ภูมิภาคอื่น เช่น การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องคำชะโนดที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี กับ คำชะโนด 2 ที่จังหวัดปทุมธานี หรือ คำชะโนด 3 ที่จังหวัดนครปฐม เป็นต้น

5.4.2 ควรมีการศึกษาดำเนินการและเรื่องเล่าร่วมสมัยประกอบประติมากรรมพญานาคในภาคอีสาน เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่า ปัจจุบันมีการสร้างประติมากรรมพญานาคขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก โดยประติมากรรมนั้นมักจะมีแรงบันดาลใจในการสร้างมาจากตำนานหรือเรื่องเล่าในพื้นที่นั้น ๆ การศึกษาเรื่องนี้จะทำให้เห็นเครือข่ายพื้นที่แห่งการบูชาพญานาคในบริบทปัจจุบันชัดเจนขึ้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

การท่องเที่ยว, กรม. (2559). **สถิติและข้อมูลการท่องเที่ยว**. เอกสารเผยแพร่.

ศิลปากร, กรม. (2512). **ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 45 ภาคที่ 70-73 ตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำ**
กรุงเทพมหานคร: ศุภสภาลาดพร้าว.

ศิลปากร, กรม. (2537). **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ:
เรือนแก้วการพิมพ์.

ศิลปากร, กรม. (2512). **ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 45 ภาคที่ 71 (ต่อ) – 73 ตำนานสุวรรณโคฒคำ**.
กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์.

ศิลปากร, กรม. (2504). **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72 ตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำ**. พระนคร:
อนุสรณ์งานศพ เฉลิมปริญญาจารย์.

กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดหนองคาย. (2563). **ข้อมูลพื้นฐาน**
จังหวัดหนองคาย. เอกสารเผยแพร่.

กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดอุดรธานี. (2561). **แผนพัฒนา**
จังหวัดอุดรธานี พ.ศ. 2561-2564 ฉบับบททวนประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2562. เอกสาร
เผยแพร่.

กัญญรัตน์ เวชศาสตร์. (2555). **มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไท**. (รายงานการวิจัยคณะ
อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร) , ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.

คทา ชินบัญชา. (มปป.). **อัครรยไหว้พระธาตุประจำวันเกิด ชีวิตล้ำเลิศตลอดชีวิ**. ชลบุรี:
ยอดมลา.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2528). **พงศาวดารแห่งประเทศไทย คือ หลวงพระบาง เวียงจันทร์**
เมืองพวน และจำปาสัก. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรี
นครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

จิตกร เอ็มพันธ์. (2545). **พญานาคเจ้าแห่งแม่น้ำโขง: พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่ง**
วัฒนธรรมอีสาน. (วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยามหาบัณฑิต), สาขาวิชามานุษยวิทยา ภาควิชาสังคม
วิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จินตชัย. (2561). **ชาววังข้างเล่าเรื่อง (พญานาค)**. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2561). **อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**,

ธรรมชาติ, 2, หน้า 189-206.

ช่อง 8. รายการปากโป้ง ตอน เปิดกรุสมบัติพญานาค ศรีธธา หรือ งมฉาย ? [ออนไลน์]. 2560.

แหล่งที่มา: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=1420128341366310 [10 พฤษภาคม 2563]

ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม และคณะ. (2561). **นาคสถานในภาคอีสานของไทย**. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

ชิน อยู่ดี. (2516). **วัฒนธรรมบ้านเชียงในสมัยก่อนประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

โชติ ศรีสุวรรณ และ เกริก ท่วมกลาง.(2560). **ตำนานพญานาคและคำชะโนด ปากทางสู่เมืองบาดาล**. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.

ณัฐวัตร อินทร์ภักดี. (2559). **“คติชนสร้างสรรค์” จากความเชื่อเรื่องครุฑมอโนราห์ที่ตำบลท่าแค จังหวัดพัทลุง** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฐานเศรษฐกิจ. **ส่องเส้นทาง “ถนนนาควี” หนุนท่องเที่ยวแดนอีสาน** [ออนไลน์]. 2564. แหล่งที่มา: <https://www.thansettakij.com/economy/495722> [27 มีนาคม 2565]

ต้นรัก ศิลป์เศียรเกล้า OFFICIAL. **ลายเพลงบูชาองค์ปู่ศรีสุทโธนาคราช วิสุทธิเทวา ของ ต้นรัก ศิลป์เศียรเกล้า** [ออนไลน์]. 2557. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/UezowdD6blU> [19 พฤษภาคม 2563]

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2557). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ:

ทศพล จังพานิชย์กุล. (2559). **มนต์วังคำชะโนด**. กรุงเทพฯ: คอมม่า.

ทศพล จังพานิชย์กุล. (2560). **ศรีธธาพญานาค**. กรุงเทพฯ: คอมม่า.

ธวัช ปุณโณทก. (2542). **ไทยอีสาน : ประชากร. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน 6 (1846-1864)**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ธวัช ปุณโณทก. (2542). **นครพนม, จังหวัด. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน 6 (1944-1953)**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

บุญยสฤกษ์ อเนกสุข. (2559). **ยล เยี่ยม เยือน เห้ย! แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). พิษณุโลก: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร.

บุรียรัตน์ สามัตถิยะ. (2544). **ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2560). **ประเพณีประติษฐานในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง**. ขอนแก่น: คลังน่านาวิทยา.

ปรมินท์ จารุวร. (2549). **ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปรานี วงศ์เทศ. (2543). **สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

ปรีชา พิณทอง. (2537). **วรรณคดีอีสาน เรื่องผาแดง - นางไอ่**. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.

ปรีชา แสนทวีสุข. (2539) **การไหลเรือไฟจังหวัดนครพนม**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
สาขาไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

บุญนฤทธิ์ เจียวิริยบุญญา. (2556). การนิยามความหมายใหม่ของความเชื่อเรื่องนาค: ศึกษา
กระบวนการทัศน์ท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว-อีสานในจังหวัดนครพนมและ
แขวงคำม่วน (สปป.ลาว) **วารสารวิถีสังคมมนุษย์**. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม
หน้า 52-69.

พญานาค. ปาฏิหาริย์พบกระดูกพญานาค โผล่! กลางอ่างน้ำแห่ง นครพนม [ออนไลน์]. 2559. แหล่งที่มา:
<https://youtu.be/Ww8RguRktIk> [10 พฤษภาคม 2563]

พญานาค. พญานาคโผล่กลางแม่น้ำโขง 2554 [ออนไลน์]. 2559. แหล่งที่มา:
https://youtu.be/947pvf__sFo [10 พฤษภาคม 2563]

พญานาค. พญานาคมีจริง หรือแค่นิยาย? [ออนไลน์]. 2559. แหล่งที่มา:
https://youtu.be/JfmH_Wi00uk [10 พฤษภาคม 2563]

พญานาค. พญานาคสู้รบกับหลวงปู่สิม [ออนไลน์]. 2560. แหล่งที่มา:
<https://youtu.be/8hFWMF50MzI> [10 พฤษภาคม 2563]

พญานาค. ลักษณะของคนที่เคยเกิดเป็นพญานาค หรือเป็นลูกหลานพญานาคมาก่อน [ออนไลน์]. 2562.
แหล่งที่มา: <https://youtu.be/XIPhrmLy2Bc> [10 พฤษภาคม 2563]

พญานาค. ลักษณะธิดานาคี (พญานาค) หนีมาเกิด [ออนไลน์]. 2560. แหล่งที่มา:
<https://youtu.be/EaJDzUo6FYw> [10 พฤษภาคม 2563]

พลธรรม จันทคำ. (2551). **พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า**.
(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาชนบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พัฒนา กิตติอาษา. (2546). **คนพันธุ์ป๊อป: ตัวตนคนไทยในวัฒนธรรมสมัยนิยม**. กรุงเทพฯ:
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

พิเชฐ สายพันธ์ (2560). “นาคาคติ” อีสานลุ่มน้ำโขงร่วมสมัย, ใน **วัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชนอีสาน
เหนือ**, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ปรีชา อุตระกุล, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, หน้า
15-46.

พิเชฐ สายพันธ์. (2539). “นาคาคติ” อีสานลุ่มน้ำโขง: **ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย**.
(วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต), สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พีรพน พิณพงศ์, (2521). **พระพุทธรูปนาคปรก**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- ยมโดย เพ็ญพงศา. (2521). **ครุฑและนาครในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี**. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต), แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. **ทุนวัฒนธรรม วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก เล่มที่หนึ่ง** [ออนไลน์]. 2545.
แหล่งที่มา: <http://www.rangsun.econ.tu.ac.th> [29 สิงหาคม 2564]
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ลลนา ศักดิ์ชูวงศ์. (2548). **การให้ความหมายและเหตุผลการดำรงอยู่ของประเพณีบั้งไฟพญานาคในยุคโลกาภิวัตน์**. (วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาวิชานิเทศศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- ลักษณ์ เรขานิเทศ. (2560). **สมบัติพญานาคราช**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ร.ศ.221 พับลิเคชั่น.
- วรรณิก พิษณุกานต์ และ สุวัฒนา ธาดานิติ. (2560). การดำรงอยู่ของสำนักชุมชนและบทบาทของชุมชนต่อภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ กรณีการพัฒนาและฟื้นฟูเมืองเก่าเชียงใหม่ **Veridian E-Journal, Silpakorn University**. ปีที่ 10 ฉบับที่ 3 เดือนกันยายน-ธันวาคม หน้า 1124-1140.
- วิเชียร นามกร. (2554). **การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน**. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิทวัส รุ่งเรืองผล. (2558). **หลักการตลาด**. พิมพ์ครั้งที่ 9. ปทุมธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศานติ ภักดีคำ. (2556). **นาค: บัลลังก์พระนารายณ์ผู้พิทักษ์ศาสนา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2559). **“คติชนสร้างสรรค์” บทสังเคราะห์และทฤษฎี**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา สิริธร (องค์การมหาชน).
- ศิราพร ณ ถลาง. (2548). **ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2563). **ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิราพร ณ ถลาง (บรรณาธิการ). (2558). **“ประเพณีสร้างสรรค์” ในสังคมไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา สิริธร (องค์การมหาชน).
- ศิราพร ณ ถลาง (บรรณาธิการ). (2558). **“เรื่องเล่าพื้นบ้านไทยในโลกที่เปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ:

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ศิริพร ณ ถลาง และ ประมินทร์ จารุวรรณ (บรรณาธิการ). (2560). **อิงอดีต สมองปัจจุบัน คติชน**

สร้างสรรค์ สังคมร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิริพร ภักดีผาสุข. (2561). **ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์และแนวทางการนำมาศึกษา**

ภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

ศูนย์ประสานงานคำชะโนด. (2562). **ตำนานคำชะโนด**. เอกสารเผยแพร่.

ส. พลายน้อย. (2540). **พญานาค**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: น้ำฝน.

ส. พลายน้อย. (2554). **ครุฑยุดนาค**. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.

สมจิตร บ่อทอง official. ขอพรปู่ศรีสุทโธ ของ สมจิตร บ่อทอง [ออนไลน์]. 2563. แหล่งที่มา:

<https://youtu.be/3qs2NAkSgKs> [19 พฤษภาคม 2563]

สหบาทา โปรดักชั่น. นาคา ของ เลิด ช่างไทย (น้อมถวายแด่พญานาคราชปู่ศรีสุทโธ) [ออนไลน์]. 2560.

แหล่งที่มา: <https://youtu.be/R-UZyN8-syU> [19 พฤษภาคม 2563]

สตีเยพันธ์ คชมิตร. (2546). **พัฒนาการความเชื่อเรื่องนาคแถบลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่ยุคกรุงศรีอยุธยา**

ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานจังหวัดนครพนม. (2558). **แผนพัฒนาจังหวัดนครพนม**. เอกสารเผยแพร่.

สำนักงานจังหวัดอุดรธานี. (2559). **บรรยายสรุปปี 2559 จังหวัดอุดรธานี**. เอกสารเผยแพร่.

สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดอุดรธานี. (2560). **ข้อมูลพระ-วัด**. เอกสารเผยแพร่.

สำนักทะเบียนจังหวัดนครพนม. (2562). **แผนพัฒนาท้องถิ่น**. เอกสารเผยแพร่.

สุกัญญา สุขฉายา. (2558). “การประยุกต์ใช้คติชนในการสร้างวัฒนธรรมในปัจจุบัน”, ใน **เรื่องเล่า**

พื้นบ้านไทยในโลกที่เปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). 69-
155.

สุกิจ กลีบแก้ว และ เด่นชัย ไตรยะธา. (มปป.). **บันทึกแห่งศรัทธา บวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช 7-**

13 กรกฎาคม 2561. มหาสารคาม: สารคามการพิมพ์.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2546). **นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มติชน.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2554). **นาคมาจากไหน?**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โพสต์พับลิชชิง.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2556). **นครพนมมาจากไหน?**. กรุงเทพฯ: ชนนิยม.

- สุดารัตน์ อาคมะพันธุ์ และ ปัทมาวดี ชาญสุวรรณ. (2562). การประดิษฐ์สร้างนาฏยประดิษฐ์จากคติความเชื่อเรื่องนาค ศรัทธานาคะ วารสารช่อพะยอม. ปีที่ 30 ฉบับที่ 2 เดือนมิถุนายน-ตุลาคม หน้า 185-194.
- สุพรรณ ก้อนคำ ลำโพง. (2561). ถ้ารู้บูชาพญานาคนานแล้ว. พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น: คลังนาโนวิทยา.
- สุพิชญ์ จินดาวัฒน์ภูมิ. (2542). ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน). (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาประวัติศาสตร์ไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุภฤกษ์ บุญกอง (2543). หนองคาย. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). น้ำ: บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สุรเชษฐ์ อินธิแสง. (2565). เครื่องบายศรีปูนาคำชะโนด : ศิลปะนาคาคติและการประดิษฐ์พิธีกรรมในกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค. (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต), สาขาวิชาการวิจัยและการสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2560). เศรษฐกิจชุมชนอีสานเหนือ: พัฒนาการจากสมัยเก่าถึงสมัยปัจจุบัน, ใน วัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชนอีสานเหนือ, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ปรีชา อุตระกุล, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, หน้า 185-227.
- อนัญญา ปานเงิน. (2553). การศึกษาคติ ความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบนเพื่อเสนอแนวทางสู่การออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์นาค. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), สาขาวิชาการออกแบบภายใน ภาควิชาการออกแบบตกแต่งภายใน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรพิม บุญอาภา. (2524). นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต), สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อวยพร แสงคำ. (2557). ลักษณะเด่นของนวนิยายไทยที่มีตัวละครเป็นครุฑและนาค. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต), สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อีสานบิซ. เที่ยวนคราธานี อุดรธานี หนองคาย บึงกาฬ [ออนไลน์]. 2564. แหล่งที่มา: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=42703795545766
5 [28 เมษายน 2565]

- อุรารมย์ จันทมาลา (2556). ความเชื่อเรื่องนาคที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดและรูปแบบการสร้างงาน
นาฏศิลป์ไทย วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ปีที่ 32 ฉบับ
ที่ 5 กันยายน-ตุลาคม หน้า 130-135.
- เอกรินทร์ พึ่งประชา. (2545). พระราหู: “ประเพณีประติษฐ์” แห่งวัดศิระชะทอง. (วิทยานิพนธ์สังคม
วิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต), สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เอนก รักเงิน. (2555). นาค : สำเนียงร่วมทางสังคมของกลุ่มคนอาณานิคมบริเวณลุ่มน้ำโขง วารสารวิชาการ
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม
หน้า 20-29.
- Brandthink.me. SOFT POWER คืออะไร? พลังซอฟต์แวร์ที่ไม่ซอฟต์แวร์เสมอไป พลังที่กระตุ้นจิต
กระชากรใจคนทั่วโลก [ออนไลน์]. 2564. แหล่งที่มา:
<https://www.brandthink.me/content/whatissoftpower> [12 กรกฎาคม 2565]
- BUA CHANNEL. จากเรื่องจริง!! พญานาคกลับชาติมาเกิด พร้อมพาชมโลกเร้นลับใต้พิภพ 5 ที่เที่ยว
เมืองบาดาล [ออนไลน์]. 2562. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/gfv2tnaHSqE> [10 พฤษภาคม
2563]
- Ch3Thailand Music. คู่ครอง ของ ก้อง ห้วยไร่ [ออนไลน์]. 2559. แหล่งที่มา:
<https://youtu.be/wsHNUOgJJZU> [19 พฤษภาคม 2563]
- Chaowalit Kudwongkaew. 5 เหตุผล...ทำไมคุณควรบูชาพญานาค! [ออนไลน์]. 2560. แหล่งที่มา:
<https://youtu.be/LxCEOlbnm7o> [10 พฤษภาคม 2563]
- Chaowalit Kudwongkaew. เด็ด!! เคล็ดลับการบูชาพญานาคให้ได้ผล ตอนที่1/2 -Do you know
about this? [ออนไลน์]. 2559. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/02zyeaAgXSQ>
[10 พฤษภาคม 2563]
- Chaowalit Kudwongkaew. เด็ด!! เคล็ดลับการบูชาพญานาคให้ได้ผล ตอนที่2/2 -Do you know
about this? [ออนไลน์]. 2559. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/iR5mTcBf2C4>
[10 พฤษภาคม 2563]
- Chaowalit Kudwongkaew. ตำนานพญานาคลุ่มเมือง จนกลายเป็นหนองหาร จ.สกลนคร (ผาแดง
นางไอ่ ถ้ำคันทนา) [ออนไลน์]. 2561. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/N79mCEDlt0Q>
[10 พฤษภาคม 2563]
- Chaowalit Kudwongkaew. รักต่างเผ่าพันธุ์ระหว่างคนกับนาค แห่งบึงโขงหลง จ.บึงกาฬ [ออนไลน์].
2561. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/Vfss2kCPcJk> [10 พฤษภาคม 2563]

Chumsai Na Ayutthaya, Sumet. (1988). **Naga: Cultural origins in Siam and the West Pacific**. Singapore: Oxford University Press.

Dailynews. กวช. เสนอ “นาค” เอกลักษณ์ประจำชาติ ประเพณีสัตว์ในตำนาน [ออนไลน์]. 2565.

แหล่งที่มา: <https://www.dailynews.co.th/news/1130246/> [11 กรกฎาคม 2565]

DoYang. นาคพิภพและประสบการณ์เจอพญานาค ที่ถ้ำน้ำ จังหวัดชัยภูมิ [ออนไลน์]. 2559.

แหล่งที่มา: <https://youtu.be/5hVclYKgBkw> [10 พฤษภาคม 2563]

DoYang. ประสบการณ์เผชิญหน้าพญานาคราช และทางลงเมืองบาดาล [ออนไลน์]. 2559.

แหล่งที่มา: <https://youtu.be/cSskBFNZdp0> [10 พฤษภาคม 2563]

DoYang. ประสบการณ์พบพญานาค และตำนานความลึกลับ คำชะโนด [ออนไลน์]. 2560. แหล่งที่มา:

https://youtu.be/fEUI_oBXmHo [10 พฤษภาคม 2563]

DoYang. ไปดูบั้งไฟพญานาค เจอพญานาคปรากฏภายในวันออกพรรษา [ออนไลน์]. 2561. แหล่งที่มา:

https://youtu.be/fEUI_oBXmHo [10 พฤษภาคม 2563]

DoYang. หลวงปู่เล่าเรื่องพญานาคแปลงตน ที่วัดป่าห้วยริน [ออนไลน์]. 2561. แหล่งที่มา:

<https://youtu.be/W-fBdFtjDts> [10 พฤษภาคม 2563]

Eric Hobsbawn and Terrence Ranger. (1983). **The Invented of Tradition**. Cambridge: Cambridge University Press.

GMM GRAMMY OFFICIAL. พญานาคฝากรัก ของ จินตหรา พูนลาภ [ออนไลน์]. 2560. แหล่งที่มา:

<https://youtu.be/tM5A6KEyd1k> [19 พฤษภาคม 2563]

GMM25Thailand. แฉ - จริงหรือไม่? เจ้หนึ่ง บางปู คือลูกสาวพญานาคี วันที่ 11 ก.ค. 60 [ออนไลน์].

2560. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/7Am8TXBdTzQ> [10 พฤษภาคม 2563]

Khaosod Online. หมอลักษณ์นำสักการะวัดป่าคำชะโนด ขอพรปู่ศรีสุทโธพญานาค [ออนไลน์]. 2560.

แหล่งที่มา: https://www.khaosod.co.th/special-stories/news_172462

[2 เมษายน 2562]

KomChadLuek Online. อุดรธานีเปลี่ยนคำขวัญใหม่ เติม “คำชะโนด”แหล่งท่องเที่ยวชื่อดัง

ลงไปด้วย [ออนไลน์]. 2563. แหล่งที่มา: <https://www.komchadluek.net/news/438581>

[30 สิงหาคม 2564]

MGR Online. ยิ่งใหญ่ ! งานเทศกาลโตะนาควังพิชิตเขาหงอนนาคสูงกว่าน้ำทะเล 565 เมตร [ออนไลน์]

2557. แหล่งที่มา: <https://mgronline.com/south/detail/9570000032479> [31 มีนาคม

2563]

OCSC. ข้อเสนอแนวทางการพัฒนากลุ่มจังหวัด การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบบูรณาการของ

กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 [ออนไลน์]. 2565. แหล่งที่มา:

https://wiki.ocsc.go.th/_media/กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน_1_008_.pdf
[11 กรกฎาคม 2565]

RsiamMusic : อาร์สยาม. ใจข้าที่คำชะโนด ของ จินตหรา พูนลาภ อาร์ สยาม [ออนไลน์]. 2559.

แหล่งที่มา: <https://youtu.be/PZ4fVKA4cY> [19 พฤษภาคม 2563]

Thairath Online. มูไนท์ ตามรอยศรัทธา องค์พญานาคแห่งลุ่มน้ำโขง พระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย [ออนไลน์]. 2561. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/4uwnP401iNQ>

[10 พฤษภาคม 2563]

Thairath Online. มูไนท์ เปิดตำนาน “พญานาค” อ.ลักษณะเจอปากุหารีย์ [ออนไลน์]. 2560.

แหล่งที่มา: https://youtu.be/DhjcyJFa_9I [11 เมษายน 2563]

Thairath Online. มูไนท์ เปิดตำนานวัดมรุกขกร เมืองแห่งพญานาค [ออนไลน์]. 2561. แหล่งที่มา:

<https://youtu.be/4uwnP401iNQ> [10 พฤษภาคม 2563]

Thairath Online. มูไนท์ ย้อนรอยอาณาจักรพญานาค พระธาตุพนม [ออนไลน์]. 2560. แหล่งที่มา:

<https://youtu.be/a1w2MNS6yfc> [10 พฤษภาคม 2563]

Thairath Online. มูไนท์ เหลือเชื่อ! ขอพญานาครวย 100 ล้าน [ออนไลน์]. 2561. แหล่งที่มา:

<https://youtu.be/aobmPP7h2W8> [11 เมษายน 2563]

Thairath Online. มูไนท์ อ.ลักษณะ ย้อนรอยตำนานพญานาคกลางแม่น้ำโขง [ออนไลน์]. 2561.

แหล่งที่มา: <https://youtu.be/XzRHndUncMk> [10 พฤษภาคม 2563]

Thairath Online. มูไนท์ อาร์ต - เขาเขา เจอปากุหารีย์!!! ดินแดนลับ “ป่าคำชะโนด” [ออนไลน์].

2559. แหล่งที่มา: <https://youtu.be/Turgl60k0pE> [11 เมษายน 2563]

Thairath Online. มูไนท์ อาร์ตชนลูกชู้ ถ่ายรูปติดพญานาค [ออนไลน์]. 2559. แหล่งที่มา:

<https://youtu.be/bvfcZNQVBco> [11 เมษายน 2563]

ภาษาอังกฤษ

Hobsbawn, E and Ranger, T. (1983). *The Invented of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

John Storey. (1993). *An Introductory Guide to Cultural Theory and Popular Culture*. New York: Harvester Wheatsheaf.

Kitiarsa, P.(2005). Beyond Syncretism: Hybridization of Popular Religion in Contemporary Thailand, *Journal of Southeast Asian Studies*, 36, pp 461-487.

- Rabibhadana, A. (1992). *Tourism and Culture: Bang-Fai Festival in Esan*. Report presented in The 1992 Year-End Conference Thailand's Economic Structure: Towards Balanced Development?. TDRI. December 12-13.
- Thompson, S. (1977). *The Folktale*. Berkley: University of California Press.

การสัมภาษณ์

- กษกร วิจิตธนบดี. สัมภาษณ์. 10 กรกฎาคม 2564.
- กิตติ แวงวรรณ. สัมภาษณ์. 25 ตุลาคม 2562.
- คชา ชินบัญชร. สัมภาษณ์. 7 กรกฎาคม 2563.
- โชติอนันต์ แสนสุภา. สัมภาษณ์. 14 กรกฎาคม 2563.
- ณรงค์ ไชยตา. สัมภาษณ์. 2 ตุลาคม 2563.
- ธนิตศักดิ์ อุ๋นตา. สัมภาษณ์. 9 กรกฎาคม 2564.
- นิวัต เจียวิริยบุญญา. สัมภาษณ์. 8 กรกฎาคม 2563.
- บุญชัย พิสัยสวัสดิ์. สัมภาษณ์. 14 ตุลาคม 2562.
- บุญมี เครือพันธ์. สัมภาษณ์. 15 กรกฎาคม 2563.
- บุญเลิศ บุรีพันธ์. สัมภาษณ์. 2. ตุลาคม 2563.
- ประยูร บุญเลิศ. สัมภาษณ์. 15 พฤษภาคม 2563.
- พงษ์ศักดิ์ ศรีชนะ. สัมภาษณ์. 15 ตุลาคม 2562.
- พระครูปริยัติธรรมวรารักษ์. สัมภาษณ์. 16 กรกฎาคม 2564.
- พระครูศรีวิจิตรโมลี. สัมภาษณ์. 16 กรกฎาคม 2564.
- ยอดยิ่ง ราชตั้งใจ. สัมภาษณ์. 11 ตุลาคม 2563.
- หมง อภัยโส. สัมภาษณ์. 10 กรกฎาคม 2564.
- สมหวัง โมรา. สัมภาษณ์. 15 พฤษภาคม 2562.
- สรร สุนทรธนากุล. สัมภาษณ์. 13 ตุลาคม 2562.
- สฤกษ์พงษ์ วิจิตวงศ์. สัมภาษณ์. 12 ตุลาคม 2562.
- สุริยันต์ ไสรินทร์. สัมภาษณ์. 10 กรกฎาคม 2563.
- อภิชัย พัฒนา. สัมภาษณ์. 15 ตุลาคม 2562.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นางสาวพจมาน มุลทรัพย์
วัน เดือน ปี เกิด	16 กุมภาพันธ์ 2523
สถานที่เกิด	โรงพยาบาลกาฬสินธุ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
วุฒิการศึกษา	ปีการศึกษา 2544 สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ปีการศึกษา 2551 สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย (คติชนวิทยา) คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2559 ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ที่อยู่ปัจจุบัน	511/53 หมู่ที่ 20 ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม 44150